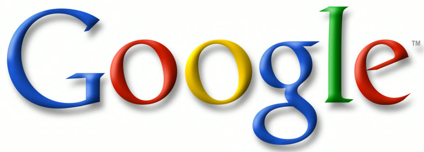
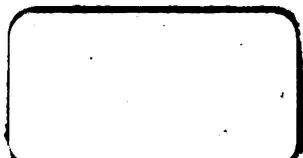
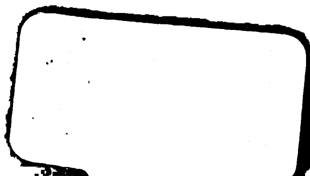

LETTER-OEFENINGEN.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN,

WAAR IN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

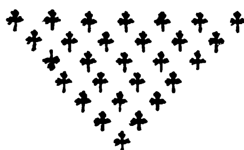
DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Konsten en Weetenschappen betrekkelyk.

Zevende Deels, Eerste Stuk.
Met Plaaten.

Te AMSTERDAM,
By A. VAN DER KROE,
en
By YNTEMA EN TIEBOEL.
MDCCLXXVIII.

BIBLIOTHECA BODLEIANA

HEDENDAAGSCHE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN,
WAAR IN DE
BOEKEN EN SCHRIFTEN,
DIE DAGELYKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRYMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

Verklaaring over het Nieuwe Testamemt van CH. H. HEUMANN, *in deszelfs leeven Hoogleeraar der Godgeleerdheid, Wysgeerte en geleerde Geschiedkunde op de Hooge School te Gottingen. Tweede Deel. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Leeuwarden en te Franeker, by* H. A. de Chalmot *en* D. Romar 1777. *Behalven de Voorreden* 435 *bladz. in gr. octavo.*

ONs gezegde, tot aenpryzinge van dit Uitlegkundige Werk van den Hoogleeraer *Heumann*, by gelegenheid der afgifte van 't eerste Deel (*), zal de Lezer, by 't doorbladeren van dit tweede Deel, nog nader bevestigd vinden; daer 't zelve, gaende over de Euangelien van Marcus en Lucas, verscheiden, zo zaeklyke als letterkundige, aenmerkingen behelst, die de overweging van hun, welken zich op de beoefening der Bybelbladen toeleggen, waerdig zyn. — 't Lust ons, tot een voorbeeld hier van, staen te blyven, op 's Mans voorgestelde gedachten, wegens de benoeming der zeventig Discipelen, Luc. X. 1; waeromtrent hy zich genoodzaekt vind, van het gewoone gevoelen af te zien.

Men heeft, naemlyk, vry algemeen, als ene zekere waerheid aengenomen, dat Christus toen, by het gezelschap der twaelf Apostelen, een nieuw genootschap, uit

(*) Zie *Heden. Vad. Letter-Oef. VI. D. bl.* 49.

uit zeventig Jongeren bestaende, gevoegd heeft, het welk, zo wel als het eerste, een blyvend genootschap zyn moest. Dit genootschap hebben zommigen aengezien als ondergeschikt aen de Apostelen, of althans minder dan dat der Apostelen; terwyl anderen echter beweren, dat ze den Apostelen geenszins onderworpen waren. Zyn Hoogeerwaerde deze verschillende denkbeelden, die nogtans daerin overeenkomen, dat de zeventig Discipels een blyvend genootschap uitmaekten, voorgedragen hebbende, stelt dezelven onder het getal der doolingen, en laet zich voorts deswegens aldus uit.

„ LUKAS zelfs baant ons den weg, om overtuigd te worden, dat dit gevoelen eene dooling is, door de wyze, op welke hy dit verhaal begint. Μετα ταῦτα zegt hy, (*hier op*) is het gebeurd, het geen ik thans voor heb te verhaalen. Hy wyst ons daar mede na het voorgaande Hoofdstuk te rugge. Daar wil hy, dat wy de rede zullen zoeken, dewelke onzen Heiland bewoog, om deeze zeventig uit te zenden, en hen van het vermoogen, om wonderdaadige geneezingen te doen, te voorzien. Wy vinden daar, dat CHRISTUS weinig tyds te vooren zyne twaalf Jongeren hadt uitgezonden, om niet alleen het Euangelie te verkondigen, maar ook om de Kranken, en die door den Duivel bezeeten waren, gezond te maaken. Toen deeze dit gedaan hadden, en van hunne heilige reize waren wedergekeerd, vervoegden zich veelen van die geenen, die zoo yverig in JESUS geloofden, dat zy hem op zyne reizen gedurig vergezelden, (zie HAND. I. 21.) tot hem en verzochten hem, dat hy hen ook als zyne Jongeren wilde aanneemen, en met het vermoogen, om wonderwerken te doen, uitzenden. Zy hadden, gedurende de afweezendheid der twaalf Apostelen, gelegenheid gehad om JESUS te dienen, en dus, om met hem beter bekend te worden. Dit maakte hen vrypostig genoeg, om dit verzoek te doen. LUKAS spreekt alleen van drie van hen, wegens het geen 'er met hun byzonder voorviel, Kap. IX. 57. enz. CHRISTUS stondt hun verzoek toe, en benoemde 'er zeventig van, om het zelfde te doen, het geen de twaalf Apostelen gedaan hadden. Deeze hadt CHRISTUS, zonder eenig voorafgaand verzoek, en uit eigen verkiezing, tot deezen post geroepen, gelyk LUKAS niet alleen, Kap. IX. 1. maar ook MATTHEUS, Kap. X. 1. en MARKUS, Kap. VI. 7. melden. Maar aan deeze zeventig gaf hy dit bevel op hun verzoek. Daarom zegt

LU-

LUKAS thans niet, gelyk hy Kap. IX. 1. gedaan hadt: *hy riep hen tot zich;* maar *hy benoemde* (ἀνέδειξε) hen tot deezen post, dien zy van hem verzocht hadden.

„Waarom CHRISTUS hun dit verzoek toestond, kunnen wy gemaklyk nagaan. Hy hadt door dit middel gelegenheid, om de geenen, die aan hem geloofden, in hun geloof te versterken, en veele ongeloovigen tot hem over te haalen, wanneer hy hun toonde, dat hy eene Godlyke kracht bezat, om niet alleen zyne gewoone Jongeren, maar ook veele anderen, met het vermogen, om wonderwerken te doen, uit te rusten. Daarenboven, hy konde door dat middel te kennen geeven, dat hy, naar zyn vertrek van deeze aarde, niet alleen zyne twaalf Apostelen, maar nog veele anderen, tot bekeering van Jooden en Heidenen zou uitzenden. Hy gaf dit zelf duidelyk genoeg te verstaan, toen hy, vers 2. tot deeze zeventig Jongeren zeide, dat 'er een groote oogst voor hem voor handen was, *tot welke hy eene menigte van Arbeideren noodig hadt.*

„Hy zondt dan nu deeze zeventig uit, nochtans met bevel, om gelyk te vooren de twaalf, binnen korten tyd weder tot hem te komen. Dat zy dusdanig een bevel van hem ontfangen hebben, kunnen wy daaruit opmaaken, dat zy allen, en wel allen op éénmaal, weder by hem kwamen, en hem van het geen zy verricht hadden, verslag deeden. En toen hadt hunne bediening een einde. CHRISTUS gebruikte hunnen dienst niet verder; zy keerden nu wederom tot denzelfden rang, waarin allen, die aan JESUS geloofden, zich bevonden; en 'er was tusschen hen en de Apostelen nu voortaan wederom het zelfde onderscheid, het geen 'er te vooren geweest was.

„Zien wy uit dit alles niet duidelyk, dat onze Zaligmaaker op dien tyd geen nieuw gezelschap van Apostelen heeft aangesteld; en dat dit slechts een werk van korten tyd geweest is, het geen eerlang wederom een einde moest neemen; bygevolg, dat men grootlyks dwaalt, zo men 'er anders over denkt, en zich verbeeldt, dat 'er een tweeërlei genootschap van Apostelen heeft plaats gehad? Naa dit dan genoeg beweezen te hebben, zullen myne Leezeren my te eer hunne toestemming geeven, indien ik hun twee, meer dan gemeen bedreeven, Godgeleerden voorstelle, die voor my reeds dit gevoelen omhelsd, en de gemeene dwaaling verworpen hebben. De eerste is MARCUS ANTONIUS DE DOMINIS, dewelke in

zyn boek, *de republica Ecclesiastica, lib. II. cap.* 3. § 4 & 6. oordeelt, dat CHRISTUS toen geen bestendig genootschap van zeventig Jongeren heeft ingesteld; en de tweede FRANCISCUS BURMAN, de oude, dewelke in zyne *Exercitationes Academicæ*, p. 96, 99 en 101. schryft, dat dit geene geduurzaame bediening was, maar alleenlyk voor eenen tyd lang ingesteld; en dat dezelve, zo ras zy tot CHRISTUS wederkeerden, een einde nam.

„ Nochans kunnen wy 'er hierby dit besluit uit opmaaken, dat CHRISTUS, door deeze uitzending van de zeventig, te kennen gegeeven heeft, dat zy, naa zyne Hemelvaart, onder den naam van Evangelisten, door zyne Apostels, als Medehelpers zouden aangenomen worden, en met dezelve, aan de bekeering van Jooden en Heidenen, met alle naarstigheid arbeiden. Dat MATTHIAS onder dit getal geweest is, dewelke naderhand, in plaatze van den Verraader JUDAS, als Apostel werdt aangenomen, gelyk ook JOSEPH BARSABAS, kan men niet in twyfel trekken, indien men zich te binnen brengt, het geen men HAND. I. 21, 22, 23. geleezen heeft. Ook heb ik in myn Twistschrift nopens dit onderwerp, in 't Jaar 1741 uitgegeeven, meer dan waarschynlyk gemaakt, dat BARNABAS, SOSTHENES, en nog eenige anderen, welke naamen ons uit de gewyde Schriften bekend zyn, ja onze LUKAS zelf, mede onder dit getal der zeventig behoord hebben".

Deze uitlegging pryst zich, zynes oordeels, te meer aen, om dat dezelve ene oplossing aen de hand geeft, hoe 't bykome, dat niet alleen de andere Euangelisten van deze zending geen gewag maken, en juist Lukas, maer dat men ook in 't vervolg gene de minste melding van die zeventig vind, zelfs niet in zodanige omstandigheden, daer men ze anders, met en nevens de Apostelen, natuurlyk zou verwachten. Zulks is en blyft, in 't gewoone gevoelen, een onoplosbaer raedzel. Maer zo dra men bezeft, dat deze benoeming dier zeventig Jongeren slechts voor een korten tyd was, en dat zy, na verloop van dien tyd, als geen byzonder genootschap van de overige Leerlingen van Jezus onderscheiden waren, vervallen alle bedenkingen van dien aert. Voor 't overige is 't minder zeldzaem, dat Lukas dit geval byzonder aengetekend heeft, daer de andere Euangelisten 'er niet van gewagen, (hoedanig iets meermaels plaets heeft;) indien 't waer zy dat Lukas zelf ook een van deze zeventig Jongeren geweest is.

Overeenstemming der Godlyke Eigenschappen in het beraamen en daarstellen van 's Menschen Verlossing, door den Heere JESUS CHRISTUS: *betoogd door* W. BATES, *Dr. der H. Godgel. Naar den vierden druk, uit het Engelsch vertaald, door* E. NOTEBOOM. *Met ene Voorreden van* J. H. SCHACHT, *Dr. en Pr. der H. Godgel. enz. op 's Lands hooge Schole te Harderwyk. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg, *en te Amsterdam by* J. Wesfing Willemsz. 1777. *Behalven het Voorwerk en den Bladwyzer* 715 *bladz. in gr. octavo.*

IN dit werk ontvouwt de Eerwaerde *Bates*, die met het afloopen van de voorige Eeuw in 't nabuurig Engeland in ene algemene hoogachting deelde, de Leer van 's Menfchen Verlosfing, op ene foortgelyke wyze, als ons dezelve in de Schriften van *Hervey*, *Booth* en dergelyken voorgedragen word; des zy, die deze denkwyze toegedaen zyn, dit Gefchrift met een volkomen genoegen zullen doorbladeren. Het behelst in dien fmaek ene oordeelkundige ontvouwing van het Werk der Verlosfing, voorgefteld in practicale Redenvoeringen, gefchikt om de aenleidende oorzaek, den aenvang, voortgang en voltrekking van het zelve voor te dragen; met aentooning hoe Gods voortreffelyke Eigenfchappen daer in op ene luisterryke wyze doorftralen; hoe groote voorrechten het Menschdom, door de verkondiging der Euangelieleere, te beurt gevallen zyn; en hoe de Christenen, van alle zyden befchouwd, onder de fterkfte verplichtingen liggen, om hun geloof te vercieren met enen heiligen wandel, en ryk te worden in goede werken. — De Eerwaerde *Bates* is dus niet minder een ernftig Voorftander van de Leer der Deugd, dan van de Leer der Genade; en beftryd in zyne leerwyze hier en daer, de leiding van andere, die in oprechten gemoede oordeelen, dat zy de Leer der Genade in hare zuiverheid handhaven, fchoon hunne denkwyze niet in alles eenftemmig met de zyne gevonden worde; dezelve beftryd vooral niet minder fterk het misbruik, dat mondbelyders onder de Christenen maer al te dikwerf van Gods Genade maken. — Meermaels gaet hy de zulken, die denkbeelden van Gods Genade in Jesus Christus voeden, ten nadeele van de Godzaligheid, ten fterkfte te keer. Inzonderheid is hier toe by uitftek gefchikt het ne-

gentiende Hoofdstuk van dit Werk; als waer in hy zich verledigt, om te toonen: Dat de volkomenheid onzer Verlossinge hier in bestaet, dat Christus ons bevryd, zo wel van de heerschappy, als van de schuld der zonden: Dat de zaligmakende Genade in haer eigen aert op generleie wyze dient om het plegen der zonde aen te moedigen; en dat derzelver misbruik onteert, en den mensch in 't uiterste gevaer brengt: Dat de voortreflykheid van den Christelyken Godsdienst boven alle andere Godsdiensten zich hier in openbaert, dat dezelve de heiligheid des levens bedoeldt, bevordert en ook daedlyk te wege bragt, in hun die van harte gelooven. Het voorstellen van dit alles geeft hem aenleiding, tot ene ernstige vermaning, om naer de reinigheid van het Euangelie te leven; en om die vermaning te meerder kracht by te zetten, hecht hy 'er aen een bondig voorstel, nopens de groote verplichtingen, onder welken onze Zaligmaker ons gebragt heeft. De nadruk van dit voorstel heeft ons bewogen, hetzelve over te neemen: het luidt aldus.

„ Het zal, om ons op te wekken, van belang zyn, dat wy de groote verpligtingen, welke het Euangeli den *Christenen* oplegt, om heilig te worden, overweegen. Door dat verbond behaagt het de Heilige God, hun in de betrekking van zyne kinderen aan te neemen (*); en gelyk in dien naam de natuur der heiligmaaking vervat is, zoo zyn ook daarin de beweegredenen van dezelve begreepen. Want zulk eene nauwe verwandtschap verpligt hun tot eene getrouwe onderhouding van zyne geboden, en om Hem met de grootste zorge naa te volgen, op dat de ader van zynen Geest en de kenmerken van zyn bloed in alle hunne daaden gezien moogen worden. *Een ieder, die uit God gebooren is, doet de zonde niet* (†). Zig toe te geeven in het bedryven van dezelve is met het karakter van eenen Zoon van God onbestaanbaar en strydig teegen de heerlykheid van zyne Godlyke geboorte. Ja het naalaaten van het goede zoo wel, als het pleegen van het kwaade, kan met die betrekking niet bestaan. Het is daarom, dat de heiligheid een zoo uitneemend karakter van een waar *Christen* is, dat een *Christen*, en een *Heilig*, in de Schriften der Apostelen, een en dezelfde persoon zy. Die eerwaardige naam verpligt Hem, tot

(*) 1 *Joh.* III. 1. (†) 1 *Joh.* III. 9.

tot eene verheevener betrachting van deugd, dan de *Heidenen* zig ooit verbeeld hebben. Hy is verre beneeden hun, indien Hy hen niet overtreft; en indien Hy door hun word overtroffen, zal Hy met schande overdekt worden. Behalven dat, gelyk onze Verlosser, die door zoo veele titels recht op ons heeft, door zyne Godlyke en menschlyke natuur, door zyn leeven en dood, door zyne heerlykheid en lydens, ons striktlyk gebied heilig te zyn; zoo heeft Hy ook by zyn gebod een voorbeeld gevoegd: *Wy moeten wandelen gelyk Hy gewandeld heeft, en in de weereld zyn, gelyk Hy geweest is.* De Apostel *Paulus*, om de Discipelen van *Christus* van alle zonden te rug te houden, en om hun tot eene algemeene heiligheid te overreeden, bedient zig van deeze aanmerking. Naa dat Hy de ongereegeldheeden der *Heidenen* gemeld hadde, om de *Efezers* van dezelve af te schrikken, zegt Hy hun (*): *Maar gy hebt Christus alzoo niet geleerd;* dat is, zyn voorschrift en wandel leerde hun anders. En wanneer Hy de *Romeinen* beveelt: *Als in den dag eerlyk te wandelen; niet in brasseryën en dronkenschappen, niet in slaapkaameren en ontuchtigheeden, niet in twist en in nydigheid;* stelt Hy tegen alle deeze deugden het voorbeeld, dat *Christus* ons heeft voorgesteld: *Maar doet aan den Heere Jesus Christus* (†). De uitdrukking geeft de pligt te kennen, dat wy, gelyk het kleed eevenreedig naar het lighaam is, zoo ook Hem in alle de deelen van zynen heiligen wandel moeten naavolgen.

„ Het is niet te verwonderen, dat de *Heidenen* hunne neigingen tot wellust, of gramschap, den lossen teugel vierden, wanneer hunne Goden hun vertoond wierden, als te werken, op zoodaanig eene wyze, welk aan hunne ondeugden gezag byzettede: *Semina pene omnium scelerum, à Diis suis peccantium turba collegit;* gelyk *Julius Firmicus* hun te recht verwyt. Daar was geen schelmstuk, hoe tastbaar ook, of het hadde eene Godheid tot zyn beschermer. Zy vonden in den hemel eene billyking van alle hunne misdaaden, en wierden ondeugend door naavolging (§). Want het past den menschen naa te volgen, den geenen, dien zy volmaakt schatten, en aan wien zy zigzelven verantwoordelyk achten. Indien zy aan hunnen hoog-

(*) *Efes.* IV: 20. (†) *Rom.* XIII: 13, 14.
(§) Deorum cultores boni esse non possint; ab ipsis enim Diis erudiuntur ad injustitiam. *Sact.*

hoogsten God, den Rechter der weereld, de ondeugden als deugden toeschryven, wat deugden zullen 'er in de menschen dan beloond, of wat ondeugden gestraft, worden? Maar den genen, *die den naam van Christus noemt, en in de zonde blyft*, gedraagd zig het alleronbetaamelykste in de weereld. Want zulken leeven volstrekt strydig teegen hunne belydenis. Een onheilig *Christen* is weezenlyk een afvallige van *Christus*, om dat hy de opdragt, van hem in zynen doop gedaan, door zyne Godloosheid herroept. Offschoon hy onze Zaligmaaker niet met zyne woorden afzweert, nochthans *verloochent hy Hem met zyne werken*. De hoogmoedige verloochent zyne needrigheid, de wraakzugtige zyne barmhertigheid, de laauwe zynen iever, de onreine zyne reinigheid, de gierige zyne goedheid en meedelyden, en de geveinsde zyne oprechtheid. Kan 'er wel eene zoo onbetaamelyke en ongerymde zaak zyn, dan zig voor Discipelen van zulk eenen Heiligen Meester uit te geeven, en nochthans door ongehoorzaamheid Hem te verloochenen? Wanneer de bloedige Schouwspeelen van de *Zwaardvechters* (*Gladiatores*) te *Athenen* voor de eerstemaal ingevoerd wierden, riep een wys man tot den *meester der pryzen*; dat zy het standbeeld en den altaar van de *barmhartigheid* uit de Stad moesten wechneemen, om dat 'er tusschen de Godin, welke zy voorwendeden te dienen, en dat wreede offer, welk zy tot vermaak des volks opofferden, geene de minste overeenkomst was. Het zoude de zulken, die zig niet ontzien de allerheiligste wetten te schenden, en het voorbeeld van *Christus* tegen te spreeken, beeter passen, dat zy hunne belydenis verlieten, en eene andere, die zig meer naar hunne begeerlykheeden schikt, aannaamen. Het is niet de naam van *Christen*, die de genen, die dezelve besmetten en onteeren, heiligt. Het *livry* van *Christus* te draagen, kan de genen, die hetzelve met hunne onreinigheeden bezoedelen, tot geene eere, maar het zal tot verzwaaring van hunne schuld verstrekken. Het is eene onbegrypelyke hoon, die onzen Zaligmaaker aangedaan word, en die de lasteringen der oude *Heidenen* doet herleeven, als of het Euangeli eene schuilplaats voor misdaadigers ware; *wanneer de genen, die Hem Heere noemen, niet doen het gene Hy hun gebiedt. Ik weet*, zegt *Christus*, *de lastering der genen, die zeggen, dat zy Joden zyn, en* [zy] *zyn het niet, maar zyn*

eene

eene *Synagoge des Satans* (*). Zy, die belydenis doen van den Christelyken Godsdienst, en een onchristelyk leeven leiden, zyn gedoopte *Heidenen;* ja waarlyk, zy lasteren onzen gezeegenden Verlosser, als of Hy eene straffelooze vryheid voor zondaars hadde uitgeroepen. *Zulke zondaars* moogen zigzelven, met het voorgeeven en de uiterlyke vertooning, dat zy in *Christus* gelooven en op Hem vertrouwen, bedriegen; doch dit voorgeeven en die vertooning zullen zoo onvoordeelig zyn, als iedel. *Christus* zegt uitdrukkelyk: *Niet een ieder, die tot my zegt, Heere, Heere, zal ingaan in het Koningryk der hemelen* (†). De bloote naam van een *Christen* kan hun voor den toorn van God niet beschermen. *Tertullianus* (§) vaart zeer heevig uit teegen zommigen zyner tydgenooten, die in hunnen handel en wandel geene blyken gaven van de voortreffelykheid en heiligheid van den *Christelyken* Godsdienst, van welken zy belydenis deeden, en die zigzelven inbeeldeden, dat zy God in hunne herten dienen konden, zonder dat zy Hem met hunne daaden gegehoorzaam waren. Dat zy: *Salvo metu et fide peccare*, zondigen konden zonder hunne vreeze Gods en hun geloof te verliezen. Om deeze groote teegenwoordigheid te weederleggen, stelt Hy dezelve in een overtuigend voorbeeld voor: *Hoc est salva castitate matrimonium violare, salva pietate parenti venenum temperare;* dit is zoo veel als de huwelyk's trouw te verbreeken, zonder de kuischheid te wonden; of een vader met vergif om het leeven te brengen, zonder in zyne pligt als een kind te feilen. En om zyne verontwaardiging te kennen te geeven, zegt Hy hun: *Sic ergo & ipsi salva venia in Gehennam detrudunter, dum salvo metu peccant;* laat hun hoopen, dat God hun in de hel zal straffen, zonder hunne vergeeving te benaadeelen, gelyk zy voorwenden, te zondigen, zonder de achting, die zy Hem toedraagen, te kort te doen.

„ *Tot besluit.* Gelyk *Jesus Christus*, door zyne leere en leeven, onzen pligt klaarlyk geopenbaard heeft, zoo biedt Hy ons de hulp van zynen Geest, tot onzen bystand aan, door welken de onderhouding van de geboden van het Euangelie, niet alleen moogelyk, maar ook gemakkelyk, is. En om ons tot gehoorzaamheid te verbinden, heeft

(*) *Openb.* II: 9. (†) *Matth.* VII: 21.
(§) *Lib. de pan.*

heeft hy de afvalligen zulk eene verschriklyke wraake gedreigd, en de genen, die het Euangeli gehoorzaamen, zulk eenen heerlyken loon beloofd, dat het, indien wy zulks oprechtlyk gelooven, onmoogelyk is, dat wy daar door niet op de gevoeligste wyze getroffen zouden worden; ja Hy heeft zulke bewyzen van derzelver waarheid gegeeven, dat het onmoogelyk is, dat wy dezelve niet gelooven zouden; *ten waare de God deezer eeuw onze zinnen verblind hadde.* Het is dierhalven eene zaak van rechtmaatige verwondering, dat de *Christenen* de kracht van het Euangeli in hunne daaden niet betoonen zouden. Hoe kan een redelyk schepzel gelooven, dat de straf der zonde, de eeuwige verdoemenis zyn zal, en eevenwel leeven in het moedwillig pleegen van dezelve? Zeeker Schryver, van de *Kampernoeljes*, die zomtyds voor geheele huisgezinnen doodlyk zyn geweest, spreekende, vraagt met verwondering: (*) Wat vermaak konde hun bekooren, om eene zoo gevaarlyke spyze te eeten? Nochthans kan men ze zoo wel toebereiden, dat ze met de minste schroom gegeeten konnen worden. Maar terwyl het zeeker is, dat de vermaaklykheden der zonde *doodlyk* zyn, kan dan iemand zig door zulke *bekoorlykheden* laaten verleiden, om dat gene te onderneemen, dat ongetwyfeld voor zyne ziel den dood zal te weege brengen? Laat het gevoel zelve oordeelen, en de vergelyking maaken tusschen alles, wat maar het tegenwoordig leeven tot vermaak in de zonde kan opleeveren, en wat de toekoomende dood zal ten weege brengen, om hetzelve te pynigen. Laat het vleesch eens zien, in wat smerten all' deszelfs genoegens zullen veranderd worden, en in welk vuur, geheel verschillende van dat der onreine begeerlykheden, het voor eeuwig branden zal.

„ Daar beneeven worden wy tot onzen pligt aangemoedigd met de vaste toezegging van eene zoo uitneemende de zaligheid, dat niet alleen de genieting daar van in de toekoomende weereld, maar de gegronde hoope van dezelve in dit leeven, ons waarlyk gelukkig maakt. Indien de loon klein, of de beloften onzeeker waren, zoude 'er eenig voorwendzel konnen zyn, waarom wy in het naakoomen van de voorwaarden, op welke dezelve verkreegen word,

(*) Familias nupur interemere, et tota Convivia, qua voluptas tanta tam ancipitis Cibi. Plin.

word, melaatig waren. Maar dewyl de eerste oneindig groot is, en de andere zoo waarachtig is, als de God der waarheid, kan 'er dan wel eene krachtigere beweegreden uitgedagt worden, om ons heilig te maaken? Het is de uitgeleezene drangreeden van den Apostel: Dat wy *moeten wandelen waardiglyk den genen, die ons tot zyn Koningryk en heerlykheid geroepen heeft.* De *Heidenen* waren in eene groote maate vreemdelingen, met de verborgenheden van eene andere weereld. Zy hadden maar eene schaaduw van waarschynelykheid. Wy hebben het licht der waarheid, dat ons uit den heemel is gebragt, door den Zoon van God, die ons eene zaligheid openbaart, welke waardig is om van ons met de hertelykste geneegenheeden en oprechtste dankbaarheid aangenoomen te worden. Maar indien de menschen door de natuurlyke reede, of het Godlyk geloof, niet werkzaam gemaakt worden: indien nog de *schrik des Heeren*, nog de *zalige hoope*, hun beweegen kan, om van de zonden tot heiligheid over te gaan, is hunne staat onherstelbaar. Hier in stemmen over een de natuurlyke en geestelyke reegelen van gezondmaaking (*). Daar geen *bytende*, of *verzagtende*, middelen, vrucht doen, moet het mes gebruikt worden. Indien het onnutte lidt word afgesneeden, moet het deel waar van het gescheiden is, geschroeid worden. Indien het vuur geen vrucht doet, is het gezwel ongeneezelyk. Indien de bedreiging van het helsche vuur, door ongeloof en zorgloosheid, niet gevreesd word, en van geene vrucht is, om de zondaars te veranderen en te verbeeteren, wat is dit anders dan een *voorteeken* van den eeuwigen dood, die hun onvermydelyk en haastlyk zal overkoomen? En indien eene zoo klaare ontdekking van de heemelsche heerlykheid in de menschen niet te weege brengt een leevendig geloof, dat door de liefde werkzaam is, en eene leevendige hoope, die het harte en den wandel reinigt, wat kan men daar uit anders besluiten, dan dat zy geheel en al aardschgezind en ongevoelig zyn, en voor eeuwig van die zaligheid, welke zy nu verachten en verwaarloozen, zullen beroofd worden"?

(*) *Hipprocrat. sect. 7 Aphor. ult.*

Leerredenen over het boek van JONA, *uitgesproken door* J. C. LAVATER, *Predikant te Zurich. Uit het Hoogduitsch overgezet, onder de Zinspreuk:* Altisſimo annuente viribus meis. *Te Dordrecht by* H. de Haas 1777. *Behalven de Voorrede* 256 *bladz. in gr. octavo.*

HEt merkwaerdig geval van den Propheet *Jona* verleent den Zurichſchen Leeraer, eene ruime ſtoffe, tot het voordragen van gewigtige bedenkingen, die van alle zyden ter bevorderinge van ongeveinsde Godzaligheid ſtrekken. Zyn Eerwaerde ontvouwt dezelve in een aental van veertien Leerredenen, in welken hy de geheele geſchiedenis van dien Propheet nagaet, en ons onder 't oog brengt, tot welke leerzame opmerkingen ieder gedeelte van dezelve ons moet opleiden. Bovenal het laetſte bedoelende, is hy beknopt in 't behandelen van 't geſchiedkundige; echter zo dat hy aen het algemeene beloop een voldoenend licht byzette. Maer 't geen deze Leerredenen inzonderheid aenpryst, is de bondige, ernſtige en nadruklyke voorſtelling van zulke Godsdienſtige waerheden, die geſchikt zyn om het gemoed met liefde tot en eerbied voor God te vervullen; en een ieder te beweegen, om, in de erkentenis van Gods Vaderlyke Voorzienigheid, zich te benaerſtigen tot een Gode welbehagelyken wandel. — Het voorgeſtelde Jona I. 1–16. geeft den Eerwaerden *Lavater* aenleiding, ter overweginge van de algemeenheid der Godlyke Voorzienigheid: ter beſchouwinge, zo van het berisplyke als van het goede, in het character en 't gedrag van Jona; mitsgaders ter naſpooringe van het merkwaerdige in 't character en 't gedrag der Scheepsgenooten van den Propheet. — De verdere beſchryving van Jona in en buiten den Visch, Jona I. 17. II. 1–10, doet hem na ene voorafgaende aenmerking over het wonderbaere of de waerheid dezer gebeurteniſſe, ſtaroogen op Gods krachtdadige verlosſing uit tegenheden, en den vasten grond van vertrouwen op God. — Het herhaeld bevel van God aen Jona, Jona III. 1–3, noopt hem, om de aendagt te vestigen op het onveranderlyke van Gods Goedheid. — De prediking van dien Propheet, met derzelver gevolg, Jona III. 4–10, geeft hem ene gepaste ſtoffe aen de hand, tot ene Voorbereidings-Predikatie voor den Biddag, benevens tot ene Leer-

re-

reden op en na den Biddag, tusschen welken nog gevoegd is ene Leerreden over Jona III. 5. raekende het geloof in God, gedaen op het vieren van 't Heilig Avondmael, voor 't houden van den Biddag. — Op deze in 't geloof versterkende en ter werkdadige boetvaerdigheid aenmoedigende Leerredenen, volgt naer aenleiding van 't geschiedverhael, Jona IV. 1—11, eene overdenking, rakende de onmenschlyke en eergierige misnoegdheid van Jona, op Gods Voorzienigheid en Goedheid; met ene ontvouwing van 't haetlyke der misnoegd- en gemelykheid in 't algemeen, en aenpryzing van 't enige zekere behoedmiddel tegen dit gebrek; te weeten, het geloof in de allesregeerende Voorzienigheid van God. Dit noopt hem verder tot eene overweging van 't verdriet in 't leven; waer in hy onderscheidenlyk handelt over de waerde van 't menschlyk leven; voorts over de geoorlofde, edele en grootmoedige minachting en verachting des levens; en eindelyk over 't dwaes, zondig en onverantwoordelyk verdriet in 't leven. Ten laetste sluit de Leeraer deze zyne beschouwing der geschiedenisse van Jona, met ene opweklyke voordragt van Gods onuitspreeklyke Goedheid en Barmhartigheid aen ons, zo als ze zich aen alle zyden vertoont; ten opzichte van onze lichaemlyke behoeften en tydlyke zaken; ten aenzien van onze geestlyke nooden, en de belangen onzer Ziele; vooral omtrent verstokte en zorglooze zondaren; nog meer jegens berouwhebbende en boetvaerdigen, en by uitstek jegens hen, die hem lief hebben, en zich aen hem, door het geloof in *Jezus* Christus, met ene eenvoudige kinderlyke liefde, in handelen en lyden, onderwerpen en naer Hem schikken.

In de uitvoering der gewigtige waerheden, welken deze Leerredenen inboezemen, heerscht ene aendoenlyke manier van voorstellen, die niet wel kan missen van de gemoederen, op de minste nadenking, in te nemen. Ze zyn allen, de ene Redenvoering in ene minder, de andere in ene meerder mate, naer den aert van 't onderwerp, opgesteld, met die vurige aendoening van geest, welke den Eerwaerden *Lavater* byzonder eigen is. Indien zyn Eerwaerde zodanige Leerredenen, vooral de sterksten onder dezelven, met de gepaste kracht, ten einde toe, kan uitspreken, (gelyk men ons bericht dat door hem geschied,) dan kan men niet wel twyfelen, of de harten zyner Toehoorderen moeten, onder het aenhooren zyner

voor-

voorſtellingen, ten ſterkſte aengedaen worden; zo niet de gewoonte van op zodanig ene wyze te hooren prediken, gelyk dit in meer gevallen plaets heeft, de anders natuurlyke uitwerking verzwakke. Deze Leerredenen zyn toch, zelfs afgeſcheiden van de levendige ſtem, die zekerlyk dat ſlach van Leerredenen geen geringe kracht byzet, van dien aert, dat het naeuwlyks te wachten zy, dat iemand dezelven met enige oplettenheid zulle lezen, zonder opwekkende aendoeningen te gevoelen, die hem, op dat oogenblik, zyne verplichting ten levendigſte voor den geest brengen. — Jammer is het maer, dat men te dikwils ondervind, hoe velen 'er zyn, die Predicatien, op zodanig ene wyze uitgevoerd, kunnen aenhooren of lezen, zonder dat die aendoeningen, welken zy op dat oogenblik gevoelen, den rechten invloed op hunnen wandel hebben. Het gaet hier mede als met andere predikwyzen, en de reden daervan is niet ver te zoeken; het gebrek van invloed van een bezadigder of hartstochtlyker prediktrant, dat vermoedelyk gelyker ſtaet, dan zommigen zich verbeelden, is grootlyks toe te ſchryven aen de verkeerde gemoedsgeſteldheid der menſchen. Zy, die Gods wil willen doen, vinden den enen en anderen prediktrant nuttig, en maken 'er een goed gebruik van; maer, die niet Godgezind is, mag, terwyl hy ene bezadigder Leerreden als te droog wraekt, op een hartstochtlyker voorſtel gevoeliger aengedaen worden; doch 't blyft, by mangel van nadenken, om dat hy niet gezind is 'er zyne gedachten op gevestigd te houden, niet zelden by die oogenbliklyke aendoening zonder verder vruchtgevolg; hy is meer geroerd dan overtuigd. 't Gaet met de zodanigen maer al te dikwils, gelyk met de Toehoorders van *Ezechiël* waervan de HEERE, Ezech. XXXIII. 31, 32. zegt: *Zy komen tot u, gelyk het volk pleegt te komen, en zitten voor uw aengezigt als myn volk; zy hooren uwe woorden, maer zy doen ze niet; want zy maken liefkoozingen met hunne mond, maer het hart wandelt hunne gierigheid na. Ziet, gy zyt hen als een lied der minne, als een die ſchoon van ſtem is en wel ſpeelt: daerom hooren zy uwe woorden, maer zy doen ze niet.*

Brief

Brief aan N. N. betrekkelyk de Nabetragtinge van den Dank-Vast- en Bededag. Alom te bekomen. In groot octavo 14 bladz.

MEt het opstellen en gemeenmaken van dezen Brief, bedoelt de Autheur inzonderheid het tegengaen van een misbruik, ten opzichte van onze plegtige Verbodsdagen, dat maer al te veel plaets heeft. 't Is niet vreemd menschen te vinden, die zeer veel werks maken van 't geen men *Voorbereidingen* tot zodanig een plechtigen dag noemt; doch die naeuwlyks of geheel niet denken, op enige *Nabetrachtingen* na 't afloopen van dien dag; waer toe hy dezulken tracht op te leiden, en hun enige stichtelyke bedenkingen aen de hand te geven. Het daeromtrent voorgedragen kan tot het gemelde einde van dienst wezen; en tevens, overeenkomstig met des Autheurs bedoelde, strekken, om den zodanigen onder 't oog te brengen, dat het, ook ten opzichte der onderhoudingen van 't Heilige Avondmael, niet minder op de *Nabetrachting*, dan op de *Voorbereiding* aenkomt. — Dit zyn, 't is waer algemene kundigheden, doch het zyn zodanigen, die wel eens opzetlyk herinnerd mogen worden; daer 'er, in 't ene en andere geval, ene bygeloovige handelwyze heerscht, die, gelyk het gemeenlyk met het bygeloof gaet, van een nadeelig gevolg is. Men is naemlyk zeer naeuwgezet op de Voorbereidingen, en stipt in 't uiterlyke vieren van zulke plechtige dagen; maer min oplettend om alles, by Nabetrachting, invloed te doen hebben op zyn gansche gedrag: 't is als of men van oordeel ware, dat alles zig tot die plechtige tyden bepaelde. — Een Joodsch wangevoelen dat Gods Propheten onder den ouden dag al ernstig bestreden hebben, en onder de dagen des Nieuwen Testamentes, daer ons nog nadruklyker geleerd word, God in geest en in waerheid te dienen, vooral onder de Christenen geen plaets behoorde te hebben.

JESUS CHRISTUS, *het eenig volmaakt Gode behaaglyk Zoenoffer, aan Israël voorgesteld door den Propheet* MICHA *zyne Tydgenooten aangepreezen, in eenige Leerredenen beschouwd, door* J. SCHELVISVANGER, *Bedienaar van 't Heilig Euangelie te Serooskerke in Walcheren. Te Utrecht by* G. T. v. Paddenburg 1777. *Behalven de Voorreden* 281 *bladz. in gr. octavo.*

HEt voorgestelde Micha VI. 6—8[a], *Waer mede zal ik den Heere tegenkomen, en my bukken voor den hoogen God? zal ik hem tegenkomen met brandofferen, met eenjarige Kalveren. Zou de* HEER *een welgevallen hebben aen duizenden van rammen? aen tienduizenden van olybeken? Zal ik mynen eerstgebooren geven voor myne overtreedinge? de vrucht myns buiks voor de zonde myner ziele? Hy heeft u bekent gemaekt, ó Mensch, wat goed is;* strekt tot een onderwerp dezer Leerredenen. De Eerwaerde *Schelvisvanger* ontvouwt dit Prophetisch voorstel, met een nevensgaend verslag van den Offerdienst, zo onder de Heidenen als de Jooden; en de volmaekte zoenofferande van Jezus Christus in de volheid des tyds; doende tevens de beschouwing van dit alles ten toepasselyken gebruike dienen. Over het een en 't ander behelzen deze Leerredenen verscheiden tael- en oudheidkundige aenmerkingen, die omtrent den ouden Offerdienst opmerking verdienen, en ter opheldering van verscheiden bezonderheden desaengaende strekken; vooral met opzicht tot het geen de Propheet in dezen wraekt, en verder zyn's Mans godgeleerde aenmerkingen, en gemoedlyke bestuuringen daeruit afgeleid, in ene zo wel geregelde schikking oordeelkundig voorgedragen, dat ze zeer wel geschikt zyn, om genoegen te geven aen hun, die zich met zyne denkwyze kunnen verenigen.

Volgens zyne eigen opgave komt de zaeklyke inhoud dezer Leerredenen hier op uit. „Jezus Christus is het ee-
„ nig volmaakt Gode behaaglyk Zoenoffer, oudtyds door
„ den Heere zelve aan de Vaderen, en vervolgens aan Ja-
„ cobs zaad voorgesteld, door den Godsman Micha, met
„ een duidelyk betoog, van de zwakheid en iedelheid
„ der dierlyke, en veroordeeling van alle andere mensch-
„ lyke offers, in 't byzonder van eigene kinderen, van
„ eerstgeboorene zoonen, zyne landslieden en tydge-

„ noo-

„ nooten, onder een ingewikkeld verwyt van derzelver „ onkunde, ongeloof, involging van Heidensche zeden, „ als zodanig aangepreezen". Het byzondere hier in gemeld, als strekten deze woorden bepaeldlyk ter aenpryzinge van 's Heillands volmaekte zoenoffer, steunt op het denkbeeld, dat de woorden, *Hy heeft u bekend gemaakt, o Mensch, wat goed is*, niet betreklyk zyn tot het volgende, vers 8; *En wat eischt de* HEERE *uwe God van u, dan recht te doen, weldadigheid lief te hebben, en ootmoediglyk te wandelen met uwen God?* Maer dat men dezelven heeft aen te merken, als ene beantwoording der vooronderstelde vrage: „ Door wat offer zal ik Jehovah verzoe„ nen en bevredigen? wat zond- of schuldoffer zal daar „ toe geschikt zyn? Moet ik daar toe dieren of menschen„ bloed plengen?" En dat gevolglyk de zin zou zyn: „ *Hy heeft u bekend gemaakt, o Mensch, wat* [het] *goed* „ [schuld-of zoen-offer] *is;* te weten het Gode betamelyk „ middel ter verzoeninge van den vloekwaardigen Zondaar „ met zynen Hemelschen Richter, de volmaakte genoeg„ doening van 's waerelds Heiland, den beloofden Messias, „ dat eenig voldoenend offer voor de zonde." — Men leze, indien men 't nog in twyfel trekke, wat MICHA bedoele, 's Mans redenen voor deze verklaring; men sla tevens het oog op het verband van het Prophetisch voorstel, zo voor als na den tekst, en vergelyke het zelve met het onderwys van Gods Propheten, in soortgelyke gevallen, als zy het afgeweken Volk aenmanen, om niet te steunen op hunne uiterlyke Godsdienstige plechtigheden. Zie onder anderen Jez. I. 10-20. Amos V. 21-24. Men doe dit, zonder aen de ene zyde de Euangelieleer van 's Heillands genoegdoening te loochenen, en zonder dezelve aen de andere zyde overal te passe te willen brengen; en oordeele dan, wat 'er met de natuur van dit Prophetisch voorstel en den aert van 't Prophetisch onderwys, in zodanige omstandigheden, onder Gods Volk best overeenkome. Of het geen gedwongen verklaring zy, hier te denken op 's Heillands schulden zondoffer; en of het niet veel natuurlyker zy, de woorden, *En wat eischt de* HEERE *uwe God van u* enz. aen te merken, als ene verklaring van het voorstel: *Hy heeft u bekend gemaakt, o Mensch, wat goed is.* Propheet *Micha* leert hun dus, gelyk hun meermaels aangekondigd was, dat een Volk, afgeweken van Gods wegen, niet moest steunen op uiterlyke Godsdienstplechtigheden, maer daedlyk wederkeeren tot den weg van Gods getuigenissen.

Korte Verhandeling over het betaamelyke, noodzaakelyke en voordeelige van den Godsdienst, door E. L. D. H. K. *Te Amsteldam by* P. Conradi 1777. *Behalven de Voorreden, 27 bladz. in gr. octavo.*

NAer de in 't hoofd gestelde opgave is deze Verhandeling ingericht, om eerst het betaemlyke, vervolgens de noodzaeklykheid, en ten derde het voordeelige van den Godsdienst kortlyk te beschouwen; na welk alles de Opsteller zyne reden, tot een nader aendrang, wend tot menschen van een onderscheiden bestaen, met betrekking tot het Godsdienstige; waer op hy dit zyn geschrift besluit met ene gemoedlyke opwekking aen Ouderen, wier huwelyk met kinderen gezegend is. De uitvoering is in alle deelen ernstig en opweklyk, geschikt om den beoogden dienst te doen, by menschen van maer eenige vatbaerheid van verschillende standen.

Het Geestlyke Leven en der Gelovigen toestand op Aarde, door TH. a BRAKEL, *omtrend het midden der voorige eeuwe zeer waardig Bedienaar van 't H. Euang. te Mackum, op nieuw uitgegeeven, met verbetering van styl en spelling, en byvoeging van een korte Voorreden en eenige Aantekeningen, door* C. BRINKMAN. *Bedienaar van 't H. Euang. te Dirksland. Te Utrecht by de Wed.* J. J. v. Poolsum 1777. *Behalven het Voorwerk* 398 *bladz. in gr. octavo.*

MEt deze vernieuwde uitgave van dit Geschrift van den Eerwaerden *Brakel*, dat reeds tot 14 malen toe uitgegeven, en telkens gretig ontvangen was, welks inhoud dus te bekend is, om 'er breed op staen te blyven, zal de Eerwaerde *Brinkman* ongetwyfeld veel genoegen geven, aen hun, die aen ene soortgelyke leiding in hunne Godsdienstige oefeningen gewoon zyn. 's Mans verbetering van styl en spelling, meer geschikt naer de hedendaegsche schryfwyze, maekt de lezing gevalliger, en zyne nevensgaende aenmerkingen komen hier en daer wel te stade. — De gedachtenis van den Eerwaerden *Brakel*, als van een oprecht Godvruchtig Christen, naer uitwyzen van zyne Schriften, en 't verslag, dat wy van zynen levens-

wan-

wandel hebben, blyft, met het hoogste recht, by de Nakomelingschap in zegening. Zyne Schriften moet men, schoon men ene andere leiding van Godsdienstige oefening beter moge keuren, erkennen voor Schriften, welken dienen om een werkdadig Christendom te bevorderen. Men leze met dat inzicht 't geen zyn Eerwaerde voorgedragen heeft, en men zal niet slechts, ('t geen, naer uitwyzen der ondervindinge, maer al te veel plaets heeft,) naeuwgezet zyn in het uiterlyke, maer tevens naeuwgezet zyn in 't behartigen der Deugd; als werkzaem, volgens het doelwit van den Eerwaerden *Brakel*, uit een levendig geloof; in Jezus Christus, waerop de Zondaer zo wel geheiligd als gerechtvaerdigd word; volgens het uiteinde van 's Heillands overgave voor ons, die zich, naer luid van Titus II. 14. *voor ons gegeven heeft, op dat hy ons zoude verlossen van alle ongerechtigheid, en zichzelven een eigen Volk reinigen, yverig in goede werken.*

Byvoegzel tot de ophelderende Aanmerkingen over de Schriften der Euangelisten, door N. BOOM. *Predikant der Luthersche Gemeente te Haarlem. Te Weesp by* R. Wege, 1777. *In groot octavo* 120 *bladz.*

Dit Byvoegzel is van denzelfden aert, als het voorgaende Stukje van dezen Schryver (*), en 't zal zyn Eerwaerden, indien hy aenhoud met lezen, niet moeilyk vallen, nog meer zodanige Byvoegzels af te geven. Overeenkomstig met 's Mans oogmerk, om wel inzonderheid het Ongeloof tegen te gaen, zyn 'er ook nog aen gehecht twee Vertoogen, (1) Over de Propheten en derzelver Voorzeggingen, in 't byzonder den Messias betreffende; en (2) Over de Onstoflykheid en Onsterflykheid van 's Menschen Ziel; welke twee onderwerpen hier zeer oppervlakkig behandeld worden.

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef. IV. D. bladz.* 199.

Bederving van het Menschelyke Geslacht, door het Gebruik der Baleinen Keurslyven. Vertaeld uit het Fransch van den Hr. BONNAUD. *Te Dordrecht by* Abr. Blussé. 1777. *in* 8*vo* 171 *bladz.*

'T Oogmerk van dit Werk is om te betoogen dat men tegen de wetten der natuur handelt, en verbastering van 't menschelyk geslacht te weeg brengt, wanneer men de kinderen, van het tydstip hunner geboorte af, pynigt voornamentlyk door de *Keurslyven*, onder voorwendsel van hen te vormen. — Het vooroordeel, dat de baleinen keurslyven heeft doen aanneemen, en 'er het gebruik van staande houdt, is één der aloudsten; by de twee duizend jaaren zyn deeze kunsttuigen bekend geweest: en het geen den verstandigen doet verwonderen is, dat, niet tegenstaande alles, wat veele Artzen, die zich tegen dit misbruik verzet hebben, daar van in hunne Geschriften gezegd hebben, niet genoeg is geweest, om een uitvinding, zo verderfelyk voor het menschelyk geslacht, te doen verbannen. — *Riolanus* en *Ambr. Paré* hebben reeds kennisse van de slegte uitwerkzelen der Keurslyven gehad: verscheide Schryvers van deeze eeuw door de ontleedkunde geleid, en door de waarneeming verlicht, hebben aangetoond dat de te sterke drukking der Keurslyven veele kwaade gevolgen veroorzaakt. De Werken der Heeren *Huxham*, *Winslow*, *van der Monde*, *Rousseau*, *Grashuis*, *Ballexserd* en *Raulin*, in zyne uitmuntende Verhandeling over de *behoudenis der Kinderen*, brengen het verderffelyk vooroordeel, dat het gebruik der Keurslyven wettigt, felle slagen toe. „Na de Vervloeking, (vervolgt onze Autheur verder,) door deeze Schryvers over de baleinen Keurslyven uitgesproken, was 'er reden om te hoopen dat het algemeen uit de dwaaling, waarin het ten deezen opzichte is, zoude gered worden. Echter ziet men geheel het tegendeel: men is 'er zoo zeer op verzot als ooit, „en ik, (zegt de Schryver), ken vooruitziende moeders, die door een overmaat van yver, of veel eer door eene ongehoorde wreedheid, haare kinderen veroordeelen om dezelven nacht en dag te draagen, uit vreeze dat het nalaaten van derzelver gebruik strydig zy met haare oogmerken om hen een nette gestalte te bezorgen". Eenige Schryvers hebben ook veel toegebragt om de vooroor-

dee-

deelen over 't nut der Keurslyven aan te kweeken en ſtaande te houden; onder anderen kan men hiervan niet vry ſpreeken de Heer *Andry*, die in 't jaar 1711 zyne *Orthopedie*, of Regtſtandigheid, in 't licht gaf, waarin hy 't gebruik der Keurslyven, om een fraaije geſtalte te krygen, te veel aanpryst. Daar en tegen las de Heer *Winſlow*, in het zelfde jaar in het Koninglyk Genootſchap der Weetenſchappen, een geſchrift, waarin hy door de ontleedkunde en de keurigſte waarneemingen betoogt, dat de vorm, welken men aan de baleinen Keurslyven geeft, en welk de Heer *Andry* zo ſterk aanpryst, de oorzaak is van eene menigte ziekten, die het menschdom doen kwynen. Om overtuigd te worden van 't nadeel der Keurslyven, heeft men maar de afmeetingen van de borst en den onderbuik, mitsgaders het gebruik der werktuiglyke deelen, die in deeze twee holten beſlooten zyn, oplettend te beſchouwen, en vervolgens het maakſel en de gedaante der baleinen keurslyven gade te ſlaan. De borst, of het bovenlyf, is eene holligheid, ſamengeſteld uit beenderen, kraakbeenderen, ſpieren, enz. Haare gedaante, in den mensch, kan vergeleeken worden met een' afgeknotten kegel, die van vooren plat en wiens voet naar onderen is: haare grootſte middellyn is van de eene zyde naar de andere, en de kleinſte van 't voorſte naar het achterſte gedeelte. De voet van den Kegel, die het beenagtige ſamenſtel der borst uitmaakt, vormt het bovenſte gedeelte van den omtrek des onderbuiks, waarin de voornaamſte ingewanden, die tot de ſpysverteering dienen, huisvesten. — Het baleinen Keurslyf, waarin men deeze deelen beſluit, heeft insgelyks eene Kegelachtige gedaante, waarvan de voet om hoog en de punt om laag is. Zyne grootſte middellyn is van voren naar achteren, en zyne kleinſte van de eene zyde naar de andere; zo dat de kleinſte middellyn van het Keurslyf met de grootſte van de borst, en de kleinſte van de borst met de grootſte van het Keurslyf, overeenkomen. Deeze eene aanmerking behoorde indruk te maaken op den geest der geenen, die het meest met deeze ſoort van kleedinge ingenomen zyn. Wat het maakſel der baleinen Keurslyven aangaat, het is al te zeer bekend, (voegt de Autheur 'er by) dan dat wy 'er ons mede zouden ophouden. Ieder weet dat men dezelven van onderen, aan het nauwſte gedeelte, veel ſtyfte geeft. Wanneer men ze aantrekt, begint men ze van onderen te rygen, 't geen men tot bo-

ven toe vervolgt, zulks verfcheide maalen herhaalende. Dus rygt of liever gordelt men eerst, met geweld, den ganfchen omtrek des onderbuiks, die de tusfchenruimte van de valfche ribben en de heupen beflaat, en fluit denzelven zo fterk, dat de heupen dikwerf gedeelten van dikke wrongen vormen. Hier door dringt men de einden der valfche ribben naar beneden en binnenwaards, en drukt meer en meer de ingewanden van de borst, buik en benedenfte deelen. De Auteur gaat alle de kwaade gevolgen en uitwerkingen hier door veroorzaakt nauwkeurig na, en verdeelt zyn Werk in vyf Hoofdftukken. — 't Eerfte handelt van de Baleinen Keurslyven. — 't Tweede verklaart de flechte uitwerkingen der Baleinen Keurslyven op de Borst. — 't Derde toont aan de flechte uitwerkingen er van op den onderbuik. — 't Vierde de kwaade uitwerkingen, die het gebruik der Baleinen Keurslyven op 't Hoofd heeft. In 't Vyfde Hoofdftuk beantwoord de Auteur verfcheide tegenwerpingen, en wederlegt de gewaande nuttigheid der baleinen Keurslyven. — Schoon 't misbruik der baleinen Keurslyven in ons land, byzonder onder 't gemeen, nog de overhand heeft, moeten wy evenwel onzen Landsgenooten 't regt doen, van te bekennen dat hierin federt weinige jaaren, inzonderheid ook ten opzichte van de behandeling der kleine kinderen, een merkelyke verandering plaats heeft gehad. De tegenwoordige Keurslyven worden meer gefchoeid naar de natuurlyke gedaante van 't lighaam; hun famenftel is buigzaamer en minder prangende. Wy hoopen dat de leezing van dit nuttig Werkje zal ftrekken, om de nog plaats hebbende misbruiken in dit ftuk te verbeteren en te doen ophouden.

Algemeene befchouwing van de Driften der Dieren, en voornaamlyk van derzelver Konstdriften. Tweede Deel. Te Leiden by de Wed. A. Honkoop en Zoon. 1776. *Behalven het Voorwerk en den Bladwyzer, 330 bl. in gr. octavo.*

HEt eerfte Deel van dit leerzaame Werk van den hooggeagten *H. S. Reimarus*, door *J. W. van Haar* in 't Nederduitsch vertaald, in den jaare 1761 uitgegeeven, behelsde eene naauwkeurige ontvouwing van 't geen omtrent de Driften der Dieren en voornaamlyk omtrent derzel-

zelver Konstdriften in 't algemeen in aanmerking komt (*). Ter dus ver had die Hoogleeraar toen deeze zyne beschouwing gebragt, met oogmerk om dezelve verder te agtervolgen; dat hy ook daadlyk in 't werk gesteld heeft, doch in welker volkomen uitvoering hy door zyne hooge jaaren, met andere nevensgaande omstandigheden, en eindelyk door den dood, gestuit is geworden. Het geen hy, met betrekking tot dit onderwerp, op het papier gebragt had, heeft 's Mans Zoon *J. A. H. Reimarus*, in den jaare 1773, door den druk gemeen gemaakt, met byvoeging zyner aanmerkingen, en een aanhangzel van zyn eigen opstel, raakende de natuur en eigenschappen der Plantdieren, welk een en ander dit tweede Deel uitmaakt, dat de Heer *P. Boddaert* in 't Nederduitsch vertaald, en met eene Voorrede en Aanmerkingen voorzien heeft.

Met den aanvang komt ons in het zelve voor, eene overweeging van de verscheiden bepaalingen der Natuurkragten en derzelver veelvuldige trappen; dienende ter nadere opheldering van 't geen de Hoogleeraar deswegen in 't tiende Hoofdstuk van 't eerste Deel had voorgedraagen. 'Er waren naamlyk in een Berlynsch Geschrift, eenige zwaarigheden nopens dit Stuk opgegeeven, en zulks bewoog den Autheur zig hier omtrent nader te verklaaren, om deeze zwaarigheden uit den weg te ruimen; des men hier eene duidelyker voorstellinge van het aldaar beweerde vinde; dat den Hoogleeraar, onder het beantwoorden der tegenbedenkingen, aanleiding geeft om op nieuw verscheiden merkwaardige bedenkingen, raakende dit *stuk*, mede te deelen. — Op het afhandelen hier van, vervolgt hy zyne aangevangen beschouwing, met wel byzonder het oog te vestigen, op de Kunstdriften, welken dienen tot de beweeging der Dieren; zo derzulken, die zig niet van hunne plaats beweegen, maar slegts sommige leden gebruiken, als der zodanigen, die, eene geringe voortgaande beweeging hebbende, alleenlyk eene rustplaats zoeken. - Dit leidt hem verder tot eene algemeene beschouwing van de verscheiden beweegingen der Dieren, welken hy in eene welgeregelde ordeschikking optelt. Uit die ordeschikking is af te neemen, dat hy bedoelde eene onderscheiden verklaaring van de Kunstdriften te geeven, zo als ze in die verschillende beweegingen werkzaam zyn,

(*) Zie *Vaderl. Letteroef. II. D. bl.* 516.

zyn, dan 't heeft hem niet mogen gebeuren, dit Stuk verder te brengen, dan tot de beweeging der Dieren, welken in de eerste plaats in aanmerking komen, te weeten, der sleepende Dieren, welken geen voeten hebben. — By dit dus ver uitgevoerde Werk van den ouden *Reimarus*, komt voorts het bovengemelde Aanhangzel van den Zoon; die zig byzonder bevlytigd heeft, om het merkwaardigste, dat de Plantdieren betreft, te ontvouwen. Hy omschryft ze als Dieren, „ die in hunne uiterlyke gedaante, wasdom, zamenweefzel en vermeerdering, gelyk zyn aan de Planten, maar, door hunne willekeurige voedingswyze en gewaarwording, voor weezenlyke Dieren te houden zyn". In 't eene en andere opzigt ontvouwt hy deeze Dieren, na eene voorafgaande beschryving van hunne natuur, gestalte en geslachten, met zeer veel naauwkeurigheid; in zo verre als zy met de Planten overeenkomen, en in zo verre als zy duidelyke blyken geeven, dat zy egter tot het Dierenryk behooren; by welke gelegenheid hy eene menigte van byzonderheden daar toe betrekkelyk op eene leerzaame wyze voordraagt. — Wyders heeft men aan 't einde van dit Deel nog gevoegd, de Verbeteringen en Vermeerderingen op het eerste Deel, volgens de derde Hoogduitsche uitgave; mitsgaders de Aanmerkingen op het eerste Deel, te vinden in de Fransche vertaaling van dit Werk, door den Heer *Reneaume de la Tache*. — Dit Werk strekt in alle deelen grootlyks ter ophelderinge van de Natuurlyke Historie, met betrekking tot het Ryk der Dieren, inzonderheid ten opzigte van derzelver werkzaamheid, waaromtrent ons hier allerwegen leerzaame opmerkingen voorkomen. Laat ons, tot een blyk hier van, een weinig stilstaan, by het geen ons onder het oog gebragt wordt wegens de Dieren in 't algemeen, welken zich niet met hun geheele lichaam van hunne plaats beweegen, maar slegts eene bekwaamheid tot beweeginge van eenige Ledemaaten vertoonen; en byzonder agt geeven op het geen wy, raakende de Oesters, gemeld vinden.

Na eene algemeene aanmerking, over het onderscheid van het Ryk der Planten van dat der Dieren, zo inwendig door het gevoel (*), als uitwendig door eigenmagtige en wil-

(*) Dit stuk, zegt de Heer *Boddaert*, in eene Aantekening, is echter niet genoegzaam beweezen, schoon de Planten al geen Ze nuw

willekeurige beweegingen, 't zy van 't geheele Lichaam, of van deszelfs Leden, toont ons de Hoogleeraar kortlyk, dat de Planten egter in veele stukken na by de Dieren komen; en zo komen ook, zegt hy, aan den anderen kant, eenige Dieren daar in naby de Planten, dat zy geworteld zyn, en nooit van plaats veranderen, schoon zy met hunne Leden eene willekeurige beweeging kunnen maaken. Dit nu geeft aanleiding tot de vraag: „ Hoe is het moogelyk, dat dergelyke Dieren, zonder vrye beweeging van hun Ligchaam, hunne voeding verkrygen, zich verdeedigen, de gevaaren ontvlieden, bevrucht worden, hunne Zaaden uitstorten en alom verstrooijen"? Ter ophelderinge hier van leidt hy ons eerst tot de Planten, om ons te doen nagaan; „ hoe 'er, zelfs onder zaaken, die een bloot toeval schynen, eene op alle mogelyke gevallen wakende voorzienigheid, en eene bepaalde order ter onderhouding en vermeerdering van yder zoort van Planten, heerscht". En even zo zegt hy, is 't geleegen, met „ de onbeweegelyke vastgewortelde Dieren, welken daarenboven eenige leden van hun lichaam, volgens eene ondervindende aanprikkeling en drift, ten hunne dienste kunnen gebruiken".

Ze zyn, gelyk hy, ten hunnen opzigte in 't algemeen aanmerkt, door de Voorzienigheid in 't water geplaatst, het welk vervuld is, met alles, wat ter onderhoudinge van hun leeven kan dienen. Dus in eene Hoofdstof leevende, die zo ligt bewoogen en onstuimig is, dat ze haare bewoonders, met geringe vermogens bedeeld, ligtelyk afslingeren en verpletteren kan, is deezen geringeren Dieren die altoosduurende vasthouding zo nuttig en noodzaaklyk, als hun de willekeurige beweeging van de eene plaats naar de andere overtollig en gevaarlyk zyn zou. Vastgeworteld zynde, [of door hunne zwaarte onbeweeglyk op den grond liggende,] schaadt hun het onstuimige geweld der

uwstel (*Systema Nervosum*) hebben, ziet men in verscheiden Planten iets overeenkomstig met het gevoel der Dieren, gelyk in de *Mimosa sensitiva*, *Mimosa pudica*, *Dionæa muscipula*; alle de Planten, die zich des nagts sluiten, toonen aandoening van de Lucht te hebben, de oprechting der Helmstyltjes, die met een naald gestreeken worden, in sommige zamengestelde Bloemen enz. Zie KOELREUTER *de Irritabilitate Plantarum*. BASTER *Brief over de Voortteeling der Dieren en Planten.*

der Baaren niet; en ze zyn daarenboven, door hunne steenagtige schaalen, voor het stooten tegen harde lichaamen, en den aanval van andere Dieren, beveiligd. Het voedzel loopt hun in den mond; des zy 't niet behoeven te zoeken; daar 't water, met zyne eigene vogtigheid, hun allerlei vet, slym, zout, zaaden van planten, groeibaare deelen, of ook wel Wormen en Insecten toespoelt. Daarbenevens hebben zommigen hunne leden of armen nog zo veel tot hunnen wil, dat zy dezelven uit hunne wooningen strekken kunnen, om daar mede andere hun nabykomende Korreltjes en Diertjes, door eene kunstige beweeging na zig te haalen en te vangen. En wat hunne voortteeling betreft, hier in, zegt de Autheur, gelyken ze na Manwyfs Planten, en hebben Vrouwelyke en Mannelyke teeldeelen. Veelligt gaan hunne Eieren, wanneer dezelve tot hunne behoorlyke rypheid gekomen zyn, uit de eierstokken door eene buis, welke het Mannelyk bevrugtende Zaad bevat, of zy slorpen de om zich dryvende Melk, welke het Mannetje geschooten heeft, en in het water dryft, op, en bevruchten dus hunne Eierstokken. Zy schieten hunne kuit, of veele baaren leevende jongen, welke volgens hunne zwaarte in het water zinken, of gints en herwaardts gevoerd worden, en, met hunne tedere kleverige schalen, zich op zommige plaatzen vast zetten; en alom eene bekwaame woonplaats en voedzelryk oord vinden".

Om dit nader op te helderen, neemt de Autheur in de eerste plaats de Oesters, waar onder 'er gevonden worden, ter zwaarte van drie honderd ponden; die zig te minder van haare plaats kunnen beweegen, om dat zy niet het minste werktuig hebben waar mede zy zig kunnen voorthelpen; terwyl zy, door haare zwaarte steeds dieper in den slymerigen grond zinken (*). Even zo min schynen de gemeene kleine Oesters ooit van hunne plaats te komen; nadien men dezelve met geweld en scherpe werktuigen moet los krabben; en ze zomtyds één of meer voeten diep gezonken zyn. — De Hoogleeraar kan zig hieromtrent

(*) „ Zie LESSERS *Testaceotheol.* § 123. p. 466 van groote Oesters, in § 248 van hunne rust. [De gemelde groote doubletschulp is de *Chama Gigas* of groote Nageldoublet. Zy maakt zich ook, gelyk meer Nageldoubletten, met grove taaije banden vast. Zie LESSER als boven § 242, en RUMPH. *Amb. Rariteitk.* II B. 28 H. pl. 42.] B."

trent niet vereenigen met den Heer *Baster*, welke meent dat de *Oesters* zig, als zy zo diep in 't flyk gezonken zyn, *of* op de platte zyde liggen, uit dit ongeval weeten te *helpen*, door 't openen haarer beweegelyke fchaale. Hierdoor zou zy zich van den op haar liggenden Modder weeten te ontlasten, en zig voorts uit den flyk op te werken; mitsgaders te wege te brengen, dat zy, de vrye fchaal wyd genoeg geopend hebbende, door den daartegen flaanden vloed van het water, op de andere of bolle zyde geworpen worde (*). — Hier tegen komt by hem in bedenking, dat het maakzel van 't fcharnier, benevens de kortheid der fluitfpier en der peeze van de fchaal zulk eene wyde opening nauwlyks fchynt toe te laaten: als mede dat de Oesters daar men nooit of zeer zelden vuil modderig water in vindt, dan meer flyks in zig zouden bevatten. Verder betuigt hy te gelooven, dat de ondervinding meer toont, dat de Oesters in den flyk zinken, dan dat zy zig boven denzelven houden; zelfs vindt men, zegt hy, eenige zoorten aan Rotzen en andere lichaamen vastgehegt. Ter bevestiginge hier van beroept hy zich op den vermaarden *Donati*, die, den grond der Adriatifche Zee naauwkeurig nagaande, bevonden heeft, dat 'er, op de diepte van zes a acht voeten, allerleie Zeelichaamen, *Oesters*, *Gaapers*, *Tollen*, *Turbiniten*, laag op laag verfteend waren; beftaande de bovenfte laag, deels uit doode, maar nog niet bedorven, en deels uit leevende Schelpdieren (†). En dit kan ook, vervolgt hy, niet wel anders zyn, daar de jonge Oesters dikwils gewoon zyn, zig met hunne kalkagtige fchelpen aan den ouden vast te hegten; waar door zig dan altoos een nieuw broedzel over het oude zetten moet. De grond in den flyk der Zee is dus juist haare woonplaats, en ten laatfte haar graf, in 't welke zy dan verfteend worden, en het bedde der Zee verhoogen.

Verder blyft de Hoogleeraar ftaan op de bovengemelde

(*) „ Zie J. BASTER's *Natuurk. Uitfpann.* I D. II St. p. 79."

(†) „ VITALIANO DONATI *Uittrekzel uit de Natuurlyke Historie der Adriatifche Zee* p. 10 feqq. der *Italiaanfche Uitgave*, en p. 12 der *Hoogduitfche.* [Over verfcheiden zoorten van Oesters, die aan fteenen, en van eene byzondere, die aan Wortelen van Boomen vast groeit, zie ADANSON *Hist. de Senegal Voyage* p. 87. *Coquillages* pl. 14. p. 196, 203.]B."

de waarneeming, dat men nooit of zeer zelden vuil modderig, maar genoegzaam altoos helder zout water in de versch aan ſtrand geopende Oesters vindt; dat niet te wagten was, indien zy zig in hun bed zo wyd openden, als de Heer *Baster* zig voorſtelt. Men mag, zynes oordeels, daaruit veeleer opmaaken, dat de Oesters, zò lang zy gezond zyn, hunne ſchaalen niet wyder openen: dan dat zy, door eene enge ſpleet, iets van het klaarſte water, en van de fynſte en vetſte deelen der klei, welken daarmede vermengd zyn, kunnen laaten doorſyperen, of liever zo veel als door haaren baart ingelaaten kan worden, terwyl de grovere deelen buiten gehouden worden (*). Uit dien hoofde komt het hem zeer verdagt voor, dat de Zeekreeften, gelyk men verhaalt, de gaapende Oesters beſpiedende, 'er een ſteentje in zouden werpen, op dat zy zich niet zouden ſluiten, om dezelven dus te kunnen verſlinden (†). En nog ongeloovelyker is hem de vertelling, dat drie hongerige Muizen, eene gaapende Oester aantreffende, te gelyk op haar aanvielen; en dat de Oester, zich ſluitende, de drie Muizen met haare koppen had ingeſlooten (§). — Wat wyders nog aangaat de voorheen gemelde ligging der Oesters op de platte zyde, die de Heer *Baster* voor de onrechte ligging houdt, de Hoogleeraar betuigt te wenſchen, dat zy, die aan de Oesterbanken woonen, naauwkeurig onderzogten, of de Oesters ſteeds of meest op de bolle zyde liggen? Dit is hem, zegt hy, bedenkelyk, om dat de Blaascorallynen (*Sertulariæ*,) zo veel hy heeft kunnen nagaan, altemaal op de verheven zyde der Oesteren in de hoogte ſtaan, en nooit op de platte zyde gezien worden; waar uit men, zo 't ſchynt, zou mo-

(*) „ ADANSON zegt uitdrukkelyk, dat yder Mantel of Baart in de doubletſchulpen, wanneer dezelve, (gelyk in de Oesters,) twee deelen heeft, zich, wanneer het Dier de ſchalen opent, zo dicht op elkander ſluiten, dat 'er het water van buiten niet kan indringen, noch het ingelaatene tegen den wille van het Dier 'er kan uitlopen. *Hist. de Senegal. Definit. des Part.* p. 52. En van de Oesters, die aan de Boomwortelen kleeven in het byzonder, dat zy zich maar weinig openen, het Zeewater inſlurpen; en dat dan de Baarden aan den rand te zien zyn, zonder 'er uit te komen. *Coquill.* p. 198."

(†) „ Zie LESSERS *Testaceotheol.* §. 352.

(§). „ Zie BASTER *Natuurk. Uitſpann.* II St. bl. 80."

mogen besluiten, dat de Oesters veel meer op de platte zyde *liggen*, en dat de verheven zyde by haar boven is; doch *hy* wil deeze gevolgtrekking niet voor zeker opgeeven.

Wat ten laatste hunne wyze van bestaan, groei en vermeerdering betreft, zo heeft men, volgens den Hoogleeraar, nog aan te merken, dat deeze zoort van Dieren, in welke men byna geen zintuig, dan van gevoel en smaak, en geen willekeurige beweeging, dan eene kleine gaaping en toesluiting der Schulpen ontdekken kan, zig aan vaste Lichaamen, welken men in de Zee vindt, hecht, of voor altoos op den grond der Zee in slyk en modder ligt, als midden in het vogt, dat zy maar in te zuigen hebben; om dus tevens met hunne kalkagtige schaal te groeien, en zig op de wyze de Manwyven voort te teelen, door zigzelven zonder paaring te bevrugten. In de maand Mey tog wordt hun Zaadvogt allengskens korliger, tot dat hunne kuit, *of liever*, het broed leevendige Jongen, in *Augustus afgeschud* kan worden. 't Is wyders zeker, dat die zeer zagte en met eene nog weeke en kleverige schaal gedekte Oestertjes zig zeer ligt aan de schaal hunner Moeder, of van andere nabyliggende Oesters vast zetten, en ook ten deele door het water aan de klippen of steenen gevoerd worden, alwaar zy vast aangroeien, en nooit weder los kunnen worden: dat ze zig gevolglyk aldaar enkel van Zeewater, voor zo veel het eene aardagtige klei of slyk bevat, voeden, en zig, door het sluiten der Schulpen, tegen allen aanval beveiligen (*). Ook kan men den aanwas

(*) ADANSON *Hist. de Senegal*, zegt in de *Definit. des Parties* p. 59. van de jonge Mosselen: „ De schaalen van zulke, die be„ stemd zyn, om hunne plaats te veranderen, zyn van buiten ge„ heel zuiver, maar zulke, die, gelyk de Oesters, hun geheel „ leven door moeten vast zitten, hebben de schaal, van hunne „ geboorte af aan, geheel met een kleverig sap bedekt, door welk „ zy aan verscheide Ligchaamen, aan welke zy stooten konnen, „ blyven hangen; hier door geschiedt de eerste aanhegting, die „ naderhand door het steensap, dat tot groeiing der schaal dient, „ bevestigd wordt." – Men moet hier ook het Ligchaam deezer *Dieren* in aanmerking neemen, aan welke de Werktuigen ontbreeken, door welke andere tweeschaalige nog eenige hulp konnen erlangen. De Oester heeft geen Voet, noch Zuigbuizen, die zy kan uitsteeken: ook is zy niet gewoon zich zo te helpen. Eenige zoorten, gelyk de *Kamoesters*, *St. Jacobsschelpen*, *Compardoubletten*

was hunner Schulpen, en derzelver vasthegten aan vaste Lichaamen, deels uit de vloeibaarheid, deels uit de kleverigheid der kalkstoffe afleiden. De weeke kalkstoffe, die tot uitzetting der Schulpen dient, zet zig deels bladswyze aan de buitenste randen en vlakte van den Schulp, en schynt deels in de tusschenruimte in te dringen; en zig, hoe weeker de kalk is, zo veel te meer aan de steenen te hegten: en dus worden de Schulpen, in derzelver aanwas, aan den ouden Schulp of aan andere steenagtige lichaamen vastgehegt. — Men mag het hier gemelde wegens de Oester aanmerken, als een duidelyst voorbeeld geevende van alle die zoorten van Dieren, welken tot eene bestendige rust verweezen zyn; en tevens toonende, hoe zy, op de wyze der Planten, zonder verandering van plaats groeien, zig voeden, verdeedigen, en voortteelen kunnen; 't welk de Hoogleeraar vervolgens ook, met opzigt tot andere soortgelyke Dieren, nader beschryft.

His-

ten konnen zwemmen. Maar in de vastgegroeide, komt de wyze van aankleven der Schaale op alle wyze te hulp.

Deze Eigenschap moet egter ook na haare Natuur geschikt zyn; of veel eer, 'er moet van het begin af nog iets willekeurigs van de zyde van het Dier bykomen. Maar hoe komt het dan, dat eene zoort van Oesters, zo wel in Africa, Asia, als America, aan Boomwortelen, en wel aan eene byzondere soort van Boomen, de *Rhizophora Mangle* hegt, daar zy evenwel met hunne Schaalen aan elkander konnen kleven? (ADANSON p. 199.) Andere zoorten daarentegen zetten zich vast aan Rotzen, tegen welke de Zee sterk aanslaat. Hoe kan hier het Dier de plaats uitkiezen? De Heer BASTER (*Natuurk. Uitspann.* II. 146.) verzekert, dat jonggebooren Oesters door het beweegen hunner Baarden, welke zy dan uit de Schulpen uitbrengen, snel zwemmen konnen, gelyk hy zelv gezien heeft, en dit heeft LEEUWENHOEK ook aan nog ongebooren Oesters waargenomen (BAKER *Microsc. gem. gemaakt.* II. 41.) Voor het overige merkt ADANSON wegens de Oesters van *Senegal* aan (p. 104.), dat de zoort, welke zich aan den oever, by den mond der Rivieren, aan Boomwortelen vasthecht, en gevolglyk van het slyk gebruik kan maaken, alleen eetbaar en welsmaakend is: maar dat de andere zoorten, die aan Rotzen in de open Zee vast zitten, hard en onsmaakelyk zyn. Dit konnen wy ook van onze gemeene Oester (*Ostrea edulis*) zeggen, die egter, wyl zy zich niet aan verheven Ligchamen vast hegt, maar op den grond met lagen in de Banken ligt, sterven moet, wyl zy van alle zyden, door slyk of nieuwe lagen, die zich over hen heen zetten, bedekt wordt."

Historie der Stad en Meijerye van 's Hertogenbosch, als mede van de voornaamste daaden der Hertogen van Brabant, door Mr. J. H. V. HEURN, *Oud-Schepen en Raad der Stad 's Hertogenbosch, en Griffier der Leen- en Tolkamer aldaar. IIde. en IIIde. Deel. Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven en Comp. 1777. *In groot octavo* 1015 *bladz.*

HEt eerste gedeelte van dit werk bragt, als voorheenen gemeld is (*), deeze geschiedkundige ontvouwing tot op den afstand der Nederlanden, door Keizer *Karel*, aan zynen Zoon *Filip*, in den jaare 555; en dezelve wordt, in dit tweede en derde Deel, agtervolgd, tot op het Jaar 1729; of eene Eeuw, naa de verovering van 's Hertogenbosch, door de de Staatsche Wapenen, zedert welken tyd dit Gewest van Brabant, (of het thans genoemde Oostenrykfche Brabant,) gescheiden was geworden. De Heer en Mr. *van Heurn* behandelt dit vervolg, even als de vroegere geschiedenissen, met alle oplettendheid, en een oordeelkundig gebruik, zo van de gedrukte als ongedrukte Stukken, welken hem in staat stelden, om dit onderwerp vollediger uit te werken, dan tot nog geschied was; weshalven de beoefenaaars onzer Vaderlandsche Geschiedenissen 'er nog al etlyke byzonderheden nader in opgehelderd of bevestigd zullen vinden.

Geduurende het tydsverloop van 1555 tot 1629, toen 's Hertogenbosch Staatsch wierd, is de Historie der Stad en Meijerye ten nauwste verknogt met de Brabantsche Geschiedenissen; en ter deezer oorzaake behelst de voordragt van dat tydperk, overeenkomstig met het bedoelde van den Autheur, een beloop van het voorgevallene, zo in Brabant in 't algemeen, als in de Stad en Meijery in 't byzonder. Dat gedeelte levert ons des, met het voorgaande, eene doorloopende Brabantsche Geschiedenis van de eerste bevolking af, tot op het jaar 1629; in 't welke 's Hertogenbosch, na eene belegering van ruim vier maanden, op den dertienden September, tot de Staatsche zyde overging. Hier mede kwam vervolgens de geheele Meijery, hoewel niet zonder gestadige belemmeringen en

(*) Zie VIde D. der *Hed. Vad. Letteroef.* bl. 75 en verv.

en tegenkantingen van de Spaansche zyde, in de handen der Staaten; dat zyn volkomen beslag kreeg, toen de Koning van Spanje, by de Munstersche Vrede, in den jaare 1648. dit Gewest den Staaten geheel en al afstond. Zints dien tyd, dat de Stad voor der Staaten overmagt moest bukken, laat onze Historieschryver de verdere Brabantsche Geschiedenissen, zo verre zy het Spaansche Bestier betreffen, aan eene zyde; als niet meer behoorende tot het onderwerp van dit zyn Geschrift; nadien de Stad, en voorts de Meijery, van toen af, van dat gedeelte van Brabant gescheiden, niet meer in dat voorige verband met het zelve stond. Hy geeft dan voorts een meer bepaald gezet verslag nopens de lotgevallen van dit byzondere Gewest, tot op het Jaar 1729; met eene naauwkeurige melding van de gewigtigste gebeurtenissen, maatregelen en schikkingen aldaar; die, schoon ze grootlyks inzonderheid dat Gewest betreffen, egter ook in veele gevallen betrekking hebben tot 's Lands algemeene Geschiedenis. Uit dien hoofde verleent hy ons, met het voorstellen van dit alles, te gelyk een agtervolgend berigt van de merkwaardigste gebeurtenissen des Lands; vooral in zo verre, als Staats-Brabant, (of dat gedeelte van Brabant, 't welk tot de Staatsche zyde overgegaan was,) waar onder dan ook de Stad en Meijery behoorde, in dezelven deelden. By die gelegenheid maakt hy ook van tyd tot tyd gewag, van de herhaalde poogingen, die men in Staats-Brabant aangewend heeft, om, nevens de andere Vereenigde Gewesten, deel in 's Lands Regeering te bekomen; en dewyl zulks wel inzonderheid merkwaardig is, zullen wy het geen hy hier omtrent gemeld heeft, in deezen byeen brengen.

„ Na dat de Hoofdsteden van Brabant, en laatstlyk Antwerpen, (dus vangt hy aan,) aan Spanje overgegaan waren, hield men de overigen te gering, om op zig zelven geregeerd te worden. Deeze hadden, van de Algemeene Staaten, Wethouderen en Wetten ontfangen. Bergen op Zoom, dat altyd der Staaten zyde gehouden had, Breda en anderen, die gedurende den Oorlog verloren, en herwonnen waren, eischten in het jaar 1608, uit kragt der Utrechtsche vereeniging, in hunne vryheden, om ter Staatsvergadering mede te stemmen, hersteld te worden. Doch zy verwierven niets. De tyden waren toen reeds veranderd, en het gezag der Staaten te wel

be-

bevestigd, om het getal der stemmen te vermeerderen (a).

Na het overgaan van 's Hertogenbosch, de vierde Hoofdstad van Brabant, kwamen de Gemagtigden dier Stad, nevens die van Bergen op Zoom, zo voor zig, als voor die van de Willemstad, en Graave, in 't Jaar 1631, op het Stadhuis alhier, by elkander, om onderling te beraamen, op wat wyze zy, in de regeering der Vereenigde Nederlanden, zitting en stem konden bekomen. Bergen op Zoom wilde toen zig met die van 's Hertogenbosch niet inlaaten, voor en aleer deeze Stad zekeren verbandbrief, den zes- en twintigsten Maart 1609, tusschen de Brabantsche Steden gemaakt, ondertekend hadt. De inhoud daar van kwam hier op uit. „ Dat vermits, gedurende de voorslagen eener vrede, tusschen Spanje en de Staaten, en naderhand by het maaken eenes Bestands, de Brabantsche Steden, die de zyde der Vereenigde Nederlanden hielden, zeker vertoog hadden overgegeeven, om in die handeling begreepen, en als Bondgenooten der Utrechtsche Vereeniging erkend te worden, als mede, om zitting en stem in de regeering der Vereenigde Nederlanden te bekomen, het welk niets te weeg gebragt had, dan dat de Algemeene Staaten verklaard hadden, dat by het sluiten des Bestands, de Steden, Dorpen en Gehugten van Brabant, die zy bezaten, daarin mede zouden begrepen wezen, en, na dien tyd, by hun beschermd worden: het welk dus niet dan tot nadeel der Brabanders uitgelegd kon worden. Dit was in den jaare 1609 den Staaten, doch zonder gevolg, vertoond. Die van Bergen op Zoom, Breda, en de Willemstad, hadden derhalven goedgevonden, op hun verzoek aan te houden, en om daarin te slagen, zig onderling te verbinden, om nimmer van de Utrechtsche Vereeniging, van den Hervormden Godsdienst, noch van elkander te scheiden, ook niet om wat oorzaak te gedogen, zig te doen scheiden: zy zouden gelyklyk hun oogmerk tragten te bereiken, en met raad elkander ondersteunen, tot welk alles zy zich met eede verpligt hadden."

In dit alles bewilligde de Regeering van 's Hertogenbosch. De Gemagtigden dier stad sloegen voor, of het niet best ware, alvorens dit aan te vangen, den Prinse van Oranje hun voornemen bekend te maaken, en zynen by-

(a) GROTII *Hist. Lib. XVII. p.* 540.

byſtand daar toe te verzoeken: na dit geſchied was, kon men na bevind van zaaken handelen. Dit werd goedgekeurd, en men zond ten dien einde, van ieder Stad, twee Gemagtigden naar den Haage, welke de zaak zo bedekt als mogelyk moesten houden.

De Gemagtigden verklaarden den Prinſe hun voorneemen, en de redenen, met het regt dat zy daar toe hadden; zy verzogten hem, dat hy, als Baanderheer van Brabant, zig by de Steden geliefde te voegen. De Prins bedankte de Steden voor de eer, die zy hem aandeeden, en beloofde haar in deeze zaak, waar in hy begreep dat zy regt hadden, alle hulp en byſtand te zullen doen; dan hy kon niet goed vinden zynen naam by dat verzoek te ſtellen: in zo een geval kon hy van geen nut wezen, want als verzoeker aangemerkt zoude men nalaaten zyn gevoelen daar over in te neemen. De Gemagtigden antwoordden hierop, dat de Steden op zig zelf geen Landſchap uitmaakten, en dus geen ſtem vraagen konden: noodwendig moest 'er zig een der Baanderheeren byvoegen, om daar door een volkomen Lighaam van één Gewest te vormen: dit zoude ligtlyk by de Algemeene Staaten ook zo begrepen, en daarom het verzoek afgeſlagen worden. De Prins antwoordde, dat hy oordeelde, dat het daar toe niet komen zoude. Men herinnerde hem zyne belofte, ten tyde van de overgaaf van 's Hertogenbosch gedaan, de Stad hier in te zullen helpen: niettegenſtaande deeze belofte kon hy niet goed vinden, zig thans by de Steden te voegen; egter keurde hy goed, dat het verzoek op den naam der Steden, en daar in belang hebbende Leden van Brabant, geſchiedde. Volgens zyn gevoelen kon men wel begrypen, wie daar door verſtaan werd. De Gemagtigden beloofden, hier van verſlag te zullen doen, en de gezamentlyke Gemagtigden der Steden, eer zy ſcheidden, beraamden, dat die van 's Hertogenbosch, in deeze, alléén op hunne voorregten, die een Hoofdſtad van Braband toekwam, zoude blyven ſtaan; de eene ſtad zoude de andere helpen, en die, welke door de Algemeene Staaten, aldaar, in eenige ampten waren geſteld, zouden die behouden, en als genaturaliſeerde Brabanders aangemerkt worden (*b*).

Hierop beſchreef de Regeering van 's Hertogenbosch de

(*b*) NOTULEN *van den* 7 *Aug.* 1631. *Regiſter* GANS.

de Gemagtigden der andere fteden. In deeze byeenkomst was men het gantsch niet eens, om dat die van 's Hertogenbosch eenige eisfchen deeden, die ik egter niet aangetekend vind, waarin de overigen weigerden toe te ftemmen. Na lang overleg kwam men overëen, om de begonnen zaak, behoudens het voorregt van ieder ftad, te bevorderen. Die van de Willemftad wilden weeten, of zy mede tot 's Lands Regeering zouden toegelaaten werden. De andere Steden verklaarden zig hier toe genegen, om dat de Willemftad in het verbond van den jaare 1609 begrepen was. Men kwam voorts overeen, dat die, welke in 's Hertogenbosch in eenige ampten gefteld waren, voor gebooren Brabanders zouden gehouden worden. Dit werd mede, ten opzigte van Steenbergen vastgefteld (*c*). In het laatfte van dit jaar 1631, ontfing de Regeering alhier eenen Brief van die van Bergen op Zoom, om eenige uit haar in 's Gravenhaage, tot vordering dier zaak te zenden. Het antwoord hier op was, dat die van Bergen op Zoom, en de andere fteden, hunne Gemagtigden, in 's Hertogenbosch, met het begin des volgenden jaars wilden zenden (*d*). By gebrek van aantekeningen in Stads Registers, kan ik het gevolg hier van niet verhaalen. Zeker is het, dat men zig by de byzondere Gewesten heeft vervoegd, en dus niets op deeze zaak gevolgd is" (*e*).

Men heeft vervolgens, gelyk onze Autheur verder meldt, dit ftuk in den Jaare 1647 hervat, waar toe Breda de eerfte aanleiding gaf. „ Deszelfs Regeering, zegt hy, magtigde Eenen uit haar herwaards, en ook eenen naar Graave. Deeze ftelden voor, dat het noodig ware, dat eenigen uit de Regeeringen der Brabantfche Steden in den Haage te faamen kwamen, om daar omtrent middelen te beraamen, en toe te zien, dat, by de algemeene Vredehandeling, niets tot nadeel haarer Steden en derzelver Voorregten befloten wierd. De Regeering alhier kon daartoe niet komen. Zy gaf egter last aan eenen van haar, die om andere zaaken zig naar den Haage moest begeeven, te onderftaan, op wat wyze die zaak best onderno-

(*c*) Notulen *van den* 7. *Aug.* 1631. *Reg.* GANS.
(*d*) *Aldaar van* 24. *Nov.* 1631.
(*e*) Resolutien *van Holland van den* 30. *Dec.* 1632 *en* 5. *Jan.* 1633, by VAN ZURK *Codex Batavus*, op de woorden *Brabant*, *Brabanders*, §. I. N. 5. Edit. 1759.

nomen kon worden; van dit voorneemen gaf zy aan de Regeering der Stad Graave kennis (*f*). Kort hier na kwamen eenige Gemagtigden der Stad Breda herwaards; deeze verwittigden de Regeering, dat die van Bergen op Zoom, Steenbergen en Willemſtad beſlooten hadden, met allen yver eenige Gemagtigden naar den Haage te zenden. Zy oordeelden, dat de onwilligheid der Regeering alhier voor de gemeene zaak zeer nadeelig was, en verzogt, dat zy haare Gemagtigden, thans in den Haage, gelasten wilde, met de verdere Brabantſche Steden in onderhandeling te treeden, men zoude ten Hove hulp vinden. De Regeering nam hier op aan, mede eenige Gemagtigden tot dat oogmerk naar den Haage te zenden (*g*). Zy benoemde daar toe de Stads eerſte Penſionaris van Bereſtyn (*h*). De voorzittende Schepen, mede naar den Haage afgevaardigd, kwam eerlang te rug. Hy berigtte, dat 'er, om redenen, niets was in het werk geſteld: dit gaf hy in bedenking, of het niet best ware, daar naar te tragten, dat Staats-Brabant Staatsgewyze, gelyk de andere Nederlanden, beſtierd werd. Voorts maakte hy bekend, dat alle de Gemagtigden in den Haage goedgevonden hadden, eenen hunner naar ieder Stad te zenden, om het goedvinden der Regeeringe daar over te verſtaan: zy hadden 'er drie benoemd, om in den Haage te blyven, ten einde het goeddunken der Steden te ontfangen, en nu en dan over te zenden, wat zy, tot bevordering van dit werk, ondernomen hadden. Wanneer de zaak voltooid was, zouden de Gemagtigden der gezamentlyke Steden herwaards komen. De Regeering, die reeds begreep, dat 'er tot het bekomen van aandeel in 's Lands Regeering weinig hoop was, vond nogthans goed, dien voorſlag, onder goeddunken van den Prinſe, te onderſtaan, om als dan daarop te beſluiten; en gelastte haare Gemagtigden in den Haage niets, zonder haaren last, te verrigten (*i*).

De Gemagtigden der Stad keerden eerlang te rug, met verſlag: „ Dat zy eenige aanmerkingen op het vertoog der Baanderheeren, Edelen en Steden van Brabant, toen het nog vereenigt was, gemaakt hadden, om die aan de Steden voor te houden. De Hoogſchout

(*f*) NOTULEN *van* 1647. *Reg.* BERESTYN.
(*g*) *Ald. van* 7. *dito.* (*h*) *Ald. van* 15. *dito.*
(*i*) *Ald. van* 15. *dito.*

fchout van 's Hertogenbosch, die zig in den Haage bevond, oordeelde, dat hy mede tot de handelingen toegelaaten moest werden, doch dit was hem geweigerd. Hy had zig deswegens by de Algemeene Staaten beklaagd, en hem was gezegd: dat de Hoogfchout geen lid der Regeering was. Hierop was verftaan, dat ieder zyn regt op het papier zoude ftellen, en binnen een maand ter Griffie overgeeven (*k*)."

In het volgende jaar verfcheenen, op hun verzoek, in de Vergadering van Schepenen alhier, de Drosfard van Breda en de Amptman van de Graave. De laatfte droeg voor: „ Dat de Algemeene Staaten in het jaar 1588 beloofd hadden, dat ingeval de Staat, over eene Algemeene Vrede', of Overdragt der Landen, handelde, de Regeerders van Bergen op Zoom befchreven zouden worden. De Vrede was nu getekend; van deeze belofte had hy in den Haage gefproken; des oordeelde hy, dat, eer de bekragtiging der Vrede gefchiede, het tyd was, om het afgebroken werk te hervatten." De Drosfard van Breda verklaarde reeds tot dien einde naar den Haage gemagtigd te zyn, en verzogt, dat de Regeering eenigen derwaards wilde zenden, ook ten dien einde de Steden Bergen op Zoom, Steenbergen en Willemftad te befchryven. Schepenen antwoordden, dit aan de Regeering te zullen voordraagen (*l*), gelyk gefchiedde, waarop deeze eenigen, ter beftemder tyd, naar den Haage zonden (*m*). Het verflag hunner verrigting was: „ Men had den Prinfe van de zaak kennis gegeeven, en hem verzogt, dat zyn naam als Baanderheer van Brabant, in het verzoek gefteld mogt werden; zy hadden verftaan, dat dit niet ingewilligt zoude worden, ten zy men men eerst onderftaan had, hoe de zaak zig fchikken zoude. De Prins had hun verklaard het best te weezen, dat het verzoek, op den naam der Baanderheeren, en Steden van Brabant, gefchiede. Hy had het ontwerp daar van goedgekeurd, zoude het overgeeven, en zyn belang daarin aanbevelen. Hy dagt, dat dit verzoek aan de byzondere Gewesten gezonden zoude worden; in dit geval zoude hy zynen naam en waardigheid bekend maaken. Zy hadden

(*k*) *Ald. van* 24. *dito* .(*l*) *Ald. van* 25. *Febr.* 1648. *Reg.* BERES.
(*m*) *Ald. van den* 28. *dito.*

den alle de leden der Algemeene Staaten hunne zaak aanbevolen. Tot nog toe was 'er egter geen besluit op genomen" (*n*).

De Gemagtigden der Brabantsche Steden vervoegden zig, eenigen tyd hier na, by den Prinse, die hun zeide, dat hy het noodig achte, dat men zig tot de byzondere Gewesten wendde, en dat hy, in zo een geval, alles, wat behoorlyk was, zou toebrengen. Zyne Hoogheid vergunde hier toe brieven van voorschryving (*o*). De Regeering hier ter Stede schreef aan de anderen, om tegen den agtsten van Juni eenige Gemagtigden herwaards te zenden, om te overleggen, wat verder in deeze zaak te doen (*p*). Men vond aldaar goed, zig onderling te verdeelen, om zig by de byzondere Gewesten te vervoegen" (*q*). De uitslag hier van was, gelyk de Autheur denzelven vervolgens breeder beschryft, dat de Afgevaardigden, meerendeels, een beleefd, doch geen beslisfend, en veelal uitstellend antwoord verkreegen, als blykt uit de door hen ingebragte Rapporten, door onzen Schryver uit de Stads-Registers geboekt.

Hier by bleef de zaak tot in 't jaar 1651, toen de Brabanders, in de bekende groote Vergadering, hun verzoek op nieuw aandrongen, waar van de Autheur nog het volgende meldt. „ De Regeering van 's Hertogenbosch besloot het Verzoek der Baanderheeren en Steden van Brabant, by gelegenheid dier Vergadering, op nieuw levendig te maaken: hier toe benoemden zy zes Gemagtigden (*r*). Deeze beschreven die der Brabantsche Steden, tegen den zesden January 1651, te Tilburg. Aldaar werd op welbehaagen der Regeeringe goedgevonden; dat zo haast men vernomen zoude hebben, dat de Groote Vergadering haare zitting begonnen had, men als dan, uit ieder Stad, eenen naar den Haage zoude zenden (*s*). De Gemagtigden vertrok-

(*n*) RAPPORT *van Commissarissen in de* NOTULEN *van den* 16 *Mei* 1648. *Reg.* COPES.

(*o*) *Copie* BRIEF *vnn den* PRINSE VAN ORANGE *van den* 1 *Mei* 1648. *Reg.* COPES.

(*p*) NOTULEN *voorsz.* (*q*) *Ald. van* 4 *Juni.* 1648.

(*r*) *Ald. van den* 28 *Dec.* 1650. *Reg.* COPES.

(*s*) RAPPORT van den Heer COPES, over zyne Reize naar Tilburg, in de NOTULEN *van den* 4 *Feb.* 1651. *Reg.* COPES.

trokken derwaards in de maand Februari. Zy maakten hunne redenen den Raad des Prinse bekend, met verzoek om hun de hand te bieden, doch bekwamen daar op geen volkomen antwoord; des vervoegden zy zig, by alle de Afgezondenen der byzondere Gewesten, aan wien zy hun verzoek schriftlyk overgaven, en leverden het vervolgens aan het voorzittend Lid der Vergadering over. (*)

Op het overleveren van dit verzoek, den twee-en twintigsten Maart, verstond men, dat in de Groote Vergadering goedgevonden was, geene zaaken aan te neemen, dan zulken, die voorgesteld waren, om afgedaan te worden. De Gemagtigden verzogten daarom, dat de Algemeene Staaten geliefden toe te staan, dat zy mondeling hun regt voordroegen, of wel indien dit niet geschieden kon, dat dezelve als dan hunne stukken en bescheiden geliefden naar te zien, en daarop de gedagten der Byzondere Gewesten in te neemen, en dat, op hun regtmaatig verzoek, zodanig besloten mogt worden, dat zy in het gebruik hunner voorregten, volgens de gemeene vereeniging, ter vastStelling van welke die hoogwaardige vergadering voornaamlyk byeengeroepen was, eindelyk hersteld werden. Alle de ingeleverde stukken werden ten zelven dage in de Vergadering gelezen, doch het besluit daarop bleef uitgesteld. Ondertusschen lieten de Gemagtigden geenen tyd te loor gaan, en tragtten hunne zaak by die van Holland smaaklyk te maaken (*t*). Zy gaven, ten dien einde, de stukken den Raadpensionaris *Cats* over, met verzoek, dat hy die in de Vergadering der Staaten van Holland geliefde te brengen, gelyk hy deed; en deeze vonden goed, de Brabantsche Gemagtigden voor de Leden, die ter zelver vergadering, wegens Dordrecht, Delft, Amsterdam, Rotterdam, Schiedam, Alkmaar, Hoorn en Enkhui-

(*) [Den inhoud van dit, als mede van een vroeger, bovengemeld, ingeleverd Geschrift, deelt de Autheur uit de Stads-Registers mede, dan om dit Artykel niet te breed te doen uitloopen, hebben wy zulks overgeslaagen; te meer, daar die Geschriften volledig te vinden zyn, in de *Herstelde Leeuw*, bl. 314—335.

(*t*) RAPPORT van de Heeren VAN CASTEREN en COPES in de NOTULEN *van den* 2 *Juni* 1651. *Reg.* COPES.

huizen, gekomen waren, te ontbieden (*u*). De Brabantsche Gemagtigden vertoonden nader hunne grieven, ten opzigte der voorregten van Brabant, wegens het blyven des Raads van Brabant buiten hun Gewest, het *naturaliseeren* van Vreemdelingen, ter bekoming van Ampten, het opleggen van lasten, zonder hen te hooren, en het besteden der penningen, uit hun land getrokken, tot zaaken, die hen niet raakten: zy vertoonden mede, dat de Servitiegelden niet te rug gegeeven werden. Verscheiden voordeelen noemden zy op, die de Vereenigde Nederlanden zouden genieten, in geval men de Brabanders hun eigen Gewest bestieren liet, welke ik egter niet geboekt vinde. Men beloofde zich hiervan veel goeds; doch de Vergadering van Holland scheidde, zonder dat 'er een besluit van gemelde Staaten, by de Groote Vergadering, ingebragt werd (*v*). Andere Gemagtigden waren naar den Gelderschen Landdag gezonden: deeze bragten te weeg, dat de Staaten van dit Gewest goedvonden, dat hunne Afgezondenen by de Algemeene Staaten over het eigen bestier van Staats Brabant, en het stellen van het zelve, op een aandeel in de gemeene lasten, in gesprek zouden treden, alles egter ter hunner goedkeuring (*w*). Ik vind van deeze zaak niet meer gemeld: zo dat ik gisse dat die daarby gebleven zal zyn."

(*u*) RAPPORT van de Heer COPES en RESOLUTIE der Staaten van Holland en West-Friesland *van den* 19 *Mei* 1651, in de NOTULEN *van* 2 *Juni* 1651. *Reg.* COPES.

(*v*) RAPPORT van de Heeren COPES en VAN HAMEL, in de NOTULEN *van den* 8 *Sept.* 1651. *Reg.* COPES.

(*w*) RAPPORT van de Heeren van CASTEREN en VAN HAMEL, en EXTRACT uit het Landschaps reces van Gelderland, *van den* 25 *Juli* 1651, in de NOTULEN *van den* 8 *Sept.* 1651. *Reg.* COPES.

Tractatus Irenicus de ſtabilitate et inſtabilitate tum Legum fundamentalium quam civilium, et de earum, ſi quæ faciendi ſit, prudenti atque difficili mutatione. Auctore J. N. REINAR, A. L. M. J. Utr. et Philoſ. Doctor. Lugd. Batavorum apud *A. Casterum*, 1777. Absque Præf. 64 pp. in octavo f. m.

Gedagten over het Samenſtel onzer hedendaagſche Burgerlyke Regtsgeleerdheid. Te Goes by J. Huysman, *en in 's Gravenhage by* J. A. Bouvink, 1777. *In groot octavo* 50 *bladz.*

't Zy dat men, in 't bekende Twistgeding, over het Roomſche Regt, als een Behulpregt hier te Lande, mitsgaders over den toeſtand van onze tegenwoordige Regtsgeleerdheid en derzelver Practyk, party trekke, of zig daaromtrent onzydig houde, men zal, hoe men ook daaromtrent beſtaa, de bovengenoemde Geſchriften met vrugt kunnen doorbladeren. Beide deeze Schryvers houden zig vry wel op den middelweg, tusſchen eene blinde hoogagting voor, en eene verregaande verſmaading van het Roomſche Regt; *beiden* erkennen zy, dat 'er doorſlaande gebreken in onze hedendaagſche Regtsgeleerdheid, en derzelver Practyk zyn, ja zodanigen, die met luider ſtemme om Hervorming roepen: maar hoe die in 't werk te ſtellen!

De Heer en Mr. *Reinar* ziet 'er bezwaarlyk door, om zulks ter uitvoeringe te brengen; en zyn Geſchrift ſtrekt inzonderheid om te toonen, hoe veele zwarigheden 'er vast zyn aan eene hervorming der Wetten; en hoe zulks, wanneer het ondernomen mogte worden, niet dan met de uiterſte omzigtigheid behoorde te geſchieden. Zyn Ed. het ſtuk, genoegzaam, van alle zyden beſchouwende, brengt hieromtrent zeer oordeelkundige aanmerkingen te berde; welken weezenlyk dienen, om eene al te ſterke drift ter Hervorminge te beteugelen, en te doen opmerken, met hoe veel voorzigtigheids men zulks behoorde te onderneemen.

Wat den in 's Lands Wetten bedreeven Opſteller van het tweede bovengenoemde Geſchrift aangaat, dezelve is, zekerlyk, hier van niet minder overtuigd; dan, daar hem de gebreken zeer ſterk in 't oog loopen, kan hy zig niet wederhouden, van zig op het ſtuk der Hervorminge nader te uiten. Zulks doet hem, na 't voorſtellen der gebreken, het waagen, zyne gedachten des aangaande op te geeven voor het geen ze zyn; meer doorkneede harsſens, zegt hy, mogen ze verbeteren. — Het een of 't ander van 't bewerp kan nader te ſtade komen, waarom wy het zelve geheel zullen mededeelen.

„ De verbetering, welke 'er noodig is, zegt hy, moet zoo zeer niet beſtaan in het maaken van nieuwe Wetten. Verſtandige Polityken hebben te regt geoordeeld, dat het maaken van nieuwe Wetten in een gevestigden Staat altoos gevaarlyk is, en niet dan

in de dringendſte noodzaak moet begonnen worden. Moest men aan een nieuw Volk, by voorbeeld aan een Volkplanting in haar geboorte, Wetten voorſchryven, ik geloof dat men dezelve veel korter, en veel minder fyn geſponnen, zoude kunnen maaken als de onze zyn; maar in ons geval moet het herſtel gezogt worden in een *Hervorming*, in een beter ſchikking, in een klaar voorſtel, geſchikt naar de vatbaarheid der menſchen, die 'er gebruik van moeten maaken, en 't is alleen uit handen van onze Hooge en Wetgeevende Overheid, dat men deeze gunſtige verandering te wachten heeft.

„ Een *commisſie* uit Leden van de Hoven van Justitie, of van andere kundige Regtsgeleerden, zoude kunnen aangeſteld, en met de noodige magt voorzien worden, om een geheel nieuw Wetboek van het Burgerlyk Regt te ontwerpen.

„ Alle ſtoffen, die in onze omſtandigheden kunnen te pas komen, en reeds in het Vaderlandsch of Romeinsch Regt verhandeld zyn, zouden onder bekwaame Tytels, by wyze van korte ſtellingen, in een natuurlyke orde geſchikt dienen te worden, en het overtollige afgeſneden, omtrent in den ſmaak van het bekende boek van DOMAT, *les loix Civiles dans leur ordre Naturel*, een werk dat zeer nuttig is voor zyn gebruik, en nog beter zoude zyn, indien het kleinder ware, indien 'er de Latynſche texten niet waren uitgedrukt, maar alleen aangewezen, en indien niet meer dan één wet van denzelven zin ware bygebragt.

„ Alle ongeſchreve Costumen, alle byzondere Keuren en Regten zouden in dat Wetboek op hunne plaats moeten ingevoegd worden; ten dien einde zouden de Steden en Dorpen verpligt moeten worden, dezelve over te brengen, op dat ze zouden kunnen nagezien, en over derzelver deugdelykheid geoordeeld worden. Daar de Costumen en Regten der plaatſen verſchillend waren, zou men moeten tragten dezelve tot een algemeen Landregt te brengen; men zoude de gebruikers moeten overreeden, hier in malkanderen iets toe te geeven. Daar Privilegien zyn, waarvan de Regeering oordeelde niet te mogen afgaan, zoude men dezelve *of* moeten laaten, en als een uitzondering in 't Wetboek aantekenen, *of* zoo die Privilegien nuttig zyn voor de Vryheid en Veiligheid der Ingezetenen in 't algemeen, behoorde men dezelve aan alle te vergunnen, dewyl 't niet voegzaam is, dat in ons Gemeenebest, ten aanzien van het Burgerlyke Regt, de een Ingezeten meerder vryheid of zekerheid geniet dan de ander.

„ Alle Costumen, Keuren en Regten, in dit Wetboek niet begrepen, zouden moeten afgeſchaft worden.

„ Het ſpreekt van zelfs, dat het een der verdienſten van dit Wetboek moet uitmaaken, dat het in de dagelykſche Moedertaal geſchreeven zy, en in een klaaren eenvouwdigen ſtyl, niet zoodanig doorſpekt met basterdwoorden van de Practyk, als een geleerd Schryver in het Groningsch Genoodſchap, *pro excolendo Jure Patrio*, zeer geestig heeft gehekeld, maar ook niet zodanig ſtyf van nieuw

nieuw gesmeedde Nederduitsche woorden, dat een eenvouwdig mensch niet weete wat hy leest.

„ Het nieuwe Wetboek zoude niet alleen afgekondigd moeten worden, maar men zoude alle middelen moeten gebruiken, om het, zoo veel mogelyk is, tot kennis van het algemeen te brengen. Een afkondiging van een Wet geschiedt maar éèns, het Placaat rakt verlooren, en 't volgend geslacht heeft 'er nooit van gehoord; ondertusschen een ander, die het bewaard of gevonden heeft, maakt 'er gebruik van tot schade van zyn' medeburger, die buiten zyn schuld onkundig van dat Regt was. Men behoorde dan op zekere publyke plaatsen, daar de Ingezetenen gewoon zyn by malkanderen te komen, een afdrukzel van het Wetboek te leggen, om door een yder geraadpleegd te kunnen worden: het zoude nuttig zyn 'er een kort begrip van te maken, en men kan deszelfs kennis niet genoeg onder de Gemeente verspreiden; het behoorde voor eén klein geld te koopen te zyn, jaa ik wenschte dat men het agter den Almanach konde plaatsen.

„ Maar nu zal een leezer, die my tot nog toe genadig gehandeld heeft, my beginnen te bespotten: een kort begrip van het *Corpus Juris* agter den Almanach, welk een zotte inval! 't Kan zyn, maar ik geloof, dat een Almanach, door een bekwaame hand bestuurd, één van de nuttigste boekjes kan worden, om de noodzaakelykste kundigheden onder den gemeenen man te brengen. Ik ben de eerste uitvinder niet van dit ontwerp: 't is, zoo myn geheugen my niet bedriegt, de Koninglyke Medicynsche Faculteit van Upsal, in Zweden: dit agtenswaardig Genootschap, met leedwezen ziende, dat het gemeen zich door tegenstrydige Geneesmiddelen in de ziekten vermorste, of door kwakzalvers liet vermorsfen, nam het menschlievend besluit, om de beste geneesmiddelen publyk te maaken; maar om dat de gemeene man het vermogen niet heeft boeken te koopen, verzogt en verkreeg het genootschap van de Regeering, dat de Almanachen van grollen en vertelsels zouden gezuiverd worden, en in derzelver plaats gesteld de geneesmiddelen, door de Faculteit goedgekeurd, waar in men, van jaar tot jaar voortgaande, met der tyd een goed medicyns handboek zal verkrygen.

„ Zyn nu, naast het leeven van een mensch, zyne bezittingen hem dierbaar, welke ongerymdheid is 'er dan in, dat onze Almanachen dienen, om hem de middelen te leeren, waar door hy zyne bezittingen handhaaven kan, en het rigtsnoer naar 't welk hy zyne handelingen in 't Burgerlyke bestuuren moet! Men zal eerstdaags een Almanach zien verschynen, waar in een proef daarvan genomen is; dit is 't werk slechts van een doch byzonder persoon; oneindig nuttiger zoude het zyn, indien het op gezag van de Hooge Overheid konde geschieden.

„ Het laatste vereischte, naar myn gering oordeel, in het nieuw Wetboek, zou zyn, een Wet in navolging van Keizer Justinianus in Tit. Cod. *de Vet. Jure enucl.* waarby aan alle Regtsgeleerden

ver-

verboden wordt *Commentarien* over het Wetboek te schryven, of eenige uitleggingen, die eerder verkeeringen zyn (zegt de Keizer) van de wetten, te maaken, op dat de Wetten niet weder in die verwarring geraaken, waaruit hy dezelve getrokken hadt."

Etymologicum Teutonicæ Linguæ, five Dictionarium Teutonico-Latinum, ftudio et opera C. KILIANI Dufflei. Curante G. HASSELTO Arnhemienfi, qui et fuas adnotationes adjecit. Tom. II. Traj. Batav. apud *R. de Meijere* 1777. In quarto f. m. 564 pp.

NA ons gezegde, wegens de nuttigheid van dit *Woordenboek der Nederduitfche Spraake* van *Kiliaan*, en den dienst, welken de Heer *van Hasfelt* den beoefenaaren onzer Taale, gedaan heeft, met hun eene nieuwe nauwkeurige uitgave van 't zelve, met zyne beleezene aanmerkingen verrykt; ter hand te laaten komen, waarvan wy, by de afgifte van 't eerfte Deel, gewag gemaakt hebben (*), ftaat ons deswegens, nu het tweede Deel het licht ziet, niets byzonders te melden. Alleenlyk hebben wy, nopens dit tweede Deel, waarmede deze uitgave voltooid is, nog te berigten, dat het zelve, overeenkomftig met de vroegere uitgave van *Kilianus*, niet alleen behelst, het eigenlyk genoemde *Woordenboek der Nederduitfche Spraake*; maar tevens, by manier van Aanhangzel, eene foortgelyke verklaaring der Basterdwoorden, reeds ten zyne tyde in gebruik; beneffens twee verklaarende Naamlysten van eige benaamingen; (1.) van Landen, Steden, Bergen, Rivieren enz.; (2.) van Mannen en Vrouwen. Hierby komen nog de Naamlysten, welken *Potterus* aan zyne uitgave van *Kilianus* gehegt heeft; behelzende Wortelwoorden, uit welken deeze en geene benaamingen afgeleid zyn, mitsgaders de naamen van Mannen, Vrouwen en Dieren, zo van 't viervoetige Gedierte, als van de Vogelen en Visfchen; met nevensgaande ophelderingen van dezelven. — In de uitgave van dit gedeelte heeft de Heer *van Hasfelt* dezelfde oplettendheid gebruikt, als in 't voorige; en men is dus aan hem verfchuldigd, dat een ieder nu gereedlyk den van ouds geagten *Kilianus* kan verkrygen, welken veelen, die 'er met regt naar verlangden, vrugteloos zogten. Zyn Ed. geeft ons daarenboven, even als in 't eerfte Deel, ook hier veelvuldige blyken van zyne oordeelkundige beleezenheid, ter nadere verklaaringe van etlyke woorden en fpreekmanieren; waarvan we nog een en ander voorbeeld, op dezelfde wyze als in 't voorgaande, zullen mededeelen. — Zie hier 's Mans aanmerking op de uitdrukking, *Vasten-avond*, of, gelyk men welluidendheidshalve zegt, *Vastel-avond houden*.

Vastel-avond houden verklaart *Kiliaan* door *Bacchanalia agere*, dat

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef. VI. D. bl.* 549.

dat is *Bacchusfeesten vieren*, of *slempmaalen houden*; om dat men gewoon was deezen dag in brasseryen, zuiperyen en allerleie wellustige vermaaken, door te brengen: van waar *D. Heinsius*, in zyne *Voorr. v. d. Hymnus van Bacchus* bl. 414 en vervolgens, wel mogte zeggen: *alsoo ick oock geen bequaemer dagh* [te weeten, *dan desen Vastelavond*] *hebbe konnen vinden, om van Bacchus onbegrypelick te spreeken, als den genen, op dewelcke de Christenen hem schandeliker vieren dan de heidenen*; — en wat laager.

Qui Curios simulant et Bacchanalia vivunt.

Dat is, die de Vastelavont een gans jaar is, gelyck hy ons eenen avont is. Van daar het spreekwoordlyke gezeg by *Bredero* in 't *Moortje* bl. 249.

't Is toch alle daegh gien Vastelavond.

Zulks strekt, 't geen we goedvinden hier by te voegen, ter ophelderinge van 't geen we leezen, in *S. Costers Teeuwis de Boer en men Juffer van Grevelinckhuysen* bl. 7.

Laat hy toch ien reys mit je vaeren na den Haeg,
Hy hetter zyn leven niet geweest, daarom is hy so graeg,
En 't is nu oock Vastelavond, *hy kryght licht wat van men Jonckers tafel.*
De iene warme pankoeck, of d'are leckere wafel.
Om dees tydt 's jaers hebbense toch in stee sulke gesnor.

en zo ook, nopens 's Gravenhage, bl. 18.

Dit Haachje is recht een Vastelavens *en een Sinter Claes langt.*
'k Weet niet hoeder van op-snappers sulken geswarm is,
't Isset alle Sondage bruyloft, en voort alle de heele week deur kermis.

op eene dergelyke wyze als hier boven, maakt hy, bl. 49, gewag van *pankoeck*.

Hoe louter heb ick van daeg geweest hier om me pancoeck.

en bl. 43.

Backt Wafels *en* Pancoecken *vett,, ook* Yserkoecken *mede,*
Die men op 't lest op tafel sett,, met ander leckerhede.

Hier uit zien we klaar, hoe 't bykome, dat *Kilianus* bevooren *panne-koecken* vertaald hebbe, door *comessari* dat is *slempen*. Daarbenevens was men ook gewoon die dagen te slyten, door 't speelen

met

met kaarten en dobbelsteenen. Van dit gebruik vindt men melding in zekere *Ordonnantie van de Munters*, bygebragt door den Wel Ed. *v. d. Wall.* in *Dordrechts Handvesten* enz. IV. St. bl. 799; alwaar men leest: *Item niemant — en mach spelen met teerlingen quaertspelen cruysmunten* (*) *off andersins, ten ware van pape vastelavond tot groot vastelavont.* [Op deeze laatste uitdrukking maakt de Heer en Mr. *van de Wall* de volgende aantekening. ,, Dat is, geduurende die week, welke tusschen de twee bekende *Vastelavonden* invalt, en by de middeleeuwsche Schryvers, *inter duo Carnis privia* geheeten wordt (1). Deeze tyd werd ouwlings met veel dertelheid en ongebondenheid gevierd, gelyk door den Oudheidkundigen *Halthausen*, die de verschillende benaaamingen deezer twee *Vastelavonden* heeft opgehelderd, breeder aangeweezen is (2)".

Tot een voorbeeld van eene andere soort strekke de aantekening van den Heer *van Hasselt* op het woord *Vroone*, *Vroonland*. Dit heeft men, zegt hy, af te leiden van *vroon*, dat zo veel zegt als *heilig*, *gewyd*, afkomstig van het Celtische *Fron*, *Fran*, *Frone*, *Vron*; van daar *boto frono*, *boten frone*, waarvoor *Kilianus* boven heeft *fronbode*, q. d. *sacernuntius*, zo veel als *heilige bode*. Zie T. G. G. *Emmingh* in *Comment. ad Jus Susat. p.* 45. Zie ook *Haltaus* en *Oelrichs*, welke laatste nogthans de benaaming *boton frone* by *Otfridus*, welke de Engel *Gabriel* dus noemt, niet wel in de betekenis van eene *heilige bode* genomen schynt te hebben; om dat men 't daar ter plaatze van *fronen*, dat is *dienen*, heeft af te leiden, en, even als *frongeist* een *knegt van God*, een *dienstbaaren bode*, een *dienaar*, een *oppasser* aanduidt. Zie *Wachteri Gloss.* Van daar komen ook de woorden *Vroondiensten*, *Vroonlanden*, *Vroonvisch*, *Vroongelden*, *Vroonschulden*, *Vroonvisscheryen*, *het Vroon*, een Vischwater naby Leiden (†). *Vroon* naamlyk wyst aan, (om de woorden van den Wel Ed. *van Oosten de Bruin*, in zyne *Beschr. v. Haarlem*, *I. D. bl.* 317 te gebruiken,) *dat geen, 't welk tot iemands byzonder gebruik, of dienst, afgezonderd, en, als 't ware, geheiligd is.* Dus is *Franeker*, naar de gis-

(*) *Cruismunten* is, gelyk de Heer *van Hasselt* zegt, een spel met penningen, dat men nog heden *kruis- en- munt* noemt. [Men zie over dit en andere dobbelspellen van de Natie *J. l. F. v. Berkhey* in zyne *Nat. Hist. v. Holland. III. D. XV. Hoofdst.* alwaar hy ons *bl.* 1448 meldt, dat men 't *Kuartspeelen* oudtyds *Quairten* genoemd heeft, naar de vier onderscheiden beeldtenissen der Kaarten.]

(1) *Du Cange* in *Glossar.* in Carnisprivium Vetus et Carnisprivium Novum.

(2) *Calendar. Medii Ævi. pag.* 48—51.

(†) [Deeze benaaming van *'t Vroon* breidt zig, om en aan Leiden, en zo ook by andere Steden, uit, over alle die wateren, welker bevissching door de Stad, als der Stad *heilig* of eigen, verpagt worden. De opzigter over dezelven, die de Keuren deswegens handhaaft enz. heet *Vroonmeester*, en men noemt die bediening *Vroonmeesterschap*.]

gissing van *Menso Alting*, door *Wachterus* en *van Idsinga* goedgekeurd, het zelfde met *Froon acker*. Zie den Wel Ed. *Idsinga* in *zyn Staatsr. I. D. bl.* 212. Anders egter denkt, over het gebruik van dit woord, de in Taalkunde niet onbedreeven *Huydecoper* in zyne Byv. en Verb. op *M. Stoke I. D. bl.* 595; en met hem stemmen overeen *J. G. Ester. de Ministerial.* en *v. d. Wall* over *Dordrechts Handv.* enz. I. St. bl. 117. Volgens hen zou men *fron vasten*, dat by *Kilianus* een *heilig vasten* betekent, *fron bode* en dergelyke woorden, moeten afleiden van *fron*, dat eigenlyk zo veel zegt als *Heer*. Maar men denkt vermoedelyk nauwkeuriger en beter, als men beweert, dat de eigenlyke betekenis van *fron* is *heilig*; en dat men door den tyd, om dat heilige zaaken eerbiedeniswaardig zyn, 'er de betekenis van *hoog*, *voornaam*, *achtens- opmerkens- en eerbiedenswaardig* aan gehegt heeft, van waar dan ook de betekenis van *Heer* voortkomt. — Meer soortgelyke of voorbeelden van een anderen aart zouden wy uit dit Deel te berde kunnen brengen; dan wy oordeelen het bygebragte genoegzaam, om ons gezegde, wegens den arbeid van den Heer *van Hasselt*, te staaven.

Het Boek der Psalmen, nevens de Gezangen by de Hervormde Kerk van Nederland in gebruik enz. Te Amsterdam by H. Tiedeman. *In groot octavo.*

VAn deeze uitgave van 't Boek der Psalmen, in twee colommen geschikt, behelzende in de eene Colom de Psalmen, volgens de thans gebruikelyke beryming, en in de andere de Psalmen, met benoeming der Uitgeevers, zo als ze voorheen reeds het licht zagen, zynde de daarin gemaakte veranderingen ter wederzyde *Curcyf* gedrukt, hebben wy voor eenigen tyd verslag gegeeven, met byvoeging van een en ander voorbeeld, waaruit men de inrigting deezer uitgave genoegzaam kan beoordeelen (*). 't Scheen diestyds twyfelagtig, of men met dien arbeid zoude voortvaaren, dan thans kunnen wy den Leezer berigten, dat de onderneeming zo wel begunstigd is geworden, dat het Werk reeds compleet het licht ziet. Men heeft in alles de uiterste naauwkeurigheid in agt genomen, om de vergelyking juist onder 't oog te brengen, dat zekerlyk zyne gevalligheid heeft.

De Maskerade, Blyspel, onder de zinspreuk. Kunst wordt door Yver aangekweekt. *Te Rotterdam by* Ary Vis 1777. *Behalven het Voorbericht* 88 *bladz. in octavo.*

EEn Blyspel, by uitstek wel ingerigt, om het gevaarlyke der Maskerade, al speelende, der Jeugd onder 't oog te brengen. *Leander* en *Leonora*, door de Ouders geschikt om aan elkander te

hu-

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter- Oef. V'de D. bl.* 226—228.

huwen, verlieven onderling, by gelegendheid eener Maskerade; zy wederstreeven beiden der Ouderen wil, en tragten een heimelyk Huwelyk aan te gaan; ten laatste egter ontdekt men, dat zy, elkander niet kennende, juist die Min aangekweekt hebben, welke der Ouderen welbehaagen was; dat een gewenscht Huwelyk, tot aller genoegen, ten gevolge heeft. — De uitslag hier van is des gelukkig; maar 't doet inmiddels zien, welk gevaar de Jeugd loopt, wanneer 't zig onbezonnen aan dit vermaak overgeeft, en haare neiging blindlings opvolgt. — Het spel zelve is oorspronglyk van den beroemden *Holberg*; en men heeft het, in deeze navolging, eenigzins meer naar den Hollandschen smaak en zeden geschikt. In de uitvoering is het beloop der minnaarye, en van 't gedrag der wederzydsche Vaderen, natuurlyk voorgedraagen; ook zyn de tusschenkomende Tooneelen niet oneigen aan 't onderwerp; de knoop van 't spel, misgaders de ontknooping, is ongedwongen; en de characters zyn wel doorgehouden. Alleenlyk maatigt zig de Knegt van *Leander*, niet alleen by zyn Heer, maar ook by deszelfs Vader en den Vader van *Leonora*, te veel vryheids aan. Zulks mogt nog plaats hebben by *Leander*; want als een jong Heer zyn Knegt tot zyn Vertrouwden gebruikt verliest hy zyn ontzag: maar dit mangel van ontzag, ten minste in eene hooge maate, omtrent de Ouders, en de daar mede gepaard gaande gemeenzaamheid van dezulken met zodanige Knegts is niet natuurlyk, en vertoont iets wanvoeglyks. Dit gebrek, dat in veele Blyspeelen doorstraalt, is ook in die van den voor 't overige geagten *Holberg*, maar al te veel te bespeuren, en 't was te wenschen, dat zy, die 'er op toeleggen, om de vermaakende Blyspelen van dien Hoogleeraar te beschaaven, 'er hun werk van maakten, om dezelven ook ten deezen opzigte te verbeteren.

De drie gebogchelden, kluchtig Blyspel, in twee bedryven. Te Rotterdam by C. v. d. Dries *en* J. v. Santen 1777. *Behalven de Voorreden* 58 *bladz. in octavo.*

Het klugtige van dit Blyspel bestaat in de uitwendige gelykheid van drie gebochelde Broeders; waarvan een Minnaar zig, met opzigt tot een van dezelven, bedient, om zyne Minnaares te verkrygen. Dit spel valt in het laffe klugtige; de uitvoering is te plomp om weezenlyk te vermaaken.

Merkwaardige en zonderlinge levensgevallen van A. Smithuizen, *gewezene Minnares van den thans Gevangen zittende* J. B. F. van Gog, *vervat in samenspraaken. Alom te bekomen.*

Een langdraadig verhaal van een leevensloop, vol ongeregeldheden, die noch merkwaardig op zigzelven, noch zonderling in dat slag van persoonen zyn; en welker melding, op zyn hoogst genomen, aan 't laage Gemeen eenig genoegen kan geeven.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

Brieven van eenige Portugeesche en Hoogduitsche Jooden, aan den Heer DE VOLTAIRE. *Naar de vierde Uitgave, uit het Fransch vertaald. Derde Deel. Te Amsterdam, by* Yntema *en* Tieboel 1778. *Behalven het Voorwerk en den Inhoud* 437 *bladz. in gr. octavo.*

ENe vierde Fransche uitgave van dit Werk, dat alle oordeelkundige hoogachters der Godlyke Openbaringe, by uitnemendheid, met hunne goedkeuring vereeren, heeft aenleiding gegeven, tot dit derde Deel der Nederduitsche uitgave. In navolging der Franschen ene geheel nieuwe uitgave aen 't licht te brengen, heeft men, ten wille van hun, die het reeds vertolkte bezitten, niet raedzaem geoordeeld; men heeft zich des de moeite getroost, het oorspronglyke met alle oplettendheid na te gaen, en daer uit byeen te zamelen, 't geen deze vierde uitgave boven de voorigen behelst. Zulks bestaet ten grooten deele in Brieven, over onderwerpen, die de Schryver tot nog of geheel niet, of slechts als in 't voorbygaen, behandeld had, of ter nadere ophelderinge van min of meer overwoogen byzonderheden; en verder uit Byvoegzelen, Invullingen, Aentekeningen enz. Men heeft de Brieven met oordeel byeen gezameld, en in ene geschikte orde geplaetst; en voorts de opgemelde byzonderheden aen 't einde van dit Deel gevoegd; met aenwyzinge, waer ter plaetze dezelven in het eerste of tweede Deel ingelascht moeten worden.

Rakende dit Aenhangzel, om van het zelve, als behoorende tot de voorgaende Deelen, eerst te gewagen, het zelve behelst verscheiden oordeelkundige aenmerkingen, die ter bevestiginge of ter opheldering van voorheen behandelde stukken dienen; waer in de Heer Abt *Guenée*, thans als Schryver van dit Geschrift bekend, niet minder gelukkig slaegt, dan in 't geen men reeds van zynen arbeid gezien heeft. Hoe meer men alles nagaet, het geen die oplettende Schryver bybrengt, en met oordeel ten bondigste

aendringt, hoe meer men reden vinde, om zich ten uiterste te verwonderen over de stoutheid van den Heer *de Voltaire* en zyns gelyken, met uit de hoogte te spreken over onderwerpen, waervan ze geen genoegzame kundigheid bezitten; en omtrent welken zy, voor 't oog der kundigen, hunne onkunde duidelyk bloot leggen. —— Zo levert Vernuft zonder bondige oefening klatergoud, dat schittert, maer vruchtloos voor wezenlyk goud geveild word. —— Dan nog vreemder komt het voor, (het geen zich hier niet min duidelyk openbaert,) dat menschen, die, zo zy voorgeven, ten uiterste omzichtig zyn, in 't nasporen der waerheid, zich achteloos en ligtgeloovig kunnen gedragen, omtrent het aennemen van Vooronderstellingen, die het gezag der Godlyke Openbaringe ondermynen. —— Deze ongelykheid of liever strydigheid van gedrag is eens verstandigen Mans onwaerdig. — Men wil ons, by voorbeeld, diets maken, dat de bewyzen voor de Godlykheid der Voorzeggingen van de Joodsche Propheten niet voldoende zyn, voor een onpartydig onderzoeker der waerheid; en men beweert, dat die Voorzeggingen eerst na de vervulling verdicht zyn geworden; zonder ene schaduw van bewys te hebben, ter begunstiginge ener Vooronderstellinge, welker ongegrondheid op de minste ernstige overweging terstond blykbaer is. Onze Schryver, dit Stuk reeds in 't eerste Deel behandeld hebbende, hecht daer aen in dezen nog ene aenmerking, die op zich zelve toont, hoe handtastelyk ongerymd deze Vooronderstelling zy; en tot welke ongerymdheden men vervallen moet, als men dezelven staende wil houden.

„ Wanneer gy, zegt hy, de vreemde stelling aanvoerde, dat onze voorzeggingen te Alexandrie geschreeven zyn, hadt gy toen wel eene aanmerking gemaakt, myn Heer? deeze naamlyk, dat onze Propheeten, in verscheiden onzer Kanonike Schryveren, worden aangehaald. Het Eerste Boek der Koningen, by voorbeeld, herhaalt volkomen, en bykans woord voor woord, de voorzegging van Jesaia tegen Sennacherib en zyn Leger, die der geneezinge van Hiskia, als mede die der Veroveringe van Jerusalem door de Babyloniers. Het tweede Boek der Kronyken haalt de Voorzegging aan van Jeremia, raakende de wederkomst der Jooden uit de Babylonische Gevangenis, en raakende den juisten tyd deezer wederkomste. Insgelyks wordt deeze Voorzegging aangehaald in het Eer-

Eerste Hoofdstuk van Esdra, die, in het Vyfde Hoofdstuk, van Haggai en Zacharia spreekt. Volgens uwe onderstelling zou men, derhalven, moeten beweeren, dat de Boeken van Esdra, die der Koningen en der Kronyken, insgelyks te Alexandrie geschreeven zyn. Zoudt gy zo verre gaan, myn Heer? Dit zou zyn, ten hoogsten toppunte brengen, de belemmeringen en zwaarigheden wegens het verschil van smaak en styl in de verschillende Eeuwen, wegens de Canon der gewyde Schriften, die onbetwistbaar gesloten werd vóór den leeftyd van ALEXANDER, wegens de onmogelykheid, uit hoofde van het karakter des Joodschen Volks, en deszelfs verknogtheid aan zyne gewyde Boeken, om 'er naderhand iets by te voegen, enz. Deeze aanmerking alleen zou meer dan éénen Schryver den mond kunnen snoeren! 'Er zyn paalen, welke een verstandig Oordeelkundige zich niet veroorlooft te overschreeden.

„ Maar gy, gy staat nergens voor; gy waagt stoutmoedig den *stap*; en gy aarzelt niet om met het verbaazendste vertrouwen ons te verzekeren, dat niet alleen onze Voorzeggingen, maar ook de Boeken, in welke zy aangehaald worden, in één woord, alle de Joodsche Schriften, te Alexandrie zyn geschreeven. Gy doet nog meer: naa alvoorens beweerd te hebben, dat de Jooden niet eerder dan te Babylon leerden schryven, koomt gy ons zeggen, (zo afgetrokken, of strydig met u zelven, of altoos gereed zyt gy om alles te zeggen en alles te ontkennen) dat zy niet eerder dan te Alexandrie leerden schryven. Waarschynlyk, naa het eerst te Babylon geleerd te hebben, verleerden zy het voorbedagtelyk, om het op nieuw te leeren in de Hoofdstad van Egypte! In waarheid, myn Heer, wanneer een Schryver zich zulke handtastelyke tegenstrydigheden, en zo in 't oogloopende valschheden, veroorlooft, verdient hy dan wederlegd te worden?

„ Nog zouden deeze zo belachelyk tegenstrydige en valsche antwoorden niet alles afdoen. De overwinningen der Romeinen, de uitgestrektheid van hun Gebied, de verovering van Judea, en de verwoesting der Heilige Stad, door deeze overwinnaars der Waereld, zyn, door Daniel, duidelyk voorspeld. Gelooft gy, dat men deeze gebeurtenissen, zo lang te vooren, te Alexandrie heeft kunnen voorzien?

„ Daal dan nog laager, en leg, indien gy wilt, nog

een nieuwen ſtapel op de reeds overſtapelde ongerymdheid; zeg dat de Jooden niet eerder leerden ſchryven dan naa de regeeringe van VESPASIANUS en TITUS. Wanneer gy de ſmeeding onzer Voorzeggingen tot dien tyd verſchooven hadt, zoudt gy nog niets gewonnen hebben, myn Heer. Twee gebeurtenisſen, die gy dagelyks voor oogen hebt, en van welke gy, ongetwyfeld, niet hebt kunnen nalaaten meer dan eens getroffen te worden, zullen u nog weerhouden: de verſtrooijing des Joodſchen Volks, en deszelfs in weezen blyven naa deeze verſtrooijing, en alle de rampen, welke haar verzeld hebben. Zedert dit noodlottig tydſtip, is 'er geene Eeuw verloopen, die, voor de Joodſche Natie, niet merkwaardig geworden is door de eene of andere treurige gebeurtenis. Doch overal vervolgd, heeft men haar overal uit haare asch zien herbooren worden. Geſchokt, om verre geworpen, verſcheide malen tot aan den wortel afgehouwen, is de Boom daarom niet dan te ſterker uitgeloopen; en alles wat men heeft aangewend, om deeze gehaate planten uit te roeien, heeft alleen gediend om de zaaden te verder te verſpreiden. Verſtrooijing der Jooden, behouding der Jooden, twee even onbegrypelyke als zekere gebeurtenisſen. Maar, deeze gebeurtenisſen zyn voorzegd. Hebben zy kunnen voorzegd worden door de Bedriegers van Babylon en Alexandrie? Neen, myn Heer; de Giskunde, de Kansrekening gaat zo verre niet. God, wiens Voorzienigheid dit Volk bewaart, heeft ze alleen kunnen voorzien; hy alleen heeft ze kunnen aankondigen".

Wat wyders de Brieven betreft, dezelven gaen inzonderheid over de Mozaïſche Wetgeving, en wel bepaeldlyk, daer de Godsdienſtige Wetten reeds genoeg verdeedigd zyn, over de Staetkundige en Burgerlyke Wetten; ter wederlegginge van hun, die dezelven in een verkeerd licht ſtellen, en ze beſpotlyk trachten te doen voorkomen. 't Geen onze Schryver deswegens bybrengt, dient, in velerleie opzichten, ten rechten verſtande dezer Wetten; en toont wel byzonder, dat ze alleszins eigenaertig beantwoorden aen 't oogmerk des Wetgevers, ten beste van het Israëlitiſche Volk. Bovenal doet hy ons zien, dat ze zo wel geſchikt zyn naer den aert van dat Gemenebest, het welk Mozes oprichtte, dat ze in genen deele behoeven te wyken, voor de zo hooggeroemde Griekſche en Romeinſche Wetten; waermede hy, ten duidelyken

ken bewyze hier van, de Mozaïſche Wetten dikwerf vergelykt. —— By deze Brieven over dit onderwerp komt eindelyk nog een Brief over de denkbeelden der Jooden, nopens de onſtervelykheid der Ziele, en een ſtaet van ſtraf en belooning na dit leven; waerin de Schryver 't 'er op toelegt, om te toonen, dat het Joodſche Volk deze gewigtige Leerſtukken, niet ſlechts na de Babyloniſche Gevangenis, maer van ouds her gekend en algemeen omhelsd heeft. De behandeling van dit ſtuk leidt hem ten laetſte ter overweginge, van 't geen de Heer *de Voltaire* zelf, naer uitwyzen zyner Schriften, over de Geestlykheid, en 't in wezen blyven der Zielen denke; waer over zich die Wysgeer, die den vroegen Jooden ene diepe onkunde hier van ten laste legt, op zodanig ene manier uitlaet, dat hy, naer die denkwyze, zelfs geen Ziel moete hebben. Zulks brengt hem de Heer *Guenée*, op eenen geestigen trant, zeer treffend, onder 't oog, daer hy dezen zynen laetſten Brief aldus doet afloopen.

„ Gy verwyt den Jooden, dat zy niet onderrigt wa„ ren omtrent de Geestlykheid der Ziele": gy zyt, ongetwyfeld, omtrent deze ſtukken, veel kundiger dan zy. Gy zegt dat de Ziel Geestlyk is; maar, „gy weet „ in 't geheel niet wat een Geest zy. Gy kent de ſtoffe „ ſlegts zeer onvolkomen; en het is u onmogelyk een „ onderſcheiden denkbeeld te hebben van het geen „ geene Stoffe is". Zie daar groote kundigheden, myn Heer! De oude Jooden zyn zeer te beklaagen, dat zy ze niet gehad hebben.

„ Maar indien gy geen zeer klaar denkbeeld hebt van de Geestlykheid uwer Ziele, hebt gy, misſchien, zekerder kundigheden van haare Onſterflykheid. Laaten wy uwe laatſte Schriften raadpleegen: naa zo veele veranderingen en tegenſtrydigheden, zal, waarſchynlyk, aldaar uwe laatſte uitſpraak gevonden worden. Wy openen uwe *Lettres de Memmius*, en uw A. B. C. eene zeer wysgeerige zamenſpraak! Zie hier ten naasten by, hoe gy aldaar ſpreekt.

„ Is de Ziel onſterflyk? —— *de Vraag is eenigzins onbeſcheiden.* —— In wat opzicht onbeſcheiden, indien 't u belieft. — *Om te weeten, of de Ziel onſterflyk zy, moet men eerst verzekerd zyn, dat zy een beſtaan hebbe.* —— Twyfelt gy daar aan? —— *Ik heb deswegen geene kundigheid dan alleen door het Geloof, 't welk alle zwaarigheden door-*

doorsnydt. —— Men kan gestigt worden, ziende hoe gy u agter het Geloove verschanst, wanneer men niet weet, wat dat wil zeggen. Maar het Geloof ter zyde gesteld zynde, leert u de Reden niet dat uwe Ziel bestaa? —— LUCRETIUS zeide: *men is onkundig van de natuur der Ziele; hy hadt kunnen zeggen: men is onkundig van haar bestaan.* — Denkt gy wel om 't geen gy zegt, myn Heer? Indien uwe Ziel niet bestaa, dan is uwe Ziel niets, gy hebt in de daad geene Ziel. Hoe! Schryver van zo veele Meesterstukken, van zo veele onsterflyke Schriften, en gy zoudt geene Ziel hebben? — *Ik zeg dat niet, ik zeg alleen, dat ik, uit my zelven, 'er niets van weet.* —— In dit geval is dan het Geloof u wel zeer noodig. Zonder hetzelve, zoudt gy niet weeten of gy eene Ziel hebt. Gy lacht!

Laaten wy vryer uit spreeken: 'er is geene Ziel; dit stelzel, het stoutste, het verbaazendste van allen, is, in de daad, het eenvoudigste. — Dit Stelzel doet, in waarheid, iemand verbaazen, voor al daar gy 'er u voor verklaart. Gy denkt, myn Heer, en dikwyls zeer goed; hoe kunt gy gedagten hebben, indien gy geene ziel hebt? *Het Opperste Verstand geeft, aan alle behoorlyk bewerktuigde Dieren, Vermogens.* Vermogens! Uw *eenvoudig* Stelzel begint een weinig in de war te raaken. Wat zyn deeze Vermogens? Het zyn geene Vermogens uwer Ziele: want, volgens dit eenvoudig Stelzel, hebt gy geene Ziel: het zyn derhalven Vermogens van uw Lichaam. Maar dan zullen wy u, met LOCKE, vraagen, of het vermogen van denken aan alle de deelen van uw Lichaam, dan slegts aan éénig deel, gegeeven zy: indien aan allen, zyt gy niet één denkend Weezen, maar eene menigte van denkende Weezens: indien aan een éénig deel, zullen wy u vraagen, of dit deel uitgebreid zy of niet. —— *Al wat gy wilt. Daar* LOCKE *zich zelven tegenspreekt, verlaat ik hem. Ik ben hier geheel op de zyde van* EPICURUS *en* LUCRETIUS.

Gy wilt dan volstrekt geene Ziel hebben? — *De Dieren hebben niet dan Vermogens, en wy hebben niets dan Vermogens.* —— Groote Man, gy stelt u gelyk met de Dieren; gy zyt bang om meer te zyn dan zy! Zie hier de Vrugt van zo veele oeffeningen, en de fraaie kundigheden, welke zo veele naspooringen u bezorgd hebben, *op den ouderdom van meer dan tachtig jaaren.* Welk eene vernederende en sombere Wysbegeerte! En gy bespot Moses, en gy maakt de Jooden uit voor een onkundig en plomp

plomp Volk, om dat zy van het in weezen blyven der Zielen onkundig waren; gy, myn Heer, die gelooft of veinst te gelooven, dat voor u alles met het Lichaam een einde zal neemen, en dat gy geene *Ziel*, maar alleen *Vermogens* hebt!

„Gy *hebt geene Ziel!* Zo veele geestige, nette, edele, verhevene gedagten zyn, derhalven, het gewrogt der Stoffe. Wanneer wy de eer hebben aan u te schryven, schryven wy niet aan een verstandigen Geest, maar aan *de Stoffe en aan Stoffelyke Vermogens;* en allen, die, gelyk wy, u hoogagten, bewonderen en beminnen, agten en beminnen niet dan *Stoffelyke Vermogens en Stoffe.* Gy boert, ongetwyfeld, myn Heer. Maar zodanig een onderwerp is niet geschikt tot boerteryen; en op den ouderdom van *meer dan tachtig jaaren* zyn zy zeer kwaalyk geplaatst. Ach! myn Heer; het is tyd ernstiger te denken. De oogenblikken verloopen, het is reeds elf uuren geslaagen.

Wy zyn, met Eerbied, enz.

Onderhouding van de Aandacht over de Geschiedenis van Jezus Lyden. Door M. C. C. STURM, *Predikant te Maagdenburg. Uit het Hoogduitsch vertaald, door* L. G. CORDES, *Leeraar der Euangeliesch-Luthersche Gemeente te Zwolle. Te Amsterdam by* G. Bom, 1777. *Behalven de Voorrede en den Inhoud* 418 *bladz. in gr. octavo.*

NAer 't oogmerk van den Eerwaerden *Sturm*, in 't opstellen van dit Geschrift, behelst het zelve ene gemoedlyke en opwekkende overdenking van 's Heilands Kruisgeschiedenis; op zodanig ene wyze ingericht, dat zelfs gemene Christenen, zo ze maer enige oplettendheid aenwenden, 'er een' leerzaem gebruik van kunnen maken; ter hartlyke erkentenisse van 't dierbare van dat Lyden; en ter bevorderinge van Heiligmaking. —— Om hen hier toe te eerder aentespooren, en als 't ware met de hand te leiden tot het vereischte gebruik, zo geeft hy, in de eerste plaetze, enige voorbereidende Overdenkingen, dienende, om de noodzaeklykheid en de nuttigheid der vruchtbare gedachtenisse van dat Lyden te ontvouwen; om te toonen, met hoedanig ene gemoedsgesteldheid deze gedachtenis in 't werk gesteld behoort te worden; en wyders om den Lezer opmerkzaem te maken,

op het oogmerk van 's Heilands Lyden. —— Hieraen volgt ene bespiegelende betrachtelyke beschouwing van de aenmerkelykste byzonderheden, die, in de Lydensgeschiedenis van Jezus Christus, voorkomen, van zyn uitgaen van Jeruzalem naer den Olyfberg, tot op zyne begravenis. Deze beschouwingen, die het voornaemste gedeelte van dit Werk zyn, en ten getale van vier- en veertig overdenkingen loopen, benoemt zyn Eerwaerde met de benaming van *Onderhouding van de Aandacht over de gewichtigste stukken der Lydensgeschiedenis van Jezus;* en behelzen, in ene welaeneengeschakelde schikking, ene reeks van gemoedlyke overwegingen, die de aendacht op de bedoelde omstandigheden indiervoege vestigen, dat ze den Lezer steeds ten goede opwekken. —— 's Mans overdenking op 's Heilands *laetste woorden*, zo als ze gewoonlyk genoemd worden, mogen hier ten voorbeelde strekken. Hy geeft ze aldus op. —— *Vader! vergeef 't hun, want zy weeten niet, wat zy doen.* —— *Vrouw! ziet, dat is uw Zoon: ziet, dat is uwe Moeder.* —— *Voorwaar ik zeg u: heden zult gy met my in het Paradys zyn.* —— *Myn God! myn God! waarom hebt gy my verlaaten?* —— *My dorst.* — *Het is volbragt.* —— *Vader! ik beveel mynen geest in uwe handen.* —— En hier over laat hy zich op de volgende wyze hooren.

„ ô Hoe zagt is de stem, die van Golgotha komt". „ De stem van God op Sinaï was vreeselyk, toen hy als Wetgeever en Rechter in den donder sprak, en de doodende blixems rondom hem schitterden. Maar hier is alles stil. Hier durf ik zonder vreeze naderen tot den Berg, op welken myn Jezus zyn bloed uitstort; hier kan ik, zonder beeven, zyne stem hooren. Want myn stervende Jezus vertoont zich aan alle zondaars, aan alle, die verlaaten zyn, aan alle stervenden in de aangenaamste gedaante. Ik zal hem thans ter versterking van myn geloof beschouwen.

„ Ik zie in den persoon van Jesus den *Vriend der zondaaren*, die den verloorenen tot aan het einde zyne liefde toedroeg. Waren het de zondaars, om wier wille hy, zo lang hy op de aarde wandelde, allen arbeid alle lydens op zich nam; dan waren zy nu ook het voorwerp zyner liefderyke zorgvuldigheid, toen hy gereed was, om den dood te lyden. Zyne eerste en sterkste gedachten waren op de zondaars gevestigd. Rondom zyn kruis stond een menigte van de roekeloosste booswichten. Hy aanschouwde

de ze met oogen van de mededoogenste liefde, en badt voor *hun* met die harttreffende woorden: „ Vader ver„ geef 't hun, want zy weeten niet wat zy doen". Aan zyne zyde hing een kwaaddoener, die met een verbryzeld hart genade zocht. Hoe haastte hy, om dien vermoeiden te verkwikken! Hoe bereidvaardig was hy, om *hem* die verzekering te geeven: „ Heden zult gy met „ my in het Paradys zyn". ——— ô Wat verkwikkend gezicht is dit voor myn beangst hart! Ook voor my heeft Jesus in den dag zyns vleeschs gebeden, en smeekingen met een sterk geroep en traanen geofferd. Waar zoude ik zyn, zo hy my niet in die voorbidding ingeslooten had, welke hy voor zyne moordenaars gedaan heeft? Mogelyk zoude my wanhope aangetast hebben. Maar hy, hy heeft voor my gebeden, en de straffen van my afgeweerd, die my dreigden te verderven. Meer dan eens heeft hy my, vol van medelyden, aangezien, toen ik verdiende, dat hy my *als Rechter* aanschouwde; meer dan eens heeft hy *myne ziel behouden*, toen ik gereed stond, om dezelve in 't verderf te dompelen. En wat zal hy niet nog aan my doen, wanneer ik vol van berouw en traanen my na hem toewend? Hoe bereidvaardig zal hy zyn, om myn laatste kermen om genade, en myne spreekende traanen, en myne stille zuchtingen te verhooren! Dat vertrouw ik, myn Heiland, dat gy als dan ook aan my de barmhartigheid doen zult die gy den kwaaddoener niet weigerde, die tot uwe ontferming zyne toevlucht nam. Gy zult my den hemel opendoen, wanneer de waereld voor my toegeslooten wordt. Gy zult my genade laaten vinden, wanneer ik uwen toorn in myne gebeenten voel.

„ Jesus betoont zich ook nog aan 't kruis als den *Bystand der geenen, die verlaaten zyn.* Hy was zelfs wel in den eigenlykſten zin, van vrienden en vyanden verlaaten; en dat het schrikkelykste was, ——— van God zelfs verlaaten hing hy aan het kruis, en ondervond de verschrikkingen van Gods toorn: maar nogthans nam hy die aan, die verlaaten waren, wier lot veel draaglyker was, dan zyn eigen. Hy zag zyne Moeder, zo als zy zyn kruis en zyne bebloede voeten omhelsde, hoe zy, onder een gestadig handenwringen en zuchtingen, op Johannes schouders leunde, en elk oogenblik in gevaar was van onder de doodlykste bekommeringen neêr te zinken. Hy zag haar aan, en droeg zorg voor haar. Nu was zyn hart ligter, en vooraf gesterkt, tot het oogenblik, waarin hem het

schroomlykste lot trof, van God verlaaten te zyn. —Ik zal ook eerlang iets van dat lot ondervinden. Wanneer ik naby den dood zyn zal, dan zal myne ziel met veele zwaarigheden worstelen. Misschien zal ik dan ook oorzaak hebben om te klaagen: de Heere heeft my verlaaten! De Heere heeft my vergeeten! Dan, ô myn Heiland! zal ik vol van hope op u zien, en daar uit troost neemen voor myn verslaagen hart, dat ik weet, dat gy in myne plaats van God verlaaten zyt geweest. Hoe ligt zal myn hart worden, wanneer ik u, die de bystand van hun zyt, die verlaaten zyn, in mynen nood zoek. Ja, het zal my in alle opzichten ligt worden. Want al zouden ook de Geliefden myns harten rondom myn sterfbed staan; al zouden my, wanneer ik ze zie, de gedachten ontrusten; dat ik ze ongevoelig achterlaat, dan kan ik ze gerust aan uw opzicht en aan uwe zorg overlaaten. Gy zult hun eenen Johannes toezenden, die hen aanneemen zal.

Hoe beminnenswaardig, myn Heiland! zyt gy voor my, wanneer ik u als het voorbeeld, en als myne toevlucht in den dood, beschouw. Gy roept: „ My dorst"! Ach, hoe smachtende hing gy daar, en niemand was 'er, die uw dorstig hart verkwikte. Ook my zal eerlang een dorst kwellen, wanneer alle myne krachten, gelyk een potscherf, verdroogd zullen zyn. Dan zal ik aan u denken, en my met uwen dorst troosten, en by eenen iegelyken dronk waters dien men my toeereikt, u danken, dat gy my op myn ziekbedde meer verkwikking geeft, dan gy aan 't kruis genieten mogt. — Gy roept: „ Het „ is volbragt"! Mogt ik toch met denzelfden triomf, waar mede gy dit in den dood uitriept; u hetzelve eerlang kunnen naspreeken! ô Hoe blymoedig kan ik uit de Waereld gaan, wanneer ik overtuigd ben, dat ik alles volbragt heb, wat voor my te doen en te lyden bepaald was! Dan zal ik ook met opzicht tot alle myne lydens kunnen zeggen, dat zy voor eeuwig volbragt zyn, en dat noch myn ligchaam noch myne ziel van eenig leed zal aangeraakt worden. — Eindelyk verschynt uw einde. Met welk eene vertrouwelyke onderwerping draagt gy uwe ziel op in de handen van uwen Vader! Leer my, dierbaarste Jesus! de kunst om zo zalig te sterven, als gy gestorven zyt: doch leer my veel meer de kunst, om zo oprecht te leeven, als gy geleefd hebt".

By deze Overdenkingen komt nog eene *Verklaarende omschry-*

schryving der Lydensgeschiedenis van Jesus; *met korte toepassingen op het hart*; geschikt om gemenen Christenen de behulpzame hand te bieden, in 't nagaen der byzondere gebeurtenissen, om daer uit toepaslyke aenmerkingen af te leiden; welken hier onder één- en zeventig hoofdzaken gebragt worden; waer van de negen- en veertigste, betreffende *den dood van Jesus*, aldus luid.

„ Zo dra als Jesus den azyn genomen had, zeide hy: „ Alles is volbragt"! Terstond daarna riep hy met ene duidelyke stem: „ Vader! ik geef myne ziel over in uw „ opzicht". Naauwlyks hadt hy deeze woorden uitgesproken, of zyn hoofd zonk neder op de borst, en hy gaf zynen geest op.

Praktikale Aanmerkingen.

1. Ik wensch niet eerder te sterven, dan dat ik zeggen kan: ik heb alles volbragt, wat ik als mensch en als Christen doen moest.

2. Maar hoe veel zal ik eerlang nog by mynen dood vinden, dat niet volbragt is, wanneer ik te rug zie op myn leven! Dan kan het my helpen; dat Jesus alles volbragt heeft.

3. Jesus bleef zynen Vader getrouw tot den dood toe: ook zal de dood my niet van hem scheiden.

4. In de uure des doods moet myne voornaamste zorg op de ziel, en op haar lot in de eeuwigheid, gevestigd zyn.

5. Een waarachtig heilige en zalige dood is het gevolg van een heilig leven.

6. De dood van Jesus is het zegel van zyne leer, en de verzekering van myne volmaakte verzoening met God.

7. Ten aanzien van de omstandigheden, die, na mynen dood, met myn ligchaam en met myne ziel gebeuren zullen, kan ik zonder bekommering zyn. Lichaam en ziel zullen onder Gods opzicht blyven.

Geschiedenis van het Werk der Verlossing, door wylen den Wel Eerw. en zeer Gel. Heer J. EDWARDS, *President van het Collegie van Nieuw Jersey. Uit het Engelsch vertaald, door* E. NOOTEBOOM. *Tweede Stuk. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg, 1777. *In groot octavo* 288 *bladz.*

NA 't afhandelen der twee eerste Perioden, komt de Eerwaerde *Edwards*, volgens zyne gemaekte schikking (*), ter aentooninge, *hoe God het Werk der Verlossinge, van 's Menschen val, tot het einde der weereld uitvoert*, met dit Stuk, tot de derde Periode, die zich van 's Heilands opstanding tot het einde van de Waereld uitstrekt. In de ontvouwinge hier van, zo ten opzichte van het reeds gebeurde, als met betrekking tot het toekomstige, achtervolgens de voorzeggingen en beloften, luid 's Mans voorstel: „ Dat de geheele tyd van de op„ standing van Christus af, tot aan het einde der Wee„ reld diene, ter daarstelling of volvoering van de groo„ te uitwerkingen of vruchtgevolgen van Christus vry„ kooping, of verwerving der verlossing". Ten betooge hier van, tracht hy, na enige algemene aenmerkingen, rakende dit Tydperk, gemaekt te hebben, vooraf te toonen, hoe Christus, door zyne opstanding en hemelvaert, in ene onmiddelyke bekwaemheid gesteld is, om het einde van zyne vrykooping te bereiken; en verder te doen zien, hoe dat vruchtgevolg met 'er daed daer gesteld is, voorts voltrokken staet te worden, en zyne voornaemste vervulling in den dag des oordeels zal erlangen. Dit doet hem, in de eerste plaetse, het oog slaen, op de middelen, ten dien einde, na de opstanding van Christus vastgesteld, en verder op het vruchtgevolg zelve; „ zo in een staet van lyden, verdrukking en ver„ volging, waarin de Christen-Kerk, voor 't grootste „ gedeelte, is, van de opstanding van Christus, tot den „ val van den Antichrist; als in den staat van vrede en „ voorspoed, waarin het grootste gedeelte der Kerk zyn „ zal, naa den val van den Antichrist; en eindelyk de „ voltooijing van alles met de uitdeeling der heerlyk„ heid aan de Kerk, dat voornaamlyk in den dag des „ oor-

(*) Zie *Hed. Vaderl. Letteroef. VI. D. bl.* 247.

„ oordeels geſchieden zal". Nopens het reeds gebeurde, draegt hy het beloop der gewyde en ongewyde Geſchiedenisſen, met betrekking tot de lotgevallen der Kerke, voor; en wat het toekomſtige betreft, ontvouwt hy het geen men, zyns oordeels, naer de leer der voorzeggingen en der beloften, te wachten heeft: hechtende aen de afhandeling van ieder byzonder gedeelte, en zo ook ten laetſte, met opzichte tot het geheel, etlyke aenmerkingen, die hy ter leeringe en betrachtinge aendringt. —— Uit hoofde van de verſchillende denkwyzen der Godgeleerden, kan men niet anders verwachten, dan dat zy, in zodanig ene beſchouwing, het reeds voorgevallen zeer verſchillend tot hun oogmerk zullen overbrengen; en ter oorzake van het duistere, waer in de byzonderheden van het toekomſtige ingewikkeld zyn, moet 'er natuurlyk desaengaende ene nog grooter verſcheidenheid van overbrenging plaets hebben. En daer uit moet dan noodwendig voortſpruiten dat zommigen zich zeer wel met het beloop van dit Geſchrift kunnen verenigen, terwyl anderen, over de juistheid der overbrenginge, in genen deele voldaen zyn. Zo ooit, in zulk ene beſchouwing vooral, heeft de vooringenomenheid een grooten invloed. Inmiddels zal men, hoe men ook moge denken, op het doorbladeren van dit Werk, den Eerwaerden *Edwards* ſteeds voor een Schryver houden, die zyn ontwerp op ene regelmatige wyze voltrokken heeft.

Leerredenen van G. J. ZOLLIKOFER, *Predikant der Evangeliesch Hervormde Gemeente te Leipzig. Naar den tweeden Druk in het Nederduitsch overgezet. Derde ſtuk. Te Amſterdam by* P. Meijer, 1777. *In groot octavo.*

Uit de Leerredenen, in de twee voorige Stukken dezer Verzamelinge vervat, heeft men den Eerwaerden *Zollikofer* reeds leeren kennen, als een voortreflyk Predikant, die 't 'er op toelegt om onderwerpen van een wezenlyk gewigt ten bondigſte voor te dragen en ten ernſtigſte aen te dringen, op ene wyze, welke natuurlyk van invloed moet zyn, als zyne Leerredenen met enige oplettendheid nagegaen worden. Van zodanig enen aert waren zyne voorgaende, en van die zelfde natuur zyn

de

de thans afgegeven Leerredenen. Een vyftal van Leerredenen ftrekt ten krachtigfte om Ouders op te wekken, tot het behoorlyk in acht nemen van 't werk der opvoedinge hun aenbevolen; en behelst ene reeks van aeneengefchakelde onderrichtingen, nopens de befchaving van het verftand en het hart der Kinderen; mitsgaders van 't geen men aen te wenden heeft, om de Kinderen tot de voornaemfte deugden in 't byzonder, en voorts tot den Godsdienst en het Christendom op te leiden; dat dan wyders nog vergezeld gaet van etlyke overnuttige algemene regels en aenmerkingen over de opvoeding der Kinderen. De zesde Leerreden is een vervolg ener Predicatie, in 't tweede Deel geplaetst, over de grondregels der Hervorminge; die de Leeraer in derzelver rechtmatigheid ontvouwt, met een nevensgaenden aendrang onzer verplichtinge, om daer by te blyven, en 'er altoos overeenkomftig mede te handelen. In ene volgende Leerreden legt hy 't 'er op toe, om te toonen, hoe een ieder aen de bevordering van het algemeeue best kan en moet arbeiden. Wyders leidt hy ons op tot ene ernftige overweging van de hooge waerde en voortreflykheid onzer Ziele, om zulks den rechten invloed op ons gedrag te doen hebben. En de laetfte Leerreden van dit ftuk is gefchikt, om ons het nadeel der al te menigvuldige uitfpanningen en vermaken te doen bezeffen, met ene nevensgaende mededeeling van zulke grondregelen, die gefchikt zyn om ons daer tegen te wapenen.

De invloed van de Godvrucht op het welzyn van het algemeen, voorgefteld in eene Leerreden, door A. GERARD, *Dr. en Prof. in de H. Godgel. in het Marifchal College van Aberdeen. Uit het Engelsch vertaald. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg 1777. *In groot octavo 33 bladz.*

IN deze Leerreden ftelt zich de Eerwaerde *Gerard* voor, te bewyzen, dat de Godsvrucht de fterkfte neiging heeft, ter bevordering van de algemene belangen der burgerlyke Maetfchappye; en verder te toonen, hoedanig een invloed de overweging daer van op allerlcie rangen van menfchen behoort te hebben: welk een en ander deze Redenaer ten overtuigelykfte voordraegt.

l'In-

l'Influence de la Religion Chretienne, sur le bonheur de la Société Civile, demontrée en cinq Sermons, par feu M. LAGET, *Pasteur de l'Eglise de Geneve. Avec des Notes Historiques. A Amsterdam chez* D. J. Changuion, 1774. *In octavo gr. p. de* 126 *pp.*

Het gewag maken der evengemelde Leerreden herinnerde énen onzer, de voortreflyke behandeling van een soortgelyk onderwerp, met opzicht tot den Christelyken Godsdienst in 't algemeen, door den Eerwaerden *Laget*, die men reeds voor enige jaren in 't licht heeft gegeven; en men oordeelde het der moeite waerdig, dezelve by deze gelegenheid te vermelden, als een Geschrift, dat, in deze Eeuw van vertaling, wel ene Nederduitsche vertaling verdient. De Eerwaerde *Laget* naemlyk, ontvouwt hier in vyf Leerredenen, opzetlyk, *den invloed van den Christelyken Godsdienst, op het geluk der Burgerlyke Maetschappye.* —— De Euangelieleer is uit haren eigen aart geschikt, om den vryen staat van een Volk onwankelbaer te vestigen; om de Leden der Maetschappye in onderlinge liefde te verbinden, en hun de Liefde voor 't Vaderland rechtmatig in te boezemen. — Zy doet de Burgerlyke deugden, onder 't gezag der Godlyke Wetten voorkomen; men dringt ze nu aen, niet slechts als lessen der menschlyke wysheid, maer als bevelen van den grooten Albestierder. —— De Christelyke Godsdienst strekt op ene byzondere wyze, om de goede orde en de rust in de Huisgezinnen te bewerken, mitsgaders den Koophandel, tot vermeerdering van den bloei van een Gemeenebest, te begunstigen. —— By uitstek biedt dezelve krachtdadigen wederstand aen de haetlyke slaverny, dien indragt op 's Menschen natuurlyke Vryheid. — En de voordeelen, welken de Christelyke Godsdienst dus te wege brengt, worden bestendig bevorderd, door de gemaekte schikkingen, ter aenhoudende openbare verkondiginge van de Euangelieleere. —— Deze bedenkingen en stellingen worden hier oordeelkundig betoogd, niet alleen uit de geschiktheid van den Christlyken Godsdienst, maer ook, in verscheide opzichten, uit de veranderingen, die de predikinge der Euangelieleere in de Waereld te wege gebragt heeft, naer uitwyzen der Geschiedenissen. De Eerwaerde *Laget*

get besluit ieder Leerreden, met gepaste aenmerkingen ter betrachtinge; beantwoordt in de laetste enige tegenbedenkingen, stelt zynen Toehoorderen de gevaerlyke gevolgen van 't Ongeloof voor, en boezemt hun de hoogste eerbied voor Jezus Christus in, ter geloovige gehoorzaemheid aen de Euangelieleere.

De pligt van een Soldaat, om volstrekt een goed Christen te zyn; in eene Leerrede voorgesteld, in 't Leger by Suptitz, op den 9 Juny 1776, *door* D. G. MERKEL. *Uit het Hoogduitsch. Te Dordr. by* F. Wanner 1777. *In gr. octavo,* 22 *bladz.*

EEn Soldaat moet, gelyk de Opsteller dezer Leerreden aenmerkt, groote plichten volbrengen, (1) jegens God, zynen Vorst en zyn Vaderland; (2) jegens zynen Evennaesten, al is hy ook zyn Vyand; en (3) eindelyk jegens zichzelven: en tot een yverig nakomen hier van is hy best geschikt, wanneer hy een goed Christen, een waerlyk Godvreezend Man is. Dit brengt de Eerwaerde *Merkel* hier, in het ene en 't andere opzicht, den Soldaten onder 't oog, in ene Leerreden die zeer wel gepast is voor zyne Toehoorders, 't zy men de denkbeelden, 't zy men de uitvoering en den aendrang der voorstellinge in acht neme.

Schets der Ontleedkunde, door den Heere G. J. PLENCK. *Uit het Latyn vertaald, en met veele byvoegzelen vermeerderd, door* D. VAN GESSCHER. *Tweede Deel. Te Amst. by* F. de Kruyff, 1777. *In gr. octavo* 220 *bladz.*

WY hebben in 't *Zesde Deel* onzer *Hedend. Letteroef. bl.* 387, reeds onze gedagten over 't zelve opengelegd, en daar by gemeld, dat de Heer *van Gesscher*, by wyze van eene bygevoegde Verhandeling, aan het einde van dit Deel, een regelmaatige Beschryving der *Watervaten* zoude voegen. — Thans is aan die belofte voldaan. — Veelen zullen, volgens onze gedagten, niet genoeg onderrigt zyn, aangaande 't nut, dat eene nauwkeurige kennisse van de Watervaten en derzelver loop be-

behelst: daarom vinden wy het dienstig, om, 't geen de Heer *van Gesscher* daar van in 't Voorbericht meldt, onze Leezers mede te deelen. Wy neemen dan de vryheid, 't zelve hier woordelyk over te neemen.

„ In de Voorreden, geplaatst aan 't hoofd deezes Werks, heb ik, (zegt gemelde Heer,) aangemerkt, dat ik, ten einde des Tweeden Deels, eene regelmaatige beschryving zoude geeven der Watervaten, op het geleide van den beroemden *Hewson*. Thans, nu ik aan deeze belofte voldaan hebbe, moet ik hier byvoegen, dat deeze beschryving my verschaft is door onzen beroemden Geneesheer, den Heere *W. Forsten Verschuir*, één der weinige bezitters, in ons Land, van het Werk des voorgemelden Schryvers, en een ooggetuige zyner naarspooringen. Al het aandeel dat ik zelfs daarin hebbe, bestaat enkel in de wyze van uitvoering, die ik, zoo veel mogelyk ware, naar het plan des Heeren PLENCK geschikt hebbe. De nuttigheid van dit Leerstuk in de Heelkunde, 't geene ik insgelyks hier moet aanmerken, is zeer groot, en bevat in zich de opruiming van verscheiden, anderzins onoplosbaare, zwaarigheden. De voortplanting naamlyk van sommige Heelkundige Ziekten, tot een ander Deel, wordt veel beter afgeleid uit de verspreiding der Watervaten, dan uit die der *Zenuwen; de geliefkoosde stelling der meeste beroemde Heelmeesters*. Het is hetzelfde met de kennis van verscheiden oorspronglyke gebreken; als meer gegrond op die der gemelde Vaten, als van alle overige deelen onzes Lichaams. Wat, by voorbeeld, is de reden, dat de bovenste Lieschklieren, door het Venussmet, meerder worden aangedaan dan de onderste, en de laatste meer dan de eerste, in de Verzweeringen, de Gewrigtziekten, en de Beenëeters der benedenste Ledemaaten? in het eerste geval immers, is het de gemeenschap der Watervaten van de bovenklieren met de Teelleden; in het laatste, eene zelfde gemeenschap der benedenste klieren, met de Watervaten der Dyen, Beenen en Voeten. Men kan het zelfde zeggen aangaande de mededeeling van het Kankergif, aan de Kaak- en Halsklieren, in de Kreeftgezwellen der Onderlip; van de overbrenginge deezes zelfden gifts, naar de Oxelklieren, in de Kanker der Borsten; en misschien ook, van de verspreiding deszelven, door de klieren, welken de Mamvaten vergezellen, in dezelfde omstandigheid, en die, volgens de aan my medegedeelde

Waarneemingen des Heeren *Camper*, zoo nietemaaten gevaarlyk is. De vergrooting daarenboven der agterhoofdsklieren, in de Wonden of andere Gebreken van het gehairde deel des Hoofds; en de zugtige zwelling van den regter arm, in sommige gezwellen van den Hals, kan men alleen uit den loop der Watervaten afleiden. Ten bewyze van den invloed der kennis van de Watervaten op die van sommige oorspronglyke ziekten, is het genoeg aan te merken, dat de verschillende soorten van Waterzugt hunnen oorsprong verschuldigd zyn, niet zoo zeer aan eene vernietigde opslorping van het uitwaazemende vocht der byzondere holten van ons lighaam, dan wel, aan de onderschepping van de omloopende Watervaten, door de verstopping en zwelling van deeze of geene der Waterklieren, of de toedrukking der Watervaten, door eenig byleggend gezwel, en dergelyken. De algemeene uitdrooging zelfs van het Lighaam, in gevolge eener verstopping van de klieren des Darmscheils; en de hier van afhangende belette voortgang der Chyl door de Melkvaten, dat inderdaad niet zyn dan Watervaten, is eene andere bewysreden deezes Stelregels. Ik heb gedagt, deeze aanmerkingen te moeten maaken, om de oplettenheid der Leerstellingen, omtrent het Leerstuk der Watervaten, op te wakkeren, en het vooroordeel weg te neemen derzulken, welken van gedagten mogten zyn, dat het zelve van geen het minste belang ware in de Oefening der Genees- en Heel-Kunde; het voornaame doelwit van alle onze Ontleedkundige nasporingen. Zy, wien deeze voorbeelden niet voldoenend genoeg mogten toeschynen, kunnen de oplossing beproeven van dit Vraagstuk: *Waarom verschynt 'er veel maalen eene zwelling by den binnenknokkel des armbeens, ingevolge eener wonde, of verzweering, van den middensten vinger"?*

Observations sur le Froid rigoureux du mois de Janvier 1776. Par J. H. V. SWINDEN, Prof. de Philos. en l'Université de Franeker: Correspondant de l'Academie Royale des Sciences de Paris. Membre des Societés de Haarlem & d'Utrecht. A Amsterdam, chez *M. M. Rey*, 1778. Sans la Preface &c. 321 pp. in octavo. gr. p.

DE Hoogleeraar *van Swinden* heeft, in dit Geschrift, by een verzameld, eene menigte van *Waarneemingen over de scherpe koude in de maand January des jaars* 1777; waarmede hy de Liefhebbers van zodanige Waarneemingen ongetwyfeld een aangenaamen dienst doet. Zyne verzameling is tweeledig. Het eerste gedeelte behelst eene uitvoerige opgave van Meteorologische Waarneemingen, geduurende dien tyd, op meer dan tachtig onderscheiden plaatzen, zo in de *Nederlanden*, en de daaraan grenzende Gewesten, als in *Engeland*, *Frankryk*, *Zwitzerland*, *Duitschland*, *Poolen*, *Hongarye* en de *Noorder-Landstreeken*; dat nog met een Aanhangzel van Waarneemingen, hier toe betrekkelyk, vermeerderd wordt. In 't tweede gedeelte vindt men insgelyks een aantal van nauwkeurige Physische Waarneemingen, op verscheiden plaatzen gedaan; wegens het doordringen van de Vorst in den grond, in Huizen, Kelders en andere onderaardsche plaatzen; mitsgaders raakende de dikte van het Ys, en het bevriezen der Rivieren, Meiren en dergelyken; als mede nopens de proeven genomen op het bevriezen van geestryke vogten, en wel byzonder van Kwik, door behulp der kunst; en wyders over de uitwerkingen van de Vorst, op Menschen, Dieren en Plantgewassen; welk alles ten laatste besloten wordt, met eenige algemeene aanmerkingen over het geheele beloop van dien Winter, en den spoedig invallenden en genoegzaam bestendig voortgaanden Dooi. — De Hoogleeraar, die deeze Waarneemingen, nu en dan, met zyne opmerkingen over dezelven vergezeld doet gaan, had eerst ten oogmerk, daar nevens te voegen eene vergelyking van deezen Winter met de voorige strenge Winters deezer Eeuwe; dan de wydloopigheid zyner aantekeningen over dit onderwerp heeft hem wederhouden. Intusschen geeft hy te kennen dat zyn arbeid desaangaande zo verre gevorderd is, dat het hem weinig moeite zoude kosten dien verder te voltooien; in-

dien hy zig mogte vleien met het denkbeeld, dat zulks den onderzoekeren der Natuure welgevallig zoude weezen. Byaldien gevolglyk deeze zyne Verzameling vry gunſtig ontvangen worde, waarvan wy niet geheel vreemd zyn, mag men eenigzins op goeden grond eene uitvoerige behandeling van dit onderwerp te gemoet zien; die, met natuurkundige aanmerkingen over de bygebragte waarneemingen doorvlogten, van eene weezenlyke nuttigheid zou kunnen zyn.

Beſchouwing der Natuur van den Heer C. BONNET, *Lid van verſcheiden Genootſchappen; vertaald, en met eenige aanmerkingen vermeerderd, door* G. COOPMANS, *Hoogleeraar in de Scheikunde, enz. te Franeker. Derde Deel. Te Franeker by* P. N. Lomars 1777. *In groot octavo* 394 *bladz. in gr, octavo.*

In dit laatſte gedeelte, waar mede dit weldoorwrogte Werk beſlooten wordt, ontvouwt ons de oplettende *Bonnet* twee gewigtige onderwerpen; te weeten, de overeenkomst, welke 'er plaats heeft, tusſchen het Ryk der Dieren en dat der Gewasſen, mitsgaders de noestigheid of het vernuft der Dieren. —— Met betrekking tot het eerſte, verleent hy ons eene trapswyze voortgaande vergelyking der Planten en der Dieren; welke toont, dat zy, in allerleie opzigten, zo veel overeenkomst met elkånder hebben, dat het niet wel mogelyk zy, een waarlyk onderſcheidend kenmerk, 't welk de Gewasſen van de Dieren wezenlyk onderſcheidt, op te geeven. — „ De „ Natuur daalt hier, zegt onze naauwkeurige beſchou„ wer, by trappen neder van den Mensch tot den „ Veelvoet, van den Veelvoet tot het Kruidje roer my „ niet, van het Kruidje roer my niet tot de Truffel. De „ bovenſte ſoorten grenzen altoos door eenig kenmerk „ aan de benedenſte; deze wederom aan ſoorten die nog „ laager geplaatst zyn. Wy hebben deze verwonderlyke „ Keten dikwils gade geſlagen. De *bewerktuigde* ſtof onder„ gaat een byna oneindig getal van verſchillende wyzin„ gen, en alle ſmelten zy in een, gelyk de koleuren van den „ Kantzuil. Wy maaken eenige punten op het Beeld, wy „ ſchetzen 'ér eenige trekken van, en dat noemen wy Ge„ ſlachten en Rangen bepaalen. Wy ontdekken alleen de

„ voor-

„ voornaamste koleuren, en de tedere smeltingen ontsnap-
„ pen ons oog. —— De Planten en Dieren zyn derhalven
„ niet anders, dan wyzingen van de bewerktuigde Stof.
„ Zy deelen alle in het zelfde Wezen, en de onderschei-
„ dende Eigenschap is onbekend". —— En wat verder het tweede gemelde onderwerp betreft, in deszelfs beschouwing, draagt ons de Heer *Bonnet* eene zeer groote verscheidenheid van vernuftige werkzaamheden der Dieren voor. Zulks gaat vergezeld van oordeelkundige aanmerkingen over dezelven; welken, terwyl ze deeze zo zeldzaame verschynzelen ophelderen, tevens dienen, om ons op een middelweg te leiden, tusschen de gedagten der zodanigen, die het redenlooze Dier, ten opzigte van het vernuftige, genoegzaam tot Mensch maaken; en het gevoelen van hun, die alles tot een enkel werktuiglyk gestel brengen. Menigwerf verleent hem het nagaan van die werkzaamheden gelegenheid, om de onbestaanbaarheid, zo van de eene als de andere stelling, te toonen, en ons te leeren opmerken, hoe men den Dieren eene natuurlyke neiging hebbe toe te schryven, zonder hun het vormen van verstandige oogmerken toe te eigenen; en hoe wy daar door opgeleid worden, tot den wyzen Maaker en Bestuurder van alles. Dit doet hem, in eene zamentrekkende overdenking nopens dit onderwerp, schryven. ——
„ Laaten wy over de werkingen der Dieren redeneeren
„ als hun maakzel. Dezelfde WYSHEID, welke met
„ zo veel konst hunne verscheide Werktuigen gevormd,
„ en geschikt heeft, die dezelve tot een bepaald oog-
„ merk heeft doen zamenloopen, heeft tevens tot een
„ oogmerk de verscheide werkingen doen zamenloopen,
„ welke de natuurlyke gevolgen zyn van de Huishouding
„ van het Dier. Het wordt tot zyn einde gestierd door
„ eene onzichtbaare HAND; het maakt met juistheid, en
„ zonder voorafgaande beproeving, werken, welke wy
„ bewonderen; het schynt te handelen, als of het rede-
„ neerde, van passe het werk af te scheiden, zyne werk-
„ wyze naar behoefte te veranderen, en in dit alles doet
„ het niets anders, dan gehoorzaamen aan de geheime
„ beweegoorzaaken, door welke het wordt aangezet; het
„ is niets anders dan een blind werktuig, 't welk over zy-
„ ne eigene daaden niet kan oordeelen, maar 't welk in
„ beweging gebracht wordt, door die AANBIDDELYKE
„ KENNIS, welke aan ieder Gekurven Diertje zynen
„ kleinen kring heeft voorgeschreven, gelyk zy aan ie-

„ der Dwaalſter haaren loopkring bepaald heeft. Wanneer ik derhalven een Gekurven Diertje zie arbeiden „ aan het vormen van zyn Neſt, van zyn Kokertje of „ Buis, worde ik in eerbied opgetoogen; dewyl ik my „ verbeelde by eene vertooning tegenwoordig te zyn, „ alwaar de OPPERSTE KONSTENAAR achter het „ gordyn verborgen is".

Veelvuldige voorbeelden van die natuur geeft ons de Heer *Bonnet* aan de hand, welken de Hoogleeraar *Coopmans*, gelyk hy het geheele Werk door gedaan heeft, met verſcheiden aantekeningen opheldert. Zie hier het geen ons onder 't oog gebragt wordt, met opzigt tot de Rupſen, die zig Kokertjes maaken (*); welk voorbeeld wy te eerder gekoozen hebben, om dat het ons tevens eene gunſtige gelegenheid verleent, om gebruik te maaken van etlyke aantekeningen, die den Leezer kunnen toonen, op hoedanig eene nuttige wyze de Hoogleeraar dit Werk behandelt.

„ Het is bekend, dat de Zydewormen zich in Kokertjes inſluiten, in welken zy bedekt hunne veranderingen ondergaan: maar men zoude zich, zegt de Heer *Bonnet*, bedriegen, indien men dacht, dat alle Rupſen, welke zich Kokertjes maaken, op dezelfde wyze werkten als de Zydewormen. In haare Weveryen is een zo groot onderſcheid, als in die, welke ons van onze klederen en huisgeraden voorzien. Wy moeten ons beklaagen, dat onze gang ons niet toelaat, by die kleine Werkplaatzen te blyven ſtille ſtaan, om 'er van nader by de vernuftige en verſcheide handelwyzen der Werkmeesters, de gedaante en uitwerkzels hunner Werktuigen, van welke zy zich met zo veel handigheid weeten te bedienen, te beſchouwen: wy zullen echter ten minſten een flauw denkbeeld krygen van hunnen arbeid, en van de verſcheidenheid hunner werken.

„ De Kokertjes, die het algemeenst bekend zyn, zyn van loutere zyde. Zodanige zyn die van den Worm, welke zo veel tot onze pracht toebrengt. Hunne gedaante is gewoonelyk eyrond. Zy zyn dezelve verſchuldigd aan het Lichaam van het Diertje zelf, om het welk zy als om eenen vorm gemaakt zyn. Terwyl het werkt, draait het zich

(*) Alle die namelyk, welke in (*Phalenæ*) Nagtuilen veranderen. Zie REAUMUR *Mem. ſur les Inſectes*, Tom. I. Mem. XII. p. 487.

zich in de gedaante van eene S, of halven ring om; en hier uit ziet men ligtelyk, dat de draaden, met welke het zich als dan omkleedt, rondom hem een eirond, dat meer of min verlengd is, moeten vormen. Het Kokertje is een soort van kluwen, gemaakt uit de omwindzelen van eenen en denzelfden draad. Ik bediene my hier van eene ruwe en weinig nauwkeurige vergelyking: 'er is veel meer konst in de vorming van één Kokertje, dan in het maakzel van een kluwen, maar deze konst is gedeeltelyk verborgen. De draad maakt eigenlyk geene omwindzelen rondom het Kokertje; hy maakt eene oneindige menigte puntige bogten, die verschillende laagen van zyde vormen, waar uit de dikte van het weefzel voortkoomt. Eene opening, geplaatst by den Mond van het Diertje, is de vorm, in welken deze kostbaare draad zyne gedaante krygt. Voor dat dezelve door deeze opening doorgaat, vertoont zich de Zyde stof als eene byna vloeibaare Gom, die in twee groote vergaderplaatzen bewaard wordt; dezelve zyn op de wyze als darmen omgekruld, en komen by de opening langs twee zeer fyne en evenwydige buizen uit. Ieder Buis geeft dus stof tot eenen draad: de opening vereenigt deze twee draaden in eenen enkelen, en het Vergrootglas toont ons deze vereeniging. Eén draad van Zyde, die ons enkel toeschynt, is derhalven wezenlyk dubbel. Een draad Spinrag is gansch anders te zamengesteld, hoewel hy verbaazend fyn is: hy is namelyk uit de vereeniging van verscheide duizenden van draaden gevormd, die door verschillende openingen doorgaan (*).

„ De onsterffelyke Beschryver van den Zydeworm (†) houdt zich verzekerd, dat het Kokertje van dit Dier uit een gevlochten werk van eenen en denzelfden draad gevormd

(*) Dit is eene waarneeming van den Heer REAUMUR: deeze heeft bevonden, dat digt by den aars der Spin zes tepeltjes zyn, en dat aan het einde van elk dezer een werktuigje is, ter doorlaating van draaden geschikt: maar deeze werktuigjes zyn met eene ontelbaare menigte van gaatjes doorboord, uit ieder van welke een draad uitkoomt. De Heer REAUMUR heeft dikwyls tot tagtig van dezelve geteld; maar 'er zyn ongelyk veel meer, en hy oordeelt het getal van duizend te klein, alle deze draaden maaken slechts eenen uit. Zie de *Mem. de l'Acad. Royale*, 1713. Pl. 3.

(†) De Heer MALPIGHI, in zyne Beschryving van den Zydeworm.

vormd is, wiens lengte grooter is dan van negen honderd voeten van Bologne. Schryvers, die te veel met het wonderbaare zyn ingenomen, hebben veel ophefs gemaakt van de voorzienigheid van den Zydeworm: zy hebben hem ons voorgesteld, als voorziende zyn aannaderend einde, en als zelf regelende de schikkingen zyner begraaving. Aan deze schoone zaaken ontbreekt ons niets dan een weinig meer nauwkeurigheid. De Zydeworm handelt inderdaad, als of hy voorzag; doch volgt daar uit dat hy voorziet, en zoude hy niet juist op dezelfde wyze konnen handelen, zonder iets te voorzien? Wanneer hy tot zynen volkomen wasdom gekomen is, zyn zyne vergaderplaatzen voor de Zyde zodanig opgevuld als zy zyn konnen: hy wordt waarschynelyk door de behoefte van zich van deze stof te ontlasten geperst; hy ontlast zich van dezelve, en het Kokertje is het natuurlyk voortbrengzel van deze behoefte (*), en van de bewegingen, welke het Dier

(*) De bedenking, welke de Schryver hier opgeeft, heeft betrekking op alle de gelykfoortige handelingen der Gekurvene Dieren: zie hier hoedanig de Schryver zich omtrent de Spin uitdrukt, in zyne *Ontleedende proef over de vermogens der Ziele*, §. 775. „ Men zegt, de Spin spant eene Webbe om vliegen te vangen. Het zoude naukeuriger zyn te zeggen, de Spin vangt vliegen, om dat zy eene Webbe spint. De Spin heeft geen *ingeschapen* Denkbeeld van de Vlieg. Zy voorziet niet dat dezelve in deze hinderlage zal vallen. De Spin kent de betrekkingen niet, welke 'er zyn tusschen haar Weefzel en tusschen de vlugt en kragt van de spieren der Vlieg. De Spin spant een Webbe, om te voldoen aan haare *Behoefte*. Deze Behoefte is die van zich te ontlasten van die Zydestoffe, welke haare Ingewanden bevatten. Deze Behoefte is, ongetwyfeld, verzeld van *Vermaak*: overal heeft de Natuur het Vermaak aan de Behoefte verknocht. De Gedaante en het Maakzel der Webbe zyn de natuurlyke *Uitwerkzels* van de Bewerktuiging van het Dier. Zyn Lichaam is het Werktuig, 't welk dezen Arbeid volbrengt. Maar de Ziel gevoelt de bewegingen van dit Werktuig, en schept in deze bewegingen behagen. De Kennis, welke het *Werktuigelyk gestel* der Spin in den grond kende, zoude in het zelve de *reden* der *Straalen* en *Veelhoeken* van de Webbe zien. Dus zorgt de Spin, zonder 'er om te denken, voor zyn Bestaan, terwyl zy aan de Behoefte van te spinnen voldoet." — Men voege hier by des Schryvers voorgaande aanmerking §. 774, die aldus luidt. „ De bewegingen van het Werktuig zyn ondergeschikt aan de gevoeligheid en werkzaamheid eener onstoffelyke Ziel. Die werkingen, welke wy bewonderen, han-

Dier maakt, om aan dezelve te voldoen. Deze bewegingen zyn, ongetwyfeld, zodanige welke het best voor het Dier geschikt zyn. Hy verligt zynen arbeid nog daar en boven, door deze bewegingen te veranderen, en dewyl hy van eene byna langronde gedaante is, maakt hy, op welke eene wyze hy zich ook draaije, altoos een eyrond. Door de opening, door welke de draaden heen gaan, naar alle zyden te wenden, verdikt hy meer en meer het weefzel van het Kokertje. Zodanig is in het algemeen het maakzel van alle de Kokertjes van dit soort. 'Er zyn 'er, waar van het zamenweefzel zo fyn, zo in een gepakt is, zo dicht, dat zy geheel Vliesachtig schynen.

„Zommige onzer spinsters geeven aan haare Kokertjes eene meer uitgezochte gedaante, en zodanige eene, welke die

hangen af van het byzonder maakzel van het werktuig, met het welk de ziel vereenigd is. De *dadelykheid* der gewaarwordingen, en de *graad* haarer kracht bepaalen de bewegingen van het Dier. Het schept vermaak in de *oeffening* zyner werktuigen, en in eene *zekere* oeffening. Dit *vermaak* is gewoonelyk gegrond op eene *behoefte*: deze *behoefte* op het *Werktuig*; van daar komen *Werkingen* voort, welke het Volk bewondert, en welke de Wysgeer gade slaat. Wanneer wy derhalven een Dier zien, 't welk bezig is in 't maaken van eenig Werk, moeten wy niet letten op het *Einde*, 't welk wy in dat Werk ontdekken, om de beweegoorzaak te vinden, die het Dier om het te maaken aanzet. De afgetrokken kennis van *Einde* koomt niet in het hoofd van eenig Dier op. Het stelt zich niet, gelyk wy, een *Oogmerk* voor, en kiest niet, gelyk wy, de geschiktste middelen om 'er toe te geraaken. Het voorziet niet, dat het zich ten eenigen dage in omstandigheden zal bevinden, in welke hem zyn arbeid nuttig zal zyn of zelfs noodzaakelyk. Wy zelve voorzien niets, dan om dat de Ondervinding van het Voorledene ons onderricht van het Toekomende. Wy voegen de middelen te zamen met elkanderen, en met de verscheide *mogelyke* gevallen, van welke de Ondervinding ons de denkbeelden gegeven heeft. Maar kan een Dier, 't welk slechts éénmaal geduurende zyn geheel leven een Werk maakt, en het nochtans zo volkomen maakt, als of hy het honderdmaalen gedaan had; een Dier 't welk zich nimmer in eenige gelyke of overeenkomstige omstandigheid, met die, welke zodanigen Arbeid vereischen, bevonden heeft, een Dier eindelyk, 't welk niet dan, alleen *zinnelyke* Denkbeelden heeft, op dezelfde wyze werken, en door dezelfde beweegoorzaaken als wy"?

die van een omgekeerd Schip nabootst (*). Het Kokertjes van den Zydeworm is, om dus te spreeken, gemaakt uit één stuk. De Kokertjes, welke de gedaante van een Schip hebben, zyn uit twee voornaame stukken te zamen gesteld, op de wyze van Schelpjes gevormd, en vereenigd met zeer veel netheit en konst. Ieder Schelpje is op zig zelf gewerkt, en bestaat uit een byna oneindig getal van zeer kleine krulletjes van zyde. Aan het voorste gedeelte van het Kokertje, 't welk het achtereinde van het Schip verbeelt, is een te rug overslaand boordje, waarin men eene zeer naauwe spleet ziet, welke de opening, voor het uitkoomen der Vlinder aldaar gemaakt, aanduidt. Aldaar konnen de beide Schelpjes zich van elkanderen verwyderen, en de Vlinder doorlaaten. Zy zyn met zo veel konst gemaakt en vereenigd dat zy veerkragtig zyn, en dat het Kokertje, waar uit het Diertje reeds is uitgekomen, zo wel gesloten schynt, als dat, waarin het nog huisvest. Door deeze vernuftige werkwyze is de Vlinder altoos vry, en het Popje in veiligheit.

,, Onze Spinsters hebben allen geenen gelyken voorraad van zyde; en alle schynen zy, niet te min, zich aan het oog te willen onttrekken. Zy, die niet ryk genoeg zyn, om zich een goede huisvesting van zyde te maaken, vervullen dit gebrek door verschillende stoffen, die minder of meer grof zyn, welke zy met groote handigheid in het maakzel van haar huisje weeten in te vlechten. Zommigen vergenoegen zich met hetzelve met een dekzel van bladeren, welke zy, zonder eenige konst te zamen voegen, te overtrekken (†). Ande-

(*) Zie REAUMUR ter aangehaalde plaatze, *Mem. XIII. Pl.* 39 en 40.

(†) Idem Ibid. *Mem.* XIII. bl. 518. alwaar men de waarneemingen vindt, welke de Schryver vervolgens aanhaalt. Dan zie hier nog eene waarneeming van den Schryver zelven, die nergens elders gemeen gemaakt is. Men heeft, zegt hy, eene Rups waargenomen, welke zich een Huisje maakte van kleine Stukjes papier, welke men daar had voorgelegd en naar willekeur gesneden. Zy nam dezelve met haare Tanden en voorste Pooten op, bracht ze ter plaatze alwaar zy haare huisvesting hadt, gebruikte ze, verbondt ze met draaden, stelde zommige op de snede, andere op het plat, en maakte van dit alles eene verzameling, welke, wel is waar, eenigzins onregelmaatig was, doch welke echter volmaaktelyk met een Huisje of Kokertje overeenkwam. Zy zoude het eene regelmaatiger gedaante gegeeven hebben, indien zy met stof-

deren bepaalen zich niet alleen tot het verzamelen en in een vlechten dezer Bladeren, maar zy schikken dezelve met eene zekere regelmatigheid. 'Er zyn 'er die het geheele weefzel van haar Kokertjes met eene stof, welke uit haar achterste voortkomt, en welke zy tusschen de draaden inwerken, bepoederen. Anderen vindt men, die zich van haare hairen ontdoen, en 'er een weefzel van maaken, dat half hair half zyde is. Andere planten, na zich van haare lange hairen ontdaan te hebben, dezelve rondom zich, en maaken 'er eene soort van schutpaalwerk van, in de gedaante eener wieg. Anderen, wederom, voegen, by de zyde en de hairen, een vetachtige stof welke uit het inwendig gedeelte van haar lichaam voortkoomt, en met welke zy de maazen van het weefzel, als met een vernis, digt stoppen. Anderen verbergen zich in het zand of de aarde, waarvan zy de korreltjes met zyde te zamen hechten. Anderen, eindelyk, die geene zyde hebben, booren zich in den grond, maaken 'er zich eene holligheid in, op de wyze van een Kokertje, en bestryken 'er de wanden van met eene soort van gom of lym.

„ Eene andere soort, die veel vernuftiger is dan de voorgaan-

stoffen gewerkt hadt, die voor haare soort geschikt waren. — De Hoogleeraar *Coopmans* bevestigt zulks nader door zyne eigen ondervinding. — Hoe zeldzaam dit verschynzel ook moge worden waargenomen, is het my echter gelukt het zelve te zien, wanneer ik in den jaare 1768 eenige proeven nam over de gedaanteverwisselingen der Rupzen. Een dezer Diertjes, zynde een Rups, welke zich gewonelyk op de Koolsbladeren ophoudt, genomen hebbende, zette ik het zelve dadelyk in een peperhuisje van wit papier, zonder het zelve vooraf eenig verder voedzel aan te bieden, vermoedende dat het wel dra tot zyne gedaanteverwisseling zoude overgaan. Dan twee of drie dagen hier omtrent in myne verwachting te leur gesteld zynde, zag ik eindelyk, dat het Diertje kleine driekantige stukjes van de randen van het peperhuis afknaagde, dezelve met zyde vereenigde, en met zeer veel netheid in het zamenweefzel van zyn kokertje invlocht. Zoude niet hier het gebrek van Zydestoffe, door te weinig voedzel te wege gebracht, de oorzaak geweest zyn van deze zo byzondere handelwyze? Ik ben te gereeder geneigd om dit te gelooven, om dat ik vervolgens verscheide andere Rupzen het voedzel, tegens den tyd haarer gedaanteverwisseling onthoudende, altoos hebbe waargenomen, dat of de vorming van het kokertje zeer onvolmaakt geschiedde; of dat zy vreemde stoffen in het zelve invlochten.

gaande, maakt een werk, over het welk men zich niet genoeg kan verwonderen. Wy hebben zo aanſtonds Kokertjes gezien, welke de gedaante hebben van een omgekeerd Schip: zodanig is ook die welke deze ſoort aan haar Kokertjes geeft, dan zy maakt het niet van loutere zyde. Met haare Tanden weet zy kleine ſtukjes ſchors los te maaken, die van eene rechthoekige gedaante, en byna even groot en gelyk zyn; zy verzamelt dezelve met alle de zindelykheid en handigheid eens ſchrynwerkers, en maakt 'er de voornaamſte ſtukken van haar Kokertje of Huisje van. Deze groote ſtukken zyn dus uit eene menigte zeer kleine ſtukjes, welke op elkander pasſen, te zamengeſteld; dezelve zyn met de eindens aan elkanderen geplaatst, en met zyde vastgehecht. In één woord, men verbeeld zich eenig ingelegd of ruitwerk te beſchouwen.

„ Het is ook in Hout, waarin eene andere Rups werkt, maar niet met dezelfde konst. Haar Kokertje, van gewoone gedaante, beſtaat geheel uit kleine onregelmatige ſtukjes, die van droog Hout zyn afgeknabbeld. Het geheim van dit Diertje beſtaat in deze ſtukjes aan elkanderen te hechten, en 'er eene ſoort van Doos van te maaken. Het bereikt hier in zyn oogmerk, door ze eenige oogenblikken in zynen Mond te houden, door ze aldaar te bevogtigen, en door middel van een zeker lym, 't welk hem in plaatze van zyde gegeeven is, aan malkanderen te lymen. Uit dit mengzel maakt het zich een Kokertje, waarvan de vastheid byna die van Hout evenaart. De Vlinder heeft geen werktuig om het door te booren, waarſchynelyk kan hy het week maaken. De Rups bezit een by uitneemendheid zuur Vogt; dit Vogt maakt het Kokertje zeer merkbaar week, en men heeft met rede gegist, dat het vooraf bereid was, om de Vlinder in ſtaat te ſtellen van uit te konnen komen".

Brie-

Brieven over de Noord-Americaansche Onlusten, den waarschynlyken uitslag dier Oorlog, en den invloed, die deeze gebeurtenisse zoude kunnen hebben, zo op de belangens van Europa in 't algemeen, als van deezen Staat in 't byzonder. Door Jonkheer LODEWYK THEODORUS, Grave van Nassau la Leck. *Te Utrecht by* G. T. v. Paddenburg 1777.

VOor hun die, in deeze tydsomstandigheden, het oog gevestigd houden op de Americaansche onlusten, welken veeler opmerkzaamheid tot zig trekken; en, inzonderheid vermaak scheppende in staatkundige bespiegelingen, die onlusten voornaamlyk van de zyde der staatkunde beschouwen, kunnen deeze Brieven tot een aangenaam onderhoud verstrekken. Zy mogen van geen byzonderen dienst weezen voor doorgeöefende staatkundigen; ze zullen egter van nuttigheid zyn voor dezulken, die deeze Weetenschap in eene mindere of meerdere maate ter harte neemen, zig daar in oefenen, en ten klaarste bezeffen, dat de Americaansche onlusten, in derzelver gevolgen, van een ver uitzigt zynde, zulk eene beschouwing wel waardig geagt mogen worden. De zodanigen vinden in deeze Brieven leerzaame bedenkingen en oordeelkundige aanmerkingen over dit onderwerp, die hunne aandagt bepaalen en leiden. Ze kunnen dezelven met te meer genoegen nagaan, om dat de Schryver in geenen deele de gewoonte heeft van zig meesteragtig te laaten hooren, of op een sterk beslissenden toon te spreeken; maar, in tegendeel, alles met bescheidenheid in dat licht te plaatzen, waar in het hem, met minder of meerder zekerheid of waarschynlykheid, voorkomt; en naar maate hier van zyne overweegingen, raakende de gevolgen, mitsgaders de daar uit voortvloeiende werkzaamheden van hun, die 'er belang in hebben of verkrygen, in te richten. —— Men zal, zig op dit stuk toeleggende, 't is waar, alles niet even duidelyk, niet even bondig vinden: dit laat het staatkundige niet toe; het heeft, zelfs met opzigt tot het tegenwoordige, en nog veel meer met betrekking tot het toekomstige, zyne duistere zyde. Daarenboven heeft zelfs het staatkundigste oog zyne beperking, waardoor ook ervaren Mannen in dit stuk kunnen mistasten; des het niet te verwonderen, maar veeleer te verwagten zy, dat men ook hier of

daar in deeze Brieven iets zal ontmoeten, dat men niet aanneemelyk oordeelt; 't zy dat de misvatting by den Lezer of by den schryver zelven plaats hebbe. Edoch met dat alles twyfelen wy niet, of onpartydige Leezers zullen deeze Brieven over 't geheel met nut doorbladeren, 'er regelmatiger over dit onderwerp uit leeren denken, en den Hooggeboorен Schryver ten minste dankbaar weezen, voor zyne gegeeven handleiding, om alles indiervoege na te denken.

Zyn Ed. heeft dit onderwerp Briefswyze behandeld, en zig voorgesteld telkens *drie Brieven* af te geeven, waarvan nu reeds drie *Drietallen*, en dus in 't geheel *negen Brieven*, het licht zien. In stede van ons met eenig byzonder Artykel op te houden, dat door eene volledige Voordragt ligtlyk te breed zou uitloopen, zullen wy ons liever bepaalen, tot eene opgave der voornaamste onderwerpen, in deeze Brieven met veel oplettendheid behandeld; waaruit men genoegzaam zal kunnen afneemen, dat het wel der moeite waardig zy, nu of dan een uur aan derzelver leezing te besteeden, zo men eenigzins gegrond wil denken, over een stuk, dat, in verscheiden opzigten, een heerschend onderwerp veeler hedendaagsche gesprekken geworden is.

De eerste Brief is wel inzonderheid ingerigt om te toonen, hoe Engeland te voorbaarig gehandeld heeft, met den weg van geweld in te slaan, toen 'er, naar alle gedagten, nog wel een vergelyk te treffen was, dat den Amerikaanen boven den Oorlog te verkiezen stond. Engeland moet, zo 't zyn Ed. voorkomt, de magt der Colonien niet regt gekend, of den eigenlyken zetel dier magt niet wel begreepen, en zig zeer vergist hebben, over de denkwyze en de gemoedsgesteldheid der Colonisten. Een vergelyk was, zyns oordeels, wederzyds nog aan te raaden: dan, gelyk hy zegt, „ het sweerd is uitgetoogen; en de „ wederzydsche eer duld thans niet, vooral aan den kant „ van Engeland, het zelve vrugteloos in de scheede te „ steeken." — Maar als de kryg des voortgaat, wat zal dan de uitslag van dien oorlog zyn? De overweeging hiervan is het hoofdonderwerp der twee volgende Brieven, op de vooronderstelling, dat geene vreemde Mogenheden, aan de eene of andere zyde, deel in dien Oorlog neemen. Zulks vaststaande, maakt hy zig vry sterk in het denkbeeld, dat de uitslag van dien Oorlog, naar alle waarschynlykheid, gunstiger voor de Americaanen, dan voor de Engel-

gelfchen, zal zyn: en dat de Americaanen een voordeelige kans hebben, om hunne onafhangelykheid te handhaaven, indien zy eensgezind blyven, en hun tegenwoordige beſtek volgen. —— Doch hier op valt de Vraag: heeft men niet te verwagten, dat vreemde Mogenheden, of den Americaanen, of den Engelſchen, zullen byſpringen? Ter dier oorzaake bepaalt zig de Schryver in zynen vierden Brief, om te onderzoeken, wie hunne byſpringers zouden kunnen zyn? dat is, welke Mogenheden, en daar toe in ſtaat zyn, en hunne belangens kunnen medebrengen, voor of tegen één der partyen, openlyk in 't harnas te verſchynen? Dit onderwerp, van eene aanmerkelyke uitgebreidheid zynde, loopt met deezen Brief niet af, maar wordt ook in den zesden agtervolgd.—— Tusſchen beiden beantwoordt zyn' Ed. in den vyfden Brief, deeze twee Vraagen; welken hier in bedenking komen, om te overweegen, of ook andere Mogenheden, door vreeze voor haare eigen Colonien, bewoogen zouden kunnen worden, om Engeland te helpen. Men vraagt naamlyk, (1) of het voorbeeld der Americaanen geen nadeeligen invloed kan hebben, op den denkingsaart der Colonisten van de andere Natien, hun den lust geeven, om zig insgelyks aan 't gezag hunner Meesteren te onttrekken en de onafhangelykheid te zoeken? Wyders (2) of de Americaanen, eens onafhangelyk geworden zynde, en eene Regeering op zigzelven uitmaakende, niet wel in ſtaat zouden zyn, de Colonien der andere Natien, en inzonderheid van deezen ſtaat, in hunne magt te krygen? Onze Autheur beantwoordt de eene en andere Vraag met Neen; en tragt te toonen, dat 'er geen regtmaatige reden zyn, om zodanig iets vreezen. —— Dit afgehandeld hebbende, hervat zyn Ed. het bovengemelde onderwerp; en zyn vierde en zesde Brief ſtrekken, om ons onder het oog te brengen, wat men van de Zeemogenheden, Frankryk, Spanje en Portugal zou kunnen verwagten. —— Wat Frankryk aanbelangt, zyn Ed. gelooft te kunnen beweeren, dat het zelve veele belangens heeft, om niet alleen in 't geheim, maar zelfs des noods openlyk, de Americaanen by te ſpringen; zonder egter te willen verzekeren, dat zulks gebeuren zal. En vraagt men hierop: Is Frankryk in ſtaat een oorlog tegen Engeland te voeren en uit te houden? Kan het op een goeden uitſlag ſtaat maaken? Is het nog wel de regte tyd daar toe, of is het geraaden nog wat te wagten; althans zo lang, tot dat de Engelſchen den eer-

eersten aanval doen? zo is zyn antwoord, dat 'er reden zyn, om te denken, dat Frankryk in staat is zulks te doen, met hoop op een goeden uitslag; doch dat de voorzigtigheid dit Hof raadt, hier mede zo lang te wagten, tot dat de Americaanen te kort schieten, of dat de Engelschen op de Franschen aanvallen. —— Men vraage niet of Frankryk edelmoedig zou handelen, als hy de Americaanen byspong, en de Engelschen onvoorziens op 't lyf viel? zekerlyk neen; doch men weet, dat in 't Staatkundige het belang gemeenlyk meer geldt, dan de edelmoedigheid. — Naast Frankryk komt Spanje in aanmerking; maar 't is, zegt onze Schryver, niet te vermoeden, dat Spanje op zigzelven iets zal onderneemen; evenwel zal het, in de tegenwoordige omstandigheden, meer voor als tegen de Americaanen zyn; en dus zou men, ingeval eener Vredebreuke tusschen Engeland en Frankryk, mogen verwagten, dat Spanje een Geallieerde van Frankryk zal zyn. — Verder slaat zyn Ed. het oog op Portugal, 't welk hy te zeer aan Engeland verbonden agt, om den Americaanen te begunstigen; en verder beschouwt als eene Mogenheid, over welke de Americaanen zig weinig hebben te bekreunen, of die hun voor dan tegen zy; ook komt het hem naastdenkelyk voor, dat het Engeland zelven voordeeligst zy, dat Portugal neutraal blyve. Alleenlyk neemt hy nog in overweeging, of Portugal, aangezien het voorgevallen met Spanje, niet wel overgehaald of genoodzaakt kon worden, om van zyne alliantie met Engeland af te zien, en zig met de Huizen van Bourbon te vereenigen. Als dit geschiedde, zegt hy, zou Engeland een grooten krak in zyne koophandel ondergaan, en niet weinig in verlegenheid geraaken. ——— Aan deezen Brief hecht de Autheur, by manier van een Ps. nog de vertaaling van een Engelsch Geschrift, getyteld *de Verzoening*; behelzende een leenspreukig voorstel, geschikt om te toonen, dat de Engelsche maatregels, omtrent de Americaanen, te gestreng geweest zyn, en dat 'er, op voorwaarde van eene gemaatigder behandeling, nog wel een redelyk vergelyk te treffen zou zyn. —— Na deeze beschouwing der Zuider-Zeemogenheden, schikt zig onze Schryver ter overweeginge van 't geen men te denken heeft, nopens de Zeemogenheden uit het Noorden, en wel in de eerste plaats wegens onze Republiek; waaromtrent zyn Ed. zyne gedagten voorstelt, in den zevenden, achtsten en negenden Brief.

In

In dit derde Drietal bepaalt zich zyn Ed. tot het onderzoeken, der zeven navolgende Vraagpunten.

1. Wat voordeel of nadeel kan d'onafhanklykheid van Noord-America aan de Republicq toebrengen?

2. Engeland, door overmagt, d'Americaanen al eens tot onderwerpinge dwingende; van wat gevolg kan dat voor de Republicq zyn?

3. Indien Engeland eens Noord-America verloor, in hoe verre kan een daar uit t'ontſtane, geheele of gedeeltelyke daling van dat Ryk, voor de Republicq voordeelig of nadeelig zyn, in hoe verre heeft men dan te dugten voor ſtilſtand in betalinge of een algemeen bankroet?

4. Is het niet voordeeligst voor de Republicq, zich in deezen Burgerkryg niet te bemoeien, en in alle daaruit te ontſtane Oorlogen, geheel onzydig te blyven?

5. Welke middelen zyn het kragtdadigst, zo om die onzydigheid aan de belanghebbende Mogenheden ſmaaklyk te maaken, als om die met luister te handhaaven?

6. De Republicq evenwel, aan zodanigen oorlog deel moetende neemen, dient die zig dan voor of tegens Engeland te verklaaren?

7. Kan de Republicq, dan in den oorlog gewikkeld zynde, zig eenig weezentlyk voordeel daaruit voorſpellen?

Onze Schryver gaat in dit onderzoek met zeer veel beſcheidenheid en omzigtigheid te werk, 't welk ons de overweeging zyner bedenkingen, die ons Vaderland betreffen, te meer doet aanpryzen. De bepaaldheid van ons *beſtek* duldt niet, zyne beantwoording van ieder point onderſcheidenlyk te melden; maar zie hier, zo als zyn Ed. het noemt, de *Recapitulatie en Concluſie.*

„ De onafhanklykheid van America kan voordeelig zyn voor Neêrlands Koophandel; die daar door kan opgebeurd en verleevendigd worden.

„ De dalinge van Engeland en deszelfs Koophandel kan het gevolg der tegenswoordige Oorlog zyn, en zal, mits niet te verre gaande, ons bevoordeelen.

„ Daar doen zig waarſchynlykheden op, dat de Staat neutraal kan blyven in alle verdere Oorlog. Dit is veiligst, voordeeligst en raadzaam.

„ In den Oorlog ingewikkeld wordende, kan de Republiek evenwel eenen rol ſpeelen, en behoort dus zo ligt niet bedugt te zyn, voor eenen kwaaden uitſlag. Zy behoeft geen beleedigingen te dulden.

„ Uit het een en ander besluite ik dan, dat 'er niets beeters voor de Republiek is, dan zich zo lang doenlyk neutraal te houden, en terwyl anderen zig afmatten gebruik te maken van de voordeelen, die ons aangeboden worden. Dat om dit ter uitvoer te brengen niets gerader is, dan zich in staat van defensie vooral ter zee te stellen. Dit zal aan anderen ontzag voor ons geeven, en elk zal om 't eerst de vriendschap van zo eenen gedugten nabuur verzoeken. En eindelyk dat, is de oorlog volstrekt noodzaaklyk, kan die niet vermyd worden, men dan niet geheel buiten staat is, om die met luister te voleinden. Ik zal hier by voegen, dat, zyn wy dus niet voor de Americaanen, zy ons ook niet kunnen stellen, onder het getal der geenen, die hunne onafhanklykheid zullen tragten te verhinderen".

Voorts heeft zyn Ed. ten oogmerk, in een volgenden Brief, te onderzoeken, „ in hoe verre het te denken is, „ of niet, dat d'Americaanen, al eens onafhanklyk ge- „ worden, vereenigd sullen blyven, en, door 't aannee- „ men van eenige bestendige Regeeringsform eene altoos- „ durende Mogenheid kunnen uitmaken"? waarnevens hy dan ook belooft, nog iets te zullen zeggen, „ omtrent „ den krygslist der Americaanen, in het voeren hunner „ teegenswoordige oorlog".

Ten laatste heeft hy hier, by wyze van eene Toegift, tot een staaltje van de kostbaarheid van deezen Oorlog voor Engeland, nog medegedeeld, eene lyst van 't aantal paarden, dat de Engelsche Armee in America benoodigd heeft, om in 't Veld te komen. Volgens deeze lyst, door een Lid van 't Parlement, op den 11 Maart des voorigen jaars, zo men verzekert, aan die Vergadering ingeleverd, loopt het getal der enkel benoodigde Paarden, voor een Leger, waar van 30,000 Man te velde trekt, (gelyk men vooronderstelt, in deezen in America gebruikt te worden,) op 7270. Onderweg rekent men gaat het vyfde gedeelte verlooren, en dus moeten 'er 8724 Paarden gezonden worden. Hier by dient men 'er nog wel 600 te zenden, om het getal volledig te houden. Dus worden 'er voor zo een klein Leger, 9324 Paarden vereischt. Ieder Paard kost aan inkoop en transport ten minste 15 Ponden sterlings; en gevolglyk bedraagt dit enkel artikel eene somme van 1,39,860 Ponden sterlings. „ En wat „ zal het zyn, zegt de opsteller dezer lyste, indien men „ hier byvoegt de Cavalerypaarden, en die welke gedu-

„ rig

„ zig derwaards moeten gezonden worden, om de plaats
„ te vervullen der geenen, die door den Vyand geno-
„ men of doodgeschooten worden, aan ziekte en fatigues
„ sterven of wel verminkt raken?"

Gedachten over de belangens en plichten der onzydige Mogentheden en hunne Onderdaanen, byzonder van dezen Staat, by gelegentheid der jegenswoordige Noord-Americaansche Onlusten, door Mr. L. J. VITRINGA, *Advocaat voor de Hoven van Justitie in Holland. In 's Hage by* J. P. Wynants, 1778. *Behalven de Voorreden* 197 *bladz. in gr. octavo.*

Toen Jonkheer *Lodewyk Theodorus*, in zynen laatsten der bovengemelde Brieven, bezig was, met zyne gedagten over het stuk der Neutraliteit op het papier te stellen, ontving hy deeze *Gedachten* van den Heer en *M. Vitringa*; en geen tyd hebbende om dezelven behoorelyk te overweegen, zo besloot hy, zig over dit point niet breeder uit te laaten. Zyn Ed. wilde naamlyk eerst zien, of het stuk hier dermaate behandeld ware, dat hy 't niet noodig oordeelde daarover meerder te schryven; en met oogmerk, om dit ontwerp te hervatten, zo hy 'er niet recht over voldaan ware. De tyd zal den uitslag hier van moeten leeren; maar 't komt ons voor, dat het der moeite wel waardig is, dat zyn Ed. dit onderwerp nog eens opzetlyk behandele; niet, by manier van een twistschrift, (dat 's zelden nuttig,) maar op zodanig eene wyze, als zyn Ed. alle de voorige Stukken behandeld heeft, door zyne eigen overdenkingen deswegens gemeen te maaken. Het Geschrift van onzen Regtsgeleerden, dien 't anders aan geene kundigheden mangelt, is, naar ons inzien, op verre na niet met die oplettendheid opgesteld, of onze Briefschryver kan ons dienst doen, met zyne verdere Staatkundige bedenkingen over dit stuk onder 't oog te brengen; en 't zelve in een duidelyker licht te plaatzen, dan tot nog geschied is. — Natuurlyker wyze zou men verwagten, als een Advocaat de Pleitzaal verlaat, zig in den kring der Staatkundigen begeeft, dat hy dan iets nieuws voor den dag zal brengen, of ten minste een nieuw licht verspreiden over de stoffe, welke hy behandelt; doch hier van durven wy den Leezer, in dit geval, niets byzonders belooven. — Het geheele Werkje is, na eene voorafgaande Inleiding, verdeeld in drie Afdeelingen.

Van de Inleiding, geschikt, ter voorstellinge van *eenige algemeene gedachten over den Americaanschen Burgerkryg*, kunnen wy niet veel zeggen, om dat de Autheur 'er niet veel van belang in gezegd heeft. In dezelve handelende over het voor en tegen de wettigheid van den Burgerkryg, deelt hy ons deswegens eenige zeer algemeene aanmerkingen mede; waarin hy zig voorzigtig ont-

houdt van uitdruklyk party te kiezen. Over 't geheel zou men egter mogen zeggen, dat hy den Engelschen wel het meest toevalt; dan gemeenlyk met zodanige bewysredenen, die ook zeer gemaklyk voor de Americaanen tegen de Engelschen aangevoerd kunnen worden.

De daaraanvolgende eerste Afdeeling, vervattende *een onderzoek, of het voor de Mogentheden van Europa geoorloofd, heilzaam en voordeelig zy, gedurende dezen Oorlog, de onzydigheid te kiezen*, behandelt de Heer en *Mr. Vitringa* zyn onderwerp met meerder gezetheid. Het natuurlyk en misschien nooit tegengesproken besluit, met betrekkinge tot de geoorloofdheid, is, dat het den overige Mogenheden van Europa, geduurende deezen oorlog, vrystaat onzydig te blyven; en dat zulke Mogenheden, die gehouden zyn, in een verweerenden oorlog, aan Groot-Brittanie hulpe te bieden, in dit geval daar toe niet gehouden zyn. De Oorlog tog wordt, in deezen, gevoerd, tusschen den Souverein ter eenre, en een gedeelte van 't Volk aan de andere zyde: aan hoedanig een geval niet kan vooronderfteld worden, door de Bondgenooten in 't aangaan van 't Verdrag, dat met het Volk aangegaan wordt, gedagt te zyn. Zyn Ed. dit voorgesteld hebbende, verledigt zig verder, tot het oplossen der Vraage; of het voor de Vorsten van Europa, volgens het *jus imperfectum*, ook betaamelyk en billyk zy, den Brit of den Americaan by te springen? Deeze Vraag beantwoordt hy ontkennenderwyze, om dat 'er, naar zyne gedachten, noch aan de zyde van den Brit, noch aan die van den Americaan, zodanig eene geschapenheid van zaaken voorhanden is, dat de billykheid den Vorsten eene verpligting zou kunnen opleggen, om den eenen of den anderen zyne gewapende hulp te verleenen. Egter meent hy, dat 'er somtyds gevallen kunnen zyn, welken andere Mogenheden schynen te verpligten, om deel te neemen in de onlusten, die tusschen vreemde Mogenheden, of tusschen Koningen en Onderdaanen ontstaan. Van zodanige gevallen haalt hy vervolgens eene geheele menigte aan; doch op de meesten derzelven, zo ze al op het geval onder handen toepasselyk waren, zou vry wat te zeggen vallen. Intusschen klinkt het vreemd, dat de Heer en *Mr. Vitringa*, dit beweerende, tevens aanduidt, dat men den tegenwoordigen Vorsten van Europa, *jure imperfecto*, het regt heeft te ontzeggen, den Americaanen by te springen; zelfs dan, wanneer hunne belangens het ten klaarste schynen mede te brengen; waar van hy nogtans het tegendeel ten sterkste aandringt.

In de tweede Afdeeling, welke *een onderzoek der plichten behelst, die in 't algemeen uit de onzydigheid voortvloeijen*, ontmoeten we niets byzonders, dat niet door menigvuldige Schryvers over deeze stoffe te vooren geschreeven is. Of 't moest dit zyn, dat zyn Ed. den Souverein het regt toekent, om zynen Onderdaanen te beletten, eenen der oorloogende partyen Geld ter leen te bezorgen; terwyl hy evenwel denzelfden Souverein het regt toe-

toekent, om zynen Onderdaanen het toevoeren van alle Krygsammunitien te verbieden. Dan dit ſchynt niet wel met elkanderen te ſtrooken; daar 't Geld, zelfs volgens onzen Schryver, de hoofdſomme van den Oorlog is; en dezelfde rede, waar in hy meent, dat de Souverein in zynen boezem geen regt heeft, zynen Onderzaaten te mogen dwarsboomen in eene Geldleening, waarby zy hunne bate vinden, ook ſchynt te moeten gelden, omtrent het uitvoeren van Krygsammunitien.

Wat eindelyk de laatſte Afdeeling betreft, daar in ſtelt de Heer en *Mr. Vitringa* zig bepaaldlyk voor, *de plichten te onderzoeken, welken door de Onzydige Mogentheden, gedurende eenen zodanigen Burgerkryg, als thans word gevoerd, moeten worden in acht genomen.* Zyn Ed., verſcheiden Vraagſtukken hier toe betrekkelyk overweegende, geeft onder anderen den onzydigen Mogenheden het regt, om met de Onderdaanen van een Vorst, die tegen denzelven de wapenen opgevat hebben, eenen handel te dryven, welke voorheen aan alle vreemde Natien uitdruklyk verboden was, verdragen aan te gaan, en meer dergelyken. Het regt tot zodanige handelingen grondt onze Autheur op de ſtelling, dat zulke Onderdaanen, ten opzigte van onzydige Vorſten, voor een afzonderlyk Volk te houden zyn; welke Vorſten niet behoeven te onderzoeken, of zig zulk een Lichaam met regt en reden voor vry en onafhangelyk heeft kunnen verklaaren; en dat dienvolgens zulke Vorſten de onzydigheid zouden ſchenden, indien zy mogten goedvinden allen handel enz. met zulke Onderdaanen te verbieden. Maar dit zo zynde, zien wy met veel verwondering, dat onze Schryver, die deeze Stelling geſtadig aandringt (*), egter hier te gelyk beweert, dat men de Vlag van zulk een Volk niet mag eerbiedigen, als die van eenig ander vry Volk, noch ook hunne Gezanten ontvangen; *dewyl men dit doende met de daad partby zoude trekken, en hunne zaak voor rechtvaardig verklaaren.* Zyn Ed. had toch die zelfde bewysreden, even te vooren, maar omgekeerd, voor de Onderdaanen gebruikt, om 'er het regt mede te bewyzen, 't welk hy aan de onzydige Vorſten toekent, om met zodanige Onderdaanen koophandel te dryven, verdragen aan te gaan, en meer dergelyken. Hier benevens zullen veelen met ons, misſchien, nog minder begrypen, hoe de Heer en *Mr. Vitringa*

(*) Onzes oordeels heeft de Heer en *Mr. Vitringa* deeze Stelling, hier en daar, met veel reden aangedrongen; om dat ze van hem voor zo veel belang is, dat zyn geheele Werkje met dezelve moet ſtaan of vallen. Want zyn de Americaanen, ten opzigte van onzydige Vorſten, voor geen vry Volk te houden, maar voor Onderdaanen van Engeland, dan hebben de overige Mogenheden van Europa omtrent hen geene andere pligten te betragten, dan omtrent de overige Onderdaanen van dat Koningryk. En in dat geval kunnen hier geene byzondere pligten voor de onzydige Mogenheden te pas komen; altbans geene zodanigen, welken op het Regt der Volkeren gegrond zyn.

ga, die den wederstand biedenden Onderdaanen het regt weigert om Gezanten, (*Ambassadeurs*, *Envoyés* of *Residenten*;) te zenden, hun evenwel het regt geeft, om aan onzydige Mogenheden iemand af te vaardigen, die hunne zaaken en belangens waarneemt, onder den tytel by voorbeeld, van *Chargé d'Affaires*. Indien zulke Onderdaanen minder aan de woorden, dan aan de zaaken blyven hangen, hebben ze geen gewigtige reden, om zig over dat onderscheid te beklaagen; nadien 't in het weezen der zaake op het zelfde uitkomt. Zelfs zou men hun 't afvaardigen van een *Chargé de Affaires*, boven het zenden van een *Ambassadeur*, wel mogen aanraaden; om dat het hen weêrhoudt van 't maaken van noodelooze kosten, die 'er vereischt worden, om de eer van hoogere Gezanten naar behooren op te houden: hoedanige kosten door een Gemeenebest, voor al door zulk een Gemeenebest, dat in deszelfs opkomst is, niet dan in nood, of wanneer zamenloopende omstandigheden zulks eenigzins vorderen, gemaakt moeten worden. — Eindelyk onderzoekt onze Autheur hier nog, *of de plicht der onzydige Mogentheden niet mede brengt, dat zy, zoo veel in hun is, door hunne tusschenspraak en bemiddeling trachten te bewerken, dat de geschillen der Engelschen en Americaanen in der minne worden vereffend, en de Burgerlyke Oorlog een einde neeme?* In 't beantwoorden deezer Vraage slaat hy eerst het oog op de Engelschen en Americaanen, en vervolgens op de onzydige Magten, byzonder de Zeemogenheden. Zyn Ed. toont dat zodanig eene vereffening den eersten zeer nuttig is, en dat dezelve zo wel overeenkomt met de belangen der laatsten, dat het hunne zaak zy de hand te leenen aan 't bevorderen der Vrede. En dit leidt hem, ten besluite, tot het opgeeven van eenige algemeene gissingen nopens een Vredeplan; dan 't zelve is voornaamlyk gebouwd, op de tyding der inneeminge van Philadelphia door de Engelschen, en op de vooronderstelling dat de zaaken der Americaanen hier door bykans tot een hoopeloozen staat gebragt zyn. Uit dien hoofde valt het zelve genoegzaam geheel in duigen; daar wy, kort na de bekendmaaking van dit Plan, de overgave van den Generaal *Bourgoyne*, en meer andere tydingen, ten voordeele van de Americaanen, uit dat Waerelddeel ontvangen hebben. Hier aan zyn alle Plannen, die grootlyks steunen op wisselvallige omstandigheden, gelyk die van den Oorlog by uitstek zyn, natuurlyk onderworpen; en 't opstellen van een Plan, dat, op bestendiger grondslagen gevestigd zynde, voorts naar de min of meer gunstige omstandigheden, aan de eene of andere zyde, geschikt kan worden, zou meer nadenken vereischen, dan de Autheur aan dit zyn Plan besteed schynt te hebben. — Even dit straalt om zo te spreeken in 't geheele beloop van dit Werkje door: de Heer en *Mr. Vitringa* geeft blyken van zyne kunde, en bezit weezenlyke verdienste; doch zyn Ed. geeft ons te veel aanleiding om te denken, dat hy dit Stuk, 't welk hy ondernomen heeft, niet genoeg doorgedagt

zal

zal hebben; en waarschynlyk heeft men hier aan toe te schryven, de veelvuldige strydigheden, welken, naar ons inzien, in zyn Geschrift voorkomen. Veelligt heeft hy zig ook wat te sterk naar den tyd geschikt, en zyne uitspraaken gerigt naar 't geen daadlyk gebeurd is. 't Is te wenschen, dat zyn Ed., iets meer in 't licht geevende, deeze klippen vervolgens zorgvuldiger zal vermyden.

Historia Critica Comitatus Hollandiæ et Zeelandiæ, ab antiquissimis inde deducta temporibus. Tom. I. P. I. Auctore A. KLUIT. in illustri Medioburgensium Athenæo Eloquentiæ et Linguæ Græcæ Professore, Scholarum Rectore, variisque Societatibus literariis adscripto. Medioburgi apud *P. Gillissen* et *J. de Winter* 1777. Absque præcedd. 217 pp. in quarto f. m.

IN den jaare 1773 gaf de Heer *Kluit* een voorloopend Berigt van deeze zyne *Oordeelkundige Historie van 't Graafschap van Holland en Zeeland*; waar van we diestyds melding gemaakt hebben (*), en uit welk verslag men genoegzaam kan nagaan, wat die naarstige onderzoeker onzer oude Geschiedenissen bedoelt, en op hoedanig eene wyze hy zig voorgesteld heeft dit Werk in te rigten. Thans zo ver gekomen zynde, dat het eerste Stuk van het eerste Deel afgedrukt, en in 't licht gegeeven zy, waardoor de Leezer in staat gesteld wordt, om over de aanvanglyke uitvoering te oordeelen, heeft hy een ontwerp van inschryving gemeen gemaakt, dat reeds alomme verspreid is; waarvan we redelykerwyze te gemoet zien, dat het de goedkeuring der Liefhebberen onzer Vaderlandsche Geschiedenissen zal wegdraagen. Eene opiettende beschouwing van 's Mans noesten en leerzaamen arbeid, in 't vervaardigen van dit eerste gedeelte, toont terstond dat dezelve recht geschikt is om zulks aan te moedigen; dewyl dit Stuk van alle zyden toont, dat de Heer *Kluit* geen moeite ontzien heeft, om alles wat eenigzins tot onze oude Graaflyke Geschiedenissen betrekkelyk is, met oplettendheid na te gaan; ten einde het zyne aan te wenden, om 't geen de oude Geschiedschryvers ons deswegens nagelaaten hebben, een nieuw licht by te zetten, of nader op te helderen.

Dit eerste Stuk naamlyk behelst eene nauwkeuriger uitgave van het oudste Jaarboek onzes Lands, dan tot nog aan den dag gebragt was; het Jaarboek, waarvan *Melis Stoke* grootlyks gebruik gemaakt heeft, met opzigt tot het voorgevallen voor zynen tyd. Het zelve begint met het jaar 647, en ontvouwt voorts 's Lands geschiedenissen, tot in den jaare 1205. Naar uitwyzen van den inhoud, overeenkomstig met het uitdrukkelyke getuigenis, is het ge-

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef. III. D. bl.* 128.

geschreeven door een Egmonder Monnik; welke ten tyde der laatste Geschiedenissen, in dit Jaarboek gemeld, leefde, en van veele voorvallen, onder de regeering van FLORIS DEN III. DIRK DEN VII. en WILLEM DEN I. een ooggetuigen was. De Heer *Kluit* geeft hier van in zyne Voorreden berigt, met melding van de vroegere uitgaven, en een nevensgaand verslag van 't Handschrift, in deezen door hem gebruikt, mitsgaders van 't geen hy aangewend heeft, om dit Jaarboek ten zuiverste en ten meesten nutte gemeen te maaken. Genoeg zy het hier ter plaatze, met betrekking tot het laatstgenoemde, het volgende te melden. De hooggeagte Heer *Meerman* had hem vergund het Afschrift van dit Jaarboek, onder hem berustende, 't welk men op goeden grond vooronderstellen mag geschreeven te zyn, onder de regeering van WILLEM DEN II, omtrent het midden der dertiende Eeuwe, uit te schryven. Dit Handschrift behoorde eertyds aan *Pieter Vekemans Meethout*, die in 't afloopen der zestiende Eeuwe Rector der Latynsche Schoole, eerst te Alkmaar en vervolgens te Amsterdam, was. 't Is voorts, onder anderen, in handen geweest, van de Heeren *Dousa*, *Scriverius* en *Westphalen*, die 'er hunne aanmerkingen en aantekeningen van verschillende leezingen bygevoegd hebben. Naar dit Handschrift heeft de Heer *Kluit* dit Jaarboek uitgegeeven; tevens heeft hy gebruik gemaakt van de opmerkingen der bovengemelde Heeren, en zo ook van de vroegere uitgave van *Sweertius* en *Matthæus*, met de daar bygevoegde aanmerkingen. Ten aanzien der uitgave van *Sweertius* staat nog te melden, dat de Heer *Kluit* zig bediend heeft van een Exemplaar, op welks rand *Scriverius* verscheiden waarneemingen geschreeven had, en dat het hem gelukt is, uit de Burgundische Bibliotheek te Brussel, het Handschrift te erlangen, dat *Sweertius*, hoewel niet zonder verscheiden misslagen, gevolgd had. Hier by komt nog het Handschrift van den *Rymchronyk van M. Stoke*, waar van *Douza* gebruik gemaakt heeft. — De Heer *Kluit*, zig van dit alles met oordeel bedienende, geeft vooreerst het Jaarboek zelve, volgens het opgenoemde zuiverste Handschrift. Verder plaatst hy daar onder de verschillende leezingen, welken hem in de gemelde stukken voorgekomen zyn; waar nevens hy ook gevoegd heeft het geen men in de uitgave deezes Jaarboeks door *Matthæus* gemeld vindt. Dit laatste behoort eigenlyk niet tot dit Jaarboek, maar bestaat uit stukken, welke *Wilhelmus Procurator*, die dit Jaarboek, tot op het jaar 1332 agtervolgde, 'er in geflansd heeft. By den aanvang schynt de Heer *Kluit* overgeheld te hebben, tot het agterlaaten deezer byvoegzelen, die der uitgave van *Matthæus*, volgens het door hem gebruikte Afschrift, geen eer aandoen: by nader overdenking, heeft hy 't raadzaam geoordeeld, denzelven dus, by de verschillende leezingen, plaats te geeven. Langs deezen weg deelt de Heer *Kluit* ons hier mede het Afschrift op zigzelve, en tevens de verschillende leezingen, mitsgaders de ingeflanste stukken van *Willem Procurator*; waardoor men alles by elkander heeft,

wat

Wat tot nog nopens deezen alleroudften Hollandfchen Chronyk, (welks oorfpronglyk Gefchrift niet te ontdekken fchynt,) tot nog gemeen gemaakt kan worden.

Zulk eene afgifte van dit Jaarboek, 't welk tot nog niet dan zeer verminkt en gelapt uitgegeeven was, vordert, om zo te fpreeken, op zig zelve, de oplettendheid van hun, die 's Lands Gefchiedenisfen beoefenen. Dan hier toe bepaalt zig de arbeid van den Heer *Kluit* niet, hy heeft wyders de moeite op zig genomen van eene doorloopende verklaaring van dit Jaarboek te fchryven; en in deeze zyne ophelderende aantekeningen te vlegten, 't geen *Matthæus*, *Douza* en anderen op dit Gefchrift aangetekend hebben. 's Mans beleezenheid en gefchiedkunde, met oordeel te werk gefteld, ftraalt alleszins door in deeze aanmerkingen; die, terwyl ze ter verklaaringe van het Jaarboek ftrekken, zo ingerigt zyn, dat ze tevens ter ophelderinge van onze oude Graaflyke Gefchiedenisfen dienen, overeenkomftig met het bedoelde, dat hy zig in dit Werk heeft voorgefteld. Ze behelzen eene ontvouwing van eene menigte van byzonderheden, die de Heer *Kluit* van haare duisterheid poogt te ontheffen, en in zodanig een licht te plaatfen, dat het geheele beloop der Gefchiedenisfe daar door opgehelderd worde. Onder deezen zyn 'er ook zodanigen, die eene uitgebreider verhandeling eifchen, dan by manier van aantekening voorgedraagen kan worden; en ter vollediger nafpooringe hiervan is het tweede Stuk van dit Deel gefchikt; 't welk uit een elftal van Verhandelingen, over gewigtige Stukken onzer Gefchiedenisfen, zal beftaan. Men zal, op het doorbladeren van dit eerfte Stuk, den weg dus ver gebaand ziende, niet wel kunnen nalaaten te verlangen naar die toegezegde Verhandelingen, en de verdere uitvoering van 't geheele Werk, dat de Heer *Kluit* aangekondigd heeft; nadien men uit het thans afgegeevene genoegzaam kan opmaaken, hoe men op goeden grond te gemoet mag zien, dat 's Mans poogingen weezenlyk zullen ftrekken, tot een beter verftand van 's Lands Gefchiedenisfen.

Nagelatene Gedichten van IZAAK VAN NUIJSSENBURG, *in leven Predikant te Geertruidenberg. Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven en Comp. 1778. *Behalven de Voorreden en de Lyst der Gedichten* 221 *bladz. in gr. octavo.*

In deezen bundel heeft men byeenverzameld een aantal van Dichtftukken, die der nagedagtenisfe van den Godvrugtigen *van Nuijsfenburg* waardig zyn. Ze beftaan uit Bybel- en Zededichten, waarnevens nog gevoegd zyn etlyke Mengeldichten, welken mede grootlyks van die natuur zyn, dat ze eenen Dichter toonen, die zyne kunst gemeenlyk met den Godsdienst, naar zyne denkwyze, vergezeld deed gaan. Wyders verdient deeze ver-

zameling, Dichtkundig beschouwd, ook de opmerking der Liefhebberen, van wegen de zuiverheid van de taal, de geschiktheid van den styl, naar den aart der onderwerpen, en de vloeibaarheid van den dichttrant. Men leeze, tot een staal uit deeze verzameling, 's Mans navolging der lessen van den *Verlichten Bramin*, ter aansporinge tot *Tver*, waaromtrent zyn Eerwaarde zig in deezer voege uitdrukt.

De Tijd, die eens verstreek, zal nimmer wederkeeren;
Voor eeuwig vlood hij van de kim;
En gij, die thans u zelv', in 's levens bloei, ziet eeren,
Wordt mooglijk, eer ge 't waant, een bleek geverfde schim;
Gebruik dan, mensch! den tijd, als hij u wordt gegeeven;
Treur min om 't geen verleden is.
Maar zondig nooit op hoop dat gij nog lang zult leven;
Want licht liep in den dood die ijdle hope mis!

Dit oogenblik is 't uw; — 't geen volgt nog niet gebooren,
Wie weet wat zulks nog geeven kan?
Volbreng, met schrandren haast, uw plicht dan naar behooren,
Zoo leeft ge met de daad als een voorzichtig man.
Stel nooit tot d'avond uit wat zijn kan in den morgen.
De slaperige ledigheid
Is de echte moeder van een heir van nare zorgen:
Maar de arbeid van de deugd wordt door 't vermaak verbeidt.

Zie nijvre Naarstigheid 't gebrek ter nedervellen!
't Geluk aan haare rechtehand;
Aan haare slinke 't heil zijn hare medgezellen.
Wie zag zich ooit geplaatst in een verheven' stand?
Verrykt met schat en eer? bij stad en vorst gepreezen?
't Is Hij, die, met beraden zin,
De luie ledigheid ter woon heeft afgeweezen,
En zulk een schandvlek doemt als de ergste vijandin.

Hij komt den morgen voor, daar dees, gehuld met rozen,
Den dag aan de oosterkim verbeidt;
Hij oefent nu den geest, dan 't lichaam, elk bij poozen,
Tot zelfs de vale nacht heur floers op 't aardrijk spreidt.
Bespiegling voedt zijn ziel, en arbeid sterkt zijn leden.
Maar Luiaart is zich zelv' ten last;
Verdrietig om zijn tijd schuwt hij de bezigheden;
De Luiheid klonk zijn wil aan ijzren ketens vast.

Ge-

Gelijk een schaduw vlucht, zoo vluchten zijne dagen;
Met hem sterft zijn gedachtenis.
Zijn kracht wordt door gebrek van oefning neergeslagen,
Hij wenscht naar bezigheid, terwijl hij roerloos is.
De nacht huist in zijn geest, verwardheid in zijn spreeken.
Hij haakt naar kennis zonder vlijt.
Hij is te traag, om zelf de amandelschaal te breeken,
Schoon hij om 's kerns genot den dag met wenschen slijt.

De wanorde in zijn huis; de spilzucht zijner boden
Belaagt, met opgesperden muil,
Zijn welvaart, daar 't bederf gereed staat Hem te dooden.
Hij ziet zijn onspoed aan, en brult met naar gehuil.
Hij hoort den donder reeds, die Hem den kop zal pletten;
Hij schudt zijn hoofd, en word beroerd.
Hij wenscht, maar voert niets uit; hoe 't onweêr op koom' zetten;
Tot wroegend naberouw Hem naar ten grave voert.

Tot een voorbeeld van eene andere soort, ten bewyze dat de Eerwaarde *van Nuijssenburg* ook hier voor niet ongeschikt was, diene het volgende Klinkdicht, getyteld *Gegronde Klacht*, geschreeven in 't jaar 1772.

Zijn dat Regenten, die den Godsdienst zullen schragen!
Dat Predikanten, wien de waarheid ligt aan 't hart!
Hoe durft de booze zulk een snooden aanslag wagen!
Rampzaalge tijden! ach! wat baart ge mij een smart.

Aan welk een eerlijk mensch zal ik mijn weedom klagen!
De Kerken eendracht zit verbijsterd en benard;
't Is uit met ware Deugd; de Godsvrucht ligt verslagen,
En vroom en onvroom hangt in 't zelfde net verward.

Eerst bragt men orgels in 't gewijde tempelkoor;
Thans drijft de nieuwheids lust nog snooder gruwel door.
Gods Dichter David zal voortaan ook moeten zwijgen.

Dus klaagde Teeuw .... en welk een ramp heeft hem ontsteld?
Wat vraag? ..., het vonnis van Datheen werd straks geveld;
En Neêrlands Kerk zal haast rechtschapen Psalmen krijgen.

DAN-

DAPHNIS *in drie Boeken, nevens een vertaaling van de* NACHT, *beide uit het Hoogduitsch van den Heer* GESSNER. *Te Utrecht by* J. van Schoonhoven, en Comp. 1777. *Behalven het Voorwerk* 183 *bladz. in octavo.*

Heeft iemand ooit recht met smaak een Veldzang, der kuische Min ter eere, geleezen, dan zal hy, indien hem dit Stukje ter hand kome, op de eerste leezing, terstond, met het zelve ingenomen worden: en heeft hy immer zo vroegere als laatere Landdichters met oordeel nagegaan en onderling vergeleeken, hy zal niet wel kunnen weigeren te erkennen, dat *Gessner*, zo hy niet alle zyne Voorgangers in dit stuk overtreffe, ten minste onder de roemwaardigsten te tellen zy. Bestendig houdt hy de Natuur in 't oog; zyne denkbeelden zyn zuiver en recht gepast; zyn styl is eigenaartig geschikt naar de omstandigheden; zyne leenspreuken, gelykenissen, tusschengevoegde verhaalen en wat dies meer zy, alles riekt, om zo te spreeken, naar 't veldgroen, en beantwoordt volkomen aan de denk- leevens- en handelwyze van beschaafde Herderen en Herderinnen. Zyn hoofdonderwerp, de Min, verliest hy nimmer uit zyn oog; maar dit neemt niet weg, dat hy, op eene ongedwongen wyze, nu en dan deeze en geene voorvallen in zyn verhaal mengt, welken hem, buiten de lessen der reine Liefde, ook andere leerzaame lessen aan de hand geeven, die ter aanspooringe tot een braaf gedrag strekken. In alles vertoont zig hier, by uitstek, eene leevendige verbeeldingskragt, bestierd door een juist oordeel; en eene zo keurige waarneeming van alles wat een Veldzang eigen is, dat men beide deeze Dichtstukjes, met het hoogste regt, als uitsteekende voorbeelden van dit soort van Landgedichten of Herderszangen moge aanmerken: en de Nederduitsche Vertaaler is van 's gelyke, in de overzetting, zo uitneemend wel geslaagd, dat ze, ten deezen opzigte, niets van hunne weezenlyke waarde verlooren hebben. — Het laatste Stukje, dat ten opschrift heeft *de Nacht*, behelst eene treffende schildery van denzelven, door een Herder afgemaald, die tevens zyner Minnary gedagtig is, en ten laatste zyne vrolyke Vrienden ontmoet; met welken hy zig in zo volle vreugde bevindt, dat Phæbus in zynen gouden wagen om hoog vaarende, hen nog ziende, uitroepe: „ Ach! zoo vrolyk „ was ik nooit, zoo lang ik Phæbus was! waarop hy wolken by- „ eentrekt, en een geheelen treurigen dag door regent". — Van dit Stukje, schoon in zyne soort wel uitgevoerd, zou men mogen zeggen, dat het, buiten de schildering van den Nagt, grootlyks in eene vrolyke speeling bestaat. Maar het eerste, *Daphnis* geheeten, in drie Boeken verdeeld, behelst, gelyk de Autheur het zelf noemt, *een kleinen Roman*; die ons de natuurlyke aandoeningen der Liefde, het vergenoegen van twee Gelieven, de vreugde der Oudere; de blydschap der Feestgenooten, en 't geen verder daar toe be-

betrekking heeft, met de leevendigste koleuren schildert, zonder de eerbaarheid of het deftige in 't minste te kwetzen, waarby het ons, als boven aangeduid is, ook andere leerzaame aanmerkingen, die van eene uitgebreider nuttigheid zyn, onder het oog brengt. — Wy zullen 'er een Tooneel uit overnemen, dat het eene en andere, min of meer te gelyk behelst. 't Is dat, waarin Daphnis zyne Philis tot zynen Vader brengt, na dat hy hem vooraf zyne verliefdheid te kennen geeft, terwyl zy, volgens afspraak, onder het voordak der hut blyft wagten.

„ Daphnis, (dus vangt dit gedeelte aan,) trad in de stulp, en bleef daar staan, zonder spreeken, bloozende en met neêrgeslaagen oogen. Lieve Vader! zeide hy eindlyk, en zweeg. Wat wilt ge, Daphnis? vroeg de Grysäart. Lieve Vader! ik.... ik bemin! daarop zweeg hy weder, en bloosde van schaamte. Bemint gy, sprak de Grysäart, bemint ge, en reikte hem de hand toe; en wie bemint gy toch? Toen trad hy naar zyn Vader, en leide zyn hand in des Ouden hand; Ach Vader! ik bemin een Meisje, het beste, het schoonste Meisje van 't gansche land. Gy zyt gelukkig Daphnis, zeide de Grysäart, als u de schoonheid maar niet bedriegt; als zy de Goden lief heeft, dan zyt ge gelukkig, de Goden zien uit den Olympus neder, en zegenen dezulken. Maar Daphnis! de liefde is bedrieglyk. Neên, zei Daphnis, ze heeft my niet bedroogen; straks loopt hy naar het voordak, en leidt Philis by der hand te stulpdeure in.

Daar stond de Onschuld, met bloozende wangen, het hoofd bedeesd op haaren boezem neêrgeboogen, naauw waagde zy zich een blikje van onder haaren bloemkrans, (waar mede Daphnis haar hoofd vercierd had,) op te slaan. Daphnis keek zyn' Vader sterk aan, en zag met vreugde, hoe oplettend, hoe vriendlyk de Grysäart zyne Philis beschouwde; daarop zag hy Philis aan, lachende om dat zy zo bedremmeld staan bleef; hy greep haare hand, en leidde ze tot den Grysäart, en kuschte hartlyk de hand zyns Vaders. Koom, Philis! koom, zeide hy, kusch ook de hand van den besten Vader, toen kuschte Philis ook zyns Vaders hand.

De Grysäart had haar steeds stilzwygend aangezien; in 't eind roept hy uit. Ach! welke trekken bespeurt myn oog in uw onschuldig wezen! Ach! myn kind! deze zyn Palemons trekken! ja, deze zyn de trekken van den braafsten aller vrienden, juist zulk een lachje stond 'er op zyn jeugdig gelaat geprent! hy stierf! en ach! met hem stierf de helft van myn geluk! Ach! kind! kind! spreek, zyt gy Palemons Dochter?

Ik ben, dus begon Philis, Palemons dochter. Ach! myn oog heeft nimmer mynen Vader moogen aanschouwen. Toen ik nog onder Moeders harte lag, stierf hy reeds; daaglyks ging myne Moeder hem beweenen onder de groene Cypressen, die de Herders om zyn graf geplant hadden; daaglyks ging zy daar weenen, en baarde my by myns Vaders graf.

Toen rees de Grysäart op, en viel Philis vol ontroering aan den hals. Myn Dochter! ſtaamelt hy, myn Dochter! en zeeg weder magtloos op zyn zitbank neêr, en ſloeg zugtend de oogen naar den hemel, vattende het Meisje by de hand, en konde van aandoening en blydſchap niets meer zeggen. Daphnis was geheel verrukt. Hy ylt heen, om, voor den Grysäart en voor zyne Philis, iets tot verfrisſching te haalen. Hy brengt een korfken vol rozynen, amandelen, oranje-appelen en appelen; niets was in ſtaat om zyne vreugde uittedrukken; hy huppelde en zong, terwyl hy de vruchten haalde. Daphnis! zeide hy by zichzelven, ach! hoe gelukkig zyt ge! geen mensch, neen, geen mensch is zoo gelukkig als ik! Zo riep hy, en kwam huppelende te rug, en zette het korfken op de tafel. Phillis moest zich naast den Grysäart zetten, en hy plaatſte zich nevens haar; toen begon hy de amandelen uit de ſchaalen te breeken, en de ſchoonſte appelen uit te zoeken; die, welken Philis hebben zou, moesten alle zoo rood zyn als haare wangen, toen zy bloozende ter hutte intrad.

„ Ach! hoe zalig, ving de Grysäart weder aan, hoe zalig vervloogen my de jaaren in Palemons vriendſchap! Ach! de braafſte aller vrienden! wat was hy deugdzaam! Hy was arm, doch hy deelde altoos mêe, en niemand offerde den Goden meer dan hy; hy had bykans geen Schaapen, dan die hy in de wedgezangen won; want niemand zong gelyk hy; van verre kwamen de zangers om met hem om den prys te zingen, en alle moesten voor hem zwichten. Hoe klein zyne kudde ook was, hy offerde echter jaarlyks aan Pan twee jonge bokken, al moest hy die ook zelfs voor zyn brood gaan koopen. De braafheid blonk uit zyn gelaat, en zyne oogen glinſterden van vreugde en vergenoeginge; deezen weeken nimmer van hem, zelfs niet in zyne zwaarſte tegenſpoeden; wanneer hy anderen ongelukkig zag, dan ſchreide hy, dan gevoelde hy zyne armoê met ſmert, om dat ze hem beletteden hun byſtand te bieden. Zoo braaf was Palemon, zoo beminnenswaardig. Hy ſtierf, ach! hy ſtierf in den zomer van zyn leven! Geheel de landſtreek treurde; ieder had zynen braafſten Vriend verlooren! Nimmer had men zoo veele Herderen byeen gezien, dan op den dag, toen men zyne lykbus in den kleinen heuvel, die naast zyne ſtulp was, begroef; zy verzaamelden zich treurig rondom de lykbus, en ieder plantte zynen cypresſentak in de aarde om zyn graf heên, en, door de zegen van Pan, zag men ze tot een geheel bosch opwasſen. Ik heb nog eene drinkſchaal van hem, die had hy ook met zingen gewonnen, en gaf ze my tot een vereering; ze is kranswyze beſneeden met varenkruid- en wegdistel, eene ſlang kronkelt zich rondom en ryst naar boven, daar ze met haaren bek in den overſtaanden rand ſchynt te byten, en vormt aldus het handvatſel. Ach! dit is my een dierbaare gedachtenis van mynen besten Vriend; op het gewyde Feest alleen giet ik ze boorde vol!

Zoo ſprak de Grysäart, en Daphnis en Philis hoorden hem treurig aan. Ondertusſchen, viel de avond zachtkens en Philis

moest vertrekken. De Grysäart kuschte hartlyk haare sneeuwwitte kaaken; zeg uw Moeder, zeide hy, zeg haar dat Amyntas nog leeft; zeg haar dat het zyn' zwakken ouderdom zal verjongen, als zy toestaat, dat Palemons Dochter zich met zynen Zoon verbinde, en hem haar' Vader noeme. Philis gaf daarop haaren Herder de hand, die haar ter hutte uitleidde. De oude Man trad ook uit de hut, en zyne oogen keeken hen vroolyk na, tot dat zy onder het afgelegen geboomte uit zyn gezicht verdweenen. Waarlyk! zeide hy, vol verrukking, de vreugd van eenen deugdzaamen Zoon is des Vaders zaligste vreugd, zyn geluk is 's Vaders geluk! Welk een belooning, welk eene zalige belooning voor zyne moeite, de deugd in het jonge opluikende gemoed te planten! Welk een blyde oogst! Welke zoete vruchten!

Dus sprak hy, en trad in de stulp te rug. Intusschen waren Philis en Daphnis alreeds in de schuit gestapt, zorgvuldig voer hy over den vloed, [aan welks overzyde Philis woonde,] hielp het Meisje uit de schuit en bond dezelve aan eenen wilgeboom vast. Zy zongen, algaande, een vroolyk lied, 't geen Echo nabaauwde, en tusschen beide door kuschjes verpoosd werd. Reeds kwamen ze aan het vlakke veld, daar ze van elkander scheiden moesten; zy spraken onderling af, om, den volgenden dag, in haare hut by haar Moeder te koomen. Straks hief de nachtegaal, op hun afscheid, een' schellen woudzang aan".

ROBBERT DE VRIES. *Treurspel. Door* WILLEM HAVERKORN de Jonge. *Te Amsteldam by* I. Duim 1777. *Behalven de Voorreden* 81 *bladz. in octavo.*

De ongelukkige uitslag van den Kryg, tusschen Hollandsch Voogd *Robbert de Vries*, (ter handhaavinge van 't wettige bezit van zynen Pupil *Diderik*,) en den Utrechtschen Bisschop *Willem van Gelder*, (ter begunstiginge van zynen Neef *Godevaert*;) uit kragte van welken *Robbert* zich genoodzaakt vond, met zyne Graaflyke Gemaalin en Kinderen, het Land te ruimen, is het ontwerp van dit Treurspel. Het voorgevallene, den Geschiedkundigen bekend, heeft de Heer *Haverkorn* zeer wel ten Tooneel geschikt; de verdeeling der Bedryven en aaneenschakeling der Tooneelen geeft een natuurlyk beloop der zaake aan de hand; dat op eene gepaste wyze voortgaat en ten laatste afloopt, op eene manier, welke deezes Voogds, in die omstandigheden, waardig is. De onderscheiden persoonen, daar in werkzaam, leveren eene groote verscheidenheid van Characters, die de Opstelder van dit Stuk eigenaartig gade slaat. Over 't geheel is de uitvoering van 't zelve zodanig, dat de jonge Dichter aanmoediging verdiene, om zig verder in de Tooneeloefening te volmaaken; en bestendig stoffen uit te kiezen, die leerzaam zyn, gelyk hy in deezen gedaan heeft, en in zyne Voorreden aanwyst.

„ Dee-

„ Deeze stoffe, zegt hy, kwam my des te geschikter voor, de- „ wyl die, myns bedunkens, deeze twee voordeelen aanbracht. „ Ten *eersten*, dat *Robbert de Vries* hier tot een waardig voorbeeld „ strekt, zo wel in 't burgerlyke als in staatsregering, dat hy dien „ Zoon, dien hy by zyn Huwelyk als zyn eigen aangenomen had, „ voor alle gevaaren, geene wederwaardigheden ontziende, zo „ trouw heeft beschermd, dat zyn eigen Vader zulks niet beter had „ kunnen doen. Ten *anderen*, hoe gevaarlyk een heerschzuchtige „ Kerkvoogd is, wanneer hy, zyne waardigheid misbruikende, 's „ Lands Wetten ondermynt, en zich een oppergezag vormt, ten „ kosten van het bloed en de bezittingen der Weduwen en Wee- „ zen". — De lyst van Verbeteringen aan dit Stukje gehegt is wat groot; wy hoopen dat de Autheur zulks, by verderen voortgang in deeze oefening, door voorafgaande oplettendheid, meer zal voorkoomen.

HAMLET, *Treurspel. Gevolgt naar het Fransch en naar het Engelsch, door* M. G. DECAMBON, *geb.* VAN DER WERKEN. *In 's Gravenhage by* J. Munnikhuizen. *In octavo* 76 *bladz.*

Een Treurspel, zo vol haatlyke character, kwaadaartige raadslagen en wreede bedryven, zonder eene weezenlyke nutte leering te behelzen, dat het in geenen deele geschikt zy, om Aanschouwers of Leezers een aandoenlyk vermaak te leveren. Zagter Tooneelen zouden, naar 't ons voorkomt, ook beter geschikt zyn voor eene Vrouwlyke pen.

De Werving voor Engeland, Burgerlyk Blyspel, gevolgd naar het Hoogduitsch van den Heer J. C. KRAUSENECK. *Te Dordrecht by* Fr. Wanner. *In octavo* 68 *bladz.*

De Koopman en de Bedelaar Tooneelspel. Gevolgd naar het Hoogduitsch. Te Dordrecht by Fr. Wanner. *In octavo* 27 *bladz.*

Twee Tooneelstukjes, die zig, in een uur van uitspanning, voor tydverdryf laaten leezen. — Het eerste stelt ons voor oogen het haatlyke der wervinge van Hoogduitsche troepen, ten behoeve van Engelands Krygsmagt in Amerika. — En 't laatste brengt eene in zyne soort edelmoedige daad, aan een Bedelaar, buiten zyne schuld aan een rampzalig lot onderhevig, ten Tooneele; dat een eenvoudig vertelzel leevendigheid byzet.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Historie van de Nederlandſche Overzettinge des Bybels, door N. HINLOPEN; *voorgedragen in een Brief aen den Hoog-Eerw.* N. HOOGVLIET. *Prof. der H. Godgel. en Predikant te Leyden, verzeld van Bylagen hier toe betrekkyk. Te Leyden by* J. le Mair, 1777. *In groot octavo* 412 *bladz.*

Het geen de Heer *A. Verwer*, in den jaare 1707, op eene aangenomen overlevering, als eene waare geſchiedenis verhaald heeft, en nu ruim eene halve eeuw, zeer algemeen, voor eene echte gebeurtenis gehouden is, heeft aanleiding gegeeven tot het opſtellen van dit Geſchrift. 'Er zou naamlyk, volgens dat verhaal, ten dienſte der Overzetteren des Bybels, „ kort voor het „ jaar 1624, door de Staten, eene Letterkunſtige Ver„ gadering te Amſterdam belegd zyn, in welke, onder „ het hoog opzigt van den Staat, de gantſche zake van de „ letterkunſte, zo als die van de regelmatige eeuw af „ plaetſe gehad heeft, bepaeld zou zyn, op dat die tot „ eenen regel en wet voor de vertalers ſtrekken zou„ de." Dit berigt heeft veelen, en onder anderen ook den Heer *Hinlopen*, opgewekt, om deeze Letterkunst, of ze ook nog ergens te vinden mogt zyn, na te ſpooren; dan alle aangewende moeite hier omtrent is volſtrekt vrugtloos geweest: en 't geen den Heer *Hinlopen*, onder alle zyne poogingen daar toe betrekkelyk, ter hand is gekomen, heeft veeleer gediend, om hem dat ganſche verhaal verdagt te maaken, ja te verzekeren, dat 'er niets waar aan zy. ——— By gelegenheid van dit onderzoek, heeft hy alles nagevorscht, wat betrekking had tot het voorgevallene wegens deeze Overzetting; en hier uit is dit Geſchrift ontſtaan; waar in hy zig voorſtelt, de geſchiedenis onzer Overzetting te verhaalen; de reden uit te leggen, waarom die Overzetting den Staaten-Bybel heet; en eindelyk te ſtaaven, dat de geheele zaak der Overzetting, zelfs ook ten op-

zigte der Nederduitſche taale, zo door de Hooge Overheid, als door de Kerk gelaaten is, aan die Godgeleerden, welken zo tot Vertaalers als Overzieners benoemd waren.

Uit al het hier bygebragte blykt, (om van 't laatst-genoemde eerst te gewaagen) dat het verhaal van den Heer *Verwer* niet alleen geen den minſten grond van geloofwaardigheid heeft, maar dat het, door het beloop der geſchiedenisſe, duidelyk wederſproken wordt. Te weeten; Alles, wat de Heer *Verwer* desaangaande meldt, ſteunt, gelyk hy zig uitdrukt, op eene overlevering, zonder eenig bewys voor derzelver gegrondheid; en in alle de papieren, welken de Heer *Hinlopen* heeft mogen nagaan, is 'er geen het minſte gewag van iets van die natuur: „ geen één beſluit van hunne H. Mog., geen „ één lid van een Synodale handeling, geen één papier „ van de overzetters of overzieners, dat een ſchaduw „ van zulk eene order aenduidt, is hem voorgekomen." Dan dit niet alleen; men vindt, gelyk de Heer *Hinlopen* ons onder 't oog brengt, dat de Overzetters en Overzieners zelven taalregels ontworpen, daar over met elkanderen geraadpleegd, en die beſchaafd hebben, of daaromtrent elkanderen te gemoet gekomen zyn; men vindt nog de taalkundige waarneemingen, welke by die gelegenheid op het papier geſteld zyn, die men tot een rigtſnoer gebruikt heeft, mitsgaders de ſtukken en bewyzen, welken daar toe behooren; en in dit alles is geen zwéem van eenig voorval of ſchikkingen van die natuur, welken, volgens het opgemelde berigt, omtrent dit point plaats gehad zouden hebben. —— Deeze volſtrekte ſtilzwygendheid nopens zodanig eene Letterkunst, op hooge orde, door eene daar toe geſchikte Vergadering opgeſteld, en 't gehouden gedrag der Overzetters en Overzieners, loopt van alle zyden te ſamen, om die overlevering, als ongegrond, volſtrekt te wraaken; en toont in tegendeel, dat het gantſche ſtuk der overzettinge, ook ten opzigte der Nederduitſche taale, aan die Overzetters en Overzieners gelaaten is.

Om hier van volkomen overtuigd te worden, leeze men het geſchiedkundige verhaal, raakende deeze Overzetting, het welk de Heer *Hinlopen* met de uiterſte naauwkeurigheid zeer oordeelkundig opgeſteld heeft; en dat, buiten dit, ook in alle andere opzigten, der leezinge waardig is; nadien het een juister verſlag van dee-

ze

ze gansche gebeurtenis behelst, dan 'er tot nog aan den dag gebragt zy. —— Onze Autheur begint zyn verhaal, met een berigt van de vroegere overweegingen, en aangewende poogingen ter verkryginge van eene verbeterde of geheel nieuwe Nederduitsche Overzetting van den Bybel; dat reeds met den jaare 1571 een aanvang neemt. Hy toont ons, wat 'er van dien tyd af ten deezen opzigte in 't werk gesteld zy, tot op het jaar 1608; toen de Kerkelyke onlusten zeer veel toebragten, om deezen arbeid te staaken; des men denzelven genoegzaam geheel liete rusten, tot op het houden van de Nationaale Synode te Dordrecht, in den jaare 1618 en 1619; wanneer dit werk hervat en voorts ten einde gebragt is. Van het voorgevallene hieromtrent op deeze Synode, en de verdere gevolgen daarvan, geeft de Heer *Hinlopen* een aaneengeschakeld verhaal; dat ons een naauwkeurig berigt levert, van alle de aanmerkelyke byzonderheden, welken daar toe betrekking hebben. Men vindt in 't zelve eene oordeelkundige ontvouwing van de Staats-resolutien en Synodaale handelingen deswegens; van de gemaakte schikkingen omtrent den arbeid der Overzetteren en Overzieneren; van den nu spoediger dan traager voortgang van derzelver werk; van de voltrekkinge van alles; van 't drukken en openlyk invoeren deezer Overzettinge, en eindelyk van de voorzorgen, welken men aangewend heeft, om dezelve van drukfouten te zuiveren, en 't verder slordige nadrukken, zo veel mogelyk, te verhoeden; mitsgaders de oorspronglyke stukken deezer Overzettinge ongeschonden te bewaaren. De Heer *Hinlopen*, die geen moeite ontzien heeft, om alles, zo veel hem doenlyk was, na te vorschen, betoont in dit Stuk eene onvermoeide oplettendheid, die hy met oordeel in 't werk gesteld heeft; waar door hy ook in staat geweest is, de onderscheiden berigten, welken die en deezen, nopens het vervaardigen deezer Overzettinge, gegeeven hebben, te beoordeelen, tegen te spreeken, of te bevestigen en op te helderen. Uit dien hoofde is dit Geschrift, schoon 'er reeds veel raakende dit onderwerp geschreeven zy, ook met betrekkinge tot het geschiedkundige, der nadere overweeginge wel waardig van hun, die zig op de regte kennisse der gewigtige voorvallen in ons Land, waar onder deeze gebeurtenis wel geteld mag

 wor-

worden, in ernfte toeleggen. Alle de zodanigen, gelyk ook dezulken, die onze Nederduitfche Taal beoefenen, en dus min of meer belang ftellen in 't nagaan van de echtheid of ongegrondheid van 't bovengemelde verhaal van den Heer *Verwer*, zullen deezen arbeid van den Heer *Hinlopen* te meer danklyk erkennen; om dat hy, ter verfterkinge van zyn gezegde, zo in 't eene als andere opzigt, by dit zyn Werk, eenige merkwaardige Stukken, als Bylagen, gevoegd heeft, welken tot nog door den druk niet gemeen gemaakt waren. —— Als daar zyn, „ de Acta der geauthorizeerde Translateurs en Revifeurs van de Translatie des Ouden Testaments, met de Brieven en andere Stukken hiertoe behoorende, en de Refolutien van de Overfetters en Revifeurs aengaende de Duitfche Tale (*): [benevens] de Memorie der Overzetters voor de Overzienders. „ Wyders een *Commentariolus Historicus* enz. of „ een Berigt, opgefteld door den Wel Eerwaarden Heer *Lodewyk Gerard van Renesse*, (een der Overzieneren van het Nieuwe Testament,) aangaande het overzien der Nederduitfche Overzettinge van 't Nieuwe Testament en der Apocryphe Boeken, met de daar toe behoorende Bylagen, zo als hy het zelve, eerst tot zyn eigen gebruik, en voorts ten behoeve van de Eerwaarde Utrechtfche Synode, uit zyne breedere aantekeningen, by een getrokken heeft (†)." En ten laatfte nog etlyke merkwaardige Stukken, betreklyk tot het drukken en uitgeven van den *Staten-Bybel*; die ter opheldering van het daaromtrent verhaalde ftrekken.

Dee-

(*) Van dit ftuk over de Duitfche taal, had onze Schryver drie affchriften, welken hy met elkanderen vergeleeken, en wier verfchillende leezingen hy aangetekend heeft. Het eene affchrift droeg alle kentekenen van het eigen handfchrift te zyn van *Jacobus Revius*, die niet alleen een der Overzieneren geweest is, maar ook zelf de pen in hunne vergadering gevoerd heeft.

(†) De Eerwaarde Utrechtfche Synode heeft den Heer *Hinlopen* het affchryven hier van toegeftaan, met bekortinge van zodanige dingen, die meer bedenkingen van *Renesse* zyn, dan dat ze tot het weezen der zaake behooren. —— Even zo heeft de Autheur, met betrekking tot de andere Papieren, de gunftigfte gelegenheid gehad, om echte Affchriften te verkrygen.

Deeze benaaming van den *Staten-Bybel* herinnert ons, dat wy, onder de opgemelde byzonderheden van dit Geschrift, ook genoemd hebben, 's Mans uitlegging der reden, waarom die Overzetting den Staaten-Bybel heet. Zie hier wat hy ons desaangaande zegt.

„ 'Er viel veel te bedenken, op wiens name deze Bybel zoude uitgaen. De kerk, en de overzetters stonden in die gedachten, in welke de kerk, van den eersten aenvang van hare overweginge, geweest was, dat het een werk van de Nederlandsche kerk ware; dat daerom by haer of hare Gemagtigden, die de overzetters waren, de voorrede gesteld behoorde te worden. BOGERMANNUS dan en BAUDARTIUS, of mogelijk de eerste alleen, ontwierp twee voorredenen, waervan de eerste, gericht aen Hun Hoog Mog., een kort verhael behelsde, van al het gene omtrent het vertalen van den Bybel voorgevallen was, en de andere, gericht aen de Gereformeerde Nederlandsche Kerken, deed verslag van de redenen, waerom eene nieuwe vertalinge noodig geoordeeld was, met wederlegginge van de schijnredenen daertegen. Deze stukken zijn, na dat zy door BAUDARTIUS naergezien en verbeterd waren, aen hun Hoog Mog. vertoond, welke de eerste, met eenige veranderingen, aan hun te rugge hebben gegeven, om gedrukt te worden, en de laetste in handen van BAUDARTIUS gesteld, om die zo veel doenlijk te bekorten, en vervolgens nader aen Hun Hoog Mog. te vertoonen, om daerop als dan te besluiten; zoo dat Hun Hoog Mog., te dier tyd, met de gedachten der kerke overeenstemden (1). Mogelyk is dit werk toen aen BAUDARTIUS alléén aenbevolen, om dat BOGERMANNUS niet in Holland was; zynde waerschijnlijk in Friesland, om den hem opgedragen post van eersten Hoogleeraer te Franeker te aenvaerden (2). ——— Dan, in het volgende jaer behaegde het Hun Hoog Mog. dit werk des Bybels aen zich te trekken, en besloten zy, na dat hun het gevoelen van de Staten van Holland was medegedeeld, om de Acte van Authorizatie, welke door den Raed van Staten ontworpen, en verder beschaefd was, goed te keuren, en te bevelen, dat dezelve daervoor gedrukt zoude worden, gelijk wy

(1) *Resol. van Hun Hoog Mog.* 30 *Mai* 1636.
(2) VRIEMOET *Ath. Fris.* 180, 182.

wy die aen het hoofd van onzen Bybel hebben. Hun Hoog Mog. lieten verder aen den Raed van Staten, om uit de voorredenen, by de overzetters ontworpen, eene op te stellen aen den lezer: dan daervan is niets gekomen. Hun Hoog Mog. begrepen, dat aen hunne vergadering alleen, de dank en de eere van dit Christlijk en loflijk werk der vertalinge gelaten moest worden, gelijk zy daervan alleen de beschikkinge gehad, en de kosten gedragen hadden (3). Ziet daer de reden, waerom deze overzettinge des Bybels den titel van Staten-Bybel draegt."

Ten slot van dit Artykel zullen wy hier nog byvoegen, 't geen de Autheur ons meldt, wegens het bewaaren der oorspronglyke stukken, welken, (nevens de *Autographa* van 't Dordrechtsche Synodus, in de Treveskamer, op 't Hof van Holland, in 's Hage bewaard,) om de drie jaaren plegtig gevisiteerd worden. Raakende dit bewaaren der eerstgenoemde papieren, geeft ons de Heer *Hinlopen* het volgende berigt.

„ By de overziening van het Nieuwe Testament, was de vraeg reeds geopperd, waer het oorspronklyke bewaerd zoude worden. De Synode van Utrecht begreep, dat het by de Nationale papieren, die op de Treveskamer in den Hage geplaetst zijn, bewaerd moest worden; en hiermede stemden byna alle de andere Synoden overeen (*). Vervolgens is 'er in het verdrag, tusschen Burgemeesteren van Leiden, en de Overzetters, bedongen, dat de laetste het oorspronklyke, na het afdrukken, in eene daertoe geschikte kiste zouden leggen (†). Dit is geschied, en zijn dezelve daerin van tijd tot tijd gebragt, zonder dat daeromtrent eenige bepaelde orde gebruikt is, dewyle men meende, dat zy by de andere schriften der Kerke geplaetst zouden worden, naer inhoud der Kerkbesluiten. Dan Hun Hoog Mog.

(3) *Resol. van Hun Hoog Mog.* 28 *April en* 2 *Mei* 1637.

(*) Zie *Bylage*.

(†) De Burgemeesters van Leyden naamlyk waren 'er sterk op gesteld, dat hunne Stad de eer mogt genieten, dat deeze Overzetting aldaar eerstmaal gedrukt werd: dit gaf aanleiding tot een verdrag, by 't welke de Overzetters hun Octroi, wegens het laaten drukken, binnen of buiten Leyden, aan Burgemeesteren afstonden. Zie *Bylage*.

Mog. besloten later, en wel in het jaer 1639, dat zy te Leyden, onder het opzigt der regeringe van die Stad, bewaerd zouden worden (*). En deze onorde der plaetsinge van de oorspronklyke stukken, en der laetste proeven van het Oude en Nieuwe Testament, die daer als losse papieren lagen, gaf geene kleine moeilykheid, by het nazien van dezelve, aen de daertoe van tijd tot tijd gemagtigden. Waerom, op klagten daerover, Hun Hoog Mog., in den jare 1663, PETRUS CABELJAUW, Predikant te Leyden, en JACOBUS STERMONT, leeraer in de H. Godgeleerdheid en Predikant in 's Gravenhage, gemagtigd hebben, die papieren uit elkander te scheiden, ieder by het zyne te plaetsen, en te laten inbinden, onder hun opzigt (†). Het welk door hun verricht zijnde, hebben zy daervan een verhael opgesteld; het welk den 16den van Bloeimaand 1663 gedagteekend is. Volgens welk verhael in de kiste te Leyden gevonden worden.

Een afdruksel van de vijf boeken van Moses, zoo als het zelve door de overzetters vervaerdigd is, met wit papier doorschooten, en daerop de verbeteringen van de overzieneren, geschreven met de hand van REVIUS.

Het zelve, behelzende de Historiesche boeken van Josua tot Esther, met de verbeteringen als boven.

Het zelve, behelzende de Hagiographa, beginnende met Job, en eindigende met het Hooglied, met de verbeteringen als boven.

Het zelve, behelzende de vier groote Profeten, met de verbeteringen als boven.

Het zelve, behelzende de twaelf kleine Profeten, met de verbeteringen als boven.

Een afdruksel van de vertalinge van het Nieuwe Testament, zoo als dat door de overzetters vervaerdigd is, met de verbeteringen der overzieneren, geschreven met de hand van FESTUS HOMMIUS.

Alle de Apokryphe boeken, met de verbeteringen als boven.

De registers van het Oude en Nieuwe Testament, geschreven met de hand der overzetteren.

Laet-

(*) *Acta Syn. Noordh.* 1639. *Art.* 21.
(†) *Acta Syn. Noordh.* 1665. *Partic.*

Laetste proeven van de vijf boeken van Mofes, de Historiesche boeken en de Hagiographa, verbeterd met de hand van BOGERMANNUS.

De laetste proeven van alle de Profeten, verbeterd als boven.

Proeven van het Nieuwe Testament, verbeterd door ANTONIUS WALLÆUS en FESTUS HOMMIUS.

Proeven van alle de Apokryphe boeken, verbeterd als boven, midsgaders van de summarien van de kapp. van ieder dezer boeken, verbeterd als boven.

De eerste druk van 1637, in paersch fluweel gebonden.

Afschriften van de aengeteekende drukfouten.

Handelingen van de overzetters en overzieners van het Oude Testament."

P. ALLIX. *Redenmatige bedenkingen over de Boeken der H. Schrift. Uit het Fransch vertaald enz. door* Y. V. HAMELSVELD, *S. Th. Dr. en Predikant te Grootebroek. Tweede Deel. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg 1777. *In groot octavo.*

Met de afgifte van het eerste Deel van dit weldoorwrochte Geschrift, hebben wy den Lezer reeds onder het oog gebragt, wat des Autheurs hoofdbedoelde zy, en welken weg hy ingeslagen hebbe, om de waerheid van den Christelyken Godsdienst te bevestigen (*); genoeg zy het derhalven nu nog kortlyk voor te dragen, hoe hy zyn voorgestelde Plan in dit tweede Deel voltrokken heeft. Ten dien einde hecht hy, aen zyne voorgaende beschouwing, nopens Gods oogmerk in de Mozaïsche Wetten, om den Messias, wanneer hy komen zou, kenbaer te maken, ene ontvouwing van de Voorzeggingen, welken God, van tyd tot tyd, door zyne Propheten den Jooden heeft laten verkondigen, om de kenmerken van den Messias, en de gevolgen zyner komste nader te openbaren. En hier op toont hy dan ten laetste, dat men, volgens het geloofwaerdig verhael der Euangelie-Schryveren, ene nauwkeurige vervul-

(*) Zie *Hed. Vaderl. Letteroef. V. D. bl.* 564.

vulling van dit alles, overeenkomstig met het Godlyk oogmerk, onder de vroegere bedeeling, ontdekt, in het voorgevallene met en omtrent Jezus, zo geduurende deszelfs levensloop op Aerde, als na deszelfs verhooging in den Hemel, met de aenvanglyke oprechting en uitbreiding der Christelyke Kerke; ten ontegenzeglyken bewyze, dat Jezus waerlyk die langbeloofde en onder het Oude Testament steeds bedoelde Messias is. —— Om dit bewys in zyne volle kracht te stellen toont *Dr. Allix*, na ene verklarende voordragt der Godspraken wegens den Messias, in 't laetste gedeelte van dit Werk, vooraf, (1.) dat 'er een zeer naeuw verband is, tusschen de denkbeelden en voorstellen van het O. en N. T.: (2.) dat de denkbeelden van den Messias zeer levendig, en het verlangen naer zyne komste groot was, onder de Jooden, omtrent den tyd der verschyninge van Jezus; (3.) dat de Joodsche Staet ten dien tyde nog bestond, en dat Gods opgemelde oogmerk nog bestendig in denzelven achtervolgd werd; als mede (4.) dat alle de aengeduide onderscheidende kenmerken, in die dagen, nog in den Joodschen Staet aen te treffen waren, zo dat men den Messias, wanneer hy verscheen, gereedlyk konde erkennen. —— Na het voorstellen hiervan, ter aenduidinge van Gods voorzorg daeromtrent, gaet zyn Eerwaerde over, om de vervulling van alle die kenmerken van den Messias, in Jezus als den beloofden en van oudsher bedoelden Persoon aen te wyzen, volgens het bericht der Euangelische Schriften, welker geloofwaerdigheid hy alleszins ten krachtigste staeft. —— En hier op laet hy dan, ter volkomener bevestiginge zyner stellinge, dat Gods oogmerk met de inrichting van de bedeeling onder het Oude Verbond, ten einde liep met de komst van den Messias, en dus ten onloochenbare bewyze dat Jezus de Messias is, volgen ene beschouwing van den tegenwoordigen toestand der Jooden; als waeruit blykt; dat de geheele inrichting van den Joodschen Kerk- en Burgerstaet zodanig te niete gedaen is, dat, indien de Messias nog verschynen moeste, men denzelven onmogelyk meer zoude kunnen erkennen. Hier uit volgt, gelyk hy aen 't einde van dat Hoofdstuk met recht aenmerkt, „ dat „ men één van beiden moet aannemen, of dat deze „ kenmerken, aan den *Messias* toegeschreven, niet meer

 „ tot

„ tot kenmerken dienen, om hem te erkennen, maar „ dan zoude de wijsheid Gods te leur gesteld zijn, en „ Joden en Christenen gelijkelijk bedrogen wezen, daar „ zij als kenmerken van den *Messias* dingen aannamen, „ die zulks niet waren; of wel, dat de *Messias* reeds „ moet gekomen zijn, en dat niemand anders de *Messias* is dan die *Jesus*, dien wij aanbidden." —— Het slot van dit Geschrift is eindelyk geschikt, om nog kortlyk te doen zien, dat de grootheid der Verborgenheden in den Christelyken Godsdienst, en de onderlinge verdeeldheid der Christenen, geen rechtmatig vooroordeel tegen de bewyzen voor de waerheid van het Christendom kunnen verwekken.

Wyders heeft de Eerwaerde *van Hamelsveld*, voor dit tweede Deel, geplaetst het berigt, dat de Heer *de Chaufepié*, wegens het leven, het charaster en de schriften van den geleerden *Dr. Allix*, in zyn *Nouveau Dictionaire Historique et Critique*, medegedeeld heeft; waer uit men kan afnemen, dat hy onder de voornaemste Fransche Godgeleerden van de voorgaende Eeuw te tellen zy.

De gewigtigste belangen aller menschen overwogen, door J. S. PATZKE. *Predikant in de H. Geest-Kerk tot Magdeburg. Uit het Hoogduitsch vertaald. Door* J. F. V. STEEN. *Vereed Translateur der Stad Nymegen. Te Nymegen by* J. v. Campen 1777. *Behalven de Voorreden en den Inhoud* 209 *bladz. in gr. octavo.*

In dit Geschrift bied ons de Eerwaerde *Patzke* enige achtervolgende Overdenkingen aen, wegens den Staet der Menschen in dit en het toekomend leven; die, gemoedlyk opgesteld, in 't algemeen ter nutte stichtinge kunnen strekken. Het vangt aen met ene beschouwing van het einde, waer toe de Mensch geschikt is; strekkende om te toonen, dat de Godsdienst zyn voornaemste en hoogste oogmerk moet zyn. Zulks leid hem verder om te doen zien, dat de Heilige Schrift de Leer van dien Godsdienst vervat; als mede welk een gebruik de Mensch van de Heilige Schrift, en van Gods geopenbaerden Wil, heeft te maken. —— Hieraen hecht zyn Eerw. voorts zyne Overdenkingen over den Mensch, in verscheiden opzichten, in dit leven. In dezelven vestigt hy het oog op de verplichting van een Mensch, die

die God waerlyk wil dienen, om zyn leven ten dienste des Naesten, en ten nutte van de menschlyke Maetschappy aen te wenden: op zyne verplichting om God te looven, dat hy in den waren Godsdienst gebooren is: op Geluk en Ongeluk in de Waereld: op de duistere Wegen van God, en de Toevallen, waerby zich geen Wyze Voorzienigheid schynt op te doen: op de Waerdigheid en Hoogheid des Menschen: op het vergenoegen der Zinnen en der zinlyke Vermaken: op de Gerustheid in Rampen en Tegenspoeden; mitsgaders de Bronnen ener bestendige Blydschap, die ons de Christlyke Godsdienst ontdekt. —— Deze beschouwingen brengen zyn Eerwaerden, ter overdenkinge van het perk des menschlyken levens, en verder, ter bespiegelinge van den natuurlyken zamenhang tusschen dit en het toekomend leven. —— By die gelegenheid laet hy wyders zyne gedachten gaen, over de onaengename omstandigheden, die ook den Christenen den dood nog bitter kunnen maken; en over de enigste Gerustheid in de uure des doods. —— Na dit alles stelt hy de toekomende Waereld bepaelder tot zyn vooruitzicht; overdenkende des Menschen Toestand, die onmiddelyk op den Dood volgt; het Verband van de Waereld der Geesten, met den tegenwoordigen Staet der hier levende Menschen; de onuitspreeklyke Heerlykheid van het toekomend leven, en den toestand der Onzaligen in de andere Waereld. En hier op besluit hy deze zyne overdenkingen, met ene ontvouwing van de nuttigheid, die wy, door ene zorgvuldige overweging der Eeuwigheid, verkrygen; waeromtrent hy zich, den voornamen inhoud van dit Geschrift als te zamen trekkende, ten slot aldus laet hooren.

„ Ziet, *myne Ziele!* na dit doelwit met onafgewende oogen. *Gy weet*, waar toe gy hier in den tyd gesteld zyt, namelyk: om den Wille Gods te doen; *Gy weet*, dat God u zynen Wille geopenbaart heeft, en dat gy denzelven, in een werkzaam leven, ten nutte der menschelijke Maatschappye kunt en zult volbrengen; *Gy weet* wat God voor u gedaan heeft, om u van alle zonden te verlossen, en u in deeze Weereld te zegenen; *Gy weet* dat Hy HEERE van uw geluk en ongeluk in de Weereld is, en waarin uw Geluk, zoo wel als uwe Waardye bestaat; *Gy weet*, hoe gy de onvermydelijke Weder-

derwaardigheden zult dragen, en hoe God uw Levensperk heeft vastgesteld; Gy *weet*, waarheen u de dood voert, en hoedanige dubbelde toestand in de Eeuwigheid op u wacht: *dit alles weet gy*, en *waarom? Welk* is het oogmerk van dit weeten? *Welk* is het oogmerk dat u God zynen wille heeft geopenbaart? *Welk* is het oogmerk van uwen dienst, dien gy Hem schuldplichtig toebrengt? *Welk* is het oogmerk van alle leidingen Gods, van alle lydens, van alle zyne Wegen, ook van de Wegen des Doods! DE EEUWIGHEID! De *Eeuwigheid* is het Middenpunct, en alles loopt daarheen te zamen. O *Eeuwigheid!* Weest gy myn *doelwit!* Gy, ô Wooningen des Vreedes, *weest myn oogmerk!*"

Kort en beknopt berigt van den tegenwoordigen staat der Euangelische Broeder-Uniteit, toegedaan de Augsburgsche Confessie. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te bekomen by D. Weber, *te Zeist*, 1777. *Behalven de Voorreden 75 bladz. in groot octavo.*

Dit berigt, door een medelid der Broeder-Uniteit opgesteld, en door den Heer *August Gottlieb Spangenberg*, in de Voorreden, bekrachtigd, als *in deszelfs geheele inhoud der Waarheid overeenkomstig*, is drieledig.

Het eerste gedeelte behelst eene aenwyzing der plaetzen, alwaer zich Broedergemeenten en Missionen bevinden, die, naer de verschillende Landen, in orde opgegeven worden. Zy hebben zich, volgens deze opgave, wyd en zyd verspreid, niet alleen in Europa, maer ook in de Volkplantingen en Bezittingen der Europische Magten, bovenal in Amerika. In de Nederlanden hebben ze een Gemeente-Oord (*) te Zeist in 't Sticht Utrecht, ene Broedergemeente te Amsterdam, benevens ene kleine Broeder-Gemeente te Haerlem, en insgelyks te Akrom in Vriesland.

De tweede afdeeling is ingericht, om ons een verslag te

(*) Een *Gemeente-Oord* is zulk ene plaets, die de Broeders tot dat oogmerk gebouwd hebben, dat 'er niemand anders woonen zoude, dan Leden der Gemeente, en wel onvermengd met andere menschen.

te geven van den inwendigen ſtaet der Broeder-Uniteit, die zich noemt *de Euangeliſche Broeder-Uniteit van de Augsburgſche Confesſie.* En de derde afdeeling is ten laetſte geſchikt, om ons de uitwendige inrichting dier Uniteit te melden. —— Beide deze afdeelingen behelzen de merkwaerdigſte byzonderheden, rakende de Leer, het Kerklyk beſtuur, de Kerklyke Tucht, en de verdere Huishoudelyke ſchikkingen dezer Broeder-Uniteit. Men geeft ons in dit alles een regelmatiger verſlag van 't geen, in 't een en ander opzicht, tot deze Broeder-Uniteit betrekking heeft, dan we tot nog in onze tale gevonden hebben. Ten aenzien van de laetstgemelde ſtukken is dit bericht vry onderſcheiden, maer met betrekking tot het eerſte, of bepaeldlyk de Leer, is het oppervlakkiger, dan wy verwacht hadden; doch zulks is naestdenkelyk daeraen toe te ſchryven, dat men alleen de Leer der Broeder-Uniteit heeft willen opgeven; zonder zich verder uit te laten over de min of meer gewone begrippen, die onder de Broeders geleerd worden, welken men zou mogen aenmerken als begrippen, niet van de Broeder-Uniteit, maer van derzelver byzondere Leden, die, volgens hun Kerkwezen, zeer onderſcheiden kunnen zyn.

Naer alles wat wy 'er uit op kunnen maken is de Broeder-Uniteit der Augsburgſche Confesſie, zo als dezelve 1530, in de Duitſche tale, aen Karel den V, is overgegeven, toegedaen; en 'er mag door geen Leeraer, in de Broeder-Gemeente, ene tegen die Confesſie aenloopende Leer voorgedragen worden. Maer de Broeder-Uniteit maekt niet veel werks van de verſchilpointen, die de Proteſtanten verdeeld houden; des kunnen byzondere Leden van verſchillende begrippen zich met hun verenigen. —— Iemand kan zich met de zogenaemde Oude Broederkerk (*), die zich aen de bovengemelde Confesſie houd, en verder gene menschlyke Schriften als Symboliſche Schriften aenneemt, om zo te ſpreeken, geheel en al verenigen, zo dat hy zich ook aen de Gemeente-Verordeninge verbinde. Dan dit is niet volſtrekt noodig, om

(*) De oude *Broederkerk* heet eigenlyk te beſtaen uit de nakomelingen der oude Moraviſche en Boheemſche Broeders; maer men betrekt ook tot dezelve zodanige Leden der Broeder-Uniteit, die uit andere Gezintheden, dan de beide Proteſtantſche Religies, afkomſtig zyn, en zich met de Broeder-Uniteit verenigd hebben.

om een Lid van de Broeder-Uniteit te zyn. — Iemand kan zich ook met de Broeder-Uniteit ver-enigen, zonder zich van de Euangelisch-Lutherſche of Euangelisch-Gereformeerde Gezindheid, waer in hy gebooren is, af te zonderen. — En iemand, *die genoegzame kennis van de zaek heeft*, kan uit de begrippen en uitdrukkingen dier Broeders, ſchoon zy 't in de hoofdzaek eens zyn, wel bemerken, tot hoedanig eene ſoort hy te brengen zy.

Uit dien hoofde begrypen wy nu, naer 't ons voorkomt, zeer wel, dat men geen bepaeld Leerſtelzel van de Broeder-Uniteit kan geven; en dat men, zo lang men geen *genoegzaame kennis van de zaek* heeft, niet wel kan onderſcheiden, wat tot de eene of andere ſoort, of bepaeldlyk tot de Broederkerk, behoort. Hy gevolglyk, die 'er belang in ſtelt, om dit nader te weten, zal, benevens dit Geſchrift, nog dienen te doorbladeren, de voornaemſte Geſchriften dier Broederen, en wel byzonder hunne Liturgiſche Gezangboeken, welker Liederen zy gezaemlyk opheffen, des ze natuurlykerwyze hierin hunne eenſtemmige gevoelens uitdrukken. — Dit ons gezegde intusſchen dient niet, om iemand daer toe aen te moedigen; een onzer, die met beſcheidenheid deze moeite op zich genomen heeft, heeft niet anders kunnen ontdekken, of de leerſtellingen der onveranderlyke Augsburgſche Confesſie zyn onder de Leden der Broeder-Uniteit verenigd met myſtike en dwepige denkbeelden; die dan nog daerenboven zo dikwerf met leenſprenkige uitdrukkingen voorgeſteld zyn, dat derzelver bepaelde zin enigzins raedzelachtig worde. En 't is hem, de byzondere inrichtingen van hun Kerkwezen daer latende, voorgekomen, dat iemand, die door geen byzonderen Gezindheidyver gedreven word, maer een lid der ène algemene Christelyke Kerke, naer zyne denkwyze begeert te zyn, zulks, naer de tegenwoordige geſteldheid in ons Vaderland, zo gerust in onze Nederlandsch Kerk kan zyn, dat hy 't zelve te Zeist of elders niet hebbe te zoeken. — Zyn 'er echter zodanigen, die zich dezer moeite getroosten, dan willen wy hen, om de Broeder-Uniteit niet te bezwaren, gewaerſchouwd hebben, om de Leer der Broederen niet op te maken, uit de Schriften van den Graef van *Zinzendorf*, en de *Liederen*, die voor vyf-en twintig jaren in de Gemeente ingeſloopen zyn; als welken, volgens dit Geſchrift, daer toe niet bevoegd geoordeeld mogen worden.

Wat

Wat de eersten aengaat, hier omtrent drukt de Schryver zich in dezervoegen uit. „ De Schriften van den zal. „ Ordinarius, den Graaf van *Zinzendorf*, zyn den Broe- „ deren wel zeer schatbaar, doch worden egter by hun „ geenzins als *Symbolische* Schriften aangemerkt. —— „ Ook is ten aanzien van deze Schriften nog aan te mer- „ ken dat de zalige Ordinarius zelve van zyne Schriften „ geloofde, dat hy ze nog alle behoorde over te zien, „ eer hy met dezelven kon te vreden zyn. Doch hierin „ is hy, door de menigte van andere bezigheden, en „ door dien God hem tot zich riep, verhinderd gewor- „ den. —— Wat zyne daarin uitgedrukte byzondere me- „ ningen betreft, zo heeft hy reeds voor 20 Jaaren de „ Broeders in 't gemeen, en, zo veel hy kon, ieder in „ 't byzonder gebeden, en wel op het Synode, dat toch „ niemand zich met de handhaving of verdediging zyner „ Schriften mogt inlaten. Dus zouden de Broeders zelfs „ tegen zynen zin handelen, indien zy zulks doen wil- „ den".

En rakende de opgemelde Liederen, schryft hy aldus. „ De voor vyf- en twintig jaren in de Gemeente voor een „ korten tyd ingeslopene Liederen, die, schoon zy den „ zin niet gehad hebben, welken men hun, deels uit „ spotterny, deels uit misverstand heeft toegedicht, ech- „ ter ook ten dele niet overeenkomstig waren met de „ eenvoudigheid en ernst der Godlyke Waarheid, maar „ vermengt met allerlei woordenspel, dat in het beuzel- „ achtige valt, deze Liederen, zeg ik, zyn reeds voor- „ lang te enemaal buiten gebruik geraakt. —— Ja, de „ Leeraren der Broederkerk hebben allen vlyt aangewend, „ om zich ook in Liederen van tyd tot tyd verstaanbaar- „ der, zuiverder en eenvoudiger, met een woord, der- „ wyze uit te drukken, dat een aandagtige en oplettende „ Ziel, dezelve gebruikende, by de vraag: verstaat gy „ ook wat gy zingt? zich niet behoeft te bedenken, of „ geheel te zwygen".

Wy leiden hier uit af, dat de Broeder-Uniteit bedagt is op Hervorming; en als dit verstandig, met een Godsdienstig oogmerk, by aenhoudendheid, in ene byzondere Gezindheid geschied, is 'er altoos hoop, om 'er by vervolg iets goeds van te verwachten.

Ver-

Verhandeling over eene byzondere Bereiding en Gebruik van het bytende Sublimaat &c. Door G. J. VAN WY, *Heelmeester te Amsterdam. Tweede Druk. Merkelyk vermeerderd en verbeterd. Te Amsterdam by* P. Conradi 1777. 86 *bladz. in groot 8vo.*

Wy hebben dit Werkje reeds verhandeld in 't Zesde Deel der Hedend. Vad. Letter-oef. De Auteur heeft hier by deeze tweede Uitgave eenige verbetering en uitbreiding gevoegd, en zich ook op zommige plaatsen nader verklaard. Hy erkent daarin het *sublim. adust.* nooit voor geheel nieuw te hebben opgegeeven, als ook dat hy met ons toestemt, dat men tot nog toe geene bereiding van de Kwik ontdekt heeft, die, in een volstrekten zin, de proef van nooit in eenig geval kwyling te verwekken, kan uithouden. Maar hy meent uit de ondervinding te kunnen opmaaken, en met regt te besluiten, dat het *sublim. adust.* volgens zyne bereiding en vermenging, niet ligt kwyling te weeg brengt, ten minsten kan hy met waarheid getuigen, dat hem zulks onder zyne behandeling nog niet is voorgekomen: dit willen wy wel toestemmen. 't Bevestigt zich nader door twee Brieven, de een van den Hr. *L. Hengevelt*, Stads Heel- en Vroedmeester te Arnhem; en de ander door den Hr. *van der Haar*; de eerstgemelde getuigt, dat dit Geneesmiddel afkomstig is van den Hr. *Ivo Gaukes*, Med. Doct. te Groningen, die het lang als een geheim gebruikt, en 'er zeer veel gelukkige geneezingen mede uitgevoerd heeft: de Hr. *Hengevelt* heeft het gebruik 'er van, in den Jaare 1754, aan den Hr. *van der Haar* medegedeeld, die ook getuigt dat hy het reeds 20 jaaren gebruikt heeft, en melding maakt dat een Lyder, met groote uitzettingen in de Scheenbeenderen, en hevige nagtpynen, in zes weeken met deeze bereiding, in een *decoct lign. juniperi*, volmaakt geneezen wierdt: dog deeze Lyder hadt, 28 maanden lang, het middel van *van Swieten*, tot 5 leepels vol opklimmende, wel met verligting, maar tog te vergeefs, gebruikt: 't schynt 't zelfde middel te zyn, dat een der Aanzienlykften van ons Land van de Erven van Dr. *Ivo Gaukes* gekogt, en aan zyn Lyfmedicus vereerd heeft: die het in Leyden, maar vooral in 's Hage, heeft doen uitdeelen en gebruiken. Wy hebben te vooren gevorderd ge-

gehad eenige proeven van geneezingen van verouderde Venuskwaalen, die door de gewoone middelen moeijelyk te overwinnen waren: men heeft in deeze tweede uitgaave eenige dergelyke voorbeelden opgegeeven. Verders getuigt de Auteur, dat de perſoonen, in de proeven door hem opgegeeven, nog tot heden volmaakt gezond, en herſteld gebleeven zyn. Vier van zyne, in die Proeven gemelde, Vrienden, zyn van hunne opgegeevene gevallen op dezelfde wyze verzekerd.

Hy trekt dan vervolgens dit gevolg; dat, naamlyk, de *Gonorrhœa* in korter tyd, dan gewoonlyk, kan geneezen worden. 't Gebruik en nut van deeze Bereiding van de bytende ſublimaat wordt dan in deeze tweede uitgaave van dit Werkje nader bevestigd.

Natuurlyke Historie, volgens het Samenſtel van den Heer LINNÆUS. *Met naauwkeurige Afbeeldingen. Tweede Deel, Agtſte Stuk. Te Amſterdam by* de Erven van F. Houttuyn, 1777. *In groot octavo 784 bladz.*

In 't voorige Stuk bragt de Heer *Houttuyn* zyne aangevange Beſchryving van de Kruiden, naar de Methode der Sexe, van de *Eenmannige* tot de *Vyfmannige* Kruiden; welke laatſten, wegens derzelver menigvuldige verſcheidenheid, in dat Stuk niet afgehandeld konden worden. Uit dien hoofde begint hy dit tegenwoordige, met eene agtervolgende beſchryving van de nog overige *Vyfmannige* Kruiden; waar op hy ons voorts een berigt geeft van de *Zes-Zeven-Agt-Negen-Tien-* en *Twaalfmannige* Kruiden. De beoefenaars der Kruidkunde getuigen eenpaarig, dat onze Autheur dit onderwerp met alle oplettendheid behandelt; en neemen ook een byzonder genoegen in zyne nevensgaande naauwkeurige afbeeldingen van uitheemſche Gewasſen; dat zyn Ed. natuurlyk aanſpoort, om zyn Werk op dien voet voort te zetten. Het thans uitgegeeven Stuk levert hier van nieuwe proeven, als behelzende, by eene juiste afbeelding van verſcheiden buitenlandſche Kruiden, eene zeer onderſcheiden beſchryving van een groot aantal van Kruiden, die in verſchillende Gewesten gevonden worden; en welker onderſcheiden kennis, in veele opzigten, van een weezenlyk belang is. — Laat ons, ten voorbeelde hier van, by deeze gelegenheid nagaan,

gaan, het geen hy ons mededeelt, wegens de verschillende soorten van *Rhabarber*, en wel byzonder, 't geen hy ons meldt, nopens het onderscheid, dat men, omtrent de Rhabarber, in Moscovie en in China groeiende, in agt heeft te neemen.

Zyn Ed. omschryft het *Rheum* of de Rhabarber, als een Kruid, dat eene zesdeelig blyvende Bloem heeft, zonder Kelk, met Meeldraadjes en drie Styltjes; en welks Vrugt, die in de Bloem aanrypt, uit een driekantig Zaad bestaat. De Ridder *Linnæus* heeft 'er vyf soorten van opgegeeven.

1. *Rheum Rhaponticum*, of de *Levantsche Rhabarber*, met gladde Bladen, en wat gesleufde Bladsteelen.

2. *Rheum Rhabarbarum*, of de *Moskovische Rhabarber*, met eenigermaatige Hairige gegolfde Bladen en effene Bladsteelen.

3. *Rheum Palmatum*, of de *Gepalmde Rhabarber*, met gepalmde gespitste Bladen.

4. *Rheum Compactum*, of de *Dikbladige Rhabarber*, met eenigermaate gekwabde, zeer stompe, zeer gladde, glanzige Bladen, met kleine Tandjes.

5. *Rheum Ribes*, of de *Wrattige Rhabarber*, met korrelig ruuwe Bladen en effene Bladsteelen.

De Heer *Houttuyn* beschryft ieder deezer soorten afzonderlyk; doch de eerste en de laatstgenoemde soort behoort eigenlyk onder het Geslacht der Patichs; des de drie middelste opgetelde Soorten hier voornaamlyk in aanmerking komen; en deswegens geeft hy ons het volgende berigt. In de eerste plaatse van de *Moskovische Robarber* spreekende, vangt hy aldus aan:

„ Weinige Drogeryën hebben de Wereld, over haaren eigentlyken oorsprong, in zo veel verwarring gebragt, als de Rhabarber. Wanneer TOURNEFORT zig, in 't begin deezer Eeuw, in Armenie bevondt, waren aldaar Pakhuizen gevuld met deze Drogeryen, die men wel wist uit Tartarie te komen, doch niet van welk Kruid. Hierom merkte hy naderhand aan, dat die Plant, die de Winkel-Rhabarber (*) uitleverde, nog onbekend ware, of

(*) Men heeft, zegt de Heer *Houttuin*, het *Rheum Rhaponticum*, (dus genoemd naar zyne groeiplaats in de Levant en Klein Asie,) eertyds voor de Winkel-Rhabarber, of dat Kruid, welks Wortel de echte Rhabarber, die wy thans gebruiken, uitlevert, gehouden: zelfs heeft de vermaarde MORISON de Pontische en Chi-

of van niemand, zo veel hy wist, beschreeven. Toen het Russische Ryk, in deeze Eeuw, zulke sterke voortgangen maakte in de middelste deelen van Asie, werdt door hunne Kruidkundigen dit Gewas ontdekt, het welke van sommigen, al te voorbarig, voor de echte Rhabarber-Plant gehouden werdt (*). De Steng deezer Plant is driemaal zo lang als de Wortelbladen, en deeze zyn langwerpig, en gegolfd, of eenigzins gekruld op de kanten, anderhalfmaal zo lang als breed. De Bladsteelen zyn weinig of niet gesleufd, glad en groenachtig. De Bloempluim bestaat uit verspreide Takjes, en is niet zeer digt gepropt.

„ Dat deeze (die van wegen haare gegolfde Bladen, ook *Rheum undulatum*, of *Golfbladige Rhabarber* genoemd wordt,) geenzins de echte Rhabarber-Plant zy, schoon zy van de Russen *Siberische Rhabarber* genoemd werdt, is door den Heer AMMAN, in 't jaar 1739, reeds aangetoond. Zyn Ed. maakte zulks uit op de berigten van MES-

Chineesche Rhabarber-Plant, als een en dezelfde, beschreeven en afgebeeld: doch ten onregte. Dezelve gelykt veel meer naar de *Monniken-Rhabarber* der Winkelen, die in Zwitzerland zeer gemeen is, omtrent de Bergstallen op de Alpen, in de Zuidelyke deelen van Frankryk, en op verscheiden plaatsen van Duitschland gevonden wordt. In veele opzigten komt derzelver Wortel met het *Rha* van DIOSCORIDES, dat die Autheur, als in de Landen van hedendaagsch Turkye groeijende, beschryft, overeen. Hy purgeert zagtlyk, gedroogd in Poeijer gebruikt zynde, van een half tot een geheel Loot, of in Afkookzel tot een Once: maar heeft sterker samentrekking dan de Rhabarber, des men 'er zich met vrucht tegen den Loop, en den Rooden Loop, van bediene.

(*) Gelyk, by voorbeeld, door den vermaarden GEOFFROY, wegens de gelykheid der Zaaden, met de genen, welken uit China voor die van de Echte Rhabarber-Plant gezonden waren: als ook in de Verhandeling, (*de Rhabarbero*,) onder Voorzitting van den Heer LINNÆUS, in 't jaar 1752, te Upsal verdedigd, (*Am. Acad.* III. p. 212. T. 4.) en wanneer de Ridder zelf, in 't jaar 1740, getuigde, dat de Rhabarber in Holland zo goed en kragtig, als in de Oostersche Landen, gegroeid ware, schynt zyn Ed. geen andere bedoeld te kunnen hebben: (Zie *Stokholmse Verh.* II. Band. p. 197.) of het moest de Levantsche Soort zyn geweest, welke zyn Ed. drie of vier jaaren te vooren, nog voor de Echte Moskovische en Chineesche hieldt, (*Hort. Cliff.* p. 155.) niet alleen, maar deeze ook, in 't jaar 1749, nog voor de Winkel-Rhabarber der Apotheeken. Zie *Mat. Med.* p. 66. No. 197.

MESSERSCHMID, in Siberie gereisd hebbende, wien door een Heidensch Priester verhaald was, dat de echte Rhabarber-Plant van de Tanguters *Gſungka* genoemd werdt, en in dat Land, ter grootte van een Kinds Hoofd, overvloedig groeide. Deeze Plant, in tegendeel, werdt van de Tartaren *Yſchune* geheten, groeijende in Gebergten aan de rivier Uda, en omſtreeks het Meir Ukir-Noor, in Daurie (*). Zy hadt een zuurachtigen zeer aangenaamen Smaak, en van het Volk werden de Stengen of Bladſteelen daar van, zo raauw tot verfrisſchinge voor den Dorst, als Gekookt tot Moes gegeten. Hierom werdt zy *Berg-Zuuring*, met Bladen van een Elle lang, door MESSERSCHMID genoemd. Ook hadt de Rusſiſche Gezant, Heer PANIN, toen hy zig, in 't jaar 1751, te Upſal bevondt, verhaald, dat het by de Rusſen zeer gemeen was, de Bladen van deeze in Vleeschnat te kooken, en die op allerlei manieren als Moeskruid te nuttigen: gelyk men dezelven ook, kaauwende, een weinig zuurachtig bevondt te zyn (†).

Wat

(*) De Heer PALLAS ſpreekt van hooge Bergen, beoosten dat gedeelte van Siberie, waar hy reisde, die met Rhapontik, (*Rheum undulatum*,) gelyk hy zich uitdrukt, 't welk deeze Soort is, begroeid waren, en daar van den naam hadden. II. Deel. II. Boek. pag. 531.

(†) Even zo perst men, gelyk de Heer *Houttuyn*, wat laager, meldt, uit de *wrattige Rhabarber*, die in de Oosterſche Landen groeit, aldaar, uit de Stengen en Bladſteelen een zuuragtig Vogt, waar van zy een verfrisſchende Geley kooken; ook eet men de jonge Spruiten met peper en zout; welk gebruik veel overeenkomst heeft met dat van de bovengenoemde *Berg-Zuuring*. Doch, vervolgt hy, in eene aantekening: In de bladen van 't *Rheum undulatum*, waar van verſcheiden Planten hier in de Hortus zyn, vind ik, by 't kaauwen, geen merkelyke Zuurheid; doch de ſmaak komt my als die van Beete, Spinagie, Patich, en dergelyke Moeskruiden, voor: ook zonder aanmerkelyke bitterheid. Zy vertoonen zich geheel glad en groen, zonder eenige wolligheid. Die van 't *Rheum compactum* aldaar, ſomtyds wel drie voeten lang groeijende, zo my de Heer STORM verzekert, en dus de grootſte onder de Rhabarber-Planten, zyn grysachtig met eenige witte hairtjes; doch zonder Tandjes, en ik kan 'er ook geen Kraakbeenigen Rand aan beſpeuren. De onderkant van deeze Bladen, die zeer breed zyn, heeft een zigtbaar Netwerk van kleine Adertjes, dat men niet aan 't *Undulatum* vindt; doch zy ſchynen my niet dikker noch digter van zelfſtandigheid te zyn, dan de andere. [Zie

de

Wat verder de vervolgens genoemde *Gepalmde Rhabarber* betreft, „deeze soort, die door haare Bladen zeer van de anderen verschilt, heeft men nu eenigen tyd voor de echte Chineesche Rhabarber-Plant, by den Muur, die Tartarie van China scheidt, groeijende, gehouden. Na dat dezelve door den Heer D. DE GORTER, uit Rusland te rug komende, was in zyn Tuin geteeld en bekend gemaakt, werdt het Zaad, in 't jaar 1763, ook medegedeeld aan den Heer HOPE, Hoogleeraar in de Genees- en Kruidkunde op de Universiteit van Edenburg in Schotland, by wien in 't jaar 1765 een Plant Steng schoot en bloeide, waarvan hy eene fraaije Afbeelding aan 't licht gegeven heeft (*). In veertien Dagen groeide de Steng van vier tot acht Voeten hoogte, en was zeer schoon, met veele pragtige Pluimen van Vleeschkleurige Bloemen, Kranswyze geplaatst, en fierlyke Bladen aan den Voet. Deeze Bladen waren twee Voeten lang, en hadden Steelen van de helft dier langte, meest groen, maar in sommige Planten met kleine paarsche Vlakjes, in anderen byna geheel paarsch. De Steelen liepen aan 't begin des Blads in drie of vyf Ribben, van onderen, uit, die het Blad stevigden, van eene Hartvormige Figuur, diep ingesneeden, met spitsagtige slippen, van boven groen, van onderen witachtig, aan beide zyden eenigermaate ruuw. De Steng, die onder twee Duimen dik was, hadt toen veertien Leden, en aan ieder een omgeboogen Blaadje, allengs verkleinende naar den top, en de gezegde Kransjes van Bloempluimen uitgeevende. De Bloem en Vrugtmaaking kwam met de overigen van dit Geslagt overeen.

„ Ten opzigt der hoedanigheden, meldt die Hoogleeraar, dat de Bloemen een samentrekkenden smaak hadden, zo wel als de Bladen, doch deeze waren bitterachtig, de Bloemen zuurachtig, gelyk de Bladsteelen en Ribben, in welke laatsten eene walgelyke bitterheid heerschte. Wat den Wortel aangaat, dezelve gaf verscheide Armen of Tak-

de volgende beschryving van de *Dikbladige Rhabarber* van LINNÆUS.

(*) Zie *Phil. Trans.* 1765. p. 292. Tom. 12, 13. De Heer *Houttuyn* heeft deeze Figuur hier, tot de helft verkleind, overgenomen, met de figuur van 't Blad, en een Bloemtakje in de natuurlyke grootte, waar nevens hy op dezelfde Plaat gevoegd heeft, eene kleine Afbeelding der Steng van de Moscovische Rhabarber.

Takken uit een dikken Knobbel of Hoofd, 't welk, doorgesneeden zynde, een flymig zoet Sap had, doch denzelven kaauwende, bevondt men daarin niet alleen de Reuk en Kleur, maar ook den smaak van de Winkelfoort. Ook hadt zyn Ed. het Poeijer van deezen Wortel, in purgeerende kragt, waargenomen; even zo kragtig en gemakkelyk te werken, als de echte Rhabarber.

„De Heer DE GORTER, voorgemeld, een levendigen Wortel van deeze Rhabarber Plant aan den Heer LINNÆUS gezonden hebbende, gaf deeze 'er, onder de zeldzaame Planten van den Upfalfchen Tuin, in 't jaar 1767, de Afbeelding ook van uit; waarin de Figuur der Bladen zig duidelyk vertoont, zo wel als de Stoppeltjes, die de Steng, in het mikje van ieder Bladfteel, fcheedachtig omvatten. De Bladen zyn hier, gelykerwys in die van HOPE, Vinswyze verdeeld, en zweemen eenigermaate naar die van den Acanthus of Beerenklaauw. Op 't end der befchryvinge fpreekt de Ridder dus.

„ De eenigfte Autheur, die de echte Rhabarber op zy„ ne natuurlyke Groeiplaats gezien heeft is LE BRUN, „ doch men moet zig beklaagen dat hy, fchoon zelf een „ Schilder zynde, zulk een gebrekkelyke Afbeelding „ daarvan heeft gegeven. Deeze foort van *Rheum* komt „ overeen met de Winkel-Rhabarber: want de Voorjaars„ Spruit (*Gemma Vernalis*) is geel, niet rood: de Bla„ den, gedroogd zynde, kunnen, in Reuk en Smaak, „ niet van gerooste Rhabarber (*Rhabarbarum tos*„ *tum*) onderfcheiden worden: bovendien gelyken de „ verdeelde Bladen meer naar de ruuwe Figuur van DE „ BRUIN, dan de te vooren bekende foorten. De roode „ Voorjaars-Spruit toont genoegzaam, dat noch het Rheum „ *met gegolfde Bladen*, gelyk GERBER en anderen gewild „ hebben: noch dat *met dikke Bladen*, gelyk MILLERUS „ beweert; de waare Planten van de Winkel-Rhabarber „ zyn: aangezien de roode Kleur een zuuren fmaak, met „ den bitteren ftrydig, en de geele een bitteren aan„ duidt".

Vervolgens fchynt de Ridder, na deeze plegtige Uitfpraak, vast te ftellen, dat de gezegde Voorjaars-Spruit, een ronde Koolachtige Knop, met welke dit flag van Planten 't allereerst uit den Grond voortkomt, de eigentlyke Rhabarber zy. Volgens de befchryvingen, nogthans, welken men van Reizigers in de gezegde Landftreeken heeft, zyn het weezentlyk de Wortelen, tegens den Win-

Winter of in 't Voorjaar uitgegraven wordende, welke van de Tartaaren, na dat zy geschild zyn, stukken gesneeden en met een Gat doorboord, vervolgens aan een Touw gereegen, te droogen opgehangen, en verder of in Wollen Zakken, of aan den Hals der Kemelen of Paarden hangende, vervoerd worden. In het voorzigtig droogen, naamelyk, bestaat de deugd der Wortelen. Voorts vertoont de Winkel-Rhabarber niets minder dan een uit Steelen en Bladen samengepakte Knop of Spruit".

Wyders komt hier nog in aanmerking de bovengemelde *Dikbladige Rhabarber*, waaromtrent de Heer *Houttuyn* het volgende bybrengt. —— „ Deeze, ook in Tartarie en China groeijende, heeft de Bladen Lederachtiger of dikker en digter dan de anderen, met rondachtige minder blykbaare Kwabben; gekarteld aan den Kraakbeeningen Rand met spitze Tandjes; wederzyds zeer glad, met steviger Ribben, en de Takjes van de Bloempluim knikkende, zegt LINNÆUS.

„ Het is die soort, door den schranderen MILLER afgebeeld, welke volgens deezen de gewoone Winkel-Rhabarber zou uitleveren. De Hoogleeraar PALLAS scheen niet vreemd van dit Denkbeeld, toen zyn Ed. onlangs, zig in Rusfisch Tartarie, en wel in de Handelplaats *Kiachta* bevindende, aldaar de Gepalmde Rhabarber niet bekend vondt; wordende hem verzekerd, dat de echte Rhabarber-Plant maar kleine Insnydingen hadt. De Gepalmde, ondertusschen, is uit Zaad geteeld, dat men van de Tartaaren daarvoor bekomen heeft, en werdt by Moskou, op een groot Veld, aangekweekt, ten einde daarvan den Wortel, als de echte Rhabarber zynde, door den tyd te kunnen gebruiken. Zyn Ed. verbeeldt zig, derhalve, dat de Rhabarber, die men in de Winkels heeft, wel van verscheidenerlei Planten van dit Geslagt mogt komen (*), die ten aanzien van den Grond, waar zy groeijen, zo 't my voorkomt, ook wel een weinig in Blader-Loof verschillen kunnen. Doch het is zeker dat de beschreevene Soorten, zig hier in de Hortus Medicus bevindende, weezentlyk onderscheiden blyven. Dus is aldaar het *Rheum Undulatum* aan zyne gekrulde kleine, het *Compactum* aan zyne overmaatig groote effene Bladen, en het *Palmatum* aan zyne diepe Insnydingen kenbaar. Maar het is ook be-

(*) PALLAS *Reizen* III. D. bl. 155, enz.

bekend; hoe ongemeen de Wortels naar den Grond, den tyd des Jaars, het Saizoen, en naar dat het Kruid een Steng geschooten of niet geschooten heeft, verschillen. Dus verandert somtyds het zoete sap derzelven in bitter; gelyk in de Raapen of Knollen en Radyzen: even als men die beide smaaken in den Rhabarber-Wortel waarneemt (*).

In de soorten van Winkel-Rhabarber, zelfs die uit eene zelfde Kas komt, is, voor 't overige, gelyk men weet, een aanmerkelyk verschil, zynde het ééne Stuk geeler, het ander als wit en rood gemarmerd, en andere byna geheel wit. Men kan de deugd byna aan den Reuk ontdekken. De Moskovische geldt byna eens zo veel als de Oostindische, die niettemin kragtiger dan dezelve schynt te zyn, geevende meer Extrakt, meer Harst en na de verbranding meer Zout (†). Beiden komen zy van de Chineezen of Tartaaren, de eene over Rusland, de andere onmiddelyk uit China, met de Schepen der Oostindische Kompagnie, ons toe. Ik zal van haare byzondere kragten in deeze en geene Kwaalen, (dewyl zy meest tot enkele Buikzuivering gebruikt wordt,) noch van haare stopping na 't Purgeeren, welke alleen in 't Poeijer, niet in 't Afkookzel of Aftrekzel, Tinctuur of Syroop, plaats heeft, gewag maaken. Het laatste is in de gerooste Rhabarber zeer aanmerkelyk. Best is 't, dat men ze met andere Middelen gemengd voorschryve".

(*) Want, volgens den Hoogleeraar HOPE, als boven gemeld is, was het Sap van den doorgesneeden Wortel eerst zoet, en vervolgens, onder 't kaauwen, als die van de echte Rhabarber, welke altoos iets bitterachtigs heeft.

(†) Zie KALENBERG, Proeven en Aanmerkingen over de Rhabarber enz. *Hed. Vaderl. Letter-Oeff.* V. Deel N. 6. Mengelw. bladz. 223.

Reize door Klein Azie, *ondernomen op kosten van het Genootschap van* Dillettanti, *door* RICHARD CHANDLER, *Dr. der Godgeleerdheid, enz. Uit het Engelsch vertaald, en met eenige aantekeningen vermeerderd, door* O. R. F. W. WINKELMAN. *Te Utrecht by* G. v. d. Brink, Janz. 1777. *Behalven het Voorwerk* 440 *bladz. in gr. octavo.*

Het hoofdoogmerk deezer Reize was, naar 't Berigtschrift van 't Genootschap, de overblyffels der oudheid te *Smirna*, en in deszelfs omtrek, op den afstand van acht

acht a tien dagreizen, na te ſpooren; de mogelyk naauwkeurigſte plans en meetingen van dezelven te bezorgen, met juiste aftekeningen van verheven werken, bouwcieraaden en opmerkenswaardige gezigten, mitsgaders echte copyen van de aldaar voorkomende opſchriften; en verder alles na te gaan, dat geſchikt is, om zig van den ouden en tegenwoordigen toeſtand der plaatzen, in dien omtrek, het beste denkbeeld te maaken; ten einde een berigt te vervaardigen van alles, wat de oplettendheid van weetgierige en opmerkende reizigers daaromtrent naar zig trekken kan. De Heer *Chandler*, met zyne twee Reisgenooten, den Bouwkundigen *Revett* en den Schilder *Pars*, deeze reis voltrokken hebbende, heeft van alles een naauwkeurig verſlag gegeeven, tot volkomen genoegen van het Genootſchap; dat den Heer *Chandler* de openbaare uitgave van zyn Dagverhaal aanvertrouwd heeft. —— By dit Dagverhaal bevonden zig, overeenkomſtig met het opgemelde oogmerk der Reize, een aantal van Opſchriften, en eene menigte van plans, tekeningen en gezigten, die het Genootſchap insgelyks ter openlyke afgifte vervaardigt; en reeds gedeeltelyk gemeen heeft laaten maaken. —— Het Dagverhaal of de Reisbeſchryving zelve, tot welke men zig in deeze Nederduitſche Uitgave bepaalt, behelst een juist berigt van het wedervaaren der Reizigers, en eene naauwkeurige melding van alles wat hun merkwaardig is voorgekomen, zo in *Klein Azie* als in *Griekenland*, en inzonderheid te *Athenen*, alwaar zy zig op hunne t'huisreize eenige maanden opgehouden hebben. In het thans afgegeeven gedeelte, in 't Nederduitsch, is vervat hunne Reis door *Klein Azie*; tot dat zy beſlooten van *Smirna* naar *Athenen* over te ſteeken; en men belooft ons, dat de Nederduitſche vertaaling van 't overige eerlang zal volgen; 't welk veelen ongetwyfeld aangenaam zal zyn. — Deeze Reisbeſchryving toch is in alle opzigten merkwaardig en nuttig; ze behelst een opmerkend verſlag van den tegenwoordigen toeſtand van dat Gewest; met geſchied- en oordeelkundige naſpooringen van deszelfs oude geſteldheid en ondergaane verwisſeling; dat, in veele gevallen, ter opheldering van het oudheidkundige dient, en tevens leert wat 'er nog heden op te merken zy. Oudheidkundige Liefhebbers vinden des een ruimen voorraad van ſtoffe; en zy, die hunne weetgierigheid tot den tegenwoordigen ſtaat bepaalen, hebben hunne voldoening. Het berigt van dat alles is doorvlogten met een verhaal

van de voornaamste ontmoetingen der Reizigeren, die hun ook gelegenheid geeven, tot het melden van veele gewoonten en zeden der inwoonderen dier Landstreeken, waar op zy ook nu en dan, buiten dit, opzetlyk staan blyven; het welk hunne beschryving van oude overblyfzelen, en uitgewerkte berigten van den vroeger en laater toestand dier Gewesten, geduurig verlevendigt. Daarbenevens heeft de Heer Vertaaler, in zyne aantekeningen, met oordeel gebruik gemaakt van andere Reisbeschryvingen, en den Leezeren dienst gedaan met hun eenlyke opmerkingen uit dezelven mede te deelen, of aan te wyzen, waar zy, nopens eenige byzonderheden, breedere onderrigting kunnen erlangen. —— Om een duidelyker denkbeeld der uitvoeringe van dit Werk te geeven, zullen wy ons nog verledigen, tot het mededeelen van het hoofdzaklyke, dat ons hier in de beschryving van het Eiland *Chyos*, thans *Scio* geheeten, en wel byzonder van deszelfs voornaamste Stad van dien naam, gemeld wordt. De algemeene beschryving luidt aldus.

„ Dit Eiland word van STRABO op negen honderd stadiën of honderd twaalf en eene halve mijl, in den omtrek geschat, en omtrent vierhonderd stadiën of vijftig mijlen (*) afstands van het Eiland *Mitijlene* (†). De voornaamste berg, oudtijds *Pelinéus* genoemd, vertoont aan het oog eene lange, hooge keten van barre rotzen, die de straalen der zonne te rug kaatzen; doch het benedenste gedeelte deszelven word vlijtig bebouwd, en beloont, door deszelfs rijke voortbrengzels, den noesten arbeid des nijvren landmans. De hellingen zijn met wijnranken bekleed. Bosschen van regelmatig geplante limoen- oranje- en citroenboomen vervullen de lugt met den lieflijken geur

(*) [Naamlyk Roomsche mylen van 60 in een graad, welke ieder acht stadien bevatten.]

(†) „ Oudtyds *Lesbos* geheeten. Het ligt omtrent zeven mylen, [te weeten Zeemylen, of uuren gaans van twintig in een graad,] van het vaste Land van Phrygiën, is tamelyk groot in den omtrek, welbebouwd en vrugtbaar, brengende overvloed van schoone tarw, oly, als mede de beste vygen uit den *Archipel*, voort. De wijn, die 'er valt, is bij uitstek goed, en bezit, volgens de dichters, die eigenschap, dat hij, wat rijklijk gedronken, niet twistziek maakt, maar tot alle vrolijkheid aanzet. EGMOND en HEYMAN, bl. 158.

De Vet-

geur hunner bloesfems, en vertukken ten zelfden tijde het oog met hunne gulden vrugten. Mijrten en jasmijnen zijn onder dezelven gemengd, nevens olijven- en dadel-boomen en cijpresfen. Boven derzelver gekuifde toppen verheffen zig de hooge moskeen-torens (*minaréen*) en de witte huizen fchitteren, en verblinden den aanfchouwer".

Voorts meldt ons de Heer *Chandler* de lotgevallen van dit Eiland, zedert den ondergang van het Griekfche Keizerryk; en wel byzonder, dat de Turken, na het verflaan der Venetiaanfche Vloote, in 't jaar 1694, de Genueefche kleeding, (hebbende de Genuezen dit Eiland, in vroeger tyd, meer dan tweehonderd jaaren lang bezeten,) affchaften, en de aldaar woonende Europeaanen dwongen, panden, wegens hunne onderdanigheid te geeven, en hen, onder anderen, noodzaakten, om voor de Stadspoorten, en, by de nadering zelfs van den geringften Turk, van hunne paarden te ftappen (*). Wat de Stad *Scio* zelve betreft, hier van geeft hy ons het volgende berigt.

„ De Stad *Scio* (†) en de nabuurfchap, gelijkt, van de zee, *Genua* en deszelfs gebied, als in miniatuur. De oude Stad had eene goede haven, en ruimte voor tachentig fchepen. De tegenwoordige, welke haren ftand beflaat, beneden den berg *Pelinéus* is groot, welgebouwd en bevolkt (§). Boven haar verheft zig een naakte heuvel, en twee of drie huizen op deszelfs kruin, waar weleer de *akropolis* der Grieken, en naderhand de burgt der Genueezen was. Wij vonden aldaar veele lieden bezig met

(*) „Het verdroot den Heer NIEBUHR zeer, dat hy te *Kahira*, daar de Oosterfche Christenen, en zelfs de Europeërs niet anders dan op Ezels mogen rijden, genoodzaakt was, telkens van zijnen ezel te ftijgen, en te voet te gaan, wanneer hem een voornaame Kahiraan ontmoette, terwijl zijn Janitfaar en Mohammedaanfche bediende op hunne ezels bleven zitten. Zie zijne *Reize*, I D. bl. 134 en 135. *De Vert*".

(†) „ Zie een gezigt van dezelve bij C. DE BRUIN bl. 168. *De Vert*".

(§) „ Volgens EGMOND en HEIJMAN, beliep het getal der inwoners, in het begin der tegenwoordige eeuwe, omtrent twintig duizend, gelijk bleek uit eene lijst, welke de *packa* had doen opftellen; hier bij gerekend de dorpelingen, bedroeg het getal der bewoners van dit eiland ruim dertig duizend. Zie bl. 239 dier *Reize*. *De Vert*".

met het uitgraven der oude grondvesten, om de bouwstoffen. De haven heeft eene gemeene of vervallen moeltje, bijna met het water gelijk. De mond is nauw, en met blinde rotzen en klippen bezet". —— Onze Reizigers kwamen aldaar met den middag; en men verzorgde hun eenig gevogelte, eieren, wyn en vrugten, om hun middagmaal te houden; waar na zy eene wandeling door de Stad deeden, die hun, in vergelyking met de leemen hutten van 't vaste land, dat zy onlangs verlaaten hadden, uit enkel kleine paleizen scheenen te bestaan. „ Maar de grootste sieraadjen van *Scio*, vervolgt de Heer *Chandler*, zijn de fraaije Grieksche meisjes. Veelen van dezelven zaten voor de deuren en vensters katoen of zijde te twijnen, of te spinnen en te naaijen; zij spraken ons met vrijmoedigheid aan, en hieten ons welkom, als wij voorbij gingen. Op zon- en feestdagen vervullen zij tropswijze de straten. Zij dragen korte rokken, die haar slegts tot aan de knieën komen, en onder dezelven witte zijden of katoenen onderklederen. Derzelver kapzel, het welke aan het eiland bijzonderlijk eigen is, bestaat in eene soort van turban van zeer fijn en sneeuwwit lijnwaat. Zij draagen meestendeels geele muilen, met eenen strik van roode franje aan de hielen. Zommigen droegen ze met een' lederen riem vastgebonden. De kleding der Griekinnen is zijde van verscheiden verwen, en haar gansche tooizel zo eigenzinnig en levendig, dat wij ons oog niet konden verzadigen (*). De Turken wonen in eene bijzondere wijk, en hunne vrouwen krijgt men niet te zien".

't Was reeds duister, zegt *Chandler*, toen wy weder naar 't Schip keerden, en wy wierden met lange papieren lantaarnen naar den oever gebragt. Zy vonden, by de vleeschhallen, die aan het einde der Stad zyn, een grooten zamenvloed van magere honden, die met een schriklyk geblaf op hen aanvielen; doch door hunne leidslieden welker spraak zy verstonden, welhaast te rug gedreeven werden. „ Zij worden, vervolgt hij, gelijk men ons zeide, op gemeene kosten onderhouden, en verzamelen zig, als alles in rust is. Het is opmerkelijk dat deze dieren

(*) „ Zie DE BRUIN's *Reize*, bl. 169 en 170, alwaar men ook een afbeeldzel vind van eene Griekinne te *Scio*. En EGMOND en HEIJMAN, bl. 249 en 250, welke berigten, dat op dit Eiland wel drie meisjes tegen één' mansperfoon zyn. *De Vert*".

ten oudtijds reeds een dergelijke plaag der inwoneren waren; zij zijn de *Lemures* der ouden, die zij met spijze plagten te bevredigen. Inzonderheid waren de *Arkadiers* gewoon, brood van tafel mede te neemen, wegens de verschrikkingen des nagts, dat is, de honden, van de welken zij vreesden aangevallen te worden".

Den volgende morgen ging de Heer *Chandler* met zyne Reisgenooten, weder aan land gebragt zynde, in een voornaam openlyk bad; by die gelegenheid beschryft hy de gewoone wyze van baden, in die Gewesten, eenstemmig met de berigten, welke ons andere Reizigers van dat gebruik gegeven hebben (*). Na het gebruiken van 't bad vonden zy den Consul t'huis; die hun granaatappelen van eene byzondere soort voorzette, wegens welken dit eiland beroemd is. „ De pitten, zegt hij, zijn zonder steenen, en men zet ze gemeenlijk, in eenen met roozen water besprengden schotel, op tafel. Het is eene voortreflijke vrugt; men houd ze egter voor zamentrekkende". Een eenigzins bejaard Engelsch Heer, met naame *Bracebridge*, kwam hen met den Consul bezoeken; hy had veele jaaren omgezworven, om het voordeel eener warme landstreek te genieten, en gaf aan dit eiland, boven alle oorden, welken hy bezogt had, den voorrang. Volgens de opmerking van onzen Reiziger ontmoet men hier nog steeds de oude Godsdienstpartyen, te weeten der Grieksche en Latynsche Christenen; voedende onderling een onverwinlyken haat, met aanwendige van alle poogingen, om de tegenparty te onder te brengen. Met betrekkinge tot de Oudheden hier ter plaatze, zegt de Heer *Chandler*.

„ Voorspoed is den oudheden minder gunstig, dan verwoesting en ontvolking. Wij zagen hier geen stadium, geen theäter nog odeum; egter kon het eener zo vermaarde Stad, die nog daarenboven eene steengroeve in haare nabijheid had, aan zulke nodige gebouwen niet ontbreken, en misschien zou men omtrent den heuvel der *akropolis* nog eenige spooren daarvan kunnen ontdekken". Wat hier van zy, onze Reizigers konden niets opspeuren, dat eene byzondere melding verdient; buiten een overblyfzel, dat men, zonder reden, *de school van* HOMERUS ge-

(*) „ By THEVENOT vind men, behalven eene beschryving, ook eene afbeelding der baden. Zie zyne *Reizen*, bl. 51. En RUSSEL, *Beschryv. van Aleppo*, bl. 98—102. *De Vert.*"

genoemd heeft. „ Het ligt, zegt onze Schrijver, noordwaard aan de kust, op eenigen afstand van de Stad, en schijnt een openbaare tempel der *Sibijlle* geweest te zijn, gebouwd op de kruin eener rotze (*). De gedaante is ovaal, en in het midden ziet men het beeld der godinne, waaraan het hoofd en een arm ontbreekt. Zij is, gelijk gewoonlijk, zittende afgebeeld. Aan beide zijden van den zetel en op den rug zijn leeuwen uitgehouwen (†). De binnenplaats is door eenen laagen rand, of zitting, omgeven en beslaat omtrent zeven ellen. Het geheel is uit de rots gehouwen, is ruuw, onkenlijk, en, waarschijnlijk, van de verst afgelegen oudheid. Van de helling hooger op heeft men een fraaij uitzigt, over de vrugtbaare valei van *Scio*, en het kanaal, nevens deszelfs luisterrijke *Spalmadorische* eilanden, agter dewelken men de bergen op het vaste land van Afie ziet". ——— Ten laatste meldt hy ons, wegens de *Wynen* van *Scio*, en den voordeeligen bouw van den *Mastikboom* nog het volgende.

„ De wijnen van Scio zijn vermaard, als de koking der maag bevorderende, voedzaam en lieflijk. Zij werden van de Romeinen hooggeschat. HORTENSIUS had 'er eenen grooten voorraad van, en CESAR, die zo grootmoedig als pragtig was, liet, bij zijne zegepraalen en offerhanden, het volk naar genoegen daar van drinken. Een zoon van BACCHUS, OENOPION geheten, of de wijndrinker, wiens graf in de tweede eeuwe alhier nog te zien was, heeft, naar men zegt, den wijnbouw op *Scio* ingevoerd; en die van *Scio* zijn, gelijk men voorgeeft, de uitvinders van den rooden wijn, en van de wijze om dien te maken. Eene ruwe rotsagtige streek, *Arvisia* genoemd, was inzonderheid beroemd, wegens zekeren wijn, dien men als *Ambrosiesch* roemde, en den naam van een nieuwen

„ (*) Sommigen hebben dezer rotze den naam van *Erithnia* gegeven. Zie POMONT en HEYMAN, bl. 261. *De Vert.*"

„ (†) POCOCK heeft de godin en de beide leeuwen aan de zijden van den zetel in eenen HOMERUS en twee *Musen* herschapen. Alle drie de beelden, en niet enkele deelen derzelven alleen, hebben, gelijk ik denk, hun aanwezen der verbeeldinge des tekenaars te danken. De lezer kan zig een juister denkbeeld van het oorspronglijke maken uit een verheven beeldwerk onder de Oxfordsche marmers, No. CXV. Het beeld hield, waarschijnlijk, in de hand, die aan het zelve ontbreekt, eene *patera* of *tympanum*. Zie No. CXIII en CXIV."

wen *nektar* toevoegde. De Heer BRACEBRIDGE, dien wij in zijn huis nabij de Stad bezogten, zette ons menigerlei uitgezogte zoorten voor, en de vraag is nog, of de wijn zo wel aan geur en smaak, als aan de andere zo geroemde eigenschappen, verloren heeft. Verscheiden soorten vonden wij, bijzonder in het eerste opzigt, voortreflijk.

Het uitsluitend eigendom van den *Arvisischen* wijn, waarvan men niet meer spreekt, heeft voor den voordeeligen bouw van den *lentiskus* of *mastikboom*, plaats geruimd. Deze, gelijk men ons verhaalde, geeft een en twintig dorpen werk, die, tot gebruik van het vrouwentimmer te Konstantinopel, jaarlijks zo veele duizend *oken* (*) gom moeten leveren. Zij verzamelen dit, door in de zomermaanden met een klein scherp ijzer gaten in de stammen te boren. In october word de inzameling daarvan onder muziek naar de Stad gevoerd, en in het kasteel gebragt. De *Kadi* en de onderdienaars, die 'er tegenwoordig zijn, als zij gewogen wordt, krijgen elk een zeker gedeelte voor hunne moeite. Het geene overblijft, word den eigenaar overgeleverd, die het voor zijne rekening verkoopt. De Grieken dezer dorpen hebben eenen bijzonderen Stedehouder en verscheiden voorregten. Onder anderen, mogen zij eenen turban van wit lijnwaat dragen, en hunne Kerken hebben Klokken, om hen tot het Gebed te zamen te roepen, eene vergunning van welke zij met veel blijdschap spreken. De Aziatische mevrouwen maken ongemeen veel werks van deze gom, en kauwen ze zeer gaerne, om dat zij geloven, dat de adem 'er een aangenaamen reuk van krijgt, behalven veele andere voortreflijke eigenschappen, die zij 'er aan toeschrijven. (†)" Huis-

„ (*) *Oke* is een Turksch gewigt van omtrent 2 en drie vierde pond *averdepois* gewigt, van het welke de 16 oncen een pond doen."

„ (†) De *Lentiskus* of Mastikboom is hier altoos met honigbijen bezet, om welke reden hier ook uitmuntende honig valt, die met water gemengd, en een weinig citroensap, eenen verfrisschenden en lieflijken drank verschaft. De grootste koophandel, die op dit eiland gedreven wordt, bestaat voornaamlijk in zijde en zijden stoffen, als fluweelen, damasten enz. De levensmiddelen moeten meestal van het vaste land komen, egter zyn 'er eenigen van uitgezonderd, als, onder anderen, *patryzen*, die 'er in grooten overvloed, en zo tam zijn als huishoenders. De boeren zoeken omtrent Paaschen de eijeren op, en brengen ze ter markt, zo als men

Huishoudelyk Woordenboek door M. NOEL CHOMEL. *Tweede Druk, geheel verbetert, en meer als de helft vermeerdert door* J. A. DE CHALMOT *en verscheiden anderen. Zevende, en laatste Deel. Verrykt met Kunstplaaten. Te Leyden by* J. le Mair, *en te Leeuwaarden by* H. A. de Chalmot 1777. *In groot quarto* 608 *bladz.*

Staande de uitgave en het gebruik der zes voorige Deelen is de inhoud en schikking, mitsgaders de nuttigheid van het bovengenoemde *Huishoudelyk Woordenboek*, dat met dit Deel besllooten wordt, zo algemeen bekend geraakt, dat het onnoodig zy, ter bekendmaakinge en aanpryzinge van het zelve, 'er breedvoerig van te spreeken. Genoeg zy het, by 't slot van dit Werk, nog te zeggen, 't geen veelen by ondervinding gereedlyk erkennen, dat dit Woordenboek, met regt, het nuttigste van die soort genoemd mag worden; en dat men 'er, zo ten aanzien van het Huishoudelyke, als ten opzigte van allerleie Kunsten en Weetenschappen, vooral met betrekking tot de Natuurkunde, Natuurlyke Historie en Geneeskunde, een zeer voordeelig en leerzaam gebruik van kan maaken. —— Om 'er egter dezulken, die 't niet bezitten, nog eenig ander denkbeeld van te geeven, zullen wy met een kort woord gewaagen, van de verscheidenheid der Artykelen, die 'er in voorkomen; en hiertoe ons oog maar vestigen op eenigen der voornaamste Artykelen, welke ons het eerste gedeelte der Letter V, waar mede dit Deel begint, aan de hand geeft.

Behalven eene duidelyke verklaaring veeler woorden, beknopte beschryving eener menigte van byzonderheden in verschillende Kunsten en Weetenschappen, korte voorstelling van onderscheiden Zedepligten in allerleie betrekkingen, en meer dergelyke onderwerpen, komt ons

men hier te land de kieviets-eijeren doet. Zie EGMOND en HEYMAN bl. 242. —— C. DE BRUIN verhaalt, dat de patrijzen de jongens, daar zij aan gewend zyn, volgen; en dat de jongens, elk de zijnen, door middel van een fluitje, bij zig doen komen, en ze naar het veld leiden, daar zij den kost zoeken; en dat zij des avonds, op het hooren van het fluitje, weer te rug keeren naar haare plaatzen, bl. 168. *De Vert.*"

ons hier voor het opmerkelykste eener uitvoerige Verhandelinge over de Liefde tot het *Vaderland*. Een gezet berigt van 't Vogelengeslagt, onder den naam van *Valken* bekend; met aanwyzing van derzelver soorten, en ontvouwing van het gebruik, dat men van de Valken maakt. Een diergelyk verslag van de *Varkens*, met nevensgaande onderrigtingen, wel inzonderheid, nopens het huishoudelyke gebruik van dezelven. Eene geschikte verklaaring van de *Veerkragt* of *Elasticiteit*, met ophelderende aanmerkingen tot dat onderwerp betrekkelyk. Eene oordeelkundige beschouwing van de *Verbeelding*, en de zeldzaame uitwerkingen der *Verbeeldingskragt*. Gep ste bedenkingen over de *Verdraagzaamheid*, het *Verdriet* en de *Vergenoegzaamheid*. Nutte onderrigtingen nopens de *Vergiften*, als mede wegens de hulpmiddelen tegen dezelven; en zo ook leerzaame aanwyzingen van het geen men omtrent het *Vergulden*, op veelerlei manieren, in agt heeft te neemen. Voeg hier by de Artykels, *Verkwisting*, *Verlamming*, *Vermaak*, *Vernis*, *Versteening*, *Vinken*, *Visschen*, met veelvuldige anderen van verschillende soorten; waaruit men kan afneemen, dat men hier, omtrent allerleie onderwerpen, te regt kan geraaken; nopens welken men gemeenlyk nutte onderrigtingen en leerzaame aanmerkingen, of vermaaklyke naspooringen zal aantreffen; waarvan men zig, een ieder naar den aart zyner Liefhebberye of omstandigheden, met vrugt kan bedienen.

Architectura of Bouwkonst ten dienste van Timmerlieden, Metzelaars, Steenhouwers enz. en andere Liefhebbers; die zig in dezelve begeeren te oeffenen. Door A. ERZEY, *Leermeester in de Wis- en Bouwkunde. Te Amsterdam by* J. v. Keulen. *Behalven de Voorreden* 116 *bladz. in gr. octavo.*

Het hier medegedeelde onderwys van den Heer *Erzey*, nopens de Architectura of Bouwkonst, bepaalt zig, volgens zyn doelwit, tot de Civile of Burgerlyke Bouwkonst, anders de gewoone Huisbouwkonst geheeten. En in 't zelve heeft hy zig voorgesteld den Leerlingen en Werklieden desaangaande onder 't oog te brengen, 't geen zy van de Theorie en Tekenkonst dienen te weeten. Ter ontvouwinge hier van is dit Geschrift in vyf Hoofdstuk-

ken verdeeld. In 't eerste geeft de Wiskunstenaar eenige meetkundige bepaalingen en werkstukken, mitsgaders eenige deelingen van gronden, welken tot eene inleiding voor de Bouwkonst dienen. Voorts handelt de Bouwkundige Schryver over de Trappen, zo Bordes- als Slinger- en Wenteltrappen; vervolgens over het Kapwerk met deszelfs toebehooren; wyders over de gronden met derzelver verdeelingen, der Vertrekken, Trappen, Cozynen, Deuren enz. benevens den opstal of doorsneedens der Gebouwen, derzelver Gevels enz.: en eindelyk over de voornaamste Scheeluwtens, die in de Bouwkonst voorkomen. Nopens deeze opgenoemde Stukken, met verscheiden byzonderheden daar toe betrekkelyk, draagt de Heer *Erzey* eene welgeregelde onderwyzing voor, onder de verklaaring van zeventig nevensgaande Plaaten; welker inrigting zeer wel geschikt is om den Leerling, die de eerste beginzelen der Theorie en Tekenkunst van de gewoone Huisbouwkunde wenscht te verstaan, en 'er zig verder in te oefenen, behulpzaam te zyn. De Heer *Erzey* begrypt zeer wel, dat men hier nevens ook kundig behoort te zyn, in 't geen omtrent de zogenaamde vyf Orders in aanmerking komt; dan, om zyn Geschrift niet te overlaaden, zendt hy den Leerling in dit opzigt, tot het bekende Werk van den Heer *Zimon Bosboom*, 't welk hy met regt aanpryst als een Werk, dat een Leerling met een weinig onderwys ligtlyk kan bevatten.

Verbetering tot het boegseeren, ten dienste van de Navigatie, door J. G. WALTELING, *Te Amsterdam by* J. Wessing Willemsz. 1777. *Behalven het Voorberigt* 40 *bladz. in gr. octavo.*

In dit Geschrift geeft de Autheur, na eenige voorafgaande aanmerkingen, raakende het geen men, omtrent het vervoeren van zwaare lasten, 't zy te Land of te Water, en 't onderscheid dat daarin plaats heeft, in agt hebbe te neemen, eene beschryving van zyne nieuw verbeterde en uitgevonden manier van Boegseeren. Hy bedient zig daar toe van een tot dat einde geschikt Werktuig, 't welk aan 't vooreinde van een maatig zwaaren Boot wel vastgeschroefd moet worden; en tragt te toonen, dat 'er reden zyn, om te vertrouwen, dat de Roei-

en, met behulp van dit Werktuig, beter zullen slaagen, dan gewoonlyk geschiedt, ja hun oogmerk zullen bereiken in gevallen, daar zy 'er, naar de thans gebruikelyke wyze van Boegseeren, van af moeten zien. Men zou dit Werktuig kunnen laaten vervaardigen, en als 't noodig ware plaatsen aan zodanige Booten, die geschikt zyn, om de Schepen, by gebrek van wind, in ruime Zee te brengen; dan dit niet alleen; 't vereischt, volgens zyne beschryving, geen aanmerkelyke kosten, en kan, met weinig omslags door ieder Schip medevoerd worden, om 'er, wanneer de omstandigheden zulks vereischen, gebruik van te maaken, 't zy als een Schip aan laager wal is, of hier of daar moet inloopen. Het voorstel van den Schryver heeft zekerlyk in de Theorie eene aanneemelyke zyde, en 't schynt der moeite wel waardig te weezen, door eene Proefneeming na te gaan, of het in de Praktyk zo gunstig uitvalle, als de Autheur zig belooft.

Nadere Aanmerkingen over den aart en de waarde der Burgerlyke Vryheid, en eene vrye regeering, enz. door RICHARD PRICE, *Dr. in de Godgel. en Lid van de Koningl. Maatsch. der Weetenschappen. Uit het Engelsch vertaald, en met eenige ter zaake dienende Uittrekfels uit vermaarde Schryvers voorzien, door* JOHAN DERK, BARON VAN DER CAPELLEN; *Beschreeven in de Ridderschap van Overyssel, &c. Te Leiden by* L. Herdingh, 1777. *Behalven de Voorreden van den Vertaler,* 106 *bladz. in groot octavo.*

Algemeen gerugt, dat de *Aanmerkingen over den aart der Burgerlyke Vryheid*, enz. van den Eerwaarden PRICE, zoo in Engeland, als elders, gemaakt hebben, verwekte; gelyk het gemeenlyk gaat, al vroeg veele tegenschriften tegen dezelven, waarvan sommige van meerder of minder aanbelang waren. Onder de voornaamste en edelmoedigste Tegenschryvers van den schranderen Doctor was zekerlyk de Heer GOODRICKE; van wiens geschrift, als mede uit het Engelsch in 't Nederduitsch vertaald, wy voorheen (1) verslag gedaan hebben. In deeze *nadere Aanmerkingen* nu tragt de Heer *Price* zyne voorige aanmerkingen te staaven, tegen de voornaamste tegenwerpingen, welke daartegen, inzonderheid door den Heer *Goodricke* gemaakt zyn. Over 't algemeen komt het ons voor, dat de Autheur 'er vry wel in geslaagd is; en 't blykt duidelyk genoeg, dat de meeste der tegenwerpingen rusten op verkeerde opvat-

(1) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef. VI. D. bl.* 174.

vattingen van des Heeren *Price's* gezegdens. Ondertusschen behelzen deeze *Nadere*, zoo wel als de eerste, *Aanmerkingen*, zaaken van zoo veel gewigt, dat zy alleszins de oplettendheid onzer Landgenooten, en vooral van onze Hoogleeraaren in het algemeene Staats- en Volkeren-regt, verdienen. Want schoon wy oordeelen, dat de Eerwaarde Doctor zyne gronden vry bondig gestaafd, en tegen zyne Partyen verdeedigd hebbe, zyn wy egter verre af van in allen opzigte met hem overeen te stemmen; en daarom wenschen wy te meer, dat eene bekwaame hand zyne gronden en leerstellingen eens nader ter toetse moge brengen.

Na dat de Heer *Price*, in de *eerste* afdeeling, welke bepaaldelyk handelt *over den aart der Burgerlyke Vryheid en het weezenlyke eener vrye regeering*, zyne te vooren gegevene bepaalingen van de Vryheid, zoo in 't *Natuurkundige*, als in 't *Zedelyke*, *Godsdienstige* en *Burgerlyke*, nader heeft bevestigd en aangedrongen, besluit hy, dat geene regeeringen inderdaad vry zyn, of zy moeten deeze volgende eigenschappen hebben: „ Eerstlyk, *allen*, niemand uitgezonderd, moeten door hunne Gemagtigden vertoond worden. Geen Staat, waar van maar een *gedeelte* vertoond wordt in 't wetgeevende lichaam, dat denzelven regeert, kan gezegd worden onder eene *zelfregeering* te zyn. Zoo *Schotland* geene Gemagtigden in 't *Britsche* Parlement had, zou het niet vry zyn; even min zou men *Brittanje* vry kunnen heeten, wanneer alleen *Engeland*, deszelfs ander gedeelte, op eenen eenparigen voet vertoond was. Het zelfde is, in 't algemeen waar, van elk Land, dat onderworpen is aan eene wetgeeving, waarin alleen *sommigen* van deszelfs deelen, of sommige classen of rangen van menschen vertoond zyn, en anders niet".

„ Ten tweeden, de Gemagtigden van eenen vryen Staat moeten *vry* gekoozen zyn. Zo dit het geval niet is, zo zyn zy in 't geheel geene Gemagtigden; en eene regeering van zulk slag van Representanten ontaart in eene regeering van eene *Cabale*, of van lieden in eenen Burgerstaat, die magt of geld genoeg hebben, om hunne Bedieningen te koopen of af te dwingen".

„ Ten derden, na *vry* gekoozen te zyn, moeten zy zelven *vry* zyn. Indien 'er eenige hooger wil is, die hunne besluiten bestiert, en van welken zy afhangen, zo worden zy werktuigen van dien wil; en 't is eigenlyk die wil alleen, die den Staat regeert".

„ Ten vierden, zy moeten voor korte termynen gekoozen worden; en, voor alle hunne verrichtingen, aan hunne lastgeeveren verantwoordelyk zyn. Zonder dit zal een Volk geen bedwang over zyne Gemagtigden hebben; maar door dezelve te verkiezen, zig geheel van zyne vryheid ontdoen, en eeniglyk het armzaalige voorregt genieten, van, op zekere tyden, een getal van lieden te verkiezen, welken zy gehouden zyn te *dienen*, en die, naar hun goeddunken, over hunne lyven en goederen zullen beschik-

schikken". — En, „ indien eene regeering, door Gemagtigden, vervolgt hy, gebrekkig is in elk der vereischten, die ik heb opgegeeven, dat is, indien zy op eenen oneenpaarigen voet geschiedt, en maar voor een gedeelte van den Staat plaats heeft; indien zy aan het bedwang des Volks niet is onderworpen; indien zy door omkooping en voor lange tydperken gekoozen wordt, en na gekoozen te zyn veil en afhanglyk is; — in deeze omstandigheden wordt eene Volksvertooning eene bedriegery; eene publieke pest; ja, eene regeering door dezelve is even onbestaanbaar met waare vryheid, als de eigendunkelyke alleenheersching" (1).

Na dit alles nog nader aangedrongen, en van 't geene daar tegen was ingebragt gezuiverd te hebben, handelt de Heer *Price*, in de *tweede* afdeeling, *van de waarde der Vryheid en de uitneemendheid eener vrye Regeering*; en zulks op eene wyze, dat deeze afdeeling vooral de aandagt onzer Landgenooten, en van alle waare liefhebbers der onschatbaare vryheid, tot zig moete trekken. „ Vrye regeeringen, zegt hy, zyn de eenigen, die aan 's menschen redelyke vermogens ruimte geeven, om zig te kunnen uitzetten; zy alleen begunstigen derzelver volmaaking. De leden van Vrye Staten, hunne regten beveiligd ziende, en weetende, dat zy zonder overlast de vrugten van elke aanwinst, die zy kunnen maaken, zullen genieten, worden daar door tot nyverheid aangemoe-

(1) „ Met dit verslag, zegt de Heer *Price*, heb ik alleen bedoeld aan „ te toonen, *wat 'er tot eenen vryen Staat vereischt wordt*, zonder op eenigerlei wyze te willen bepaalen, *welke regeeringsform de beste zy*. Dit „ zyn twee *zeer onderscheidene* stukken. Het eerste heeft weinig zwaarigheid in. Een vrye Staat is een Staat, die door zig zelven geregeerd „ wordt op zulk eene wyze als ik heb voorgesteld. *Doch hy kan vry zyn en niettemin de beste regeeringsconstitutie* NIET *hebben*. Vryheid, hoewel het „ weezenlykste vereischte in eene goede regeering, is het eenige niet. „ Wysheid, eenigheid, spoed, geheimheid, en nadruk zyn niet minder „ nodig; en dat is de beste regeeringsform, die al deeze hoedanigheeden „ best vereenigt; of, die by eene gelykmaatige en volmaakte vryheid de „ grootste wysheid in 't beraadslagen en besluiten, en de grootste eenigheid, kragt en spoed in 't uitvoeren voegt". Doch wy wenschten, dat de Autheur deeze aanmerking niet gemaakt had. Zoo dezelve gegrond is, vervalt daardoor, onzes oordeels, zyn geheele Stelsel, wat hy 'er ook van zeggen moge. Alles komt dan neer op loutere *bespiegelingen*, *die nooit uit te voeren* zyn. Ondertusschen konnen wy ons met deeze aanmerking zoo min vereenigen, als met de Stelling van den Schryver, „ dat „ de Vryheid van eenen Staat of Natie in opzigt op andere Natien van „ denzelfden aart is, *als de vryheid van eenen Burger onder zyne Medeburgeren*". En deeze zyn de twee klippen, aan welken hy zig telkens gestooten heeft; 't welk zynen oorsprong daaruit schynt te hebben, dat hy zich genoodzaakt gevonden heeft, zyne bepaalingen verder toe te passen, dan hy zig in 't begin juist wel had voorgesteld. Wy zyn egter middlerwyl van oordeel, dat men het Stelzel van den Autheur *over 't Algemeen* zou kunnen behouden, en niet te min deeze twee Stellingen verwerpen.

moedigd. De vryheid hebbende, om, hunne navorschingen in allerlei onderwerpen, zoo ver als zy kunnen, door te zetten, en zig in al hunne Godsdienstige en Burgerlyke belangen alleen door hun eigen oordeel te laaten leiden; terwyl zy aan anderen dezelfde vryheid laaten; zo moeten de dwaaling en 't bygeloof veld verliezen. Bewust van hunne eigene regeerders te zyn, door geene andere wetten, dan waartoe zy hunne toestemming gaven, verbonden, en niet onderworpen aan den eigendunkelyken wil van eenigen hunner medeburgeren, zoo bezitten zy eene verhevenheid en sterkte van geest, die hen groot en gelukkig moet maaken. Hoe verschillend is de toestand van de Slaaven der willekeurige heerschappy! — Gelyk Vee, dat aan het juk gewoon is, worden zy allen langs denzelfden betreeden weg voortgedreeven, beschroomd om over de allergewigtigste onderwerpen te spreeken, ja zelfs te denken; het oog steeds met ontzag op eenig veragtelyk Schepzel, dat hun meester is, gevestigd houdende; hunne vermogens gekluisterd; en eenigen der edelste dryfveeren der menschelyke natuur, die hen tot wat groots hadden kunnen aanzetten, in hun binnenste onnut gemaakt liggende. 'Er is in waarheid niets zo vernederende, als die verbastering van 't menschdom, welke in zulk eenen toestand plaats heeft". — Maar ik weet zeer wel, vervolgt hy wat laager, „ dat de Burgerregeering, zo als zy tans op den aardbodem plaats heeft, op geenerlei wyze beantwoord aan de beschryving, die ik van dezelve heb gegeeven. In steê van eene instelling, ter bescherming van de zwakken tegen de sterken te zyn, vinden wy dezelve eene instelling, welke de sterken nog sterker maakt, en hun het vermogen geeft, om *op eene regelmaatige wyze* te kunnen onderdrukken. In steê van deugd te bevorderen, en de ondeugd te beteugelen; van alle vry onderzoek aan te moedigen, van de Vryheid te bevestigen, en van alle vreedzaame lieden, zonder onderscheid, in de genieting hunner Burgerlyke en Godsdienstige regten te beschermen; zo zien wy eene barbaarsche willekeurige heerschappy, onder haaren naam, de aarde verwoesten; sommigen op eene onredelyke wyze verhoogen, anderen vernederen, alle vorderingen stremmen, en de dierbaarste voorregten van 't menschdom met de voeten trappen. — De Burger-overheden merken zig niet aan als *dienaaren*, maar als *meesters*. Hunnen verhevenen stand verbeelden zy zig, uit hoofde van hun eigen regt, te bezitten. Het Volk rekenen zy hunnen eigendom; en deszelfs bezittingen een algemeen *Fonds*, waaruit zy 't regt hebben te neemen, wat hun behaagt, en waarvan aan elk in 't byzonder niet meer toekomt, dan zy wel zo goed willen zyn hem *niet te ontneemen*".

Tot besluit, voegt de Schryver 'er nog verscheiden' aanmerkingen by, over den tegenwoordigen toestand van Groot-Brittanje; waarvan hy meent, dat de volgende stukken, onder veele ande-

ren,

ten, maar al te klaar toonen, waar 't met hun been wil, en hoe ver zy reeds gekomen zyn.

„ Eerstelyk. Eene algemeene onverschilligheid schynt my hand over hand onder ons veld te winnen. Dit is het noodzaaklyk uitwerkzel van toeneemende weelde en verkwisting". En 't is, gelyk hy alvoorens reeds aangemerkt had, „ gedaan met een Volk, zo dra het zorgloos wordt en ophoudt zig ligt te ontrusten. Eene vrye regeeringsform is niet te behouden, zonder eene ernstige en aanhoudende jaloersheid".

„ Ten tweeden. By de *omwentelingen* in 1688 verkreeg het Huis der Gemeenten juist dien invloed in deeze regeering, welken het behoort te hebben, en 't bragt, geduurende eenige jaaren daar na, hen, die in 't bewind waren, niet weinig in verlegenheid; doch 't is wel bekend dat men onlangs middelen beproefd, en een vast ontwerp aangenomen heeft, *om het te doen zwygen*. Ik zeg niet met welken goeden uitslag. — Zeker, egter, is 't, dat zy, wier staatkunde dit geweest is, de gemeene vryheid de bartader hebben afgestooken, en de ergste verraders zyn, die dit ryk ooit zag".

„ Ten derden. Voor eenige jaaren, in 't begin der regeering van den laatst overleeden' Koning, maakte het *Huis der Gemeenten* standvastiglyk *Bils*, om hen, die *pensioenen* of *bedieningen* van de Kroon hadden, uit hunne Vergadering te houden, welke *Bils* even standvastig door het *Huis der Lords* verworpen wierden. Tegenwoordig is niemand zo dwaas van het doen van zulke voorstellen in 't Huis der Gemeenten ooit in zyn hoofd te krygen".

„ Ten vierden. Eene steeds op de been zynde krygsmagt is in alle eeuwen doodlyk geweest voor de vryheid van die burgerstaaten, in welken men haar heeft ingevoerd. — *Montesquieu* merkt aan, dat het behoud der Vryheid in Engeland vordert, dat dit Ryk geene landmagt in dienst hebbe. — Dr. *Ferguson* noemt het invoeren van eene staande krygsmagt „ eene *rampzalige verfyning* „ in den tegenwoordigen staat der Burgerregeering". De Heer *Hume* verklaart deze staande armee „ eene *doodlyke* ziekte in de „ Britsche Constitutie, waar aan zy *onvermydelyk* moet sneeven". Weleer gevoelde de Natie dit gevaar; en de *staande armee* was steeds het onderwerp van zwaare debatten in beide Huizen des Parlements. De voornaamste reden, die voor het op de been houden van dezelve gegeeven werd, was de bescherming van het Huis van *Hanover*, tegen de Vrienden van den *Pretendent*. Deeze reden heeft tans geene plaats meer; zynde het Huis van *Hanover* zo wel gevestigd, dat het geene bescherming van deeze soort noodig heeft. — De staande Armee is thans veel talryker en ontzaglyker dan ooit; en des niettemin is alle tegenstand tegen dezelve verdweenen, en zy, in zeeker opzigt, een gedeelte van de Constitutie geworden", enz.

Eindelyk, heeft onze Schryver hier nog by gedaan, eenige aan-

aanmerkingen over de Schulden en Middelen van Frankryk, en eene *Schets van den voortgang der Nationaale Schuld van Groot-Brittanje*, *van* 1739 *tot* 1775. Men kan dit laatste niet dan met verbaasdheid leezen; gemerkt de gevolgen, die, zo de publieke zaaken van dat Koningryk niet spoedig eenen anderen keer neemen. haast onvermydelyk schynen, en niet dan met eene angstvallige ontroering te gemoet gezien kunnen worden. De Schulden van dat Ryk beliepen 1776, volgens deeze berekening, ruim *honderd veertig millioenen P. St.* — „ En het tegenwoordig jaar (1777) zegt de Heer *Price*, moet dezelve niet weinig vermeerderen; en hoe groot zy na 't eindigen deezer beroerten zullen zyn, kan niemand voorspellen. — Een *vreemde* Oorlog, gevoegd by deezen tegenwoordigen *burgerkryg*, zou haar mooglyk kunnen brengen tot TWEE HONDERD MILLIOENEN; doch waarschynlyker tot — NIETS". — Onze Natie is, in 't algemeen, zo zeer by de Engelsche *Fondsen* geinteresseerd, dat dit stuk inzonderheid haare overweeging verdiene.

Voorts heeft de *Baron van der Capellen* deeze zyne overzetting nog vermeerderd met eene breedvoerige Voorrede, waarin hy met de woorden van *Locke*, *Hutcheson*, *Franklin* en *Burgh* zoekt te staaven, 't geen door den Heere *Price* geleerd is. 't Is ons onmogelyk, op byzonderheden, welke hier in voorkomen, te blyven staan. Over 't algemeen kunnen we zeggen, dat deeze Voorrede veele opmerkelyke stukken behelst, en overwaardig is, door onze Landgenooten met naauwkeurigheid te worden overwoogen. „ Den bouwvalligen toestand van Groot-Brittanjes Fondsen, (dus besluit onze Edele Schryver dezelve,) die ons van zo naby raaken, aan den dag te leggen, en myne Landgenooten, zoo veel in my is, voor schade te behoeden; — den waaren aart der Vryheid en de uitgestrektheid van de regten des Volks in myn Vaderland meer bekend te doen worden; — de regtveerdigheid van de zaak der Amerikaanen, waarin ik als nog die van 't geheele menschdom beschouw, en welke, hoedanig 'er de uitslag ook van moge zyn, zo openlyk en in myn publiek karakter verdedigd te hebben, ik my steeds tot eere zal rekenen, in een helderer licht te stellen, en het redelyk en onzydig publiek te overtuigen, dat de braave *Price* geen verkondiger van gevaarlyke nieuwigheden is; maar woorden van gezond verstand spreekt. — Zie daar de bedoelingen van mynen arbeid. Rykelyk zal ik dezelve beloond rekenen, zo ik bevonden word mynen Medeburgeren van dienst geweest te zyn, en wel inzonderheid, indien ik eenigzins zal medegewerkt hebben, om hunne aandagt te bepaalen tot het grootste van alle onze aardsche belangen, het behoud namelyk der Vryheid, en het weeren der Slaverny. Deeze toch met nooit sluimerende Argus-oogen alle gelegenheden bespiedende, staat altyd gereed, om door den eersten niet bewaakten toegang in te sluipen: en talloos zyn die toegangen in allerlei

Re-

Regeeringen. De onze, schoon in myn oog de beste, die wy draagen kunnen, en, zo als ik meer gezegd heb, verre te kiezen boven de voorige, maakt, nogtans, hier geene uitzondering. Zy geeft ons groote voordeelen; maar zy heeft ook eene eigenaartige strekking, om ongevoelig tot eene *Militaire Heerschappy* over te gaan, en is niet dan met mannenkragten in evenwigt te houden. Nederland, derhalven, maake zig de voorbeelden van zyne nabuuren ten nutte, en leere uit de geschiedenisfen van byna alle de Volkeren van Europa: *dat de Vryheid nooit verder veilig is, dan naar maate men het invoeren der Slaverny moeilyk en gevaarlyk weet te maaken*".

Het Engelsche en Americaansche Kaartspel, vertoont in drie bedryven. Door J. A. SCHASZ, M. D. *Te Utr. by* G. T. v. Paddenburg, 1778. *In gr. octavo 36 bladz.*

Een geestig Hekelschrift, dat de onregtmaatigheid van de Engelsche behandelingen, voorheen den Americaanen aangedaan, en het gevaar van den tegenwoordigen Oorlog voor de Engelschen, onder 't oog brengt; terwyl het tevens doet zien, hoe de Franschen en Spanjaarden zig met den uitslag daarvan ten hunnen voordeele vleien, en hoe de Hollanders, die reeds al veele nadeelen van de Engelschen geleeden hebben, 'er niet zonder kleederscheuren af zullen komen. — De denkbeelden zyn niet nieuw, maar de manier van voorstellen heeft haare gevalligheid, en, zo 't te dugten is, een maar al te grooten trap van waarschynlykheid.

Verhandeling over de al of niet noodzaaklykheid van de augmentatie der Tractementen van Subalterne Officieren en Soldaaten. In gr. octavo 48 bladz.

Dit Papier behelst een Hekelschrift van de verkwistende leevenswyze der Subalterne Officieren en Soldaaten, met bykomende scherpe aanmerkingen over flinksche handelingen. Het is ten grooten deele meer scherp dan geestig opgesteld; doch het zal, schoon het onderwerp wat sterk uitgevoerd zy, zo wy vreezen, maar al te veel waarheid bevatten. Uit dien hoofde beweert de Schryver, dat de augmentatie der Tractementen niet alleen niet noodzaaklyk zy, maar dat ze zelfs voor schadelyk in de gevolgen gehouden moete worden. — Jammer is het ondertusschen, dat het verkeerde gedrag van onverlaaten ter benaauwinge van braave Krygslieden zou moeten strekken, en dat hieromtrent geen andere

maatregels te neemen zonden zyn. — Dan wy hebben ons, als wy deezen Schryver gelooven mogen, over dit benaauwen niet te bekommeren. Volgens zyn schryven heeft hy zelf meer dan 20 jaaren als Subaltern Officier gediend, en, door zig van alle nooteloose verspillingen te onthouden, nimmer met eenige bekommering zyne schuldeischers moeten afwagten. „ Ik heb, zegt hy, altyd „ myn vier, vyf en eens zes volle Monteeringen gehad, met myn „ twee pakken Burgerkleeren, en voor 't minst twee dosynen fy„ ne geheele Overhembden, met een rykelyk getal Onderhemb„ den; en peu a peu heb ik een klein Kapitaaltje van plus minus „ ses honderd Guldens tot myn Boezemvriend in myn Koffer ver„ zameld". — Onze Schryver moet een Man van overleg zyn, en is daar in te pryzen; doch allen hebben deeze bekwaamheid tot dien trap niet; ook kunnen bykomende omstandigheden zulks begunstigen of benadeelen. Maar met dit alles is 't zeker, dat een verstandig Man zyn fatsoen kan houden, zonder buitensporige verkwistingen, en dat men, dit in agt neemende, (genoegzaam in alle Leevensstanden,) veelal gelukkiger zou zyn. Men houde zig liever een weinig beneden, zo veel 't bestaanbaar is, dan iets boven zynen rang; en men zal 'er zig wel by bevinden; het gedrag van zekeren Generaal, in deezen te berde gebragt, zy ten voorbeelde van navolging. „ Een voornaam Generaal in onzen dienst, voor „ zestien jaaren gestorven, en een aardsch Vyand van Officiers, „ die schulden maakten, zeide my, op zekeren tyd, dat, toen hy „ Vendrig was, leefde hy als een Sergeant; toen hy Lieutenant „ was, leefde hy als een Vendrig; toen hy Kapitein wierd, als „ een Lieutenant; en toen hy Colonel was, leefde hy als een Ka„ pitein. En zo veel als hy gekend hadde, die dat zelfde obser„ veerden, waren altyd goede Officiers geweest, met welgevulde „ goudbeursen, met een menigte uitgezogt fyn Linnen, en een „ abondantie van allerlei soort van kleederen voorzien".

Gedigten en Overdenkingen. Te Utrecht by J. v. Terveen 1777. *Behalven het Voorwerk* 112 *bladz. in gr. octavo.*

De Heer *Hieronymus van Alphen* heeft deeze Gedigten en Overdenkingen opgesteld, by gelegenheid van het overlyden zyner dierbeminde Echtgenoote; en ze zyn dus allen betrekkelyk tot een onderwerp van die natuur. Aanvanglyk geeft hy een Klaagzang, behelzende zyne Aandoeningen by haar Graf; en daar nevens heeft hy gevoegd eenige Oden en Gedigten; die ten onderwerp hebben, den Dood, Christus, het gebruiken van 't Avondmaal, eene geloovige Ziel in de eerste oogenblikken na den Dood; Jesus de eersteling der geenen die ontslapen zyn, de opstanding der Regtvaardigen, en de rust in God. By deeze

Dicht-

Dichtſtukjes, die ten deele op Rym, en ten deele in rymlooze Maat opgeſteld zyn, komen ten laatſte nog des Autheurs Overdenking over eenen vroegtydigen dood, en zyne Gedagten over de beste wyze van aan afgeſtorvene Vrienden te denken. 's Mans ſchryfwyze is over 't geheel gemoedelyk en ſtichtelyk, des men 'er in 't algemeen, en vooral in ſoortgelyke droefheidbaarende omſtandigheden, een opwekkelyk gebruik van kunne maaken. Naar luid der Voorreden hadt hy eerst ſlegts drie deezer Dichtſtukjes laaten drukken, om ze aan zyne Vrienden mede te deelen; doch vervolgens liet hy zich overhaalen, om ze openlyk ter Drukperſe te geeven, het welk hem bewoog 'er nog eenige Stukjes by te voegen, die nu met elkander een klein Boekdeeltje uitmaaken. Intusſchen gehoord hebbende, dat men deeze en geene aanmerkingen, inzonderheid over zyne gedagten, nopens de werkzaamheid der zaligen in den Hemel, met opzigt tot de overgebleeven op Aarde, en de heilzaame gevolgen daarvan voor de laatſten, gemaakt had, zo verklaart hy zig by deeze gelegenheid deswegens nader, met eene korte aanwyzing der gronden, waarop hy zyne gedagten vestigt. Men begrypt, ligtlyk, dat ze zo men dezelve al niet bondig oordeelt, ligtlyk ingang kunnen vinden in 't gemood eens Mans, die gereedlyk alles omhelst, wat hem over 't verlies eener waarde Egtgenoote vertroosten kan; en 't is dus zelfs niet vreemd, dat de Heer *van Alphen* in zodanige omſtandigheden opgeleid is, om zig zelven verzekerd te houden, dat de verhooring der gebeden, of, zo men wil, der wenſchen zyner Egtgenoote waarlyk goede gevolgen voor hem heeft; hoedanig een ondervinding hem dan zekerlyk kragtig in zyn gevoelen heeft moeten verſterken. Wanneer men eenig gevoelig denkbeeld heeft van de aandoeningen van 't Menschlyke hart, in zulke omſtandigheden, kan men zodanige en dergelyke gedagten, ſchoon men 'er zyne toeſtemming niet aan kunne geeven, zeer wel met eenige toegeevendheid beſchouwen.

Dichtöeffeningen van het Kunstlievende Genootſchap, onder de Spreuk: Studium Scientiarum Genitrix. *Tweede Deel. Te Rotterdam by* A. Bothall, D. Vis *en* P. Holſteyn, 1778. *Behalven het Voor-werk* 362 *bladz. in gr. octavo.*

By het doorbladeren deezer tweede Verzamelinge, ten aanzien van inhoud en uitvoering, gelykſoortig aan de eerſte, zal men bevinden, dat dit Kunstgenootſchap, gelyk we voorheenen gezegd hebben (*), aanmoediging verdient. Begeert men, tot een blyk hier van, eene proeve in 't ernſtige, men ſla het oog op het volgende Dichtſtuk over *de Onſterflykheid.*

Ja,

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef. V. D. bl.* 273.

Ja, 't staet vast, daer is een leven na dit leven
Te wachten voor den mensch, dat wonderbaer gewrocht:
Nooit werd hem toch vergeefsch die kragt van geest gegeven:
Aen zulk een oogwit moet iets heerlijks zijn verknocht.
De aenbidlijke Opperheer kan nooit iets laegs gehengen:
Zijn denkbeeld heeft hier in niets met onze aerd' gemeen.
Zou hij zijn evenbeeld en 't nietig stof vermengen?
Zou hij ooit dulden dat die heldre zon verdween'?
Schiep hij dan vruchteloos 't afdrukfel van zijn Wezen,
Onze edle ziel, zoo schoon, zoo heerlijk? Neen, zijn magt,
Door goedheid aengespoord, en in elk deel te lezen,
Heeft zonder wijs beleid geen schepzel voortgebragt.
Moet gij, voor eeuwig in den doodangst weggezonken,
Beroofd zijn van het licht, dat thans uw oog bestraelt;
Zal nooit die zelfde glans u, na den tijd, belonken;
Treur, treur dan, sterveling, wanneer ge in de aerde daelt.
Gij moogt aen 't vrolijk dier, dat weeldrig om gaet zweven,
Vrij klagen: is uw lot mijn sterflijk lot gemeen?
Wat heil, wat vreugd is u dan boven mij gegeven!
Hoe dikwerf treuren wij! Doch gij kent geen geween.
Wat zorgen prangen ons! Wat kwelling, wat al plagen
Verzelken onzen loop! Men sterft in 't eind'... Maar zacht,
Wie nadert mij vol glans, als op een' wolken wagen?
Hoe wordt mijn geest verrukt! Wie had die komst verwacht?
't Is Godsdienst, met een' reij van uitverkoren scharen.
Kom, Christelijk Geloof; komt Godsvrucht, Wijsheid, Deugd;
Wilt mijn verwachting bij haer vaste hoop bewaren;
Gij zult me eens leiden, waer ge u steeds bij God verheugt.
Zij lacht mij toe, en vliegt naer 't heilige Opperwezen.
Wil dan, daer zulk een heil voor 't menschdom is bereid,
Mijn ziel, de rampen van dit aerdsch verblijf niet vreezen,
En roem vrij op de hoop der blijde Onsterflijkheid.
Maer wacht u, om te stout Gods Vadermin te tergen,
Beef, beef, zoo ge, onbedacht, zijn goedheid smaadlijk hoont.
Kunt ge ooit een dwaas besluit van Hem, als Regter, vergen?
Vraeg dit uw reden zelf, en zie wat ze u vertoont.
't Is orde in uw bestaen; ja, 't is u aengeboren
Ontzag te voên voor hun, die uwe meesters zijn:
Wen gij den Koning hoont, is u de dood beschooren:
Volbreng dan uwen pligt; mijd zelfs der zonden schijn.

Ver-

Verkiest men, ter uitspanninge, een grappig Dichtstuk, wel aan, dat de *onnoozele Frontijn* te voorschyn treede.

Frontijn had dikwerf van den Pindus hooren spreeken;
Doch schoon hij ernstig daerop dacht,
En alle woorden nam in acht,
Was echter hem het juiste nooit gebleken.
Des voegde hij zich bij een man,
Die van 't gemeen een dichter werd geheten,
En sprak; „ mijn vriend, ei! wil mij een geheim doen weten,
„ Dat ik nog niet doorgronden kan.
„ Gij hebt, met schranderheid, veel boeken uitgelezen:
„ Zeg mij des wat een Pindus is;
„ Dewijl dit zeker, naer ik gis,
„ Iets meer dan daeglijks goed moet wezen?
„ Nu bijt mijn Heer zijn nagels af;
„ Hij loopt door 't huis schier op een' draf,
„ En stampvoet, dat hij ons waerachtig bang kan maken:
„ Dan bidt hij een' Apollo aen,
„ (De drommel moog' die tael verstaen,)
„ Of hij in de achtbre gunst der Muizen mogt geraken.
„ Doe bid ik u, mijn vriend, mij uitleg van de zaek',
„ En zoek, (ik zal u dankbaer blijven,)
„ Die grillen uit mijn meesters hoofd te drijven,
„ Op dat zijn woelziek brein niet meer aen 't hollen raek."
De dichter, peinzende hoe 't met den knaep te stellen,
Vangt eindelijk een antwoord aen,
Om zich van hem te ontslaen,
Op dat hem deze zot niet daeglijksch zoude kwellen.
Frontijn, (dus gong hij deftig voort,)
Ik zal uw' will' voldoen, en u 't geheim verklaren:
De Pindus is een berg, die 't zangziek hart bekoort,
Het hof der dichtren, fiksch in poëzije ervaren.
Apol, wiens lier de klank van 't eêlste snaertuig dooft,
Regeert daer als het Opperhoofd.
De Muzen, of de Zanggodessen,
Omsinglen zijnen troon.
Dus schenken ze op verheven toon',
Aen 't dichterdom haer gulden lessen.

En

En lijdet 't, blij te moê, den steilen zangberg op,
En schoon ge nu uw' heer een' puikpoëet hoort noemen,
Nooit steigt hij tot den hoogsten top
Al zou men zelfs zijn kunst als onnavolgbaer roemen."
„ *ô Ongelukkig mensch! (dus riep Frontijn hem toe,)*
„ *Zijn dierbaer leven dus te slijten!...*
„ *En hoe men immer zich moog' kwijten,*
Nooit wijs genoeg te zijn!.. Wie wordt dit werk niet moê?
„ *Al zei mijn heer: „ zie daer mijn geld*
„ *Worde u bij tonnen toegeteld,*
„ *Zoo gij slechts trachten wilt den Pindus op te stijgen,*
„ *'k Zweer dat ik, zonder naberouw,*
„ *Hem nederig bedanken zou;*
„ *'k Verloor mijn goed verstand, en zou 't nooit wederkrijgen.*
„ *'t Is zeker fraei poeët te zijn;*
„ *Maer ik voor mij verkies veel liever knecht te wezen;*
„ *Dan heeft mijn breinkas niets te vreezen.*
„ *Ach! hoe gelukkig is Frontijn!*"

De jonge Vrouw; of de wedergekeerde Deugd. In 's Gravenhage by J. Menfert 1777. *Behalven de Voorreden* 353 *bladz. In octavo.*

Miss *Jenny Westbury*, op 't Land burgerlyk opgevoed, gehuwd aan Lord *George Warwick*, in London gehuisvest, en voorts in de groote Waereld gebragt, slaat wel dra, door haare lugthartigheid, over tot buitensporigheden. In verscheiden omstandigheden ingewikkeld en medegesleept, door de arglistigheid van anderen, die 't onder den schyn van vriendschap, op haar verderf toeleggen, komt zy tot op het uiterste, zo dat haar Gemaal het ten laatste raadzaam vinde, zonder eenig openbaar gerugt, van elkander te scheiden. Geduurende dat zy van elkander afgezonderd leeven, terwyl Lady *Warwick* eene schuilplaatze voor zich gezogt heeft, alwaar zy zig, geheel onbekend, onthoudt, ontvangt Lord *Warwick* zodanige berigten van 't voorige gedrag zyner Echtgenoote, dat hy overtuigd worde, hoe zy meer van losse onbedagtzaamheid, dan van weezenlyke ontrouw te beschuldigen zy; en hoe men hem, door bedriegelyke inrigtingen en loogenagtige tydingen, misleid hebbe. Dit heeft ten gevolge, dat Lady *Warwick*, haar verblyf ondekt zynde, zig weder verzoene met haaren Echtgenoot, terwyl zy haare voorige onbezonnenheid erkent, en zig schikt, om, door een pligtmaatig gedrag, aan de Liefde van haaren Gemaal te beantwoorden. Het verhaal hier van, briefswyze opgesteld, is doorvlog-

vlogten met Brieven, vervuld met waarschouwingen, tegen, en aanmerkingen over, het verleidelyke der losbandigheid, dat maar al te veel in de leevenswyze der groote Waereld heerscht; verscheiden derzelven dienen ter ontdekkinge van deeze en geene listige aanslagen, die dikwerf in 't werk gesteld worden, om iemand daar toe aan te lokken, en ongemerkt in dezelven in te wikkelen. Deezen gaan vergezeld van zodanige tusschenkomende Brieven, die verhaalen behelzen van 't geen midlerwyl met de Familie van *Westbury* voorgevallen is; en wel onder anderen een Huwelyk van Miss *Fanny Westbury*, met Mr. *Manwaring*; dat ons eene aangenaame schets van 't geluk van een gewenscht Burger-Huwelyk verleent, in tegenoverstelling van de aanzienlyker Egtverbintenis, welke haare Zuster *Jenny* aangegaan heeft. In een soortgelyk gezigtspunt plaatst men de onderhandeling van den Heer *Irwin*, nopens een Huwelyk van haar Broeder, Kapitein *Westbury*, (dien Lord *Warwick* deezen rang had verworven,) met zyne Nichte *Louisa*, welker lotgevallen ook in dit verhaal gemengd zyn, by gelegenheid dat deeze, haar ontmoetende, op haar verliefd geworden was, 't welk met een gelukkig Huwelyk voltrokken wordt. —— Het geheele beloop van den inhoud deezer Brieven, door onderscheiden soorten van gevallen verleevendigd, en een aantal van wel getroffen characters behelzende, is allerzins leerzaam, inzonderheid voor dezulken, die min of meer in de groote Waereld verkeeren, om zig tegen alle onbedagtzaamheid te wapenen, die menig een, zonder het te bemerken, tot eene losbandigheid doet overslaan; waar voor zy zelven wel eer geschrikt zouden hebben. De les, daarin vervat, is tevens van eene wydere uitgestrektheid, als een ieder onder 't oog brengende, hoe gevaarlyk het zy zig toe te geeven in eenige ongeregeldheden, dat altoos een stap ten verderve is in welke omstandigheden men ook leeve. Voorts behelst deeze Roman verscheiden leerzaame characters en nutte onderrigtingen, die van een algemeen gebruik zyn: en wel byzonder leert het gelukkige Burger-Huwelyk van Mr. *Manwaring* en zyne Huisvrouw, dat welvereende Burgerlieden geen reden hebben, om het lot van hun, die zig in de groote Waereld bevinden, over 't algemeen, te benyden.

De ligtgeloovigheid gegispt, by gelegenheid van het belagchelyk visschen naar het lichaam eens Drenkelings. Alom te bekomen. 8 bladz. in octavo.

Met dit gispende Dichtstukje heeft men 't oog op de ligtgeloovigheid, onlangs gebleeken, in 't slaan van geloof aan een zeker middel, ter ontdekkinge van 't lichaam eens drenkelings, in de onzekerheid waar omstreeks het zelve te vinden zou zyn. Het bygeloovige middel, met de vleiende hoop op een goeden uitslag, aangepreezen en in 't werk gesteld, benevens de uitkomst, beschryft men aldus. Een

Een Koper-bekken, met een Kaars
'Er in, zal fluks 't geheim ontbinden
Waar 's drenkelings lichaam is te vinden.
Wat is 't gezond verstand nog schaars!
Deez' kunst gaat vast. — Fops zaalgen Oomen
En Jaspers oude Peetemui,
Met nog een aantal braave lui,
Die allen hebben 't waargenomen:
't Zal drijven daar het lichaam leid,
Dan boven 't Lijk in 't ronde draaijen
En 't licht der Kaars als uit doen waaijen,
Ten teeken haarer sterflijkheid.
Het is beproeft — en afgeloopen
Zo als men ligtlijk kan vermoên:
Het werktuig wist niet op te doen,
In spijt van 't bijgeloovig hoopen.
't Dreef steeds, aan wind en stroom verknogt,
Of daar 't al stil hield, door het missen
Van een dier beide, baatte 't visschen
Als of men 'er naar stofgoud zogt.

Zulks geeft den opsteller van dit Stukje aanleiding, om met deeze en andere bygeloovigheden den spot te dryven; waartoe hy een gegrond regt heeft; dan 't verwondert ons, dat hy hier onder ook schynt te betrekken, het gebruik van de bekende *Duikelaars Klok*; 't welk, zo zynde, toont, dat hy, hoewel een Vyand van 't Bygeloof, egter geen ervaaren Natuurkundige is. Voor 't overige mag hy dezulken, die 't Bygeloof nog willen doen gelden, wel naar andere Landen verzenden, zeggende; Gy moogt u

Naar al die landen vrij begeven,
Daar Droes, en Spook en Nikkers zweeven,
En 't Reedenlicht is uit gevlugt.
Maar zijt voorzigtig, dat ge uw zotheid
Niet in een land of stad vertoond,
Daar schranderheid en oordeel woond;
Gy diendt een al te zwakke Godheid!
Uw dwaalgodes vondt in die landen
Veelligt wel een onthaal gereed,
Als zij de reden smaaken deedt,
Toen ze al wat denken dorst verbranden.
Hier lagt men eens met uw bedrijf;
Men laat de gekken vreugde smaaken,
Mits dat zij 't niet te bordig maaken,
Dan geeft men hun een vast verblijf.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Redenvoeringen voor Nederlands Jongelingschap. Te Amst. by Yntema *en* Tieboel, 1777. II *Deelen, in 8vo, te zamen 646 bladz.*

Zo ras dit Werkje, ten dienste der Vaderlandsche Jongelingschap geschikt, het licht aanschouwde, hebben wy niet nagelaaten daar van verslag te doen, en 't zelve, met welverdienden lof, aan te kundigen; tevens den aanleg, vermeldende (*). Ons berigt bepaalde zich toen tot het Eerste Deel. Te lang, in de daad, hebben wy uitgesteld van het Tweede Deel, byzonder, te spreeken. De Eerw. Schryver houde het ons ten goede, en zich ten vollen verzekerd, dat onvermydelyke beletzelen oorzaak geweest zyn van dit verwyl. Op nieuw hebben wy zyn Lettergeschenk in handen genomen, herleezen, en kwyten ons thans van oude schuld.

Dit Tweede Deel behelst een gelyk aantal Redenvoeringen als het Eerste; zy voeren de volgende Opschriften. (VIII) *Over de Keuze en het Aanvaarden van een Beroep.* (IX) *Over het waarneemen van een Beroep.* (X) *Over het neemen van Vermaak en Uitspanning.* (XI) *Over de Gezelligheid en de kwaade Gezelschappen.* (XII) *Over de Goede Gezelschappen, en de Regels der Verkeeringe.* (XIII) *Over de Vriendschap.* (XIV) *Over het Huwelyk.* De gemelde Onderwerpen, zo wonderwel voor de Jeugd geschikt, worden op den eigensten trant behandeld als de zeven andere in het voorgaande Deel, en maaken ieder op zichzelven een uitgewerkt Vertoog.

Laaten wy onzen Leeraar hooren, daar hy de Keuze eens Beroeps aanpryst. „ Ik stel my geen harsfenschim voor, wanneer ik veelen uwer beschouw, als geplaatst in een gewigtig tydperk uws Leevens, waar in u eene gewigtige Keuze te doen staat: eene Keuze van welke uw aardsch

(*) Zie *Hed. Vaderl. Letteroef. VI. D.* 2*de Stuk. bl.* 456.

aardsch Geluk voor geen gering gedeelte afhangt; en eene vry nääuwe betrekking heeft op uw toekomend welweezen. Ik meen de Keuze van een Beroep.

„ Tot nog heeft de ouderlyke zorge van Vader en Moeder, of een dier beiden, of van getrouwe Voogden, hunne plaatsbekleeders, u gekweekt; tot nog hebt gy u in geene noodzaaklykheid gevonden om bedagt te weezen op het verschaffen van de weezenlyke behoeften des leevens. Een tydperk uwer dagen, 't welk, in zeker opzigt, de Gulde-Eeuw van 's Menschen leeftyd mag heeten. Kommerloos, van alle kanten toegelachen, in 't vol genot van de schuldeloosste vermaaken. De voorbereidende oefeningen, waar mede gy u tot hier onledig hadt gehouden, strekten, werden ze anders wel aangelegd en behoorelyk bestuurd, om, door afwisseling, u te kiescher smaak te verschaffen van de geneugten deezer aarde. Die Lentetyd verstrykt ééns: en is op 't punt van een einde te neemen: de zwoegende en heete Zomerdagen volgen".

Naa over verschillende Beroepen gesprooken, en de Ledigheid de Moeder van Ontugt en Zedebederf tegengegaan te hebben, luidt zyne taal. „ Het tydperk des Leevens, waar in gy u heden bevindt, zal voor veelen eerlang eene groote verandering van stand te wege brengen. Tot nog hebt gy voor u zelven niet gezorgd, welhaast zult gy voor anderen moeten zorgen: wanneer de Huwelyksliefde u aan eene eerbaare Vrouwe bindt, en het toeneemend Gezin uwe tafel omringt: derzelver geluk staat u niet min dan uw eigen te behartigen en te bevorderen. En hoe zult gy dat doen, zonder een behoorlyk Beroep te aanvaarden? Immers kunnen de minsten uwer van eigene inkomsten leeven: en schoon veeler Ouderen aanzienlyke middelen bezitten, kan het medegegeeven Huwelyksgoed, en de uitzet, niet strekken, om eene leevenswyze te houden, uwe afkomst en staat voegende; ook zal de bezitting van vermogende lieden, onder eenige, en somtyds veele, Kinderen gesmaldeeld, niet toereiken om een Huisgezin naar eisch te voorzien. —— Die zorg is een pligt van Regtvaardigheid, aan onze Huisgezinnen verschuldigd: deezen veragteloosd zynde, wordt het zeggen van den PREDIKER bekragtigd, „ door groote luiheid vervalt het gebouw, en door slappig„ heid der handen het huis doorlekkende". Hierin agtloos en nalaatig te weezen, wordt, in de Gewyde Schriften, met

met de sterkste bestraffingen te keer gegaan. „ Indien
„ iemand”, schryft PAULUS, „de zynen, en voornaamlyk
„ zyne Huisgenooten niet verzorgt; hy heeft het Geloo-
„ ve verlochend, en is erger dan een ongeloovige”. Eet
„ een deugdlyke Huisvrouw, die Wolle en Vlasch zoekt,
„ en met lust haarer handen werkt, die opstaat als het
„ nog nagt is, en haaren huize spyze geeft, het brood
„ der luiheid niet”; het voegt den Vader en bezorger
des Huisgezins, in geene deele, zich daar mede te voeden. Hoe zal een Ledigganger de hoogagting en liefde zyner Egtgenoote bewaaren? hoe den eerbied zyner Kinderen verwerven? daar hy hun kommer en gebrek laat lyden, het brood der smerten eeten, traanen drinken uit eenen drieling, en elende tot eene erfenisse uitdeelt! — Beschouwt, in tegendeel, den yverigen waarneemer zyns Beroeps, te midden van een gelukkig Gezin. De blyde Moeder ontvangt hem met open armen, als hy, zyn werk verrigt hebbende, haar ontmoet, en den zegen medebrengt; van voorgaande eerlyke winsten heeft zy hem een gezonden en welaangenaamen disch bereid, gereed, om, in gulle vreugd, nevens hem, met het lieve Kroost, 't welke den welkomen Vader huppelende te gemoet treedt, daar aan te zitten, en, met onderling genoegen, zo veel tyds te slyten als de bezigheden toelaaten, of het overige van den dag, in onschuldige uitspanningen, te besteeden. Hoe bederflyk is het voorbeeld des eerstgemelden by het opgroeiende Huisgezin! hoe bemoedigend en opwekkend dat van den laatstgenoemden! Het algemeene welweezen en belang lydt, in 't eene geval, dikmaals schade op schade, en, in 't andere, trekt het de gewenschte voordeelen. —— De Grieken en Romeinen, dit in 't oog houdende, hadden byzondere Overheids Persoonen aangesteld, om toe te zien en te waaken, dat niemand der Burgeren zynen tyd in luie ledigheid doorbragt, en 't was, by de Jooden, een algemeen gebruik, om hunne Kinderen, hoe ruim ook de omstandigheden der Ouderen mogten weezen, en welk eene beschaafde Opvoeding men ook voor hadt hun te geeven, tot eenig nut handwerk op te brengen: eene gewoonte, by sommige Oosterlingen, tot deezen dag opgevolgd; en door de voorzigtigheid, op den wisselbeurtigen en onwissen loop der ondermaansche zaaken lettende, aangepreezen.

„ Niemand dan, hoe ryk ook met tydlyke middelen

 be-

bedeeld, verbeeldde zich, daar door, ontslagen te zyn van de verpligting tot het aanvaarden van eenig Beroep. Wie dit waant moet verkeerd genoeg redenkavelen om te besluiten, dat zy, die de meeste Talenten ontvangen hebben, „ om nuttig te zyn in hun Geslachte", volstaan kunnen met die in den grond te delven, te laaten roesten. Aanzienlyke voordeelen deezes leevens krygen, in 't oog van rechtverstandigen, de grootste waarde: dewyl ze den bezitter de schoonste en bekwaamste gelegenheden verschaffen om aan de oogmerken van God te beantwoorden, en op de uitgestrektste wyze het Heil des Naasten te bevorderen: eene waarde, welke zy geheel verliezen, wanneer ze ten voorwendzel van vadzige luiheid strekken en weelde koesteren; weelde, die, als een snel omgevoerde draaikolk, anderen medesleept, en uit den kring der werkzaamheid rukt. De ryke en dwaaze Jongeling, die den arbeid haat, maakt ze haatlyk by zyne metgezellen; hy verlokt hun om deel te neemen aan zyne uitspanningen, die de hoofdbedryven zyns leevens uitmaaken; zy volgen den Verleider, zonder te denken, dat zy verblind den ruimen doolweg in slaan;

Wiens ingang liefiyk schynt in 't eerste.; maar, in 't ende,
Hoe langer enger wordt, met doornen van elende
En zwaarigheen begroeid: wanneer men met beklag
En traanen voortgesleurd, niet weer te rugge mag.

„ Zy verkwisten, den leefkoers der ydelheid volgende, eenen tyd des leevens, in welken zy den grondslag huns wereldlyken geluks moesten leggen: de vermogende Verleider ontvalt hun, zy zyn aan zichzelven en hun onheil overgelaaten. Dwaasheid en Gebrek zyn ligt te bekomen; maar Wysheid en Overvloed kunnen wy, onder 's Hemels zegen, alleen verwerven, door oppassen, vlyt en naarstigheid. „ Myn Zoon, indien de Zondaars u aanlokken, verwilligt niet. Wandelt met hun niet op den weg: weert uwen voet van hunnen pad".

„ En zo min een ruime voorraad van aardsche goederen iemand ontslaat van de verpligting op welke wy thans aandringen, zo min mag iemand daar van ontheven worden, ter oorzaake van een zugt tot Godsdienstige Afzondering: hoe noodig dezelve welgeregeld ook zy voor allen, „ die na het hoogst begeerlyke tragten, en zich met „ alle bestendige wysheid zoeken te vermengen", holt

dee-

deeze Godsdienstyver buiten spoor, en verdwaalt op de ongebaande wegen der Geestdryverye. Ik zou my geheel andere begrippen moeten vormen van uwe denkbeelden, omtrent de pligten van den Godsdienst, dan ik doe om het noodig te keuren, hier in 't breede aan te toonen: dat hy geenzins te verontschuldigen is, die de weezentlyke verpligtingen van een gezellig leeven, „ dingen die „ den Mensch goed en nuttig zyn", verzuimt, om eene ontydige en kwaalyk begreepene Godsdienstigheid te oefenen".

Hier op volgen de Regels in 't kiezen van een Beroep in agt te neemen; deezen moeten in 't Werkje zelve geleezen worden. Ze zyn weldoordagt en met alle behoedzaamheid voorgesteld. De daar aan gehegte Redenvoering over *'t waarneemen van 't Uitgekoozen Beroep*, is een der langste: onze Leeraar pryst daar in de *Voorzigtigheid tot Leidsvrouwe* aan, en wil dat *Regtvaardigheid het Rigtsnoer* en *de Naarstigheid de Prikkel* zy. Onder deeze hoofdzaaken vervangt hy alles wat wezenlyk vereischt wordt in iemand, die zich voorstelt, onder den Godlyken zegen gelukkig te slaagen in den arbeid, welken hy heeft voorgenomen te arbeiden onder de Zonne.

Onze Leeraar heeft geenzins, gelyk hy het uitdrukt, „ vergeeten wat de Jeugd is, hoe deeze meer dan eenige andere Leeftyd, door het Vermaak, 't welk de Wereld oplevert, minzaam wordt aangelachen, ik beschouw 't zelve met geen stuursch gelaad, noch wil dat het van u met een gefronst voorhoofd, aangezien wordt. Zulks zou my tot eenen strengen Zedemeester maaken en u geheel niet voegen". Hy toont, dat Vermaak en Uitspanning nuttig en noodig is: en leidt zyne Kweekelingen voorts door den kring der Vermaaken en Uitspanningen, die hun voegen, telkens gebruik en misbruik van elkander schiftende; alles besluitende met eenige algemeene regelen, in dit stuk veilig in agt te neemen. Van 't een en ander lust het ons een staaltje uit te kippen. „'t Verwondert u misschien, Jonge Heeren, dat ik, reeds zo lang van Vermaak en Uitspanning gesprooken hebbende, tot nog geen woord repte van het Kaartspel, de zo zeer geliefkoosde Uitspanning in veele hedendaagsche Gezelschappen. —— Wat zal ik zeggen? Het als ongeoorloofd en zondig volstrekt te veroordeelen gaat, dunkt my, te verre; doch het op de laagste plaats onder de Uitspanningen te stellen schynt my alzins redelyk. In de daad het beste dat men

van deeze zo sterk in zwang gaande gewoonte kan zeggen bestaat hierin, dat het Kaartspel, terwyl men daar aan zyn tyd besteedt of dien doodt, ons van erger wederhoudt, en op dien tyd kwaadspreekenheid, laster, en vuile redenen doet zwygen. —— Ook moge het de tydkorting uitmaaken van Menschen, wier harssenen te ledig zyn om eenig nut gesprek te voeren; doch hoe menigwerf brak de dwaaze Speelzugt, die zeer overmeesterend en daarom hoogstgevaarlyk is, een heerlyk onderhoud af, en noodzaakte een redelyk Schepzel, vatbaar voor verhevene verlustigingen, eenige uuren door te brengen, met het verschieten en verdeelen van een spel kaarten, het opraapen en nederwerpen derzelve, zonder eenig ander gesprek dan het verveelend herhaal van de uitdrukkingen, die de onderscheide spelen mede brengen. Ik zal thans niet ophaalen, hoe vuige Driften van Gierigheid, afgunst en haat, zich menigmaal aan de speeltafels vervoegen: hoe de blykbaare ernst en aandagt in 't speelen aangewend, en kennelyk op het gelaad der speelderen, my dit bedryf veel eer als een in- dan een uitspannig doet voorkomen. De kundigste speelder verliest dikwyls, om dat het geval hem geen goede kaart in handen geeft, 't welk verdriet in plaats van vreugde baart. Wonderlyke Strydigheid! men hoort menigwerven het zogenaamde Vermaak, waar mede men bezig is, vervloeken! —— Hoe meer een spel van 't geval afhangt hoe min het eenen redelyken geest kan verlustigen. Alle eigenlyk zogenaamde Dobbelspelen zyn alleen te dulden in lieden van den laagsten rang; en zy verdienen eer ons medelyden, dan onze navolging. —— Van 't spel handelende, kan ik niet nalaaten u, op 't ernstigt te waarschuwen tegen de gevaarlyke plaatzen, waar de speelzugt woont, en deeze, met de Geldzug, strikken spant om de onbedagten te vangen: in deeze, heeft menig goedaartig Jongeling eerst zyn vlyt dan zyn Geld, en eindelyk zyne goede Zeden verspeeld en verloren".

Onder de Regelen der Uitspannninge vinden wy deezen aller gewigtigsten. „ Neemt noit eenige Uitspanning, welke strydt met uwen Pligt als een goed Burger of een braaf Christen: die u belet aan uwen Staat en Betrekkingen te beantwoorden, u een flegten Zoon, een onwaardigen Broeder, een schaadlyken Vriend doet worden, en uw oorbeeld van een verdervenden Invloed maakt op de Maatschappye, of u buiten staat stelt tot het welwaarneemen

men der Godsdienstpligten. Deeze Regel is van eene zeer groote uitgestrektheid, en van eene oneindige toepassing dat ik dus spreeke, wanneer uwe lusten of de verleidingen u aanlokken om denzelven te overtreeden „ bewilligt niet, op dat gy geen strik over uwe zielen haalt". De Stem der Pligtbetragting moet altoos boven die der Verlustiging gehoord, en noit door dezelve overschreeuwd worden. Ongelukkig, zeer ongelukkig, in de daad, zien wy te veelvuldige gevallen van het tegendeel. Vaak moet het Beroep agter staan, vaak de Godsdienst wyken, als 't bevallig uitgedoscht Vermaak te voorschyn treedt, en de Jeugd uitnoodigt.

„ Ik kan niet nalaaten hier te reppen van een misbruik in 't neemen van Uitspanning, zo algemeen als verderflyk. Gy begrypt misschien terstond wat ik op 't oog heb! Zommiger Geweeten klopt reeds op deeze aanmerking! —— Ja, jonge Heeren, ik bedoel het bestendig misbruik van den Dag, onder de Christenen, ter handhaaving van den Openbaaren Godsdienst geschikt, om die in Plaisierpartyen door te brengen. Gy kent my te wel, om te vermoeden, dat ik tot die nauwgezette soort van Menschen behoor, die alle Vermaak, op Zondag, voor heiligschennis uitkryten; 'er kunnen omstandigheden zyn, die het neemen eener Uitspanning als dan zeer gevoeglyk en geoorloofd maaken; ook wraak ik geenzins, dat men een gedeelte van den Rustdag in betaamelyke Verlustigingen slyte. Maar ik bedoel die bestendige gewoonte, om, ten minsten in de aangenaamste Jaarsaisoenen, alle Zondagen op die wyze te besteeden, of by aanhoudenheid dien geheelen Dag, zonder om den Kerk en de Openbaare handhaaving van den Godsdienst te denken, aan Vermaakneemingen op te offeren.

„ Die zich hier in te buiten gaan, betoonen duidelyk den gepasten eerbied niet te bezitten voor den Godsdienst, en leeven, in eene moedwillige verwaarloozing der geschiktste middelen om het vuur van Godsdienstyver leevendig en brandende te houden; om in de Waarheid onderweezen, tot Pligtsbetragting bekwaam gemaakt, en door de sterkste beweegredenen opgewekt te worden. Zy vervreemden, by trappen, meer en meer, van alles wat ernst mag heeten: hunne zielen kwynen aan eene jammerlyke lustziekte en hunkering na vermaaklykheden; welker kenmerken zich duidelyk op hun misnoegd gelaad vertoonen, wanneer de bepaalde Uitvlugtsdagen, het ge-

wenschte weêr niet opleveren, of eenig ander beletzel hun te rugge houdt, van deel te neemen aan de lang vooruitbestemde Plaisierpartyen. Elendige slaaven der Verlustigingen! Wilt gy dan geen enkel oogenblikje over hebben om op iets weezenlyks, op uwe eeuwige belangen, te denken? Zyt gy geschaapen om een geheele week in verzamelen, en den Rustdag in verkwisting door te brengen? en bovenal uw hert op te haalen, wanneer de Christenheid tot het gedenken der gewigtigste Gebeurtenissen, de Grondvesting van hunnen Godsdienst betreffende, Feestdagen viert? —— My dunkt hier in is, behalven het onpligtmaatige, iets aanstootelyks, iets onbestaanbaars, of gy moet den geheelen Godsdienst een spel agten, en u over het toekomende niet bekommeren. Dan voor de zulken, gelyk ik reeds meermaalen heb opgemerkt, zyn myne Redenvoeringen niet geschikt".

Op deezen eigensten trant zyn de overige Redenvoeringen, die dit Tweede Deel beslaan, uitgevoerd, ons Berigt is breed genoeg uit geloopen. Wy pryzen dit Werkje der Vaderlandsche Jeugd nogmaals op het kragtigst aan: ook zullen Huisvaders en Huismoeders, 't zelve leezende, 'er veele kundigheden uit kunnen opdoen, die hun te staade komen in 't opvoeden hunner Zoonen. Wy vereenigen ons in den hartlyken wensch des Eerwaardigen Schryvers, waar mede hy zyne laatste Redenvoering en het Werk besluit. „ Dus heb ik, in een reeks van Redenvoeringen, als uw Vriend, Jonge Heeren, uwe aandagt bezig gehouden, de voornaamste Pligten, aan uwen jeugdigen leeftyd voegende, afgeschetst en aangedrongen. Mogten dezelve een hulpmiddel weezen om u braave Zoonen, nutte Leden van den Burgerstaat, cieraaden der Kerke, wakkere en Godsdienstige Mannen, wel bezorgende Huisvaders te maaken, om u dit Leeven gelukkig te doen doorbrengen in de volzalige Hoop op een beter Toekomend! Ik sluit alles met den raad door SALOMO der Wysheid in den mond gelegd. „ Myn Zoon vergeet myne Wet niet; maar uw hart bewaare myne geboden: „ want langheid van dagen, jaaren van leeven en vrede „ zullen zy u vermeerderen; dat de goedertierenheid „ en trouwe u niet verlaaten; bindt ze aan uwe halze, „ schryft ze op de tafel uws herten; vindt gunste en goed „ verstand in de oogen GODS en der Menschen".

Ge-

Geschiedenis der Israëliten vóór de tyden van JESUS. *Door* J. J. HESS, *Bedienaar des Goddelyken Woords te Zurich. Uit het Hoogduitsch overgezet. Derde Deel. Te Amsterdam by* P. Meijer, 1777. *Behalven de Voorreden* 430 *bladz. in gr. octavo.*

Overeenkomstig met het plan, dat de Eerwaerde *Hess* zich in dit Werk voorgesteld heeft, waervan wy voor enigen tyd gewag gemaekt hebben (*), levert ons dit derde Deel een vervolg van Israëls Geschiedenissen. Het neemt zyn aenvang met oordeelkundige aenmerkingen over den staet der Israëliten in Egypte, byzonder om en aen den tyd van *Mozes;* ontvouwt verder de geboorte en lotgevallen van *Mozes* tot op deszelfs Godlyke roeping, om de Israëliten te verlossen; het voorgevallen ten hunnen opzichte in Egypte, tot hunnen uittogt uit dat Land; benevens hun wedervaren tot op de Wetgeving van Sinaï, en geduurende hun verblyf aldaer. De Eerwaerde *Hess* draegt ons dit gedeelte zeer leerzaem voor, om ons de Godlyke inrichtingen daerin ten duidelykste te doen beschouwen, en dus te toonen hoe alles samenloopt ter verdere uitvoeringe van 't groote ontwerp, dat God zich voorgesteld had; het welk hem meermaels, onder 't ophelderen der Geschiedenissen, aenleiding geeft, om ons onder 't oog te brengen, hoe deze en gene voorvallen, door Gods wyze schikking, als ter voorbereidinge tot volgende gebeurtenissen strekten, waer door zy, ten blyke van Gods bestiering, als voorbedagtelyk aeneengeschakeld zyn. —— Men sla, tot ene proeve hier van, het oog op de opvoeding van *Mozes* aen 't Hof van Egypte, zyn verblyf by *Jetro*, en de aenhoudende verdrukking van Israël, onder de dwinglandy der Egyptische Vorsten.

Mozes, onder 't opzicht der Princesse Koninglyk opgevoed, verkreeg, gelyk onze Autheur opmerkt, hier kundigheden, die hem vervolgens wel te stade kwamen. „ De Egyptenaars waren, sedert den tyd van Joseph, in goede en slegte, waare en bygeloovige kundigheden,

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letter-Oef.*, *VI. D. bl.* 378.

den, verre gevorderd. Groote vermogens van geest bezittende, moest de jongeling in de staat- natuur- en werktuigkunde der Egyptische Priesters en geleerden ongemeen bedreeven worden. Voor hun bygeloof en voor de geheimen van hunnen veelvoudigen dierendienst kon hy niettemin behoed blyven, indien hem slegts vroegtydig, (gelyk wy niet twyffelen,) zyne Israëlietsche afkomst door zyn Vader of Broeder voorgesteld, en een haat tegen 's Lands afgodery ingeboezemd werd. Ook schynen de Egyptische geleerden hunne geheimste leerstukken reeds bewimpeld te hebben, met de duisterheid der beeldspraak, welke voor een' leevendigen en vuurigen jongeling niet zeer aangenaam, noch ligt te doordringen was. En in een ryper leeftyd, (Mozes bleef tot in zyn veertigste jaar aan 't Hof,) bepaalde hy vermoedelyk zelf de grenzen, binnen welken hy, by 't leeren der Egyptische kunsten, wilde blyven, zonder te diep in hunne geheime kunsten en weetenschappen te treeden, om welker nietigheid te bezeffen, hy slegts eene bloote historische kennis noodig had. Het beste, 't geen hy in Egypte kon leeren, betrof 's lands wetten, en staatkundige inrigtingen, welke veel navolgingswaardig in zig hadden, en de toenmaalige krygskunde. De manier, op welke godsdienst en staatkunde, Priesterlyke en Vorstelyke waardigheden, in Egypte met elkanderen verknogt waren, en, (gelyk meer of min ook by andere Volken,) eene soort van hierachie uitmaakten, verdiende insgelyks zyne oplettendheid. Hier door verkreeg hy ten minsten denkbeelden, die ook van nut konden zyn, by de waare theokratie, welke door hem ingevoerd moest worden. Zo veel kan men vastfstellen, zonder de godlykheid zyner zending te kort te doen. En hoe wysselyk was het beschikt, dat hy, die zyn Volk van afgodery zuiveren, en dezelve in de verschillendste gedaanten bestryden zou, dit kwaad juist daar moest leeren kennen, waar het weezenlyk allengs de allerzeldzaamste en strydigste gedaanten aannam, en met alle beguicheling der geheimkunde en alle schynbaare wysheid der zinnebeeldige leer onderfsteund was".

Intusschen zal hy, zo als de Eerwaarde *Hess* vervolgt,

volgt, niet onkundig geweest zyn in den Godsdienst der Vaderen en de oude Openbaringen. „ Dewyl de schryfkunst niet geheel nieuw meer was; dewyl by alle Volken de oudste overleveringen nog veel eenstemmigs in zig hadden; dewyl de hovaardy der Egyptenaaren zo hoog niet klom, dat zy, gelyk in laater tyd, zig beroemden op eene fabelagtige reeks van Koningen, die sedert veele duizenden van jaaren geregeerd hadden; dewyl Mozes zelf de Zoonen der twaalf stamvaderen nog gekend, gesproken en van hun geleerd kan hebben: was het voor zulk' een man veel ligter van ieder overgebleeven egt gedenkstuk der vroegere geschiedenis het beste gebruik te maaken, en den God zyner Vaderen, als Heer en Schepper der wereld, reeds eenigermaate te leeren kennen, eer hy hem op Horeb verscheen. In eene regte lyn afstammende van een' onlangs gestorven' Zoon van Jakob, kon hy die betrekking zyner natie tot den God van Abraham, dien men in Egypte niet kende, vroeg leeren bezeffen".

Onze Schryver het geschiedverhael van *Mozes* verder nagaende, meld ons, hoe *Mozes* zich genoodzaekt vondt uit Egypte te vluchten; in zyne vlucht in kennis geraekte met *Jetro*, Vorst der Midianiten; eene van deszelfs Dochters huwde; en door *Jetro* tot zynen Opperherder aengesteld werd. Aengemerkt hebbende hoe deze bediening van Opperherder, by een herderlyk Volk, welks Vorst of Emir zelf zyne inkomsten van de veehoedery trok, aenzienlyk was, en met graegte aengenomen werd, leid hy ons ter overdenkinge, hoe dit verblyf van *Mozes* by den deugdzamen *Jetro* bevorderlyk was tot Gods oogmerk met *Mozes*.

„ 't Viel Mozes, zegt hy, in 't huis van den deugdzaamen Jetro, gemakkelyk, het Egyptiesch hofleeven te ontwennen, en zig aan den herderlyken staat, zo geliefd by zyne Voorouders, toe te wyen. Dit stil herderlyk leeven was ook de nadere voorbereiding tot het beroep, waartoe God hem verordend had. By de kundigheden, die hy uit Egypte had medegebragt, waar onder de kennis van den akkerbouw geenzins de geringste was, kwam nu ook ondervinding; eigen ondervinding, de waare leermeesteres der deugden, die voor een' herder des volks, gelyk Mozes worden zou, onontbeerelyk

lyk zyn. Het stil en eenvormig Herders leeven, (wy kennen het uit de geschiedenis der stamvaderen,) was ryk in nutte ondervindingen en waarneemingen. Deeze leevenswyze stelde hem niet alleen in staat, om naderhand in zyne wetten ook op het herderlyk leeven te zien, en in den veertigjaarigen herderlyken togt, door de Arabische woesteny het bewind te voeren, maar was ook veel bekwaamer dan 't Egyptiesch hofleeven, om hem tot die onafgetrokkene en verhevene gemoedsgesteltenis op te leiden, welke tot den omgang met God vereischt wordt. Het herderlyk leeven heeft oudtyds de meeste Helden van deeze soort gevormd; Leeraars, Wetgeevers, Herders des Volks, Mannen Gods. Hy hadt in de veertig jaaren, die hy by Jetro doorbragt, tyds genoeg, om het goede, 't geen hy in Egypte gezien en geleerd had, van het minder nuttige af te scheiden, het laatste te vergeeten, het eerste door overdenking tot rypheid te brengen. Voor Egyptische afgodery kon hy in zulk een' langen tyd ook nergens beter behoed blyven; want alles toont aan, dat Jetro, uit de geschiedenis der stamvaderen, en uit die van vroegere tyden, den God kende, welken Abraham geëerd had; schoon hy mogelyk aan andere Goden, by voorbeeld de Egyptische, ook nog eenige magt en invloed toeschreef".

Zo strekte alles ter voorbereidinge van *Mozes* tot zynen post, en even zo schynt de aenhoudende verdrukking der Israëliten in Egypte, waer onder zy steeds bleven zugten, ten doel gehad te hebben, dat zy by den God van Abraham, Isaäk en Jacob, als hunnen Beschermgod, hun behoud zouden zoeken, en vervolgens te vrede zyn, met hunne lotbeschikkingen, welke hy aen Abraham beloofd had.

„ De godspraaken, zegt de Eerwaerde *Hess*, die het land Kanaän zo dikwerf aan hunnen stam hadden toegezegd, waren by de Israëliten nog niet ganschlyk vergeeten. Doch indien hunne lotgevallen in Egypte gunstig en wenschelyk geweest waren, zouden zy, in 't verloop van twee honderd jaaren, geduurende hun verblyf in dat land, den lust en moed, om naar Kanäan weder te keeren, en het zelve te bemagtigen, buiten twyfel verlooren hebben. En dan hadden zy, nevens deeze en andere godspraaken en beloften aan Abraham,

ook

ook zekerlyk den God, die deeze godſpraken gedaan had. 't eenemaal vergeeten; en niet alleen hem vergeeten, maar zig in 't Egyptiesch bygeloof, waartoe zy buiten dien zeer geneigd waren, dermaate verſtrikt, dat zy nooit meer het volk van den God van Abraham, (in tegenſtelling tegen de gewaande Goden der Volken,) hadden kunnen worden. Daar zy zelfs, midden in hun ongeluk, zulke beminnaars der uien en viſſchen van Egypte geworden waren, dat zy in de woesteny het gemis daarvan naauwlyks konden verdraagen; hoe onoverwinnelyk zou hunne neiging tot Egypte geworden zyn, indien zy aldaar ſteeds gelukkig geleefd hadden! Lag het derhalven in 't ontwerp der Voorzienigheid, hen tot een afgezonderd Volk van den waaren God aan te kweeken, zo was het, volgens het zelfde ontwerp, insgelyks noodig, Egypte op de eene of andere wyze gehaat, of, gelyk Mozes zig uitdrukt, hun huis van dienstbaarheid te maaken. En ſchoon het in deezen ſtaat onvermydelyk was, dat zy van 't afgodisch bygeloof hunner verdrukkers veel aannamen, zouden zy 'er egter ongelyk meer van aangenomen hebben, indien men hen door wellust aangelokt had (*). Want nu bleeven zy nog ſteeds geneigd, om de verwagting van eene overlang beloofde verlosſing uit Egypte, zo zy ze al niet zelven koesterden, ten minſten van tyd tot tyd zig te laaten herinneren. En wanneer hun nu eens op zulk eene verlosſing hoop gegeeven, wanneer dezelve hun weezenlyk uit den naam van den God van Abraham voorgeſteld, en, als de vervulling der oude belofte, aangekondigd kon worden, was hun oor en hart daar voor des te meer open. Eén woord, ééne Godſpraak van Jehova, moest by deeze omſtandigheden dieper in hunne ziel dringen, dan wanneer 'er, in gelukkige omſtandigheden, de eene Profeet na den ander opgeſtaan was, om hun den God der Vaderen in 't geheugen te herroepen. —— Wy moeten deezen ſtaat der Israëliten in Egypte aanmerken als eene School, waarin zy tot de verlosſing en wetgeeving voorbereid werden".

(*) „Gelyk zy naderhand, op raad van Bileam, door wellust „tot afgodery aangelokt werden".

Een

Een tiental van Predikatien van den Hoogeerw. zeer Gel. en Wydberoemden Heer J. STAPFER, *Hoogleeraar der H. Godgeleerdheid te Bern in Zwitserland. Uit het Hoogduitsch vertaalt, en met eene Voorrede en eenige Aantekeningen uitgegeven, door* W. H. NUMMER, *Predikant in den Ouden-Bosch. Derde Stuk. Te Utrecht by* G. T. *en* A. v. Paddenburg, 1777. *Behalven de Voorreden, enz.* 298. *bladz. in groot octavo.*

Naerdemael wy, met de afgifte der twee voorige Stukken dezer verzamelinge van weldoorwrogte Predikatien, van den Hoogleeraer *Stapfer*, reeds een en anderwerf een stael van 's Mans deftige leerwyze, die leerzaem, geleidelyk en indrukbaer is, gegeven hebben, zo zy het voor tegenwoordig genoeg, van dit derde Stuk te melden, dat de daer in vervatte Leerredenen de voorigen evenaren, en ons de volgende onderwerpen ontvouwen. (1.) *Jezus, de opstanding en het leven*, Hand. II. 32; ter aentooninge, hoe de Apostelen getuigen van 's Heilands Opstanding geweest zyn, en ook wy getuigen derzelven zyn moeten. (2.) *De goede voornemens*, Ps. 119. 5; derzelver eigenschappen, de oorzaken die ons in 't gemeen van derzelver vervulling afhouden, en de krachtige beweeggronden, die ons tot derzelver vervulling verplichten moeten. (3.) en (4.) *Het verzuim van den openbaren Godsdienst*, Heb. X. 25; onze verplichting om dien niet te verzuimen, en de voornaemste oorzaken, waer uit het veelvuldig verzuimen van denzelven ontstaet, de voorwendzels met welken men zich zoekt te verontschuldigen, het middel tot een vlytig bywoonen van denzelven, *elkander te vermanen*, en de sterke beweeggrond hier toe, *zo veel te meer, als gy ziet, dat de dag nadert.* (5.) *Het verzuim des Gebeds*, Col. IV. 2; de voornaemste oorzaken van het verzuim des gebeds, de groote zonde van dit verzuim, benevens de schade en 't gevaer van 't zelve. (6.) *De Verleiding*, 2 Tim. III. 13; de Verleiding, door den Apostel bedoeld, en op welke de Hoogleeraer ook bepaeldlyk het oog heeft, bestaet daerin, dat men anderen, door kwade redenen en handelingen, door een slegt voorbeeld, door aenporringen en verlokkingen, of door andere middelen van het goede afhoud en tot de uitoefening der zonde verleid: en hier op

zlende schikt hy zyne Leerreden ter voorstellinge van de grootheid en verschriklykheid der Zonde, wanneer men 't 'er dus op toelegt, om anderen te verleiden. (7.) en (8.) *Zedeleer voor de jonge lieden*, Ps. 119. 9; bestaende in de twee volgende plichten: (*a.*) Zy moeten den Godsdienst, welke in de H. Schrift begrepen is, kennen en van harte gelooven: (*b*) daerbenevens moeten zy hunne zeden en hun leven naer derzelver regelen inrichten. Ter ontvouwinge van dit laetste, draegt de Hoogleeraer der Jeugd afzonderlyk voor, hunne algemene en hunne byzondere plichten, zo ten aenzien van de inwendige, die het hart en deszelfs neigingen vormen, als ten opzichte der uitwendige, die de zeden betreffen. (9.) *Het Ongeloof*, Heb. III. 12; de oorzaken, de dwaesheid en de schandelyke gevolgen van 't Ongeloof. (10.) *De plichten der Dienstknechten en hunne Heren*, naer den inhoud der Textwoorden. Col. III. 22—25. en IV. 1., in tegenstelling tegen elkander, voorgedragen.

De Tolerantie, als een vrugt van Vernuft en Menschliefde, voorgesteld in twee Stukjes; behelzende, Eenige Brieven van een reizenden Jood, over den tegenwoordigen toestand van den Godsdienst onder de Protestanten; uitgegeeven door een Leekebroeder, met veele noodige Aanteekeningen opgehelderd. Benevens een Brief aan den Schryver van het Leven en de Gevoelens van S. NOTHANKER, *door zynen eertyds onderdaanigen Schoolmeester. Beide uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsterdam by* M. de Bruyn, 1778. *Behalven de Voorreden* 114 *bladz. in groot octavo.*

Gelykerwyze het verhael van 't Leven en de Gevoelens van *Nothanker*, inzonderheid, strekte om de handelwyze eniger *Orthodoxen* te hekelen, even zo zyn deze Stukjes ingericht, om de denkwyze eeniger *Toleranten* te gispen. Wy hebben, toen we van 't eerstgemelde gewaegden, reeds opgemerkt, dat 'er, zekerlyk, van de ene en andere zyde berispenswaerdige misslagen begaen worden, en dat het van nut kan zyn, die, ter waerschouwinge, in een treffend licht te stellen (*). Overeen-

(*) Zie *Nod. Vad. Letter-Oef. VI D. bl.* 198.

eenkomstig hier mede kunnen ook deeze Brieven hunne nuttigheid hebben, voor zo verre ze hier en daer, ter ontdekkinge van sommige mispassen, strekken; waer van men een goed gebruik kan maken. Ze worden, 't is waer, gemeenlyk, by manier van gevolgtrekking, te ver getrokken; doch dit is, gelyk men weet, Schriften van dien aert ter wederzyde eigen. Zulks kunnen we, dien schryftrant ten overvloede kennende, gevolglyk zeer wel over 't hoofd zien. Maer buiten dit, al het partydige daer latende, en deze Stukjes, naer 't bedoelde, in 't opstellen, aenmerkende, als een schertsend Geschrift, moeten wy betuigen, dat het aen dit denkbeeld zeer gebrekkig beantwoord; en wy twyfelen niet, of zelfs de strengste *Orthodoxe*, zo hy dit Geschrift van die zyde onpartydig nagaet, zal met ons erkennen, dat noch de Jood, noch de Schoolmeester, onder de recht geestige Schryvers, geteld kunnen worden. 'Er komen, dit staen we gaerne toe, nu en dan eenige geestige slagen in voor; doch ze zyn 'er te spaerzaem in te vinden; meerendeels zyn de onderwerpen, voor een geestig hekelschrift, te dor Theologisch behandeld; de Joodsche spelingen zyn over 't geheel laf en veelal gedwongen; en de Schoolmeester behandelt zyn stuk, meer als een Man, die alles in 't wilde heen praet, dan als iemand, die waerlyk geestig denkt. —— Mogelyk heeft men deze Stukjes in dien smaek geschreven, om dus te beter te beantwoorden aen het character der persoonen, wier pennen men kwanswyze gebruikte. Indien dit waer zy, zou 'er nog al enige kunst in steken; doch dan komt het ons voor, dat het ver van oordeelkundig zy, zich in een schertsend geschrift te bedienen van persoonen, die in hun character geenzins geschikt zyn, om hunne onderwerpen op eene vernuftige wyze te behandelen.

Wat hier van zy, 't ontbreekt zekerlyk den Jood, zo wel aen vernuft als oordeel, wanneer hy, willende schertsen, met het gevoelen van hun, die beweren, „ dat 'er „ nooit van den Duivel bezeetenen geweest zyn, dat het „ zieke, miltzuchtige lieden geweest zyn", daer uit afleid, „ dat zy hunnen Messias van de meeste, groot„ ste en heerlykste wonderen berooven". Het moet dan, volgens het denkbeeld van dien Jood, waer zyn, dat 'er meer magt vereischt word, om den Duivel in zyne werking te stooren; dan om de Natuur, met een woord spreken, een anderens loop te doen nemen. Die

zo

zo denkt, is, in dit geval, een gemeen Godgeleerde en een onkundig Wysgeer. —— En niet beter is 't met den Schoolmeester gesteld, wanneer hy, schertsende, ene vergelyking maekt, die, in zynen Brief, meermaals herhaeld, en op verschillende wyzen gebezigd word; „ tusschen de gelykvormigheid van een welingerichte Compagnie Soldaten, en die van de Kerk, den Godsdienst en de Geloofsleer". —— Volgens den aert dier vergelykinge zouden, naer 't oogmerk van den Schoolmeester, de Symbolische Boeken, (welker strenge in acht neming, hy, tegen enige Leeraers der Luthersche Kerke, in Duitschland, aengedrongen zou willen hebben,) vergeleken moeten worden, met de Krygsartykelen van ene Compagnie Soldaten; dat hy ook zomtyds doet; maer op andere plætsen is de vergelyking tusschen de Krygsreglementen onder éénen Opperbevelhebber, en Gods Woord onder den enigen Oversten en Leidsman onzer zaligheid. Deze onregelmatigheid maekt veelvuldige verwarringen in de voorstellingen en gevolgtrekkingen; en zulks word nog daerenboven vermeerderd, ter oorzake, dat de Schoolmeester dezelven, nu tot het leerstuklyke, dan tot het zedelyke overbrengt. Hier door haspelt hy alles in diervoege door een, dat zyne vergelykingen noch oordeelkundig noch vernuftig zyn, of geheel buiten de zaek loopen, of tegen hem gekeerd kunnen worden, door de *Toleranten*; die Jesus Christus als hunnen Godlyken Leermeester eerbiedigen, als den genen, die de woorden des eeuwigen levens heeft; en voorts alle Symbolische Boeken aenzien als Menschlyke Schriften, die den Woorde Gods onderworpen zyn, volgens het eenparig gevoelen van alle ware Protestantsche *Orthodoxen;* die hierin met de *Toleranten* overeenstemmen.

Schets der geheele Verloskunde, geschikt om derzelver grondbeginzelen volkomen te leeren, door A. VAN DE LAAR, *Med. Dr. in 's Hage. Tweede druk. In s'Gravenhage, by* H. H. van Drecht, 186 *bladz. in groot* 8vo.

Deeze Schets der Verloskunde is eerst in 't jaar 1774, zonder naam des Schryvers, uitgegeeven: wy hebben in 't *Derde Deel der Hed. Vad. Letteroeff. bl.* 494, ons oordeel over dit Werkje medegedeeld, en 't zelve als

als nuttig aangepreezen. De Schryver heeft nu by deeze tweede uitgaave goedgevonden zyn naam te ontdekken, en verscheide veranderingen en verbeteringen 'er by te voegen. De Handgreepen, en vooral die met Instrumenten geschieden, zyn hier breedvoeriger voorgesteld. De Heer VAN DE LAAR getuigt in 't Voorbericht, voor deeze tweede Uitgaave, dat hy geene geringe verbetering aan dit Werkje nog had kunnen geeven, indien 'er voldoende Proeven waren geweest, om de doorsneede der Schaambeenderen te stellen in plaats der Hoofdboor en Haaken; eene operatie, 't eerst aan de Waereld voorgesteld door den Beroemden Hoogleeraar *P. Camper*, in den jaare 1771, in een aanmerkelyken Brief, gedrukt in de *Hedendaagsche Vaderlandsche Letter-Oeffen. 5de Deel.* En naderhand, in 't jaar 1774, door zyn Ed., in 't Latyn, uitgegeeven. Het verdient zekerlyk de opmerking van allen die deszelfs belang kennen, en behoorde nader beproefd te worden in die gevallen, waarin het is voorgesteld; naamlyk om door het doorsnyden der kraakbeenige vereeniging der Schaambeenderen, het Bekken zo veel te verwyderen, dat in zwaare klemmingen van 't Kindshoofd, in een natuurlyk en welgesteld Bekken, 't zy dat 't Hoofd van 't Kind te groot, of de ruimte van 't Bekken te eng is; de Verlossing, nogthans, met behoud van Moeder en Kind, kan volbragt worden, zonder in die akelige omstandigheid (gelyk de kundigsten gebeurt, wanneer de Tang niet voldoende is) te moeten besluiten, en over te gaan, tot behoud alleen van de Moeder, om het Kind, van welkers dood men onzeker is, door volstrekt doodlyke Instrumenten het leeven te beneemen, of anders zou moeten overgaan, tot behoud van Moeder en Kind, de Keyzerlyke Snede te doen". Wy kunnen met groot genoegen melden dat 'er reeds twee voorbeelden bekend zyn, waarin de doorsnyding der Schaambeenderen van een gewenscht gevolg geweest is; zo dat het nu niet meer aan voldoende proeven ontbreekt, die onze Vaderlandsche Vroedmeesters kunnen aanzetten, om, in de eerste voortkomende noodzaakelykheid, deeze Bewerking, tot behoud van Moeder en Kind, veilig in 't werk te stellen.

Encyclopedie van de Historische, Wysgeerige en Wiskundige Wetenschappen; grootsdeels volgends de schetzen van wylen den Heer H. J. REIMARUS, *uitgewerkt door* J. G. BUSCH, *Professor in de Wiskunde te Hamburg. Uit het Hoogduitsch vertaald. Eerste Deel. Te Amsterdam by* de Erven van F. Houttuyn, 1778. *Behalven het Voorwerk 395 bladz. in gr. octavo.*

Voor hun, die zich een algemeen geleidelyk denkbeeld, van de hier opgenoemde Weetenschappen, wenschen eigen te maaken, kan dit Werkje van den Hoogleeraar *Busch* van een weezenlyken dienst zyn. Het behelst naamlyk eene beknopte regelmaatige ontvouwing van de voornaame onderwerpen, die tot deeze Weetenschappen behooren; met nevensgaande aanmerkingen over 't geen men in derzelver beoefening en behandeling in agt heeft te neemen. Na eene voorafgaande Inleiding, over het voorwerp, het oogmerk en den onderlingen zamenhang van de Wysgeerte, de Historie en de Wiskunst, vangt de Hoogleeraar aan met de Historie, waarop hy voorts de Wysgeerte laat volgen; met welker voordragt dit eerste Deel afloopt, staande de Wiskundige Weetenschappen in 't tweede Deel afgehandeld te worden. De drie eerste Boeken van dit Deel betreffen de Historie. Het eerste handelt van de Historie in 't algemeen, en inzonderheid van de Natuurlyke Historie; waar onder in overweeging komt, de Hemelgeschiedenis, de geschiedenis van den Dampkring en der Aarde, die der Dieren, der Planten en der Mineralen, met een aanhangzel over de Wateren. Het volgende Boek gaat over de geschiedenissen der menschlyke handelingen in 't algemeen, en verder over de hulpmiddelen tot de Historie, te weeten de Tydrekenkunde, de Landbeschryving, de Geslachtrekenkunde, de de Geslachtwapenkunde, de kennis van oude Opschriften, Magtbrieven en Zegelen, benevens de Penningkunde. Voorts behelst het derde Boek de algemeene Burgerlyke Historie, de kennis der Staaten, de Kerkhistorie, mitsgaders de geschiedenis der Geleerdheid, en die der Kunsten. Op het afhandelen van dit Stuk, gaat de Hoogleeraar over ter beschouwinge van de Wysgeerte; die hy eerst, met melding haarer veranderingen, in 't algemeen voordraagt; waar op hy verder afzonderlyk het oog ves-

tigt op de beschouwende en de betragtende Wysgeerte; en waaraan hy ten laatste, als daar mede verknogt, nog hegt zyne overweegingen nopens de openbaare en byzondere Huishouding, met welke de Kunsten en Handwerken in 't naauwste verband staan. ——— Ieder deezer takken behandelt de Hoogleeraar met naauwkeurigheid, in eene oordeelkundige schikking, die zeer wel ingerigt is, om niet alleen het beloop deezer Weetenschappen te ontvouwen; maar ook denzulken, die zig op eene gezette beoefening derzelven toeleggen, een goeden leiddraad aan de hand te geeven, om hunne gedagten te regelen. En schoon een Werk van die natuur niet geschikt zy voor geoefende Lieden, is 't 'er egter zo mede gelegen, dat ook zy meerendeels dit Geschrift met nuttigheid kunnen doorbladeren; voor zo ver het dienstig is, om zig het algemeene beloop leevendiger voor den geest te brengen; en het daar benevens nog al eenige aanmerkingen behelst, die zelfs de overdenking der zodanigen waardig zyn. — Om den Leezer des Hoogleeraars leerwyze nader onder 't oog te brengen, zullen wy hier plaats geeven aan zyne behandeling van 't *Ryk der Mineraalen*, die wy egter, om dit Artykel niet te breedvoerig te maaken, daar 't ons mogelyk is, nu en dan zullen inkorten.

,, Mineralen noemt men, niet alleen metalen, maar ,, ook alle levenlooze lichaamen op en in de aarde, die ,, niet georganizeerd zijn, die door aanlegging (*juxta positio*) van gelijke of ongelijke en vermengde deelen bestaan, 't zij dan dat zij van de eerste schepping herkomen; 't zij dat zij, in volgende veranderingen des ,, aardbodems, door samenzetting van verscheiden hoofdstoffen ontstaan zijn". Door deeze omschryving zyn de voortbrengzels van 't Ryk der Mineraalen gereedlyk van die der Planten en der Dieren te onderscheiden; maar 't valt, gelyk de Hoogleeraar vervolgens aanmerkt, zo gemaklyk niet de Mineraalen, onder eene algemeene classificatie te brengen, en dezelve in hoofd- en onderclassen naauwkeurig te onderscheiden. Het ontbreekt hier dikwerf aan genoegzaam bepaalende kentekenen; en 'er is, in de vermenging der soorten, eene verscheidenheid te bespeuren, die tot in 't oneindige gaat; ontstaande uit eene mindere of meerdere vermenging van min of meer verschillende deelen, die in de zamenstelling van 't Mineraal plaats hebben. —— Men leert dit, zegt hy, niet beter dan door de herhaalde beschouwing van mineralogische verzamelingen,

gen, vooral wanneer men zelf eene systematische verzameling bezit; of door scheikundige ontbindingen, die ons toonen, dat 'er eene zo menigvuldige verscheidenheid in de bestanddeelen van 't Mineraalryk plaats heeft, dat de verwantschap, of de *differentia specifica* derzelven, in zeer veelen, by uitstek zwaar te bepaalen zy.

,, Ondertusschen hebben zich, vervolgt de Hoogleeraar, de kenners der Mineraalen, reeds lang vereenigd, om, uit de algemeen bekende kenmerken, het Mineraalrijk in de volgende vijf clasfen te verdeelen.

,, I. In AARDSOORTEN, 't zij dan dat zo (1.) stof, (2.) zand, (3.) leem, of (4.) kalkachtig, of (5.) uit alle deze vermengd zijn, of (6.) dat stoffen van de overige Mineralen, in fijne deelen, in dezelve mede vervat zijn. Derzelver kenmerk is de zwakke samenhang van derzelver deelen; en wanneer deezen zich tot eene vaste masfa samenvoegen, zoo behooren zij

,, II. Tot de STEENEN: welke ten deele (1.) eenvormige, (2.) ten deele menigvoudige en beddings of klompwijze, en (3.) gelijkvormige vermengde masfen zijn, die, door veelerlei veranderingen der natuur, tot een vast lichaam geworden, maar ook, door andere werkingen van natuur en kunst, volgends de verschillende gesteldheid hunner hoofdstoffe, *of* ten deele vloeibaar gemaakt, *of* ten deele in aarde en stof ontbonden kunnen worden.

,, Men heeft in de Steenen waarneemingen gedaan, die aanleiding geeven om te vermoeden, dat zij voor wasdom vatbaar zijn, en men heeft dezen wasdom, zonder bedenken, voor een soort van *vegetatie* aangezien. Doch alles wat de naauwkeurigste waarnemingen ons, zoo wel ten aanzien van de wording der metalen, als ten opzichte van de dropsteenen toonen, ontdekt nochtans altoos eene *juxta positio* of tegenaanlegging, en nimmer eene *intus susceptio* of inneming, die zonder organizatie geen plaats kan hebben. In de Lijthofijten, dat is die steengewasfen, die levende dieren tot bewoners hebben, waar voor men thans de kraalgewasfen en andere zeegewasfen erkent, gelijk ook in de meer bekende schaaldieren, groeien de steenige schalen of woningen met de lichamen, en hebben in het leven grond. Doch indien al de lichamen de steenachtige stoffe tot dezen wasdom toebereiden, en aanbieden, zoo wast evenwel het steenen huis zelf, door tegenaanlegging van deze stoffe van buiten, en door

derzelver voortgaande verharding, maar niet van binnen aan.

„III. Zouten, die of door de geheele natuur verdeeld zijn, of die men, in grooter of kleiner masſen, aantreft. Dezen worden verdeeld, in

„(1.) *Acida* [zure zouten] die eenen zuren ſcherpen ſmaak op de tong verwekken, met de loogzooten opbruiſchen, met dezelven vermengd tot middelzouten worden, en de blaauwe ſappen der planten rood verwen.

„(2.) *Alcalica* [loogzouten] die op de tong eenen bitteren ſmaak verwekken, of aan het gevoel zekere zamentrekking veroorzaken, met de zure zouten opbruiſchen, en de blaauwe ſappen der planten groen verwen.

„(3.) *Salia media* [middelzouten] die uit de vermenging van een zuurzout en loogzout ontſtaan; die met beide niet opbruiſchen, maar, in ſchoon water, ſmelten. Zoodanig een zout is ons gewoon keukenzout, 't welk uit zekere wateren afgekookt, maar ook in groote masſen hier en daar onder de aarde gevonden wordt.

„De natuur ſtelt van deze drie ſoorten van zouten alleen het laatſte, in grooter of kleiner masſen, aanwezig. Hoe zeer de beide eerſte ſoorten in de natuur verdeeld zijn, zoo is 'er nochtans geene landſtreek op den aardbodem, waar zure of alkaliſche zouten onvermengd, in eene vaste masſe, als een mineraal worden opgegraven. Wanneer men de zoodanigen vindt, gelijk bij voorb. de vitriool in de bergwerken, of wanneer de kunst de zamenzetting van zure zouten tot eene masſe bevordert, dan moet een ander lichaam daarvan de grondſlag wezen. Den vitriool moet eene metaalachtige, den aluin eene leemachtige aarde worden aangeboden. De ſalpeter moet zich in, en aan wanden, van eene aarde, die met vele vuiligheden van dierlyke ſubſtantien vermengd is, vasthechten. Maar de middelzouten worden in zeer groote masſen onder de aarde gevonden, als een eigentlyk mineraal, dat, onder den naam van ſteenzout, op zeer vele plaatſen, wordt uitgegraven. Bronnen, wier water over dergelijke masſen, heengeloopen is, komen zoo rijk van dit middelzout, dat zij ontbonden hebben, uit de aarde, dat men het, door het uitdampen en afkoken van het water, uit het zelve, weder kan voortbrengen.

„IV. Verbrandbare mineralen, dat is, zulke lichamen, in welke het *phlogiston*, [het brandbare] 't welk men insgelyks in zulke vaste masſen onder de aarde, niet on-

onvermengd als een mineraal aantreft, met allèrhande andere aardachtige, metaalachtige, zoutachtige zelfstandigheden, of met anderè ontbonden stoffen uit het rijk der dieren of der planten vermengd is, en zich nu eens olijachtig en vloeiend, bij voorb. in bergolij en naphta, dan eens stijf en hard in barnsteen, steenkolen, turf en dergelijken vertoont; van 't welke ook op sommige plaatsen vlammen onmiddèlijk uit de aarde voortbrèken, waarvan ons inzonderheid LERCHS Reize naar Astrakan, in het derde Deel van 't magazijn van BUSCHING, een merkwaardig voorbeeld oplevert, in de beschrijving der naphtabronnen aan de Kaspische zee, bij Dacu.

„V. METALEN en HALFMETALEN. De metalen verdeelt men in *volkomen* en *onvolkomen* of *halfmetalen*. De eerste worden gemeenlyk in 't vuur wel vloeibaar, en veranderen ten deele in kalk en glas; maar vervliegen niet; en zyn smeedbaar, laatende hunne gedaante onder den hamer veranderen. Zoo is 't niet met de laatsten; dezen vervliegen, in groot vuur, ten grooten deele in dampen; en laaten zich, wanneer zij, na het doorstaan van 't vuur, zich in eene masse samenvoegen, niet smeden, zonder van een te springen.

„(*a*) De volkomene metalen zijn:

„(α) Edele of vuurvaste metalen, die ook in groot vuur niet wegdampen, ja zelfs niet eens veranderen. Tot dezen zijn te betrekken Goud en het Zilver. Ook zou hier toe behooren de *Platina del pinto;* doch de Spanjaarden, die het sedert 20 jaaren ontdekten, mogen, op order van 't Hof, niet verder naar 't zelve zoeken, om dat het, zoo 't in groote menigte gevonden, en zeer goedkoop wierd, ligtlyk tot vervalsching van het goud misbruikt kon worden; dewijl 't in verscheiden stukken eene zeer verscheiden eigendomlijke zwaarte heeft, en in vele stukken zelfs zwaarer dan goud uitvalt. —— Deze bijzonderheid maekt het Goud en zilver, bij uitstek, geschikt tot munten; om dat die metalen, niet alleen door smelting gedeeld kunnen worden, maar ook in 't versmelten niet verliezen; dit, en niet hunne zeldzaamheid, veroorzaakt derzelver zoo veel grooter waardij. Het Zilver is niet zoo zeldzaam als het Zink, niettegenstaande het boven dit veel grooter waardij bezit.

„(β) Metalen, die niet vuurvast zijn, zijn de volgende: (1) Koper, dat onder allen het minste verliest, (2) Yzer, (3) Tin, (4) Lood. Het Yzer verliest zijnen me-

metaalachtigen vorm zonder vuur, door de vochtigheid, ja zelfs in eene vochtige lucht. Het Tin wordt, in het vuur, tot eene asfche of kalk, en het *Lood* tot een zeer vloeibaar glas. Het is zoo goed als bewezen, dat de metaalachtige vorm dezer zelfsftandigheid, hoofdzakelijk, door de tegenwoordigheid van het brandbare, dat de natuur tot derzelver famenftel medegebruikt, onderhouden wordt. Wanneer het Tin en het Lood dit verliezen, dan wordt het eerfte kalk, en het laatfte glas, en beide worden zij wederom volkomen metalen, wanneer hun dit brandbare, door famenfmelting met daar toe dienende zelfsftandigheden, inzonderheid uit het rijk der dieren, wedergegeven wordt; het welk ten opzichte van het Lood zeer gemaklijk, maar ten opzichte van het Tin veel moeilijker is. Met het Yzer is het eveneens gelegen, en het Yzer wordt in het Staal een volkomen metaal, wanneer men het, met welgekozen vette zelfftandigheden, uit het rijk der dieren, laat doorgloeien.

„(*b*) Onder de onvolkomene of halfmetalen zijn de meestbekenden het zink, bismuth, kobald, fpiesglas, arfenicum en kwikzilver. Onder dezen zijn het bismuth en het zink moeilijkst van elkander te onderfcheiden. Het kwikzilver onderfcheidt zich kennelijk van alle de overige metalen, door zijne vluchtigheid in het vuur, en door zijne vloeibaarheid. Het is het zwaarfte onder alle bekende vloeibare lichaamen; en daar wij anders geen metaal kennen, dat in de koude vloeibaar is, zoo zou men 't mogelijk eens uit de klasfe der metalen verplaatst hebben, zoo niet herhaalde proeven geleerd hadden, dat het, bij eene uitftekend zwaaren trap van koude, tot een waar en zelfs fmeedbaar metaal wordt.

„Als een aanhangzel van de mineralogie zijn de verfteende lichaamen te betrachten; wier zelfftandigheid geene zekere foort van mineralen is, maar het zijn masfen van allerlei natuur, wier vorm door lichaamen uit het rijk der dieren en der planten, op tweederlei wijze bepaald is. (*a*) Somtijds is het vreemde lichaam oorzaak van den vorm, in welken zich het mineraal tot eene zekere gedaante vervormd heeft, en het tot een vast lichaam werd. In deze gevallen heeft het zich dikwijls in de kanalen en fijnfte buizen der vegetabile of dierlijke lichamen, wier zelfsftandigheid door vervuiling meestdeels is verloren gegaan, zoo geconfolideerd, dat men het voor een ware verandering der zelfftandigheid, volgens den oogenfchijn, gehouden

den heeft. (*b*) — Somtijds is het vreemde lichaam nog van een metaal, dat nog vloeibaar of week was, omgeven geweest, en heeft de afdrukzels van zijne gedaante in het zelve nagelaten, die zich in het hart geworden mineraal bewaard hebben, na dat het lichaam zelve, door vervuiling en andere oorzaken, verwoest is. Hier uit ontſtaan nu drie ſoorten van *petrefacta*.

„(1.) Lichamen, die op het aanzien dadelijk verſteend worden, en den vorm, dien zij als vegetabiliën of gedeeltens van dierlijke lichamen hadden, behouden hebben. (2.) Steenen, die zich volgends vreemde lichamen, vooral van ſchaaldieren, gevormd hebben. (3.) Afdrukzels van verwoeste planten, visſchen, en andere lichamen, uit de beide rijken.

„Behalven dezen vormt de natuur, die nog altoos denzelfden weg gaat, ſteenen in allerlei gedaanten, die eenige gelijkheid hebben met gedeeltens van dieren en planten, die men niet tot eene bepaalde ſoort van mineralen brengen kan. Dit geſchiedt inzonderheid door aanzetten uit verſcheidene wateren, vooral in groote onderaardſche ſteengewelven. Men noemt dergelijke lichamen ſpelen der natuur; doch het is niet noodig andere, dan mechaniesch werkende, oorzaken van derzelver vorming te onderſtellen. Veel minder behoeft men, gelijk nog, onder de nieuweren, de Zwitſerſche Predikant ELIAS BERTRAND gedaan heeft, zich te verbeelden, dat de natuur, in deze en in andere verſteeningen, begeerte getoond heeft, om den vorm der dierlijke en vegetabile lichamen onder de aarde na te bootſen. Even zo weinig behooren tot de eigenlijke verſteeningen en onverſtoorde conchijlien, beenderen en hoornen van dieren, die hier en daar in groote menigte onder de aarde gevonden worden; gelijk ook houten, die van de natuurkenners, met dezelfde naarſtigheid, als de eerſten, verzameld worden; en die, met dezelve vereend, de voornaamſte *datas* tot de theorie der aarde opleveren.

„De nuttigheid der kennisſe van het mineraalrijk is zeer uitgebreid.

(1.) In den landbouw, dewijl zij de verſcheidene ſoorten der aarde en derzelver vermenging leert kennen, en teffens aanwijst, welke ſoorten, ten aanzien van de vruchtbaarheid, bij elkander voegen, en elkander kunnen verbeteren. Het is genoeg de verhandeling van den Heer

ANDREÆ over de mergelaarden in de Hanoverſche landen, als eene proeve, op te geven.

,, (2.) In de bouwkunde heeft zij ook haare nuttigheid, niet alleen in de keuze der bouwſtoffen, tot onze gebouwen, zoo als elk land die opgeeft, maar ook in de menging en toebereiding van dezelve, ten opzichte van welke de ouden geheimen bezeten hebben, die voor ons verloren zijn, terwijl wij in tegendeel veel bouwſtoffen gebruiken, die zij niet kenden.

(3.) In het gebruiken der mineralen tot huisraden, die ten deele uit verharde fosſilien in onze meeste aarden gereedſchappen; ten deele uit half verglaasden in het porcelein; ten deele uit geheel verglaasden beſtaan, of ook uit verwerkte en tot veelerlei gedaantens gevormde, metalen, gemaakt worden.

(4.) In onze huishouding, vooral tot brand, in turf en ſteenkolen.

(5.) In allerlei kunſten en de kostwinningen die daar van afhangen, als in de ſchilderkunst, de pottebakkerijen, de glasblazerijen, het juweliers en ſtaalwerk, en de optiſche werktuigen. Welk eene verbetering hebben, bij voorb. de laatſten, in de glazen van Dollond, verkregen, alleen daardoor, dat men de menging der ſtoffen tot verſcheidene ſoorten van glas beter onderzocht heeft.

(6.) In den handel der materialen, en in alle de kunſten en weetenſchappen, die van denzelven het voorwerp hunner onderzoekingen, en de ſtoffen tot hunnen arbeid ontleenen.

Tableau de l'Histoire generale des Provincies-Unies. A Utrecht chez *J. v. Schoonhoven en Comp. &c.* 1777. Sans le Discours preliminaire et les Tables des Matieres. Tom. I. 442. pp. et T. II. 623. pp. in 8vo.

Hoe menigwerf, en op hoe onderſcheiden wyzen, onze Nederlandſche Geſchiedenisſen ook voorgedraagen mogen zyn, ze blyven egter, uit hoofde van derzelver aanmerkelykheid, nog ſteeds het onderwerp van verdere naſpooring. Dit getuigt ons in deezen wederom het Geſchrift, dat wy thans onder 't oog hebben, ge-

geschikt tot een *Tafereel der algemeene Historie van de Vereenigde Nederlanden*, welks Opsteller zig bevlytigd heeft om het beloop deezer Historie op nieuw na te gaan en te ontvouwen. Niet om dat hy de reeds uitgegeeven Geschriften des aangaande, en wel inzonderheid de by de Natie met regt zo hoog geschatte *Vaderlandsche Historie*, met een oog van minagting beschouwt: ver van daar! hy erkent integendeel de waarde dier Schriften in 't algemeen, en van 't Werk van den onvergelyklyken *Wagenaar* in 't byzonder; dien hy ten hoogste eert, zelfs in zo verre, dat hy betuige, hem, als zynen veiligsten Leidsman, steeds in 't oog gehouden te hebben, en niet dan om gewigtige reden, of daar zyn plan zulks vorderde, van hem afgeweeken te zyn. Dan met dit alles heeft hy 't der moeite waardig geagt, dit Stuk op nieuw te behandelen, en wel in diervoege, dat hy de gewigtigste gebeurtenissen, zo in de eene als andere onzer Vereenigde Provincien, in eene regelmaatige orde aaneenschakele. Onze Hollandsche Geschiedschryvers naamlyk hebben, 's Lands Historie ontvouwende, inzonderheid het oog geslaagen op Hollands lotgevallen, vooral staande het tydperk onzer oude Geschiedenissen, en zo hebben ook anderen wel byzonder de Geschiedenissen van hunne Gewesten beschreeven: de Heer *Wagenaar* zelf bepaalde zig, in zyne *Vaderlandsche Historie*, „ ten opzigte der Geschiedenissen „ vóór de vereeniging der zeven Landschappen, om by- „ zonderlyk de Geschiedenissen van Holland te ontvou- „ wen, en die der andere Landschappen alleen maar, „ voor zo ver zy gemeenschap met, of invloed op de „ Hollandsche Geschiedenissen hebben; oordeelende dat „ zyn werk, zo hy dien voet niet volgde, bezwaarlyk „ buiten verwarring te houden zou zyn" (*). Ten deezen aanzien nu heeft de Schryver van dit Geschrift zig een ander Plan voorgesteld, te weeten dat eener algemeene Historie van ons Land, waar in de Geschiedenissen onzer zeven Gewesten zig onderling vereenigen: een Plan, dat, schoon het de uiterste oplettendheid blyve vorderen, egter beter uit te voeren is in zulk een kort bestek, als dat, waartoe de Autheur van dit Tafereel

(*) Zie Voorr. voor 't I D. der *Vad. Hist.* bl. 3.

teel zig bepaald heeft, dan in zodanig een Werk als dat van den Historiefchryver *Wagenaar*, 't welk eene uitvoeriger behandeling eischte. — Agtervolgens dit gemelde Plan bedoelt dan onze Autheur de Nederlandfche Gefchiedenisfen, ten opzigte van alle de zeven Provinciën, in derzelver verband voor te draagen; 't welk hy in deeze twee eerfte Deelen gebragt heeft, tot op den afftand van Keizer *Karel* van 't Bewind over deeze Landen; met oogmerk om de laatere Gefchiedenisfen, tot op het midden der tegenwoordige Eeuwe, in nog vier volgende Deelen af te handelen.

Uit het thans in 't licht gebragte kan men duidelyk bemerken, dat de Autheur niet ongefchikt is voor de taak, welke hy op zich genomen heeft. Eene oplettende en oordeelkundige leezing van vroege en laatere Schriften, waar onder ook verfcheiden, die na het opftellen der *Vaderlandfche Historie* eerst gemeen gemaakt zyn, heeft hem in ftaat gefteld, om zyn ontwerp met alle naauwkeurigheid uit te voeren. In 't voordraagen der Gefchiedenisfen, in 't mededeelen van aanmerkingen over dezelven, daar ze te pasfe komen, en in 't gewag maaken van deeze en geene byzonderheden, raakende het Staatsbewind, de Stedelyke Voorregten, de zeden der Natie, derzelver beroemde Mannen, en wat meer van die natuur zy, houdt hy alleszins eene regelmaatige fchikking, geeft blyken van een welwikkend oordeel, en toont ten klaarfte, dat hy 't 'er op toelegt om fteeds onpartydig te fchryven. — Wy hebben dit alles onder het doorbladeren deezer twee Deelen zo duidelyk bemerkt, dat het ons noope, om de leezing deezer ontvouwinge van 's Lands Gefchiedenisfen aan te pryzen; zo om het verband van de Gefchiedenisfen onzer onderfcheidene Gewesten beter na te gaan, als om nopens etlyke byzonderheden van dezelven nog nadere onderrigting of meer verzekering te erlangen. Men zal, 't zy min of meer geoefend in 's Lands Historie, dit Gefchrift met te meer genoegen kunnen leezen, om dat de Schryver vry juist een middelweg gehouden heeft, tusfchen een Kort Begrip en eene uitvoerige Historie. Ervaaren Leezers zien dus terftond de algemeene kundigheden, die ze met een vlugtig oog kunnen overloopen, en vinden hier en daar byzonderheden en aanmerkingen, die hun oplettend gezigt bepaalen. Min kundigen zullen zig niet ftooren

aan

van een droog verhaal, noch verveeld worden door eene uitvoerigheid, welke niet voor hun geschikt is; maar met vermaak een beknopt leerzaam voorstel van 's Lands Geschiedenisfen, met gepaste aanmerkingen doorvlogten, hun medegedeeld vinden. Zy, die een Kort Begrip geleezen hebben, zullen hierdoor hunne kundigheden gemaklyk uitbreiden; en zy die breedvoeriger Werken beoefend hebben, zullen, het beloop van dit Geschrift nagaande, hunne denkbeelden niet alleen verlevendigen, maar ook nu en dan ophelderen of versterken. Het is dus, gelyk de Autheur het niet oneigen noemt, *un Tableau*, of *Tafereel*, dat ons 's Lands Geschiedenisfen, in een maatig bestek, met leevendige koleuren maalt, en de gewigtige byzonderheden in zodanig een gezigtspunt plaatst, dat ze de oogen van min en meer ervaaren op eene bevallige wyze kunnen treffen. — Zie hier het algemeene Tafereel onzer oude Geschiedenisfen, zo als de Autheur het in zyne Voorreden geschetst heeft.

De Germaanen komen aanvanglyk voor als verscheiden Volkplantingen, welken ieder op zigzelve staan, en half in 't wilde leeven; die geene andere Wetten dan de gewoonten hebben, in de bosschen omzwerven, of zig in moerasfige landen verschuilen; deezen zyn Landlieden, die zig met de melk en 't vleesch hunner beesten geneeren; geenen zyn Visschers, dien de Zee en de Rivieren in overvloed voedzel verleenen; en anderen zyn Jaagers, die van den gewonden buit leeven. Door hunne eenvoudige zeden, dapperheid en zugt voor de vryheid, zyn ze het tegenovergestelde van de verwyfde en door ondeugden ontaarte Romeinen. Die Romeinen, welken, door hunne beter geschikte Krygstugt, en niet door hunne meerdere dapperheid, zo veele onafhanglyke Volken de vlugt hunner Adelaaren deeden eerbiedigen, scheenen ontzag te hebben voor de zuivere vryheid van den Batavier. Onder de schoonschynende titels van Broeder en Vriend zogten zy het vernederende van dat juk, 't welk zy den Batavier op den nek wilden leggen, voor hem te verbergen. Den Vriezen schryven zy harder voorwaarden voor: hunne heerschappy verandert in dwingelandy; en weldra ruien zy een moedig Volk op, dat ze niet kunnen beteugelen, dan door hun beschaafde Wetten en Instellingen te geeven.

ven. Eerlang zyn de Batavieren niet anders dan een hoop Gelukzoekers, die 't zig eene eer rekenen de Lyfwagten des Keizers te zyn, en de Romeinen de behulpzaame hand te bieden, om zig Meesters van de geheele Waereld te maaken. Hun roem verspreidt zig alomme met de zegepraal der legioenen; zy maaken Keizers; zy zetten dezelven af; zy staan hun onderdrukte Vaderland by; verzetten zig tegen de Romeinen, om het zelve te verdeedigen, en wederstaan, met de Vriezen vereenigd zynde, een geheelen tyd lang, de gansche Romeinsche Magt. Tacitus, de met zo veel nadruk schryvende Tacitus, schynt, om hunnen wil, van zyne gewoone naauwgezette schryfmanier af te wyken; een groot gedeelte van zyn werk is geschikt, om den lof en de Krygsverrigtingen dier Volkeren te vermelden. Zy geeven zig niet over; zy sluiten een Verbond. By de daarop gevolgde invallen der Barbaaren, is 't twyfelagtig, of Vriesland en Batavie niet zo veele Overheerschers voortgebragt hebben, als zy van die Volken ontvingen: dit althans staat vast, hun Gewest was een dier groote Oefenschoolen, waar uit de Overheerschers van Gallie en Brittannie voortgekomen zyn. Wat laater moesten zy, gelyk dit gemeenlyk plaats heeft, bukken voor die Overheerschers, welken zy zelven voortgebragt hadden. De Franken, voorwendende het Ryk van 't waare Geloof uit te breiden, onderwierpen de Vriezen, (een naam, dien alle de inwooners der thans vereenigde Provincien zeer lang gedraagen hebben,) aan hun Gebied. De Noormannen brengen het hunne toe, om het eislyke reuzenbeeld van 't Ryk van Karel den Grooten te doen schudden. Zy misbruiken te gewelddaadig hunne magt, om lang te heerschen; en op de puinhoopen van dat bewind verheft zig met meerder luister de regeering der groote Leenhouders. Het geheele Gewest, verdeeld in vier voornaame Leenen, (Gelderland, Holland, Utrecht en Vriesland,) blyft aan het Duitsche Ryk verknogt. Maar, die haatlyke instellingen, welken de burgerlyke slaaverny bestendig maaken, zelfs dan als het politike juk van den hals geworpen is, met één woord, die wreede leenroerige instellingen, in Holland, Gelderland en Utrecht ingevoerd, konden in Vriesland niet doorgedrongen worden. Zy doen den Keizer hulde, doch tevens waaken zy met geen minder

toe-

toevertzigt voor het handhaaven hunner Vryheid. De Keizer is te zwak en te ver afweezig, dan dat zy hem zouden vreezen; eerzugt van mindere Vorsten mag door zynen invloed gestreeld worden, maar ze betaalen ten duurste 't geen ze tegen hunne Vryheid onderwinden. Van dien tyd af verkrygt ons geschiedkundig Schouwtooneel eene meerdere verscheidenheid, welke inderdaad treffende is. Men ziet elders een Geestelyken, die den Scepter en den Bisschops staf poogt te vereenigen (*); maar, terwyl hy de onderhoorigheid aan den Keizer zoekt te verbreeken, vindt hy zig in de volvoering zyner oogmerken gestuit, door de magt der Edelen en die der Steden. Staande zyn schaduwagtig bestier, dat alleszins zwak was, en slegts by vergunning bestond, vestigt zig hier te Lande eene bykans Republicainsche Regeering. De Hertogen van Gelder zyn over 't geheel niet meer dan Staatsdienaars, ondergeschikt aan de Staaten. De Graaven van Holland kunnen zig van 't Keizerlyke juk niet ontslaan, dan door de hulp der Heeren Edelen. Deezen staan hen op hunne beurt in den weg; en matigen zig eene dreigende gelykheid van gezag toe. Graaf Willem de I is hier aan zyne verheffing verschuldigd. De toestand dier arbeidzaame lieden, welken het Aardryk openen, het zelve met hun zweet besproeien, en hunne Broeders voeden, verleent ons, in de onderscheiden Provincien, eene aartig geschakeerde vertooning. In Vriesland en de ommelanden maaken de Boeren eene aanzienlyke figuur op hunne Landdagen, en bestieren zigzelven. In Westvriesland handhaaven zy eenen langen tyd hunne onafhangelykheid, tegen de Hollandsche Graaven; hunne herhaalde opstanden doen duidelyk zien, dat zy de zugt voor de oude Vryheid, die zy zo lang verdeedigd hadden, nog bestendig bewaaren. In Holland, Utrecht en Overysfel zyn ze onderworpen, aan de min of meer beperkte magt der Hee-

(*) Te weeten, Anno, den Aartsbisschop van Keulen, die zig, staande de minderjaarigheid van Keizer Hendrik den IVden, grootlyks meester maakte van 't Ryksbewind, en te wege bragt, dat Bisschop Willem van Utrecht, zyn Boezemvriend, een soort van regt van aanspraake op de Graaflyke Landen verkreeg; met oogmerk, om de Bisschoplyke Regeering in dezelve te vestigen.

Heeren of Baillluwen. In Gelderland eindelyk, daar 't innerlyke bestier der Steden volstrekt geschikt is in den smaak eener Volksregeeringe, ligt het platte Land onder de strengere dienstbaarheid der Leenregeeringe. De persoonelyke slaaverny neemt ongevoelig af. De opgeregte Gemeenschappen hebben de Kruisvaarten aan te merken, als de eerste oorzaaken van haar gezag. Zy verkrygen, van de groote Leenhouders, uitgebreide voorregten, om den hoogmoed der ondergeschikte Heeren te fnuiken. Uit den schoot der vryheid worden Steden gebooren, die weldra in staat zyn, om hunne erkentenis, door kragtdaadige diensten, te toonen: en ze draagen tevens wel zorg, dat ze, in vergelding hier van, ontlastingen en voorregten voor zig verwerven. Haar rykdom wast spoedig aan; zy neemen deel in 't bewind; hun gezag haalt het evenwigt wel dra over; en ze zyn eerlang magtig genoeg om de Vorsten en de Edelen kleiner te maaken. Het Volk, vry en magtig geworden zynde, in een barbaarschen tyd, toen 't aan eene regelmaatige Wetgeeving mangelde, geeft zig, in alle de onderscheiden Provincien, over aan de bloeddorstigste partyschappen; zy leveren ons niets anders dan de tooneelen van een verwarden Staat en Bloedbaden. In Vriesland brengt men elkander om hals, door eene overmaat van vryheid; in 't Sticht is 't in 't algemeen te doen om dezelve te bewaaren; in Gelderland vermoordt men elkander wegens de keuze van een Vorst. Dezelfde uitzinnigheid verwekt een binnenlandschen kryg tusschen de Hollandsche en Zeeuwsche Burgers. Te midden dier dolle woede vallen Holland en Zeeland onder de magt van 't Huis van Bourgondie. Het toeneemende vermogen van dien gebiedvoerenden Stam, benevens de verzwakking van den Adel, grootlyks vernield, in herhaalde burgerkrygen, baant den weg tot de grootheid van Karel van Oostenryk, zo beroemd onder den naam van Karel den Vden. Die bekwaame Vorst, welke, met den aanvang van de thans vereenigde Gewesten, niets anders bezat dan Holland en Zeeland, brengt het trapswyze zo ver, dat ze zig allen aan zyn gebied onderwerpen. Hy was de eerste niet, die het op eene willekeurige regeering toelei, zyne Voorgangers hadden de voorregten der Natie, welker bewind zy in handen hadden, reeds meermaalen, en zelfs met een voor hun

hun gewenschten aanslag, aangerand. Maar Karel, weetende op zyn pas zig van zyne magt of list te bedienen, en altoos eene zekere gemaatigdheid voorwendende, verwierf zomtyds het geen hy bedoelde; dan in 't algemeen deed hy niets anders, dan dat hy zyne Staatkunde inboezemde aan eene Natie, welke hy, door zyne langduurige afweezigheid, steeds stoutmoediger maakte. Zyn Zoon, het plan eener volstrekte overheersching veel duidelyker en veel drukkender laatende doorstraalen, werd, zyns ondanks, het werktuig van een opstand, die ten gevolge had de Vryheid der vereenigde Nederlanden, welke zyne Opvolgers gehouden zyn te bekragtigen, onder het zegel der openbaare trouw, en voor 't oog der geheele Waereld, die zulks handklappende toejuicht.

Judicieel Formulier-boek, strekkende tot een Supplement van de Papegaay of Formulier-boek van Mr. W. V. ALPHEN, *Secretaris van den Hove van Holland. Verzamelt door* Mr. W. HESSEN, *Advocaat. Tweede en Derde Stuk. Te Utrecht by* R. de Meijere 1778. *In quarto 400 bladz.*

In agtervolging van 't eerste Stuk, behelst dit tweede de Hollandsche Formulieren van Pleitmemorien en Requesten; en voorts, dat in het derde Stuk vervolgd wordt, de Utrechtsche manier van procedeeren, beginnende met den ingang in Regten, en eindigende met het Appél en 't geen daar toe betrekkelyk is. De Heer en Mr. *Hessen* doet door deeze byeenzameling, in eene goede orde geschikt, een weezenlyken dienst aan veele Practizyns, des ze met rede naar de afgifte van 't vierde Stuk verlangen, waar mede deeze manier van procedeeren, in de Revisie, tot aan het einde, besloten staat te worden; met de mededeeling van een Aanhangzel van Hollandsche Formulieren voor subalterne Regtbanken gebruikelyk.

Aanmerkingen over het Redeneerend Vertoog over het Notaris-Ampt, van ARENT LYBREGHTS, *in leven Notaris in 's Gravenhage, door een Rechtsgeleerden, onder de zinspreuke:* Nisi utile est, quod facimus, stulta est gloria. *In twee Deelen. Te Amsteldam by de Wed.* v. Esveldt *en* Holtrop 1778. *Behalven de Voorreden en 't Register* 796 *bladz. in quarto.*

In hoe groot eene agting de beroemde *Lybreghts* ook staa, is hy egter zeker niet in alle opzigten voor onfeilbaar te houden; en dus is het den Regtsgeleerden Schryver deezer *Aanmerkingen* niet ten kwaade te neemen, dat hy zig onderwinde *Lybreghts* niet alleen op te helderen, maar ook hier en daar tegen te spreeken, ja zelfs 's Mans misslagen onder 't oog der oplettenden te brengen. Dit was hem, buiten tegenspraak geoorloofd; en schoon men hem in alles zo min moge toevallen, als hy met *Lybreghts* in alles overeenstemt, zal men, op het doorbladeren deezer *Aanmerkingen*, wel willen erkennen, dat dezelven hier en daar gegrond zyn. Maar 't was te wenschen, dat hy een min scherpen styl gebruikt had; zyne schryfwyze is van zodanig een aart, dat dezelve naauwlyks omtrent eene leevende Party, welke iemand beledigd heeft, te verschoonen zou zyn; 't welk vooral omtrent geen overleeden Man, die anders weezenlyk agting verdient, plaats behoorde te hebben.

Procureurs Woordenboekje op 't Land en in de Steden; Proeve over den Styl; en eenige korte annotatien over VAN LEEUWENS *Roomsch Hollands Regt. Door een Practizyn in Westfriesland en 't Noorderquartier. Te Amsteldam by* H. Gartman 1777. *Behalven de Voorreden* 112 *bladz. in groot octavo.*

Voor Procureurs of derzelver Klerken, die 'er tegen op zien, om uitgewerkte Schriften over het geen hun, in 't oefenen der Regtsgeleerdheid, in agt te neemen staat, te koopen of te doorbladeren, kan dit *Woordenboekje* van eenigen dienst zyn; voor zo ver het

hun deeze en geene kundigheden verklaart, die zy, naar de Alphabetische orde, gemaklyk kunnen opspooren. Doch wy mogen, by deeze gelegenheid, niet nalaaten, te herinneren, dat dezulken, die weezenlyk bekwaam worden willen, beter doen met op eene gezetter wyze hun Ampt en 't geen daar toe betrekking heeft, te beoefenen. Woordenboeken, door eene ervaren hand opgesteld, zyn goede hulpmiddels, maar ze vormen den bekwaamen Man niet. De daarnevensgaande *Proeve over den Styl* dient om door etlyke voorbeelden te toonen, hoe men zig in onderscheidene Opstellen, nopens der Burgeren dagelykſche handelingen, voor een Notaris, en in de Vierschaar door een Procureur, eenvoudiger, gemaklyker, doorgaans veel korter, en voor een ieder verstaanbaarer zou kunnen uitdrukken, dan nu, naar den gewoonen slenter en met eene menigte van kunst-woorden en spreekwyzen, veelal geschiedt. Eene proeve van dien aart kan haare nuttigheid hebben, daar 't menigwerf gebeurt, dat de klaarste voorstellingen, door kunstryke Opstellen, voor den gemeenen Man onverstaanbaar zyn, ja wel eens voor meer ervaren verduisterd worden. Veel ligt zou die Styl in meer ingewikkelde gevallen voor de Regtbank, daar men aan de *termini artis* gewoon is, zwaarigheid baaren; doch in de dagelyksche Burgerhandelingen, waar toe zig deeze Proeve bepaalt, is 'er geen rede, naar het ons voorkomt, om zulks te vreezen. —— Wat eindelyk nog aangaat de daarbygevoegde korte annotatien over VAN LEEUWEN *Roomsch Hollands Regt*, dezelve bestaan meerendeels uit eene korte aanwyzing of benoeming van laatere veranderingen; die anderen tot eene handleiding kunnen dienen, om zodanig eene soort van aantekeningen op den kant van dat Werk te plaatzen, ten einde die veranderingen te beter in 't oog te houden.

Brieven ter verbetering van het Gemoed; aan eene jonge Juffrouw geschreeven door Mevrouw CHAPONE. *Op een vryen trant uit het Engelsch vertaald. Te Amsterdam by* de Wed. Loveringh en Allart *en* M. de Bruyn. *In groot octavo 266 bladz.*

Men mag deeze Brieven met het hoogste regt aanmerken, als een nuttig Huisboek, waarvan alle dezulken, dien de opvoeding van jonge Jufferen is aanbevolen, met hoop op een goe-

den uitslag, gebruik kunnen maken. Zy mogen dezelven gerustlyk ter leezinge aanpryzen, in de verzekering, dat de schoone kunne 'er niets in zal aantreffen dan 't geen inderdaad, overeenkomstig met den Tytel, op deeze of geene wyze, kan strekken ter verbeteringe van derzelver Gemoed. —— Mevrouw *Chapone* boezemt haar Godsdienstige beginzels in, welke geschikt zyn, om een heilzaamen invloed te hebben, op haaren geheelen wandel en leidt haar leerzaam op tot een verstandig onderzoek der Heilige Schriften. Hieraan hegt zy voorts eene weluitgevoerde onderrigting nopens de bestiering van het hart en de hartstogten, met nevensgaande aanmerkingen over 't geen men in agt heeft te neemen, ter bevorderinge en aankweekinge eener lofwaarde gemoedsgesteltenisse. Wyders maakt zy haar werk van haar zodanige regelen van Huishoukunde mede te deelen, die haar van een bestendig nut kunnen zyn, zo ter bestieringe van het Huisgezin, als ter voortzettinge van een Godsdienstig gedrag in de beslommeringen van 't huishoudelyke leven. Op eene dergelyke wyze geeft zy der Jufferschap leerzaame lessen omtrent de beschaafdheid der levenswyze, de aankweeking haarer begaafdheden in 't algemeen, en van haar verstandlyk vermogen in 't byzonder; met eene bygevoegde handleiding, nopens de nutte kennis der Aardryksbeschryvinge en der Tydrekenkunde, benevens oordeelkundige onderrigtingen over de beste wyze, om de Historie te leezen, met aanduidinge der voordeelen aan dat alles verknogt. Ieder deezer onderwerpen behandelt Mevrouw *Chapone* op eene kortbondige en leevendige wyze, zo dat jonge Juffers, die tot eenig nadenken opgeleid zyn, deeze Brieven, zonder verveeling en met vermaak, kunnen doorbladeren ter verkryginge van zodanige kundigheden en inprentinge van zulke leeringen, die, terwyl ze haar Verstand beschaaven, tevens haar Gemoed verbeteren; vooral indien ze het geluk hebben van zig onder de Bestiering der zodanigen te bevinden, die haare aandagt ongedwongen weeten te vestigen op 't geen zy leezen; en daarvan, by voorkomende gelegenheden, gebruik te maaken, om die denkbeelden bestendig leevendig te houden. — Tot een voorbeeld der maniere van voorstellinge, in deeze Brieven in agt genomen, diene de volgende lesse van Mevrouw *Chapone*, ter beteugelinge van een driftig character; die, hoewel in deezen aan eene jonge Juffrouw gegeeven, ook zeer wel aan bejaarder van de eene en andere Sexe voorgedraagen mag worden. Na eene korte voorafgaande aanmerking, over het nadeelige en haatlyke van zig in drift te stellen, vooral in het vrouwlyke character, (daar leenigheid, zachtmoedigheid en geduld haare byzondere cieraaden zyn, terwyl eene woedende vrouw eene van de haatelykste vertooningen in de natuur is,) drukt zy zig desaangaande in deezer voegen uit.

„ De ondervinding leert het, dat zelfs de driftigste lieden zich kunnen bedwingen, als zy eene genoegzaame reden daartoe hebben;

ben; —— by voorbeeld, de tegenwoordigheid van die geenen, welken zy vreezen, of b' wien zy zich byzonderlyk zoeken te veraangenaamen. —— 't Is derhalve, geene verschooning, als gy hun, welken gy door onvriendlyke verwytingen of verkeerde betichtingen verongelykte, zegt, dat gy in drift waar. —— Dat gy u inwilligde, in drift tot hen te spreeken, is reeds een bewys van trotse verachting, waar over zelfs de minste uwer medeschepselen zich met recht gevoelig zouden mogen vertoonen. —— Als gy u eens in zo ver vertoornd bevindt, dat gy u ligtlyk iets zou laaten ontvallen, dat eenen anderen ergeren en beleedigen zou, moest gy oogenbliklyk besluiten, liever te zwygen, of het vertrek te verlaaten, dan iets, door eene zo slechte neiging ingegeeven, te uiten. — Wees verzekerd, gy zyt dan zo onbekwaam om te redenkavelen, of te bestraffen, als om reden van anderen te hooren. — 't Is derhalve uwe pligt, zo eene gelegenheid tot zonde te ontwyken; en te wachten, tot dat gy bedaard zyt, eer gy het waagt over het voorgevallene te oordeelen. Door u te gewennen, op deeze wyze uwen toorn te overwinnen, zult gy bevinden, dat die kwaade luimen allengs verzwakken, en zo handelbaar worden, dat zy uwe reden in vryheid laaten. —— Gy zult in staat zyn, om uwe tong te bedwingen van het kwaade, en uwe blikken en gebaarden van alle uitbeeldingen van geweld en kwaadwilligheid. —— De hoogmoed, die zo veele onheilen in 's menschen gemoed voortbrengt, is de ryke bron van drift. —— Die eene gepaste nedrigheid, een betaamlyk gevoel van zyne eigene gebreken en ongenoegzaamheden, en eene behoorlyke achting voor anderen, in zynen boezem aankweekt, zal in geene groote verzoeking tot geweldigen of onredelyken toorn staan.

„ In geval van weezenlyke verongelykingen, die eischen, dat wy 'er onze gevoeligheid over toonen, is 'er eene edelmoedige soort van toorn, een eigen en noodzaaklyk deel onzer natuure, die niets zondigs behelst. —— Ik wenschte niet, dat gy ongevoelig hier omtrent waart; —— want die geene verongelyking gevoelt, moet ook onvatbaar zyn, om door weldaaden behoorlyk bewoogen te worden. —— By die, welke u kwaad behandelen, zonder u echter te tergen, moet gy uwe waardigheid handhaaven. —— Maar, om dit te doen, behoort gy, terwyl gy toont, een gevoel van hun onbehoorlyk gedrag te hebben, uwe bedaardheid en zelfs goedwilligheid te behouden, —— overtuigende hen daar door zo van het onvermoogen, als van de onrechtvaerdigheid hunner boosheid. —— Gy moet ook alle de omstandigheden, met oprechtheid en liefde, wikken en weegen, en wel bedenken, of het uiten uwer verdiende gevoeligheid geene kwaade gevolgen aan onschuldige persoonen kan veroorzaken, —— gelyk bykans altyd het geval in familietwisten is, —— en of het niet gelegenheid kan geeven tot de over-

overtreeding van de eene of andere pligt, of ter krenking eener noodzaaklyke verbintenisse, waaraan gy zelfs uwe billykste gegevoeligheid zoudt moeten opofferen.

„ Bovenal draag zorg, dat eene byzondere beleediging, u aangedaan, u tegen het geheele karakter des beleedigers niet onrechtvaerdiglyk opstooke. ——— Grootmoedige toorn sluit de achting voor 't geen weezenlyk schatbaar is zo min buiten, als de voortduurende goedwilligheid jegens hem, die 'er de bezitter van is. —— Zo een edelmoedige toorn boezemt zelfs eene begeerte in, om hem door weldaaden te overwinnen, —— en wenscht hem geene andere straf te doen gevoelen, dan de smert en het berouw van hem beleedigd te hebben, die zyne vriendschap verdiende. ——— Hy is ook altyd verzoenbaar, zo ras de overtreeder van zyne dwaaling overtuigd is; ——— ook kan geene volgende verongelyking dien opwekken, om te rug te zien op voorleedene wangedraagingen, die eens waren vergeeven.

„ Maar 't is misschien onnoodig, eenige regels voor dit geval te geeven. ——— De bewustheid van verongelykte onschuld weerhoudt, natuurlyker wyze, de onmaatige uitbersting van toorn. —— Onze drift is gemeenlyk het ongeregeldste, als wy van onze schuld overtuigd zyn, en vreezen, dat wy ons voor verachting hebben bloot gesteld. Als wy weeten, dat wy verkeerd hebben gehandeld, zal het minste onrecht, in de wyze van beschuldiging ons aangewreeven, onze bitterste gevoeligheid gaande maaken; maar, als wy ons zelven onschuldig kennen, zal de vinnigste beschuldiging eer medelyden of verachting, dan woede verwekken. ——— Als gy u derhalve ooit zeer toornig gevoelt, vermoed, dat gy ongelyk hebt, en besluit, eerst de uitspraak van uw eigen geweeten te hooren, eer gy de straf, die gy misschien zelf hebt verdiend, op een ander brengt. —— Dit zelfs onderzoek zal u tyd geeven om te bedaaren, en, indien gy aan de billykheid plaats geeft, u overhaalen, om uw eigen ongelyk met dat van uwen tegenspreeker te vergelyken, en de rekening met hem op gelyke voorwaarden te vereffenen".

Geschiedenis van Lady JULIANA HARLEY; *door Juffrouw* GRIFFITH. *Uit het Engelsch vertaald. Twee Deelen. Te Amsteldam by* M. Schalekamp 1778. *Behalven het Voorwerk* 409 *bladz. in octavo.*

Men ontmoet, in 't beloop deezer geschiedenisse, eene zeer groote verscheidenheid van characters zo van verheven Deugd, als van laage Ondeugd; waar onder ook eenige gemengde characters voorkomen. Zy zyn, een ieder in zyne soort, zeer wel afgebeeld, en leveren eene aaneenverknogte geschiedenis, die ongedwongen voortloopt, doch te sterk ineengevlogten is om dezelve

in

in 't kort te zamen te trekken, zonder te breedvoerig te worden, 't Zy genoeg te zeggen, dat dit Geschrift te tellen is onder de beste soort van Romans, die ons de dryfveeren veeler menschlyke werkzaamheden duidelyk ontvouwen; der Jeugd heilzaame lessen inboezemen; haar tegen de Ondeugd wapenen, en de voortreffelykheid der Deugd in een helder licht stellen.

Proeven van Poëtische Mengelstoffen, door het dichtlievend Kunstgenootschap, onder de Spreuk: Kunstliefde spaart geen Vlyt. *Vyfde Deel. Te Leyden by* C. v. Hoogeveen, Junior. 1777. *Behalven het Voorwerk* 248 *bladz. in gr. octavo.*

Men levert ons in dit Deel op nieuw eene verzameling van Dichtstukken, van onderscheiden soort, die over 't geheel het Kunstgenootschap ter eere strekken. Tot een voorbeeld lust het ons het oog te slaan op twee Dichtstukken, raakende den verlooren Zoon, en 'er een en ander staal uit te berde te brengen. Het eerste stelt ons dien ongelukkigen voor, zo als zyne rampen hem aanleiding geeven, om tot zig zelven te komen, en hem noopen om weder te keeren tot zynen Vader. —— De Dichter stelt hem voor als een Jongeling, die nu begrypt, hoe ongelukkig de onbezonnen Jeugd zig maakt, als zy den raad van braave Ouderen in den wind durft slaan; dit had hy ondervonden, gelyk hy op de volgende wyze te kennen geeft.

De weelde had mijn oog verblind,
En gaf mijn reislust spooren;
Ik snelde voort, doch heb ontzind
Mijn heil en schat verlooren.
Ik vond welhaast die Delila,
Wier bijzijn ik begeerde:
Ik voedde een vlam, ô ramp! die dra
Mijn ziel en lijf verteerde.
De wellust lonkte; de overdaad
Schonk wijn in gouden schaalen:
Men hield in keur van spijs geen maat:
De weelde had geen paalen.
Mijn schat smolt in dien dartlen gloed:
Haast werd mij niets gelaaten,
Dan felle wroeging in 't gemoed:
Geen rouwklagt kost mij baaten.

Het gevolg hier van was, dat hy, van ieder bespot en veragt, zig door nood gedwongen vond eene der laagste bezigheden te aanvaarden, om zig zelven te geneeren; dan ziet het ongeluk agter-

tervolgt hem: ter plaatse, daar hy zig verhuurd heeft, om de zwynen te hoeden, ontstaat een hongersnood; de schaarsheid strekt zig zelfs uit tot den zwynendraf, zo dat 'er niets voor hem overschiete, en hy van gebrek vergaa. In dit alles erkent hy Gods Regtvaardigheid, en zegt,

Dus weet in 't eind Rechtvaardigheid
Geschonden pligt te wreeken.
Rampzalig lot! door eigen schuld
Ben ik hier toe gekomen!
't Voorspelde lot wordt nu vervuld;
De hoop mij gansch benoomen.
Leer, dwaaze jeugd! uit deez' mijn straf,
Der Oudren raad waardeeren;
Och dat mijn Vader 't mij vergav'!
Hoe zou 'k zijn lessen eeren.

Vrugtloos klaagt hy in de wildernissen, zyne ziel wordt troostloos gefolterd; hy gedenkt met smart aan 't huisgezin zyns Vaders daar 't zelfs een huurling aan geen voedzel mangelt; hy wenscht zig aldaar met hun te verzadigen; hy grypt moed, in hoop op 's Vaders mededoogendheid, 't welk hem doet zeggen,

Geen wraak versteent een Vaders hart,
Dat smelt voor kinderklagten,
Val ik boetvaardig hem te voet,
Ligt toont hij mededoogen;
Ligt wordt hij door mijn' traanenvloed
Tot deerenis bewoogen.

In dit vertrouwen slaat hy den weg op naar 's Vaders huis, en de Dichter stelt hem in 't volgende Dichtstuk voor, zo als hy door den Vader in genade ontvangen wordt. Hy schetst ons vooraf den vernederden gemoedsstand des berouw hebbenden Jongelings, en drukt deszelfs aandoening onder 't wederkeeren langs den weg, dien hy getoogen was, toen hy 's Vaders huis verliet, eigenaartig op deeze wyze uit.

Langs deezen weg ben ik mijn heil ontvloôn,
Hier reikte 't laatst mijn Vader mij zijn handen:
Daar zag hij om naar mij, zijn liefsten Zoon.
Bij deeze beek stortte ik weleer mijn traanen,
Mijn traanen, ach! geplengd uit dartelheid,
Om 's Vaders tucht en liefderijk vermaanen:
Hoe bitter wordt dat schreien nu beschreid!

Onder een leevendig gevoel van de verkeerdheid en haatlykheid van zyn misdryf voortgaande, nadert hy 's Vaders wooning: en

krygt

krygt deszelfs huurlingen in 't oog; dat hem, ten sterkste aangedaan, doet zeggen,

Dit zien van deez' mijn Vaders huurelingen
Ontroert me op nieuw. Hoe groot is hun geluk!
'k Hoor hen, vernoegd en welverzadigd, zingen,
Maar niemand troost of helpt mij in mijn' druk.
Zij zien mij aan, doch zonder medelijden.
Mijn armoê maakt bij hen mij onbekend.
De minste slaaf stoot mij veracht ter zijden.
Ach! van wat berg zie ik mijn leed ten end!

Door deeze aandoening verleevendigt zich het denkbeeld zyner strafschuldigheld; dat hem, op het zien van zynen gehoonden Vader, die, hem herkennende, hem alvast nadert, in twyfelmoedigheid brengt: doch zyn laatste besluit is hem te voet te vallen, en als zynen Vader aan te spreeken, 't welk de volgende zamenspraak te wege brengt.

VADER.

Mijn Zoon!

ZOON.

Ik smeek genade.
'k Heb de Oppermagt en u te stout gehoond.
Zie mijn berouw! 't is waar het koomt wel spade,
Doch, kan het zijn, mijn misdrijf zij verschoond!
Ik heb, helaas! de waarheid ondervonden
Van 't geen ge mij zoo dikwijls hebt voorzegd.
'k Belij voor God en u mijn snoode zonden,
Verwerp me als Zoon! 'k verdiende zulks met recht.
Laat, laat me alleen deez' gunst van u erlangen,
Dat ik u zij gelijk een huureling!
Lees, lees mijn boete op mijn beschreide wangen!

VADER.

'k Noem u mijn Zoon bij deez' vernedering.
Uw wangedrag verkortte uws Vaders leeven:
Maar uw berouw schenkt hem zijn krachten weêr.
De Hemel zelf heeft u mij weêr gegeeven.
'k Vergeef uw schuld.

ZOON.

Mijn Vader, altijd teêr;
Hoe dank ik best, daar woorden mij ontbreeken?

VADER.

Geef Gode de eer! wees mij een waardig kind!
Laat uw gedrag alom de godsvrucht preeken,

Voor

Voor vleien doof, voor hoerenlonken blind.
Verzaak uw' lust, daar hij u af mogt trekken
Van 't spoor der deugd! schrik elk van wellust af!
Dus zult ge best uwe oude schuld bedekken;
En mij vernoegd doen daalen in het graf.
Koom, gaa met mij! 'k zal u de blijken toonen
Van mijne gunst, op deez' gewenschten dag.

ZOON.

Och! dat mijn liefde uw teêrheid mogt beloonen!
Oprecht berouw schenkt juigchen voor geklag.

Spectatoriaale Schouwburg, behelzende eene verzameling der beste zedelyke Tooneelstukken, byeengebragt uit alle de verscheiden Taalen van Europa. Met nieuw geïnventeerde Konstplaaten versierd. Vyfde Deel. Te Amsterdam by P. Meijer 1777. *In octavo* 372 *bladz.*

Naar het doelwit, dat men zig in deeze Verzameling voorstelt, behelst dit Vyfde Deel weder een drietal van Tooneelstukken geschikt om de zeden te vormen. Behalven de byzondere zedelessen, die de tusschenkomende Tooneelen in ieder Stukje aan de hand geeven, maalt ons *Emilia Galotti* de zuivere kuischheid, de vuile wellust, en de vreeselyke uitwerkzelen van een onbeteugeld driftig temperament. *De Kruiwagen van den Azynverkooper* brengt ons onder 't oog, het belangzugtig staan naar eene Egtverbintenis, en de daartegenovergestelde belanglooze Liefde, gelukkig ondersteund, door een naarstig en spaarzaam Azynverkooper, die zynen overgewonnen schat geschikt heeft, om ongelukkigen by te springen. En ten laatste schetst ons *Natalia* de afschuwelyke gevolgen, waaraan men zig bloot gesteld kan vinden, wanneer men zig in geheime Minnehandelingen ingewikkeld heeft; die in deezen nog afgewend worden; doch dat men in 't gewoone beloop der zaaken niet altoos zou mogen verwagten. In ieder deezer Stukjes loopt de geschiedenis vry natuurlyk voort, en de charaĉters, zo in 't pryslyke als in 't laakbaare, zyn eigenaartig doorgehouden; van waar ze, onder 't in agt neemen der zedeleeringen, met nut en vermaak geleezen kunnen worden. Zelfs zal dit plaats hebben by 't nagaan van *Emilia Galotti*, schoon 'er hier en daar Tooneelen in voorkomen, waarvan de natuur als een afkeer heeft; wanneer men gadeslaat, dat ze strekken om het laakbaare van zulke gedraagingen in het treffendste licht te stellen.

ERASTUS, *Tooneelspel. Gevolgd naar het Hoogduitsche van den Heere* GESNER. *Te Amsterdam by* de Wed. G. ten Boekelaar Junior 1777. *In octavo* 38 *bladz.*

Met dit vierde Stukje besluiten de Uitgeevers het Derde Deel hunner Verzamelinge van Tooneelspelen, getyteld *Zedelyke Too-*

Tooneel-Oeffening; even als andere soortgelyke Verzamelingen, geschikt, om leerzaame Zedelessen op eene gevallige en indrukbaare wyze in te boezemen. Over 't geheel slaagen zy 'er vry gelukkig in. *De Jagtparty van Hendrik den IV*, 't is waar, kwam ons voor, als een voorbeeld van eene ongelukkige keuze; maar *Eugenia*, benevens *de Edelmoedige Weduwe*, zyn inderdaad wel uitgevoerde leerryke Tooneelstukken; en zo heeft men ook *Erastus* aan te merken. *Erastus* is gehuwd met eene by uitstek braave Vrouw, doch zonder middelen; en dit laatste was by den Vader eene genoegzaame rede, om zyne toestemming, en voorts de behulpzaame hand, te weigeren. Bykomende omstandigheden brengen *Erastus* met zyne Echtgenoote en Huisgezin tot de uiterste armoede, terwyl de Vader onverbiddelyk blyft. In die omstandigheden besluit zyn Dienaar, die hem bestendig was bygebleeven, en in zyns Meesters lot deelde, een Reiziger op den weg aan te tasten, om zig meester van eene goede somme gelds te maaken. Het verdere beloop der Geschiedenisse leert, dat die Reiziger juist de Vader van *Erastus* was; welke, in berouw over zyn onregtvaardig gedrag, zynen Zoon zogt, en hem toevallig in *Erastus* vondt; waarop deeze met zyn Huisgezin in 's Vaders volle gunst deelt. De aandoeningen van *Erastus* over zyne omstandigheden, de bedaardheid van geest zyner Echtgenoote, de kinderlyke neigingen en redeneeringen van zyn kroost, de zielsgesteldheid van zyn ouden Dienaar op het begaane misbedryf, het gedrag van *Erastus* in dit geval, het gevoelig hart van den Vader, en de gelukkige uitkomst op de ontdekking van *Erastus*; dat alles verleent, in een kort bestek, eene reeks van aandoenlyke Tooneelen, die voor opmerkenden leerzaam zyn.

Zedelyke Tooneelspellen, geschikt voor de opvoeding der Jeugd. Versierd met fraaye Vignetten. Tweede Deel. Te Amsterdam by H. Gartman 1777. *Behalven het Voorbericht* 336 *bladz. in octavo.*

Wanneer we de menigte van Tooneelspelen, en de onderscheiden soorten van derzelver Verzamelingen, welken ons ter hand komen, gadeslaan, en verneemen, dat ze door de Natie gewoonlyk gunstig ontvangen worden, mogen we 'er eenigermaate uit afleiden, dat deeze manier van onderwyzen zeer wel in den smaak der Natie valt. Zo lang dit stand houdt kan men 'er zig zekerlyk met vrugt van bedienen, gemerkt die manier van onderwyzen uit eigen aart strekt, om de Zeden te verbeteren; en zelfs dezulken, die maar leezen om zig te *diverteeren* ongevoelig aanleiding kan geeven, tot het overneemen van goede leeringen en beginzels, die een heilzaamen invloed op hun gedrag kunnen hebben. 't Is uit dien hoofde ver van daar, dat wy deeze manier van onderwyzen zouden wraaken; in tegendeel ze verdient in haare soort haare aanpryzing. Dan met dit alles komt ons, by het doorbladeren van zo veele schriften van die natuur, in gedagten, of niet veele Leezers hunnen geheelen tyd, tot leezen geschikt, daar

aan besteeden, en dus het leezen van andere schriften, die beter geschikt zyn, om het oordeel te oefenen, gevestigde beginzels aan de hand te geeven, gegronde kundigheden in te boezemen, en geleidelyk te leeren denken, verwaarloozen. Dit zou gewis een misbruik zyn. 't Is met die schriften gesteld, als met den Schouwburg zelven, de Schouwburg is eene plaats van uitspanning, doch men moet 'er niet woonen; die schriften hebben hunne nuttigheid in een uur van uitspanning, maar ze komen niet in als schriften van eene gezette oefening; ze behooren des, vooral van dezulke die voor meerder inspanning vatbaar zyn, niet geleezen te worden, dan in een uur van uitspanning. —— Wy hebben, daar ons in deezen de eene en andere Verzameling van die natuur juist te gelyk ter beoordeelinge viel, ons niet wel kunnen onthouden van deeze aanmerking over 't gebruik en het te vreezen misbruik dier Schriften te berde te brengen. Onze Leezers, vertrouwen we, zullen zich deswegens niet gebelgd houden; en verder met ons wenschen, dat de Natie zig, in een uur van uitspanning, met het doorbladeren van leerzaame Tooneelspeelen vermaakende, het bedoelde nut van die manier van onderwyzen, de zedelyke verbetering van 't hart, daar uit zal trekken. —— Wat nu wyders nog de uitvoering der hier bovengemelde *Zedelyke Tooneelspellen* aangaat, die *negen* in getal zyn, en waar van *zeven* als Stukken van eigen vinding voorkomen; dezelve is zeer wel ingerigt naar de vatbaarheid der Kinderen; en kan dienen, om hen, op eene aangenaame wyze, opmerkzaam te leeren worden, op hunne pligten, en zodanige beginzels van gedrag, die, vroegtydig ingeboezemd, in den volgenden leeftyd van een bestendigen invloed kunnen zyn. Men kan dus dit tweede Deel, even als wy van 't eerste gezegd hebben (*), den Kinderen met nut in de hand geeven, om 'er zig, zelfs in een uur van uitspanning, leerzaam door te vermaaken.

(*) *Zie Hedend. Vad. Letter-Oef. VI. D. bl.* 515.

Omstandig en waarachtig Dagverhaal van Capt. RYSSE RYSSES, Junior. *Gevoerd hebbende het Driemast Galjoot-Schip*, de Vrouw Geertruy, *van St. Lucar naar Amsterdam gedestineerd, door een Maroccaansch Roofschip genomen, en te Larache opgebragt. Te bekomen te Amsterdam by* A. Fokke. *Behalven de Voorrede* 37 *bladz. in quarto.*

Een Zeemans Dagverhaal, vry wel geschikt om de algemeene nieuwsgierigheid te voldoen, nopens het neemen en opbrengen van dit Schip, mitsgaders het Driemast Hoekerschip, *de Jonge Everhard*, gevoerd door Capt. *Cornelis Hiddes*; en de verdere lotgevallen van het Scheepsvolk, gelyk ook dat van andere Schepen, in 't Maroccaansche Gebied opgebragt, tot dat zy weder op vrye voeten gesteld, en naar 't Vaderland gekeerd zyn. Hier nevens is gevoegd een kort verslag van 't voorgevallene by 't treffen van de Vrede, tusschen Hunne Hoog-Mogenden en den Keizer van Marocco; zynde voorts het geheele verhaal doormengd met oppervlakkige aanmerkingen over deeze en geene byzonderheden, die onder de opmerking des Schryvers vielen.

HEDENDAAGSCHE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De noodzaekelykheid der Openbaering door A. CAMPBELL, *Dr. en Prof. der H. Godgel. enz. Uit 't Engelsch vertaelt. Tweede Stuk. Met eene Voorreden en eenige Aentekeningen van* J. V. VAN NUYS KLINKENBERG. *A. L. M. Ph. Dr. en Predikant te Deventer. Te Utrecht by* H. v. Otterlo, 1777. *Behalven de Voorreden* 184 *bladz. in gr. octavo.*

In gevolge van 't verhandelde, in 't eerfte Stuk van dit by uitftek lezenswaerdig Gefchrift (*), behelst het tegenwoordige den uitflag van des Autheurs nafpooringen, omtrent de gevoelens der geachtte Heidenfche Wysgeren, nopens de eerfte oorzaek, en den oorfprong der dingen; die ene zeer goede proef verleent, van de ongenoegzaemheid der menschlyke vermogens, om, zonder enig buitengewoon onderwys, 't beftaen van de Godheid uit te vinden. En dit leid den Hoogeerwaerden *Campbell* ten laetfte, zo ten opzichte van de leer der onftervelykheid der Ziele, (in 't voorige Stuk befchouwd,) als van 't beftaen en de volmaektheden van God, tot het befluit van de noodzacklykheid der Godlyke Openbaringe.

Onze geachte Autheur heeft, met de uiterfte oplettendheid, de poogingen der Heidenfche Wysgeren, ter ontdekkinge van den eerften oorfprong aller dingen, mitsgaders hunne gevoelens, rakende den oorfprong en de wording van 't Geheelal, nagegaen. De ontvouwing hiervan verleent ons op zichzelven een merkwaerdig verflag van de denkwyze dier Wysgeren wegens dit gewigtig Stuk, en ftrekt dus ter opheldering van de Wysgerige gevoelens van dien tyd. Uit deze ontvouwing is 't blykbaer, dat zy, door alle hunne navorfchingen, nimmermeer gekomen zyn tot een begrip van Gods beftaen en volmaektheden: en wel byzonder, dat die Wysgeren, welken enig denkbeeld had-

(*) Zie *Hed. Vaderl. Letteroef. III. D. bl.* 483.

hadden van een oneindig Opperwezen, 'er geenzins toe gekomen zyn, door hunne beschouwing van de natuur, en de orde der onderscheidene wezens in 't Geheelal. Dit is, gelyk in deze behandeling getoond word, ten duidelykste op te maken, uit hunne denk- en redeneerwyze over dit onderwerp, die alleszins doet zien, dat de bekwaemste Wysgeren langs dien weg daer toe niet gekomen zyn; en dat het dus vooral niet te wachten, ja veel eer als onmogelyk te beschouwen is, dat het gros des menschdoms zulks door hunne eigen schranderheid en redenering zou kunnen uitvinden.

„ Wanneer wy, zegt daerom onze Schryver, (het des aengaende voorgestelde te zamen trekkende,) wanneer wy dan zo veele *verwarring* en *tegenstrydigheid* vinden in de gevoelens der oude Wysgeeren, raakende de Godheid; zommigen in het geheel niet vermoedende, dat 'er zulk een Weezen zy; zommigen twyffelende; en anderen haar bestaan ontkennende; en zy, die haar aanweezen met woorden schynen te erkennen, zo veel van malkander verschillende, en zulke ongerymde en onbestaanbaare denkbeelden maakende, omtrent het geen zy de Goddelyke natuur en werkingen noemen, dat men met geene mogelykheid beweeren kan, dat iemand van hen de minste kennis had van dat oneindig verstand, het welk wy houden voor den *eenig leevenden en waaren God:* wanneer wy overweegen, dat ANAXAGORAS, SOCRATES en zyne volgelingen, die de eenige Wysgeeren waren, die eenig soort van begrip schynen gehad te hebben, nopens het bestaan van *de eeuwig gezeegende Godheid*, zulk een ongerymd en buitenspoorig bericht gaven nopens de wording van het Geheelal, dat het duidelyk blyke, dat zy nooit in staat waren, van zichzelven deeze ontdekking te doen, maar dat zy daaromtrent door andere moeten onderricht zyn geworden, gelyk wy zeker weeten, dat dit het geval van SOCRATES en zyne naarvolgers was, ten aanzien van het bestaan deezes oneindigen verstands (*); wanneer wy overweegen, dat alle de verschillende secten der Wysgeeren, wanneer wy ANAXAGORAS uitzonderen, en de

(*) SOCRATES naamlyk kwam eerst tot dit denkbeeld, door iemand een boek van ANAXAGORAS te hooren leezen, waarin hy zegt, dat een oneindig verstand de werkmeester en schikker is van alle dingen. PLATO in PHÆD. *p.* 97. *Vol.* I.

de zeer weinigen, die het met hem hielden, eenpaarig beweerden, dat de Hemelsche lichamen bezielde weezens waren, de Goden, welke het bestier van de waereld hadden; en van welke de mensch afhangt, in één woord, wanneer wy overweegen, hoe moeijelyk het altoos was en nog is, in den tegenwoordigen staat der menschlykheid, zyne gedagten boven alle zichtbaare voorwerpen te verheffen, en een oneindig verstand te begrypen, volstrekt volmaakt, onafhangelyk van alle stof, welks schepselen zyn de *zon*, en de *starren* en alle andere weezens. Wanneer men, zeg ik, alle deeze voorgestelde byzonderheden in overweeging neemt, kan men niet anders dan oordeelen, dat het voor den mensch onmoogelyk zy, in die omstandigheden, in welke wy hem vertoond hebben, aan zichzelven gelaaten, onbeschaafd, en zonder alle vreemde onderrichting, door zyne eigene naarstige onderzoeking ooit tot de kennis van de Godheid te komen, of te begrypen, daar is een ander God, buiten de Hemelsche lichaamen of alle zichtbaare voorwerpen, als onder onze verbeelding vallen. Ja het zelfde moeten wy besluiten ten aanzien van de Wysgeeren".

'Er is des, zo als de Hoogleeraer, uit al het voorgestelde, wegens die twee gewigtige Leerstellingen van den Natuurlyken Godsdienst, het bestaen van God, en de onstervelykheid der Ziele, wettig afleid, om ooit den Natuurlyken Godsdienst onder het Menschdom in te voeren, een vreemd onderwys, of *buitengewone* Openbaring, volstrekt en onvermydelyk noodzaeklyk. En dit zo zynde, kan men, gelyk onze Schryver vervolgt, op de bevinding, dat wy in de oude tyden menschen ontmoetten, die het bestaen van God, en de onstervelykheid der Ziel geloofden, van het uitwerkzel tot de oorzaek redenerende, niet wel twyfelen, of God heeft oudtyds met het menschlyk geslacht gemeenschap gehad, door het zelve, op ene buitengewoone wyze, een zamenstel van Godsdienst te openbaren. ——— Ter verklaringe hier van bedient de Hoogeerwaerde *Campbell* zich van de Boeken van Mozes, *als* Geschiedboeken, die ten minste zo veel geloof verdienen als enig ander Boek der Oudheid. Hierom tracht hy vervolgens te doen zien, hoe men zich langs dien weg gereedlyk kan voorstellen, hoe deze denkbeelden, die hunnen oorsprong uit ene Godlyke *Openbaring* hebben, door *overlevering* van het ene geslacht tot het andere zyn voortgeplant; hoe dezelven, naar uitwyzen der Geschie-

denisſen aller Volkeren, (terwyl ze onder de Jooden, door buitengewoone Openbaringen en handelingen der Voorzienigheid bewaerd wierden,) by zommigen verwaerloosd werden, en geheel verlooren gingen, maer by anderen door overlevering beklyfden, of door den tyd weder verlevendigd werden: tot dat eindelyk de Christelyke Openbaring verſcheen, om het Menschdom te verlichten. —— Dit laetſte gedeelte is door onzen Schryver niet minder oordeelkundig uitgevoerd, dan 't voorgaende; en zy, die door 's Mans welberedeneerde beſchouwing van de denk- en redeneerwyze der Heidenſche Wysgeren, overtuigd zyn van de gegrondheid zyner Stellinge, en welken, zo wy vertrouwen, by vele onpartydigen ligtlyk ingang zal vinden, zullen aen zyne opgemelde gevolgtrekking hunne toeſtemming niet weigeren.

De Eerwaerde *Klinkenberg*, die het vertalen van dit Geſchrift den Boekverkooper had aengeprezen, zo van wegen deszelfs nutheid in 't algemeen, als uit hoofde van deszelfs geſchiktheid, om gevoegd te worden, by zyne wel uitgevoerde voordragt der voordeelen van de Openbaring in 't algemeen, en van den Christelyken Godsdienst in 't byzonder (*), heeft deze daer op de ondernomen vertaling wel willen begunſtigen, met 'er hier en daer enige aentekeningen by te voegen, die ter opbelderinge van etlyke byzonderheden ſtrekken. Boven dit, dat zyne nuttigheid heeft, vind men, aen 't hoofd van dit tweede Stuk, ene Voorreden van zyn Eerwaerden, waerin hy ons zeer gepast mededeelt, ene beantwoording der tegenwerpinge tegen *de noodzaeklykheid der Openbaring*, uit overweging *dat dezelve als dan algemeen wezen moest*: welke beantwoording inderdaed lezenswaerdig is; doch wy zouden te breed uitweiden, indien wy hier nog een genoegzaem verſlag van derzelver inhoud wilden geven.

(*) Zie onze berigten deswegens *Hedend. Vad. Letter-Oef. I. D. bl.* 327. *III. D. bl.* 292. *V. D. bl.* 476.

De

De verschyning van den verreezen Heiland aan de Emmausgangeren op den weg, uit Lucas 24: 13—24. *opgehelderd door* CORNELIS CLEYN, *Predikant in den Briele. Medelid van de H. en Z. Maatschappyen der Wetenschappen. Te Utrecht by* J. C. ten Bosch 1777. *In groot octavo* 54 *bl.*

Het beloop dezer Leerreden is zeer wel ingericht ter ontvouwinge, en ten toepaslyken gebruike, dier merkwaerdige geschiedenisse, volgens welke Jezus aen twee persoonen op den weg naer *Emmaus*, ene thans onbekende, maer toen zeer bekende plaets, ongeveer twee en ene halve uure van Jeruzalem gelegen, verschenen is. De Eerwaerde *Cleyn* stelt zyne gissingen over deze en gene omstandigheden, die niet te beslissen zyn, met bescheidenheid voor, en ze hebben, zo wel als die van andere Uitleggers, hunne aennemelyke zyde. De medgezel van *Kleopas*, onderscheiden van de Apostelen, kan zeer wel zyn zoon *Simon* geweest zyn; en dus is 't niet vreemd dat *Kleopas*, de Vader, inzonderheid het woord voert. 't Is niet oneigen te denken, dat hunne woonplaets te *Emmaus* was, zo dat zy t'huiswaerds gingen, toen Jezus hen inhaelde; en zy hem aen hun huis ontvingen, alwaer zy hem verzogten, om *by hen*, zo veel als *te hunnent*, ten hunnen huize, te blyven: hoewel zy hem niet kenden, om dat *hunne oogen* zo *gehouden wierden*, „ om dat hun gezicht, door eene bezondere *kragt*, „ als van eene wederhoudende werking, zo *bedwongen* en „ *bepaalt* werdt, dat zy — schoon een *Man* ziende, — „ evenwel niet konden onderkennen, *wie* hy was". Buiten deze en soortgelyke omstandigheden, komt hier, ten opzichte van zulke byzonderheden, ook in aenmerking de manier van 't onderling gesprek der Emmausgangeren; en 't komt ons voor, dat onze Leeraer deze zyne Leerreden wel inzonderheid gemaekt heeft, om zyne gedachten deswegens openlyk ter toetse te brengen.

Lucas zegt, naer onze gewoone vertaling, *sy spraken t' samen, en ondervraeghden malkanderen*; doch het laetste Grieksche woord aldaer gebruikt, συζητεῖν, laet zich, volgens de kracht der betekenisse, en overeenkomstig met het gebruik, ook zeer wel overzetten, door *disputeren* of *redentwisten*. De Eerwaerde *Cleyn*, deze betekenis van dit woord in acht nemende, oordeelt, dat zy hun gesprek, hoog waerschynlyk, *al disputerende* gehouden hebben.

 „ Re-

„ *Redentwistende*, zegt hy met elkanderen, wat 'er *voor*
„ en *tegen* was, om Jezus *al* of *niet* voor den Mesſias te
„ houden, en zyne *hope* verder op hem *al* of *niet* te bly-
„ ven vestigen. *En wel zo*, dat *Kleopas*, als Vader, eerst
„ eenig voorſtel deedt, en dat zyn Zoon *Simon* vervol-
„ gens op dit vaderlyk voorſtel telkens eerbiediglyk ee-
„ nige zwarigheden hebbe ingeworpen, met een oog-
„ merk, om de nodige onderrichting te mogen ontfan-
„ gen". —— Men kan niet ontkennen, dat dit denkbeeld zeer wel overeenſtemt met den nadruk van 't woord ἀντιβάλλετε; en als men de omſtandigheden des tyds gade ſlaet, kan men 't niet vreemd vinden, te denken, dat zodanige redentwistende geſprekken, onder de aenhangers van Jezus diestyds plaets hadden. Zulks maekt de hier voorgeſtelde gedachte, wegens de manier van dit geſprek, enigzins aennemelyk. En dit zo zynde zal men den Eerwaerden *Cleyn* ligtlyk kunnen toevallen, wanneer hy on op die gedachten brengt, „ dat het verhaal door Kleopas aan Jezus ge-
„ daan, ſchoon 't een aaneengeſchakelde, onafgebroke
„ en doorgaande Bede zy, nochtands te begrypen is, als
„ een verhaal, waar by *Een* verteld den inhoud van de
„ onderhandeling, welke zy te voren *zamen*, door *voor-*
„ en *tegenredenen*, en dus al *disputerende*, gehouden had-
„ den". —— Een point van die natuur is zeker niet wel onder een volſtrekten bewystrant te brengen; maer als zodanig een verſlag van een gehouden geſprek, in deszelfs inhoud, 'er natuurlyk aen beantwoord, verkrygt het zelve een zekeren trap van waerſchynlykheid; 't geen onze Leeraer, op ene aennemelyke manier, toont in dezen plaets te hebben. —— Zie hier kortlyk het *voor* en *tegen* van deze redentwisting.

De een zegt van Jezus v. 19. *Hy was een Propheet, krachtig in werken ende woorden voor Godt ende alle het volk.* Dit was 'er *voor*.

Ja maer, zegt de andere, v. 20. *Onſe Overpriesters en de Overſten hebben hem overgeleverd tot het oordeel des doodts ende hebben hem gekruiſight:* Dit was 'er, naer zyn oordeel, *tegen*.

Hy had niettemin, vervolgt de eerſte, v. 21. *hope gegeven, dat hy Israël verloſſen zoude*, als zullende ten derden dage na zyn dood weder opſtaen. Dat was 'er *voor*.

Ja maer, antwoord de tweede, v. 21. *Met dit alles is het heden* (reeds) *de derde dagh van dat deze dingen geſchiet zyn*,

zyn, en dus is de bepaelde tyd bereids daer. Dit was 'er *tegen*.

Om deze zwarigheid op te losſen, voert hem de eerſte te gemoet, v. 22, 23, 24. *Dat ſommige Vrouwen en anderen evenwel het Graf ledig bevonden, ende een gezicht van Engelen gezien hadden, welken zeiden, dat hy leeft.* Dit was 'er weder krachtig *voor*.

Zulks ſtemt de tweede toe, doch hy brengt 'er tegen in, v. 24. *Maar Hem en zagen zy niet.* Dit meende hy was 'er niet weinig *tegen*.

Men leze, indien men lust heeft, de uitbreiding van deze redentwisting, in 's Mans Leerreden zelve; en zo men die voorgeſtelde ſchikking al eens wat te kunſtig mogte oordeelen, zal zulks echter de waerſchynlykheid der redentwistinge niet verminderen, noch het denkbeeld dat het verſlag van *Kleopas* den voornamen inhoud dier redentwistingen behelst, verzwakken: en dit is 't, daer 't in dezen, naer ons inzien, voornaemlyk op aenkomt.

Voorts moeten we hier nog met een kort woord melden, dat zyn Eerwaerde aan deze Leerreden gehecht heeft een *Naſchrift*, dienende ter ophelderinge en bevestiginge, van 't geen hy, in zyn *Dankoffer voor de Eerſtelingen van Neerlands Vryheid*, gezegd heeft, wegens het, thans buiten kyf geſtelde, innemen van den Briel, op *Dingsdag*, den 1 April 1572.

Beſchouwingen door den Schryver van de Zedelyke Uitſpanningen. Te Amſterdam by F. de Kruiff 1777. *Behalven het Voorwerk* 320 *bladz. in gr. octavo.*

Hebben deugdlievende Lezers vermaek gevonden in 't doorbladeren van des Schryvers *Zedelyke Uitſpanningen*, die ons, onder leerzame Geſchiedenisſen, de betrachting der Deugd aenpryzen, en met recht onder de nutte Geſchriften geteld mogen worden, ze zullen ook in deze zyne *Beſchouwingen* overvloedige ſtoffe vinden, om hunnen geest op ene leerzame en opweklyke wyze te verlustigen. De Autheur deelt ons in dit Stuk een viertal van Beſchouwingen mede, over onderwerpen, die niet kunnen misſen van een diepen indruk op het hart te hebben, wanneer ze, zo als ze door hem voorgeſteld zyn, ernſtig nagedacht worden.

Hy leid ons, in de eerſte plaets, in Gethſemané, doet

ons het oog vestigen op Jezus in zyne doodlyke benaeuwdheid; in 't deemoedig en hartebrekend smeken, om 't afwenden van dien bitteren drinkbeker, hoewel met de volkomenste onderwerping aen 's Vaders wil, en in zyne bemoedigende versterking, die hem zynen aenstaenden dood blyhartig en onverschrokt te gemoete doet treden. Aen ene treffende voorstelling van dit alles hecht hy wyders gemoedlyke overdenkingen, die 't geloof versterken, de hoop verlevendigen, de aendoeningen van liefde en dankbaerheid opwekken, en den Christen toonen, onder hoe dierbare verplichtingen hy zich bevind, om Jezus te gehoorzamen, en hem na te volgen, dat de eerste eisch zynes geloofs en de vrucht zyner dankbaerheid is, en zal blyven. —— Onze Schryver behandelt dit onderwerp met zeer veel nadruk, onder ene levendige involging zyner verbeeldingskracht, 't welk ook in zyne volgende Beschouwingen doorstraelt. In zulk ene schryfwyze bedient zich ieder Schryver van zyn gewoonen denktrant, en stelt zyne aengenomen denkbeelden in 't sterkste licht, zonder dezelven te bewyzen; hy viert zyne verbeeldingskragt enigermate den teugel, en geeft dus der vindige wat meer dan gewoonlyk toe; men spreekt de onbedwongen tael van 't hart, die by uitstek geschikt is om te roeren. Op zodanig ene manier schryvende; kan 't niet wel anders zyn, of de Lezers, die met meer bedaerdheid lezen, de denkbeelden met ene min sterker verbeeldingskragt nagaen, en hunne eigen denkwyze hebben, moeten 'er voorstellingen in vinden, die hun niet genoeg overdacht, of te sterk uitgedrukt schynen. Het onderscheid van Schryver en Lezer, schoon ze zelfs al na genoeg over 't geheel eenstemmig mogten denken, en even aendoenlyk zyn, moet hier noodwendig iets van die natuur te wege brengen. Dan, niettegenstaende zulks ook omtrent deze Beschouwingen plaets hebbe, zal men ze echter, in het doorgaende beloop, zo uitgevoerd vinden, dat de Schryver niet beschuldigd kunne worden, van zyn oordeel aen zyne verbeelding opgeofferd, of zyn verstandlyk vermogen door zyne aendoenlykheid verwaerloosd te hebben. Ze blyven des met dat alles treffende bespiegelingen, waer van een ieder een verstandig en opweklyk gebruik kan maken. —— Zo is 't gesteld met deze, en even zo is 't gelegen met de volgende Beschouwing, die het Verraed door Judas aen Jezus gepleegd ten onderwerpe heeft. Onze Autheur schildert het haet-

lyke

lyke dier wandaed met de levendigste verwen; stelt ons de vergiftige bronwellen, waer uit dezelve haren oorsprong ontleent, duidelyk voor oogen; en doet ons het wanhoopig gevolg hier van in een treffend vooruitzicht zien. Dit weluitgevoerd Schilderstuk gaet vergezeld van leerzame aenmerkingen, om den bespiegelenden geest met een afschrik van het kwade te vervullen, en ten goede op te wekken. —— Even dit doel beoogt en treft de Schryver ten krachtigste in zyne derde en vierde of laetste Beschouwing; waer van de eerstgenoemde onze aandacht op den dood vestigt, in deszelfs gevolgen, met betrekking tot dit, en het toekomend leven; terwyl de laetste ons onder 't oog brengt, den levensloop van een geloovig deugdzaem Christen, door ramp op ramp beproefd, en volstandig gebleven tot aen 't einde. Men leert hier den dood op ene nuttige wyze beschouwen; en geen Lezer, wiens hart niet t' enemael verkeerd is, zal 't oog vestigen op 't laetste aendoenlyk zedelyk verhael, zonder medelyden te gevoelen voor den ongelukkigen, en uit zyn loflyk gedrag te leeren, zich in tegenheden, geloovig en gelaten, aen de schikkingen der Voorzienigheid te onderwerpen; waer toe dit Stukje by uitnemendheid strekt, met aenduidinge der heilryke gevolgen van zulk enen wandel.

Astronomia of Sterrekunde, door den Heer DE LA LANDE, *Koninglyk openbaar Leeraar der Sterrekunde enz. enz. Uit het Fransch vertaald, door* A. B. STRABBE, *Mathematicus te Amsterdam. Vierde Deel. Eerste Stuk. Te Amsterdam by* J. Morterre 1777. *In groot octavo* 414 *bladz.*

Van de vier Boeken, in dit Stuk vervat, gaat het eerste, zynde het negentiende Boek van dit alomhooggeschatte Werk, over de *Comeeten.* —— In 't zelve ontvouwt ons de beroemde Fransche Sterrekundige de merkwaardigste omstandigheden van de verschyningen der Comeeten, op welker trapswyze waarneemingen men eene verschillende Theorie gevestigd heeft, die allengskens tot meerdere volmaaktheid is opgeklommen; tot dat eindelyk *Newton* en *Halley* den Sterrekundigen den weg gebaand hebben, om den loop der Comeeten regelmaatig na te spooren. Het staat nu vast, dat de Comeeten geene slegts voor eenigen tyd bestaande Lugt-

verhevelingen zyn, maar weezenlyk onder het getal der Planeeten behooren; dat ze, even als die, een geregelden omloop om de Zon hebben; in haare beweeging dezelfde wetten volgen; en in haaren omloop zeer uitmiddelpuntige loopkringen beſchryven, die men tot een Parabool kan overbrengen. Dit voorgedraagen hebbende, verklaart hy, op dit Stelzel, de beweeging eener Comeet in een Paraboliſchen loopkring; toont verder hoe men den Parabool, welken eene Comeet rondſom de Zon beſchryft, kan berekenen, als men ſlegts drie waarneemingen van haare ſchynbaare plaats aan den hemel heeft; mitsgaders, hoe men, zedert de gedaane waarneemingen en berekeningen van de wederkomst der Comeeten, derzelver verſchyningen berekent; en deelt ons wyders nog verſcheiden aanmerkingen over derzelver beweeging en verſchynzelen mede.

Het hieraan volgende Boek heeft ten onderwerp, de *Omwenteling der Planeeten en derzelver Vlekken*; waar omtrent hy, met opzigt tot ieder Planeet, de vereischte berigten geeft, met aanwyzinge van derzelver verſchynzelen, en de daartoe behoorende berekeningen. De ontvouwing hiervan, in verſcheiden omſtandigheden, getoond hebbende, dat 'er eene merklyke overeenkomst tusſchen de Aarde en de overige Planeeten gevonden wordt, zo geeft zulks den Heer *de la Lande* aanleiding, om gewag te maaken van het gevoelen der Wysgeeren, die ze als zo veele Waerelden aanzien; geſchikt om leevendige weezens, als wy zyn, te bevatten; en dus bewoond te worden. Het gevoelen van de veelheid der Waerelden is, naar uitwyzen van 't geen hier bygebragt wordt, een overoud gevoelen, dat reeds in de dagen van *Orpheus* plaats ſchynt gehad te hebben; en in laatere dagen meermaals zeer gunſtig voorgeſteld is.

„ En inderdaad, gelyk onze Autheur vervolgt, de overeenkomst tusſchen de Aarde en de andere Planeeten is zo volkomen, dat, zo de Aarde gemaakt is om bewoond te worden, wy niet twyffelen kunnen, of de Planeeten zyn tot dat zelfde einde gemaakt; hy, die zulks weigerde te gelooven, zou even zo eigenzinnig zyn, als iemand, die, ten opzichte eener kudde ſchaapen, van verre gezien zynde, wilde beweeren, dat ſommige zodanige ingewanden als de dieren kunnen hebben, en anderen ſlegts ſteenen bevatten.

Wy

„ Wy zien zes Planeeten rondom de Zon, de Aarde is de derde; zy draaijen allen zes in *Elliptische* loopkringen; zy hebben eene omwentelende beweeging even als de Aarde; zy hebben, even als zy, vlekken, oneffenheden, bergen; van dezelve zyn 'er drie, welke Satellieten hebben, en de Aarde is eene van die Planeeten; *Jupiter* is geplat even als de Aarde; eindelyk geen eenig zichtbaar merkteken van overeenkomst is 'er, dat niet weezenlyk tusschen de Planeeten en de Aarde wordt waargenomen. Is het mogelyk te onderstellen, dat de bestaanlykheid der levendige en denkende wezens aan de Aarde bepaald zy? waarop zou dat voorrecht gegrond zyn, ten zy misschien op de bepaalde en schroomagtige verbeelding der geenen, welke zich niet boven de voorwerpen van hunne onmiddelyke denkingskrachten kunnen verheffen?

„ Het geen ik van de zes Planeeten, welke rondom de Zon draaijen, zegge, kan natuurlyk uitgebreid worden tot alle Stelzels der Planeeten, welken de Sterren omringen. Ieder Ster schynt, even als de Zon, een lichtgeevend en onbeweeglyk lichaam te zyn; en zo de Zon gemaakt is om de Planeeten, welke haar omringen, tegen te houden en te verlichten, moet men van ieder Ster het zelfde vermoeden. De Heer *Lambert* gelooft zelfs, dat de Comeeten bewoond worden (*Systême du monde. Bouillon* 1770.) De Heer *de Buffon* bepaalt de tydmerken, waarin ieder Planeet heeft kunnen bewoond worden, en op zal houden zulks te zyn, door de verkoeling. (*Supplement in 4to tome* 2. 1775.) Maar de Heer *d'Alembert*, in de *Encyclopédie*, onder het woord *monde*, eindigt met te zeggen, *men weet 'er niets van*.

„ 'Er zyn Schryvers, zo beschroomd als godsdienstig, geweest, welke dit Stelzel als strydig met den godsdienst verworpen hebben; dit was de eere van den Schepper verkeerdelyk beweeren: indien de uitgebreidheid van zyne werken zyne magt verkondigt, kan men dan wel een heerlyker en verhevener denkbeeld van dezelve geeven? Wy zien met het bloot gezicht veele duizenden van Sterren; 'er is geen gewest des hemels, waarin een gemeene Verrekyker niet byna zo veel Sterren doet zien, als het oog in een geheelen halven kloot ontdekt; wanneer wy tot groote Telescoopen overgaan, ontdekken wy eene nieuwe orde van dingen, en eene andere

me-

menigte Sterren, welke men met de Verrekykers niet vermoedde; en hoe volmaakter de werktuigen zyn, hoe meer dat oneindig getal nieuwe waerelden zich vermenigvuldigt en uitbreidt: de verbeelding gaat verder dan de Telescoop; zy ziet aldaar eene nieuwe menigte waerelden, oneindig grooter dan die waar van onze zwakke oogen het ſpoor ontdekken; de verbeelding gaat nog verder, zy zoekt paalen; wat een verbaazend ſchouwſpel! De eenige zwaarigheid, die een Wysgeer over de beſtaanlykheid der bewooners van zo veel millioenen Planeeten kan hebben, is de duisterheid der eindoorzaaken, welke men zeer bezwaarlyk kan toeſtemmen; wanneer men de doolingen gade ſlaat, waarin de grootſte Wysgeeren *Fermat*, *Leibnitz*, *Maupertuis* enz. gevallen zyn, door gebruik te willen maaken van die eindoorzaaken, of van die bovennatuuurkundige onderſtellingen van vermeende betrekkingen, tusſchen de ons bekende uitwerkingen, en de oorzaaken, waaraan wy dezelve toeſchryven, of de einden tot welke wy haar gelooven te beſtaan".

Volgens de natuurlyke ſchikking van dit Werk, zou de Heer *de la Lande* hierop overgaan, tot het ontvouwen van de wet der aantrekking; dan hy vindt het, ten beteren verſtande zyner verklaaringe hiervan, geraaden, vooraf eene duidelyke onderrigting te geeven, van de *Differentiaal en Integraal-Rekening;* waardoor hy zyne Leezers in ſtaat ſtelt, om zich daarvan te kunnen bedienen. Na deeze onderrigting, welke inzonderheid betreklyk gemaakt is, tot het naſpeuren van de beweeging der Planeeten, ſchikt hy het laatſte Boek van dit Stuk, of het twee- en twintigſte van zyn Werk, ter overweeginge van de *Zwaartekragt*, of de *Aantrekking der Planeeten*. Dit Stuk van 't uiterſte gewigt, dat een algemeenen invloed op de geheele Natuur heeft, en byzonder op alle Sterrekundige verſchynzelen, behandelt zyn Ed. met alle nauwkeurigheid. Hy leert ons, hoe men by trappen ontdekt heeft, dat 'er in alle ſtoffen, zonder onderſcheid, eene aantrekkende kragt plaats heeft; en in welke evenredigheid dezelve werkzaam is. Vervolgens brengt hy ons onder 't oog de voornaamſte verſchynzelen, welken deeze Aantrekking ontegenzeggelyk bewyzen; dat handtastlyk blykt in derzelver verdere verklaaring, en berekening, als die de overeenkomst van het grond-

grondbeginzel der aantrekking, met de voornaamste verschynzelen van 't Geheelal, overtuigende toont. —Zy derhalven, die de Sterrekunde beoefenen, ontvangen hier mede eene uitgewerkte behandeling van de opgemelde onderwerpen; die hun te gelyk de Theorie ontvouwt, en de manier van de berekening der verschynzelen leert; waarin de Heer *de la Lande* op denzelfden voet voortgaat, als hy dit Werk begonnen heeft.

Proeven en Waarneemingen op verschillende soorten van Lucht. In 't Engelsch beschreeven, door J. PRIESTLEY, LL. D. F. R. S. *I. Deel. Te Amsterdam by* P. Hayman, 1778. *Behalven het Voorwerk* 448 *bladz. in octavo.*

Uit de onlangs vertaalde Redenvoering van den Heer *Pringle*, wegens de ontdekkingen van den Heer *Priestley*, nopens de verschillende soorten van Lucht (*), heeft de Nederduitsche Lezer zig reeds een algemeen denkbeeld kunnen vormen, van de groote vorderingen, welken die Natuurkundige, boven alle zyne Voorgangers, daarin gemaakt heeft; mitsgaders van het nut zyner waarneemingen, dat, by verdere naspooring, nog meer bevestigd en wyder uitgebreid staat te worden. Dit algemeene denkbeeld heeft natuurlyk veelen begeerig gemaakt, om een naauwkeuriger verslag van 's Mans waarneemingen te erlangen. En 't zelve is in ons Vaderland te sterker toegenomen, daar verscheiden Liefhebbers der Natuurkunde zig verledigd hebben, om zyne ontdekkingen deswegens proefondervindelyk na te gaan; 't welk ook aanleiding gegeven heeft, om te eerder aan dit verlangen te voldoen, door 't vertaalen van 't Werk van den Heer *Priestley*, waarin hy zyne Proeven en Waarneemingen, met verdere Stukken daer toe betrekkelyk, by een verzameld heeft. —— De Heer *Jacob Ploos van Amstel*, met andere Liefhebbers deel neemende in 't nagaan deezer Proeven, door de ervaren proefkundige Heeren *Aeneæ* en *Cuthbertson*, heeft hier toe de hand aan 't werk geslaagen; en, met behulp van den Heer *Cuthbertson*,

(*) Zie *Ned. Vad. Letter-Oef. VI D. bl.* 306.

son, deeze verzameling indiervoege in 't Nederduitsch gemeen gemaakt, dat de Liefhebbers zekerlyk t' over reden hebben, om hunnen aangewenden arbeid danklyk te erkennen. Men heeft zig geene moeite ontzien, om dit Werk ten naauwkeurigste te vertaalen; en het zelve, behalven met eene Plaat, ter verklaaringe der proefneemingen dienstig, met zodanige aantekeningen te vermeerderen, welke ten beteren verstande van verscheiden byzonderheden, voor al met betrekking tot het Scheikundige en de Proefneemingen, van nuttigheid zyn.

Het Geschrift zelve behelst, in de eerste plaats, een beknopt verslag van de vroegere ontdekkingen wegens dit onderwerp, die den Heer *Priestley* als op den weg van verdere ontdekking gebragt hebben. Daarbenevens geeft hy ons eene naauwkeurige beschryving van den vereischten toestel, en deszelfs behandeling, tot het neemen van proeven, omtrent de verschillende soorten van lucht. Op dit noodig voorafgaande berigt volgen wyders des Autheurs proeven en waarneemingen gedaan in en voor het jaar 1772; mitsgaders die, welken hy gedaan heeft in 't jaar 1773, en het begin van 1774. En ten laatste komt hier nog by een Aanhangzel, vervattende eenige proefneemingen en bedenkingen over dit onderwerp, die den Heer *Priestley* van zyne goede Vrienden deswegens medegedeeld zyn. —— Dit Geschrift levert dus eene agtervolgende ontvouwing van het merkwaardige, dat den Heer *Priestley* in zyne naspooringen hier van voorgekomen is; en men ziet 'er ten klaarste uit, dat zyne proefneemingen van tyd tot tyd gestrekt hebben, om dit Stuk nader op te helderen; en dus zyne waarneemingen te beschaaven, te verbeteren en te versterken. Zodanig eene schryfwyze, in geval van nieuwe ontdekkingen, is by uitstek wel geschikt, om den Liefhebberen de behulpzaame hand te bieden ter verdere naspooringe van dit onderwerp; dat in verscheiden opzichten nog herhaalde naauwkeurige proefneemingen vordert, om in het volle daglicht gesteld te worden. Verscheiden Natuurkundigen in ons Vaderland wenden hier toe reeds hunne poogingen aan; en inzonderheid is 't bekend, dat de Heeren *Aeneae* en *Cuthbertson* hier ter Stede, als mede de Heer *van Marum* te Haarlem, 'er opzetlyk hun werk van maakende, bereids etlyke ontdekkingen gedaan hebben; die, schoon de Heer *Priestley* over 't geheel zeer oplettend zy, in 't een en 't ander opzigt van 's Mans waarneemingen verschil-

fchillen. Men hoopt, dat die Heeren, by de verdere uitgave van *Priestley's* Schriften over dit onderwerp, de goedheid zullen hebben, van hunne byzondere waarneemingen ten algemeenen nutte openlyk mede te deelen.

Dissertations Physiques et Mathematiques par J. F. HENNERT, Prof. de Phil. Mathem. Membre des Societés des sciences de Harlem, de Vlissingen et de Rotterdam. A Utrecht chez *J. v. Schoonhoven et Comp.* 1778. Sans la Dedicace &c. de 214 pp. in 8 gr. p.

Een vyftal van *Natuur- en Wiskundige Verhandelingen* strekken hier op nieuw ten blyk van den werkzaamen geest van den beroemden *Hennert;* die in dezelven onderwerpen behandelt, welken de oplettendheid van Mannen, in die Weetenschappen ervaaren, nog steeds bezig houden; dien hy, door 't mededeelen zyner overdenkingen en navorschingen, de behulpzaame hand biedt. —— Zyne eerste Verhandeling gaat over de Elliptische beweeging der Staartsterren, de tweede over de waare Anomalie der Dwaalsterren, en de derde over de Starsbedekkingen door de Maan, byzonder die van Saturnus op den 18den February 1775. In ieder deezer Verhandelingen ontvouwt en staaft hy zyne Theorie des aangaande, en legt het 'er op toe om de berekening van den loop dier Hemelsche Lichaamen, met de daar uit voortvloeiende verschynzelen, gemaklyker en zekerder te maaken. De vierde Verhandeling heeft ten onderwerp de Aantrekkingskragt, en de vyfde ontvouwt des Hoogleeraars bedenkingen wegens de gedaante der Aarde; welke twee laatste Verhandelingen geschikt zyn, om deskundigen ter nadere onderzoekinge hier van aan te spooren; terwyl zyn Ed. ook ten oogmerk heeft, zyne onderzoekingen des aangaande nog verder voort te zetten. By aldien deeze Verhandelingen gunstig ontvangen worden, heeft men, volgens des Hoogleeraars toezegging, nog meer Stukken van dien aart, uit zyne hand, te verwagten; waarmede hy ongetwyfeld veele Liefhebbers der Natuur- en Wiskunde grootlyks zal verpligten.

Aan-

Aanspraak door den Wel Ed. Gestr. Heer Mr. H. H. V. D. HEUVEL, *Griffier van 't Hof van Justitie te Utrecht; Directeur van de Holl. Maatschappy der Weetenschappen, gedaan aan de Clasfis van den Oeconomischen Tak binnen Utrecht. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg en J. v. Schoonhoven en Comp. 1778. *Behalven het Voorberigt van een Medelid 25 bladz. in gr. octavo.*

In beantwoording aan de gelegenheid, by welke, en 't oogmerk waarmede, de bekende inrigting van den Oeconomischen Tak gemaakt is, heeft de Heer en Mr. *v. d. Heuvel* zig in deeze Aanspraak, by 't openen der Vergaderinge der Clasfis van dien Tak, den 4den February 1778, een tweeledig einde voorgesteld. Zyn Ed. bedoelt in de eerste plaats te betoogen, „ hoe zeer de vervallen staat „ van zaaken in ons eertyds bloeijend Vaderland ons al„ len noodzaakt, zoo veel mogelyk, op middelen van „ herstel bedacht te zyn"; en verder te toonen, „ in „ wat voege het oprechten van dezen Oeconomischen „ Tak, ter bereikinge van een zoo heerlyk doeleinde, „ mede zal kunnen dienen". Beide deeze pointen worden hier oordeelkundig met nadruk aangedrongen; van waar ook deeze uitmuntende Aanspraak, met regt, den Leden der Vergaderinge dermaate behaagd heeft, dat zy den Heer en Mr. *v. d. Heuvel* overgehaald hebben, om toe te staan, dat dezelve door den druk algemeen gemaakt mogt worden. By die gelegenheid komt ze te voorschyn, met een Voorberigt van een Medelid des Oeconomischen Taks; die, onder het aanpryzen der bovengemelde Redenvoeringe, 't 'er inzonderheid op toelegt, om de handeldryvende Zeesteden te noopen ter deelneeminge in den Oeconomischen Tak, en mede te werken tot het in stand houden der handwerken en fabrieken, tot den bloei der Landsteden, waar van ook haar lieder bloei grootlyks afhangt; gelyk hier beknoptlyk getoond wordt.

Ver-

Verklaring der Unie van Utrecht, *door* Mr. PIETER PAULUS. *Derde Deel. Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven en Comp. 1777. *Behalven de Voorreden* 354 *bladz. in gr. octavo.*

'T Is met een byzonder genoegen, dat wy thans onzen Leezeren het Derde Deel van dit beroemde Werk van den Heer en Mr. *Paulus* aankondigen; nadien het geheele Werk daar mede ten einde loopt; en dus de vrees wordt weggenomen, dat het zelve, 't zy door den onverhoopten dood van den Autheur, 't zy door andere onvoorziene beletzelen, mogt blyven steeken. Dit zekerlyk moet veelen ten hoogste aangenaam zyn; en heeft onze Staatkundige Regtsgeleerde, door de twee voorige Deelen, een algemeenen lof behaald, dit Deel gewislyk zal deezen zynen roem niet verminderen. Veel eer zal het, naar onze gedagten, genoegzaam een ieder te meerder verwonderd doen staan, over de uitgestrekte kundigheden van onzen Schryver, en de naauwkeurigheid zyner uitvoeringe; daar hy, zo als ons van goeder hand verzekerd wordt, den ouderdom van vier- en twintig jaaren nog niet bereikt heeft. Het is inderdaad iets byzonders, dat iemand, op die jaaren, groote vorderingen heeft kunnen maaken, in eene Weetenschap, waarin men bykans nergens Leermeesters aantreft; en wel zulke vorderingen, die aan eenen Man van gryze ervarenheid eer zouden hebben aangedaan. Dan wy treeden, om niet alles te zeggen, 't geen wy op dit oogenblik voor den Autheur gevoelen, ter zaake. Hy had zyn Werk, in de twee voorgaande Deelen, gebragt tot het *Zeventiende Artykel* ingeslooten; en dus neemt dit Deel zyn aanvang met de verklaaring van het *Achttiende Artykel*; waar op verder die der overige Artykelen volgt, met nevensgaande aanmerkingen over derzelver ondertekening. De Autheur ontvouwt ons ieder deezer Artykelen even als de voorigen; zo om den zin en de meening der Bondgenooten aan te toonen, als om ons onder 't oog te brengen, in hoe verre die Artykelen al of niet in een bestendig gebruik gebleeven zyn. —— Op ieder deezer Artykelen byzonder staan te blyven, zou ons te breed doen uitweiden; en ook voor veelen onzer Leezeren meer lastig dan nuttig zyn: gevalliger zal het weezen, den merkwaardig-

ften inhoud van één enkel Artykel voor te draagen, om dus eene nieuwe proeve van des Schryvers oordeelkundige opletteudheid mede te deelen. En hier toe zal ons het *Negentiende Artykel*, waar by de Bondgenooten *ordre ftellen op hunne te houdene Vergaderingen*, overvloedige ftoffe aan de hand geeven.

Met den aanvang der verklaringe van dit Artykel ftelt ons de Heer en Mr. *Paulus* eenige zeer weetenswaardige en opleidende aanmerkingen voor, zo nopens de Vergaderingen der Staaten van alle de Nederlanden in 't gemeen, als die van de Bondgenooten deezer Unie in 't byzonder. En dit afgehandeld hebbende fchikt hy zig ter beantwoordinge van de drie volgende Vraagen. (1°.) *Over welke zaken kan 'er, thans, gehandeld worden ter vergadering der Algemeene Staten?* (2°.) *Hoe ver gaat het gezag* (difpofitie) *dier vergadering in zaken, welken het voorwerp harer raadplegingen zyn?* En, (3°.) *Of, en in hoe verre, kan de Souvereiniteit van den Staat gezegd worden te berusten in die Vergadering?* ——— Dan vooraf maakt hy deeze twee zeer weezenlyke aanmerkingen. (1°.) Dat hy door *de vergadering der Algemeene Staten*, in de behandeling der voorgeftelde Vraagen, alleen bedoelt *de Vergadering der Algemeene Staten*, dat is, *van de gezamentlyke Staten der Zeven Provincien;* en geenzins de doorgaans zogenoemde *Vergadering van Hun Hoog Mogenden*, dat is, *van de Gedeputeerden*, die deeze Vergadering gewoonlyk uitmaaken. (2°.) Dat het de Vraag niet is: Of 'er zaaken zyn, waar over de Provincien zamen *kunnen* raadpleegen ter Generaliteit? maar, welke zaaken uit haaren aart en natuur zodanig behooren tot de Vergadering der Algemeene Staaten, *dat geene Provincie zig, naar regten, kan onttrekken*, om daar over met haare Bondgenooten te raadpleegen en te handelen, of zich te onderwerpen aan 't geene door de meerderheid of met eenpaarigheid, ingevolge de ordre van regeering, welke daar in moet plaats hebben, vastgefteld is? —— Op die wyze het bedoelde nader bepaald hebbende, toont hy ons, met betrekking tot de *eerfte* Vraag, *eerst*, welke zaaken, volgens de Letter der Unie, en *dan*, welken, uit den aart der zaake, tot de Vergadering der Algemeene Staaten behooren. Even zo wyst hy, in de beantwoording der tweede Vraage, aan, *eerst*, waar in, volgens de Unie, eenpaarigheid, en *dan*, waar in, volgens dezelve, flegts de meerderheid vereischt wordt. Des Autheurs behandeling deezer onderwerpen, hoe natuur-

tuurlyk dezelve ook schyne, is ons egter genoegzaam geheel nieuw voorgekomen. Zyn Ed. stelt alles, met de daaruit voortvloeiende gevolgen, zeer oordeelkundig, zo bondig en klaar, en tevens zo eenvoudig en gemaklyk voor, dat men zig van *agteren*, ten hoogste moete verwonderen, hoe 't mogelyk zy, dat niemand, te *vooren*, om zulk een plan gedagt, of zodanig iets in 't openbaar uitgegeeven, heeft. Op eene dergelyke wyze is 't gesteld, met de beantwoording der *derde* Vraag. Niemand zal, zo 't ons voorkomt, na eene bedaarde en onpartydige overweeging der redeneeringe van onzen Schryver zig als nog verbeelden, dat de Bondgenooten, by 't aangaan der Unie, of kort daar na, van begrip zouden zyn geweest, dat zy hunne souvereiniteit onderling hadden gemeen gemaakt. En ware dit Werk honderd jaaren eerder in 't licht geweest, 'er zouden misschien, nopens dit Stuk, nimmer zoo veele grillige en tegenstrydige gedagten in de Waereld gebragt zyn.

Na dus op deeze Vraagen zeer onderscheidenlyk geantwoord te hebben, geeft ons de Heer en Mr. PAULUS eene beschryving van de Vergadering der Algemeene Staaten, den rang der Bondgenooten, zo onder elkanderen, als onder vreemde Mogendheden, en voorts van hunnen Titel en Wapen (*). Vervolgens verledigt hy zig, tot eene

(*) Omtrent het *Wapen* der Algemeene Staaten deelt de oplettende Schryver ons eene byzonderheid mede, die wel waardig is bepaaldlyk gemeld te worden. Men heeft voorheenen meermaals hooren spreeken, van een *groot* en *klein* Wapen der Algemeene Staaten; dit onderscheid is overbekend: maar we hebben, zo niet allen, althans de meesten onzer Leezeren, met ons, ons tot nog verbeeld, dat het eenerlei Wapen was; zo dat ze niet dan in grootte onderscheiden waren. Volgens de beschryving, die wy overal van dat Wapen vinden, houdt de Leeuw slegts *zeven* pylen in zynen linker poot: dan dit is alleen waar, met opzigt tot het *kleine* Wapen; met het welke *dagelyks voorvallende zaaken* bezegeld worden. Want in 't *groote* Wapen, zegt de Heer en Mr. *Paulus*, waar mede Tractaaten, Alliantien, en gewigtige Commissien, bezegeld worden, houdt de Leeuw een bondel van *zeventien* pylen in zyn linker poot: en 't opschrift behelst alleen: *Sigillum Ordinum Belgii*, *Wapen der Staten van Nederland*. De reden, vervolgt hy, waarom in dit *groote* Wapen nog *zeventien* pylen gevonden worden, is niet moeielyk naar te gaan. Te voren hebben we gezien, dat de Vergadering van de *Staten Generaal*

ne zeer naauwkeurige ontvouwing van de magt *der gewoonlyk Afgevaardigden ter Vergadering van H. H. M.*, dat is, der geenen, welken thans de gezamentlyke *Staten* der Zeven Provincien, gewoonlyk *representeeren*. In de behandeling van dit punt ontmoeten we een verslag van de onderscheiden Berigtschriften dier Afgevaardigden; met aanwyzing van hunne magt, zo omtrent zaaken, waarin geen last van Principaalen te pas komt; als omtrent die, welken aan deeze Vergadering stilzwygend zyn opgedraagen; waar omtrent de Provincien vryheid hebben om last te geeven aan hunne Afgevaardigden; zonder egter, by overstemming, geregtigd te zyn, om het besluit, door overneeming, te stremmen. —— Een opmerkzaam Leezer, die het bygebragte nopens dit Stuk, in 't Werkzelve,

verscheiden' jaren na de Unie van Utrecht, eigenlyk bestond uit de Leden van de Pacificatie van Gendt, waar onder ook de nader Vereenigde Provincien begrepen waren, en dat de Unie van Utrecht, ongevoelig, en slegts door afval en overheering van sommige Gewesten, welken in de Pacificatie van Gendt begrepen waren, de grondslag der Vergadering van de *Staten Generaal* geworden is. Maar daar nu de Vergadering van de *Staten Generaal* in dien tyd, was de Vergadering van alle de Nederlandsche Provincien, begrepen in de Pacificatie van Gendt, moest men zich ook van een Wapen bedienen, welk hen allen uitdrukte. En schoon, naderhand, sommigen dier Gewesten afvielen, en overheerd wierden, en, daar 'er genen meer overblyven, dan die de Utrechtsche Unie hadden aangenomen, deze Unie, ongevoelig, de grondslag wierd der Vergadering van de *Staten Generaal*; bleef men zig egter van denzelfden naam, wapen, registers, enz. bedienen, waarvan men zig te vooren bedient had; en zoo doende, is dit Wapen der *Zeventien* Pylen, of Provincien, ongemerkt, in gebruik gebleeven. In laater tyd begreep men ligt de onwelvoeglykheid van dit Wapen; doch 't is in ons land altyd moeilyk bevonden, de bakens te veranderen, zelf dan, wanneer het Ty ten eenemaal verloopen was" (*). Dat deeze byzonderheid niet slegts strekt ter voldoeninge der nieuwsgierigheid; maar ook tevens kan dienen ten rechten verstande van oude Resolutien, kan men onder anderen zien, als men dezelve overbrengt op des Autheurs aantekening, bl. 72.

(*) „ 't Contrazegel van den Staat is ook van zeventien pylen, welken door eene hand, die uit de wolken komt, worden vastgehouden. Op den band, waar mede zy zyn vastgestrengeld, leest men *Concordia*. En 't Omschrift behelst *Ordinum Belgii adversum Sigillum. 't Contrazegel van de Staten van Nederland*".

ve, nagaat, zal met ons reden vinden van zig te verwonderen, dat men ooit over het gezag der Vergadering van de Gedeputeerden der Algemeene Staaten zoo zeer heeft kunnen twisten; daar het zelve, wel in gezien, en flegts getoetst aan die eenvoudige voorfchriften en regelen, welken ons hier aan de hand gegeeven worden, naauwlyks aan eene tweederleie opvatting onderhevig fchynt te kunnen zyn. —— Wyders hegt de Heer en Mr. PAULUS aan dit alles nog eenige leezenswaardige aanmerkingen, over de verdere byzonderheden nopens deeze Vergadering, en befluit de Verklaaring van dit Artykel ten laatfte met eene zeer gewigtige bedenking over de verpligting der Bondgenooten, om ter *Algemeene Vergaderinge* te verfchynen; met aantooning in hoe ver dit gedeelte van het Negentiende Artykel, in den tegenwoordigen toeftand van zaaken, nog van kragt zy. —— Veelligt wenfchen onze Leezers, dat wy, na deeze algemeene opgave van den inhoud, nog een byzonder ftaaltje uit de verklaaring van dit Artykel zullen mededeelen. Dan hieromtrent ftaan wy, door de menigte van fraaie en in de uitwerking en toepasfing zo gewigtige ftukken, als verlegen; te meer, daar wy 'er zo veel uit geleerd hebben, dat de keuze te bezwaarlyker valle. Om 'er egter aan te voldoen, zullen wy ons bepaalen tot het voornaamfte gedeelte zyner beantwoordinge der Vraage; *Of, en in hoe verre, kan de Souvereiniteit van den Staat gezegd worden te berusten in de Vergadering der Algemeene Staten?* —— Dus luid het:

„ De Vergadering der Algemeene Staten moet aangemerkt worden in tweeërlei opzichten: in 't *eerfte*, tot all' 't gene wy, hier voren, gezien hebben, dat, of volgens de Unie, of uit den aart des Bondgenootfchaps, of volgens eene uitdrukkelyke of ftilzwygende overgifte van alle de Bondgenoten tot de Vergadering der Algemeene Staten behoort: —— in *'t tweede* tot de byzondere Gewesten.

„ Met betrekking tot *het eerfte*, is de Vergadering der Algemeene Staten op dezelfde wys Souverein, als de Staten van eene byzondere Provincie Souverein zyn van hunne Provincie. Dit, meen ik, dat buiten 't bereik van tegenfpraak gefteld is.

„ Maar met betrekking tot *het tweede*, of *de byzondere Provincien*, is de Vergadering der Algemeene Staten alzo min Souverein, als met opzigt tot eenigen anderen vryen

Staat in Europa; om dat all' 't geene niet, met name, of ftilzwygend, aan het gemeene Bondgenootfchap opgedragen is, moet geagt worden aan elke Provincie verbleven te zyn.

„ Zoo nu de zulken, die over het algemeen Staatsregt deezer landen, en, met name, over het gezag der Algemeene Staats-Vergadering, gefchreven, of zig dezer zaken gemoeid, hebben, dit onderfcheid altyd hadden in het oog gehouden; geloof ik niet, dat men, in den beginne, van begrip zou zyn geweest, dat de Opperfte magt over deze Landen by de Algemeene Staten moest gezogt worden. Nimmer heeft men, dan uit Staatkundige redenen, voorgegeven, dat de Algemeene Staten, *met opzigt tot de byzondere Provincien*, de Opperfte magt deezer Landen waren: maar wel, en te regt, met opzigt tot all' dat geene, 't welk wy getoond hebben aan de Vergadering der Algemeene Staten toe te komen.

„ 't Is waar, men brengt eene refolutie voor den dag', genomen op den derden Augusti, 1584, door de Algemeene Staten, waar in gezegd wordt, *dat zy* (de Algemeene Staten:) *behoorden voor hun* (de Raden nevens zyne Excellentie, Willem I:) *te gaan*, ALS WEZENDE NU TER TYD DE HOOGSTE OVERHEID VAN DEN LANDE; en tragt daar mede te bewyzen, dat men, in de eerfte tyden van de Republiek, van gedagten was, dat de *Souvereiniteit over alle de Gewesten* berustte in de Vergadering der Algemeene Staten, of by de gezamentlyke Bondgenooten. Doch op het bewys, uit deeze refolutie getrokken, is reeds zoo voldoende geantwoord, en het regte en eenvoudige verftand derzelve zoo klaar aangewezen, dat dezelve, waarfchynelyk, nimmermeer, door iemand, ten betoge, dat de Algemeene Staten, in dien tyd, de hoogfte Overheid meenden te zyn, zal aangevoerd worden. — Ook beroept men zig, tot goedmaking van het begrip der Algemeene Staten, in dien tyd, op een reeks van gevallen, waar in, lang voor dien tyd, eenige ingezetenen (zoo men zig verbeeldt) der byzondere Provincien voor de Algemeene Staten te regt geftaan hebben. Maar dit alles is al meede zoo voldoende wederlegd, dat men, tot nu toe, buiten ftaat gebleven is, 'er iets op te antwoorden, of eenige andere voorbeelden voor den dag te brengen, waar door aan dat gevoelen eenigen fchyn van waarfchynelykheid zou kunnen gegeven werden. En waarlyk! zy konnen het zig niet verbeelden zonder zig zelven

ven rondöm verlegen te vinden. Op welken grond toch konnen de Algemeene Staten zig, met opzigt tot de byzondere Gewesten, verbeelden te zyn de hoogste Overheid van den Lande? Vóór de Unie, ten tyde der Graaflyke Regeering, hebben we te vooren gezien, waren de Provincien reeds saam vergaderd door de Landsheeren, met inzigt, om haar, was 't mooglyk, te gewennen aan 't begrip van slegts één lichaam uit te maken. Doch dit oogmerk hadden onze Landsheeren nimmer kunnen bereiken, om dat de byzondere Landschappen te jaloers waren van hunne verschillende Voorregten, Vryheden en Gewoonten. —— Na 't opvatten der wapenen tegen Flips, bleven de Algemeene Staten egter, van tyd tot tyd, vergaderen, om over de gemeene belangens van het Vaderland te raadplegen: doch zonder daar door hunne Opperheerschappy, eenigzins, gemeen te maken. By de Unie, bedongen de Bondgenoten dat gene van elkanderen, 't gene zy, tot hier toe, alleen vrywillig, gedaan hadden, namelyk, om, op eene wettige beschryving, ten bestemden tyde en plaatse, te verschynen, om aldaar over die zaken, welken by de Unie, *nominatim*, gemeen gemaakt waren, als mede over die, waar aan zy 't gemeen wel of kwalyk varen zouden meenen gelegen te zyn, met elkanderen te handelen. — Maar hoe konnen zy hier uit nu opmaken, dat zy hunne Opperheerschappy aan de gezamentlyke Staten zouden hebben willen opdragen? —— Vooral daar zy, te voren, op hunne onafhanklykheid zoo sterk gestaan hadden, dat de Landsheeren hun voornemen, om ze tot één lichaam te maken, eindelyk hadden moeten laten varen? —— In tegendeel, wanneer men het Stuk wel inziet, kan men, uit deeze *uitgedrukte* gemeenmaking der uitoefening van sommige Souveraine regten, de sterkste bewyzen halen voor de Opperste magt der byzondere Gewesten. Ingevalle, de Bondgenoten, door het aangaan der Unie, gemeend hadden, de byzondere Landschappen in één te smelten: dan was de optelling van all' 't gene men gemeen wilde maken niet noodig geweest. —— Dan hadden zy, eerst, de Opperste magt moeten gemeen maken, en, dan, slegts bepalen in welke gevallen zy met eenparigheid wilden besloten hebben. Maar nu zy, eerst, plegtig verklaren, dat elk by zyne Voorregten, Geregtigheden, enz., enz., zal blyven, en, daar naa, opnoemen, en welke gevallen zy

gemeenzaam zullen te werk gaan: daar, dunkt my, dat zy hunne Opperste magt, met zoo veele woorden in 't helderste Licht stellen. —— Zy leiden tot een *basis*, dat elk de Opperste magt bezat, toen zy bepaalden, welke regten van de Opperste magt, *gemeenschaplyk*, zouden moeten uitgeoefend worden. —— Kortom. —— Ingevalle de Vergadering der Algemeene Staten, met opzigt tot de respective Provincien, zig verbeeldde te *zyn* de hoogste Overheid van den Lande: dan moet zy zig ook verbeeld hebben, dat, overal, in alle zaken, regt gedaan wierd, *uit naam der Algemeene Staten*: dat alle Ingezetenen der byzondere Provincien den Eed van getrouwheid aan de *Algemeene Staten* afleiden; enz. enz. —— Doch niemand zal, vertrouw ik, ligt, voorwenden, dat de Algemeene Staten zig zulks toen verbeeld hebben: ten minsten niet, dat zy zig zulks, met eenigen schyn van regt of grond, hebben kunnen verbeelden.

„Om alle deze redenen, is het nauwlyks te gelooven, dat de Algemeene Staten zig, te vooren, ooit, in goeden ernst, verbeeld hebben, dat zy, (en dit houde men altyd wel in het oog,) *met opzigt tot de byzondere Gewesten*, de hoogste Overheid van den Lande waren. —— Doch ik behoef hier niets meer van te zeggen. DE GROOT heeft in het *eerste* en *vyftiende* Hoofdstuk van zyne *Apologie* de doorstralende tegenstrydigheid van dit gevoelen zoo klaar aangewezen, dat men het bykans voor onmooglyk rekenen zou, dat iemand, die de voorf. Hoofdstukken, zonder vooroordeel, leest, een oogenblik kan twyfelen, by wie de Souvereiniteit van den Lande altyd gemeend is te berusten. —— Ook is 't niet waarschynelyk, dat men, in later tyd, dit geschil, op nieuw, zou geopperd hebben, indien men, alvorens de pen op 't papier te zetten, deze Hoofdstukken, oplettend en zonder vooringenomenheid gelezen had: althans wyzen de Schriften derzulken, die aan 't begrip der Algemeene Staten van dien tyd eenigen glimp hebben willen geven, om daar door regt te maken, 't gene, buiten dat, altyd krom was, genoeg aan, dat ze, deeze Hoofdstukken, in 't geheel niet, geleezen hebben, (of, 't gene nog erger zyn zou, en daarom minder te veronderstellen is) dezelven niet hebben willen verstaan. —— Neen, die hier niets ontveinzen wil —— dien 't alleen om de waarheid te doen is —— die erkenne, dat dit gevoelen toen slegts gevoerd is, om reden van Staat, welken een vreedzaam Burger niet telkens behoort op te

krab-

krabben, en elk eerlyk hart wagte zig, om dezelven ooit tegen onze tegenwoordige regeringsvorm, of de perzoonen, die haar uitmaken, aan te voeren".

Voor 't overige moet men, met betrekking tot de verklaaring van dit, en alle de verdere Artykelen, die van meerder of minder aanbelang zyn, zeggen, dat een ieder, die dezelve met oplettendheid gadeslaat, 'er veel uit kan leeren; en 'er zullen waarschynlyk maar weinige Regenten gevonden worden, die 'er niet iets in aantreffen, 't geene zy te vooren niet geweeten, of zo niet begreepen hadden. —— Hier benevens staat ons nog te melden, dat de Heer en Mr. PAULUS, op de verklaaring van het zes- en twintigste of laatste Artykel, laat volgen een beredeneerd verslag van den geheelen inhoud der Unie, zo ten aanzien van den tyd, waar in dezelve gemaakt en aangegaan is, als met opzigt tot den tegenwoordigen." En dit geschiedt met zoo veel juistheid, klaarheid en oordeelkunde, dat dit Stuk ons een der fraaiste is toegescheenen, welken wy in dit geheele Werk aangetroffen hebben. Over den inhoud *van 't geheel* te *redeneeren*, veronderstelt zeker, dat men in staat is, zig het zelve, in alle deszelfs onderscheidene deelen, op eene leevendige en gemaklyke wyze, voor den geest te brengen. Zonder dat is men niet in staat het *gebrekkige* of *volmaakte* van 't geheel behoorlyk gewaar te worden. En dat het zig vertegenwoordigen en beoordeelen van een Geheel, 't welk uit zeer veele Deelen bestaat, (by voorb. van een geheel *Systema*) eene zeer moeielyke zaak is, weten dezulken, welken ooit iets van die natuur hebben ondernomen. Met dit alles, is onze Schryver hier in, omtrent den *geheelen* inhoud der Unie, onzes eragtens, zo wel geslaagd, dat wy twyfelen, of iemand immer getoond hebbe, een duidelyker denkbeeld eener zaake te bezitten. Wy zouden, indien wy de paalen van ons bestek niet reeds verre waren overtreeden, ook uit dit gedeelte gaarne eenige trekken opgeeven; welken ons boven anderen zeer hebben aangestaan: dan nu moeten we ons vergenoegen, met den Leezer te wyzen tot eene aandagtige leezing van het zelve, die hy, misschien, met ons wel eens zal herhaalen.

Eindelyk is hier nog, om niet van alles te spreeken dat ons meldenswaardig voorkomt, zeer opmerkelyk, het onderscheid, 't welk 'er gevonden wordt, tusschen de ondertekening der Unie in de *gedrukte* Exemplaaren, en in

't *oorspronglyk* handschrift. Onze Autheur, die het oorspronglyke, 't welk ter Secretarye van den Raad van Staate, in den Haag, bewaard wordt, meermaalen gezien, en zelfs met het gedrukte exemplaar, waar van hy zig in dit zyn Werk bediend heeft, aandagtig heeft vergeleeken, geeft ons, op 't einde van dit Deel, een naauwkeurig verslag van 't onderscheid tusschen het oorspronglyke handschrift, en de drukken der Unie, met betrekking tot de ondertekenaars, en ondertekeningen: waar uit ook hier en daar der *Historie der Unie* zelfs eenig licht wordt bygezet.

Dus hebben wy, zoo wy vertrouwen, een genoegzaam verslag gegeeven, van een Werk, waar in elk Nederlander, onzes oordeels, belang behoort te stellen. Daar het handelt van dien eenigen band, welke de Zeven Provincien tot hier toe tot één Lichaam naar buiten heeft gemaakt, daar het de gronden ontvouwt, volgens welken dit Lichaam moet geregeerd worden, en welken by gevolg aan niemand, vooral aan geene Regenten, onbekend behooren te weezen; meenen wy, dat 'er geene andere beweegredenen noodig zyn, om de leezing, ja de *bestudeering* van dit Geschrift eenen ieder ten ernstigste aan te beveelen. Niet, om dat 'er, naar onze gedagten, in dit gantsche Werk niets zoude voorkomen, dat aan eenige tegenspraak onderheevig zy. Wy weeten al te wel, en hebben 't ook voor hem reeds opgemerkt, dat het, in zo groot eene verscheidenheid van zaaken, onmogelyk is alles even juist te voldingen: zelfs maaken wy geene zwaarigheid van openlyk te betuigen, dat wy, met verscheiden redeneeringen, vooral in het *tweede Deel* voorkomende, met den Heer en Mr. PAULUS niet geheel instemmen. Maar even hier om wenschen wy vooral, dat dit Werk, door onze Landgenooten, naauwkeurig zal worden nagegaan, op dat nog nader bekragtigd en beschaafd moge worden, 't geene in der daad *goed*, en op dat wederlegd en verbeterd worde, 't geene *verkeerdlyk* gesteld mogte zyn. De Autheur zelve is edelmoedig genoeg, om dit met ons te wenschen. „ Ik betuig in gemoede", schryft hy deswegen, in zyne *Voorrede* voor dit Derde Deel; „ ik betuig in gemoede 't voornaamste voordeel van myn „ werk daar in te zullen stellen, dat het aan andren de gelegendheid tot nadenken en onderzoek gegeven heeft, „ en oorzaak geweest is van 't licht, dat kundige mannen, over dezelfde stof, naderhand, verspreid hebben". En hier van houden wy ons ten vollen verzekerd;

kerd; daar zyn Ed., in dit laatste Deel, door etlyke voorbeelden, getoond heeft, dat hy niet vatbaar is, voor die laagheid van ziel, welke eens begaane misslagen altyd hardnekkig staande houdt. Voor hoe veele twistschriften zou de Geleerde Waereld bewaard blyven, indien eens alle Geleerden zig aan zulke voorbeelden spiegelden.

Beschryving der Vereenigde Nederlanden, behoorende tot het Geographische Werk van den Hoogleeraar A. FR. BUSCHING *opgesteld door* W. A. BACHIENE *Leeraar der Herv. Gemeente en Hoogl. in de Sterre- en Aardrykskunde te Maastricht enz. Derde Deels Tweede Stuk. Te Amsterdam en Utrecht by* de Wed. van Esveldt *en* Holtrop *en* A. v. Paddenburg 1777. *In groot octavo 510 bladz.*

Na het afloopen van de beschryving der *zeven Provincien* stond den geachten Aardrykskundigen *Bachine*, ter voltooijinge van de taak, welke hy op zig genomen heeft, nog te gewaagen van de Landen, buiten onze grenzen, die onder den naam van *Generaliteits-Landen* bekend staan. Zig hier toe verledigd hebbende, heeft hy ook in deezen alle oplettendheid gebruikt, om dit gedeelte zyner beschryvinge niet minder naauwkeurig, dan al het voorgaande, uit te voeren; naar uitwyzen van het geen hy ons desaangaande in dit Stuk mededeelt; dat alleszins ter aanpryzinge van dit nuttige Werk dient.

De Hoogleeraar vangt hier aan met een algemeen berigt deezer Landen, die ook wel genoemd worden, *het Ressort der Generaliteit*, meldt ons, hoe dezelven aan den Staat gekomen zyn; welke schikkingen de Staat hier omtrent al vroegtydig gemaakt heeft; en welke moeilykheden derzelver bezittingen veroorzaakt hebben aan ons Gemeenebest, dat met rede altyd zeer veel belang stelde in derzelver behoudenis. Het voorstellen hiervan doet hem het beloop der oorlogs-geschiedenissen, met betrekking tot deze en de overige Spaansche Nederlanden, inzonderheid zedert de Munstersche tot op de Akensche Vrede, beknoptlyk ontvouwen; met nevensgaande aanmerkingen over derzelver verdeeling tusschen vier Mogenheden, naamlyk; het Huis van OOSTENRYK, de Koning van FRANKRYK, de Koning van PRUISSEN en de REPUBLIEK DER VEREENIGDE NEDERLANDEN. Zig, na een kort berigt

rigt van 't geen de eerstgenoemden betreft, tot de laatste bepaalende, geeft hy ons een onderscheiden verslag van de ingerigte bestiering deezer Landen, als onmiddelyk staande, onder het gebied H. H. M. *de Algemeene Staaten der vereenigde Nederlanden;* hebbende Neêrlands Erfstadhouder, als *Erfstadhouder der Unie*, tot hunnen *Gouverneur Generaal.* —— Tot deeze Generaliteits Landen nu behooren, gelyk bekend is, eenige diſtricten in de Provincien *Vlaanderen* en *Brabant;* waaronder ook de Stad *Maastricht*, beneven het Graafschap *Vroenhove*, begreepen worden; een gedeelte der Provincie *Limburg*, of liever, der drie Landen van *Overmaas*, en, eindelyk, in het overkwartier van *Gelderland.* Deeze Districten stelt zig de Hoogleeraar voor afzonderlyk te beschryven, en bepaalt zig, in het tegenwoordige Stuk, tot de twee eerstgemelden, onder de gebruikelyke benaaming van *Staats-Vlaanderen* en *Staats-Braband.* Hy verleent van ieder eene voorafgaande algemeene beschryving, verder een onderscheiden berigt van de byzondere verdeelingen, en voorts van de Steden, Dorpen enz. in dezelven gelegen, met aanmerkingen over de voornaamste byzonderheden welken bovenal in agt genomen verdienen te worden. — In stede van op byzonderheden van die natuur staan te blyven, zullen wy, om nog iets uit dit Werk mede te deelen, den Leezer liever onder 't oog brengen, 't geen ons de Hoogleeraar gegrond doet opmerken, wegens het belang dat men stelt in de verdeeling der zogenaamde Spaansche Nederlanden te handhaaven, en wel byzonder de Republiek by deszelfs bezittingen te bewaaren.

„ Alwie, zegt hy, naar de groote verwinningen, door Koning *Lodewyk XV* in de laatste Krygsverrigtingen in deze Gewesten behaald, eenige gissingen maakte, aangaande den uitslag der Vrede, die eindelyk te Aken getekend werd, kon niet anders vermoeden, dan dat hy de paalen zynes Gebieds ongelyk verder, in deze Nederlanden, zou uitgezet hebben, als zyn Overgrootvader Lodewyk XIV. ooit gedaan had, in alle de voorige oorlogen. Tot elks verwondering echter heeft Hy alle de veroverde plaatzen, zo in de *Oostenrykſche-* als in de *Generaliteitslanden* van onzen Staat, by den gemelden vrede, te rug gegeven.

„ 't Schynt dat de andere nabuurige Mogenheden zeer sterk daar mede zich bemoeid hebben: en dat de *afgunst* der Mogenheden, onderling, (die men, al voorlang, gezegt heeft, een voornaam middel ter behoudenisse der

Ne-

Nederlandsche Republiek te wezen:) ook, in dit geval, in 't middelyke, veel toegebracht hebbe, om haar in 't bezit te doen blyven, dezer *Generaliteits Landen*, die ten voormuur Haarer veiligheid verstrekken; gelyk men, mede, hier aan mag toeschryven, de oorzaak, waarom 't Huis van *Oostenryk*, in 't bezit zyner verloren landen en Steden, ter zelver tyd, hersteld werd. Want deze gezaamlyke X *Provincien* een al te vetten brok uitmaken, dan om ze aan *één Mogenheid* alleenlyk te mogen gunnen, 't welk, oogenschynlyk, aan *Frankryk* zou gelukt hebben; ten ware de andere Mogenheden, welker gevolmagtigden in de vredehandeling te *Aken* mede jegenwoordig waren, zich niet daartegen aangekant hebben.

Onder alle nabuurige Mogenheden is 'er, (behalven de *Staaten der Vereenigde Nederlanden*,) geen één, die zo veel belang ten allen tyde gesteld heeft, in de *verdeeling dezer Landen*, tusschen verscheiden Bezitteren, dan *Groot Brittanje*: in aanmerking nemende, de noodlottige gevolgen, die zeer natuurlyk zouden te vrezen zyn, byaldien, daartegen, de Kroon *Frankryk* dit altyd zo zeer geliefd doelwit haarer onderneemingen, ter een' of anderen tyd, bereiken mogt. Men begrypt, in *Engeland*, zeer wel, dat de *Neêrlandsche Republiek* de groote magt van *Frankryk* niet lang zou kunnen weerstaan, byaldien deszelfs grondgebied tot aan haar grenzen reikte: en ingevalle deze *Republyk*, door *Frankryk* verrascht en vermeesterd wierde, zou *Groot-Brittanje* zich versteken zien, van den magtigsten en getrouwsten Haarer *Protestantsche Bondgenooten*. Daarbeneven zou de Koning van *Frankryk* meester zyn van alle die voortreflyke *Zeehavens* in *Vlaanderen*; uit welke de gantsche Scheepvaart der *Engelschen*, op de *Noord-Zee*, in tyden van oorlog, ontrust en gestremd zou kunnen worden.

„ By aldien toch de eenige *Haven* van *Duinkerke*, altyd, voor en na, zo veele bekommeringen in *Engeland* gebaard heeft; wat zou te wachten zyn, wanneer alle de *Havens* in der *Franschen* handen waren? Hierby komt, dat men in *Engeland* niets gevaarlyker acht, voor hunnen Koophandel, dan, dat *Antwerpen* door de *Franschen* bezeten, en, van daar, de Zeevaart door de *Schelde* zou geopend worden; want *Londen* is, zo wel als *Amsterdam*, haaren koophandel, en de daar door verkregen schatten, aan 't verval van *Antwerpen* verschuldigt, en eeven zoo gereedlyk zou de neering van beiden vervallen moeten, zo

dra

dra *Antwerpen* in handen kwam, van een zo naarstig, vernuftig en spaarzaam volk, als de Franschen by de geheele waereld bekend staan.

„ Al wie deeze dingen weet en gadeslaat, zal zich niet verwonderen, dat, noch voorheenen, de Koningen van *Spanje*, noch daar na de Keizers uit het *Huis van Oostenryk*, zelve veele kosten en moeite hebben aangewend, om deze *Nederlanden* tegen de aanvallen der *Franschen* te beschermen: maar dat zy dezelven, in tyden van Oorlog, somwylen genoegzaam geheel ontbloot, en de verdeediging dezer landen aan de zorge der beide *Zeemogendheden* overgelaten hebben; wel verzekerd zynde, dat het eigenbelang dezer Mogendheden van zelf medebrengt, om deze landen tegen *Frankryk* te verdeedigen" (*).

Om de soortgelykheid van 't onderwerp zullen wy hier nog byvoegen des Autheurs aanmerking over 't belang der bewaaringe van *Staats-Vlaaderen*, wel byzonder met opzigt tot *Zeeland*. Toen 'er, omtrent het jaar 1718, op nieuw, eenige geschillen ontstonden, over de grensscheidingen tusschen het *Staats-* en *Oostenryksch* grondgebied, was *Gelderland* 'er voor, om, ten aanzien van *Staats-Vlaanderen*, wat toe te geeven; dan *Zeeland* verstond dit geheel anders; en met reeden.

„ 'Er lag, zegt de Hoogleeraar, der Provincie *Zeeland*, aan de veiligheid en uitgestrektheid van *Staats-Vlaanderen*, meest gelegen; dewyl 't wel eene *Barriere* is ter dekkinge van alle de *Provincien* in 't gemeen, doch van deze in 't byzonder, en voornaamlyk; dewyl niet dan de slinkerarm der *Schelde*, gemeenlyk de *Hond* genoemd, tusschen beiden loopt, om ze, ter breedte van niet meer dan ééne Zeemyl, van elkander te scheiden. Al wie, in tyden van Oorlog, meester van *Staats-Vlaanderen* was, zou gereedelyk, met platboomde schuiten, op de daar tegen over gelegen Eilanden, *Walcheren* en *Zuid-Beveland*, eene landing konnen onderneemen. Geen anderen toeleg hadden ook de *Franschen*, als zy, in 1747, dien onverwachten inval deeden in *Staats-Vlaanderen*; dan om, na dat alle de sterk-

(*) „ Die zelve zaak is zeer oordeelkundig betoogt, door een ongenoemden Engelschen Schryver, in een Werkje, uit 't Engelsch in 't Nederduitsch vertaald en uitgegeven, te *Amsterdam*, in 't jaar 1738, tot titel hebbende: *Aanmerkingen, over het gevaar, dat de Oostenryksche Nederlanden in handen van Frankryk zullen vervallen*".

ſterkten zouden vermeesterd zyn, naar *Zeeland* te konnen overſteeken: hoewel men terſtond daartegen op zyn hoede was, door eenige Staatſe troupen, ten getale van 10000 man, onder bevel van den Lieutenant-Generaal *Smisſaart* uit 't groot heir te zenden, naar *Zuid-Beveland* en *Walcheren*; die een *Cordon* vormden, langs de Kusten dezer Eilanden: gelyk ook de Koning van *Groot-Brittanje* niet draalde, met een geheele Vloot Oorlogſchepen, beneven andere Vaartuigen, onder bevel van den Kommandeur *Mitchell*, naar *Zeeland* te ſchikken; die in den beginne, toen men deze voor vyandelyke Franſche Schepen aanzag, groote ontſteltenisſe onder het gemeen verwekten; maar des te grooter vreugde, zo dra die vergisſing bemerkt wierd, en men begreep, dat zy ons ter hulpe waren toegezonden. Deze Schepen lagen ten anker, en maakten een keten, op den *Hond* of *Wester-Schelde*; waar door de Generaal, Graave van *Lowendaal*, in de volvoering van dit beraamd ontwerp, werd te leur geſteld".

Wysgeerige en Staatkundige Geſchiedenis van de Bezittingen en den Koophandel der Europeanen, in de beide Indiën. Uit het Fransch vertaald. Vyfde Deel. Te Amſterdam by M. Schalekamp, 1777. *Behalve den Bladwyzer 422 bladz. in gr. octavo.*

Op eene foortgelyke wyze, als de Autheur, in 't laatſte Boek van 't voorige Stuk, de Volkplantingen en den Handel der Spanjaarden, Hollanders en Deenen, op de Amerikaanſche Eilanden, ontvouwd heeft, draagt hy ons in dit Vyfde Deel voor, het geen den Franſchen en Engelſchen ten deezen opzigte betreft. De uitgebreidheid dier Volkplantingen, en de invloed van den Engelſchen en Franſchen Koophandel op dien van andere Volkeren, maakt dit onderwerp van een algemeen belang; en des Schryvers voorſtellingen en aanmerkingen, nopens dit ſtuk, leveren den oplettenden Lezer eene menigte van byzonderheden, welker overweeging hem niet ongevallig zal zyn. Men ontmoet hier een naauwkeurig verſlag van de gelegenheid en geſteldheid der Volkplantingen, van die twee aanzienlyke Zeemogendheden, in den Americaanſchen Archipel, zo ten aanzien van 't Aardrykskundige, als met betrekking tot de Natuurlyke Historie. Een ge-

zet

zet verhaal van de voornaamste lotgevallen dier Volkplantingen, byzonderlyk met opzigt tot den Koophanpel. En verder oordeelkundige aanmerkingen over de maatregelen, welken men van tyd tot tyd, ter bestieringe der Volkplantingen, en ter regelinge van den Handel, nu met een gunstigen, dan met een ongunstigen uitslag, in 't werk gesteld heeft. By 't voordragen hiervan speurt hy steeds de oorzaaken van die verschillende uitkomsten na; en deelt tevens, ten besluite, zyne gedagten mede, over het belang van den Handel in die Gewesten, en 't geen, zynes oordeels, ten meesten nutte der Volkplantingen en des Handels, aldaar aangewend zou kunnen worden. — Men oordeele, over 't belang deezer Volkplantingen van den Amerikaanschen Archipel, uit de volgende ineentrekking der rykdommen, welken zy aan Europa opleveren: waaromtrent onze Autheur zig in dezervoege uitdrukt.

„ Dit is het groote voorwerp van den Koophandel onzer dagen; hier door moeten de Antilles voor altoos eene plaats bekleeden in de Geschiedboeken der Natien; dewyl de rykdommen het beweegrad zyn der groote omwentelingen, die de aarde pynigen. De Volkplantingen van klein Asie veroorzaakten den luister en den val van Griekenland. Rome, 't welk in den beginne, op de te onderbrenging der Volken gesteld was, om geene andere reden, dan om over hen te heerschen, nam niet meer toe in grootheid, zo dra het de schatten van het Oosten in zyne magt hadt. De Oorlog, scheen in Europa, een oogenblik te slaapen, om de nieuwe waereld te bestormen; en is zedert niet zo menigmaalen ontwaakt, dan om derzelver roof te verdeelen. De armoede, welke altoos het deel van den grooten hoop der menschen, en de keuze van het klein getal wyzen zyn zal, maakt geen gerugt op aarde. De Geschiedenis kan zich, derhalven, alleen bezig houden met moorderyen of rykdommen.

„ De rykdommen der Spaansche Eilanden kunnen met geene zekere naauwkeurigheid geschat worden. De reden is, om dat, in betaaling of om te verkoopen, by aanhoudendheid, veele Koopmanschappen aldaar worden aangebragt, die onder den grooten hoop van de inlandsche rykdommen der Antilles versmelten Ondertusschen oordeelt men niet verre bezyden de waarheid te gaan, indien men op tien Millioenen Livres stelt de Koopmanschappen, welke het Moederland jaarlyks van deeze Eilanden ontvangt.

De

De voortbrengzels der Deenſche Volkplantingen bedraagen niet meer dan zeven Millioenen Livres. Zeventig Schepen en vyftien honderd Matroozen worden gebruikt, om ze van daar te haalen. Deeze Bezittingen ontvangen voor vyftien honderd duizend Guldens aan Slaaven of Koopmanſchappen. De kosten van den uit- en invoer mogen op negen honderd duizend, en de belastingen en asſurantiegelden op tien ten honderd gerekend worden. Naa aftrekking van alle onkosten, moeten de Deenſche Eilanden een zuiver inkoomen van ongeveer drie Millioenen en een half genieten.

„ Holland ontvangt van zyne Bezittingen voor vier- en twintig Millioenen aan Koopmanſchappen. Zy worden derwaarts gebragt door honderd en vyftig Schepen en vier duizend Matroozen. De kosten van deeze Scheepvaart moeten beloopen drie Millioenen Livres en een half; de belastingen, het commisſiegeld en de premien van Asſurantie, twee Millioenen en een half; de Koopmanſchappen en Slaaven, die hun geleverd worden, bedraagen zes Millioenen. Dus blyft voor de Eigenaars een zuiver overſchot van ongeveer twaalf Millioenen.

„ De opbrengst der Engelſche Eilanden, die zes honderd Schepen en twaalf duizend Matroozen aan de vaart houdt, mag geſchat worden op zes- en zestig Millioenen Livres. Behalven 't geen het Moederland na Jamaika zendt, tot het dryven van den ſluikhandel met het vaste land, levert het, ten gebruike zyner Volkplantingen, voor zeventien Millioenen aan Slaaven en Koopmanſchappen. Het voordeel der Bewindsluiden van deezen handel, de kosten van den ſcheepvaart, de belastingen en Commisſiegelden te zamen genomen, bedraagen weinig minder dan zestien Millioenen. Volgens deeze berekening, zal men voor de Eigenaars der plantaadjen een zuiver overſchot vinden van drie- en dertig Millioenen Livres.

„ Wy vreezen niet van vergrooting te zullen beſchuldigd worden, indien wy de waarde van de Koopmanſchappen der Franſche Eilanden bepaalen op honderd Millioenen Livres. Zes honderd Schepen en achttien duizend Matroozen worden gebruikt om ze over te voeren. Frankryk verkoopt aan deeze groote Bezittingen, aan Slaaven, aan voortbrengzels van zyn eigen grond, of van zyne nyverheid, en aan Portugeesch goud, voor zestig Millioenen. Het voordeel zyner Kooplieden, op ſlegts tien ten

honderd gerekend, moet zes Millioenen beloopen. De kosten van de Scheepvaart beloopen ten minste vyftien Millioenen, en de belastingen, de premien van Assurantie en het Commisſiegeld kan op niet minder dan zeven Millioenen gesteld worden. Derhalven zullen de Eigenaars, als een zuiver overschot, in Geld niet meer hebben, dan ongeveer twaalf Millioenen Livres. Dit gering overschot, met dat der overige Eilanden vergeleeken, zou, door het groot onderscheid, verwondering kunnen baaren, indien men niet in aanmerking nam, dat, in de andere Volkplantingen, de vier vyfde deelen der Eigenaaren aldaar hun verblyf niet houden; terwyl, in tegendeel, de Fransche Volkplantingen, by aanhoudenheid, bewoond worden, van negen tiende deelen haarer Eigenaaren.

„ Uit deeze optellinge volgt, dat de voortbrengzels van den grooten Amerikaanschen Archipel, in Europa overgebragt zynde, waardig zyn twee honderd zeven Millioenen Livres. Dit is niet een geschenk, welke de nieuwe waereld aan de oude doet. De Natien, welke deeze gewigtige vrugt van den arbeid haarer onderdaanen, in het ander waerelddeel gevestigd, plukken, geeven in betaaling, maar met een in 't oogloopend voordeel, het kostbaarste, dat haar grond, of haare Werkplaatzen, opleveren. Zommigen verbruiken geheel en al 't geen zy van haare Eilanden ontvangen; anderen, en voornaamlyk Frankryk, stellen het overtollige tot den grondslag van eenen bloeienden Koophandel met de Nabuuren. Aldus is het, dat ieder Natie, welke in Amerika Bezittingen heeft, wanneer zy waarlyk nyverig is, nog minder wint door het getal der onderdaanen, welke zy verre weg zonder eenige onkosten onderhoudt, dan door de Bevolking, welke die van buiten 's lands haar in 't land verschaft. Om eene Volkplanting in Amerika te voeden, moet in Europa eene geheele Provincie beplant worden; en deeze overmaate van Akkerbouw vermeerdert haar inwendig vermogen, haaren weezenlyken rykdom. Om kort te gaan, aan den Koophandel der Volkplantingen is die der geheele waereld verknogt.

„ De arbeid der Volkplanteren, die zich hebben neergeslagen op deeze lang veragte Eilanden, is de eenige grondslag van den Afrikaanschen handel, breidt de Visscheryen en de Landontginningen van Noord-Amerika uit, verschaft een voordeelig vertier aan de handwerkzels

van

van Asie, en doet de werkzaamheid van geheel Europa twee- en misschien drievoudig verdubbelen. Hy kan aangemerkt worden, als de voornaame oorzaak der snelle beweeginge, die onzen Aardbol ronddryft. Deze gisting moet toeneemen, naar maate de bebouwing der Eilanden, die tot nog toe de helft van haaren eindpaal niet bereikt heeft, tot de volkomenheid zal naderen". —— Ter vervroeginge van dit tydperk zou, volgens onzen Autheur, niets bekwaamer zyn, dan de opoffering van den uitsluitenden handel, welken alle Natien, ieder in de Volkplantingen, welken zy gestigt heeft, aan zich hebben behouden; waarover, mitsgaders over 't lot dier Volkplantingen, en 't geen de Natien daaromtrent in agt hebben te neemen, hy verder verscheiden leezenswaardige aanmerkingen voordraagt.

Aanmerkingen wegens Noord-America en de Engelsche Volkplantingen aldaar, uit mondelyke berichten van den Heer FRANKLIN *opgesteld, door* GODFRIED ACHENWALL. En *Verhandeling, aangaande de tegenwoordige verschillen met de Volkplantingen in America, door* JOHAN WESLEY. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht by* R. de Meijere, 1778. *Behalven het Voorwerk* 85 *bladz. in gr. octavo.*

Het eerste deezer twee Stukjes behelst, buiten andere byzonderheden, die 'er als ter loops in voorkomen, in een beknopt bestek, een zeer duidelyk en regelmaatig verslag van de bewooning en inrigting der gemelde Volkplantingen; derzelver verschillenden regeeringsvorm; schikkingen raakende den Godsdienst en de beoefening der Weetenschappen; voortbrengzelen en handel; gebruik van 't papieren geld; eigen belastingen; gehouden gedrag nopens de Stempelacte, en het hier in 't voorbygaan goedgekeurde gedrag der algemeene Vergaderinge, tegen het regt, dat het Britsche Parlement zich aangemaatigd heeft, om de Volkplantingen te taxeeren. —— En 't daarbygevoegde Stukje gaat opzetlyk over de groote vraag; „ Heeft het Parlement van Engeland het recht, om „ de Americaansche Volkplantingen te taxeeren"? Deszelfs Schryver beantwoordt de Vraag, ten voordeele van het Parlement; en dringt zyn antwoord ten ernstigste aan, met eene hartlyke waarschouwing tegen het dreigende gevaar, dat den Volkplantingen, zynes oordeels, over 't hoofd hangt, wanneer ze tegenstand blyven bieden. —— Leezers, die tot nog omtrent dit onderwerp niet voldaan zyn, kunnen deeze Stukjes met nut doorbladeren. In 't eerste zullen zy hunne kundigheden wegens de Volkplantin-

gen ophelderen; en 't laatste zal dienen, om hun, in vergelyking met andere Schriften over dit onderwerp, het zwakke en sterke der redeneeringe, voor en tegen het Britsche Parlement, beter te leeren kennen.

De verdrukte Wildeman. In vier bedryven; door J. A. SCHASZ, M. D. *Te Utrecht by* G. T. v. Paddenburg, 1778. *In groot octavo* 47 *bladz.*

In dit Tooneelstuk, een vervolg van 't voorgemelde Engelsche Americaansche Kaartspel (*), brengt men ons onder 't oog de blydschap der Colonisten, over de betoonde hulp der Franschen; die met de Spaanschen zamenspannen, om de Engelschen van alle gezag in de Colonien te versteeken; waar over zy door de Portugeezen, met eene aanbieding van zwakke hulp, beklaagd worden. Wyders wordt 'er in afgemaald het verkeerde gedrag der Hollanderen; de noodzaaklykheid van 't voortzetten der Fabrieken, der aankweekinge van den Landbouw, en van 't herstellen des Koophandels in hunne Gewesten; mitsgaders van wel op hunne hoede zyn, tegen de uitputting van hun vermogen, door de Franschen en Spaanschen; zonder egter de Staatkundige vriendschap met hun te breeken. Hier by komt ten laatsten een tafereel van de oneenigheid en tweedragt der Colonisten, in hunnen nu onafhanglyken staat; onder welke twisten de Franschen, eerst in den schyn van vriendschap, en vervolgens met geweld, zig meester van die Colonien maaken, welken zig van Engeland gescheiden hebben. ——— De uitvoering van dit Stukje evenaart aan die van 't voorige; en 't ontbreekt aan geen Staatkundigen, die op dezelfde wyze over dit onderwerp denken.

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef. VII. D. bl.* 137.

Het School der Zeden, of de gevolgen van een losbandig Leeven. Tooneelspel. Gevolgd naar het Fransche van den Heere DE FALBAIRE de Quigney. *Te Amsteldam by* A. v. d. Kroe, 1778. *In octavo* 118 *bladz.*

Met dit derde Stukje wordt het Eerste Deel van Het *Zedelyk Tooneel*, geschikt om *eenigen der beste Zedelyke Tooneelspeelen*, uit verscheidene Taalen byeengebragt, *te bevatten*, beslooten; en de oordeelkundige keuze, daar omtrent in agt genomen, geeft den Leezer grond, om te hoopen, dat het verdere vervolg van dit Werkje insgelyks aangenaam en nuttig zal weezen. Aan dit tweeledige uiteinde toch hebben de twee voorige Tooneelstukjes, *Joachim, of de Zegepraal der Ouderliefde* en de *Azynkooper*, zeer wel

wel beantwoord; en men mag even dit zelfde met regt zeggen van het tegenwoordig Stukje; dat, overeenkomftig met den tytel, als een *School der Zeden*, ons *de gevolgen van een losbandig leven* leert opmerken. —— Het flordige gedrag van Mylord *Belton* heeft deszelfs natuurlyken invloed op zynen Zoon *Charles*; en zulks heeft, door een zamenloop van omftandigheden, ten gevolge, dat zy, ten gelyken tyde, eene zelfde jonge Juffer, zonder van elkander te weeten, willende fchaaken, gewapenderhand op elkander aanvallen: by welke gelegenheid *Charles* zynen Vader eene, zo niet doodlyke, ten minfte gevaarlyke, wonde toebrengt. De ganfche inrigting der leevenswyze, en aanflagen van dien Vader en Zoon, wordt eigenaartig voorgefteld; en 't haatlyke daar van loopt te meer in 't oog, door het contrafteerende braave gedrag van Milady *Belton*, Mylords tweede Echtgenoote, en zyn jonger Zoon *James*; mitsgaders dat van *Duling*, Gouverneur van Mylords Zoonen, en *Henriette*, de Dochter van *Duling*; voor welke *James* eene zuivere liefde voedt; terwyl Mylord en *Charles* het op haar verderf toeleggen. Hier door geraakt de eerlyke *Duling* zelfs in de gevangenis; en hy wordt, daar zyne redding hooploos fcheen, alleen uit dezelve gered, door den braaven Deurwaarder; die, in overtuiging van 's Mans onfchuld, uit medelyden, de fomme betaalt, om welke men *Duling* onregtmaatig gevangen gezet heeft. In 't geheele beloop is deeze tegenoverftelling van 't affchuwelyke der Ondeugd, en 't aanlokkelyke der Deugd, ongedwongen, in agt genomen; het welk dit School der Zeden te leerzaamer maakt. Voor 't overige zyn de charaćters, zo in de hoofdrollen, als in de tusfchenfchietende Tooneelen, die zeer wel geplaatst zyn, naar eisch doorgehouden: de deugdzaame Perfoonen blyven zig zelven gelyk, zelfs in de bitterfte omftandigheden; en Mylord benevens *Charles* gaan onbezonnen voort, tot dat ze door 't bovengemelde ongeval geftuit worden; dat hen tot inkeer brengt. Dit veroorzaakt een gunftigen keer. Mylord erkent de waarde zyner Echtgenoote en die van den Gouverneur; geeft zyne goedkeuring tot het huwlyk van *James* met *Henriette*; en zegt, ten flot, tegen *Charles*, terwyl hy hem dit deugdzaame paar vertoont; *De Liefde wordt alleen van zuivere harten gemaakt; in den fchoot der ondeugd verliest zy haar ftreelendst zoet.* Eene ongelukkige drukfeil intusfchen verbreekt hier de kragt deezer Spreuke: men leeze *gefmaakt*, in ftede van *gemaakt.* —— Zulke zinftoorende drukfeilen behoorde men vooral te vermyden, zy kunnen, gelyk hier, een kragtig gezegde onverftaanbaar of laf maaken. Van minder gewigt, om dit by deeze gelegenheid nog te melden, is eene andere fout, in dit Stukje, om dat dezelve zig, op de eerfte leezing, terftond in haare verkeerdheid ontdekt. Men leeze naamlyk, op bladz. 339, dat 239 zyn moet, onder de Vertooners van het Tiende Tooneel, *Mylady* BELTON, in ftede van *Mylord* BELTON.

Mengeldichten van 't Genootschap, Volmaakter door den tijd. *Eerste Deel. te Utrecht by* S. de Waal 1777. *Behalven het Voorbericht en den Bladwyzer* 201 *bladz. in gr. octavo.*

Uit deeze eerste proeve van dit Genootschap, kan men genoegzaam afleiden, dat het op een goeden weg is, om door den tyd volmaakter te worden. Alle de Leden zyn zeker niet even ver gevorderd; maar men mag, zonder vleiery, wel zeggen, dat 'er geen één breekenbeen onder is, die zig behoeft te schaamen, dat hy zig in deezen loopbaan begeeven heeft; terwyl 'er meer dan één onder voorkomt, die duidelyk toont, dat hy reeds geschikt is, om weezenlyk lof te behaalen. Het Genootschap levert hier, gelyk 't met zodanige Mengelingen gaat, dichtstukken van verschillende soort, over verscheiden onderwerpen, nu ernstig en deftig, dan boertig en zelfs grappig behandeld; waar van de goedof kwaadkeuring grootlyks van den verschillenden smaak, en dikwyls van de onderscheiden luim des Leezers, voor dat oogenblik, afhangt; doch als men niet te grilziek denkt, zal men ze, zo in 't een als ander opzigt, over 't algemeen, met genoegen kunnen doorbladeren. —— Om een voorbeeld van het ernstige te zien, slaa men het oog, uit veele anderen, op een gedeelte der alhier voorgestelde *Bespiegeling in de Eenzaamheid*; die wy niet wel geheel kunnen overneemen; maar in welke zig de Dichter, met betrekking tot de beschouwing der Natuur, die van alle zyden des Maakers grootheid uitroept, op de beschouwing van den Dag en Nagt, in deezervoege laat hooren:

Verdooft de schoone dageraad
Den glans der sterrekringen;
Hij spreidt zijn roozen op 't gelaat
Der uchtend schemeringen;
En toont, door 't lonken van dien gloed,
Dat hij reeds de oostpoort opendoet.

✝ ✝

Dan komt des dagtoorts heerlijk licht
Aan de Oosterkim verschijnen;
Dan straalt mij 't purper in 't gezicht
Der morgenwolkgordijnen (*).
Wie denkt hier niet aan de Oppermagt,
Die dit uit Niet heeft voortgebragt.

De

(*) Men leeze dit eens in onrym, en men zal de verkeerde woordschikking terstond bemerken. *Dan straalt my het purper in het gezicht der wolkgordynen.* Zeker behoort niet *gezicht* maar *purper* by de *wolkgordynen*, en 't oogmerk is te zeggen: *dan straalt my het purper der wolkgordynen in het gezigt.* Men zie de waarschouwing van den Heer *Huydecoper* in zyne *Proeve. bl.* 82-84.

De velden zijn met goud bekleed;
'k Mag duizend galmen hooren;
'k Zie hoe het vee op paerlen treedt,
Uit hemeldaauw geboren.
Elk voorwerp is hier nieuwe ſtof
Tot eigen nut, tot 's Makers lof.

✝ ✝

Of ſchoon de middagzon ons ſchijnt
Door hitte 't veld te ſchroeijen,
Daar 't gras en 't kruid en 't bloempje kwijnt,
Zij doet het alles groeijen;
Het vuur, dat zij in de aarde ſtort,
Maakt, dat die mild en vrugtbaar wordt.

✝ ✝

En ſtrooit de lieflijke Avondſtond
Zijn goud op purperwolken;
Een balzemdaauw verkwikt, en grond,
En lucht, voor 's waerelds volken:
Ik zie hoe 't bloempje vrolijk rijst,
Met nieuwe kragt, door daauw geſpijsd.

✝ ✝

Dan zie ik 't alleskoestrend vuur
In 't westerpekel zinken,
En aan zijn trans, op 't eigen uur,
Weer duizend zonnen blinken;
Wier loop mij leert, hoe rasch de tijd
Mijns leevens vlugt en heenen glijdt.

✝ ✝

Hoe vloeit het zilver op het Meir,
Wen ik de Maan zie klimmen,
En 't diamant van 't ſterrenheir
Reeds flonkert aan de kimmen:
Ik zie in 't ſchoon, dat zij verſpreidt,
Heur ſcheppers magt en heerlijkheid.

✝ ✝

Wat Majesteit vertoont de nacht,
Wat ſchenkt hij zaligheden;
Wat heil wordt door hem voortgebragt
Voor 't ſchepzel, hier beneden!
Gods wijsheid blinkt in duisternis,
En toont, hoe groot zijn goedheid is.

De

De nacht, die 't al verkwikt door rust,
Kan ook mijn ziel bekooren;
Zijn stilheid geeft mij nieuwe lust,
Om de Almagt naar te spooren:
'k Vind overvloed, daar 't minste ding
Mij stof geeft tot bespiegeling.

Lucina sine Concubitu, *of Memorie van* A. JOHNSON, *aan de Koninglyke Societeit der Weetenschappen te Londen, over het zwanger worden der Vrouwen, zonder toedoen der Mannen. Naar den vierden Engelschen druk, met eene Voorreden en de Aanmerkingen des Franschen Vertaalers verrykt. Uit het Hoogduitsch vertaald. In 's Gravenhage by* H. v. Drecht, 1778. *Behalven het Voorwerk* 60 *bladz. gr. octavo.*

Concubitus sine Lucina, *of het Vermaak zonder Smerte. Door* R. ROE. *In antwoord op de gemelde Memorie. Uit het Fransch vertaald. Te Rotterdam by* J. de Leeuw *en* J. Dekkers. Mz. 1778. *In groot octavo* 46 *bladz.*

'Er zyn Schimpschriften, die, in hun eigen aart, geestig zynde, altoos door hunne snedigheid behaagen; en daar zyn 'er, wier geestigheid bepaaldlyk haare betrekking heeft tot eenige byzondere omstandigheden, die gevolglyk haare bevalligheid verliezen, wanneer die byzondere omstandigheden genoegzaam vergeeten, of geheel onbekend zyn. Wy zyn niet vreemd van te denken, dat dit laatste het geval is van deeze hier boven genoemde Papieren. 't Kan waar weezen, dat ze oorspronglyk ter snede aan den dag gebragt zyn; maar voor ons, dien de gelegenheid, by welke, onbekend is, (en 't schynt der moeite niet waardig 'er onderzoek op te doen,) verliezen ze dan hunne byzondere snedigheid. Wat hier van zy, we kunnen ze althans, hoe wy dezelven, ten aanzien van 't Natuurkundige of van 't Zedekundige, beschouwen, als Papieren van eene Satyricque bedoeling, niet onder de recht vernuftige Schriften van de eerste soort plaatzen. —— Of *Johnson* de schoone Sexe laate bezwangeren door Zaaddiertjes, welken in de Lugt zweeven, die haar door den wind toegevoerd worden; dan of *Roe* de nog onvolwassen Vrugtjes, door middel van Adelaarsteenen, uitlokke, en dezelven voorts in zyne Ovens ter volkomenheid uitbroede; de eene en andere stelling behelst niets geestigs, dat eene aartige Natuurkundige spotterny uitlevert; en de beschimping van 't zedelooze gedrag derzulken, die hunne Kunne oneer aandoen, is zo algemeen en laf, dat ze, als men naar vernuft zoekt, 't welk men in zodanige Schriften verwagt, niets gevalligs aan de hand geeve.

HEDENDAAGSCHE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De Zedeleer der H. S. van den Hoogleeraar J. L. V. MOSHEIM, *agtervolgd door* J. P. MILLER, *Hoogleeraar in de H. Godgel. te Gottingen, VIIIste Deel. Vertaald door* A. A. V. MOERBEEK, *Leeraar der Doopsgezinden te Dordrecht. Te Utrecht by* G. T. en A. v. Paddenburg, 1778. *Behalven de Voorreden, enz.* 807 *bladz. in quarto.*

Op de ontvouwing der algemene plichten omtrent de Vyanden, waermede het voorgaende Deel ten einde liep, komen, met den aenvang van dit Deel, in overweging, de byzondere plichten, welken men, in de voornaemste gevallen, ten hunnen aenzien in acht heeft te neemen: die de Hoogleeraer te zamen brengt, onder het voordragen van de Christelyke zachtmoedigheid. Hier gaet onze Zedekundige wel byzonder ten nauwkeurigste na, hoe een Christen zich te gedragen hebben jegens de zulken, die hem beledigen; zo wanneer ze verzoenlyk, als wanneer ze onverzoenlyk zyn: dat hem bepalende regels ten opzichte der Procesfen doet voorschryven; en verder beweegt, zich in 't breede tegen de Tweegevechten uit te laten. —— Wyders vestigt hy het oog, om zyne Verhandeling, *over de uiterlyke plichten jegens anderen*, volledig te maken, op het geene men verschuldigd is omtrent de Overledenen; dat in ons gedrag in opmerking kan komen met betrekking tot de Engelen, die eigenlyk geen voorwerp van onze plichtsbetrachting in dit leven zyn; en ten laetste op het geen men in acht heeft te nemen, in onze gebruikmaking en verdere behandeling van het Vee, ter rechtmatige uitoefeninge onzer heerschappye over het zelve.

De Hoogleeraer *Miller* deze zyne Verhandeling, met enige algemene aenmerkingen over dit gedeelte der Zedekunde besloten hebbende, schikt het overige van zyn Werk, tot ene soortgelyke ontvouwing van de byzondere plichten, *welken de Christenen in zekere Maatschappyen*

en Staten moeten waarnemen; die hy, ter betere onderscheidinge, tot drie hoofdsoorten brengt. 't Zyn naemlyk plichten, die ze elkanderen hebben te bewyzen, als Leden ener Natuurlyke, ener Burgerlyke en ener Geestlyke Maetschappye. Onder de eerste betrekt hy de plichten, die tot de gezelligheid in den Echten Staet behooren; benevens die der Ouderen en Kinderen, met die der Broederen en Zusteren, en andere Nabestaenden; mitsgaders de wederzydsche plichten van Heeren en Bedienden. Op deeze eerste soort, welke in dit Deel afgehandeld word, volgen in rang de plichten der Burgerlyke Maetschappye, die Overheden en Onderdanen aen elkanderen verschuldigd zyn; welken nog in dit Deel aenvanglyk voorgesteld, en in 't negende Deel verder nagegaen zullen worden; in welk Deel dan ook de overweging der plichten ener Geestlyke Maetschappye, of die der Leeraren en Toehoorderen, hare plaets zal vinden. — In 't ontvouwen van alle deze plichten, in derzelver voornaemste byzondere betrekkingen, gaet de Hoogleeraer met alle oplettendheid te werk; vooral in 't behandelen van zodanige voorstellen, die tot de Gewetensgevallen; waer toe de hier overwoogen Stoffen hem meermaels aenleiding geven. Daer benevens legt hy 't 'er, by voorkomende gelegenheden, telkens op toe, om de voortreflykheid der Zedenlere van 't Euangelie tegen de aenvallen van het Ongeloof ten ernstigste te verdedigen. — In een der Stukken van die natuur ontmoet ons ene zo fraeie Schildery van derzelven eigenaertigen invloed, op den gelukstaet der Natuurlyke en Burgerlyke Maetschappye, dat wy 't der moeite waerdig achten, dezelve hier onder 't oog te brengen. — Zyn Hoogeerwaerde naemlyk had zich, in zyne Inleiding over de plichten, die tot de Maetschappyen betreklyk zyn, voorgesteld, te bewyzen, „ dat, wanneer zig alle „ Volken naar de Geloofs- en Levens-leeringen van den „ Christelyken Godsdienst rigtten, de Algemeene Bur„ gerlyke Maatschappy zig, op de waereld, in de aller„ gewenste, gelukkigste en voordeeligste omstandighe„ den moest bevinden ". Ten betooge hier van onderzoekt hy vooraf, waerin de ware welstand met de voordeelige gesteldheid van der Menschen Maetschappyen bestaet. Dit bepaeld hebbende, legt hy 't 'er op toe, om te toonen, dat de Christelyke Godsdienst niets leert, of voorschryft, of eischt, het welk voor dat geluk eenes Staets nadelig is, en dat, in tegendeel, alle de lessen des Chris-

Christendoms het ware welzyn en de inwendige bevestiging der Maetschappye op het oog hebben; het welk hy eindelyk vergezeld doet gaen, van eene ontvouwing van den invloed der Christelyke Godsdienst-waerheden, op de byzondere soorten der plegtigere en grootere Maetschappyen; waeromtrent hy zich aldus uitdrukt.

„ Ik plaats my, met myne gedagten, in een klein, doch zeer gelukkig land, waarin enkel waare Christenen woonen. Hoe zal ik hier den toestand der *natuurlyke Maatschappy* vinden? De Godsdienst maakt, daar, den *echten staat* tot een Kweekschool van rechtschapen, deugdzaame en gezonde Burgers. De man bemint in de vrouw het eigendom des Verlossers, zyne aanstaande medeërfgenaame eener onverganglyke heerlykheid; en de Vrouw eert, daarentegen, het hart haares vriends als eenen Tempel des Heiligen Geests. Elke nog zo verre af zynde gedagte tegen den Heiligen Trouw, die ze malkander hebben beloofd, is eene Slang, die haar teder hart steekt. Vol schrik en ontroering doodt zy die schielyk. De vreugde over haare gelukkige vrugtbaarheid heeft eenen veel hoogeren dan enkel natuurlyken grond. Zy vermeerdert het getal der Burgeren van Gods Ryk, de Familie van Jezus Leerlingen en Navolgers. Wanneer ze diensvolgens, met blydschap, haare Kinders rondom zig ziet, en hen, met eene tedere zorg, by hunne menigvuldige behoeftigheden dient; zo is 't een edeler en hooger affect, dan slegts een natuurlyke drift, welke haar, in dit werk der liefde, zo onvermoeid, geduldig en gewillig maakt. De Kinders der vroome *Bidster* groeijen, onder de gezegende invloeden der Genade en Ouderlyke Godsvrugt, even als de, tegen vergiftige nevels, gedekte bloemen, zo, dat zy hunne schoonheid zigtbaarlyk ontzwagtelen. Tot gehoorzaamen en werken, door den zagten dwang eener vroege gewoonte opgeleid, kennen ze niet eens de verzoekingen tot de ondeugden des lediggangs. De eerbied, hunne nog tedere zielen door de verstandige Moeder jegens den regtschapen Vader ingeprent, maakt hen de gehoorzaamheid tot eenen even zo gemaklyken pligt, als voornaamen kinderen eene beschaafde opvoeding de uiterlyke eerbewyzen, welke zy hunnen Ouderen, van jongs af, moeten betoonen. De Bedienden, door dit dagelyksch gezigt, maar nog meer door de Vaderlyke en Moederlyke zorg des Heeren en der Vrouwe voor hun geestlyk en eeuwig welzyn geroerd, begrypen allengs, dat het geluk en vermaak-

is, een Huis dienften uit liefde en rechtfchapenheid gewillig te bewyzen, die ze in een ander Huis, niet dan uit nood, bewyzen zouden. Hun eigen voordeel verbindt hen aan een Heer, die, uit rechtvaardigheid, alle beloften, omtrent hen vervult, en uit edelmoedigheid en Christelyke goedheid, de getrouwften hunner, met zyne eige Kinderen, bykans gelyk ftelt. Zyn Huis, een foort van Kerk, vervult hen met gedagten, waar voor anders de flegte opvoeding, met de laagheid van hun lot, de meesten hunnes Staats ten eenenmaale onvatbaar maakt.

Wanneer een Gewest, een Stad of Land, voor het grootfte gedeelte, uit zulke Christelyke Familiën beftondt, (en, daar 'er werklyk zodanige, hoewel flegts weinigen, zyn, waarom zou het onmogelyk zyn, dat 'er niet even zo wel meerder zulken wezen mogten?) wanneer nu het grootfte gedeelte van een land uit zulke Christelyke Familiën beftondt; hoe heerlyk ware niet zulk eene *Burgerlyke Maatfchappy?* Ik weet wel, dat, gelyk de deugd alleen enkele menfchen, in eene waereld vol behoeftigheden, niet gelukkig maaken kan, daar toe nog uiterlyke goederen behooren, die men, niet van zyn eigen vroomheid, maar van de Voorzienigheid verkrygen kan: doch weet ik mede, dat de vrind des Allerhoogften in alle, zelfs droeve omftandigheden, eene ftille te vredenheid geniet. Op dezelfde wyze kan de Deugd alleen geen Staat bloeijend maaken. Doch, hy zy nog zo zwak of arm; zyn flegts de onregtvaardigheid, de haat, de verdrukking, de gewelddaadigheid, met de overige plaagen van wellustige, heerschzugtige, oorlogzugtige en onrustige Monarchien of Gemeenebesten uit hem verbannen; dan zullen de, van de aanlokzelen der hoogmoedige of wellustige begeerte onaangevogten Burgers, by hunne eensgezindheid en eenvoudige levenswyze, zonder rykdom en magt, noch hunne armoede, noch hunne zwakheid gevoelen, maar wel een maatig zig altyd gelyk geluk genieten. Hoedanig ook de uiterlyke Regeeringswyze zy; het Christendom zal elken Staat tegen binnenlandfche onlusten en beroerten beveiligen. Het Euangelium onderwerpt alle leden en rangen des Lands aan de waereldlyke Overheid; maar deze weder aan des Allerhoogften Opperheerfchappy. Terwyl 't der Overheid het beeld der Godheid inprent; zo wil het mede, dat deeze zigtbaare Goden zig, door hunne regtvaardigheid, wysheid, goedheid en on-

onzydigheid, boven de overige Stervelingen zullen verheffen. Want God, het voorbeeld der Vorsten, verschynt, in onze Heilige Schriften, nooit anders, dan ten hoogste wys, volmaakt goed en regtvaardig; allerwegen de Vader zyner Schepzelen, of het loon der deugd, maar ook de wreeker der misdaaden en ondeugden. Wanneer nu de Christen op den Throon dit groot voorbeeld beschouwt, welke glans moet op hem afstraalen! Met welke verheven denkbeelden moet niet zyn Koninglyk hart worden vervuld! Hoe magtig zal hy zig niet boven deze laage gewesten verheffen, waarin zig de kwaade dampen van hoogmoed, heersch- en veroveringszugt, als mede de vlammen van onverzadelyke en schandelyke wellusten ontsteeken! Hy kent geene andere magt, dan het vermogen, om onbepaalder, dan andere deugdzaamen, wel te doen; geen ander gebruik van wapenen, dan zyn volk regt en veiligheid te verschaffen. Houdt hy zo wel by andere volken, als zyn eigen, zyne beloften onverbreekelyk; dan verbindt hem geene andere onmogelykheid, dan die, naar welke het Gode, volgens des Apostels uitspraak, onmogelyk is, dat Hy liege. Grootmoedig, om een gelukkig, en der regeeringe met eene onverbreekelyke trouw onderdaanig Volk, als Vader, te beheerschen, weerstaat hy alle verzoekingen en aanlokzels, om 't zyne rechten en vryheden te beneemen, of door belastingen de wezenlyke kragten van zyn Volk, dat hy als zyn Gezin aanmerkt, uit te putten; of de schatten van anderen zig aan te maatigen; welke voor hem, by de verstandige spaarzaamheid zyns Hofs, een dood Kapitaal zyn. Veel eer laat hy de rykdommen als stroomen door de Provincien vloeijen, om 'er eenen bestendigen omloop van kragten, en eene gestadige werkzaamheid in te onderhouden. Maar het Volk, met deeze goedertieren regeering zeer vergenoegd, en overtuigd, dat het onder geene andere gelukkiger kan worden, kent de inwendige beroerten en onlusten, die de gronden der Staaten somwylen schokken, niet anders dan uit de droeve puinhoopen der Monarchien en Gemeenebesten, in de Historien der waereld. Rechtvaardigheid, maatigheid, met de handhaaving der goede zeden onderhoudt eene algemeene orde, en een soort van evenwigt aller Staaten tot elkander, die aan den éénen kant het geweld, de verdrukking, met de inbreuken der Magtigen en Ryken, op de regten der laagen, tegenhoudt; en aan de andere zyde de gewoone

gevolgen van de wangunst der armen, en hunne listen en bedriegeryen voorkomt. Wordt aan het Hof en onder de Grooten alleen de oprechtheid, zelfs zonder het gevolg des rykdoms, geëerd, dan zal de armoede zo min schamper, als aangebooren Adel en groot Vermogen alleen geëerd maaken. En was het eertyds mogelyk, dat deze redelyke gronden, ten tyde der *Curiërs* en *Fabriciërs*, te *Rome* de algemeene geweest zyn; waarom zoude het ook, niet even zo ligt, in eenen Christen-Staat, weêr zo ver kunnen komen? Men moest in 't geheel niet weeten, dat zig het Hof naar den Vorst, de Stad naar 't Hof, en het geheele Land naar de Steden rigte, en dat het voorbeeld der Koningen aan hunne wetten eene byna onwederstaanlyke kragt byzette. Het kan niet anders wezen, of de roem van zulk Volk, door zyne eige deugd gelukkig, moet zig in de nabuurige Provincien uitbreiden; en, al zal de hoogagting eenen jaloerschen veroveraar niet van zyne grenzen afhouden, hem egter zal de eendragt dezes vreedzaamen Volks, uit de algemeene Liefde tot het Vaderland ontstaande, of vrees, of waar deze te zwak is, de sterkste hinderpaalen, by zyne onrechtvaardige onderneeming verwekken.

De Christelijke Zedenkunde, door GOTTFRIED LESZ, *Dr. en Prof. der H. Godgeleerdheid en Academie-Prediker te Gottingen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht by* H. v. Emenes 1777. *Behalven de Voorreden* 327 *bladz. in gr. octavo.*

Nademaal deze oordeelkundige behandeling der Christelyke Zedekunde, die van alle zyden leerzaem is, in de schikking grootlyks verschilt van de gewoone Zedekundige Zamenstellen, zo hebben wy geoordeeld, den Lezer geen ondienst te zullen doen, met hem de uitvoering schetswyze voor te dragen; waer toe de Hoogleeraer ons, door de inrichting van zyn Werk, aenleiding verleent. Onze Zedekundige Schryver naemlyk geeft, op ieder Hoofdverdeeling, ene voorafgaende Schets, welke hy vervolgens uitwerkt, en van nevensgaende byzondere beden ingen, daer toe betreklyk vergezeld doet gaen. Deze Schetzen zullen wy byeen verzamelen, om dus het beloop van 't Werk, als in enen opslag, onder 't oog te brengen; dat, vooral in dezen, zo wy vertrouwen, velen

len niet onaengenaem zal zyn; een denkbeeld van deszelfs inhoud zal voordragen, en tevens ene beknopte ontvouwing van de voornaemste deelen der Christelijke Zedekunde aen de hand zal geven, dat van ene wezenlyke nuttigheid kan zyn.

In ene voorafgaende aenmerking, over het belang van dit onderwerp, ſtelt ons de Hoogleeraer voor, hoe de Christelyke Zedekunde den veiligſten weg ter ware gelukzaligheid toont, en het doeleinde van de beſchouwende Godgeleerdheid is; waeruit hy afleid, dat derzelver gegronde kennis door den mensch niet ontbeerd kan worden; terwyl hy te gelyk opmerkt, dat die kennis de overtuiging van den Godlyken oorſprong van 't Christendom bevestigt. Verder omſchryft hy de Christelyke Zedekunde aldus: „ *Ze* is de in de Bijbelboeken vervatte weeten„ ſchap, of kennis, aangaande de voorſchriften, hoe een „ Christen zich gedragen moet. En vervat in zich de „ leere van den in- en uitwendigen Christelijken Gods„ dienst, en van de daartoe dienende middelen: of van „ de deugd, en de middelen tot dezelve". Ze vervat dus twee voorname hoofddeelen; (1.) de Deugd, zo inwendig als uitwendig, of de deugdzame gezindheden, die de bronwel aller zedelyke bedryven moeten zyn, benevens de deugdzame handelingen, die uit deze gezindheden voortvloeien; en (2.) de algemeene middelen tot de Deugd. Gevolglyk leert zy in drie deelen, I. *De deugdzame gezindheden;* II. *De deugdzame handelingen*, en III. *De middelen tot de deugd.* Naer deze drieledige verdeeling ſchikt de Hoogleeraer zyne ontvouwing der Christelyke Zedekunde; dan eer hy hier mede een aenvang maekt, deelt hy, by manier van Inleiding, enige wel overdachte en in ene goede orde geſchikte aenmerkingen mede, over de volgende gewigtige onderwerpen. De Zedelyke natuur der Menschlyke Ziele; der Menſchen Affecten, Gezindheden en Temperamenten; den tegenwoordigen toeſtand der Menschlyke Natuur, of het Zedelyk Verderf, den grond der Zedelykheid, en de grondſlagen der Zedekunde; Gods Wetten, en onze verplichting tot dezelven, mitsgaders de betrekking der Zedekunde tot de Leerſtellige of beſchouwende Godgeleerdheid, derzelver voorrechten en geſchiedenis. —— Op de behandeling dezer onderwerpen treed de Hoogleeraer ter zake, om de Zedenkunde, naer de voorgeſtelde verdeeling, te ontvouwen.

I. De Leer van den *Inwendigen Godsdienst*, die men bepaeldlyk de Christelyke *Ethica* of *Zedeleer* mag noemen, is „ de leer van de deugdzaame gezindheden van eenen „ Christen, naamelijk, de dankbaare Liefde tot God, „ benevens derzelver middelijke en onmiddelijke wer„ kingen". In de verklaring dezer Leere brengt ons de Hoogleeraer onder 't oog.

1. „ De bronwel der dankbaare liefde tot God; de *bekeering*, de zedelijke verbetering.

2. De natuur deezer deugd.

3. Derzelver onmiddelijke werkingen, naamelijk, de deugden der gemoedelijkheid; der Christelijke aandacht; der hemelschgezindheid; des vertrouwens op God; der zelfsverloogcheninge; des Christelijken Patriotismus, of eens Christens ernstige pooging, om de kennis van waarheid en deugd op de meest mogelijke wijze uit te breiden; en de deugd der Christelijke Eerzucht.

4. Derzelver middelijke werkingen, naamelijk; de deugden der verlichte eigenliefde, en der Evangelische menschenliefde.

5. Derzelver invloed in het vrij gedrag van den Christen, die zig niet gedraagt als een slaaf, maar zijne gehoorzaamheid vestigt op de liefde tot God. —— Hier bij komt nog, als een

Aanhangzel; de onvolkomenheid deezer deugden in het tegenwoordig leven: —— het onderzoek of de beproeving van den zedelijken toestand: —— en eene practicaale aanwijzing, om daar in te volharden".

II. De Leer van den *Uitwendigen Godsdienst*, die, in onderscheiding, den naem kan dragen van de Christelijke *Jurisprudentia*, of *Rechtsgeleerdheid*, is de Leer der deugdzame handelingen, „ of der uitwendige betoning van de „ hiervooren staande inwendige deugden, in *woorden* en „ *werken*". Ter ontvouwinge van dit gedeelte, behelzende des Christens deugdzaem uitwendig gedrag, in woorden en werken, uit de deugdzame gezindheden voortvloeiende, schikt de Hoogleeraer drie Hoofdstukken.

Het eerste gaet over de Godsdienstige schikking van ons geheel uitwendig gedrag, en stelt ons voor

. „ De diepste eerbiedigheid jegens God in het uitwendige.

Aanh. Het betamelijke gedrag, bij 't ontstaan van onweder, en andere majestueuze veranderingen der natuure.

2. De

2. Den bestendigen of geduurigen uitwendigen Godsdienst".

Het tweede Hoofdstuk heeft ten onderwerp, de Godsdienstige beoefening der van God bevolen *Zelfspligten*, uit Liefde tot God ondernomen. Daer toe behoort

1. „ De Christelijke beschaaving van de vermogens der Ziele, naamelijk, het vermogen der gewaarwording, der kennisse, van den smaak en der begeerte.

Aanh. Van het leezen der Romans, en van de zedelijkheid der dwaalingen.

2. De Christelijke verzorging des lighaams. Zorge voor de goederen des lighaams, leven, gezondheid en welstand. Den gezonden toestand en welstand der leden des lighaams onderhouden. Het leven bewaaren. Voor de gezondheid zorge draagen; in 't gemeen en in 't bijzonder door Christelijke maatigheid, kuischheid en een Christelijk gebruik der zinlijke vermaaklijkheden.

Aanh. Van de inenting der zogenoemde Kinderziekte, van het Bloedeeten, en van den *Luxus* of Pragt.

3. Het Christelijk gedrag ten aanzien van de goederen der tijdelijke eere. Goede naam, achting, waardigheid, tijtels, eerampten. Deeze dingen zoeken als mannen, en, als weldoeners van het menschdom, gebruiken.

4. Het Christelijk gedrag met betrekkinge tot de goederen der tijdelijke fortuine. Rijkdommen, macht enz. Deeze dingen niet verachten of verwaarloozen; maar dezelven altoos en alleenlijk begeeren, zoeken en gebruiken als middelen, om ons van de vriendschap van God te verzekeren".

Eindelyk komt in 't derde Hoofdstuk in overweging, de Godsdienstige beoefening der van God aanbevolen Sociale-plichten; zo *algemene*, jegens het geheele Menschdom in 't algemeen, als *byzondere*, jegens enkele menschen afzonderlyk.

„ Algemeene Sociale-pligten zijn:

1. De gemeenschaplijke Godsdienst, zo wel plegtige als privative.

2. Het vieren van den Zondag.

Aanh. Van het Lot.

3. Het Martelaarschap der Religie.

4. Het Godsdienstig Eedzweeren.

5. De Christelijke Arbeidzaamheid".

De byzondere Sociale-plichten zyn van een tweeledigen aert: ze zyn of *absolute* plichten, waeraen de mensch

als mensch gehouden is; of *hypothetische* plichten, waeraen hy als een lid der maetschappye gehouden is.

„ De bijzondere absolute Sociale pligten zijn

1. De menschlievende *zielenzorg*. Door 't vermijden van alle gegeevene ergernissen; broederlijke bestraffing; een goed voorbeeld; en eene vriendelijke verkeering, onze medemenschen aftrekken van dwaaling en zonde, en opleiden tot de waarheid en deugd. Als mede nog door onzen dood, voor dezelven van nuttigheid te weezen.

2. De menschlievende *verzorging des lighaams*: zo dat wij voor het leven en de gezondheid van onze medemenschen, als voor het onze, zorge draagen. De levensstraffen Christelijk maatigen. Ook somwijlen, voor het leven van den medemensch, ons eigen voordeel en leven opofferen.

3. De menschlievende zorg voor *'s naastens eer*, zich betoonende in eenen liefderijken geest, omtrent het beoordeelen van anderen; in de zorgvuldige vermijding van alle kwaadspreeken en agterklap; in een Christelijk gedrag, zo wel ten aanzien der dwaasheden, als ook der ondeugden van anderen, en in de lofspraaken van dezelven; benevens eene allernaauwkeurigste oprechtheid.

4. De menschlievende zorg voor *'s naastens geheelen tijdelijken voorspoed of welstand*. Den naasten niets ontneemen, waartoe wij, door geene wet van God, eenig recht hebben; ons over zijnen welstand, met eene Christelijke blijdschap, verheugen; en toeleggen, om voor hem, gelijk voor den geheelen welstand des naasten, door eene Christelijke en verlichte weldaadigheid, op allerleije wijzen vorderlijk te weezen.

Aanh. Deeze Sociale pligten zijn over te brengen, tot de Weldoeners, Vrienden, Vaderland, Processen en tweegevechten.

De byzondere hypothetische Sociale pligten staan ons te betragten, in byzondere verbintenissen met elkanderen.

1. In de Huwelijks-verbintenis. (*a*) Welke persoonen t' samen een Huwelijk konnen aangaan. (*b*) Hoe veelen. (*c*) Het Christelijk gedrag der geenen die t' samen trouwen, en der echtgenooten. (*d*) Of en wanneer deeze verbintenis te scheuren.

2. In de Vaderlijke verbintenis of betrekking. De pligten der Ouderen en Kinderen.

3. In de verbintenis van Huisheeren en Vrouwen. De slaavernij, de pligten der Dienstbooden, en der Heeren en Vrouwen.

4. In

4. In de burgerlijke Maatschappije. Onderscheid tusschen enkele Onderdaanen en het Staatslighaam. De rechten en pligten van enkele Onderdaanen; benevens die van den geheelen Staat in 't algemeen, en van de regeerende magt.

5. In de Religie-Maatschappij of de Kerk. De pligten der Toehoorers en Leeraars; mitsgaders de rechten en pligten der Overheid, met betrekking tot de Kerk".

III. By dit alles komt ten laetste de Leer van de *Middelen tot de Deugd*, gewoonlyk die der *Ascetica* of der *Godsdienstige Oefeningen* geheeten. Hier onder komen in overweging.

„ *Verkeerde middelen:* Vasten en beloften, of toezeggingen aan God om iets te doen of te laaten.

Echte middelen tot de deugd. Eigenlijk gesproken is 'er niet meer dan één; naamelijk, het behoorlyk gebruikmaaken van den Bybel.

Doch hier toe behooren de volgende oeffeningen.

1. De plegtelijke Godsdienst.

2. De privative of bijzondere Godsdienst.

3. Het aanschouwen der Religie, of het vastmaaken van een Religie-begrip aan uiterlijke voorwerpen, als schilderyen, printverbeeldingen, en de geheele Natuur, die ons den Onzienlijken als doet zien.

4. Het Gebed.

5. De Zelfsbeproeving.

6. Het Heilig Avondmaal.

7. De Christelijke overdenking des doods.

Naer deezen leiddraed is dit Werk ingericht; en de Hoogleeraer ontvouwt de hier opgenoemde byzonderheden, met nevensgaende bedenkingen over etlyke onderwerpen, die daer mede verknocht zyn, of tot welker beschouwing dezelven hem aenleiding geven; by welke gelegenheid hy ook meermaels dezen en genen plaetzen der Heilige Schriften licht tracht by te zetten. Over 't geheel heeft zyn Hoogeerwaerde dit stuk oordeelkundig uitgevoerd; en daer hy, eigenlyk een Leerboek schryvende, niet alles in 't breede uitwerkt, is zyn Geschrift by uitnemendheid geschikt, voor hun, die 't 'er op toeleggen om de Zedekunde te beoefenen. Daer uitvoerigheid vereischt word is hy breed genoeg; in 't overige geeft hy beknopte voorstellen aen de hand, die men gereedlyk kan uitwerken; en nu en dan komt hy den Lezer verder te hulp,

hulp, door 't aenwyzen van zulke Schryvers, die over sommigen dezer onderwerpen opzetlyk gehandeld hebben: 't welk deze geleidelyke, beknopte en in zyne soort volledige voordragt der Zedekunde, zeer nuttig maakt.

Theologische Werken van den Weleerw. en nu zaligen Heere J. BEUKELMAN. *In zyn Wel Eerw. Leven getrouw Bedienaar des Godlyken Woords in de Gemeentens van J. Ch. te* Driehuizen, Alblasserdam, Zirkzee, Hoorn, Rotterdam *en laatst in* 's Gravenhage. *Vyf Deelen in Quarto. In 's Gravenhage by* J. Bouvink 1777.

De welverdiende hoogachting van den Eerwaerden *Beukelman* heeft velen in Nederlands Kerk, in den jare 1774, met groot genoegen doen verstaen, dat men voorneemens was ene aenzienlyke verzameling van 's Mans Leerredenen gemeen te maken; de aenhoudende graegte, met welke derzelver uitgave van tyd tot tyd ontvangen is, heeft de onderneming begunstigd; en thans is dezelve voltrokken. Een Vyftal van Deelen levert ons eerst zyne Verklaring van den *Heidelbergschen Catechismus*; voorts zyne behandeling der *Lydens- en Feeststoffen*; vervolgens zyne *Keurstoffen*, of Leerredenen over verscheide Teksten zo des *Ouden* als des *Nieuwen Testaments*; en ten laetste zyne *Uitgelezen Vervolgstoffen* uit de Heilige Schriften. —— De twee eerste Deelen, over den *Catechismus*, de *Lydens- en Feeststoffen*, behooren onder die Schriften, van welke de Leezers een leerzaem gebruik kunnen maken, by de jaerlyksche prediking over die onderwerpen; met dezelven of voor of na het bywoonen van den openbaren Godsdienst te doorbladeren; om hunne oplettenheid te vestigen, of hunne aendagt te verlevendigen; en, daer zulks plaets heeft, door 't onpartydig nagaen van de verscheidenheid der denkwyze, het oordeel te oefenen. Bediende men zich altoos, in ernst en oprechtheid, met dat oogmerk van zulke Schriften, men zou, (mag men verwachten,) met meer oplettenheid hooren, het gehoorde aendachtiger nadenken, en zyn eigen oordeel meer werkzaem doen zyn, dan thans geschied. — Wyders leveren de drie volgende Deelen ene groote verscheidenheid van behandelde onderwerpen, die Lezers van verschillenden smaek ene ruime keuze laten,

ten, om zodanige onderwerpen na te gaen, als zy voor zich gevalligst of geschiktst oordeelen. En men zal, 't zy men met de leiding van den Eerwaerden *Beukelman* al of niet instemme, in dezen gehelen Bundel, altoos een ernstig Schrift- en Oordeelkundig Man vinden; die de Waerheid, zo als ze hem voorgekomen is, in 't helderste daglicht poogt te stellen, en dezelve op ene gemoedelyke wyze, ter gehoorzaemheid des geloofs, overtuigend aen 't geweten zyner Toehoorderen openbaer te maken.

Leerredenen over den Brief van den H. PAULUS *aan de Efezeren. Door* P. DU BOSC, *laatst zeer beroemd Leeraar der Walsche Kerke binnen Rotterdam. Tweede Deel. Eerste Stuk. Uit de Fransche Taal in het Nederduitsch overgebragt, door* J. G. THIN VAN KEULEN. *Te Utrecht by* A. v. Paddenburg. 1777. *In groot octavo* 445 *bladz.*

Op het afhandelen van het eerste Hoofdstuk dezes Briefs, maekt dit Deel een aenvang met de tien eerste Leerredenen van den Eerwaerden *du Bosc*, over het tweede Hoofdstuk; welke tien Leerredenen, naer aenleiding der tien eerste verzen van dat Hoofdstuk, de volgende voorname zaken ten onderwerp hebben. De staet der Natuur. De wandel der Heidenen. De Geest der Waereld. De Verkeering der Jooden. De Levendigmaking door de Genade. Het geluk van Christus Leden. De Rykdommen der Genade. De Zaligheid uit Genade. De Gave des Geloofs, en Gods Maekzel. —— Zyn Eerwaerde behandelt deze onderwerpen op dezelfde wyze, als die, welken in het eerste Deel voorkomen, waervan wy met deszelfs uitgave gewag gemaekt hebben; als een yverig Voorstander van de heerschende begrippen, omtrent de Leer der Vrye Genade; doch die tevens de uiterste noodzaeklykheid van goede werken niet minder aendringt, „ om dat ze voorwaerdens en middelen zyn, zonder wel- „ ken 'er geen zaligheid te hoopen is".

Lykrede, ter gedachtenisse van den Wel eerw. zeer Gel. Heere J. MULDER, *in zyn leeven Leeraar der Kristelyke Gemeente, toegedaan der onveranderde Augsb. Geloofsbelydenis te Amsterdam, door deszelfs Amptgenoot* J. H. VORSTIUS *Te Amsterdam by* J. Strander. *In quarto.* 78 *bladz.*

In deze Lykreden bepaelt zich de Eerwaerde *Vorstius*, by gelegenheid der overweginge van Dan. XII. 13, tot twee voorname zaken. —— „ De *Persoonen*, aan welke „ God zijne beloonende goedheid bijzonder verheerlijkt; „ en, *De Voortreffelijke belooning* derzelver bij en na hun„ nen dood".

De *Persoonen* zyn in 't algemeen zulken, die de Godheid by uitstek bemint, wel byzonder. —— „ Man„ nen, met de zeldzaamste gaaven van vernuft, en wijs„ heid en geleerdheid uitgerust, en van eene voorbeel„ dige vroomheid. —— Mannen, van God beroepen tot „ het bekleeden van de moeijelijkste en wigtigste posten „ in zijne dienst. —— Mannen eindelijk, die de hun aan„ betrouwde talenten op rijken woeker uitgezet, veel „ goeds gesticht en doorslaande proeven van onbezwee„ ken moed en beproefde trouwe gegeeven hebben". —— De Eerwaerde *Vorstius* stelt ons dit voor in den Propheet *Daniel*; en toont, dat men zulks op goeden grond mag overbrengen, op de Bedienaren van het Euangelie in onze dagen.

Wat, in de tweede plaets, *de Voortreffelyke belooning* betreft, men heeft dezelve, volgens onzen Leeraer, als drieledig te beschouwen. —— „ Jehovas goedheid ver„ heerlijkt zich in 't stervuur zijner gunstgenooten, door „ hen alle vreeze voor den dood te beneemen, en hun „ vrijmoedigheid te schenken in hun sterven. —— God „ maakt den toestand zijner lievelingen, na hun overlij„ den, voor hunne lighaamen heilzaam en voor hunne „ zielen zalig. — God zal eindelijk op 's wereldś jong„ sten dag de lighaamen zijner Gunstgenooten, niet al„ leen heerlijk doen verrijzen, maar ook hun loon, geë„ venredigt naar hun geloof en deugd, voor aller oogen „ zichtbaar, en hunnen heilstaat eeuwigduurend maa„ ken".

Zyn Eerwaerde deze voorstellingen opgehelderd en betoogd hebbende, hecht 'er voorts aen ene naer de omstandigheden geschikte toepasfing, welke inzonderheid een

een beknopt verslag van den levensloop, de voortreffelyke bekwaemheden en 't uiteinde van zynen overleden Amptgenoot behelst, en met gepaste aenspraken aen 's Mans Kinderen, en de Amsteldamsche Gemeente, afloopt. —— Men mag deze Lykreden wel stellen, onder het getal derzulken, die niet in der yl opgeslagen, maer, onder eene ernstige overdenking van de opgemelde gewigtige onderwerpen, vervaerdigd zyn.

De Godsdienstige Opvoeding der Kinderen, als de hoofdpligt van alle Christen Ouders, en de grond van het welvaaren van Land en Kerk, door Mr. J. S. CASSA, *Commis van Hun Ed. Gr. Mog. ten Comptoire van den Heer Raadpensionaris. In 's Gravenhaage by* J. Thierry 1778. *Behalven het Voorwerk* 284 *bladz. in gr. octavo.*

Een krachtig bezef van de verplichting der Ouderen tot eene Godsdienstige opvoeding der Kinderen, mitsgaders van derzelver heilzamen invloed op het welwezen van den Kerk- en Burgerstaet, heeft aenleiding gegeven tot het opstellen van dit Geschrift. De Heer en Mr. *Cassa* vervaerdigde het zelve aenvanglyk tot zyn eigen gebruik, en schikte het voorts ter openbare uitgave. Het behelst, na een aenleidelyk Gesprek, het onderwys van een Vader aen zyne Kinderen, in de Bybelwaerheden, naer de leiding der XXXVII Artykelen van de *Belydenisse des Geloofs, der Gereformeerde Kercken in Nederland.* Hier aen zyn verder benevens het aen de hand geven van de bewyzen voor de Godlykheid van den Bybel, en voor 't Messiasschap van Jezus, etlyke Godsdienstige onderrichtingen gevoegd. En hier aen hecht zyn Ed. ten slot nog ene ernstige opwekking, om Christen-Ouders te bewegen tot het afhanglyk volvoeren hunner plichtbetrachtinge, in 't Godsdienstig onderwyzen hunner Kinderen.— 's Mans Godvruchtig oogmerk is lofwaerdig; en de uitvoering is, naer zyne denkwyze, zo wel ingericht, dat „ oordeelkundige en Godvruchtige Predikanten" met recht mogten betuigen, gelyk de Heer en Mr. *Cassa* in zyne Voorreden meld door hen gedaen te zyn, „ hetzelve „ met genoegen te hebben geleezen, en daarop geene „ weezenlijke aanmerkingen te konnen maaken, zoo dat „ het tot een algemeen nut zoude kunnen dienen".

Ver-

Verhandelingen over, tot de Genees- en Natuurkunde behoorende, onderwerpen, door MURK VAN PHELSUM, *M. D. Tweede Deel. Te Franeker by* P. N. Lomars 1777. *In groot 8vo, 449 bladz.*

Dit Tweede Deel, (van 't Eerste Deel hebben wy reeds op zyn plaats verslag gedaan,) behelst twee Verhandelingen. De Eerste is over den *Riem-* of *Band-roos*, en de tweede over 't *Slym-graveel*. De *Riem-* of *Band-roos* is, volgens de gedachten des zeer geleerden Heer *van Phelsum*, een tot nog toe weinig bekende kwaal: waar van hy de volgende beschryving geeft: „ de kwaal, welke ik thans bedoele, (schryft de Autheur,) heeft zich aan my doen kennen, door geelagtige, genoegzaam als het in kinderen zoo zeer gewoone Springvuur (*ignis sacer*) zich vertoonende, doorgaans bruinrood of zelfs blauwagtige doorschynende, doch schielyk breekende, en hun inhebbend scherp vogt uitstortende, heete en zeer pynelyke, onregelmaatige Blaasjes, onder en rondom welke de huid hoogrood of blauwagtig (zelfs zomtyds byna zwart) gekleurd is; doorgaans met bruine of zwarte, uitgeholde, effene korsten opdrogende; meesten tyd alleen aan een der zyden, omtrent de plaatsen der Lever of Milt (zeldzaamst egter, zoo verre my tot nog toe gebleken is, omtrent den Lever,) en daar boven, van den Maag-kolk af tot aan den ruggraat toe, als een onregelmaatig breeden band zich uitstrekkende; zonder eenige tot andere overgaande besmettelykheid, zoo veel aan my ooit gebleken is. Ziet daar kortelyk de voornaamste kenmerken der kwaal, zoo als dezelve my meest is voorgekomen; de onregelmaatigheid der Blaasjes bestaat niet alleen in het verschil der grootheid, (zynde sommigen nauwlyks grooter als gemeene Speld-knoppen, terwyl anderen, gelyktydige, tientwintig- of meermaalen grooter zyn,) maar ook der gedaante (zynde veele rond, andere langwerpig-rond, halfmaanswyze, onregelmaatig hoekig;) ook zyn deeze Blaasjes zeer ongeregeld geplaatst, nadien zommigen zeer wyd van elkanderen geleegen zyn, terwyl andere gelyktydige zo naby elkanderen geplaatst zyn, dat zy elkanderen als verdringen, en zomtyds niet kwaalyk aan een Braam-besie gelyken: zeer zelden heb ik de uitgebreidheid der

zit-

zitplaats deezer Blaasjes laager als den onderften der korte ribben, en hooger als den tepel der mam, van die zelve zyde gezien —— maar waar zy zich ook mogen bevinden, overal zyn zy voornaamelyk kennelyk aan de fcherpe, en brandende, pyn, en de holheid der bruin of zwart opgedroogde korften, en doorgaans eenige voorafgaande koorts". De Auteur toont vervolgens dat de *Herpes Zoster* en *Eryfipelas* van de *Sauvages*, gelyk ook de *Eryfipelas Zona* van *Hoffman*, en de *Zona* van *Severinus*, of ook de omloop van *Tulp* een en dezelve kwaal is, en dus by de voornaamfte Schryvers wel bekend. Dezelve is gemeenlyk niet gevaarlyk. Hoe witter en ondoorfchynender de Blaasjes zyn, met weinig of geen koorts, en hoe gelyktydiger de geheele uitbotting is, hoe gemaklyker en minder haglyk de toeftands des Lyders is, en hoe fchielyker hy van zyne fmerten zal kunnen verlost worden; in tegendeel, wanneer gemelde omftandigheden erger zyn, of als 'er andere zwaare toevallen bykoomen, zal ook de toeftand des lyders haglyker moeten zyn. Na eerst de aanwyzingen en Geneeswyze uit andere Schryvers gemeld te hebben, gaat hy over tot zyne eigene Geneeswyze, die voornaamlyk beftaat: 1 ,, In het Bloedsbederf, of de onderftelde bedorvene Galftoffe, of tot rotten overhellend beginzel in het bloed, zoo veel doenlyk tegen te gaan. 2. De jeukte en heete brandende of fchrynende pynen te verzagten. 3. De verettering zo veel mogelyk te verhaasten, of de affcheiding der doode korften te bevorderen". Men kan hier uit wel opmaaken welke middelen daar toe 't dienftigfte zyn. De Auteur brengt verder eenige gevallen by, van Lyders, door deeze kwaal aangetast, waarvan hy de toevallen en geneezing befchryft. In de tweede Verhandeling geeft hy de volgende Befchryving van het flymgraveel, als een belemmerde of belette Pisloofing veroorzaakt door een taaije, binnen de holligheid der Pis-wegen vergaderde, en aan derzelver wanden vastkleevende, Slym of Snotftoffe, waar door eenig ander deel der Pis-wegen zoodaanig vernauwd of verftopt wordt, dat het zelve weinig, of geheel geen, Pis kan doorlaaten, het zy zulks al of niet gepaard gaat met eene aanhoudende pynlyke perfing of brandend gevoel in de Blaas of Pisweg, of lastige en pynlyke zwaarte of fpanningen omtrent de lendenen, onderbuik en Schaamdeelen! Wy oordeelen hier te moeten aanmerken dat het Slym meermaalen als een gevolg van een belette Pisontlasting

 dan

ropeaanen in dit Gewest: waaruit men zig een geregeld denkbeeld van den tegenwoordigen Staat van de Kaap ten dezen opzigte kan vormen.

Benevens dit Werk heeft men ook nog een ander, tot deeze Kaap betrekkelyk door den druk gemeen gemaakt, het welk ten opschrift heeft, *Nieuwste en beknopte Beschryving*; waarin men de laatste berigten, grootlyks in navolging van 't Geschrift van den Abt *de la Caille* met zyne verbeteringen van 't geen de Heer *Kolbe* gemeld had, in een kort bestek byéén gebragt heeft. Het behelst insgelyks, na eene voorafgaande melding van de eerste ontdekking, eene algemeene beschryving van dit Gewest, en een byzonder berigt van de aldaar gevestigde Kolonien; met een nevensgaand verslag van de Hottentotten, en eenige merkwaardige byzonderheden, die ten slot nog gemeld worden. — De Landbeschryving is in zyne soort volledig; dan 't overige daar men zich tot een beknopt verslag bepaalde, gaat niet verder dan tot een oppervlakkig berigt; waarvan men in de eerstgemelde beschryving breeder en naauwkeuriger onderrigtingen ontmoet. Voor eene beknopte beschryving, in welke men over byzonderheden niet kan uitweiden, is des de laatste in zo ver voldoende; maar de eerstgemelde pryst zich door zyne meer onderscheiden onderrigtingen daarenboven aan. — Edoch hier by komt, ('t geen de laatste uitgave insgelyks den Leezeren aanpryst,) een *Dagverhaal van een Landtogt*, die opmerking verdient. Dezelve is, op bevel van den Gouverneur van de Kaap, den Wel Ed. Gestrengen Heer *Ryk Tulbagh*, door een gezelschap van vyf- en tachtig Persoonen, bestaande uit zeventien Europeaanen, en achten zestig Basterd-Hottentotten, onder Commando van den Kapitein *Hendrik Hop*, ondernomen, met oogmerk, om het binnenwaards ten Noorden van de Kaap liggende Land nader te ontdekken. Men heeft deezen togt, door het Land der *kleine en groote Namacquas*, voortgezet, tot op den afstand van 120½ mylen regt Noord van de Kaap; op welken afstand onoverkomelyke hinderpaalen hen beletten verder het Land in te trekken, en in staat te blyven om weder Kaapwaards te keeren.

Het verhaal van deezen togt, begonnen den 16 July 1761, en voltrokken den 27 April 1762, bestaat uit een Dagregister, geduurende den togt geschreeven; meldende, van dag tot dag, de gehouden reiscoers en de merkwaardigste ontmoetingen. Met de uitgave hiervan, naar

eene

eene copy van het origineel, berustende in de Archiven van de Kaap, heeft men 'er eenige aantekeningen bygevoegd; die meerendeels gaan over etlyke byzonderheden der Natuurlyke Historie, hier in Plaaten afgebeeld, waarvan in 't verhaal zelve gewag gemaakt wordt. Ze komen grootlyks uit de penne van den kundigen Hoogleeraar *Allaman*, en den oplettenden Doctor *Klockner*. Aan 't einde van dit Verhaal zyn nog twee Berigten gevoegd, die, als tot het zelve behoorende, met het Verhaal aan den Gouverneur *Tulbach* overhandigd zyn. —— Het eerſte, door twee Reisgenooten opgeſteld, verleent een geregeld verſlag van de gedaane ontdekking in 't Land der *kleine en groote Namacquas*, die uit verſcheiden Natien beſtaan, met melding van de voornaamſte byzonderheden daartoe betrekkelyk. Volgens het Dagverhaal en dit Berigt zyn deeze Reizigers, hoewel niet dan met veel moeite, over 't geheel in hun oogmerk geſlaagd; maar het byzonder doelwit, om Noordwaards eene geele of taanagtige Natie, welker hair lang is, en die linnen kleederen draagen, waarvan men by gerugte iets meende te weeten, hebben ze niet bereikt. Niettegenſtaande alle aangewende poogingen hebben ze 'er niets van kunnen ontdekken; des het vermoedelyk een ongegrond gerugt zy; te meer daar de *Namacquas*, die den Reizigeren van eenige andere Volkeren berigt gaven, betuigden, dat hun geen andere Volken, in Lynwaat gekleed, dan de Duitſchen, bekend waren. —— Het tweede nevensgaande Berigt van den Chirurgyn *Rykvoet*, die voornaamlyk tot het onderzoeken der Ertzen mede gegaan was, behelst wel inzonderheid zyne opmèrking wegens het Kopergebergte, en de Koper-ertzen hier en daar voorkomende. Naar dit berigt vindt men 'er Koper-ertzen van mindere en meerdere rykheid; doch men zou, zelfs op die plaatzen, daar ze 't meeste Koper uitleveren, geen Mynwerk met voordeel kunnen aanleggen: ten deele door de moeilykheid der bewerkinge van het harde gebergte, ten deele by gebrek van de vereischte brandſtoffe ter ſmeltinge aldaar, en eindelyk van wegen de kotsbaarheid der vervoeringe; die, by mangel van eene bevaarbaare Rivier, per As zou moeten geſchieden. —— Eindelyk heeft men hier nog bygevoegd eene nieuwe ontdekking van den Waschboom aan de Kaap, met eene beſchryving van denzelven in andere Gewesten, en melding van het nuttige gebruik daar-

van te maaken, misgaders eene nauwkeurige afbeelding van dat Gewas. —— Men is, naar luid der Voorreden, dit Dagverhaal en de daarby gevoegde Stukken, verschuldigd aan den geleerden Heer *A. Buurt*, die dezelven den Uitgeeveren gunstig heeft gelieven mede te deelen.

Geschiedenis van America, *door* WILLIAM ROBERTSON, D. D. *Opperste der Edenburgsche Hooge Schoole*, *en 's Konings Geschiedschryver van Schotland. Eerste Deel. Uit het Engelsch vertaald. Te Amsterdam by* Yntema *en* Tieboel, 1778. *Behalven het Voorwerk* 378 *bladz. in gr. octavo.*

Veel, zeer veel, is 'er over *America* geschreven. De ontdekking van dat Werelddeel bragt eene menigte verhaalen in 't licht; en, daar het ten tooneele strekte van de zeldzaamste omwentelingen, waar op Gierigheid, Hoogmoed, Heerschzugt, Bedrog, Geweld, Geestdryvery en Geweetensdwang, de grootste rollen gespeeld hebben, heeft het, van tyd tot tyd, niet ontbrooken aan Schryvers, die ons des berigt gaven. Onder deezen mangelt het veelen niet aan verdiensten, schoon zommiger werken de duidlyke kenmerken draagen van gebrekkige kundschap of van partydige inzigten; daar 't anderen aan den welwikkenden geest der waare Wysbegeerte hapert, en eenigen zo dor en schraal of langdraadig van styl zyn dat den leeslust 'er de walge van steekt, terwyl nog anderen de Geschiedenis der Nieuwe Wereld dermaate opgesierd hebben met alle de schitterende kleuren eener Dichterlyke Schryfwyze; dat het oog des Leezers schemere, en buiten staat gesteld worde om recht te onderscheiden wat waar, wat een bygevoegd cieraad is.

Men mag, overzulks, de Geleerde, Wysgeerige, en Geschiedkundige Wereld geluk wenschen, dat een onderwerp van dit belang, van die uitgestrektheid, als de de *Geschiedenis van America*, eenige jaaren de aandagt bezig gehouden, en een voorwerpe van den naspeurenden vlyt gestrekt hebbe van een' Man als Dr. ROBERTSON, wiens onderzoeklievende yver, om geschiedkundige waarheden op te spooren, wiens nauwkeurigheid om de byzonderheden na te gaan, wiens wereld-menschkunde en juist oordeel, onder zyne Landgenooten niet alleen, maar ook in andere Landen, en in ons Vaderland, bekend zyn,

door

door het schoone Werk, getyteld: *Historie van Keizer* KAREL DEN V.

Deeze zyne *Geschiedenis van America*, in *Engeland*, met zo veel goedkeurings ontvangen en met een welverdienden lof beschonken, heeft hem, in *Spanje*, eene nooit aan Vreemdelingen geschonken Lettereere, doen wegdraagen: want, gelyk de *Nederduitsche Vertaaler*, die een verslag der voornaamste Leevensbyzonderheden deezes Geschiedschryvers, in zyn Berigt geplaatst heeft, optekent, „ wanneer, op den achtsten van Oogstmaand des jongstafgeloopen jaars MDCCLXXVII, eene Vertaaling van eenige stukken uit Dr. ROBERTSON's *Geschiedenis van America*, benevens eene beoordeeling van dit Werk, in eene Vergadering van de Koninglyke *Academie der Geschiedkunde*, voorgeleezen was, heeft deeze Vergadering hem met éénpaarigheid van stemmen, tot Medelid verkooren, , ter betuiginge (dus luidt de Verklaaring der , Academie) van haare goedkeuring voor den yver en , moeite, met welke hy zich op de Studie der *Spaansche* , *Geschiedenis* heeft toegelegd, en als eene belooning van , zyne verdiensten, van zo veel toegebragt te hebben, , om dezelve op te helderen, en de kennis daar van te , verspreiden onder vreemde Natien, zo door zyne *Historie van Keizer* CAREL DEN V, als door die van de *Ontdekking en Verovering van America*. Twee tydstippen, , welke, in de *Spaansche Jaarboeken*, de gedenkwaardigste , zyn, en de vrugtbaarste in ongemeene Gebeurtenissen! , Wyders, heeft de Academie gelyktydig een haarer Leden benoemd, om zyne *Geschiedenis van America* in de , *Spaansche Taale* over te zetten".

Naardemaal de Eerw. ROBERTSON, in eene vry breede Voorreden, een onopgesmukt verslag gegeeven hebbe van den aart zyns Werks, denken wy, by de aankundiging des eersten Deels der *Nederduitsche Vertaalinge*, opgemaakt door eene hand, „ die meermaalen den dank „ zyner Vaderlanderen, schoon onbekend, verworven „ heeft"; dezelfde hand naamlyk, gelyk wy met volle zekerheid kunnen melden, die de *Kerklyke Geschiedenis van* MOSHEIM vertaalde, en de Naavolging van MILLOT's *Algemeene Geschiedenis* vervaardigde, niets beters en met onze taak overeenkomstigers te kunnen doen, daar uit over te neemen. Hy laat zich, met den aanvange, dus hooren.

„ Tot voldoening myner belofte, waar door ik my

verpligt heb, eene *Geschiedenis van America* uit te geeven, was het eerst myn oogmerk, geen gedeelte daar van het licht te doen zien, eer dezelve geheel voltooid was. De tegenwoordige toestand der *Britsche Volkplantingen* heeft my bewoogen dit besluit te veranderen. Terwyl zy ingewikkeld zyn in een Burger-Oorlog met *Groot-Brittanje*, kunnen nafpeuringen en befpiegelingen wegens derzelver oude gedaante van Staatsbestuur en Wetten van geen aantrekkend belang weezen. De opmerking en verwagting des Menschdoms zyn thans gevestigd op derzelver toekomende gesteltenisse. En welke ook de uitslag zyn moge van deezen ongelukkigen Kryg, moet 'er, in *Noord-America*, eene nieuwe schikking der dingen plaats grypen, en de staat der zaaken eene andere gedaante aanneemen. Ik verwagt, met de bekommerdheid eens goeden Burgers, tot dat deeze gisting bedaare, en dan zal ik de hand op nieuw slaan aan dit gedeelte myns Werks, waar van ik reeds een gedeelte af heb. 't Zelve, gepaard met de Geschiedenis van het *Portugeesche America*, en van de Vastigheden, door verscheide Volken van *Europa*, op de *West-Indische Eilanden*, gemaakt, zal myn plan voltrekken!

„ De Stukken, die ik thans uitgeef, behelzen een verslag van de Ontdekking der *Nieuwe Wereld*, en van den voortgang der *Spaansche Wapenen* en hunne Volkplantingen in dat Wereldeel. Dit is niet alleen het schitterendst gedeelte der *Americaansche Geschiedenisse;* maar tevens zo zeer van de andere onderscheiden, dat het, op zichzelven, een volkomen geheel maake, waar in eene volmaakte éénheid van onderwerp heerscht. Naardemaal de beginzels en grondregels der *Spanjaarden* in het oprigten der Volkplantingen, die eenigermaate door alle *Europische Volken* aangenomen zyn, in dit gedeelte myns Werks ontvouwd worden, zal het ter voeglyke Inleiding kunnen dienen, tot de Geschiedenis hunner Vestiging in *America*, en zulk een berigt geeven, wegens dit aangelegen stuk van Staatkunde, als niet min gewigtig dan weetenswaardig mag gekeurd worden".

Men hebbe, derhalven, dit Werk van ROBERTSON, zo verre het nu in 't *Engelsch* het licht ziet, (en vier Deelen in Nederduitsch zal uitmaaken,) op zichzelven als een volkomen Stuk te beschouwen, en alle hoope om eerlang het andere van zyne welversneede penne te wagten.

„ In het beschryven van de verrigtingen en instellingen der

der *Spanjaarden* in de *Nieuwe Wereld*, (dus vervolgt hy,) wyk ik, in veele gevallen, af van de berigten der voorgaande Geschiedschryveren, en verhaal dikwyls gebeurtenissen, die niet te hunner kennisse schynen gekomen te weezen. 'Ik ben verschuldigd het Gemeen verslag te doen van de bronnen waar uit ik deeze kundschap gehaald heb, welke my geregtigt, om of de Daaden in een nieuw licht te plaatzen, of eenig nieuw gevoelen in 't midden te brengen, ten opzigte van derzelver Oorzaaken en Uitwerkzelen".

Hier op meldt Dr. ROBERTSON, breedvoerig, hoe hy in *Spanje*, aan 't Hof van *Weenen*, en dat van *Petersburg* geslaagd is, om de noodige bescheiden in te winnen. Zyne Kennis aan Mannen van Rang en Geleerdheid, zyn eigen reeds verdiende Letter-roem hebben hem, in dit stuk, voordeelen geschonken, die een ander te vergeefsch zou zoeken, en door hem, danklyk, erkend worden.

„ Van andere kanten (schryft hy,) heb ik onderrigtingen bekomen van de grootste nutheid en het uiterste gewigt. De Ridder DE LE PINTO, Staatsdienaar van *Portugal* aan het Hof van *Groot-Brittanje*, die verscheide jaaren het Bevelhebberschap bekleedde te *Mata grosso*, eene Vastigheid der *Portugeesen* in 't binnenste gedeelte van *Brasil*, waar de *Indiaanen* talryk, en hunne oorspronglyke Zeden weinig veranderd zyn door de verkeering met de *Europeaanen*, hadt de goedheid om my zeer voldoende antwoorden te laaten toekomen op eenige vraagen, ten opzigte van het Character en de Inzettingen der Inboorelingen van *America*, die ik op het gunstig aanneemen van een voorslag, in mynen naam gedaan, de vryheid nam hem voor te stellen. —— De Heer SUARD, aan wiens fierlyke Vertaaling myner *Geschiedenisse der Regering van* CAREL DEN V, ik het gunstig onthaal, dat Werk op het Vaste-land bejegend, te danken heb, bezorgde my antwoorden op dezelfde vraagen, van den Heer de BOUGAINVILLE, die de schoonste gelegenheden hadt, om de *Indiaanen* van *Noord-* en *Zuid-America* waar te neemen, en van den Heer GODIN *den Jongen*, die zich vyftien jaaren onder de Indiaanen te *Quito* onthieldt, en twintig jaaren in *Cayenne*. Deeze laatste zyn te waardiger, om dat ze overgezien zyn door den Heer DE LA CONDAMINE".

„ Myne nafpeuringen bepaalden zich niet tot één Gewest in *America*. De Bevelhebber HUTCHINSON heeft de moeite gedaan, om de overweeging myner vraagen aan te

heden en verdiensten van Dr. ROBERTSON kennende, zal hem de eere betwisten, dat hy, op nieuw, derzelver aantal vermeerderd hebbe, door deeze zyne *Geschiedenis van America:* die gezegd mag worden eene menigte van Gedenkschriften, Verhaalen, Berigten, byzondere Geschiedenissen, en vertellingen, dat Wereld deel betreffende, en in zo groot eene menigte voorhanden, onnoodig te maaken. —— Ik zeg *onnoodig* voor een groot getal van Leezeren: want schoon van duizend Persoonen, die zich, in deezen tyd, op de Geschiedenis toeleggen, en, in 't nagaan derzelve eene alleraangenaamst en nutste uitspanning vinden, 'er nauwlyks een is, die wil schryven, of alle geringe byzonderheden nagaan, behoort voor dit klein getal ten minste eenige Exemplaaren van die byzondere Boeken bewaard te blyven. Deeze zyn de getuigschriften der voorgaande Eeuwen: waar op de Geschiedschryver, die het weezenlyke, bondige en weetenswaardige in één lichaam brengt, zich beroept; waar van hy zich, zyn Werk, naar eisch, uitvoerende, met oordeel bedient: en meer doet, dan 't geen, helaas! maar al te dikwyls het geval is, dat hy de dwaalingen nauwkeurig uitschryft, het oude, tot verveelens toe, herhaalt, en twyfelagtige of gemeene gedagten, reeds honderdmaal gedrukt, op nieuw papier brengt.

Het Eerste Deel der *Geschiedenis van America*, 't welk thans in 't *Nederduitsch* het licht ziet, bevat Drie Boeken welker korte Inhoud wy hier zullen plaatzen: als zeer geschikt om onzen Leezeren van het veel bevattend en wel uitgevoerd plan des Geschiedschryvers eenig denkbeeld te doen vormen. De Heer ROBERTSON geeft, in het Eerste Boek, 't welk men als eene Inleiding kan aanmerken, een keurig verslag van de Opkomst en Voortgang der Zeevaard; byzonder van de poogingen der *Portugeesen* in dit stuk: in deeze School, gelyk hy het elders uitdrukt, „ werd de Ontdekker van *America* opgekweekt; en indien „ wy de stappen, waar mede zyne Leermeesters en Leidslieden vorderden, niet aanweezen, zou het onmogelyk „ zyn de omstandigheden te begrypen, die het denkbeeld „ van zyne groote onderneeming deeden opkomen, of de „ uitvoering daar van bevorderden".

Van dit Eerste Boek, is de korte inhoud. *De Voortgang der Scheepvaard onder de Ouden. —— Beschouwing hunner Ontdekkingen als voorbereidzels tot die der Hedendaagsche. —— Onvolkomenheid van der Ouden Zeevaard en Aardrykskun-*

kunde. —— De Leer van de Wereldgordels. —— Verdere Ontdekkingen gestuit door den inval der Barbaarsche Volken. —— De kennis der Aardrykskunde nog bewaard in 't Oosten, en onder de Arabieren. —— Herleeving des Koophandels en der Zeevaard in Europa — begunstigt door de Kruistochten — uitgebreid door de Reizigers in 't Oosten —— bevorderd door de vinding van het Zee Kompas. —— Het eerste geregelde plan ter ontdekkinge in Portugal gevormd. — Toenmaalige staat van dat Ryk. —— Ontwerpen van Prins Hendrik. —— Eerste zwakke poogingen. —— Voortgang langs de Westkust van Afrika. —— Hoope om een nieuwen weg na de Oost-Indiën te ontdekken. —— Bestaan ten dien einde. —— Vooruitzigten van een gelukkig slaagen.

Het Tweede Boek behelst deeze Hoofdzaaken. *De Geboorte en Opvoeding van* COLUMBUS. —— *Hy verkrygt kennis van de Zeevaard in Portugalschen dienst —— vat de hoope op, om in de Oost-Indiën te komen; door steeds westwaards aan te zeilen —— zyn stelzel is gegrond op de denkbeelden der Ouden, en de kennis hunner Zeevaard —— als mede op de ontdekkingen der Portugeesen. —— Zyne onderhandelingen met verscheide Hoven. —— Hinderpaalen die hy in Spanje moest te boven komen. —— Reis ter Ontdekkinge. —— Moeilykheden. —— Gevaaren. —— Gelukkige uitslag. —— Wederkomst in Spanje. —— Verwondering des Menschdoms op de ontdekking eener Nieuwe Wereld. — Pauslyke gifte derzelve. —— Tweede Reis. —— Een Volkplanting gevestigd. —— Verdere Ontdekkingen. —— Oorlog met de Indiaanen. —— Eerste belasting hun opgelegd. —— Derde Reis. —— Hy ontdekt het Vaste-land. — Staat der Spaansche Volkplantingen. —— Misslagen in 't eerste stelzel der Volkplantinge. —— Tocht der Portugeesen na de Oost-Indien, om de Kaap der Goede Hoope. —— Uitwerkzels daar van. —— Ontdekkingen gedaan door byzondere Gelukzoekers in de Nieuwe Wereld. —— Naam van* AMERICA, *daar aan gegeeven. —— Laagen en strikken* COLUMBUS *gelegd. —— In ongenade en in ketenen na Europa gezonden. —— Vierde Reis van* COLUMBUS. —— *Zyne Ontdekkingen. —— Zyne rampspoeden. —— Zyn dood.*

Het Derde Boek bevat de volgende Byzonderheden. *Staat der Volkplanting op Hispaniola. —— Nieuwe Oorlog met de Indiaanen. —— Wreedheid der Spanjaarden. —— Heillooze schikkingen omtrent den staat der Indiaanen. —— Vermindering van dat Volk. —— Ontdekkingen en Vastigheden. —— Eerste Volkplanting op het Vaste Land. —— Be-*

Bemagtiging van Cuba. — Ontdekking van Florida — van de Zuid Zee. — Groote verwagtingen daar van opgevat. — Oorzaaken van derzelver te leurstelling voor eenigen tyd. — Geschil wegens de behandeling der Indiaanen. — Strydige beslissingen. — Yver der Geestlyken, byzonder van LAS CASAS. — *Zonderlinge stappen door* XIMENES *gedaan. — Negers in America gevoerd. —* LAS CASAS *denkbeeld eener Nieuwe Volkplanting. — Vergunning om 't zelve te beproeven — ongelukkig. — Ontdekkingen ten Westen. — Yucatan. — Campeacy. — Nieuw Spanje. — Toebereidzels om het te vermeesteren.*

Deeze groote voorraad van Stoffe, want wy hebben slegts de hoofdbyzonderheden aangestipt, verwerkt de keurige hand van ROBERTSON, op eene meesterlyke wyze. Zyne *Geschiedenis van America*, met andere Geschiedenissen van dat Werelddeel vergeleken, toont, welk een onderscheid 'er zy tusschen den vlytigen Schryver, die een enkelen Kronykmaaker mag heeten, en den Man van verstand en vernuft, die de bevalligheden eens cierlyken schryftrants paart met het vermelden van de oogmerken der Staatkunde, en de verhevene bespiegelingen eener gezonde Wysbegeerte.

De Heer Vertaaler berigt ons, om hier van een kort woord te zeggen, dat hy, „ in zyne Vertaaling, het „ oorspronglyke, zo verre de aart der beide Taalen toe„ laat, getrouw gevolgd hebbe, en hoopt niet onge„ lukkig geslaagd te zyn in het treffen van dat duide„ lyke, dat eenvoudige, dat waarlyk verheevene, waar „ in ROBERTSON uitmunt". Die de andere Werken, door hem vervaardigd, kennen, zullen aan de vervulling dier hoope niet twyfelen. — Voorts vermeldt hy: „ Eene „ kleine verschikking hebben wy ons veroorlofd, om „ naamlyk de *Aantekeningen* en *Ophelderingen*, door den „ Schryver agter elk Deel geplaatst, onder aan den voet „ der bladzyden te voegen, of, indien ze ons daar toe „ geschikt scheenen, in het Werk zelve in te lasschen, „ waar van wy telkens den Leezer verwittigen. Deeze „ verschikking vermindert het lastige van veelvuldige „ Aantekeningen, die de aandagt afbreeken".

Eindelyk onderrigt hy ons, „ dat de keurlyke Kaar„ ten, in 't Oorspronglyk Werk te vinden, met de „ volgende Stukken, in 't *Nederduitsch* zullen medege„ deeld worden". Deeze zyn bepaald tot dit Werk gemaakt

maakt door den Heer THOMAS KITCHIN *den Ouden*, Kaartmaaker zyner *Groot-Brittannische* Majesteit.

Het Tweede Deel van dit heerlyk Werk is, zo men ons verzekert, niet alleen op de pers; maar voor een groot gedeelte afgedrukt: en zal, binnen kort, den reikhalzenden Leezer, in handen komen.

Vertoog over de onwettigheid der Drostendiensten in Overysfel, uitgesproken en overgegeven op den Landdag in 't voorjaar dezes jaers 1778, *binnen Campen gehouden. Door* J. DERK Baron van der Capellen, *beschreven in de Ridderschap der Provincie. Te Leiden by* L. Herdingh 1778. *Ten voordeele van de Diaconie van Camperveen.*

Is het de plicht van elk, wien eenig bestuur in eenen Staat is toevertrouwd, den hem opgelegden post met getrouwheid waer te nemen; —— verwagt men met het hoogste recht, dat elk Regent van eenen vrygevogten Staet de voorrechten zyner medeburgeren ongekreukt zal handhaven, en dezelven tegens allen verdeedigen; — 't is van den anderen kant niet min billyk, dat elk rechtgeaerte Vaderlander zulken Regenten zyne dankbaerheid betuige. Wy hebben thans op nieuw het genoegen onze Landgenooten den Edelen *van der Capellen*, door zyne voorige Stukken reeds by allen bekend, in dit opzigt nog nader te leeren kennen. —— 't Is zyn Vertoog over de *Drostendiensten*, 't welk ons nieuwe preuven oplevert van zyne liefde voor het Vaderland, en de Vryheid; —— preuven, welken de keuze van zyne Doorl. Hoogheid billyken, in dezen Edelen Heer met zyne voorspraek in vroegere dagen te begunstigen. —— Na eerst de redenen van dit zyn vertoog open te leggen, te weten; dat hy zich had verbonden, om geenerlei gebreken of insluipzels, evenveel waer of onder welk eene gedaente zy hem mogten voorkomen, goed te keuren, of te verbergen; en dat hy op den 23 Mai 1776. gepoogd had de rechten der menschelykheid te verdedigen, met opzicht tot de Slaven onzer Volkplantingen; zegt de Edele Schryver nu eene poging te zullen doen, ten voordeele zyner eigene medeburgeren, de ingezetenen van het platte Land der Provincie van Overysfel; welken, schoon ze leden van dezelfde Maetschappy zyn, schoon

schoon ze dezelfde lasten dragen, schoon ze even zeer voor de Vryheid gestreden hebben, de *eenigsten* zyn, dien het niet gebeuren mag de zoetste vruchten van den bittersten arbeid te plukken. Hy beschouwt de Drostendiensten, als diepe en duurzaeme tekenen van het prangend juk der dienstbaerheid, op de vrye halzen van zo veele zyner Medeburgers. — Hy geeft vervolgens de redenen aen de hand, welke hem verhinderd hebben, zich eer met nadruk tegen deze onrechtvaerdigheid te verzetten, en gaet dan over om zyne gedagten verder te ontwikkelen. 't Is, zyns bedunkens, zeker, dat deze dienstbaerheid de vryheidminnende, deugdzaeme en dappere Germanen onbekend was. Hy zoekt derzelver oorsprong in een later tydperk; wanneer de fiere geest dezer Inwoonders door een en ander vreemd juk is verbroken, waer door hunne denkbeelden van den waeren aert der vryheid en der aengeboorene rechten des menschdoms langzamerhand verlooren geraekt zyn. Hy plaetst deze Drostendiensten onder de uitwerkselen van die zogenaemde rechten van Oppermagt, welken maer al te dikwils misbruikt zyn, en toont aen, dat deze Drostendiensten in hunnen aert eene zoort van slaverny zyn. Daer benevens betoogt hy ten krachtigsten, dat geene der Ingezetenen tot dezelve verpligt is; deels uit het recht der natuur, en deels uit den aert en de oogmerken der Burgermaetschappy; 't welk hy verder staeft met een Charter dier Provincie, van den 18 Mai 1631. By die gelegenheid geeft zyn Ed. de voldingendste blyken, zo van zynen belangloozen iever, als billyk ongenoegen tegens de zulken, die voorwendden recht te hebben tot zodanige diensten, om dat zy in het genot zyn. Elk Nederlander zal hier ongetwyfeld den wensch van dien Edelen Regent beamen: de Goede God kome alle Landen en Volken te hulpe, daer men *genieten* en *bevoegd zyn* voor woorden van ééne en dezelve betekenis zou willen doen doorgaen; en daer dus elk *bevoegd* zoude zyn tot het geene hy *doet* of *kan!*

Zyn Ed. toont wyders de onwettigheid der volgende deliberatien over dit onderwerp, zo met betrekking tot de stoffe (*materia*), als tot de gedaente (*forma*); en besluit alles met den volgenden verzoekenden eisch:

Dat de Staten des Lands door eene Publicatie gelieven te laten weten,

1. Dat

1. Dat de Inwoonders ten eeuwigen dage van het doen van Drostendiensten ontslagen zyn.
2. Dat de Heeren Drosten, *die 'er tegenwoordig zyn*, uit de Provintiale Kas, 's jaarlyks, zodanig eene Somme zal worden toegelegd, als bevonden zal worden geëvenredigd te zyn aan het nadeel, dat zy, door 't ganschelyk ophouden dezer diensten, komen te lyden.

Men kan dit Vertoog niet wel met eenige opmerkzaamheid leezen, zonder eene sterke aendoening van hoogagting voor deszelfs Edelen Opsteller te gevoelen.

JOSEPHUS de Tweede, *de Vriend des Volks; of de Zegeviering van het Menschdom op den Throon. Uit het Fransch vertaald. Te Amsterdam by* M. Schalekamp. 1777. *Behalven de Toeeigening* 48 *bladz. in gr. octavo.*

Men maalt ons, in deeze, uit het Fransch vertaalde, Lofreden, den alom beroemden Keizer *Josephus den tweeden*, in alle opzigten, ten luisterrykste af; zo ten aanzien van alle zyne voortreffelyke hoedanigheden in 't algemeen, als wel byzonder met betrekkinge tot zyne ten sterksten doorstraalende Menschenliefde. En 't is ook deeze deugd, die de Nederlandsche Vertaaler by uitstek uitgelokt heeft, om dit Stukje in onze Taal gemeen te maaken; van waar hy hetzelve, met eene vuurige aanpryzing der Menschenliefde, aan 't weldenkende gedeelte van Nederland toeëigent. ——— De Lofreden is, over 't geheel, zeer wel opgesteld, om 's Vorsten Character, van zyne vroege Jeugd af, en verder, staande zyn tegenwoordig Ryksbestuur, in 't aanminnigste licht te stellen. Schoon men den Redenaar nu en dan al eens niet zou durven vryspreeken van eene al te sterke loftuiting; hy doet het op zodanig eene wyze, dat men 't hem egter niet kwaalyk kunne neemen; zyne tafereelen van 's Vorsten hoedanigheden treffen, en de bewustheid van de algemeene toejuiching, welke dat doorlugtig Hoofd van 't Keizerryk by ieder wegdraagt, versterkt de hartlyke wenschen, dat Hy 'er steeds meerder aan moge beantwoorden. Indien dit bestendig plaats heeft zal de Nakomelingschap, gelyk de Redenaar zig uitdrukt, zekerlyk reden hebben, om, aan de voeten van het Standbeeld van *Josephus den tweeden*, uit te roepen: *Zie daar den Vriend des*

des Volks, zyne regeering is eene zegeviering voor het Menschdom geweest! — Gemerkt hy, als boven gemeld is, by uitstek geroemd wordt van wegen zyne Menschliefde, begrypt men ligtlyk, dat hy veel meer Vreedlievend dan Oorlogzugtig moet zyn; doch hierom heeft men hem nogthans niet te plaatzen, onder die Vorsten, welken het geluk van hun Volk lafhartig aan hunne zagte neiging zouden opofferen. Ver van daar! Hy mint de Vrede; maar, is 't nood, hy vreest den Oorlog niet. —— Men hoore deswegen den Redenaar zelven.

„ Zyne Keizerlyke Majesteit weet, by alle zyne andere loflyke hoedanigheden, ook den roem der Krygskunde te voegen; het edel beroep der Wapenen is het Schild van den Staat en de verschansing van den Troon. Welk een' eerbied boezemen de verdedigers des Vaderlands in, wanneer zy de noodige kundigheden en talenten, om vermaardheid te verkrygen, met eene grootmoedige dapperheid paaren! *Josephus de tweede* legt zich zelf toe op de volmaaking der krygstucht; en of schoon Hy volkomen verzekerd zy van de vreugde, die zyne braave krygslieden zouden gevoelen, indien ze hun bloed in zynen dienst mogten spillen, doet nochtans de wysheid Hem de voordeelen der Vrede boven den bloedigen roem des Oorlogs verkiezen. Hoe dikwils heeft men dien Vorst hooren zuchten over de verschrikkelyke verwoestinge, en de onvermydelyke rampen, die de Oorlog na zich sleept! „ Hoe „ veele misdaaden", roept Hy menigmaal uit, „ pleegt „ een Vorst niet, welke zich in eenen onrechtvaardigen Kryg inwikkelt! Verantwoordelyk voor alle de „ plaagen, die Hy zynen onderdaanen op den hals „ haalt, is Hy het wel degelyk voor die, welken Hy „ een onschuldig Volk veroorzaakt".

Standvastig in zyne grondbeginselen, onwrikbaar in zyne beloften, en getrouw in de uitvoeringe zyner verbintenissen, stelt Hy alles in 't werk om den Oorlog te vermyden. De Vrede, die Polen geniet, is het gewrocht der zorgen van *Josephus den Tweeden*. De eernaam van Overwinnaar is, buiten twyfel, minder dierbaar, dan die van Bevrediger eens Ryks. Welke poogingen zal Hy aanwenden om de vrede duurzaam te maaken! 'er zullen zich, wel is waar, op elken stap dien hy doet, hinderpaalen vertoonen; maar die zyn niet in staat het vernuft af te schrikken. Hy moet bygevolg de orde en eensgezindheid in 't midden der verwarringe herstellen. Leeft 'er

'er wel een Vorst, wien de liefde tot Vrede en het algemeen geluk van Europa meer ter harte gaan, dan *Josephus den Tweeden?*

Beschouwt Hy den Oorlog als den vyand van het Menschdom, Hy heeft geen minder afgryzen voor de overweldiging. Zoekt men zyne Staaten en die zyner Bondgenooten te bemagtigen, men zal Hem het harnas zien aanschieten, en alle zyne vermogens zien opofferen, om de belangens en roem van zyn Volk te verdeedigen, of om de rust zyner Nabuuren te beveiligen. In dat oogenblik zal die Vorst zich zo vreeslyk maaken door zyne Wapenen, als Hy onvergelykelyk is door zyne deugden. Men zal Hem zelve naar de overwinning zien vliegen, en aan gansch Europa zien blyken geeven, dat, zo hy den Oorlog niet bemint, Hy denzelven vooral niet vreest".

Beschryving van het Leven en de Gevoelens van Paus CLEMENS XIV. (GANGANELLI.) *Uit het Fransch van den Heer* CARACCIOLI. *Te Rotterdam by* J. Bronkhorst. 1778. *In groot octavo* 198 *bladz.*

Het voorgevallene, onder de Regeering van Paus *Clemens XIV*, maakt zekerlyk dat Opperhoofd der Roomsche Kerke, bykans boven alle voorige Pausen, opmerkelyk, zelfs in 't oog der Protestanten. Daar benevens hebben de Brieven, op 's Mans naam uitgegeeven, die nog met groote gretigheid en voldoening geleezen worden, medegewerkt, om veeler aandagt te meer op hem te vestigen. Zulks verwekte natuurlyk in veelen een verlangen, om een gegrond verslag van 's Mans leevensloop, deszelfs denkwyze en verrigtingen, in handen te hebben. En hier aan wordt in dit Geschrift voldoening gegeeven. De Heer *Caraccioli*, de Uitgeever der Brieven, dien 't aan geen gelegenheid ontbrak, om 'er een geloofwaardig berigt van op te stellen, heeft zodanig eene beschryving van 's Pausen Leven en Gevoelens vervaardigd; en men ziet zyn Geschrift desaangaande nu ook in 't Nederduitsch te voorschyn komen. Het is gedrukt op het eigenste formaat der Brieven, en verdient wel naast dezelven geplaatst te worden. — In deeze Leevensbeschryving leert men

dien grooten Man nader kennen, zo als hy verschillende standen doorgeloopen heeft; zyne bedryven, en de manier op welke hy dezelven uitgevoerd heeft, toonen ons zyne denkwyze, mitsgaders zyne bestendige gelykmaatigheid in dezelve; terwyl etlyke byzondere voorvallen dienen, om het algemeen berigt van zyne uitsteekende hoedanigheden op te helderen en te bevestigen. Hierby komt nog, dat deeze Leevensbeschryving, gaande over een Paus, onder wiens Regeering gewigtige veranderingen in 't Kerklyke, die geen geringen invloed op het Staatkundige Weezen hadden, stand gegreepen hebben, teffens strekt, om ons den loop dier veranderingen te ontvouwen; 't welk dit Stukje te meer den Leezeren aanpryst. In stede van ons met byzonderheden op te houden, die te breedvoerig zouden zyn, om ze in 't vereischte licht te plaatzen, zullen wy alleenlyk nog mededeelen, de beknopte zamentrekking van 's Mans standverwisselingen, en de algemeene aanmerking, die de Heer *Caraccioli* 'er niet onvoegzaam mede verbonden heeft.

„ Hy wierdt geboren den 31 October 1705, nam het Franciskaaner-kleed aan den 17 May 1723; geraakte tot de Doctoraale waardigheid den 29 May 1731; wierdt tot Raadsheer van het Heilig Officie verkoren in het jaar 1746; zoude beide in 1753 en 1759 Pater-generaal gekoren zyn, indien hy eenige bediening in zyne orde hadt willen aanneemen; wierdt den 24 September 1759 Kardidinaal, den 19 May 1769 Paus, en stierf den 22 September 1774.

Hy zeide menigmaal dat hy opgeklommen was als een Tarwengraantje, dat men onachtzaam vergooit; doch dat, als by geval, wortelen schiet, opwast en ryp wordt.

Indien het waar is, dat de waare grootheid besta, in zich te verheffen, boven het brooze aanzien, en de wisselvalligheid der dingen; in dat geene vooruit te zien en ook te volbrengen, dat men behoort te verrichten; in het eigenlyk verband te treffen van elken staat, dien de Voorzienigheid ons toeschikt; in de liefde van alle harten ongezocht te winnen; in zich zonder aarselen aan allerleie gevaaren bloot te stellen, en zelfs zyn leven onbeschroomd op te offeren, ten dienst van het algemeen welzyn; ——— indien dit alles groot maakt, dan zal

zal Clemens de Veertiende ook in de oogen van het heelal waarlyk groot weezen: hy zal by het laatste Nageslacht, onder de ry van twee honderd zes- en vyftig Pausen, die, van St. Pieter af tot heden toe, geregeerd hebben, aangemerkt worden als een man van onbegrypelyke verdiensten, dien men veel eerder wenschen dan wedervinden zal: *Quem facilius erit optare quam invenire.*"

---

*De Vriend. Uit het Hoogduitsch van den beroemden C***** en zyne Vrienden. Eerste Deel. Te Leiden by* J. van Tiffelen, 1777. *In groot octavo* 372 *bladz.*

Een gezelschap van verstandige en deugdlievende Persoonen, door den naauwsten band van eene welgevestigde Vriendschap aan een verknogt, vertoont zich in deeze Bladen als de Schryvers van een Weeklyksch Papier, byzonder geschikt, om de waare Vriendschap onder het Menschdom te bevorderen. Hier toe stellen zy zig, gelyk het, na de opgave van de characters deezer Vrienden uitgedrukt wordt, voor, „ de Zedeleer, „ ——— daar is immers geen deel der Zedeleer, 't welk niet „ met de vriendschap in verband staat, ——— volgens zuivere „ grondbeginzels voor te draagen; de kennis der reden, en de ver„ hevener leeringen van den Godsdienst gelyklyk daar toe te ge„ bruiken; en zulks nu eens in ernstige dan in verbloemde voor„ stellen te doen". Men is, in de uitvoeringe hier van, niet ongelukkig geslaagd. De Vriendschap, van alle zyden beschouwd, wordt 'er ten sterkste in aangepreezen, onder 't mededeelen van leerzaame Lessen, welker inagtneeming kan dienen, ter aankweekinge en bestendige onderhoudinge van waare Vriendschap. De Zedeleer, op Rede en Openbaaring gegrond, wordt inneemend ter betragtinge aangedrongen, door eene leerwyze, die geschikt is, om ieders aandagt op zynen pligt te vestigen, daar ze, en losbandigheid en naauwgezetheid vermydende, den ernstigen niet tegenstaat, en den vrolyken niet lastig toeschynt. De eene en andere soort van Leezers vinden 'er Vertoogen in, die hun by uitstek kunnen gevallen; nadien ze nu eens meer ernstig, dan eens meer vrolyk opgesteld zyn, naar de verscheidenheid der onderwerpen, of ook wel naar het verschillende daglicht, waar in het zelfde onderwerp geplaatst wordt: het ernstige heeft den vereischten nadruk, zonder langdraadigheid, en het vrolyke zyn geestigen draai zonder laffe boert; 't zy dat het een of ander bondig of vernuftig beredeneerd, of in wel getroffen characters voorgesteld worde. ——— Ter oorzaake hier van is 't niet te verwonderen, dat men besloten heeft, dit Spectatorlaale Geschrift uit het Hoogduitsch in onze Taal over te brengen; om het den Nederlanderen

in hunne Spraak aan te bieden, nevens andere Schriften van die natuur; onder welken, die thans afgegeeven worden, (gelyk ook dit nog weeklyks by aanhoudendheid, met de afgifte van het Tweede Deel, voortgang heeft,) het zelve, met het hoogste regt, der leezinge waardig geagt mag worden.

Wat de daarin verhandelde onderwerpen betreft, dezelven zyn, even als in andere Spectatoriaale Papieren, genoegzaam van allerleie soorten, die in 't plan van zodanige Schriften vallen. De Vriendschap is wel het hoofdonderwerp; doch zy levert, door de verschillende omstandigheden, eene zeer groote verscheidenheid uit; en geeft gestadig aanleiding tot het behandelen van deeze of geene pligten, tot het ten toon stellen van deeze of geene dwaasheden in de zamenleeving, en 't ontvouwen eener menigte van byzonderheden, welken hier toe betrekking hebben; te meer, daar de Vriendschap, 't zy in waarheid of schyn, zo algemeen een invloed heeft op de Menschlyke handelingen en onderlinge verkeering. Ook heeft men zig, in 't opstellen van dit Papier, schoon de Vriendschap inzonderheid bedoelende, niet zo volstrekt aan dit onderwerp bepaald, dat men niet nu of dan ook andere Stukken in overweeging name; des het aan geene verscheidenheid ontbreeke. Dus vindt men, buiten dat slag van Vertoogen, die onmiddelyk betrekking hebben tot de Vriendschap, in onderscheiden opzigten beschouwd, reeds in dit Deel, leerzaame en leevendige aanmerkingen over de roemzugt; het te sterk dryven van die of deeze byzondere Deugd, dat dezelve doet ontaarten, en anderen benadeelt; het nadeelige gevolg van 't bekleeden van posten, waar toe men natuurlyk niet geschikt is; den lof, agterklap en laster; het onbepaalde averechtsche gebruik veeler woorden en spreekmanieren; het hekelen van gebreken; het oordeelen over 't character van ondraagelyke en eigenzinnige menschen; het opvoeden der jeugd; de gezelschappen; het laakbaare dichten, het schertsen, en meer dergelyke onderwerpen, die, of in gezette verhandelingen, of by manier van losse aanmerkingen, voorgedraagen worden, of in toegezonden brieven, en wat meer van dien aart zy, in proza of in dicht, voorkomen. Tot een staal van verscheidenheid, dat tevens eene proeve van de denk- en schryfwyze verleent, zullen wy het oog slaan op het *Journaal van Oront*; dat ons eelyke verschillende characters aan de hand geeft, en te gelyk leert opmerken, hoe wy, tot meerder jaaren gekomen, en door ondervinding geleerd zynde, dikwerf geheel anders over de zaaken oordeelen, dan wy in onze jeugd deeden; en hoe aangenaam het zy, zig in den ouden dag het goede zyner jeugd te herinneren. ——— *Oront*, in zyne jeugd de Minnaar van *Chloë*, zag zyne Liefde door haare Ouders gedwarsboomd; zy huwde door dwang met een anderen; hy verzette zyn hartzeer door reizen, en *Chloë* werd Weduwe: *Oront*, wedergekeerd, huwde egter niet met *Chloë*; maar hy bezogt haar dikwyls, en was haar beste Vriend. Als zodanig een

schreef

ſchreef hy haar ook meermaals Brieven, in welken die Grysaart zig met vreugde haare vroegere onſchuldige liefde herinnerde, en met vermaak aan zyne jeugd gedagt. Een Brief van die natuur, alhier medegedeeld, behelst, na eenige voorſtellingen van dien aart, een ſtuk van een Journaal, door hem in zyn zes- en twintigſte jaar gehouden; 't welk hy *Chloë* toezendt, met nevensgaande aanmerkingen, die hy nu in zyne hooge jaaren op het zelve gemaakt heeft. ——— De drie eerſte Artykels, welken voor eene proeve kunnen volſtaan, luiden aldus:

„ *In het jaar* 1710. *Den 7den Juny*

Heb ik *Chloë* niet gezien. Zy was met haar Ouders naar hun landgoed gereisd. Ik was den ganſchen dag onlustig. Ik nam my voor, den dag recht nuttig aan te wenden, en las, met oogmerk om myn hart te verbeteren, niets dan Zedekundige Schriften. Ik bevond, dat alle *Moralisten* recht hadden, en werd hoogmoedig op myzelven. 's Avonds ging ik op het veld wandelen, was in diep gepeins en overdacht myne eigen deugden en verdienſten. In deeze aangenaame betrachting ſtoorde my een Bedelaar, die my om een aalmoes verzocht. Ik werd moejelyk daarom, dat hy my in 't denken geſtoord had, en in die verwarring wees ik hem van de hand. Naauwlyks had ik het gedaan, of het berouwde my. De arme man ging voorby eenen Boer, die juist zyn land ploegde; dien ſprak hy aan; de Boer hield op met ploegen, om den armen iets te geeven. Ik zag het, en werd op het ſterkst getroffen. Hoe! dacht ik, die Boer, die geen Zedekundige Schriften geleezen heeft, die niet zo deugdzaam is, als ik denk te zyn, houd zynen arbeid op, om zynen evenmensch te vergenoegen: en ik, die het eerder had kunnen doen, ik, die in de zedeleer zo ervaaren ben, ik bezit zo goed een hart niet als hy! Deeze gedachten maakten my bedrukt, ik ging naar huis, beſchouwde my zelven, en bevond my zo klein als ik my te vooren groot geloofde.

„ Ik ben met my zelven te vreeden, als ik dit leeze: ik heb „ toen ter tyd wel gedacht. Deeze betrachting heeft my myn hart „ doen verbeteren, en aldus heb ik deezen dag wel aangewend. „ Welk vergenoegen!

Den 8ſten Juny

Ging ik, na de maaltyd, tot een groot Gezelſchap, alwaar ook veele vrouwsperſoonen tegenwoordig waren. Ik had my voorgenomen, het verdriet, dat my de afweezendheid van *Chloë* veroorzaakte, door den omgang met andere ſchoonen te verdryven. De eerſte perſoon, die my voorkwam, was *Mademoiſelle Lachduive*; zy lachte zo buitenſpoorig, juist toen ik de kamer intrad, dat ik geheel verward werd, en zeker dacht, dat men my uitlachte. Zonder my echter daar over te bekommeren, ging

Ik recht toe na *Mademoiselle Lachduive*: zy wenschte my goeden dag, en lachte my in 't gezicht. Ik raakte nog meer van myn stuk, tot my iemand zeide, dat *Mademoiselle Lachduive* alleen daarom lachte, wyl zo even iemand een kop met koffy omgestort had. Ik sprak haar op een schertsenden toon aan, en plaatste my nevens haar: zy antwoordde my niets, doch lachte over alles wat ik sprak. In den beginne nam ik het voor eene goedkeuring op: doch eindlyk begon ik te gelooven, dat zy meer over my, dan over myne invallen lachte, en begon ernstig met haar te spreeken. *Mademoiselle Lachduive* lachte daarover, als had ik haar de lustigste zaaken van de waereld verteld. Ik merkte, dat zy zonder reden lachte, en om haar verder te verzoeken, sprak ik met haar van verliefde zaaken. Zy sloeg my met den waaier op de vingers, en lachte al harder; ik werd ten laatsten geheel onbeschaamd, begon zeer vry met haar te boerten, en maatigde my eenige vryheden aan; kortom ik speelde de rol van een *Petit Maître*. *Mademoiselle Lachduive* werd rood, en, in plaats van boos te worden, lachte zy weer hartelyk. Ik werd eindelyk geheel ongeduldig en stond op. Juist trad 'er eene vertrouwde Vriendin van *Mademoiselle Lachduive* in de kamer; zy was in den zwaarsten rouw, wyl haar Vader sedert eenige dagen pas gestorven was. *Mademoiselle Lachduive* betuigde haar heur hartlyk medelyden door eene tedere omarming en overluid gelach. Ik keek eens naar een ander Vrouwspersoon rond, wanneer *Mademoiselle Matador* my riep, om haar in 't speelen te helpen. Ik zeide haar myne meening, doch zy begon my te bespotten, en my uit de regels van het spel te bewyzen, dat ik geheel verkeerd geoordeeld had, en niet het minste van 't spel verstond. Ik gaf haar gelyk, en sloop ylings van haar weg, toen de aankomst van *Mevrouw Manschuw* en haare jonge Dochter het gezelschap opmerkzaam maakte. De Moeder maakte eene diepe neiging; de Dochter ook. Het is my alleraangenaamst ulieden te saamen hier te vinden, begon de Moeder met eene taamlyke *Basstemme*. Het is my alleraangenaamst ulieden te saamen hier te vinden; zeide de Dochter haar in den *discant* na. Zy gingen beide zitten. Het is heden zeer fraai weêr, zeide *Mevrouw Manschuw* tot de geene die naast haar zat. Het is heden zeer fraai weêr, zeide de Dochter tot my, die by geval naast haar kwam zitten. Haar Moeder liet toevallig haar waaier vallen, en *Mademoiselle Manschuw* wierp den haaren ook op den grond, om haar Moeder na te doen; ik nam my de moeite hem op te neemen. Zo lang als het gezelschap by een bleef, was *Mademoiselle Manschuw* niets dan de schaaduw van haar Moeder. Ik had evenwel haast een beter begrip van haar gekreegen. Wanneer zy alleen aan het venster stond, kwam een *Petit Maître* dicht by haar, die niets anders dan vuile dingen en onbehoorlyke schertseryen voor den dag bragt. Zy liet hem staan, en antwoordde hem alleen met een verachtelyk aanzien. Dit be-

haagde my ongemeen, en ik wilde haar juist aanspreeken, toen *Damon*, een verstandig en hupsch jongman, met haar begon te praaten, en haar op eene zedige wyze in een gesprek zocht in te wikkelen. *Mademoiselle Manschuw* handelde met hem even als met den *Petit Maître*, en ging heen. Het speet my dat zy tusschen die beide zo weinig onderscheid maakte. Eindelyk ging ik naar huis, en treurde zeer, dat ik dien dag zo nutteloos doorgebragt had. Ik dagt aan *Chloë*, en bevond het groot onderscheid, dat tusschen haar en de meeste persoonen van haare kunne is, gevoeliger dan ooit. Alle andere Meisjes zyn maar *Marionetten*, in vergelyking van myne *Chloë*. Ik schreef des avonds eene *Ode*, waarin ik *Chloë*, ten koste van 't gantsche menschelyke geslacht, prees. Doch myne *Ode* wederom overleezende, behaagde ze my niet, en het speet my, dat ik *Chloë's* oogen met starren, die het Schip myner hoope in de haven beloofden te voeren, vergeleeken had. Ik verbrandde myne *Ode* aan de kaars.

„ Als ik het bedenk, zo heb ik toen niets verstandigs op den „ gantschen dag gedaan, uitgenomen dat ik myne *Ode* verbrandde. „ Ik blyf nog by de voorige meening, en in myn oogen over- „ treft *Chloë* nog haar geheel geslacht. *Mademoiselle Lach- „ duive* is voor zes jaaren overleden. De laatste twintig jaaren „ van haar leeven was zy eene van die persoonen, die over alles „ zuchten, altyd over de kwaade tyden en de verslimmering der „ waereld klaagen, en die ook de vrolykste tydingen, die men „ hun brengt, met eenen klaaglyken toon beantwoorden. Deeze „ verandering kwam my niet zeldzaam voor: zy lachte door on- „ kunde in haare jeugd, door onkunde klaagde zy in haaren ouder- „ dom. Zy stierf tot groote vreugde van haaren Man aan de te- „ ring. *Mademoiselle Matador* is ryk getrouwd; haar Man stierf „ twee jaaren na de Bruiloft, aan eene galkoorts, waartoe zy, zo „ men zegt, het haare getrouw toegebragt heeft. Zy is reeds „ voor twaalf jaaren uit ergernis gestorven, dewyl iemand die met „ haar speelde, in plaats van den Klaverboer op te speelen, by „ geval den Ruitenboer uitspeelde. *Mademoiselle Manschuw* werd, „ kort na den dood van haaren Moeder, door eenen jongen *Stu- „ dent* geschaakt, en eindelyk bedroogen en verlaaten. Zy had „ eenen tyd lang eene slegte levenswyze gevoerd, en werd als „ eene der onbeschaamdste hoeren bekend. Zy is binnen korten „ tyd eerst in *Herrenhut* overleeden, en had de laatste tien jaaren „ haars levens als een klopje in de grootste aandacht doorgebragt. „ Eene opvoeding, zo als die was, die *Mademoiselle Manschuw* „ onderging, sleept altyd diergelyke gevolgen na zich. In myn „ twintigste jaar heb ik gesmaald op de gewoontens van zodanige „ Vrouwspersoonen, welke geen onderscheid wisten te maaken „ tusschen Manspersoonen, en tegenwoordig in myn zeventigste „ jaar doe ik het nog. De meeste Moeders waarschuuwen haare

S 5 „ Doch

„ Dochters van jongs af voor alle mansperfoonen. Het was veel
„ verftandiger gedaan, als zy haar zeiden: meisje wacht u voor
„ gekken en ongemanierde lieden. Zoek den omgang met ver-
„ ftandige en deugdzaame jongelingen; want dit is voor een jong
„ meisje de beste fchool. Boert met hen, en laat uwe onnoozele
„ fpeelgenooten daar maar over fmaalen. Alleen verachtelyke lie-
„ den, pogchers en gekken zyn voor vrouwsperfoonen gevaarlyk,
„ door verftandige mansperfoonen zyn 'er weinige vervoerd ge-
„ worden".

Den 9den Juny

Was ik in een gezelfchap, waarin ik twee perfoonen aantrof, op welke ik veel opmerkzaamer acht gaf dan op de anderen:, op den eenen wegens zyne aartigheid; op den anderen wegens zyne zeldzaame en wonderlyke manier van leeven. *Cleon* (dus werd de laatfte genoemd) is een man, die geen den minften fmaak altoos fchynt te hebben; hy oordeelt byna over alles verkeerd, en lacht als men van de Zedeleer en Liefde fpreekt. Hy is niet gekleed gelyk andere menfchen, en hy denkt nooit zo als zy. Hy is een groot vyand van alle *Complimenten*, zo dat hy daar door zelfs onbeleefd word; ook fchynt de grond van zyn hart gantsch niet goed te zyn. *Philint*, daarentegen, is de allerbeminnenswaardigfte mensch van de waereld, en een byzonder minnaar der weetenfchappen. Met welk eenen yver fprak hy niet van de liefde en de deugd! Hy moet een uitneemend hart bezitten. Hy behaagt ook yder een: ik zelf zal den omgang met hem zo fterk zoeken, als ik dien van den lastigen *Cleon* tracht te myden.

„ Hoe dwaas was ik toen ter tyd! Ik dacht, dat ik, door eene
„ byzondere gefchiktheid om over 's menfchen hart te oordeelen,
„ het karacter van deeze twee perfoonen op het natuurlykst ont-
„ worpen had. Zo gaat het in de jeugd: fchyn geld altyd meer
„ dan waare verdienften. Hoe fterk heb ik my toen ter tyd be-
„ droogen! Naderhand heb ik ondervonden, dat *Philint* geene
„ andere deugd bezat, dan de kunst van geveinsdheid. Over din-
„ gen, die hy in de daad niet verftond, wist hy op 't aangenaam-
„ fte te fpreeken. Hy was een vleier, en kon zich meesterlyk
„ naar een yder fchikken. Deeze kunst ontbrak *Cleon*; hy was
„ ftreng opgevoed geworden, en zyne manieren hadden iets
„ ruuwsch en ftuursch behouden, maar zyn hart was zo groot, als
„ *Philints* hart laag was. Op dienzelfden dag wanneer ik hun
„ beide heb leeren kennen, kwamen zy, zo als ik naderhand ge-
„ merkt heb, faamen in een ander gezelfchap. *Philint*, die my
„ van zyne hoogachting op het fterkfte verzekerd had, maakte
„ my belachelyk: doch *Cleon*, die my niets dan antwoorden gaf,
„ welke ik toen voor lompheden hield, trok myne party op het
„ fterkfte. Zo gaat het met de jeugd omtrend haare oordeelingen!
„ *Cleon* leeft nog op het land in eenen gezegenden ouderdom, en

„ al-

„ alle zyne buuren beminnen hem. *Philint*, tot een voornaamen „ staat geraakt zynde, kende alle zyne vrienden en eindelyk zich „ zelven niet meer. Hy verloor zyn vermogen, en werd in zyn „ ongeluk zo laaggeestig als hy in zyn geluk trots geweest was. „ Eenigen tyd geleeden is hy aan een zwaare ziekte gestorven, „ en weinige zyn 'er die hem betreurd hebben".

Beschouwing van de Scheppinge der Wereld, in dichtmaat door P. V. CAMPEN, *Leermeester der Wis- Landmeet- en Aardrykskunde, Zeevaard en Boekhouden. En door hem in een Vergaderinge van veele Liefhebberen van Weetenschappen uitgesproken, en toegewijd aan zyne Leerlingen, Te Leiden by* D. du Mortier. 1778. *Behalven het Voorwerk* 43 *bladz. in gr. octavo.*

Wy zyn 'er zeer voor, om des Dichters verzoek in te willigen, daar hy, op de beschouwing der ryke Oosterlanden, zich aldus laat hooren,

Hier ziet men eenen drom van kostlykheên en wondren·
Hier ziet men meer dan ooit mijn dichtmaat uit kan dondren;
Des knielt zij, bloozende, aan de voeten van de geen
Die luistren naar haar zang, en poogt met smeekgebeên,
Bij elk, verschooning van haar laagheid te verwinnen.

Dat zy die verschooning *verwinne*, of liever verwerve! wy vergunnen haar dezelve in eene volle maate over 't geheele Dichtstuk; en raaden haar, dat zy niet meer

— poogt te deunen op de snaaren van haar lier.

Ze is de rechte *Clio* niet, schoon ze dus genoemd worde; mogelyk zou *Urania*, zo ze den Opsteller in Proza had doen schryven, hem beter geholpen hebben. ——— Wat hier van zy; de Leezer oordeele uit de volgende regelen, of wy niet toegeevende zyn, met de Dichtmaagd te verschoonen, en of onze raad geheel te verwerpen zy. Ze zingt, na dit verzoek, op deezen toon:

De wentelende kloot der aarde, dus bekeeken,
Van 't morgenrood tot aan den avondstond geweeken,
Geslingerd op de Zee tot de einden van den as.
Beschouwt, schoon kortelings, het keurelijk gewas.
Zien wij Vrouw Ceres, van ontelbre schepsels zwanger,
Haar dragten baaren, en Gods wonder doen hoe langer
Hoe meer den aandacht van het schepsel in te gaan.
Wij zien het magtloos stof, het nietig stof, bestaan.

Wij

Wij zien het logge gruis zich wikken en beroeren,
En, met Gods beeld begaafd, door lucht en water voeren,
De zeen, rivieren en de meeren van Eool,
Naardien hij, afgemat, ligt, snorrende in zijn hool,
Geteisterd noch gebeukt, zien haare rust vervliegen,
En voelen haaren rug en ruimen bodem wiegen,
Door 't klissend visje, dat zich wenteld in het nat.
De schorre Tritons en de Watergoden spat
Het schuim in de oogen uit de mond der wallevisschen.
Het moedig zeekalf ligt te dobberen en te klissen,
Daar Dariën zijn kruik in Mexis boezem stort.
De zee kriöelt van 't vee, geen enkel diertje wordt
In haaren schoot gemist. De stroomen voén het leven,
Hun loop wordt door een schaar van schepsels voortgedreeven.

Op eene dergelyke wyze wordt de beschouwing der Landdieren voorgesteld; doch het bygebragte is genoeg ter proeve.

Dichtkundige beschrijving van het noodlottig O. I. Compagnies Kermisschip, de Jonge Thomas. *Te Utrecht by* A. Strubbe. 1778. *In groot octavo 16 bladz.*

Het jammerlyke ongeval van 't opgenoemde Schip, en de beroemde Heldendaad van WOLTEMADE, by die gelegenheid, een onderwerp dat op veelerleie wyzen reeds behandeld is, ziet men in dit Stukje op nieuw op Rym gebragt. Men kan, als men 't zelve vergelykt met een der Dichtstukken tot lof van WOLTEMADE, welken in ieders handen zyn, 'er uit opmaaken, hoe veel *Dichten* en *Rymen* van elkanderen verschillen. ——— Men neeme hier toe de beschryving van 's Mans laatste pooging, toen hy, hoe sterk hem zulks afgeraaden werd, het nogmaals waagde, om in Zee te gaan. Dezelve luidt aldus:

—— *Hij* scheurd *zich van hun los! stijgd weêr te* Paard! *en rijd*
Voor de achtste *reis in* Zee, *en komt bij 't* Wrak *ook weder.*
Maar ach! *in plaats van* twee, *nu springen* drie *'er neder!*
O onvoorzichtigheid! *hoewel gantsch buiten schuld*:
Beklaaglijke haast! noodlottig ongeduld!

Nu grijpt 'er een *het* Paard, (door angst en doods benouwen,)
Bij zijnen teugel *vast, om 't* hoofd *om hoog te houwen:*
Hij trekt dit wach'lend Beest *met kragt hoe langs hoe meer,*
Ja rukte 't met den hals *en* kop *in 't water neer:*

't Wierd

't Wierd doodelijk benauwd, terwijl zijn ademhaaling
Door 't water *wierd gestuit! en raakt nu in de maaling!*
't Wierd meer en meer benauwd, en worsteld om zijn kop,
Die neergetrokken wierd, uit 't nat te trekken op.
Maar hy, *die in zijn angst den teugel had gegreepen,*
Werd nu ook langs hoe meer het harte toegeneepen,
En trekt, naar mate dat hij ook benauwder word,
(Terwyl de baare Zee hem gantschlyk overstord,)
De kop *nog meer om laag.* —— *'t beleid van* WOLTEMADE,
Zijn tegenwoordigheid van geest, kwam meer te stade!
't Was hem onmogelijk, dat hij nu langer hier
Bedwingen kon zijn mat, en afgeworsteld Dier.

Help, God! daar vald het Paard! —— *daar ligt de hoop bedolven!*
Daar ziet men WOLTEMA *begraven in de* golven!

ZAÏRE, *Treurspel. Te Amsteldam* 1777. *Behalven het Voorwerk* 113 *bladz. in octavo.*

Zaïre, een der keurigste Treurspelen van den Heer *de Voltaire* den Liefhebberen van 't Schouwburg, door vroegere Nederduitsche vertaalingen, zo veel het beloop van de geschiedenis aangaat, te overbekend, om 'er melding van te doen, verschynt hier in een nieuw gewaad. Van oordeel zynde dat het stuk, ter zaake van het Godsdienstige, niet wel geschikt was voor een openbaar Tooneel, heeft men 't voorige in vertaalingen, om 't egter ten tooneele te brengen, met merkelyke veranderingen in onze spraak afgegeeven: dan zulks in deezen niet bedoeld wordende, heeft men geen zwaarigheid gemaakt, den Franschen Dichter geheel te volgen, en 't Stuk, zonder 'er iets af of toe te doen, in onze Taal over te brengen. ——— Het Tooneelminnende Kunstgenootschap hier ter Stede, naamlyk, dat ten zinspreuke voert *Kunstmin spaart geen vlyt*, slegts voor een gezet Gezelschap speelende, was van die zwaarigheid, welke het openbaare Tooneel vergezelt, ontheven. „ Daar men, gelyk de Vertaaler in 't Voorbericht „ meldt, alleen ten tooneele en in de tooneelzaal verschynt, om „ kunstmin, vlyt en lust tot deugd en goede zeden voor te staan; „ daar men byeenkomt om zich daarmede, en met geene andere „ oogmerken van lager gezelschappen, die de speelüren met beu„ zelingen doen verkwisten, te vermaaken; daar men door geen „ rumoer, slechte taal, onachtzaamheid, onbeleefdheden, of on„ beschofter verhindering gestoord word; en eindelyk, daar de „ inrichting, op eendracht en vriendschap gegrond, alleen voor

„ de

„ de uren van uitspanning geschikt is, daar is het te wagen eene „ ZAÏRE, zo als ze uit de penne des beroemden dichters gesproo„ ten is, te doen vertoonen". ——— Uit dien hoofde heeft dan een der Leden van dat Kunstgenootschap geene zwaarigheid gemaakt, van dit Stuk indiervoege te vertolken. Hy heeft zig daarin bepaald tot eene overzetting in *prosa*, om zig des te nader aan 't oorspronglyke te houden; wel verzekerd zynde, dat het, hoewel van rym en maat ontbloot, egter niets van zynen glans en luister zou verliezen. Daar benevens heeft hy hier door eens willen toetsen, hoe dit den toehoorderen zou bevallen, te meer daar men, gelyk hy zig uitdrukt, „ voorlang, van de keurigste too„ neelen, alle *cadans* en zang verbannen heeft, schoon ook de „ stukken zelven in heerlyke vaerzen opgesteld waren, ten einde „ zo veel mogelyk de tooneelgesprekken met de gewone naturely„ ke taal der samenleving te doen overeenkomen". Eene proeve van die natuur wordt best door zodanig een Genootschap in 't werk gesteld; en daar men reden heeft om te verwagten, dat men 'er gelukkig in zal slaagen, zou 't ligtlyk kunnen gebeuren, dat zulks verdere gevolgen had, ook op de openbaare Tooneelen; alwaar een Treurspel, in *prosa* wel vertaald, en keurig uitgevoerd, naar alle gedagten, vooral niet minder dan in rym en op maat, zou behaagen; men zou min bedwongen zyn in 't opstellen, en de natuur zou in veele gevallen beter spreeken. ——— Verlangt men hier van eene kleine proeve; men neeme dan het volgende Tooneel van deeze fraaie vertaaling; men leeze het, alleen of met een medgezel, zo men eenigzins bedreeven zy, in de manier van natuurlyk opzeggen, en oordeele over de uitwerking. — *Fatima* en *Zaïre*, in dit Tooneel voorkomende, zyn beide Slaavinnen van Sultan *Orosman*; die *Zaïre* uit zuivere min ten huwelyk begeert, en van *Zaïre* oprechtlyk bemind wordt. *Fatima* is eene Christinne; maar *Zaïre*, hoewel uit Christen-Ouderen, uit het bloed der Koningen van Jeruzalem, gebooren, onder de Mohammedaansche leer opgevoed, was, uit kragt dier opvoedinge, ook deezer leere toegedaan; dan, by eene toevallige ontdekking van haar Vader en Broeder, had men haar overgehaald, om zig in 't geheim in den Christelyken Godsdienst te laaten onderwyzen, en getragt haar te beweegen om van 't Huwelyk met *Orosman* af te zien. In die omstandigheden bevindt zy zig in een gevoeligen tweestryd; in welken *Fatima* haar, ten voordeele van den Christelyken Godsdienst, poogt te ondersteunen, en een voorgaand gesprek daaromtrent in dezervoege agtervolgt:

FATIMA.

„ Ach Mevrouw! ik moet u beklagen, en my tevens over u verwonderen: het is de God der Christenen, het is God zelf die u bezielt. Hy zal u kwynend onvermogen te hulp komen, om die geliefde, die sterke banden te kunnen verbreken.

ZAÏRE.

Helaas! Zoude ik dit noodlottig offer kunnen volbrengen?

FA-

FATIMA.

Gy fmeekt om zyne genade, en hy zal u recht verfchaffen: hy zal uw verbryzeld harte in zyne gunstryke hoede nemen.

ZAÏRE.

Nimmer had ik zyne onderfteuning zo noodig als nu.

FATIMA.

Indien gy uw koningklyk geflacht al niet weder mogt aanfchouwen, zal die God, dien gy dient, u voor zyn kind aannemen: gy zyt in zyne handen: hy fpreekt tot uw hart; en wanneer die gewyde Godgezant dit onzalig paleis al niet mogt kunnen genaken (*). ———

ZAÏRE.

Ach! ik heb den boezem van Orosman doodlyk gegriefd (†). Ik heb het hart van myn' minnaar beleedigd! Welk eene verongelyking, Fatima, welk een allerysfelykst oogenblik! Het is uw welbehagen, myn God! ik zou al te gelukkig geweest zyn.

FATIMA.

Hoe! gy zyt om de verbreeking van zulk eene eerlooze verbindtenis aangedaan? en fchroomt den ftryd, uit vrees van te overwinnen?

ZAÏRE.

Deerniswaarde overwinning! erbarmlyke deugd! neen, het is u onbekend, wat ik al opoffere. Die alles te bovengaande liefde, het hoogst geluk myns levens! Die gloed, waarvan ik my zo veel heil beloofde, heeft noch nooit in voller glans gefchenen! Fatima, ik ontdek aan God myne wreede wonden; ik befproei, voor hem met misfchien misdadige tranen, dit oord waar hy voorheen, zo gy my betuigt, zyn verblyf hield; ik roep tot hem al weenende: Beneem my myne liefde, ontruk my myne dwaling, en vervul my met uw heil. Maar, Fatima, in het zelfde oogenblik komen de trekken van hem dien ik bemin, die dierbaare trekken, welke ik telkens wederzie, my te binnen, en plaatfen zich in myne ziel, tusfchen den hemel en myzelve. Wel aan dan, ô koningklyke ftam, waaruit de hemel my heeft doen voortkomen! gy, myn Vader, myne Moeder, Christenen! gy, myn God! gy, myn Koning! gy allen die my thans van myn' minnaar berooft, voleindigt een leven, dat niet meer voor hem gefchikt is; maar laat my onfchuldig fterven, en laat zyne waarde hand ten minfte de oogen fluiten van haar, die hy zo teder beminde. Ach! waar vertoeft myn Orosman? Hy bekommert zich niet meer, of ik verre van hem het leven of de dood verwacht: hy ontvlugt, hy verlaat my — daar ik zonder hem niet kan leven.

FATIMA.

Hoe! gy! dochter der koningen, die gy tracht naar te volgen!

(*) 'Er ftond heimlyk een Geestlyke te komen, om *Zaïre* te onderrigten en te doopen.

(†) *Zaïre* had *Orosman* om uitftel van 't huwelyk gefmeekt.

gen! gy! die in de handen van een God zyt, die u nimmer zal verlaten? ———

ZAÏRE.

Waarom is myn minnaar ook niet tot zynen dienst geschikt? Is Orosman geboren om zyn slachtoffer te zyn? Zou God zulk eene edelmoedige ziel kunnen haten? ——— Goedertieren, weldadig, rechtvaardig, deugdzaam; wat zou hy meer zyn, indien hy een Christen geboren was? Mogt het ten minste God behagen dat die heilige Godstolk, die gewyde dienaar, naar wiens komst myne ziel haakt, my haastig uit de benaauwdheid, waarin gy my gedompeld ziet, kwam redden. Het is my onbekend, maar ik durf in 't einde nog hopen, dat die God, wiens barmhartigheid men my honderdmaal heeft afgemaald, eene verbindtenis als de myne niet zal afkeuren: mogelyk zal hy, door Zaïre in 't heimlyk daar toe aangezocht, dien bitteren stryd van dit verscheurd harte vergeven: mogelyk zal hy, my ten zetel van Syrien verheffende, door my de Christenen in Azia willen ondersteunen. Fatima, gy weet dat de groote Saladyn, hy, die het ryksgebied van de Jordaan aan myn bloed ontweldigde, hy, die, gelyk Orosman, zyne goedertierenheid deed roemen, uit den schoot van eene Christen geboren wierd.

FATIMA.

Ach? begrypt gy niet dat ter uwer gerustſtelling? ———

ZAÏRE.

Laat my begaan, ik begryp alles; ik sterf niet verblind. Ik zie dat myn Vaderland, dat myn maagschap, dat alles my veroordeelt. Ik weet dat ik, een Dochter van Lusignan (*) zynde, nogthans Orosman aanbid; dat myne begeerte, dat myn leven aan zyn leven verknocht is. Dikmaal heb ik besloten my voor zyne voeten te werpen, om hem openhartig myn voornemen te openbaren. ———

FATIMA.

Denk dat deze bekentenis uw' broeder kan doen vergaan; breng de Christenen, die geene andere toevlucht dan u hebben, in geen gevaar; en verraad God niet, die u tot zich nodigt.

ZAÏRE.

Ach! zo u de groote ziel van Orosman bekend was!

FATIMA.

Hy is de voorstander van de wet der Muzulmannen; hoe meer hy u bemint, hoe minder hy zal dulden, dat men u een' God durfte verkondigen, dien hy moet haten. De Kruisgezant zal u in 't heimlyk komen zien; en gy hebt beloofd. ———

ZAÏRE.

Wel, ik zal hem dan opwachten. Ik heb beloofd, ja ik heb gezworen dit geheim te zullen bouden: nochtans ik verzwyg dit voor myn minnaar met weêrzin. Mogelyk heb ik, tot overmaat myner rampen, zyne liefde reeds verloren.

(*) *Lusignan* was een Prins van den bloede der Koningen van Jeruſalem.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE

LETTER-OEFENINGEN.

Leerredenen van HUGO BLAIR, *Dr. der H. Godgel. een van de Predikanten der Hoofdkerk en Hoogl. in de Rhetorica en fraaie Letteren aan de Hooge Schoole van Edinburg. Naar den vierden druk uit het Engelsch vertaald. Eerste Deel. Te Amsterdam by* de Wed. van Esveldt *en* Holtrop 1778. *In groot octavo* 212 *bladz.*

Eischt de geestlyke welſpreekendheid, of die van den Prediktoel, zodanig ene bewerking der Leerredenen, dat ze, gelyk de Hoogleeraer *Mosheim* zich elders uitdrukt, „ met opletttenheid gehoord, gemaklyk ver„ ſtaan, wel onthouden, en dus de oogmerken van 't „ prediken by de toehoorders bereikt kunnen worden; * en is men begeerig Leerredenen te zien, welken by uitſtek aen dezen eisch beantwoorden, men doorbladere dan deze Leerredenen van den Eerwaerden *Blair*. Die Hoogleeraer, in de Rhetorica en fraaie Letteren, toont in dezelven, dat hy geſchikt is, niet ſlechts om anderen daerin lesſen te geeven, maer ook om ze zelfs in zyne Redenvoeringen in gebruik te ſtellen. En hy maekt 'er, als Doctor der Heilige Godgeleerdheid, een gepast gebruik van, tot het voordragen en aendringen van onderwerpen der zuivere welſpreekendheid overwaerdig, als behoorende, tot de kennis der waerheid, die naer de Godzaligheid is, in de hoope des eeuwigen levens, door Gods genade in Jezus Christus. —— Deze kennis toch en derzelver betrachting is het voorname onderwerp zyner Leerredenen; daer hy 't 'er op toelegt, niet om ſchoolſche beſpiegelingen te ontvouwen, maer zynen Toehoorderen, naer 't juiste oogmerk van 't prediken, zulke kundigheden in te boezemen, die geſchikt zyn, om invloed te hebben op hunnen levenswandel. Hy vestigt, in dit Deel, hunne aendacht, op de noodzaeklykheid der vereeniginge van Godsvrucht en Deugd; toont hun den invloed van den Godsdienst op voor- en tegenſpoed; leert hen Gods wyze ſchikking

opmerken in, en 't recht gebruik maken van onze onvolmaekte kennis van een toekomenden ftaet; en onkunde van het geen goed of kwaed voor ons is in dit leven; leid hen op ter aendachtinge befchouwinge van 's Heillands dood; ontvouwt hun de minzaemheid of vriendlykheid, byzonder om dezelve te leeren kennen, niet alleen als eene Burgerlyke, maer vooral als eene Christelyke deugd; en legt hun hier ten laetfte nog open, de wanordes der driften, om hen tegen alle nadeelige toegeevenheid daeromtrent te waerfchouwen. In 't behandelen dezer onderwerpen bedient hy zich van die ware welfpreekendheid, door welke een Redenaer, in een manlyken ftyl, zich zo klaer en ernftig uitdrukt, dat zyne Redenvoeringen bekwaem zyn, om het verftand te overtuigen en het hart te roeren. —— Wy hebben deze Leerredenen met het uiterfte genoegen gelezen, en zouden opmerkenswaerdige ftalen van onderfcheiden foort uit dezelven te berde kunnen brengen; dan wy hebben geoordeeld den Lezeren byzonder dienst te zullen doen, met hun mede te delen 's Mans beantwoording van 't denkbeeld, „ dat het te wenfchen wa„ re, dat wy, in dit leven, een volkomen inzicht had„ den van 't geluk van den toekomenden ftaet;" een denkbeeld, dat velen nog al ftrelend voorkomt.

De Eerwaerde *Blair* de onvolmaektheid onzer kennisfe van den toekomenden ftaet voorgedragen hebbende, bezeft zeer wel, dat hier uit ene zwarigheid kan ryzen; dat zommigen 'er gelegenheid uit kunnen nemen, om over de Voorzienigheid te klagen, of over de blykbaerheid van dat ftuk te twyfelen. Zulks noopt hem, om, in nedrigheid, de redenen na te fpooren, waerom het, fchoon wy iets van de euwige waereld weten en zien mogen, ons nogthans flechts vergunt is, *ten dele te weten, en als door een glas duisterlyk te zien.* —— In 't algemeen merkt hy aen, dat dit overeenkomt met het plan der Godheid in alle hare bedelingen, volgens het welke, zo in den natuurlyken als geopenbaerden Godsdienst, het licht met duisterheid vermengd is. Dan, nadien dit de zwarigheid niet oplost, zo geeft hy den Twyfelaer vryheid, om aen zyne verbeelding bot te vieren, en te zeggen, hoe het plan der Voorzienigheid in dit geval, naer zynen wensch, te verbeteren ware. Hier op laet hy zodanig een in volle kracht voorftellen, wat

hy begeert. Zyn eisch is 'niet minder, „ dan de eeu„ wige wooningen, indien 'er waarlyk zulke wooninn„ gen zyn, derwyze geopend te zien, dat het Geloof „ gelyk staa, met de blykbaarheid der zinnen:" en hy maekt zich sterk, dat zulks een overtreffenden heilzamen invloed zal hebben op de zaek der Deugd. ——— Dit verleent een verrukkend gezicht, dat het hart met verwonderdng vervult; —— doch laet ons, zegt zyn Eerwaerde stil staen, en onze verwondering opschorten, tot dat wy, met bedaerdheid, de gevolgen onderzogt hebben, welke uit deze vooronderstelde hervorming der waereld zouden voortvloeien. Maer vooraf wil hy in aenmerking genomen hebben, de natuur en omstandigheden van den mensch, zo als de Godsdienst hem beschouwt, 's menschen gedrag in deze waereld, als op een tooneel van werkzaemheid geplaetst, regelt. Dit onder 't oog gebragt hebbende, laet zich op deze wyze hooren.

„ Onderstelt nu, dat het voorhangzel zij weggeschooven, welk de andere waereld voor onze oogen verbergt. Laat alle donkerheid opklaaren. Laat ons, niet langer, *duisterlijk, zien als door een glas*, maar elk een die beschouwelijke gewaarwording hebben van Godlijke en eeuwige voorwerpen, welke de Twijffelaar ondersteld werd te begeeren. Het onmiddelijke uitwerksel van zulk eene ontdekking zou dit zijn, dat alle menschlijke voorwerpen nietig in onze oogen schijnen zouden, en een volstrekte stilstand ontstaan zou in 's waerelds bezigheden. Ware de hemelsche heerlijkheid voor ons bewonderende oogen geopend; klonk het maatgezang der Engelen in onze verrukte ooren; welke aardsche belangen zouden het vermogen hebben, om onze aandagt te trekken, zelfs voor één enkel oogenblik? Alle de oeffeningen en najaagingen, de kunsten en werken, die nu de werkzaamheid der menschen bezig houden, de orde onderhouden, of het geluk der maatschappij bevorderen, zouden verwaarloosd en verlaaten liggen. De hoope en vreeze; de begeerten en belangen, welke ons, thans, tot prikkels verstrekken, zouden, dan, ophouden te werken. Het menschlijke leeven zou geene voorwerpen aanbieden, die kragts genoeg hadden, om de ziel op te wekken, den geest van onderneeming te ontvonken, of de hand der vlijt te dringen. Indien het bloote gevoel

van pligt een' deugdzaam' mensch aanzettede, om eenig deel te neemen in de bezigheden der waereld, hij zou de taak, wanneer hij ze ter hand nam, zeer onaangenaam bevinden. Zelfs de behoudenis van het leeven zou klein geagt worden, indien hij, door het gezag van God, 'er niet toe verbonden was. Onverduldig over zijne gevankenis, in deezen tabernakel van stof; kwijnende van wege het uitstel van den gelukkigen dag zijns overgangs tot de gewesten der heerlijkheid, welke hij voor zijne oogen geopend zag, zou hij, op aarde, als een droefgeestig balling woonen. Al wat de Voorzienigheid beschikt hadde, tot verkwikking der menschen, zou met veragting beschouwd worden. Al wat, nu, aantrekkelijk is in de maatschappij, zou smaakloos voorkomen. Met een woord, hij zou, niet langer, een geschikt inwooner deezer waereld, noch tot die bezigheden bekwaam zijn, welke hem, in zijnen tegenwoordigen kring van bestaan, zijn toegeweezen. Alle zijne vermogens, boven de maat der menschlijkheid verfijnd zijnde, zou hij in den staat zijn van een weezen van hooger rang, dat, verpligt zijn verblijf te houden onder de menschen, derzelver najaagingen met veragting, als droomen, beuzelingen, en kinderlijke tijdverdrijven van éénen dag zou beschouwen.

„ Dan, tegen deeze redeneering zal men, misschien, inbrengen, dat zulke gevolgen, als ik nu aangetoond heb, — ondersteld zijnde, dat zij 'er uit voortvloeien, —— niet veel opmerkinge verdienen. Want, al wierd de tegenwoordige schikking der menschlijke zaaken, geheel veranderd, door een klaarder gezigt, en eenen sterker indruk van onzen toekomenden toestand? Zou zulk eene verandering niet de grootste zegen bevonden worden voor den mensch? Is zijne verkleefdheid aan waereldsche voorwerpen niet de groote bron, beide van zijne schuld en ellende? Zou hij, geduurig bezig met de beschouwing van hemelsche dingen, en met zig, tot derzelver genot, voor te bereiden, niet deugdzaamer, en gevolglijk, gelukkiger worden, dan zijne tegenwoordige bezigheden en geneigdheden hem toelaaten te zijn? —— Onderstelt voor een oogenblik, dat 'er dit uit volge, zo zal men, egter, zo veel moeten toestaan, dat de mensch, op de nu gemaakte onderstelling, het schepsel, welk het thans is, en het menschlijke leeven

die

die ſtaat niet zijn zou, dien wij nu beſchouwen. In hoe verre de verandering tot zijn welvaaren ſtrekken zou, ſtaat ons nu te overweegen.

„ Indien 'er eenig beginſel is, ten vollen geſtaafd, door den Godsdienst, het is dit, —— dat het tegenwoordige leeven beſtemd is tot eenen ſtaat van beproeving en verbetering van den mensch. Zijne voorbereiding tot eene betere waereld eischt eene trapswijze zuivering, die ſtap voor ſtap, door vorderende tugt en oeffening, moet voortgezet worden. De toeſtand, derhalve, hem hier aangeweezen, is zodaanig, dat dezelve aan dit oogmerk beantwoordt, door alle zijne werkzaame vermogens op te wekken, door volle ruimte te geeven aan zijne zedelijke geſteldheden, en zijn geheel character aan den dag te brengen. Het werd daarom een vereischte, dat hem, op het pad van zijnen pligt, zwaarigheden en verzoekingen ontmoetten. Ruime vergeldingen waren der deugd toegezegd; doch deeze vergeldingen worden, als nog, in duisternis, en in een verwijderd vooruitzigt, gelaaten. De indrukſels der zinnen ſtonden zo in evenwigt met de ontdekkingen der onſterflijkheid, dat 'er plaats is voor eenen ſtrijd tusſchen gelooven en aanſchouwen, tusſchen geweeten en begeerlijkheid, tusſchen tegenwoordig vermaak en toekomend goed. In deezen ſtrijd, worden de zielen der deugdzaamen beproefd, verbeterd, en geſterkt. In dit veld worden hunne eereprijzen behaald. Hier worden, in het midden van de verſcheidene tegenſtreevingen van waereldsch belang, de hoofddeugden geformeerd —— van dapperheid, maatigheid, en zelfs-verlochening; van ingetoogenheid in voorſpoed, lijdzaamheid in de verdrukkingen, onderwerping aan Gods wil, en liefde en vergeeflijkheid omtrent de menſchen.

„ Zodaanig is het bewerp der Godlijke wijsheid tot 's menſchen verbetering. Doch ſtelt het geval, dat het plan, door de menschlijke wijsheid ontworpen, plaats greep, en dat ons de vergeldingen der regtvaardigen klaar, en, ten vollen, werden voor oogen geſteld; dan zou de oeffening van de opgemelde deugden, geheel en al, weg vallen. Haare naamen zelfs zouden onbekend zijn. Alle verzoeking weggenomen, alle waereldſche begeerlijkheid, door de meer vermogende ontdekkingen der eeuwigheid, ondergebragt zijnde, zou 'er geene beproe-

 ving

ving der opregtheid, geene onderscheiding van characters overblijven; geene gelegenheid zou 'er gelaaten zijn voor die werkzaame poogingen, welke de middelen zijn tot zuivering en volmaaking der deugdsgezinden. Van den strijd tusschen tijd en eeuwigheid, hangt de voornaame oeffening van 's menschen deugd af. De duisternis, met welke, tegenwoordig, de eeuwige voorwerpen overdekt zijn, onderhoudt dien strijd. Neemt die duisternis weg, en gij doet de menschlijke deugd haare plaats ruimen. Gij werpt dat geheele stelsel van tugt en oeffening onder de voet, waar door onvolmaakte schepsels, in dit leeven, trapswijze, tot eenen volmaakter staat worden opgeleid.

„ Waar op komen wij dan, ten langen laatsten, anders neder, dan op dit besluit, —— dat de geeischte volmaakte ontdekking der hemelsche heerlijkheid, wel verre van tot verbetering der menschlijke ziel te strekken, in tegendeel, die deugden en pligten zou vernietigen, welke de groote werktuigen zijn van haare verbetering? Zij zou niet voegen aan het character van den mensch, hoe men hem ook beschouwe, —— of als een werkzaam weezen, of als een zedelijk werker. Zij zou hem ongeschikt maaken tot deelneeming in de waereldsche bezigheden, tot genieting van de vermaaken, of tot volbrenging van de pligten des leevens. Met een woord, zij zou, geheel en al, het oogmerk, waar toe hij op deeze aarde geplaatst is, verijdelen. En de vraag, — waarom het den Almagtigen behaagd hebbe, de geestlijke waereld, en het toekomende bestaan van den mensch, in zo veel duisterheids te laaten, komt, in het einde, hier op uit, —— waarom 'er zulk een schepsel, als de mensch in het Heelal van God is? Zodaanig is de uitslag der verbeteringen, die men voorstelt, dat gemaakt moeten worden in de ontwerpen der Voorzienigheid. Zij vermeerderen het getal der ontdekkingen van de verhevener wijsheid Gods, en van de vermeetelheid en dwaasheid der menschen".

Aen deze beantwoording hecht zyn Eerwaerde verder zyne redeneering, nopens onze verpligting, om in die gelykmatige schikking van God te berusten, en ons over zyne wysheid te verwonderen. Hier uit neemt hy aenleiding, om deze overweging ook tot andere takken van onze verstandlyke kennis over te brengen. En ten laetste besluit hy zyne Redenvoering met gepaste leeringen. Doch van dit alles nog eenige byzonderheden te melden, zou dit Artykel te breed doen uitloopen.

Ver-

Verklaaringe van PAULUS *Brief aan de Hebreeuwen, door* J. A. CRAMER, *Koninglyk Deenschen Hofprediker. Uit het Hoogduitsch overgezet. Eerste Deels Eerste Stuk. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg, 1777. *Behalven de Voorreden* 373 *bladz. in quarto.*

Een Luthersch-Godgeleerde verleent ons hier ene ophelderende omschryving van, met nevensgaende taelkundige, leerstellige en zedelyke aenmerkingen, over den inhoud van den opgemelden Brief: en de Nederduitsche Vertaling komt uit handen van een Gereformeerd-Godgeleerden, naer uitwyzen der bygevoegde aentekeningen; welken hier en daer de verschillende denkwyze der Broederen bescheiden toonen. Hier door is deze uitgave te beter voor de Leden van de ene en andere Gezintheid geschikt; die dit Werk met te meer genoegen zullen kunnen doorbladeren, om dat men, zo van de ene als van de andere zyde, de by ieder vastgestelde Rechtzinnigheid ernstig in 't oog gehouden heeft.

Aen 't hoofd van dit Geschrift ontmoet men vyf weldoorwerkte voorbereidende Verhandelingen; en de oordeelkundige verklaring is tweeledig ingericht. De Eerwaerde *Cramer*, den Text, naer het verband der zaken verdelende, geeft, van ieder Lid, eerst ene onderscheiden uitbreiding, die men als ene zakelyke Verklaring van dat gedeelte van den Text kan aenmerken; en daer aen hecht hy voorts ene nadere opheldering van de woorden en spreekwyzen, met ene ontvouwing en aendrang van de leerstellige en zedelyke waerheden, die 'er zynes oordeels in voorkomen. In 't een en 't ander opzicht behandelt zyn Eerwaerde alles, naer zyne denkwyze, met veel oplettendheid. —— Wy zullen ons voor tegenwoordig bepalen tot den inhoud van 's Mans voorbereidende Verhandelingen; en by ene volgende gelegenheid wel een stael van zyne verklaerwyze mededeelen.

Het getal der voorbereidende Verhandelingen is, gelyk we gezegd hebben, vyf. —— De eerste strekt om te toonen, dat deze Brief niet in latere dagen verdicht, maer wezenlyk geschreven is, in de tyden der Apostelen, het welk onze Uitlegger, zo door uiterlyke bewyzen, uit de getuigenissen der Kerkvaderen ontleend, als

 door

door een inwendig bewys, uit den inhoud van den Brief opgemaekt, ten duidelykste staeft. —— Op deze volgt ene tweede, ter toetze van verscheidene gevoelens, nopens den Schryver van den Brief aen de Hebreeuwen: waervoor zommigen, om ons niet op te houden met het geen niet noemenswaerdig is, houden *Apollo*, Hand. XVIII. 24—28, met lof gemeld; terwyl anderen hunne gedachten vestigen op *Clemens den Romein*, den Euangelist *Lucas*, of *Barnabas*, den bekenden reisgezel van Apostel *Paulus*. De Eerwaerde *Cramer* deze gevoelens onderzogt en niet bondig gevonden hebbende, maekt ten laetste nog gewag van de gissing van *Origenes*, wiens gevoelen ook anderen omhelzen. Men zou naemlyk, zich stootende aen de ongelykheid van den styl in dezen Brief, met dien der Brieven van Apostel *Paulus*, mogen denken, dat de gedachten en leringen in dezen Brief vervat aen den Apostel *Paulus* toebehooren; maer dat hy de bewerking daervan aen den enen of anderen zyner leerlingen of reisgenooten had aenbevolen; waer uit dan natuurlyk die verscheidenheid van styl moest voortspruiten. Zyn Eerwaerde oordeelt wel, dat deze gissing, in dat onderscheid van styl, geen genoegzaem steunzel heeft; dan hy zou, zo 't hem nog enigzins twyfelachtig ware of *Paulus* dien Brief geschreven hebbe, „ aan dit gevoelen van Origenes de voorkeur geven, als „ zulk een, dat de meeste kennis en bescheidenheid be„ wijst. Maer men vind, volgens zyn inzien, zo overtuigende reden van *Paulus* voor den Schryver zelven te houden, dat daerdoor ook dit gevoelen by hem geheel vervalle. —— Ten bewyze nu hier van, dat *Paulus* niet slechts zyne gedachten opgegeven, maer ook daedlyk uitgewerkt, en dus den Brief zelf geschreven heeft, schikt hy eene derde Verhandeling. Hier stelt hy ons in de eerste plaetse voor, het getuigenis der Kerkvaderen, zo van de Oostersche als Westersche Kerk; waeruit men kan afnemen, dat de Oostersche Kerk, welke hier omtrent best onderricht kon zyn, dezen Brief vry eenparig voor een Geschrift van *Paulus* erkend heeft, en dat de Westersche Kerk, schoon 'er gevonden wierden, die zulks in twyfel trokken, hem echter merendeels voor een Brief van *Paulus* aengenomen heeft. Dit sterk sprekend getuigenis tracht de Autheur verder boven alle tegenspraek te stellen, door 't getuigenis van Apostel

Pe-

Petrus; als die, gelyk hy poogt aen te wyzen, van dezen Brief, als door *Paulus* geschreven, gesproken heeft. 2 Pet. III. 15, 16. Om zulks in zyne volle kracht voor te stellen, legt hy 't er op toe, om te betoogen, dat de Brief van *Petrus*, niet aen Heidenen, maer aen bekeerde Jooden, aen Hebreeuwen geschreven is: en, dit vaststaende, toont hy, dat alles zich verenigt, om ons te overtuigen, dat *Petrus*, in de aengehaelde plaets, het oog gehad heeft op den Brief aen de Hebreeuwen, als door *Paulus* geschreven. Voorts versterkt hy dit denkbeeld, nopens Paulus als Schryver dezes Briefs, uit aenmerking van den inhoud des Briefs zelven, die in leerwyze, manier van voorstellen en verscheiden byzondere omstandigheden dien Apostel als Schryver aenduid. —— De Eerwaerde *Cramer* behandelt dit Stuk, met ene beknopte beantwoording der tegenbedenkingen, met zo veel juistheid, dat zyne verdediging van dit gevoelen wel waerdig zy overwoogen te worden, vooral van hun, die deswegens andere gedachten voeden. —— Hierbenevens verledigt zich de Autheur in zyne vierde Verhandeling, tot het onderzoeken, welke Jooden men hier bepaeldlyk heeft te verstaen, door de benaming van Hebreeuwen? Zouden het, gelyk zommigen willen, de geloovige Jooden in Spanje zyn? dit is niet aenneemlyk; verscheiden omstandigheden in dezen Brief schynen op hen niet toepaslyk. Zal men hier denken op alle geloovige Jooden, door de gehele toen bekende Waereld verspreid? Dit beantwoord niet wel aen 't slot van dezen Brief, waerin de Schryver, Heb. XIII. 23, aenduid, dat het zyn oogmerk is, hen wel dra te komen zien. Zulks geeft te kennen, dat de Brief, schoon ten algemenen nutte, en in dien zin voor alle Jooden geschreven, egter in de eerste plaets byzonder tot zekere Jooden ingericht is. Onze Autheur gemeld hebbende, dat het hieromtrent voornaemlyk aenkomt op de vraeg, of men in dit geval bepaeldlyk hebbe te denken, op de Jooden in Palestina, of op de Jooden der Aziatische Gemeenten, aen welken *Petrus* geschreven heeft, verklaert zich voor het laetste gevoelen; echter zo dat hy ook de Jooden in Palestina niet geheel buiten het oogmerk des Schryvers sluite. Het geen hy voorheen aengedrongen heeft, met betrekking tot het schryven van *Petrus* leid hem derwaerts; en 't komt hem voor, dat alles, wat

ter begunstiginge van 't eerste gevoelen bygebragt word, even zo wel, indien niet beter slaet op de Aziatische Gemeenten. Alles te zamen genomen zynde, „ is het „ dan, zegt hy, geloofwaardiger, dat de Brief aan de „ Hebreeuwen geschreeven is aan dezelfden, aan wel- „ ken *Petrus* heeft geschreeven, dan het waarschynlijk „ is, dat *Paulus* hem, allereerst, aan de Jooden in Pa- „ lestina heeft gezonden. Het oogmerk van Paulus kan „ geweest zijn, dat hy hen ook medegedeeld wierdt, „ en zy hebben hem ongetwijfeld ontvangen; maar men „ kan met geene doorslaande reden bewijzen, dat men „ ze voor het naast perzoneel voorwerp dezes Briefs „ moet houden". —— Aen dit alles hecht hy eindelyk nog ene Verhandeling over de Tael, in welke deze Brief oorspronglyk geschreven is: te weten, (dat hier byzonder in aenmerking komt, of hy oorspronglyk geschreven zy, in de *Chaldeeuwsch-Syrische*, als de moedertael der Jooden in Palestina, of in de *Grieksche* Spraek, zo als wy denzelven tegenwoordig bezitten? 's Mans gevoelen, dat de Brief in de eerste plaets geschreven is, niet aen de Jooden in Palestina, maer aen de Jooden in de Aziatische Gemeenten, is zo sterk ten voordele van het *Grieksch*, als het gevoelen van anderen ten voordele van het *Chaldeeuwsch-Syrisch* zyn kan. Dit staet derhalven zo als hy wel aenmerkt, gelyk, en doet des, in dit geval, noch aen de eene noch aen de andere zyde, iets uit. Maer 't geen zyn Eerwaerde, na 't bybrengen der bewyzen voor 't schryven van dezen Brief in 't *Chaldeeuwsch-Syrisch*, by manier van tegenbewyzen aenvoert, toont vry klaer, dat 'er gegronde reden zyn, om met hem de party van hun te kiezen, welken beweren, dat de Brief oorspronglyk in 't *Grieksch* geschreven is; en dat wy gevolglyk niet slechts ene Overzetting, maer den Brief in zyne oorspronglyke Tale bezitten.

Drie

Drie Verhandelingen, uitgegeeven door de Faculteit der Geneeskunde te Parys, behoorende tot een geheel nieuwe Vroedkundige Operatie, gedaan door den Heer J. R. SIGAULT, M. Dr. *Uit het Fransch Vertaald, door* H. VAN DE LAAR, M. Dr. *In 's Gravenhage by* H. H. van Drecht, 1778. *Buiten de Voorreden, 51 bl. in groot octavo.*

'T Is een bekende zaak dat de Verloskunde, in deeze tegenwoordige Eeuw, door de oplettendheid en 't vernuft van verscheiden voornaame Mannen, merklyk volmaakter is geworden; daar worden evenwel nog gevallen gevonden, die door de konst, met behoud van 't leeven van Moeder en Kind, niet kunnen gered worden, ten zy de eerstgemelde zich aan de bewerking van de Keizerlyke Sneede overgeeve; schoon 'er verscheide voorbeelden gevonden worden, waarin die bewerking van een gelukkig gevolg is geweest, kan men evenwel 't groot gevaar, waarin de moeder daar door gebragt wordt, niet ontkennen; dezelve is ook op verre na niet in een algemeen gebruik.

't Geval, daar men hier 't oog op heeft, is, wanneer 't Vrouwelyke Bekken mismaakt of te klein is in vergelyking met de grootte van 't kind. De Heer SIGAULT, deeze zwaarigheid in de Verloskunde overweegende, viel op de gedagten dat de doorsneede der kraakbeenige geleeding van de Schaambeenderen een merkelyke verwydering in 't bekken zoude veroorzaaken, waar door de verlossing, in een dergelyk geval, niet alleen mogelyk, maar zelfs gemakkelyk zoude kunnen gemaakt worden. Dit middel scheen hem in alles beter te zyn dan de Keizerlyke Sneede, voornaamelyk als 'er een herstelde vereeniging der Schaambeenderen op volgde. Hy deelde vervolgens, op den 1 December 1768, zyne gedagten over deeze nieuwe Operatie aan de Koninglyke Academie der Heelkunde, in eene Memorie, mede. Deeze Memorie werdt door de Academie verworpen, en de Operatie afgekeurd. De Hooggeleerde Heer P. CAMPER, onze Landgenoot, hadt geheele andere gedachten aangaande deeze Operatie, zo dra hy hiervan door den Heer LOUIS onderregt werdt. Hy doorzag aanstonds de mogelykheid en 't nut dat deeze Operatie konde medebren-

brengen, en ſtelde daar toe daadelyk proeven in 't werk op doode lichaamen en levendige Dieren. Deeze proeven aan zyne verwachting beantwoordende, bood gemelde Heer, met een loffelyk oogmerk, zich vrywillig aan, om deeze Operatie in een leevendig Vrouwsperſoon, die ter dood verwezen was, in 't werk te ſtellen; doch zyn verzoek werdt niet ingewilligd. Gelyk men omſtandiger zien kan in den Brief van zyn Hooggeleerden, medegedeeld in de *Nieuwe Vad. Letteroef.* 't *5de Deel.*

De Heer SIGAULT door de afkeuring van de Koningl. Academie niet afgeſchrikt, bleef by 't vaste voorneemen om deeze Operatie by de eerſte gelegenheid aan eene in arbeid zynde Vrouw te beproeven, welke anders door behulp van de Keizerlyke Sneede zoude moeten verloſſen, indien men 't Kind 't leeven wilde ſpaaren.

Na verloop van 9 Jaaren kwam hem den 1 October 1777 een zeer geſchikt voorwerp voor; hy ſtelde zyne nieuwe Operatie in 't werk, met behoud van Moeder en Kind: dezelve liep zeer gelukkig af, zonder zwaare toevallen te verwekken, en daar volgde een volkomene herſtelling op. De Geneeskundige Faculteit te Parys verdient grooten lof, wegens 't nauwkeurig onderzoek naar deeze Bewerking, door 't algemeen bekend maaken van dezelve, en door de eerebelooningen, waarmede de Heer SIGAULT, de uitvinder, door dezelve gekroond is. De veiligheid van deeze Bewerking is nu reeds door meer voorbeelden bevestigd, waarvan de uitkomst even gelukkig is geweest; en wy twyfelen niet, of dezelve zal binnen kort en overal, onder de Verloskundigen, die voor de waarheid vatbaar zyn, aangenoomen, en tot behoud van Moeder en Kind geoefend worden. Wy betuigen onze verplichting aan den zeer Geleerden Heer VAN DE LAAR, die onze Landgenooten dezelve zo ſpoedig in 't Hollands medegedeeld, en met een fraaije Voorrede verrykt heeft.

Ka-

Katechismus der Natuur, door J. F. MARTINET, M. L. A. Ph. Dr. *Lid van de Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen te Haarlem, en Predikant te Zutphen. Met Plaaten. Eerste Deel. Te Amsterdam by* de Wed. Loveringh en Allart 1778. *Behalven het Voorwerk* 424 *bladz. in gr. octavo.*

Zy, die het verband tusschen de kennis der Natuur en van den Godsdienst recht ter harte neemen, zo dat ze, meermaals, door de beschouwing van het geschaapene, met een gevoelige aandoening, opgewekt worden, ter verheerlykinge van den grooten Schepper, de eerste, en eenige oorzaak van al het veroorzaakte, en deszelfs instandhouding; zien ongetwyfeld met het grootste genoegen, dat een beproefd Godgeleerde, die tevens een schrander Natuuronderzoeker is, de hand aan 't werk slaat, om Nederlands Inwooners eene Godsdienstige Natuurkunde aan te bieden. Dit geeft natuurlyk grond om te hoopen, dat veelen der zulken, die nog met een ongunstig vooroordeel, tegen het beoefenen der Natuurkunde, ingenomen zyn; of dezelve, by mangel van genoegzaame kennis, verwaarloosd hebben, tot betere denkbeelden; tot meerdere opmerkzaamheid daaromtrent gebragt zullen worden: terwyl het anderen, die 'er reeds eenigen smaak in hebben, aanleiding geeft, om 'er met meer gezetheid hunne aandagt op te vestigen. Het mindere of meerdere gevolg, dat men hiervan te gemoet mag zien, kan niet anders dan heilzaam weezen; daar het de Natie opleidt om beredeneerd te denken, de Ziel te verryken met nutte kundigheden, en het Gemoed, dat hier bovenal, (als het uiteinde deezer ontvouwinge der Natuurkunde,) bedoeld worde, te vervullen met eene gevoelige hoogagting en diepe eerbied voor den Allerhoogsten; dat niet kan nalaaten invloed te hebben op een aandoenlyk ontzag voor, en eene ernstige betragting van, het Woord der Openbaaringe. Ter bevorderinge hiervan strekt, op eene uitsteekende wyze, dit Geschrift van den Eerwaarden *Martinet*; dat hy zeer eigen betytelt met den naam van *Katechismus der Natuur*. Het is naamlyk opgesteld by manier van eene onderwyzing, door een ervaaren Leermees-

meester,' gegeeven, aan eenen wel leergierigen, maar tot nog ongeoefenden Jongeling; om hem die kundigheden van de Natuur, dat is van Gods Werken, of derzelver eigen aart en hoedanigheden in te boezemen, waarvoor ieder Mensch, met een gezond Verstand bedeeld, vatbaar is; wanneer het hem in ernst gelust, dezelven met oplettendheid gade te slaan. Zyn Eerwaarde heeft, in het geheele beloop, het eigenaartige van zulk eene onderwyzing zeer wel in agt genomen; 't zy hy de gedagten van den Leerling opwekke 't zy hy de invallende gedagten van den Leerling involge, of hem van denkbeeld tot denkbeeld voortleide; het voorgestelde character van den Leerling houdt hy bestendig in 't oog; en zyne onderrigtingen als Leermeester zyn beknopt, duidelyk en naar de algemeene vatbaarheid geschikt.

In den aanvang komt de Leermeester voor, als iemand die zynen Leerling onder 't oog brengt, hoe laakenswaardig veelal de onoplettendheid van 't Menschdom zy, omtrent Gods Werken, die hen in het geschapene van alle kanten omringen; hoe pligtmaatig het zy daarop agt te geeven; welke voordeelen hieraan verknogt zyn; en welk een vermaak die pligtsbetragting vergezelle. Op die manier den Leerling aangespoord hebbende, om het Godlyk gebod, *gedenk, dat gy zyn werk groot maakt*, te gehoorzaamen; en deeze daar door begeerig geworden zynde, om nader onderwys des aangaande te ontvangen; zo behelst de eerste Zamenspraak verders eene doorloopende beschouwing van 't voortreflyke van Gods Werken, en de algemeene gronden, waaraan men zig in deeze beoefening altyd houden moet. ——— Na deeze voorbereidende Zamenspraak, vangt de Eerwaarde *Martinet* zyne Natuurkundige Godsdienstige Onderwyzing aan, met het oog van zynen Leerling te vestigen op het Uitspansel en de Hemelsche Lichaamen. Vervolgens leidt hy hem ter beschouwinge van 't opmerkenswaardigste, nopens de Lugt en de Verhevelingen. Hierop doet hy hem het oog slaan op de Aarde, om derzelver Gronden, Metaalen, Zouten en Steenen te bezigtigen. Dus tot de Aarde genaderd zynde, komt voorts in overweeging het geen zig op de Aarde vertoont; waar onder, na eene voorafgaande bespiegeling van de Jaargetyden, met de wisseling van Dag en Nagt, de Mensch, als het edelste Schepzel in dit ondermaansche,

ſche, de eerſte plaats bekleedt; na welken het Land en het Water verſcheiden byzonderheden uitleveren, die de opmerkzaamheid van eenen ieder kunnen vestigen; welken de Leermeester, even gelyk hy de voorgemelde onderwerpen gedaan heeft, indiervoege ontvouwt, dat zyn onderwys gegronde kundigheden en tevens Godvrugtige overdenkingen inboezeme. —— Het thans uitgevoerde gedeelte levert zo veele blyken en bewyzen van 's Mans bekwaamheid, ter volvoeringe van de overnuttige taak, die zyn Eerwaarde op zig genomen heeft, dat het vooruitzigt op het verdere vervolg ten hoogſte gunſtig zy. Begeert men 'er nog een byzonder voorbeeld van, welaan, zie hier, hoe zyn Eerwaarde ons de beſchouwing van den Regen voordraagt. —— Op de begeerte van den Leerling om zig regte begrippen van den Regen te maaken, vervolgt de Zamenſpraak indeezervoege.

A. Dit pryze ik, want de Regen is zulk een Godlyk gewrogt, zulk een uitmuntend geſchenk, dat het wel verdient recht gekend te worden, waarom de Dichter ons leert, daarop het oog te houden, en ter eere van den Godlyken Gever te zingen. *Zingt den Heere by beurte met dankzegging: pſalmzingt onzen God op de harpe. Die de hemelen met wolken bedekt, die voor de aarde den regen bereidt, die 't gras op de bergen doet uitſpruiten, die het vee zyn voeder geeft.* Pſ. CXLVII. 7—9.

V. Hoe wordt de Regen geformeerd?

A. De Dampen der Lucht, door eenen aandryvenden wind of door de koude verdikt, en dus zwaarer geworden zynde, of door de hette, of door iets anders eene andere geſteldheid gekreegen hebbende, vallen door de yle Lucht naar beneden in de gedaante van Droppen, vormende door den val fraaie in elkanderen loopende kringen op het water. Zyn de Droppels ongemeen fyn, dan heet men ze eenen Stofregen, die meest by ſtilte valt, en, als hy begint, lang aanhoudt. Zyn de droppels groot, gelyk in den Zomer veel gezien wordt, dan noemt men die eenen Zomerregen. Vallen ze ſnel en veel in getal, dan draagen ze den naam van eenen Stortregen. Dit verſchil der Droppelen hangt af van de dikheid en den weerſtand der Lucht, die ze vormt.

V. Waarom valt de Regen by Droppelen?

A. Begrypt gy niet Gods wonderbaare goede ſchikking in dit ſtuk, hoewel ze meest over het hoofd gezien

word?

wordt? Viel de Regen niet in zo zagte Droppelen, die ons teêre oog niet beledigen, maar met dikke zwaare ſtraalen, gelyk men uit eene kan giet; dan zou het jong gegroeide grasſcheutje gekwetst, de tedere plantjes in den grond geſlaagen, de aarde zo hard als een ſteen gemaakt, de grond van de wortels weggeſpoeld, en de huizen zelven om ver geworpen worden: Menſchen en Dieren zouden ongelooflyk te lyden hebben. Men ziet daarom gemeenlyk, na dat het lang en ſterk gedroogd heeft, dat de Regen eerst als een Stofregen begint te vallen, ten minſte in eene kleine hoeveelheid, waar door de grond langzamerhand verzagt, en bekwaam gemaakt wordt, om ſterker Regens te kunnen ontvangen. Viel die eensklaps en ſchielyk; hy zou geen nut doen, hy zou den grond geheel toeſlaan en onvruchtbaar maaken. De wyzen hebben dit altyd aangezien voor een godlyk werk. *Gy maakt de opgeploegde aarde dronken; gy doet ze daalen in zyne vooren: gy maakt het week door de droppelen, gy zegent zyn uitſpruitſel.* Pſ. LXV. 11.

V. En zo de Regen altyd even fyn viel?

A. Dan zou ze geen Waters genoeg aanvoeren! De middelmaat, een uitwerkſel der Godlyke Wysheid, is ook hier de beste ſchikking. Des mogt 'er, reeds oudstyds, te regt gevraagd worden: *heeft de regen eenen vader?* Job. XXXVIII. 28, naamelyk, die denzelven vormt, en dien, wyſelyk verdeeld, aan de Waereld, ten regten tyde, geeft.

V. Hoe veel Regen valt 'er dan?

A. De verdeeling des Regens over de geheele Waereld is verwonderlyk naauwkeurig. In ons Vaderland zelfs heeft de eene Provintie, of de eene Stad, meer regenagtige dagen dan de andere. In eenige Koningryken der Waereld valt ook meer Waters dan hier, wyl wy minder Regen noodig hebben, om dat het Water uit onze gronden niet zo ſchielyk uitwaasſemt. Hieldt men naauwkeurige Waarneemingen van den Regen op alle plaatzen van ons Vaderland; men zou ongetwyfeld daaruit zien, dat het meeste Water daar valt, waar de meeste hooge Gebouwen en Boomen zyn, om dat de laagdryvende Wolken daar tegen ſtuiten, en dus Regendroppelen uitgieten. Ik heb, eens, ſtaande by eenen der hoogſte Toorens van ons Vaderland, dit regenen door de daar tegen ſtuitende Wolken gezien, wanneer 'er, op andere plaatzen, wat verder

rond.

rondom denzelven afgelegen, geene *Droppelen vielen. De wyze van regenen; de tyd wanneer; de veelheid des vallenden Waters; nevens de dagen en maanden, waar in het valt, zyn *vier* ſtukken, met welker Waarneeming gy U vermaaken kunt, wanneer gy eene vaste woonplaats zult gekreegen hebben: hier onder ſchuilen dingen, die wy noch niet weeten.

V. Ik kan, dunkt my, daarin geene Wysheid vinden, dat het op de Zee, op onze zandige Duinen, of op onze dorre Veluwe regent?

A. Ik zeer groote! Of moet niet de Zeelucht ten nutte der Zeelieden gezuiverd en verfrischt; moeten niet de Planten, die het verſtuiven onzer Duinen beletten; moet niet de Hei, om te groeien voor onze byen en ſchaapen, beſproeid worden? *Om het woeste en het verwoestede*, zegt God, *te verzadigen, en om het uitſpruitſel der grasſcheutkens te doen wasſen.* Job. XXXVIII. 27.

V. De Regen moet ons dan behaagen; maar ik wensch nimmer Bloedregens te zien?

A. Het is waar, dat men voorheen, in eenige Steden onzes Vaderlands, by voorbeeld, in Leiden en in 's Haage, in het jaar 1670, het Water der gragten bloedrood gezien heeft; doch de Regen was 'er geen oorzaak van, maar eenige millioenen roode Inſecten gaven aan hetzelve die koleur. Men heeft eens te Oldenbroek, een Dorp op de Veluwe, Garnaalen zien regenen; doch daarin hadt de Regen ook geen deel: zy waren door eene Hoos uit de Zuiderzee opgenomen, die ze daar liet vallen. Vóór veele jaaren viel 'er met den Regen eene Haai tusſchen de kappen der Groote Kerk te Zutphen: eene Hoos hadt ze uit de Zee overgebragt. Deeze voorbeelden deel ik U mede, op dat gy U voor 't bygeloof moogt hoeden, wanneer gy iets dergelyks in het vervolg mogt zien.

V. Welke zyn de oorzaaken van den Regen?

A. Ik heb U reeds gezegd, Hette, Koude, en Winden, vooral Zeewinden: waarom onze West- en Zuidweste Winden, waaiende uit den Oçeaan, en komende over de wyde monden van de Schelde en de Maas, derzelver dampen opëenpakken, herwaards aanvoeren, en dus onze voornaamſte Regenwinden worden. Men kan hierby voegen, dat de Regen ook veelvuldiger is daar groote Gebouwen en hooge Boomen zyn, dan op de vlakten.

V. Hoe kan Koude en Hette Regen veroorzaaken?

A. Gy hebt van my geleerd, dat de ſtraalen der Zon, op de Aarde ſtuitende, omgeboogen en afgekaatst worden. Door deeze verwarming der Aarde, en door deeze terug komende ſtraalen, begrypt gy ligtelyk, moet het onderſte Luchtgewest zeer verwarmd worden. Het beneden Luchtgewest, altoos de hoogere koude Luchtſtreek onderſteunende, zo lang het evenwigt blyft, daar door nu warm geworden; en door die warmte uitgezet en ligter gemaakt zynde, zo kan dat evenwigt niet langer duuren: hierom zinkt dan een zwaar bovendeel van Lucht en Dampen naar beneden, en door de van boven komende koude ſtollen dus die Dampen. Hier door worden Sneeuw, Hagel, Ys, en zwaare Winden na groote hette gebooren, welke Winden, uit een koel Gewest komende, daarom altyd koud zyn. En gaat 'er dan eene koude Lucht door ons warm Gewest; dan verdikt zy ook de daarin zweevende Dampen, en vormt dus al meer zwaarer Wolken, die, verder voortdryvende, gaande weg dikker worden, en dus verzwaard, of door den Wind meer opëengepakt, Stortregens baaren.

V. Hoe weet men, dat de koude de Dampen der Lucht verdikt of zamentrekt?

A. Gy kunt dit zien! Haal, des zomers, koelen wyn uit uwen kelder, en ſchenk dien in een glas: aanſtonds beſlaat het glas van buiten, om dat de koude van het vogt de Dampen, buiten het glas omzweevende, verdikt en zamentrekt. Hiervan beſlaan ook uwe venſterglazen van binnen, als het buiten, en van buiten als het van binnen kouder is. Of men kan zeggen, dat, wanneer het buiten kouder dan in huis is, het vuur van binnen, zich gelykelyk verſpreidende, door de glazen naar buiten vliegt, en de met zich gevoerde vogten, die niet door het glas kunnen vliegen, daaraan laat hangen.

V. Welke voordeelen brengt de Regen ons aan?

A. Oplettenheid zal ze U zeggen, zo gy ze niet reeds kent. De Regen zuivert de Lucht. De eerſte Regen, die, na eene lange droogte op uw glasvenſteren ſlaat, zal daarop vlakken nalaaten, welken bewyzen zyn, dat de vallende Droppelen de zweevende vuiligheden der Lucht onder weg mede genomen, en daarop geplakt hebben. —— Welk eene lieflyke reuk merken wy na den regen! een blyk, dat dezelve de Lucht gewasſen, en

vee-

veele aarddeelen, die deezen zoeten geur geeven, ontbonden heeft — Voorts maakt de Regen de Aardé vruchtbaar, wyl hy veel zout en olie uit de Lucht mede brengt; hy verkwikt de verflenste Planten; drenkt Vee en Menschen; formeert de Rivieren; verkoelt de heete Lucht; verwarmt de koude; stuit de Pest; en doet, op dat ik, uit duizend anderen, noch eene byzondere nuttigheid aanhaale, het eitje van de zwarte Vlieg, waar over wy zo dikwerf in May klaagen, in den bloessem der Boomen verdrinken en sterven.

V. Wanneer hebben wy den meesten, wanneer den minsten Regen?

A. De meesten van July tot December, en den minsten van January tot July; dat juist is afgepast naar de gesteldheid van ons Vaderland, om deszelfs vruchtbaarheid op de beste wyze te bevorderen. Het regent anders by ons in alle maanden van het jaar; hoewel het gebeurt, dat, somtyds in den Winter, of in het Voorjaar, ook wel in den Zomer, ééne maand voorby loopt, waarin 'er geen Regen valt; doch dit wordt dan, of door den Daauw in den Zomer, of naderhand, door het overvloediger regenen, weer vergoed. In andere Landen der Waereld, zeide ik U, valt 'er meer of minder; een opmerkelyk verschil, evenredig naar de gesteldheid der Gronden, waar in gy een zonderling bewys der hooge Voorzienigheid moet erkennen.

V. Boven hebt gy my gezegd, dat de Zeewinden den meesten Regen aan ons Vaderland geeven?

A. Zo is het! en daarom beschikt ons God zo weinige Landwinden. In hetzelfde tydbestek heeft men, by voorbeeld, te Utrecht 203 Weste, 135 Zuidweste, 61 Zuide, 27 Zuidooste, 32 Ooste, 29 Noordooste, 54 Noorde, en 61 Noordweste Winden gehad. Maak daaruit op de Godlyke wysheid en Voorzorg voor ons. *Hy maakt den regen een gezette orde*, Job. XXVIII. 26, is eene zo oude als edele belydenis.

V. Maar hoe geweldig zyn de Wolkbreuken, wanneer het water by heele stroomen in eene geweldige menigte neêrvalt?

A. Stel 'er tegen, hoe zeldzaam zy gebeuren! Ik kan my niet herinneren, eene waare Wolkbreuk in myn geheel leven gezien te hebben. De laatste, waarvan men hier weet, gebeurde vóór eenige jaaren te Arnhem,

wanneer hét Water, van de Bergen ſtroomende, op de overſchoone Buitenplaats, de Lichtenbeek, aanviel, deszelfs vyvers in een oogenblik met zand vulde, en dat vervolgens met zo veel geweld tegen een yzeren hek ſmeet, dat hetzelve in ſtukken brak. De oorzaak der Wolkbreuken is byna zo onbekend als dat Verſchynſel zeldzaam is.

V. Ik ben voldaan over uwe ontdekkingen?

A. Gy moet meer dan voldaan zyn! Gy moet U ook gewennen, om den Regen altyd met vermaak en verwondering te beſchouwen; want waarom zullen we niet onze vermaaken vermeerderen, en ons telkens over een van Gods beste geſchenken verheugen?

V. Een der beste Geſchenken?

A. Ja! Kunnen wy immer den Regen misſen? Kunnen wy ons den Regen geeven? Wordt 'er daarom niet gevraagd: *Zyn 'er onder de ydelheden der Heidenen, die doen regenen? of kan de hemel droppelen geeven.* Jer. XIV. 22. *Wie kan de wolken met wysheid tellen, en wie kan de flesſchen des hemels nederleggen? als het ſtof doorgooten is tot vastigheid, en de kluiten zamen kleeyen.* Job. XXXVIII. 37, 38. Wordt 'er daarom niet bevoolen deezen lofzang aan te heffen: *Zingt den Heere by beurte met dankzegging, pſalmzingt onze God op de harpe. Die de hemel met wolken bedekt, die voor de aarde regen bereidt, die het gras op de bergen doet uitſpruiten.* Pſ. CXLVIII. 7, 8?

Oude en Hedendaagſche Algemeene Wereldlyke Geſchiedenis, gevolgd naar het Fransch van den Heer Abt MILLOT, *Lid van de Academien der Weetenſchappen te Lions, Nanci, en anderen. Achtſte Deel.* De Hedendaagſche Geſchiedenis. *Te Amſterdam by* Yntema en Tieboel. 1777. *in groot octavo.* 396 *bladz.*

Vermids de Uitgave van dit begeerd Geſchiedkundig Werk, met zulke ſnelle ſchreeden voortgaat, dienen wy, in onze Aankondigingen 't zelve te volgen; eene taak ons geenzins lastig: dewyl wy elk Deel, met genoegen doorleezen, en bevonden hebben, dat het Werk nergens bezwykt; maar veel eer van Deel tot Deel aangelegener wordt.

Van de groote Tydperken, waar in de Abt MILLOT zy-

zyne *Algemeene Geschiedenis* verdeelt, behelst het *Achtste Deel*, 't welk wy thans voor ons hebben, drie Tydperken, het XIde, XIIde, en XIII. Het *Elfde* Tydperk voert tot Opschriften, *Oorlogen wegens den Godsdienst in Frankryk. De vereénigde Nederlanden staan tegen* PHILIPS DEN II *op. Engeland Bloeiende onder* ELIZABETH, en loopt *van 't Jaar* MDLIX, *tot de Regeering van* HENDRIK DEN IV, *Koning van Frankryk.* Deeze Opschriften wyzen genoegzaam aan, welke gewigtige stoffen de *Fransche Schryver* en zyn *Nederduitsche Navolger* te verwerken hadden: en gelyk de eerstgemelde de beste Schryvers zyns Lands geraadpleegd, en, met veel oordeels, de schoone trekken van DE THOU, uit de *Geschiedenissen zyns tyds*, in zyn Werk ingevlogten heeft, zo putte ook de laatstgenoemde, ten opzigte van ons Vaderland, uit de beste bronnen; de plaatzen, uit Vader HOOFT bygebragt, kunnen tot wedergaden dienen van die uit DE THOU zyn aangehaald. Hoe zeer ook in bekooringe, om de Oprigting van ons vrygevogten Gemeenebest, en de lotgevallen, die dezelve vergezelden, onzen Leezeren onder 't oog te brengen, moeten wy 'er van afzien, om dat het te breed voor ons Berigt zou uitloopen, en het bekorten van een reeds in ééngedrongen en zeer zaaklyk verhaal droog en smaakloos zou weezen.

Aan 't hoofd des *Twaalfden Tydperks* praalt de naam van HENDRIK DEN IV, met deeze roemryke aanduiding des grooten Inhouds. *De Rampen van Frankryk hersteld door een goed Vorst.* Dit neemt een aanvang, *met den Jaare* MDLXXXIX, *tot het Staatsdienaarschap des Cardinaals* DE RICHELIEU, in 't Jaar MDCXXIV. Hier beschouwen wy een der grootste Vorsten op welke *Frankryk* mag roemen, met een der beste Staatsdienaaren, en trouwste Vrienden, die oit een Koning hadt, den braaven SULLI. Dit tydperk vloeit over van wyze Staatslessen, en verdient eene alleraandagtigste leezing. Onze Landgenooten zullen in 't byzonder een verslag aantreffen, hoe onze moedige Voorvaders den tytel van *Onafhangkykheid* verwierven, der *Oost-Indische Maatschappy* oprigtten, „ en gelyk" om hier met MILLOTS Navolger te spreeken, „ de *Hollanders* zich yverig betoonden in het uitbreiden van hunnen Handel, en daar door in rykdom en welvaard wiesen, zo lieten zy de verkreegene schatten niet roesten; maar wendden dezelve aan tot verbete-

ringe van het Land hunner wooninge. Hier van kunnen veele bedykte en drooggemaakte Meeren getuigenis draagen. Wel mogt VOLTAIRE, van *Holland* schryvende, verklaaren: „ *Holland* verdient zo veel te meer onze aandagtige opmerking, daar het een Staat is van eene geheel nieuwe soort; magtig geworden, zonder bykans grond te bezitten, ryk, zonder uit eigen schoot het twintigste gedeelte zyner Inwoonderen te kunnen voeden, en gewigtig in *Europa*, door zyne verrigtingen in de afgelegenste deelen van *Asie*: wy mogen 'er byvoegen, een Staat, die niets betekende, voor dezelve Vry was". Hoe de rust des *Twaalfjaarigen Bestands* deerlyk gestoord werd, door de Kerkgeschillen der *Remonstranten* en *Contra-Remonstranten*, gevolgd van Staatsonlusten, die afzigtige vlekken in de Geschiedenisbladen onzes Vaderlands opleveren.

Het *Dertiende Tydperk* is getyteld: *Het Staatsbestuur des Cardinaals* DE RICHELIEU. ——— *Vernedering van 't Huis van Oostenryk.* ——— *Het Parlement van Engeland stelt den Koning de Wet.* 't Zelve begint met het Jaar MDCXXIV, en strekt zich uit *tot het begin der Regeeringe van* LODEWYK DEN XIV. Te recht, mag MILLOT, eene Algemeene schets van dit Tydperk geevende, dus aanvangen. „ Een nieuw Stelzel van Staatkunde zal zich opdoen, en het gelaad van *Europa* veranderen. Een veel vermogend vernuft zal *Frankryk* beheerschen, en de stoutmoedigheid der *Calvinisten*, en de oproerige eerzugt der Ryksgrooten te onderbrengen, en de Wereld verwonderd doen staan over zyne onderneemingen. Het zal rivieren van bloed storten, met een yzeren schepter regeeren, en *Frankryk* ongelukkig maaken; zo zeer de vrees als de verwondering opwekken; doch zyn Staatsbestuur zal een der aanmerkenswaardigste Tydperken, in de Geschiedenis, opleveren, door de omwentelingen en gebeurtenissen, daar in voorgevallen. De schitterendste deelen der Geschiedenisse, en die wy niet onopgemerkt voorby kunnen, vertoonen veelal een schrikbaarend Treurspel". Het laatste of zevende Hoofdstuk deezes Tydperks verdient onze byzondere opmerking; behelzende: *Aanmerkingen over het Staatsbestuur en de Zeden; over den Godsdienst en de Kerk; over de Weetenschappen en Geleerdheid.* De onderscheide deelen daar van, elk om 't keurlykst uitgevoerd: want de Abt MILLOT bezit eene wondere bekwaam

kwaamheid om Tafereelen te schetzen, voeren tot opschriften: I. *Voortgang van het Koninglyke Staatsbestuur; byzonder in Frankryk.* II. *Het Staatsbestuur van Zwitzerland en der Vereenigde Nederlanden.* (Hier leere onze Landsgenoot zyne sterkte en zwakheid, en zyn Pligt, kennen!) III. *Zeden-veranderingen.* IV. *'t Verval van de Magt des Roomschen Hofs.* V. *De Godgeleerdheid, Geweetensgevallen, en schadelyke Twisten.* VI. *De Weetenschappen en Fraaije Letteren.*

Het lust ons het voornaamste deezer laatste Afdeeling over te schryven. — „ Om de donkere nevels des onverstands, altoos gunstig aan wanorde, te verdryven, moesten de Weetenschappen den glans der Waarheid doen opdaagen. 't Geen men, geduurende een reeks van eeuwen met den naam van Weetenschap hadt vervaardigd, diende om zulks ten kragtigsten te verhinderen. Het was eene zamenknooping van harssenschimmen, als beginzels vastgesteld, door menschen, die, om zo te spreeken, daar van hun bestaan ontvingen: zy werden verbitterd tegen de minste nieuwigheid, zy vloekten en banden de gezonde Rede, om dat zy dezelve te vreezen, en tot eene Vyandinne hadden. ARISTOTELES, of liever zyne onkundige verklaarders, beheerschten de verstanden, met eene volstrekte oppermagt. De Wetten zelfs, welk een toppunt van dwaasheid! verboden, op het strengste, alle leerstellingen, strydig met de schoolsche ongerymdheden. Met één woord, men mag zeggen, dat gezond verstand te betoonen dikwyls eene misdaad wierd.

„ Indien de *Peripatetische Wysbegeerte* de Godgeleerdheid bedierf, wat moest 'er dan van de Wysbegeerte zelve niet worden, onder deezen schadelyken en overheerschenden invloed? Indien men nog heden ten dage, op zommige openbaare Schoolen, de Jeugd plaagt met het leeren der *Cathegorien*, en andere belachlyke harssenschimmen der *Aristotelische Wysbegeerte*; indien het midden deezer Eeuwe nog een boek te *Weenen* in 't licht zag komen, onder den barbaarschen tytel: *Het Aristoteliaansche Stelzel over de zelfsstandige gedaanten en volstrekte toevalligheden* (*), waar in moest dan de Wysbegeerte be-

 staan,

(*) *Systema Aristotelicum de formis substantialibus & accidentibus absolutis.* Zie D'ALEMBERT. *Melanges de Litterature, d'Histoire & de Philosophie,* Vol. VI. p. 376.

ſtaan, wanneer men volſtrekt geen denkbeeld hadt van betere Letteroefeningen; en geene vryheid altoos om beter te leeraaren?

„ Maar vrye, kloeke en moedige vernuften, in ſtaat om dit juk te verbreeken, en af te ſchudden, herſtelden de Rede in haar wettig regt, en openden den weg om tot rechte kundigheden te geraaken. Onder JACOBUS DEN I, Koning van *Engeland*, ſtrooide FRANCOIS BACON, een veel roemryker Wysgeer in zyne ongenade, dan Rykskanſelier in de ſchaduw der Vorstlyke gunſte, in eenige Werkjes, de rechte zaaden van de meeste ontdekkingen, naa zynen tyd, te voorſchyn bragt. Hy toonde de gebreklykheid der Leerwyze tot nog gevolgd, en niet alleen afbreekende, maar ook opbouwende, wees hy eene andere aan. Hy ſtelde in het helderſte daglicht de nietsbeduidenheid der afgetrokkene beſpiegelingen en veronderſtellingen, waarin de Leeraars zichzelven verlooren; en merkte de ſtukken, die de Natuur zelve oplevert, aan als de grondſlagen onzer kundigheden. Hy wees zyne tydgenooten tot de Ondervinding, tot het doen van Proeven, als de bron van nog onbekende Waarheden, en voorſpelde eenigzins, welke wonderen deeze trant van Wysbegeerte, ten eenigen tyde, aan den dag zou brengen. Hy leerde, eindelyk, te denken, dat men niets wist, en dit was 't geen men toen bovenal moest begrypen, wanneer men waande alles te kennen.

„ Eenigen tyd daar naa verſcheen DESCARTES, een *Fransch Edelman*, in *Touraine* gebooren, die, agt ſlaande op de valſche denkbeelden, hem door zyne leermeesters ingeboezemd, op de ſchoolſche onkunde, met het eerwaardig gewaad van Wysbegeerte bekleed, het ondernam alle zyne denkbeelden te hervormen, en wel, indien het hem mogelyk ware, zulker wyze, dat 'er geen 't minſte ſpoor zyner voorgaande dwaalingen overbleef. Hy begon met twyfelen, hy bewees de noodzaaklykheid hier van, bovenal in de Wysbegeerte; dewyl daar in het onderzoek der denkbeelden, en de kragt der rede, alles moet beſliſſen, en het oordeel bepaalen. Door een of twee duidelyke grondbeginzelen keerde hy het duister ſtelzel der Schoolen omverre. Maar zyne al te leevendige verbeeldingskragt vervoerde hem. Hy wilde een nieuw Stelzel vormen. Hy verklaarde het werktuiglyke des Heelals, door het invoeren van Draaikringen, die

de

de Natuur wraakt. Het miste hem niet eene talryken Aanhang te krygen, die ten minsten den smaak voor duidelyk redenkavelen inboezemde. Dit was reeds eenen doodlyken slag aan de *Peripatetische Wysbegeerte* toegebragt. —— Van de Dwaaling tot de Waarheid over te gaan, is zo moeilyk, dat het niet wel zonder struikelen kan geschieden. Dan misschien hebben zelfs de misslagen deezes beroemden Wysgeers den voortgang der Weetenschappen geholpen. Zyn inneemend en verleidelyk Zamenstel deedt welhaast lieden opstaan tot Geestdryvens toe daar voor yverende, en al te zeer de overhand hebbende op de Schoolsche Wysgeeren, om niet te zegepraalen over derzelver drogredenen en hoonende bejegeningen. Zyne Leerwyze heeft naderhand de Waarneemers der Natuure bestuurd, en deeze hebben de begogelingen der *Carthesiaansche veronderstellingen* doen verdwynen.

„GASSENDI, een Geestlyke in *Provence*, omzigtiger dan DESCARTES, zyn Tydgenoot, en bygevolge min bekwaam om veel gerugts te maaken, ondermynde heimlyk de oude vooroordeelen, en deedt zyn best, om het Stelzel der Ondeeltjes van EPICURUS te hervormen. Hy kantte zich openlyker en heftiger aan tegen DESCARTES, en bestreedt, met klem van redenen, het volstrekt volle deezes Wysgeers. Zyne Ondeeltjes, in 't ruim dryvende, met eene zonderlinge neiging van aantrekking of van aanstooting, kwamen der waarheid nader dan de Draaykringen zyns Tegenstanders. Doch hy vormde niets meer dan een Stelzel, 't welk min of meer waarschynelykheids hadt. 'Er ontbraken, en dit bekende die omzigtige Wysgeer zelve, nog Proeven: deeze moesten genomen worden, om agter de waarheid te komen; gelukkig wendden de kloekste verstanden het over deezen boeg om de haven der waarheid te bezeilen.

„ Een der Mannen, aan welke de Weetenschappen voornaamlyk haaren op- en voortgang verschuldigd zyn, en die ten doel der straffe van drieste onkunde stondt, was GALILEUS GALILEI, Natuurlyke Zoon eens Edelmans te *Florence*. Het Stelzel van COPERNICUS, 't welk de Aarde en de Dwaalstarren rondsom de Zon doet draaijen, en daar door alle verschynzels des Planeetgestels zo uitsteekend verklaart, verdiende zulk een Verdeediger. De waarneemingen van GALILEI gaven aan dit Stelzel eene klaarheid, tot baarblyklykheid opklimmende. —— Met den aanvang der Zeventiende Eeuwe, hadt men, in *Hol-*

land, by geval, de beginzels van een Verrekyker gevonden, door een hol en bol gesleepen glas, in een kookertje, by elkander te voegen. GALILEI, in den Jaare MDCIX, te *Venetie* zynde, kreeg berigt van deeze uitvinding, of, zo anderen willen, een Verrekyker van METIUS in *Holland* gemaakt. Hy begreep terstond welke voordeelen deeze uitvinding, tot grooter volmaaktheid gebragt, zou kunnen te wege brengen. Hy overdagt dit stuk, en sloeg de hand aan 't werk. Het gelukte, en gaf aan het werktuig allengskens meer en meer volmaaktheid. In zo verre dat het hem in staat stelde om waarneemingen, en aan het uitspanzel, ontdekkingen, te doen, tot zynen tyd verborgen: en die aan de Starrekunde eene geheel nieuwe gedaante gaven. Met zyn gewapend oog zag hy de hoogten en laagten in de *Maan*, het wassen en afneemen van *Venus*, en de vlekken op de Zon; hy nam eerst waar, dat *Jupiter* omringd was van vier *Satelliten* of *Wagters*, hy merkte *Saturnus* aan als zamengesteld uit drie lichaamen, welks middelste klootsch van gedaante was. Hy poogde ook te bewyzen dat de *Melkweg* gehouden moest worden voor eene menigte van vaste Starren, zo digt by elkander staande, dat het bloote oog ze niet onderscheiden kon zien. Dit was, egter, geen nieuw denkbeeld; maar reeds eeuwen vóór onzen Starrekundigen omhelsd. Doch dat de witheid van den *Melkweg* aan deeze oorzaake niet moet worden toegeschreeven, is, in laateren tyde, ten vollen beweezen. Door zyne waarneemingen was de overeenkomst tusschen onze Aarde, en de andere Dwaalsterren, dermaate bevestigd, dat, wilde men de oogen voor den glans der waarheid niet moedwillens sluiten, de loop des Aardkloots rondsom de Zon, en het draaijen op zyn as, niet meer in twyfel getrokken kon worden.

„ Maar het Menschdom te verlichten was zich aan ondank en ongenade blootstellen. GASSENDI durfde ARISTOTELES niet bestryden, dan met zeer veel behoedzaamheids, en zonder zyne werken aan het oordeel der Kerke te onderwerpen: als of het Stelzel van ARISTOTELES en 't *Christlyk Geloof* iets gemeens konden hebben. DESCARTES, na *Holland* getrokken, om vryer lugt te ademen, vondt 'er Vervolgers, en werd van Godverzaakery beschuldigd: naa nieuwe bewyzen voor 't Bestaan der Godheid ter baane gebragt hebben. Het ongelyk en leed, GALILEI in *Italie* aangedaan, schetst ons te duidelyk de heer-

schap-

ſchappy des Bygeloofs deezer Eeuwe, om niet byzonder vermeld te worden.

„In den Jaare MDCXV beſchuldigt een Monnik GALILEI voor den Inquiſitie-Raad te *Rome*. Hy verſchynt. De Cardinaal BELLARMINUS verpligt hem te belooven, niet meer het Stelzel van COPERNICUS, met woorden, of, by geſchrifte te leeren en voor te ſtaan. Korten tyd daar naa gaf hy zyne *Zamenſpraaken over het Wereldſtelzel* in 't licht, waarin een der Zamenſpreekeren het Stelzel van COPERNICUS ontvouwt, en tegen dat van PTOLEMEUS, op eene zegepraalende wyze, verdeedigt. Deeze Zamenſpraaken hadt hy met verſcheide geestige doch ſtekelige ſlagen doormengd, en, onder andere, de hardnekkige onleerzaamheid der naavolgeren van ARISTOTELES ten toon geſteld, door te vermelden, dat een Heer deezes Aanhangs, die het ontleeden eens menschlyken lichaams bywoonende, en ziende dat de Zenuwen van de herſenen voortkwamen, betuigde: Ik zou dit gelooven, indien het gevoelen van ARISTOTELES, volgens welke zy uit het hart voortkomen, 'er niet tegen aanliep. Dit zette de *Peripatetiſche Wysgeeren* in vuur en vlam. — GALILEI werd op nieuw te *Rome* gedagvaard. En de *Inquiſitie* ſtreek, in den Jaare MDCXXXIII, dit vonnis, veel eer der Tiende Eeuwe voegende! , Te beweeren, dat de Zon in het , middelpunt der Wereld ſtaat, en geene beweging heeft , van 't Oosten na het Westen is eene ongerymde en val- , ſche Stelling, ſtrydig met de gezonde Wysbegeerte, en , ook Ketterſch, als uitdrukkelyk ſtrydig met de Heilige , Schriftuure. Te zeggen dat de Aarde niet in het mid- , delpunt der Wereld en onbeweeglyk is; maar eene da- , gelykſche beweeging heeft, is desgelyks eene valſche , en ongerymde ſtelling, onbeſtaanbaar met de gezonde , Wysbegeerte, en loopt aan tegen het Geloof'!

„GALILEI werd, dienvolgens, vervallen verklaard, onder alle ſtraffen tegen zulke Ketteryen en dwaalingen vastgeſteld. Dan de Regters wilden hem ontſlag vergunnen; mits hy van opregter harte, zonder veinzen, en zo als zy hem zouden voorſchryven, dezelve wilde afzweeren en vervloeken. Hy deedt dit op het plegtigst en ſtaatlykst met woorden, op de kniën nedergevallen, en by geteekenden geſchrifte. Doch dewyl, naar 't oordeel dier Regteren, zyne doolingen te zwaar waren om ongeſtraft te blyven, en om hem, in 't toekomende, voorzigtiger te doen worden, en anderen te rug te houden, van zyne Godloosheid

heid naa te volgen, befllooten zy: , Uw Boek, tot Op-
, fchrift hebbende *Zamenſpraaken* van GALILEUS GALILEI,
, zal door een openbaar Placaat verboden worden; u zel-
, ven veroordeelen wy opgeflooten te blyven, in de Ge-
, vangenis van het Heilig Officie, geduurende een tyd,
, welke, naar ons goeddunken zal beftemd worden; en
, wy gebieden u, als eene boetedoening, die u heilzaam
, zal weezen, ééns in een week, in het verloop van drie
, jaaren, de zeven Boetpfalmen op te zeggen: wy behou-
, den de magt, de gemelde kastyding en boetedoening, te
, maatigen, te vermeerderen, en te vernietigen'.—Hier op keerde de zeventigjaarige Grysaart na de Gevangenisſe, om 'er drie jaaren te blyven; doch verkreeg, naa verloop van één jaar, zyne vryheid weder, en verlof om na zyn Vaderland te gaan. Hy leefde voorts te *Arcetri*, digt by *Florence*, en ftierf acht- en zeventig jaaren bereikt, en eenigen tyd zyn gezigt, door zo veel waarneemens afgemat, verlooren hebbende, in den jaare MDXLII, juist het Geboortejaar van IZAAC NEWTON, die, op het pad der waarneeminge GALILEI volgende, de verbaazendfte ontdekkingen deedt.

„ Het bovengemelde vonnis was door zeven Cardinaalen ondertekend. Het ftrekt ter eeuwige befchaaminge van hun die veroordeelen, 't geen zy niet weeten; en die, op eenigerlei wyze, den Godsdienst tot een medepligtigen maaken van hunne fpoorloosheden, tegen de Rede aangekant. Hadden zy zich niet ten minften moeten herinneren, dat zy dikwyls verpligt zyn, de Heilige Bladeren, op welke zy hun veroordeelend vonnis deeden fteunen, in geenen letterlyken zin op te neemen?

„ Wy kunnen niet nalaaten hier, ter eere der Letteren, op te merken, dat de Cardinaal BENTIVOGLIO, die zich door zyne Gefchiedfchriften beroemd gemaakt heeft, een geweezen Leerling van GALILEI, en eerfte Commisfaris der Inquifitie, zo veel mogelyk, zich tegen deezen onregtvaardigen handel aankantte; doch wat vermogt één verftandig Man tegen de dwaasheid zyner Eeuwe?

„ Nog andere gewigtige ontdekkingen zyn wy aan GALILEI verfchuldigd. Hy nam waar, dat Lichaamen, ongelyk in zwaarte, met eene gelyke fnelheid nedervielen; dat, in den val der Lichaamen, de beweeging verfnelt in de rede der ongelyke getallen. Hy was de eerfte, die, met eene aanmerkelyke maate van nauwkeurigheid, bepaalde, de evenredigheid der lengte en dikte der fnaaren

op de Speeltuigen, om zekere toonen te geeven. De schommelingen des Slingers ontglipten zyne opmerking niet; hy was de eerste, die dezelve tot eene tydmaat gebruikte in zyne proeven.

„ Het was de *Hollandsche Wiskonstenaar*, de Heer HUIGENS, die den Slinger aan de Uurwerken hing, in plaats van de wisselende Onrusten, en alle Slingeringen gelyk wist te maaken: aan zyne schrandere vinding, door de nette hand der Meetkunde bestuurd, zyn wy de goede Uurwerken verschuldigd. Hy gaf 'er, in den Jaare MDCLVIII, eene beschryving van uit, en toonde den nydigen, die hem de eer der vindinge wilden betwisten, welk een onderscheid 'er was tusschen den Slinger van GALILEI, en het Slinger-Uurwerk door hem uitgevonden.

„ TORRICELLI, Leerling van GALILEI, betradt het voetspoor zyns Leermeesters. Hy wordt onder de Uitvinders der Microscoopen geteld, die, in de kleinste voorwerpen der Natuur, tot nog ongeziene wonderen ten toon spreidden: schoon anderen den vond dier Kunstglaazen toekennen aan den Heer DREBBEL, een *Hollander* die desgelyks den eersten Thermometer vervaardigde. Dan onbetwistbaar komt TORRICELLI de vinding toe des Barometers, die hy, in den Jaare MDCXLIII, vervaardigde. Alle deeze uitvindingen hebben, met den tyd, eene veel grooter volmaaktheid gekreegen: dan hoe gering de beginzels ook waren, de Naamen dier Mannen, aan welke de Weetenschappen zo veel verpligting hebben, verdienen gemeld te worden".

Te lang zou het egter vallen voor ons bestek, te gewaagen van den Starrekundigen arbeid, door TYCHO BRAHÉ en KEPLER verrigt; van de nieuwe wyze om de Algebra te behandelen, door VIETE, in de Zestiende Eeuwe, uitgevonden, en door DESCARTES, met zo veel vrugts, op de Meetkunde toegepast; van den omloop des Bloeds door HARVEY, in *Engeland*, ontdekt; hoewel anderen zulks aan den welbekenden MICHAEL SERVETUS toeschryven. — Zo ras kloeke verstanden het nutte bedoelen, de Natuur waarneemen en onderzoeken, de oude dwaalingen aantasten, en na waarheid haaken; zo ras de proefondervindelyke Natuurkunde, van de Wiskunde vergezeld, zo juist leert denken, en de heerschende vooroordeelen afwerpen; zo ras gelukkige ontdekkingen den nayver en moed opwekken; de nieuwsgierigheid van deezen en het vernuft van anderen gaande maaken, mag men hoopen, dat

dat alle Weetenschappen, met groote schreeden, zullen vorderen, als mede dat zy elkander minzaam de hand zullen bieden, tot het te bovenkomen der ontelbaare hinderpaalen".

Ons berigt is reeds te verre uitgeloopen om onzen Schryver, in zyne beschouwing over deeze Wetenschappen en Kunsten te volgen. Wy wyzen onze Leezers tot het Werk zelve. Waar van het Negende Deel ook reeds het licht ziet.

Samenspraak, in 't Ryk der dooden, tusschen Prins WILLEM DEN I *en den Generaal* MONTGOMMERY. *Te Amsterdam by* G. Warnars *en te Harlingen by* V. v. d. Plaats 1778. *Behalven het Voorberigt 76 bladz. in gr. octavo.*

In eene vooronderstelde zamenkomst in 't Ryk der Dooden, is 't natuurlyk dat Prins *Willem de I*, die de voornaamste hand had aan de oprigting van ons Gemeenebest, en de Generaal *Montgommery*, aan wien de Engelsche Colonien de uitvoering van gewigtige krygsverrigtingen toevertrouwd hadden, elkanderen onderhouden over 't lot hunner Landsgenooten. Hunne samenspraak behelst, in gevolge hier van, eene beknopte schets van de bekende groote Staatswisseling, hier te Lande; en eene wat uitvoeriger voordragt van de gesteldheid der Engelsche Colonien in America, mitsgaders van 't voorgevallene aldaar in de laatste jaaren, 't welk eene vereeniging van etlyken dier Colonien te wege gebragt heeft. Het gesprek hier over, in 't algemeen met oordeel opgesteld, is doorvlogten met Staatkundige bedenkingen, nopens het gedrag der Colonisten aan de eene, en dat van 't Britsche Parlement aan de andere zyde. In dezelven komt Prins *Willem* voor, als jemand, die van oordeel is, dat men de zaak der Americaanen niet volkomen kan regtvaardigen; waar tegen de Generaal *Montgommery* het voorgevallene in dat licht poogt te stellen, dat het ten duidelykste blyke, dat de Colonien geregtigd waren, om de Wapens op te vatten, en dus in geenen deele van eenen onwettigen opstand te beschuldigen zyn. De Generaal vleit zig nog al met een goeden uitslag; te meer, daar hy verwagt, dat de mededingers van Groot-Brittanie zig met zyne onder-

druk-

drukte Landsgenooten zullen verbinden. Maar de Prins verwagt dit in geenen deele; en voorspelt, uit het voorgevallene in vroegere dagen, zelfs niets gunstigs voor de Colonien, indien zodanig eene verbintenis al eens stand mogte grypen. Het gantsche gesprek leidt hem ten laatste ter overweeginge van 't geen Engeland in en zedert den gedenkwaardigen oorlog van 1756, met opzigt tot de uitgestrektheid van deszelfs heerschappy in America, uitgevoerd heeft; waarin de Engelschen, benevens de toenmaalige Colonisten, zynes oordeels, meer met hunne heerschzugt, dan met het waare welzyn des Lands geraadpleegd hebben. Men had, naar zyne gedagten, uit Staatkundige beginzelen, een geheel anderen weg moeten inslaan; en liever de overwonnen Colonien aan 't Ryk verbonden hebben, door denzelven, na 't afloopen van den oorlog, eene verklaaring van onafhanglykheid te schenken. Maar „ in de „ tegenwoordige gesteldheid van zaaken, *zegt hy*, is „ buiten twyffel de eenige zyde die de Regeering te „ kiezen heeft, die van eene onverzettelyke kloekmoe„ digheid, wat 'er ook gebeuren moge." —— Met opzigt tot het eene en 't andere merke men aan, dat de Schryver dit Stukje in 't Fransch opgesteld heeft, in 't jaar 1776; zedert welken tyd verscheiden omstandigheden niet weinig verandering te wege gebragt hebben.

Misſive aan den wel Ed. Heer en Mr. L. J. VITRINGA, *Advocaat voor de Hoven van Justitie in Holland; door Jonkheer* L. THEODORUS Grave van Nassau la Leck. *Te Utrecht by* G. T. v. Paddenburg 1778. *In groot octavo* 16 *bladz.*

Eene zeer beleefde Missive, in welke de Schryver zyn gevoelen, *dat Vrankryk*, in gevalle het den Engelschen Volkplantingen gelukt, een vryen Koophandel te dryven, *wel de meeste voordeelen van den vryen handel met die Colonien zal genieten*, op de bescheidenste wyze, beweert, tegen het denkbeeld van den Heer en Mr. *Vitringa*, die van gedagten is, *dat geene Mogentheid 'er meerder voordelen by zoude behalen, dat dit Gemenebest.* Ter staavinge zyner stellinge, dat men zulks veel eer ten voordeele van Vrankryk, dan van ons Gemenebest, te ver-

verwagten heeft, legt hy ten grondflage, (dat hem vermoedelyk geen kundig Koopman zal betwisten,) dat een Koopman, de keuze zullende doen van het Land, waarop hy Handel zal dryven, voornaamlyk op de vier volgende hoofdzaaken zal letten,

(1.) „ Of aldaar de noodige vryheid te vinden is voor den Koophandel, en de zekere veiligheid voor het Crediet, en de verbintenisfen uit den Handel ontftaande?

(2.) Of het tranfport derwaards en van daar korter, min gevaarlyk, en gevolglyk min kostbaar is, dan naar elders?

(3.) Of hy, na zyne Goederen aldaar verkogt te hebben, de Retouren aldaar beter koop dan elders kan bekomen?

(4.) Eindelyk. Of de wederzydfche behoeftigheden hem een fteedsduurend debiet voorfpellen? *Dat is*: Of hy daar Producten vind, welke hy elders in 't geheel niet, althans met zo veel gemak niet, kan bekomen; en omgekeerd, of dat Land volftrekt die producten nodig heeft, welke hy uit zyn Land daar na toe kan zenden"?

Zyn Ed. deeze vier Artikels vervolgens betrekkelyk maakende op den Americaanfchen handel met Vrankryk, of met de Republicq, erkent, dat het eerfte Artykel ten voordeele van den Handel met de Republicq is, dan hy tragt tevens te toonen, dat het zo fterk niet fpreekt, als 't wel in den eerften opflag toefchynt: en vooral zo fterk niet, of de voorkeuze moet, zyns oordeels, tot den handel met Vrankryk overflaan; uit overweeging der drie andere Artykelen, welken den Handel op Vrankryk ver boven dien op ons Gemenebest begunftigen. Alles fchynt ons hier zamen te loopen, om 's Mans gevoelen in een aanneemelyk licht te plaatzen.

De Lufiade van LOUIS CAMOËNS; *Heldendicht in X Zangen. Met het leven des Dichters en Aantekeningen. Naar het Fransch, door* L. STOPPENDAAL Pz. *Te Middelburg by* W. Abrahams, *en te Amfterdam by* G. Warnars 1777. *Behalve het Voorwerk* 405 *bladz. in gr. octavo.*

Louis Camoëns, een Portugeesch Dichter, gebooren in 't jaar 1517, en overleeden in 't jaar 1579, in zynen tyd één der beroemdfte Dichteren, is in latere dagen, vooral met opzigt tot dee-

deeze zyne *Lusiade*, zeer verschillend beoordeeld. Men vond 'er, die, ingenomen met 's Mans dichtkundigen geest, dit Stuk ten hoogste verhieven; zo zelfs, dat ze de gebreken, welken anderen opmerkten, als cieraaden zogten ten toon te stellen. Dan men vond 'er ook, die, meer op hebbende met den laateren smaak onzer Dichteren, en de oordeelkundige vereischten van een goed Heldendicht, *de Lusiade* te byster wraakten, als een gantsch ongeregeld Stuk, vol buitenspoorige vindingen en byverdichtzelen: schoon ze egter niet konden ontkennen, dat 'er hier en daar verscheiden trekken in voorkwamen, die, op zigzelven beschouwd, regt dichtkundig genoemd mogten worden. Herhaalde oordeelvellingen hebben, door den tyd, deeze uiterften doen afneemen; byzonder na dat men, van wederzyde, met meer oplettendheid gadesloeg, in welken tyd, en in hoedanige omstandigheden, dit Dichtstuk opgesteld wierd. By eene behoorelyke inagtneeming hiervan, vindt zyn, anders by veelen zo aanstootelyk, gebruik van de Heidensche verdichtzelkunde, als geschikt naar den smaak van die dagen, eene gereede verschooning. En hoewel men 't in hem niet anders dan laaken kunne, dat hy die verdichtzelen met een Christelyk onderwerp vereenigt, en meermaals een waarlyk gedrogtlyk mengelmoes van Heidensche en Christlyke denkbeelden voortbrengt, zo doet nogthans zyne schilderryke hand, en 't meesterlyke gebruik dat hy van zyne denkbeelden maakt, den Leezer dit gebrek in een Schryver van eene min beschaafder Eeuw, vooral in 't Godsdienstige, in een Man, die in den Kryg en op Zee omzwerft, door de vingeren zien. En nog veel meer zien gemaatigde Oordeelkundigen, op dien grondslag, de verdere mindere gebreken, die 'er in voorkomen, over 't hoofd; nadien ze, om zo te spreeken, als uitgewischt worden, door de voortreffelyke uitvoering van 't geheel. ——— De leevendige en vrugtbaare verbeelding van den Dichter, die hem, als onuitputtelyk, eene geduurige verscheidenheid van vindingen aan den hand geeft; waarvan hy met oordeel gebruik maakt, en die hy, in een manlyken styl, op eene inneemende wyze uitwerkt, pleit hier zo sterk voor den Dichter, dat men, op het leezen zyner Zangen, ligtlyk begrypen kunne, hoe 't bykome, dat *de Lusiade van Camoëns*, niettegenstaande veeler ongunstige beoordeelingen, nogtans door alle tyden haare Voorstanders gehad hebbe. Uit dien hoofde is dit Dichtstuk niet alleen meermaals herdrukt in 't oorspronglyke; maar ook, by herhaaling, in 't Latyn, in 't Spaansch, in 't Italiaansch, in 't Fransch, en 't Engelsch, ja, zo men ons gemeld heeft, door een Joodschen Dichter, in 't Hebreeuwsch overgezet; en veelen dier uitgaven zyn met ophelderende aanmerkingen verrykt. Intusschen bleef het onzen Vaderlanderen in hunne Moedertaal ontbreeken; dat veelligt aan een ongunstig vooroordeel te wyten is: dan dit gebrek ziet men thans vervuld; doordien de Heer *Stoppendaal* de moeite genomen heeft, van de laatste Fransche vertaaling, naar de Parysche uitgave van 't Jaar 1776, in dit voe-

ge in 't Nederduitsch gemeen te maaken, dat hy daardoor zyne Landsgenooten verpligt hebbe. ——— Aan 't hoofd deezer uitgave ontmoet men eene beknopte beschryving van des Dichters leeven, mitsgaders een berigt van dit Dichtstuk, door den Franschen Vertaaler opgesteld; wiens leezenswaardige oordeel- en geschiedkundige aanmerkingen over 't zelve wyders, aan 't einde van ieder Zang, gevoegd zyn.

Het hoofdonderwerp deezer Zangen is de ontdekking en verovering van de Oost-Indiën, door de Portugeezen, naar de oude benaaming van hun Land *Lusitanie*, eertyds *Lusitaniers* geheeten, van waar ook dit Stuk den naam van *Lusiade* draagt. *Camoëns* beschryft hier, in tien Zangen, de beroemde reistogt van *Vasco de Gama*, in den Jaare 1497, derwaards; deszelfs volgende verrigtingen aldaar, en behouden te rugkomst in Portugal, op een dichtkundigen trant, onder een doorloopend hoofdverdichtzel, met verdere byverdichtzelen. Hy schikt de laatsten, en bedient zig van dezelven, op zodanig eene wyze, dat hy daardoor gelegenheid hebbe, om de vroegere geschiedenisſen van Portugal, by manier van verhaal, en de laatere geschiedenisſen van dat Ryk, inzonderheid met betrekking tot deszelfs heerschappy in de Indiën, tot op zynen leeftyd, by manier van voorspelling, 'er in te vlegten. Dit levert hem eene groote verscheidenheid van tooneelen, in eenen ruimen voorraad van verschillende omstandigheden; waarop zyn dichtkundige geest, naar den onderscheiden aart der voorwerpen, meesterlyk werkzaam is; bedoelende in alles eene aanspooring ter dapperheid en deugd; het welk hem ook beweegt, ieder Zang met eenige zedelyke bedenkingen te besluiten. Een gedeelte van 's Mans zesden Zang komt ons by uitneemendheid geschikt voor, om den Leezer, in 't eene en 't andere opzigt, de gegrondheid van ons gezegde, nopens de uitvoering van dit Stuk, te toonen: dan, eer wy 't zelve mededeelen, zal 't noodig zyn, eene korte onderrigting te geeven, nopens het hoofdverdichtzel, waarvan *Camoëns* zig bedient, en dat het geheele Stuk door als heerscht.

Onze Dichter naamlyk beschryft, in den aanvang zyner Zangen, het opontbod der Goden, ter vergaderinge op den glansryken Olymp, terwyl de Portugeezen op den wyden Oceaan dobberen. In deeze vergadering, welke hy, overeenkomstig met de Heidensche verdichtzelkunde, ten staatlykste afmaalt, ontvouwt Jupiter den Goden de onderneeming der Portugeezen, met een nevensgaande ontdekking van het hun gunstige besluit des Noodlots, en bekendmaaking van zyne begeerte, dat de Goden hun bystand zullen bieden. Op dit voorstel zyn 't de Goden oneens; wel byzonder verklaart zich Bacchus tegen de Portugeezen; maar Venus verkiest de zyde van dat Volk, en ieder wordt van de Goden zyner partye ondersteund. 'Er ontstaat een geraas als van tweedragt in de raadzaal van den Olymp; maar Mars onderschraagt het gevoelen van Venus, en de Opperheerscher van den Olymp stemt het voorstel van Mars met eenen knik toe; waarop zig elk der

Go-

Goden naar zyn bepaald verblyf begeeft; met oogmerk om zyne bedoelde maatregels in 't werk te stellen. Ingevolge hier van wendt Bacchus, staande het verder voorvallende, alles aan, om de onderneeming der Portugeezen te dwarsboomen; doch Venus verydelt alle zyne aanslagen, en de Portugeezen bereiken ten laatste hun oogmerk. ——— Een dreigend ongeval van die natuur den Portugeezen door Bacchus berokkend, maar door Venus van hun afgewend, levert ons dat gedeelte van den zesden Zang, 't welk wy, met deszelfs besluit, tot eene proeve van 's Mans Dichtkundige schryfwyze beoogden mede te deelen.

Gama, zyn afscheid genomen hebbende van den Vorst van Melinde, die hem heusch ontvangen, en alleszins gunstig behandeld had, stak vol moeds met zyne Vloot in Zee; onder het streelend vooruitzigt, dat hy het wit zyner begeerte zou treffen. Maar in dien zelfden tyd doet Bacchus eene laatste pooging; hy wendt zich naar 't Paleis van Neptunus, en beweegt dien Zeegod eenen storm te verwekken, welken geen Schip tegenstand kan bieden. ——— De Dichter geeft in dit verhaal eene schoone beschryving van 't Paleis van Neptunus, en voert het aldaar voorgevallene op het treffendste uit; doch wy zouden ons te ver laaten vervoeren, indien wy 'er ons mede ophielden; wy zullen des voortgaan, en den Dichter zelven laaten spreeken, na zyne voorstelling aan elkander geschakeld te hebben.

„ Intusschen vervolgd de Portugeesche vloot, zegt hij, haeren togt op de vreedzaeme baeren, en onder het geblaes van eenen gunstigen wind. Zij zeilde in de kalmte van eenen stillen nacht en de Bootsgezellen der tweede nachtwacht kwamen hunne makkers aflossen. Ter naeuwernood ontwaekt, en spijtig van in hunne rust gestoord te zijn, waren zij nog bezig met hunne vermoeide leden op de Rae uit te rekken, toen de Stuurman door eenen schreeuw alles in rep en roer bragt. Elk word op deszelfs gerucht wakker. De wind begon op te koelen. Hij haeldt de kleine zeilen in. „ Ziet gy daer, zeide hij, die zwarte wolk? „ Wij hebben, oogenbliklijk, eenen zwaeren stom te wachten"... De wind blies, in de daed, veel heviger. Men roept, dat men het groote Zeil inhaele. Doch de Bootsgezellen hebben den tijd niet om dit te verrichten. Het is reeds met zo een ijslijk geweld aen flarden gescheurd, dat men zou gezegd hebben, dat de hemel stond in te storten. Het Scheepsvolk gilt van angst. De schrik en de verwarring heerschen onder hen. In den oogenblik, toen het Zeil gescheurd werd, was het Schip naer de eene zijde overgeheld, en ontving reeds eene groote hoeveelheid waters. „ Werpt, riep de „ Stuurman driftiglijk, werpt alles in Zee: loopt schielijk naer de „ pomp, en dat men niet nalaete dezelve gaende te houden, tot „ wij van 't water wat ontlast zijn". Soldaeten wilden zijn bevel uitvoeren; doch zij worden, in 't loopen, om verre geworpen, door de hevige schokken, die de gonsing der baeren aan 't Schip gaf. Drie sterke Bootsgezellen konden het roer niet houden

den: te vergeefsch wilden zij zich daervan meester maeken, door het met zwaere touwen vast te binden. Noch de kragt, noch de behendigheid kunnen daer in slaegen. De wind blies met zulk een verschriklijk geweld, dat hij scheen de bergen uit hunnen stand te zullen rukken. Het groot Amiraels Schip word zo hoog op de spits der golven gevoerd, dat het niet grooter, dan eene kleine schuit, schijnt te zijn. Dat van Paulus de Gama ziet den grooten mast in 't midden gebroken, en het scheepsvolk, dat zich verlooren rekent, zend gebeden op naer den Hemel, de laetste toevlucht van 't onvermogen. Het Schip van Coëllo word niet minder gefolterd, schoon hij de voorzorg had gebruikt van de Zeilen te hebben laeten inhaelen, vóór dat de storm zo hevig had beginnen te woeden. Het scheen, dat de winden uit de vier deelen der waereld, tot derzelver verwoesting, zich hadden vereenigd. De hemel en de baeren werden met eenen ijslijken nacht overdekt, die, bij tusschenpoozen, door het bleeke bliksemlicht, dat de Pool geheel in vuur deed schijnen te staen, van een gescheurd werd. De IJsvogel (1) laet zijn klaegend geluid op den top der rotsen hooren, zich de rampspoeden te binnen brengende hem weleer, door de woede der wateren, berokkend. De verliefde Dolfijnen vluchten naer het diepste hunner holen, en de golven jaegen hen na. De zwarte smids van den Etna leverden Jupiter, tegen de Reuzen gewapend, geene vervaerlijker bliksemflitzen, dan die toen op de wijde uitgestrektheid der Zee schitterden, en de donder loeide geen meerder reizen in zijne handen, wanneer hij het menschdom, onder de waters van den zondvloed, bedolf. ô Hoe veele oude boomen werden, destijds, uit den grond gerukt, waerin hunne diepe wortels hen, sints de geboorte der waereld, hadden vastgehouden! De rotsen rolden van de kruin der bergen in het diepste der valleien, en het zand, dat in het harte der Zee kookt, steeg naer de oppervlakte der baeren.

„Gama zag zig op het punt van om te komen, in den stond, toen hij meende het einde zijner moeilijkheden te hebben bereikt. Al het vermogen der kunst, alle menschelijke hulp scheenen, van nu voortaen, nutteloos en van geene kragt. Toen wend hij zich naer hem, bij wien alleen niets onmogelijk is. „ ô Gij, zegt hij, die,
„ wel-

(1) „ De IJsvogel is een Vogel, dien men Martijn den Visscher noemt: gemeenlijk zyn verblijf op de stranden houdende. Men verzekert dat, wanneer de Zee beroert word, hij, met eene klaegende en droevige stemme, zingt. De Natuurkundigen roemen zeer de tederheid van het wijfje des IJsvogels voor het mannetje. Wanneer hij oud word voed zij hem, draegt hem in de Zon, en op plaetzen, wier gematigdheid hem heilzaem is. Wanneer hij gestorven is, overleeft zij hem korten tijd. De fabel van Alcijoné en Ceijx is op deeze waerneemingen gegrond. Men weet dat Alcijoné, bedroefd over den dood van haeren echtgenoot, die, in eene Schipbreuk, was omgekomen, zich in Zee wierp, en dat de Goden haer, gelijk ook haeren Egtgenoot, deeden herleeven onder de gedaente van den Vogel, die haeren naem voert”.

„ weleer, Israel, in het midden der wateren van den afgrond, geleidde! gij, die den getrouwen Noach, geschikt om de waereld „ wederom te bevolken, uit de algemene overstrominge redde; „ ô God! waerom verlaet gij ons? Alle onze schreden, alle onze „ vermoeienissen hebben niet dan uwen roem ten doel. Zullen „ wij de vrucht van zo veel arbeid moeten verliezen in den oogenblik als wij die zouden plukken? ô Al te gelukkige broeders, welken, in de landen van Afrika, zijn omgekomen, en, „ door het zwaerd der ongeloovigen, ter nedergeveld! Zij zijn „ voor hun Vaderland gesneuveld; zij hebben hun bloed voor het „ geloof hunner Vaderen gestort. Hunne gedachtenis blijft, bij „ hunne Medeburgers, in zegen, en hunne belooning is in de gewesten der onsterflijkheid."

„ Terwijl hij sprak, verdubbelde nog de hevigheid der winden. Ondertusschen begon de voorbode van den dag, de star van Venus, voor wie Orion de vlucht neemt (2), zich in de hemelen te verheffen. De Godin, waervan zij den naem voert, slaet haere oogen op de zee, en merkt het gevaer der vloot, welke zij onder haere hoede heeft. „ Ik herken, sprak zij, het werk van Bacchus. Doch ik zal het weeten te verijdelen." Zij roept daedelijk haere Nimfen, en beveelt dezelve haere hoofden met roozenkransen te versieren. Van dit betovrend Hofgezin gevolgd, vleit zij zich de winden tot bedaeren te zullen brengen (3). Zij had in haer vermogen geen te groot vertrouwen gesteld. De kinders van Eolus hadden de Godes, en haere Nimfen zoo dra niet bespeurd, of hun toorn werd, op het gezicht van zo veele aentrekkelijkheden, uitgedoofd, en de kragt begint hun te begeeven. De schoone Orithijia, die den onstuimigen Boreas, in den grond haers harte, lief heeft, doet hem tedere verwijtingen. „ Vlei u niet „ meer, zeide zij, van mij te zullen doen gelooven, dat gij eene zuivere genegenheid voor mij hebt gekoesterd. De liefde „ ontdekt zich niet door woede, en gij verwekt te veel beroeringen, om mij tederheid in te boezemen." Galathea voert dezelfde tael tegen den verschrikkelijken Auster. Haer is bewust, dat hij genoegen schept in haer te zien, en dat hij hoop voed van haer hart te zullen veroveren. Schoon hij nog twijfelt, of hij wel bemind word, kan hij de blijdschap niet verbergen, welke hij gevoelt, als hij ziet, dat de schoonheid, die hij aenbid, zich gewaerdigt hem bevelen te geven. Hij kreunt zich niet meer aen zijnen Vorst, en zijne onstuimigheid word wel rasch bedaerd. De andere Nimfen stillen, insgelijks, hunne aenbidders. Al-

(2) „ De star, die vóór den morgenstond verschijnt, door de Dichters Lucifer genoemd, is die, waer aen de Sterrekundigen den naem van Venus gegeeven hebben. Camoëns zegt, dat *de star van Orion voor haer vlucht*, zich op het aengenomen gevoelen grondende, dat Orion den storm, gelijk Venus de stilte, aenkondigt".

(3) Deeze geestrijke en streelende vinding is eene van die, welke het vernuft der hedendaegschen de meeste eer zou aendoen.

Allen leggen zij hunne oploopendheid aen de voeten hunner Minnaeresfen neder. Venus belooft hun gunftig te zullen zijn, en zij doen allen in derzelver handen, eenen plegtigen eed van de gelukkige Zeelieden, die zij verklaert onder haere befcherming te nemen, in hunnen togt niet meerder te zullen ophouden.

„ De beroering werd geftild, en de baeren kemden zich, al morrende, vlak. Het rijzend zonnelicht beftraelde de bergen, die, aen hunne voeten, de waters van den Ganges zien ftroomen, toen de Bootsgezellen, boven van de mars, land ontdekten, dat zich, voor hun, verhefte. De Stuurman van Melinde, op dit gezicht van vreugde vervoerd, riep: „ Ziet daer het land van Calicut: „ ziet daer het gewest, dat gij, federt zo langen tijd, zoekt. Bij „ aldien de Indiën het doelwit uwer moeiten zijn, verheugt u dan, „ zij hebben een einde genomen." Gama, door eene godvruchtige blijdfchap aengedaen, werpt zich daedelijk neder, en, de handen naer den Hemel heffende, dankt hij denzelven voor de beweezene weldaeden. Een oogenblik te vooren was hij van de verfchrikkingen des doods omringd. Hij was verlost, en zag zich te gelijk op den oever van den Indus, en ten toppunt zijner wenfchen. Hij was eenen mensch gelijk, die, na eenen ijsfelijken droom, ontwaekt.

„ 't Is in 't midden deezer verwisfelingen van hoope en vreeze, 't is door zo veele opeengeftapelde gevaeren, 't is door zulke zwaere afmattingen, dat de fterv elingen hunnen naem der vergeetelheid kunnen ontrukken. Bij aldien men naer roem dorst, zo men bij de nakomelingfchap voor vermaerd wil gehouden worden, moet men in den adeldom zijner voorouderen niet berusten: men moet op geene vergulden bedden, en onder kostbaere vachten van Moscovien den tijd met flaepen doorbrengen: men moet zijne zinnen door geene uitgezogte fpijzen wetten, van de geneugtens der tafel tot de verzwakkende bekoorlijkheden der boschjes niet overgaen, waer men den wellust inademt, die het hart ontzenuwt, en het zelve ledig laet. Men moet, door roemruchtige bedrijven, eene grootheid verkrijgen, die ons toebehoort. Men moet den degen aengespen, de gevaeren en ftormen tarten, de geftrengheden der jaergetijden verdraegen, zich met brood der fmarte en van den arbeid voeden, met een vrolijk en gerust gelaet de bedreigingen van het fortuin en des doods, het bloed, de wonden en de flagting aenfchouwen. Aldus bedekt men zijn hart met een ondoordringlijk borstwapen, en leert men de ijdele eertitelen en de verachtelijke fchatten, die gefchenken van 't geval, en niet de prijs der deugd zijn, verfmaeden. Als dan befchouwt men uit den hoogften ftand, en zeer verre beneden zich, het kruipen en de doolingen der laeghartige eerzucht; en de luisterrijke beloningen komen, vroeg of laet, de verdienfte die dezelve met geene flinksheid zogt, en de zedigheid, welke haer fchuwde, opzoeken."

De

De Mensch in aangenaame Spectatoriaale Vertogen beschouwd. Door een Genootschap van Geleerde Mannen te Halle. Uit het Hoogduitsch vertaald, door G. M. NEBE. *Tiende Deel. Te Amsterdam by de* Wed. P. J. Entrop. *Behalven de Voorreden* 608 *bladz. in gr. octavo.*

Met de voltrekking van dit Deel neemt de Mensch zyn afscheid, wel vergenoegd over het heusch onthaal, dat hy by veele Leezers ontvangen heeft, na dien ze eenpaarig getuigen, dat hy hun dikwerf nu leerryk gesticht, dan op eene aangenaame wyze vermaakt heeft. Herhaalde keeren hebben wy gelegenheid gehad, om onzen Leezeren proeven van onderscheiden soort hier van mede te deelen; waar uit men genoegzaam kan afleiden, dat dit Werk, met het hoogste regt, naar eene voornaame plaats, onder de leerzaame Spectatoriaale Schriften, mag dingen. Nutte Kunsten en Weetenschappen worden 'er sterk in aangepreezen; de haatlyke Ondeugd wordt hier in 't heldere daglicht gesteld; belachlyke gebreken en berispenswaardige dwaasheden worden in dit Geschrift vernuftig doorgestreeken; en de beminlyke Deugd wordt 'er, van alle zyden, op eene deftige wyze, met bondige redenen, overtuigend, ter betragtinge in aangedrongen; ten einde een ieder, in zyne omstandigheden te noopen, om aan zyn verstandelyk en zedelyk character van Mensch te beantwoorden. ——— Om nu, met het afloopen van dit Werk, 'er nog een staal uit te berde te brengen, zullen wy ons bepaalen tot de volgende alhier voorgestelde gedagten, over het weezenlyk Geluk, die, onder de overweeging hier van, tevens strekken, om den Mensch zich zelven regt te leeren waardeeren, en zyn geluk niet van anderen te doen afhangen. Ze luiden aldus:

„ Nadien den mensch niets natuurlyker eigen is, dan de zucht tot bevordering van zyn geluk, zo behoeft men zich niet te verwonderen, dat de wyste lieden, ten allen tyde, zo veel moeite tot het ontdekken van dat geene, wat eigenlyk geluk is, en waarin het voornamelyk bestaat, hebben aangewend. Varro telde niet minder dan twee honderd en tachentig onderscheidene denkbeelden daar van op. Luciaan, een ander Schryver, benaarstigt zich, na dat hy eene uitvoerige naamlyst van de gevoelens der onderscheidene Wysgeeren had opgesteld, het ongegronde van dezelven aan te toonen, zonder echter zelf iets te bepaalen.

„ 't Geen in dit geval zo veele op den doolweg gebragt schynt te hebben, is ongetwyfeld het opzet, dat zy genomen hadden, om het geluk van den mensch tot een zeker vast punt te brengen, dat toch, zo het my toeschynt, niet anders, dan door het denkbeeld van veele daaraan verknochte dingen bestaan kan.

„ De eerste plaats wys ik aan de deugd toe, als welke eene moeder van het vergenoegen is. Deeze streelt onze gedachten, en maakt dat wy onszelven met lust en vermaak beschouwen. De

bloote deugd is echter niet toereikende genoeg, om den mensch gelukkig te maaken. Zy moet, ten minsten, met eenen maatigen voorraad van allerlei behoeften des levens vergezelschapt, en door geene ligchaamelyke ongemakken of smarten ontrust noch belast weezen. Een toeval van het graveel was sterk genoeg om den Stoicyn te doen uitroepen; dat hy door Zeno, zynen leermeester, misleid was, toen hy hem geleerd had, dat pyn of smart geen kwaal zy.

„ Maar, behalven dit, zo ontbreekt 'er nog zo veel aan, dat de deugd op zichzelve iemand gelukkig zou kunnen maaken, dat de hoogste trap dezelve in zekere gevallen, wanneer zy met een teder gemoed, met een gevoelig hart gepaard gaat, ons veeltyds de diepste wonden veroorzaaken, en ons inzonderheid verdrietig maaken kan. Tot voorbeelden hier van geef ik het medelyden, de vriendschap en de liefde op. Is het met de twee laatstgenoemde hartstochten niet veeltyds zo gelegen, dat wy ons hart zo geheel aan zeker voorwerp hangen, dat al ons geluk enkel en alleen van eenen anderen persoon afhangt? Iets in der daad, waar van ons geen aardsch verstand, hoe doorzichtig ook, eene voldoende reden geeven kan!

„ De mensch derhalven, die wezenlyk gelukkig zyn wil, moet buiten eene geneigdheid tot de deugd, ook tot eene zodanige *sterkte van geest* geraaken, dat hy zyn geluk in zichzelven bepaale, maar het niet op anderen laate aankomen. Een zodanig mensch zal alle de welmeenende dienstbewyzen betoonen, die men immer van het inwendigst mededoogen zou hebben kunnen verwachten; zonder dat de gewoone rampen en wederwaardigheden des menschelyken levens hem zo sterk treffen, dat ze zyne eigene rust verstooren. Ja zyne handelwyzen van dien aart zyn verdienstelyker dan die van andere menschen, om dat ze enkel uit eene drift van de deugd en de overtuiging zyner pligten voortspruiten, daar in tegendeel een mensch van eenen weekhartigen inborst juist dan, wanneer hy een ander bystaat, eenigermaaten kan worden aangezien, voor iemand die zichzelf goed doet. ——— Een mensch, welke die *sterkte van geest* bezit, van welke ik thans redeneere, die laat het wel aan zyne vrienden en beminnaars over, om hem gelukkig te maaken: maar hy zorgt ook, dat geen van beiden de magt in handen kryge, om hem ongelukkig te kunnen maaken.

„ Men kan uit dat geene, wat ik reeds gezegd hebbe, ook nog zien, dat 'er niets zwakker zyn kan, dan dat men zyn geluk in de goedkeuring van andere menschen zoeke; dewyl wy hetzelve op deeze wyze van onszelven geheel onafhangklyk maaken. Menschen, die dus gezind zyn, die hun voornaamste geluk in den lof en de toejuiching van andere zoeken, die zyn ook voor den nyd, deeze hartstocht, die niet alleen de verdrietigste, maar ook de ongerymdste onder allen is, blootgesteld.

„ De veiligste weg om sterk van geest te worden, en tot eenen

een onbepaalden ſtaat van geluk te geraaken, is een deugdzaam gemoed, welk met toereikende denkbeelden vervuld is, om de eenzaamheid te kunnen verdraagen, en zich met zichzelven op eene aangenaame wyze bezig te houden. De Studie is hier omtrent eene uitſteekende gezellinne; terwyl zy het gemoed een oneindig getal van gedachten in 't geheugen brengt, die alle bereid zyn door te breeken, en by de eerſte gelegenheid in orde gebragt te worden. Het gemoed ſchept veeltyds even zo veel vermaak in deeze zyne ſchatten na te zien, dezelven te vermeerderen, en in den behoorlyken vorm te gieten, als een Vorst geniet, wanneer hy zyn heirleger overziet.

„ Hierby moet ik zeggen, dat, gelyk zo een welgeſteld gemoed een heimelyk vergenoegen over het bewust zyn van zyne eigene volmaaktheden ondervind, en zich in alle gelegenheden verheugt, die het uitdaagen om zyne ſterkte te toonen; zo zal eene levendige verbeeldingskragt, by menſchen van een zwakker verſtand, een niet veel geringer genoegen verwekken. Men zou het eerſte den Hemel der Wyzen, en het laatſte het Paradys der Dwaazen kunnen noemen. Nochtans heeft 'er dit onderſcheid tusſchen die beiden plaats, dat, zo, gelyk het eerſte, natuurlyker wyze, die ſterkte en grootheid van ziel voortbrengt, die ik tot dus verre, als volſtrekt noodzaaklyk tot 's menſchen geluk, beſchreven hebbe; zo word het laatſte door elk toeval verwrikt of verydeld, en raakt onder de gewoone rampen verlooren.

„ Deeze *ſterkte* van geest, op welke de wisſelvalligheid des geluks niet vermag, is het, welke by het aanſchouwen van 't gevaar meer en meer toeneemt, en eenen Alexander in dat tydſtip van zyn leven, dat de Prins van Condé zo zeer heeft bewonderd, beweegen kon, terwyl zyn heirleger zich tegen hem verzettede, zyne Soldaaten te beveelen: zy zouden maar naar Macedonie wederkeeren, en hunne landslieden verhaalen, dat zy hunnen Koning, in het bedwingen der waereld, verlaaten hadden; dewyl hy, wat hem betrof, niet twyfelde, of hy zoude, werwaarts hy ook komen mogt, allerwegen wel een leger by elkander brengen. Deeze ſterkte ontdekt zich inzonderheid dan, wanneer een mensch in nood is, welke hem altoos, naar maate dat hem de boosheid of ongeregtigheid vernederen wil, grooter maakt. Om kort te gaan, deeze is het, die den deugdzaamen man allengs eene waarde op zichzelven leert ſtellen, en zyne woorden en werken eenen glans geeft, welke eindelyk hoogachting verwerft, en hem meer magt over anderen in handen geeft, dan alle voorrechten van geboorte en geluk doen kunnen. Die

Ja, die alleen leeft wel te vreden,
En juicht, wanneer de Waereld zucht,
Is ryk, ſchoon aardſche rykdom vlucht;
Zyn glori klimt in tegenheden.

Aanspraak door Dr. D. V. B. CRANEN, *aan de Clasfis van den Oeconomischen Tak binnen Naarden. Te Weesp by* R. Weege 1778. *Behalven het Voorberigt* 15 *bladz. in gr. octavo.*

Eene opwekkende aanmoediging ter handhaavinge van den Oeconomifchen Tak, byzonder ter voortzettinge van onze Inlandfche Fabricquen en Manufactuuren; met eene nevensgaande gepaste dankbetuiginge aan de Ed. Agtb. Heeren Burgermeesteren van Naarden, voor het vrye gebruik der Zaale van het Burger-Weeshuis aldaar, den Leden deezer Clasfe, tot het houden hunner Vergaderinge, verleend.

Kloostergefchiedenis van Pater ANJANUS HORN *en Pater* MANSUETUS OEHNINGER, *benevens de Geloofsbelydenis van den laatften. Uit het Hoogduitsch overgezet. Te Amfterdam by* A. D. Sellfchap 1778. *Behalven de Voorréden* 220 *bladz. in gr. octavo.*

Pater *Anjanus Horn* en Pater *Manfuetus Oehninger*, beiden Priesters en Predikers van de Orde der Capucynen, zyn, volgens dit verhaal, bloot gefteld geweest aan de fchreeuwendfte mishandelingen hun door de opgemelde Orde aangedaan, om dat ze zig ten ernftigfte aangekant hadden, tegen de menigvuldige ongeregeldheden en misbruiken, die onder dat Genootfchap ingefloopen waren. De eerstgemelde is 't, na eene dertigjaarige gevangenis, beftorven; en de laatstgenoemde is 't, na eene achtienjaarige gevangenis, gelukt, hunne handen te ontkomen: waarop hy, na herhaalde moeilykheden ondergaan te hebben, de leer der Gereformeerde Kerke te Berlyn opentlyk omhelsd en beleden heeft. ——— Hy geeft in dit Gefchrift eene breedvoerige ontvouwing van de hun aangedaane mishandelingen, met inmenginge van fcherpe aanmerkingen over de denk- en leevenswyze veeler Geestelyken; hegt aan zyn verhaal zyne Geloofsbelydenis, en befluit alles met een gebed voor vermaaning en waarfchouwing aan allen, die zig nog aan de Leer der Roomfche Kerke houden. — De Autheur komt in alles voor als een waarlyk ernftig en geloofwaardig Man; en zyn Gefchrift is dus gefchikt om invloed te kunnen hebben.

Azariazas Fabel van de Knollen en Aardappelen, *aan* D. W. H. F. J. O. *Te Nymegen by* I. v. Campen 1778. *In groot octavo* 8 *bladzyden.*

Het beste, dat men van dit Stukje kan zeggen, is dat het geschikt schynt ter bevorderinge van Eendragt; maar voor 't overige is de vinding geestloos, de uitvoering laf en langwylig, en de beryming aan den laagen kant. Een verschil van de Aardappelen met de Knollen, over derzelver verhevener oorsprong, onderfteund door den Sneeuwbal, en aangezet door zommige Gewassen, maar eendragtiglyk gezust door den Ajuin, wordt overgebragt op Godgeleerde verschillen, die onder al het woelen niet anders ten gevolg hebben, dan een heeten kop en eene koude ziel; waartegen de opsteller van dit Stukje de Eendragt aanpryst, zeggende ten flot,

Laat ons dan die gronden peylen
Met het dieplood van 't verstand,
En niet op een dwaalstar zeylen,
Zoeken wy 't Beloovde Land.
Laat ons innig dan betreuren
Aller Broedren haat en wrok,
En ontvlieden hen, die scheuren
's Heillands Naadeloozen Rok,
Die van Eeuwigheid beschouwd is
In zyn onwaardeerlyk Bloed,
En hier met zyn Geest bedouwd is,
Word regt needrig van gemoed.
Heeft ons dan dat Licht bescheenen?
Hooren wy tot Zion t'huis?
w'Hebben achting voor haar steenen
En ook deernis met haar kruis.

Nareden van M. G. DE CAMBON *geb.* V. D. WERKEN, *op haare Vertaaling van* HAMLET, *Treurspel. In octavo* 8 *bladz.*

Mejuffrouw *De Cambon* is eenigermaate gestoord, over het oordeel, dat wy wegens *Hamlet* geveld hebben (*); dit beweegt haar de characters der Persoonen van dit Treurspel nader te beschouwen, en derzelver gedrag, zo in 't pryswaardige als in 't laakbaare, open te leggen; ten einde te toonen, dat ze regt geschikt

(*) Zie boven, bl. 96.

schikt zyn naar het onderwerp en leerzaam beschouwd kunnen worden. Niets van dat alles ontkennen wy; als het onderwerp ten tooneele gevoerd moest worden, moesten de characters der persoonen en derzelver gedrag, waar uit men dan altoos leeringen kan trekken, van zodanig een aart zyn, als ze hier voorkomen. Maar wat noodzaak, om zulk een onderwerp ten tooneele te voeren? en dus een Treurspel te vertoonen, waarvan men, hoe volmaakt het zelfs ook uitgevoerd zou mogen weezen, met het hoogste regt mag zeggen, 't geen wy 'er van gezegd hebben: nadien het in zynen ganschen zamenhang bestaat, uit eene aaneenschakeling van kwaadaartige raadslagen en wreede bedryven, die ons gestadig haatlyke characters vertoont, en, over 't geheel, schoon men ieder character leerzaam kunne beschouwen, geen weezenlyke nutte leering behelst. Het doet ons niet vreemd, dat *Shakespear* in zyn tyd zodanig een onderwerp verkoos, en dat de Engelsche Natie daar in een welgevallen kon hebben; maar 't geen toen en daar gepast geoordeeld mogt worden, is daarom niet altyd en overal even zo goed geschikt. Het komt ons voor, dat het te ver afwykt van de tegenwoordige zagtere gesteldheid der Hollandsche Natie, en dus niet geschikt is om aan dezelve vry algemeen welgevallig te zyn. Mogelyk tasten wy hier in mis; maar 't zou ons spyten, te moeten erkennen, dat wy te gunstig over de Natie geoordeeld hebben; waaraan we ons egter nog liever schuldig zouden vinden dan dat men ons te laste lei', van de Natie te verdenken, dat ze vermaak had in 't beschouwen van wreedheid. Eene soortgelyke goede gedagte, die wy tot nog van de schoone kunne gevoed hebben, heeft ons ook doen schryven: *Zagter tooneelen zouden, naar 't ons voorkomt, beter geschikt zyn voor eene Vrouwlyke pen.* En schoon Mejuffrouw *De Cambon* dit niet moge toestaan, kunnen wy egter, om haaren wil, die goede gedagte nopens haare Sexe in 't algemeen niet opgeeven. 't Strekt, zo wy meenen, haarer Sexe ter eere, tederer van hart te zyn, dan de Mannen; en dit is haar, hoewel 'er zig nu of dan een ander voorbeeld moge opdoen, zo algemeen eigen, dat wy niet schroomen den gestelden regel, als op den beminnelyken aart der Kunne gegrond, voor waarheid te houden. Schoon dan een Treurspel van die natuur, als wy *Hamlet* beschouwen, ook eener Manlyke penne geen roem mogte baaren, neemt dit egter niet weg, dat het ons nog vreemder toeschynt, dat een Vrouwlyke pen zodanig een Stuk in 't Nederduitsch overbrengt. Intusschen zouden wy hier mede het Juffer-schap in geene deele het Treurspel willen afraaden; 'er is en blyft te over gelegenheid, om haare bevallige en aandoenlyke talenten ook in dit opzigt werkstellig te maaken, al is het, dat zy stukken van die natuur, als *Hamlet*, niet tot een onderwerp haarer oefenzugt verkiezen. ——— Hebben wy Mejuffrouw *De Cambon* eenigzins mishaagd door onze oordeelvelling, wy vleien ons met het denkbeeld, dat onze goede Patriotsche en haarer Kunne tot eer strekkende gedagten haar beweegen zullen, om ons weder in een gunstiger licht te beschouwen.

HEDENDAAGSCHE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

Byvoegzels en Verbeteringen op het Mosaïsch Recht, beschreeven door J. D. MICHAELIS. *Vooraan is geplaatst Verhandeling over het offeren van Menschen enz. van* JACOB BRYANT, *en achter aan eenige byzonderheden, over de oudste Geschiedenissen der Paarden en Stoeteryen, in Palestina en de nabuurige landen, inzonderheid Egypten en Arabien, door* J. D. MICHAELIS, *Hoogleeraar in de Wysbegeerte te Gottingen, Lid van de Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen, enz. Uit het Hoogduitsch en Engelsch vertaald. Te Haarlem by* J. Bosch, 1778. *in gr. 8vo.* 210 *bl.*

Hoe breed deeze Tytel ook moge weezen, bevat dit kleine Boekdeel meer dan dezelve uitdrukt. Niemand, die zes Stukken van MICHAELIS *Mosaïsch Recht* heeft, kan het missen. Van 't een en 't ander zal het volgend berigt de Leezers onzes Maandwerks overtuigen. Het eerste stuk, dat ons voorkomt is, eene *Verhandeling over het offeren van Menschen, in 't gemeen en van Kinderen in 't byzonder*, door den Heere JACOB BRYANT, waar van de Hoogleeraar MICHAELIS zynen Landgenooten eene Vertaaling bezorgd, en waar op hy, in zyn gemelde Werk, zich menigmaal beroepen heeft. Omtrent dit schriklyk en voor de Menschlyke natuur zo aanstootlyk gebruik, mogt de *Engelsche Schryver* met rede vraagen: „ Waar zou ik kunnen eindigen, indien ik iedere Stad, „ of elk Gewest, wilde opnoemen, daar deeze rampza„ lige gewoontens geheerscht hebben"? Hier op brengt hy zynen Leezer by *Grieken*, *Romeinen*, by de *Noordsche Volken*, en in de *Nieuwe Wereld;* de voorbeelden van deeze ontmenschte handelwyze ophaalende en met de stukken staavende; byzonder stilstaande op de wyze van offeren. Van den KRONUS der *Grieken* en den MOLOCH der *Pheniciers* gesprooken hebbende, schryft hy, „ niets kan ons aanstootlyker voorkomen, dan de Offeranden, dewelken de *Tyriers* en *Carthagers* aan deezen Afgod deeden. In

alle gewigtige voorvallen van den Staat, en alle kommerlyke tyden (*), offerden zy, als een geschenk aan de Goden en wel voornaamlyk aan den MOLOCH, het geen hun noodzaaklykst en kostbaarst was. Dan behalven deeze onbepaalde tyden van bloed te storten, hadden zy zekere byzondere en gezette tyden des jaars, waar in zy 'er Kinderen toe koozen, uit de aanzienlykste en edelste huizen (†). Indien iemand een eenig Kind hadt (§), was het te meer blootgesteld om ter dood gebragt te worden: om dat men dacht, dat zulk eene offerande te aangenaamer voor de Goden was, en een krachtiger middel om de algemeene welvaart te bevorderen. Die men aan KRONUS opofferde werden in de armen van een gegooten Beeld (**) geworpen, staande met uitgebreide armen, en de handen omhoog, om dezelve te ontvangen, in 't midden van een groot vuur en gloeijende van hette, ondertusschen keerde de Afgodt de handen naderhand na beneden, zoo dat zy uit dezelve in een' gloeijenden oven nedervielen. Voor andere Afgoden werden zy op eene andere wyze geslacht, en wel door de eigene handen hunner Ouderen. Wat kan 'er yslyker verbeelding geeven, dan een Vader, bezig om den meestbeminden zyner Zoonen tot zulk een helsch schouwspel te leiden? Of eene Moeder de bevalligste en waardste haarer Dochteren, nu even beginnende huwbaar te worden, om aan het Altaar van ASTEROTH of BAAL geslacht te worden? JUSTINUS beschryft deeze onnatuurlyke gewoonte op eenen aandoenlyken trant (††), en EUSEBIUS stelt het insgelyks zeer treffend voor (§§). Zodanig was hunne blinde yver dat dit geduurig geoefend wierd, en 'er bleef juist zo veel van de natuurlyke liefde onuitdoofd als 'er noodig was, om dit akelig tooneel, door de tederheid, die zy scheenen uit te drukken, tienmaaalen afgryslyker te maaken. Zy omarmden hunne kinderen op de hartlykste wyze, en spraken hun, met de teder-

(*) PORPHYRIUS. Lib. II. p. 224.
(†) PHILO *de Phœnic. Hist.* *apud* EUSEBIUM *Præp. Euangel.* Lib. IV. C. 6.
(§) EUSEBIUS in *laudem Constantini.*
(**) DIODORUS SICULUS. Lib. XX. p. 756.
(††) JUSTINUS *Historiarum.* Lib. XVIII. C. 6.
(§§) EUSEBIUS *Præp. Euang.* Lib. III. C. 15.

derste woorden, eenen moed in, ten einde zy niet mochten schrikken op het gezicht van deeze helsche vertooninge; hen biddende, dat zy zich met liefde aan dit schriklyk bedryf wilden onderwerpen. Ja, zo ras men een traan in hun bemerkte, of hun een onbedachte gil ontsnapte, smoorde de Moeder zulks door haar kussen; op dat 'er geen het minste blyk ware van eene aarsseling of tegenkanting, maar de offerande vrywillig zyn zoude (*). Naa deeze wreede liefkoozingen doorboorden zy hun het hart, of openden, op eenige andere wyze, de bronaderen van het leeven, en besmeerden, met het warme bloed, het Altaar en het stuursch gezicht van den Afgod (†). Deeze waren de gewoontens, die de *Israëliten* van de *Cananiten* leerden, het welk hun door den Koninglyken Dichter verweeten wordt (§)". —— Wy zullen onze Leezers met geen breeder verslag van deeze eislykheden ophouden; de vermeldde alleen zyn genoeg om elk met PLUTARCHUS te doen vraagen: „Zegt „ my nu, zo de Monsters der oude tyden, de *Typhons*, „ en de Reuzen de Goden verdreeven, en in derzelver „ plaats de Wereld regeerden, of zy wel een yslyker „ dienst konden vorderen, dan deeze helsche plechtigheden en Offeranden"?

Het tweede stuk, in deezen bundel bevat, voert tot opschrift: *Eenige verdere Aanmerkingen over de Plegtigheden der Phœniciers, en in 't byzonder over hunne Geheimzinnige Offeranden*, door denzelfden BRYANT. De inhoud daar van kwam den Eerw. STERK, den *Nederduitschen Vertaaler*, zo merkwaardig voor, dat hy besloot dit stuk mede te vertaalen, „ om dus aan geleerde *Nederlanderen*, gelyk „ hy berigt, stoffe tot verder onderzoek te geeven: „ hoewel ik naderhand gezien heb, dat dit stuk niet in „ 't *Hoogduitsch* vertaald is, waarschynlyk, dewyl het „ geene zoo rechtstreeksche betrekking tot het *Mosaïsch* „ *Recht* heeft". De groote zaak komt hier op uit, dat de Heer BRYANT de *Geheimzinnige Offeranden* der *Phœniciers* de

(*) MINUCIUS FELIX, p. 293.

(†) De *Scythen* vergaderden het bloed in een schotel. HERODOTUS Lib. IV. De *Germanen* deeden 't zelfde, SCHEDIUS *de Diis Germanis*, p. 390. TACITUS *Annal.* Lib. XIV. C. 30.

(§) Psalm CVI. vs. 34, enz.

de eenige van die soort onder de *Heidenen*, houdt voor bedryven die geene betrekking hadden op iets dat voorby was; maar zagen op zekere groote Gebeurtenis, die naderhand zou voorvallen. „ Waarschynlyk, schryft hy, waren zy ingesteld, ingevolge van eene Prophetische overlevering, die ik my verbeeldde, dat onder de Nakomelingschap van ESAU bewaard zyn, en door dezelve tot de *Cananiten* overgebragt. Hoewel men niet kunne twyfelen of dezelve is met veele uitheemsche stoffe vermengd, en naar den smaak der Grieken geschoeid en opgeschikt. Dan laat ons voor dit vreemde tooizel eens wat inschikken, en al het beuzelachtige, zo veel mogelyk, daar van afzonderen, misschien zullen wy dan tot de waarheid, die daar onder verborgen ligt, kunnen doordringen". ——— Waar op BRYANT 'er deeze schets van geeft. Dat EL, „ de Opperste Godheid, wiens Medehelpers de *Elohim* waren, naa verloop van tyd, een Zoon zou hebben, *een zeer geliefden*, *een eeniggeboorenen*, *die ontvangen zou worden door Genade*, gelyk zommigen het vertaalen, maar volgens myne vertaaling van den *oorsprong des lichts*. Hy zoude JEOUD (**) heeten, onverschillig wat deeze naam ook mooge bedoelen, en als eene *Offerande* aan zynen Vader worden opgeofferd, tot eene *Voldoening* en *verlossing*, om de zonden van anderen te verzoenen en Gods Regtvaardige wraak af te wenden, om een *algemeen bederf*, en teffens eenen geheelen ondergang voor te komen. En 't is verder aanmerkelyk, dat hy deeze groote Offerande zou doen omhangen met de tekenen der Koninglyke Waardigheid". Hy voegt 'er nevens, „ Waarlyk dit zyn zeer sterke uitdrukkingen, en het is over het algemeen eene zamenloop van omstandigheden, die ongemeen veel betekenen: het welk niet enkel toevallig zyn kan. Alles waar toe ik in het geheele beloop van dit verhaal vryheid verzogt heb, is om te mogen veronderstellen, dat deeze Geheimzinnige Offerande iets, het geen nog toekomstig was, heeft afgebeeld; en hoe zeer zy dan strooken met die groote gebeurtenisse, waar op ik my verbeeldde, dat dezelve zinspeelt, laat ik aan het oordeel van den Leezer over. Ik ben van gedachten, dat men niet kan nalaaten dit als een zeer verbaazend stuk in de Geschiedenissen aan te merken". Om 'er zo veel kragts in te stellen en zo veel me-

(*) By sommigen vooronderstelt dezelfde te zyn als JEHID, Gen. XXII. vs. 1.

mede op te hebben, zou, onzes agtens, de bron deezer geschiedenisse beter en zuiverder behooren te zyn, dan die van SANCHONIATO; van wien de Heer BRYANT, in deeze eigenste Verhandeling, gansch niet gunstig spreekt.

Rechtstreeksoher betrekking dan deeze twee Verhandelingen tot het *Mozaïsch Regt* heeft het derde gedeelte van dit Werkje. Behelzende *Byvoegzels* en *Verbeteringen* op dat Werk. Wie 't zelve las, ontdekte menigmaal den waagzieken geest van den Hoogleeraar MICHAËLIS in het verlaaten van 't betreeden spoor en het opslaan van eenen nieuwen weg. Niet zelden is 't gebeurt dat hy zichzelven voorby geloopen en misgekeeken hebbe; en ook zomwylen gelukte het hem nieuwe ontdekkingen te doen tot staaving van zyne voorgaande waarneemingen. Wel eens werd hy van anderen over deeze en geene byzonderheid nader onderhouden of tegengesprooken. Hier uit zyn deeze *Byvoegzels* en *Aantekeningen* gebooren. Men ontmoet 'er Ophelderingen, Wederleggingen, Wegneemingen. Zomtyds geheele Paragraaphen, die tusschen de oude moeten ingevoegd worden. De veranderingen zyn zo veelvuldig dat iemand wel zal doen met in het Werk zelve een teken te stellen waar hy de Byvoegzels moet naslaan, 't geen zeer gemaklyk kan geschieden, dewyl en bladzyde en Regel worden opgegeeven. Men zou, zonder zulks, veel ligt gevaar loopen, om, met het gezag van MICHAELIS, iets te bewyzen 't geen hy zelve omverstoot, en niet wil aanmerken als door hem geschreeven: waarom hy ons meermaalen beveelt, *doet alles, wat daar volgt, tot het einde van die afdeeling, uit, en lees in deszelfs plaats.* Van zeer ongelyk gewigt en aanbelang zyn deeze Byvoegzels en Aantekeningen. De Eerw. Heer Vertaaler betuigt, „ het genoegen gehadt te hebben, van „ 'er verscheide Verbeteringen in te vinden, die hy, zon„ der deeze lyst gezien te hebben, reeds in zyne Ver„ taaling gebragt hadt, en dus hier met stilzwygen kon „ voorbygaan". De Hoogleeraar heeft zeker zyn Werk met veel aandagts overgezien, en niets, 't welk hy zyner opmerkinge waardig oordeelde, onopgetekend gelaaten: zyne twyfelingen zelve brengt hy den Leezer onder 't ooge; zo schryft hy elders: „ Het geen ik te „ deezer plaatze van JOSEPHUS en de geschudde Rybaan „ geschreeven heb, is my naderhand verdacht geworden; nogthans laat ik het staan, zo wel om dat ik het

„ niet met zekerheid kan verwerpen, als ook, om, in-
„ gevalle het te verwerpen ware, voor myne Leezeren
„ niet te verbergen, dat ik vreeze gedwaald te heb-
„ ben".

Het vierde gedeelte van dit Werkje, behelst *Eenige byzonderheden over de oudste Geschiedenissen der Paarden Stoeteryen in Palestina en de nabuurige Landen, inzonderheid Egypten en Arabien, als een Byvoegzel voor het Derde Deel van het Mosaïsch Recht.* Hier omtrent betuigt de Schryver zelve: „ Dewyl dit Deel van het Mosaïsch Recht de overige in grootte al te ongelyk is, ben ik verzogt, om 'er by de tweede Uitgaave een aanhangzel by te voegen, ten einde dien misstand te verhelpen. My viel in, dat ik §. 166 beloofd hadt, op de eene of de andere plaatze over de oudste Geschiedenissen der Paarden en Stoeteryen te zullen handelen, waar toe de Bybel my stoffen oplevert, die nog niet gebezigd zyn: en dit komt my, dewyl de geschiedenis der Stoeteryen buiten dien zoo dikwyls invloed op het Mosaïsch Recht heeft, als het gevoeglykst onderwerp tot zulk een byvoegzel voor. ——— Het is alleenlyk een afgebrooken stuk der geschiedenisse, en enkel uit den Bybel opgezocht, uit de oudste berichten van het Menschlyk geslacht, welker optekenaaren zelve in die landen leefden, van dewelke zy schreeven".

Aan dit oogmerk beantwoordt het stuk volkomen, en 't zal buiten twyfel, met genoegen, geleezen worden. MICHAELIS maakt drie groote Tydperken, waar in hy zyne Byzonderheden schikt. Het eerste dat der Aardsvaderen tot op MOSES. Het tweede van MOSES tot DAVID. Het derde van SALOMO tot de Verwoesting van *Jerusalem*, onder NEBUCADNEZAR. „ In deezen tyd", schryft MICHAELIS, „ werd het Paard by de Israeliten hoe langer hoe algemeener bekend. SALOMO zelf recht eene ruitery op, die, voor het eerste begin, al vry sterk was, 1 Kon. V. 6. X. 26. 2 Chron. I. 14. IX. 25; want zy bestondt in 12,000 Ruiteren en 140 Krygswagens. Dit is veel voor eenen Koning, die alle zyne Paarden uit een vreemd Land moet koopen maar het kwam evenwel nog niet in vergelykinge met de Ruiterye, die men toen in Ægypten hadt; want toen PHARAO SCHISCHAK het Land van Palestina, onder den Opvolger van Salomo,

mo, den Oorlog aandeedt, bestondt deeze, in zestig duizend mannen te paard en twaalfhonderd Krygswagens.

„ Het is, in dit opzicht, merkwaardig, dat men de Israëlieten in den Oorlog niet meer ziet overwinnen, noch vindt dat zy vreeslyker geworden waren, naa dat SALOMO hun eene Ruitery gegeeven hadt. David was, met zyn voetvolk alleen, geducht, eindigde alle zyne Oorlogen, naa veelvuldige wisselvalligheden, van het geluk, evenwel altoos ten laatsten met de overwinninge, en veroverde gewesten, of, om eigenlyker te spreeken, Koningryken, die zyn Zoon Salomo, met eene Ruiterye van 12, 000 mannen, en een vry groot getal van nutlooze krygswagens wederom verloor: —— en zyn kleinzoon moest onder de Ægyptenaaren bukken. Zoude het vertrouwen op de Ruiterye, die men van den Vyand hadt overgenomen, en het voorrecht, het geen men aan eenen Ruiter, boven eenen voetknecht, gewoon is toe te schryven, zoude dit tot verval van het voetvolk ook iets toegebragt hebben? Dit is niet zelden het gevolg van deeze zaak, en het is dan een groot ongeluk voor een land; want een Volk het welk de overmacht van standhoudend voetvolk heeft, behaalt doorgaans de overwinning, hoewel de Ruitery dezelve grooter en gemaklyker maake. In dit geval zoude de Wet van MOSES, dewelke den Koningen verboodt veele Paarden te houden (*), door de uitkomst nog meer gerechtvaardigd zyn, dan ik in het *Mosaïsch Recht* durfde hoopen. Zo veel is zeker, van den tyd van Salomo af, zyn die van Juda, en de Israëlieten in het algemeen, nooit wederom geducht geweest in den Oorlog, tot den ondergang van hunnen staat toe, wiens puinhoopen zy onder Zedekia, dapper genoeg schynen verdeedigd te hebben. —— Hun tyd van overwinning hadt met David een einde, en begon niet weder, dan onder de Makkebeërs: toen overtroffen zy alles, wat van hunne voorouderen onder David verhaald word, zulk een dapper Volk heeft men niet ligt ergens gevonden, als zy onder Judas Makkabæus, en zyne Broederen waren. Dan toen streeden zy ook wederom te voet.

„ Deeze Ruitery en Krygswagens lagen ten tyde van Sa-

(*) §. 54 van het *Mosaïsch Regt.* No. 5. Deut. XVII. 16.

Salomo, juist zo als in Ægypten het gebruik was, in steden by elkanderen, alwaar 'er Stallen voor gebouwd waren. 1 Kon. X. 26. 2 Chron. I. 14. IX. 25. In het getal van deeze Stallen moet een groote schryffout begaan zyn, want 1 Kon. V. 6 vindt men 'er veertig duizend, en 2 Chron. IX. 25, niet meer dan vier duizend. Zekerlyk heeft men zich aan de kleinste begrooting te houden: en waarlyk ik zoude wel te vrede zyn, al wierd 'er een nog veel kleinder getal genoemd. Het getal van 4000 is by my byna even zeer verdacht, als dat van 40,000; en 400 Stallen (*), zo als Homerus verhaalt dat te Theben waren, zouden voor de Ruiterye van Salomo genoeg geweest zyn, al ware het ook, dat ieder van zyne 12,000 Ruiteren vyf Paarden gehad hadt, gelyk wy te vooren van de Philistynen zagen. Het getal is zekerlyk verkeerd afgeschreeven, hoe het moet verbeterd worden, kan ik niet zeggen. Ook komt my het getal der Oorlogswapens van SALOMO en SCHISCHAK verdacht voor."

Eindelyk ontmoeten wy in dit Boekdeel, een *Lyst der Schriften van den Schryver van het Mosaïsch Recht. Met aanwyzinge van den Drukker, en, in gevalle zy niet meer afzonderlyk te bekomen zyn, van de Verzameling, in welke zy gevonden worden.* Deeze Lyst loopt tot het getal van 61. Wy kunnen 'er den arbeidzaamen schryfyver* van MICHAELIS uit opmaaken, en tevens, met een opslag van het oog, zien, wat men van deeze en geene zyner Werken, naa zyn eigen oordeel, te houde hebbe. By voorbeeld. Het eerste Werk op deeze Boeklyst is, *Dissertatio de punctorum Hebraicorum antiquitate.* Halle 1739, met

(*) ארות heeten zy in het Hebreeuwsch. Men heeft dit zelfde woord ook in het Syrisch en Arabisch, in welke beide taalen het *Stallen* betekent. Daar is 'er, welke, om de zwaarigheid te ontgaan, die 'er in het buitenspoorig getal van 40,000 Stallen gevonden wordt, dezelve in even zo veele kribben, ieder voor één Paard, willen veranderen. BOCHART, (*Hierozoic.* Tom. I. p. 155.) Dan hier mede is de andere zwaarigheid nog niet weggenomen; dat 'er het eerstemaal 40,000, het tweede slegts 4000 geteld worden; om niet te zeggen dat het eene zonderlinge manier van rekenen is, de kribben te tellen.

met dit byvoegzel. („ Is niet meer te bekomen; dan „ men kan ze ook gemaklyk missen, dewyl de Schryver, „ in het tweede deel van zyne Mengelstoffen, eenen „ aanvang gemaakt heeft, om dit stuk vollediger, en „ ten deele volgens andere begrippen te verhandelen".)

Verklaaring over het Nieuwe Testament van CH. H. HEUMANN, *in deszelfs leeven Hoógleeraar der Godgel. Wysg. en Geschied. op de Hooge School te Gottingen. Derde Deel. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Leeuwaarden en te Franeker by* H. A. de Chalmot *en* D. Romar, 1777. *In groot octavo* 495 *bladz.*

Dit derde Deel, dat bepaeld is ter overweginge der elf eerste Hoofdstukken van 't Euangelie van *Joannes*, levert, niet minder dan de twee voorige Deien, over de drie eerste Euangelien, een aental van bedenkingen en aenmerkingen over deze en gene plaetzen van dit Apostólisch Geschrift, die ten bewyze van des Hoogleeraers bekwaemheid in de Uitlegkunde strekken. Zyn Hoogeerwaerde behandelt de daer in voorkomende duisterheden, zo ten opzichte van de tael, als met betrekking tot het zaeklyk bedoelde, met de vereischte oplettendheid, en de verschillende gevoelens der Uitleggeren met alle bescheidenheid; terwyl hy, naer zyne denkwyze, alles aenwend, om dit gedeelte der Euangeliebladeren een duidelyk licht by te zetten. —— Laet ons, ter proeve hier van, het oog slaen op 's Mans voorstelling, wegens het bedoelde in 's Heilands woorden, Joh. IV. 48.

Een Koninglyk *Amptenaar* (*), wiens Zoon krank was, had zich, volgens v. 46 en 47, tot Jezus gekeerd, en

(*) In die betekenis, zegt de Hoogleeraer, gebruikt *Josephus* het woord βασιλικός, hier door den Euangelist gebezigd, wanneer hy spreekt van de Amptenaren van den Parthischen Koning, en zo ook van de Amptenaren van Koning Herodes, die hy kort te vooren deszelfs ὑπηρέτας genoemd had. Zie JOSEPH. *Oorl. B. VII. H. V.* §. 2. en *Oudh. B. XV. H.* 8. §. 4. En zo heten ook by *Livius*. (L. XL. C. 4,) de Koninglyke Amptenaren *Regii*.

en hem gebeden, dat hy te Capernaum geliefde te komen, om zynen aldaer op sterven liggenden Zoon gezond te maken. Op dit verzoek nu is des Heilands tael, v. 48. *Wanneer gy gene tekenen en wonderen ziet, zo gelooft gy niet.* Met recht mag men hier, als in den eersten opslag verwonderd, vragen, hoe heeft men dit te verstaen? Niemand immers was verplicht, om te gelooven, dat Jezus de Messias was, indien hy 't niet door wonderwerken bewees. Dit toch was één der kenmerken van den Messias door de Propheeten opgegeeven, en Jezus beriep zich daer op by ene andere gelegenheid. Zie Matth. XI. 2—6. en Luc. VII. 19—23. Ja Jezus had, gelyk de Hoogleeraer vervolgt, Joh. X. 37, zelfs gezegd: *indien ik de werken van mynen Vader niet doe;* dat is, indien ik gene Godlyke wonderwerken verrichte, en door dat middel doe blyken, dat ik de Messias ben, *zo gelooft my niet*, dewyl gy dan niet verplicht zyt om aen my te gelooven. —— De Hoogleeraer betuigt genen Uitlegger gevonden te hebben, die hem daeromtrent voldaen heeft; en hy acht het onnoodig veler verklaringen te berde te brengen. Alleenlyk maekt hy nog gewag van 't gevoelen van twee Godgeleerden, die hunne gedachten, in ene opzetlyke kleine verhandeling over dit onderwerp, gemeen gemaekt hebben.

De eerste leest deze woorden aldus: *indien gy gene wonderwerken van my ziet, zo gelooft niet aan my;* dat is, ik wil niet dat gy aen my zult gelooven, ingevalle ik gene wonderwerken verrichte. Maer deze betekenis komt hier, gelyk onze Uitlegger zeer wel aenmerkt, gansch niet te passe. En 't komt hem voor, dat men deze verklaring slecht verdedigt, als men bemerkt, dat deze woorden te houden zyn, voor ene troostryke aenspraek, waer mede Christus dezen hulpzoekenden Vader te kennen gaf, dat hy zyn gebed verhooren en hem helpen zou. —— Niet beter is 't, zynes oordeels, gesteld met de uitlegging, welke een tweede Godgeleerde voordraegt. Deze veronderstelt, dat de Koninglyke Amptenaer te kennen gegeven heeft, „ dat hy, by aldien hy „ zynen Zoon, door een wonderwerk van den dood „ verloste, aen hem zou gelooven." En hier op zou Christus dan ten antwoord geven: „ ja, ik ken uwe ver„ keerdheid wel, dat gy zonder wonderwerken niet ge„ looven wilt". Volgens dezen Godgeleerden had de

Amp-

Amptenaer wel gehoord van wonderen, die Jezus gedaen had, maer hy geloofde de echtheid dier verhalen niet; en begeerde, om die rede, dat Jezus hem nu zodanig een een wonderwerk zou laten zien. —— Edoch, behalven dat de vooronderstelling geen grond heeft, zo is 't duidelyk genoeg te bespeuren, zegt de Hoogleeraer, dat deze Man reeds geloofde; dat Jezus wonderen doen kon; dat hy zich om geen andere reden by hem vervoegde; en dat hy Jezus alleen ernstig smeekte, om zyne wondermagt ook aen zynen dood kranken Zoon te vertoonen.

Op deze afwyzing dier gevoelens, brengt ons de Hoogleeraer, eer hy zyne eigene uitlegging voorstelt, onder 't oog enen misslag, die meermaels in 't verklaren der Heilige Schriften begaen word. Men neemt, zegt hy, het geen in *sensu respectivo* gesproken of geschreven is, op, in *senso absoluto*; dat is, men neemt, het geen op zekere byzondere omstandigheden betreklyk is, zo op, als of het algemeen verstaen moest worden (*). En deze misslag heeft, zynes oordeels, ook hier plaets; men verklaert des Heilands woorden in een al-

(*) Dezen misslag merkt de Hoogleeraer, onder anderen, op in veler verklaringen van Matth. V. 38—42. en zo ook Matth. VI. 25—34. Zy vatten, zegt hy, deze vermaningen van *Christus* op in eenen volstrekten zin, daar ze nogtans eenen betreklyken zin hebben. Zy menen dat *Christus* dit allen menschen, zonder onderscheid van tyden en omstandigheden, voorschryft, daer hy dit voorschrift nogtans alleen aen een byzonder slag van Menschen, en met betrekkinge op zekere omstandigheden gegeven heeft. De Heer spreekt naemlyk in deze zyne Bergpredicatie, dikwils dezulken in 't byzonder aen, die zyne Leerlingen geworden waren, en hy spreekt tot hen, met betrekking tot den staet, in welken zy zich zouden bevinden, te weten blootgesteld aen vervolgingen en mishandelingen door de Ongeloovigen. Als men deze zyne lessen in dien betreklyken zin verklaert, zyn ze verstaenbaer; waertegen zy, als ze in een algemenen zin opgenomen worden, zekerlyk te streng en zelfs onmogelyk te betragten in de zamenlevinge voorkomen. By mangel van dit op te merken, heeft men 'er gevonden, die 'er uit wilden afleiden, dat het een Christen nooit geoorloofd zou zyn hulp by de Overheid te zoeken, ja dat een Christen niets moet bezitten, noch voor den toekomenden tyd zorgen: denkbeelden, die *Jesus*, buiten tegenspraek, geenzins heeft willen inboezemen.

algemenen zin, zonder acht te geven op de byzondere omstandigheden, waer in ze gesproken zyn, die den zin nader bepalen.

„ Men heeft hier, dus vervolgt hy, zyne eigene verklaring gevende, in het oog te houden, dat Christus thans met eenen man te doen hadt, welken niet onbekend konde zyn, welk wonderwerk *Jezus* op de bruiloft te Cana, eene Stad, die naauwlyks eene dagreize verre van Capernaum af lag, gedaan hadt, en dat hy zich naderhand te Jerusalem ook op het paaschfeest, als eenen wonderdoender vertoond hadt. Dan hier by was zyn hart koel gebleeven, en de zorgen der waereld hadden die voor zyne ziele belet, in zyn gemoed op te komen. Maar thans, nu zyn Zoon doodkrank was, thans herinnert hy zich eerst, wat hy van Jesus gehoord hadt, en bedenkt met *Nicodemus*, dat niemand zulke wonderen kan doen, ten zy God met hem zy. Terstond neemt hy het besluit, om zich na dien Wonderwerker te begeeven, en vertrouwt van hem, dat hy zich wel over hem zoude ontfermen, en zynen Zoon by het leeven houden. *Heere, als 'er droefnis is, zoekt men u*, konde men hier ook zeggen. En dit is het, het geen *Christus* hem thans onder 't oog brengt. Gy zyt van zulken aart, wil *Jesus* zeggen, dat gy, wanneer uw eige nood u niet tot my voert, niet by my komt, en u door myne wonderwerken niet laat beweegen, om aan my te gelooven, maar in uwe vleeschlyke gerustheid geduurig voortgaat. Maar nu komt gy by my, en nu dit ongeval u treft, erkent gy eerst, dat ik Godlyke wonderwerken doen, dat ik ook u helpen kan. Ja Heere, was het antwoord, nu erken, nu geloof ik het. Ontferm u daarom over my, gaa met my, en toon uwe wondermacht aan mynen Zoone, die zich thans in het uiterste gevaar van zyn leeven bevindt.

„ Men moet derhalven de woorden van onzen Zaligmaaker op deeze wyze omschryven. „ Indien 'er geen geval „ gebeurt, het welk u doet wenschen, dat ik aan u zelve, en ten uwen eigen voordeele, wonderwerken „ mooge verrichten, indien gy zelve dus myne wonderwerken niet ziet, of aan u zelve ondervindt, laat gy „ u door myne andere daaden, al hadt gy 'er ook nog „ zo veel van gehoord, niet beweegen, om aan my te „ gelooven". Hier komen de woorden van *Cicero* te

pas-

passe, over de Pligten, B. I. H. 9. De dingen, die ons zelven schadelyk of vorderlyk zyn, gaan ons meer ter harte, dan die, welken anderen nuttig of hinderlyk zyn, die wy als op een verren afstand van ons beschouwen. Dat *Johannes*, toen hy deeze woorden van *Jesus* optekende, de woorden *aan u zelven*, heeft overgeslaagen, heeft men aan de gewoone beknoptheid van zynen styl toe te schryven. Wy ontmoeten immers in deeze woorden van onzen Zaligmaaker nog twee uitlaatingen. (1.) Wy leezen: *indien gy geene tekenen en wonderwerken ziet*, in plaatze van: *indien gy geene tekenen en wonderen* van my *ziet*. En (2.) *zoo gelooft gy niet*, in plaatze van: *zoo gelooft gy niet aan my*. Dan alle deeze drie uitlaatingen kan men, indien men op het oogmerk en den samenhang naauwkeurig let, gemaklyk invullen".

Volgens des Hoogleeraers opmerking, is deze beknopte schryfwyze *Johannes* zo by uitstek eigen, dat ze wel in acht genomen behoore te worden; waerom wy 'er, by deze gelegenheid, nog met een kort woord gewag van zullen maken, met het bybrengen van twee of drie voorbeelden, die onze Uitlegger ons aan de hand geeft. —— „ Men ontmoet, zegt hy, in dit Evangelie, hier en daar eenige duisternis, daar uit ontstaande, dat de Evangelist beknopt van styl is, in zyne verhaalen, en dikwils meer in zyne gedachten hadt, dan hy door woorden uitdrukte. Zyne Evangelische geschiedenis vereischt daarom eenen Leezer in de konst van denken geoefend, dewelke nu eens uit het oogmerk van den Schryver, dan eens uit de omstandigheden eener gebeurtenisse of eener redenvoeringe, dan eens wederom uit gelykluidende plaatzen, op zekere gronden weet te besluiten, hoe een verhaal of eene redenvoering behoore ingevuld, en in het vereischte verband gebracht te worden" (*); zo heeft men, naer des Hoogleeraers gedachten, Joh. I: 18, uit den zamenhang en den aert der redeneringe, ten rechten verstande, in dezervoege in te vullen. *Niemand heeft*

(*) De groote *Flacius*, zegt de Hoogleeraer, heeft ons hiervan reeds een denkbeeld gegeeven, wanneer hy in zyne Clavis Scripturæ Sacræ. P. II. p. 390. schryft: *Talibus subintelligendis defectibus* (scilicet *circumstantiarum omissionibus ab interprete supplendis*,) *plenus est Joannes.*

heeft God ooit gezien, zelfs Moses niet; maar *de eeniggeboren Zoon*, *die in den schoot des Vaders is*, deze heeft hem gezien, *die heeft* hem ons *verklaert*. —— De woorden v. 20, *Hy beleed*, *ik ben de Christus niet*, vooronderstellen ene voorafgaende Vraeg, Zyt gy de Christus? —— Met te zeggen H. II. 24, *Maer Jesus vertrouwde zich hun niet* geeft de Euangelist ingewikkeld te kennen, dat *Jesus* de Stad verliet, en zich geduurende den nacht elders ophield, gelyk hy gewoon was. Vergel. H. VIII. 1, 2. Luc. XXI. 37, 38. XXII. 39. Even zo duid de Euangelist ingewikkeld aen, dat *Jesus* door zyne Vyanden vervolgd werd, als hy H. IV. 3. schryft, *Zo verliet Jesus Judea*, *en ging naer Galilea*". —— De aenhaling dezer plaetse herinnert ons ene andere plaets, die in dit opzicht aenmerking verdient, waerom wy des Schryvers bedenking over dezelve ten laetste hier nog zullen byvoegen.

Wy leezen Joh. IV. 43, 44: *Jesus ging henen naer Galilea; want hy heeft zelve getuigd, dat een Propheet in zyn eigen Vaderland geen eere heeft.* Dit *want*, en deze redengeving komt hier vreemd voor, dat verschillende uitleggingen veroorzaekt heeft. 't Is zeker, dat de Euangelist op *Nazareth* doelt; maer hoe brengt men die plaets geschiktlyk in den Tekst?

„ Men herinnere zich maer, zegt onze Uitlegger, de beknoptheid van den Evangelist, die meermaals eene invulling vordert. Het geen hy met stilzwygen voorbygaat is meestal gemaklyk, maar somtyds ook moeilyk, te vinden. Onder de voorbeelden van de laatste soort, behoort ook de tegenwoordige plaatze. *Johannes* hadt in zyne gedachten: *Jesus trok in Galilea*, maar niet in zyne Stad Nazareth, dewelke in Galilea ligt. *Want*, *sprak hy*, *een Propheet wordt in zyn Vaderland*, (of liever,) in zyne *woonplaatze niet geacht*. Dan *Johannes* maakt geen uitdruklyk gewag van de Stad Nazareth, en verwacht van zyne Leezers, dat zy, weetende dat Nazareth tot dus verre de woonplaatze van *Jesus* geweest was, deeze uitlaating wel zouden bemerken. Het is waar, deeze uitlaating is ongemeen sterk, dan soortgelyke uitlaatingen, waar by een geheel lid van den volzin verzweegen wordt, vindt men meermaalen in de Heilige Schriftuure. *Glassius* heeft *L. IV*, *Tr. II. Obs. IV*. eene byzondere aanmerking gemaakt, *de ellipsi integri orationis membri*, en brengt

brengt daar veele foortgelyke voorbeelden by. Hier toe behoort nu ook de tegenwoordige *ellipsis* of uitlaating; dewelke insgelyks door *Erasmus* bemerkt is, schoon hy die gaaping op eene andere wyze, weggenomen hebbe. Maar *Hammond* is, gelyk ik op dit oogenblik eerst ontdekke, geheel en al van myn gevoelen.

Leerreden van W. V. D. SOUW, *Henr. & Elia fr. Predikant te Nieuwer-Amstel, ter bevestiging van* CH. S. DUYTSCH *tot Leeraar te Mydrecht.* —— *En*

Intree-reeden uitgesprooken door CH. S. DUYTSCH *voor de Gemeynte van Mydrecht. Beiden te bekomen te Amsteldam, by* D. Swart *en* I. Scholten. *In groot octavo.*

De byzonderheid van 't geval, een Joodsche Rabby, niet alleen een Lidmaat der Gereformeerde Kerke, maer ook een Proponent in dezelve geworden, en daer op in de Gemeente te Mydrecht wettig als Leeraer beroepen, die den 7den September 1777 aldaer bevestigd is geworden, en zyne intreereden gedaen heeft, maekt deze twee Leerredenen opmerkelyk. Wat de uitvoering betreft, de Verklaring der Teksten, Zach. VIII. 23. en Eph. III. 8. is byster gerekt, en meer vervuld met bykomende denkbeelden en gemeene plaetzen der Godgeleerdheid, dan men nu anders gewoonlyk in onze Nederlandsche Kerke hoort. Verder is de Toepasfing redelyk wel geschikt naer de tydsomstandigheden; byzonder opmerkelyk in dezelve is de verzekerende betuiging van den Eerwaerden *v. d. Souw*, nopens de oprechtheid van den beroepen Leeraer, en het verslag dat de Eerwaerde *Duitsch* van zynen Levensloop geeft.

Jubelrede, uitgesproken den 1 *Febr.* 1778, *door* J. G. MANGER, *nu rustend Euangeliedienaar in de Hervormde Nederduitsche Gemeente van Christus binnen Delft, wanneer deszelfs vyftigjaarigen Predikdienst vervuld was. Te Delft by* E. v. d. Smout, 1778. *Behalven de Opdragt* 29 *bladz. in quarto.*

Jubeljaars Predikatie, uitgesproken den 23 *Maart* 1777, *door* G. BLAAUW, *Leeraar in de Gemeente der Doopsgezinden te Wormerveer op het Zuid, ter dankbaare en heuglyke gedagtenis van zynen vyftigjaarigen Predikdienst. Te Amsterdam by* L. v. Hulst. *In quarto* 35 *bladz.*

In beide deze Leerredenen hoort men twee bejaerde Leeraers hunne dankbaerheid betuigen voor Gods weldaden aen hun bewezen, geduurende hunnen vyftigjarigen Predikdienst, waeruit ze tevens aenleiding nemen, om der Gemeente ten goede op te wekken. Ieder hunner heeft zyne stoffe, volgens zyne denkwyze, zeer wel geschikt naer de tydsomstandigheden, en op ene stichtende en opwekkende manier behandeld. —— Met betrekking tot de laetstgenoemde Leerreden van den Eerwaerden Doopsgezinden Leeraer *Blaeuw* staet nog inzonderheid te melden, dat men in denzelven een zeer naeuwkeurig verhael vind van 's Mans opleiding ter oefeninge, aenstellinge tot den Predikdienst, en 't verdere hem aengaende met betrekking tot zyn Dienstwerk wedervaren. Byzonderheden van die natuur zyn over 't geheel van 't meeste gewigt by de Gemeente zelve, in welke zodanig een Leeraer staet; maer ze kunnen, zo als ze hier vermeld worden, buiten het voldoen der nieuwsgierigheid, van dienst zyn, om den Leezer onder 't oog te brengen, hoe men in 's Mans jeugd, in 't jaar 1705 gebooren, onder de Doopsgezinden gewoon was, de jonge Lieden ter oefeninge op te leiden, hoe dezelven zig tot den Predikdienst bekwaem maekten, en denzelven voorts aenvaerdden. Men was naemlyk diestyds niet gewoon, (gelyk tegenwoordig, vooral met betrekking tot de aenzienlykste Doopsgezinde Gemeenten, geschied,) de Jongelingen, die tot den Predikdienst bekwaem scheenen, eenige Academische Studien te doen voltrekken; men gaf

gaf hun aenleiding, men spoorde hen aen, en zy maekten hunne vorderingen door byzondere oefeningen, waer door, ze trapswyze tot den Predikdienst kwamen. Uit 's Mans verhael is af te nemen, en de ondervinding heeft het getoond, dat 'er ook langs dien weg bekwame Mannen gevormd kunnen worden; doch 't is tevens blykbaer, dat zulk eene gebreklyke opleiding aen vele moeilykheden en gebreken onderhevig was. Tot een staal hiervan verstrekke zyn eigen berigt, van zyn te kort schieten in 't aenleren van de Latynsche Tael.

„ Om myne kundigheden, zegt hy, te vermeerderen en te beschaaven, begaf ik my, in den jaare 1732, om, uit de gewoone Latynsche Schoolboeken, het Latyn te leeren, myn geheugen met veel Latynsche woorden te bezwaaren, te declineeren en te conjugeeren; maar door veranderingen in myn tydelyk beroep, 't welk nu meer tyd eischte, en dat my het mondeling onderwys ontbrak, had dit leeren geen doorgang: en de nuttigheid beantwoordde in lang niet aan den tyd en veele moeite, die het my al gekost hadde".

Nova, tuta, facilisque Methodus curandi Calculum, Scorbutum, Podagram, etc., destruendique Vermes in humano Corpore, etc. etc. proposita a N. HULME. *M. D. Regal. Med. Londin. Socio, etc. Latino Sermone donata a* JOANNE INGENHOUSZ, *Sacr. Caes. Reg. Maj. Consil. & Archiatro, etc.* Lugduni Batavorum apud *Luzac & van Damme* 1778.

Eene nieuwe, veilige, en gemakkelyke wyze om den Steen, Sceurbuit, 't Voeteuvel, etc. te geneezen, en de Wormen, in 't menschelyke lighaam huisvestende, te doen sterven, enz. in groot octavo 52 bladz.

Dit Werkje belooft veel! Een middel, waarmede men den Steen, de Sceurbuit en 't Voeteuvel geneezen kan; en de Wormen, de vyandelyke inwooners van 't menschelyk lighaam, dooden. — De nieuwsgierigheid der Geneeskundigen, om te weeten waarin deeze geneeswyze bestaat, moet, op deeze aankondiging, sterk gaande gemaakt worden. — Veelen zullen aanstonds,

op 't verneemen van 't Geneesmiddel, zich in hunne verwachting, volgens hunne denkwyze, te leur gesteld vinden, en 't der moeite niet waardig rekenen om 'er eenig verder onderzoek naar te doen; daar en tegen zullen anderen 'er zo mede ingenoomen zyn, dat ze, van verwondering vervoerd, de schyn in plaats van de waarheid zullen omhelzen. —— De verstandigsten schorten hun oordeel op, en vinden de voorgestelde geneeswyze der beproeving niet onwaardig; met oplettendheid de uitwerking 'er van, zonder eenig vooroordeel, waarneemende. Op deeze wyze alleen zullen wy de waarde van deeze geneeswyze, in de gemelde ziekten, leeren beoordeelen, en door ondervinding gewaar worden, of de uitkomst aan de verwachting van den Autheur zal beantwoorden. —— Wy gaan over tot eene nadere beschouwing van 't Werkje zelve: dewyl de vaste lucht, buiten 't lighaam, den Steen ontbindt, zo ondernam de Heer HULME een proef te neemen, wat dezelve binnen 't lighaam, tegen den Steen, uitwerken zoude, wanneer ze in een groote hoeveelheid door 't lighaam verspreid werd. —— De proef werd genoomen in een oud man van drie- en zeventig jaaren, die, geduurende drie jaaren, de toevallen van een Steen in de blaas gehad had, en door zwaare pynen zo zeer gekweld werd, dat hy, na verscheide beroemde middelen te vergeefsch gebruikt te hebben, besloten had zich aan de Steensnyding te onderwerpen. —— Eer dat hy daartoe overging, gebruikte hy, op raad van den Autheur, vier maalen daags, 15 Greinen, Wynsteens-Zout (*Sal Tartari*) in 4 Oncen zuiver water ontbonden; waarin 20 droppen dunne geest van Vitriool, (*Spiritus Vitrioli tenuis*) gedaan werden; onder 't gebruik van dit middel heeft de lyder, in één maand, honderd tagtig Stukjes van een meer of minder grootte gelost, en is daarop van zyn kwaal verlost. By 't uitgeeven van dit Werkje was 'er reeds één jaar verloopen, dat deeze geneezing gebeurd was, zonder dat 'er eenige instorting op gevolgd was; de lyder heeft al dien tyd een volkomene gezondheid genooten. Hier by worden nog gevallen gevoegd van lyders aan den Steen en 't Graveel, waarin ook op 't gebruik van dit middel de geneezing zoude gevolgd zyn. —— De Autheur heeft 't gemelde middel ook in de Sceurbuit gegeeven, en is daarmede, volgens zyne getuigenisse, zo

wel

wel geslaagd, dat die ziekte daar door in drie weeken aan 't beteren gekoomen is. 't Zuur moet dan eenigzins de overhand in dit middel hebben. Hier door meent hy dat men de Sceurbuit ter Zee ook zoude kunnen voorkomen. —— In een gemeenzaam onderhoud, deelde een Vriend van den Autheur hem mede zyne gedagten over 't Voeteuvel, als dat 't zelve zoude ontstaan uit een te groote overvloed vaste luchts. Indien dit de waare oorzaak 'er van was, moesten deszelfs aanvallen, wanneer 'er aanhoudend een groote hoeveelheid vaste lucht in 't lighaam gebragt werd, vermeerderen: om dan te ontdekken of dit de waare oorzaak zyn mogte, gaf hy twee Lyders, die hevige aanvallen van 't Voeteuvel hadden, 't gemelde middel. In deeze twee gevallen was de uitslag strydig tegen de verwachting, en de Lyders werden, in plaats van daardoor te verergeren, van hunne pynelyke aanvallen verlost, schoon men hier uit nog geen algemeen gevolg kan trekken, verdient 't evenwel opmerking. —— 't Gebruik van 't gemelde middel bepaalt zich niet alleen tot de gemelde ziekten; maar strekt zich, volgens zyne gedagten, nog algemeener uit; en wel voornaamelyk ook tot de Koortsen, byzonder de Teeringkoortsen waarin hy meent 'er goede gevolgen van gezien te hebben. Verder is 't gemelde middel van kracht bevonden in 't dooden van Wormen: de reden daarvan is, dewyl de vaste lucht ook doodelyk is voor de kruipende Insecten. —— Ten laatsten geeft hy op, een gemakkelyke wyze om 't water en andere vochten met vaste lucht te bezwangeren.

Handleiding tot de kennis van den Sterren-Hemel, door J. E. BODE, *Astron. van de Koninglyke Pruisfische Akademie der Weetenschappen, enz. Na den derden vermeerderden druk uit het Hoogduitsch vertaalt. Eerste en Tweede Stuk. Te Haarlem by* J. Bosch 1778. *Behalven het Voorwerk 502 bladz. in groot octavo.*

In dit Geschrift bedoelt de Sterrekundige *Bode*, den Leezeren van zyn Werk, zodanig eene handleiding ter kennisse van den Sterrenhemel aan te bieden, die zeer na aan eene mondlyke onderrigting komt, en hen in staat

ſtelt, om de voornaamſte verſchynzelen aan den Sterrenhemel met opmerkzaamheid geregeld te kunnen gadeſlaan. De wyze, op welke hy zulks uitgevoerd heeft, is 'er zo wel toe geſchikt, dat ieder een, die 'er een dagelyksch gebruik van maakt, ligtlyk daardoor opgeleid worde tot eene regelmaatige kennis van den loop der Hemelſche lichaamen, en der verſchynzelen die daar uit voortvloeien. Eene kennis, die, behalve dat het op zigzelve vermaakelyk is den Sterrenhemel op eene verſtandlyke wyze te beſchouwen, ten hoogſte ſtrekt, om ons een diepen indruk van Gods Magt en Wysheid in te boezemen; daar die aanbiddelyke Eigenſchappen bovenal ten duidelykſte in 't oog loopen, voor eenen ieder, die den Sterrenhemel niet met een verward, maar met een onderſcheidend oog beſchouwt. Eene kennis gevolglyk, die zig ten ſterkſte aanpryst; uit welken hoofde dan ook deeze handleiding, dienende om de gemaklykheid der verkryginge deezer kenniſſe te bevorderen, der aanpryzinge waardig is. — Het Werk is verdeeld in drie Afdeelingen; waarvan de eerſte behelst eenige noodzaaklyke verklaaringen tot het wel gebruiken van dit Werk. In dezelve geeft de Autheur, na het voorſtellen eener algemeene waarneeming van den Sterrenhemel, eene ontvouwing van deszelfs gewoone verdeeling, mitsgaders van de hieromtrent gebruikelyke benaamingen en kunstwoorden; verder een berigt van de beweeging der Hemelſche lichaamen, benevens een verſlag van de Sterrebeelden, en voornaamſte hulpmiddelen om de Sterren te leeren kennen, met aanwyzing van de inrigting deezer handleidinge en derzelver gebruik. Hieraan volgt in de tweede Afdeeling de handleiding zelve, welker oogmerk en gebruik, zo ver het in deezen ten beteren verſtande dient, de Heer *Bode* in de eerſte Afdeeling aldus verklaard heeft:

„ By het vervaardigen van dit werk, heb ik my als een hoofdoogmerk voorgeſteld, de Liefhebberen van de beſchouwing des Sterrenhemels eene handleiding te geeven, dewelke zo duidlyk was, dat men, zonder verder mondling onderwys van Sterrekundigen te behoeven, het geheele jaar door in heldere avonduuren, de Sterrenbeelden, en dat geen, waarop de gedachten van eenen oplettenden beſchouwer zoude kunnen gevestigd worden, bekend te maken en op te helderen. Hier toe heb ik dan

in

in deeze Handleiding voor elke maand in 't byzonder, en zo het geheele jaar door, den ſtand der Sterrenbeelden ontworpen; en terwyl de ſtand dier Sterrenbeelden in elke maand merkelyk verandert, en 'er genoegzaam twee uuren verſchil is, dat de Sterren met het begin der maand vroeger in den Meridiaan komen, als op 't einde van dezelve, en deeze verandering in den ſtand der Sterrenbeelden veroorzaakt wordt door de jaarlykſche beweeging der Aarde om de Zon, en dat men vervolgens weet, dat de Sterren, door de daaglykſche omwenteling van den Aardkloot van het Westen naar het Oosten, en gezamentlyk van het Oosten naar het Westen ſchynen voort te gaan, en in 24 uuren deezen ſchynbaaren loop volrekken; zo moet hieruit volgen, dat de Sterrenhemel alle uuren van ſtand moet veranderen. Ik heb het derhalven voor het beste gehouden, om in elke maand eenen byzonderen ſtand des Hemels aan te neemen, en den bepaalden tyd, dien ik genoomen heb ter beſchouwinge van den Sterrenhemel, in eene Tafel vooraan by elke maand te plaatzen, om daardoor des te gemaklyker den ſtand des Hemels met deeze handleiding overeenkomende te vinden. Hierdoor zal men ook meenige herhaaling, met betrekking tot den ſtand van eenig Sterrenbeeld, op het een of ander uur, in deeze of geene ſtreek enz. kunnen beſpaaren; en ik behoef derhalven myne leezers maar eens vooral te herinneren, dat zy zich, om deeze handleiding met den ſtand der Sterren overeenkomende te vinden, beſtendig op dien tyd, welken ik in myn tafeltje voor elke maand gevoegd heb, ter beſchouwing van het uitſpanzel moeten verledigen, en zy zullen als dan den Sterrenhemel volkomen overeenſtemmende met deszelfs beſchryving vinden. Doch in de vier maanden, van April tot July, heb ik, om byzondere redenen, deeze regel niet kunnen volgen; maar heb myn gemaakte plan een weinig moeten veranderen; terwyl ik my maar weinig leezers zoude durven belooven, welke de uuren van den middernagt ter beſchouwinge van den Sterrenhemel gelieven te beſteeden, en zich in de herfst- en wintermaanden, aan de onguurheid van het weer enz. zouden bloot ſtellen, ter waarneeminge van den ſtand der Sterren. Om deeze rede heb ik getracht de beste wyze uit te vinden, om in elke maand den ſtand der

Sterrenbeelden zo te beschryven, als de vroegste avonduuren in elke maand van de byzondere jaargetyën konden toelaaten. Dan zulke beminnaaren van Sterrekundige waarneemingen, die ook de laatere uuren van eenen helderen Sterren-nagt gebruiken wilden, om de voornaamste Sterren te leeren kennen, zullen in het derde boek van dit werk zodanige tafels vinden, welke hun in deeze waarneemingen behulpzaam kunnen zyn. Ik vondt het vervolgens voor veelen myner leezers niet gemaklyk, om in elke maand den stand van alle de Sterrenbeelden in eene beschryving onafgebrooken te bevatten; waardoor ook het opzoeken der Sterren bezwaarlyker zoude geworden zyn; om deeze rede heb ik ook, in elke maand, naar de omstandigheid van het jaarsaisoen, verscheidene kleine beschouwingen ontworpen, dewelke zich in eenen helderen Sterren-avond laaten waarneemen. In deeze handleiding tot den stand des Sterrenhemels zal ik ook de Sterrenbeelden, in zeekeren aangenoomen stand des Hemels, volgens haare gesteltheid, ten aanzien van deeze of geene der windstreeken, of haaren stand in den Dierenriem, in den Melkweg enz. beschryven; en myne leezers zullen, met de beschouwing van den Sterrenhemel, voornaamlyk in de Herfst- en Wintermaanden, maar een half of zelfs maar een kwartier uurs behoeven beezig te zyn, om de overeenkomst van het een met het ander te zien. Aan het einde van elke maand, zal eene korte algemeene handleiding tot kennis der voornaamste Sterren, die in den aangenoomen stand des Hemels zichtbaar zyn, als eene herhaaling van het te vooren aangetoonde volgen; doch by dewelke ik vooronderstelle, dat de voornaamste Sterren, door de voorgaande aanwyzing, reets bekend zyn. —— Ik heb 'er wyders voor elke maand eene Sterrenkaart, [en dus twaalf Kaarten,] bygevoegd, en op dezelve eene streek des Hemels in het perspectiv ontworpen. Ik heb den stand genoomen, zo als men denzelven ziet op den tyd, dien ik in elke maand ter waarneeming heb opgegeeven. Deeze streeken zyn zo verkoozen, dat 'er, geduurende de twaalf maanden, ten minsten geene merkwaardige Ster is weggebleeven. —— Voorts heb ik, om dit Werk eene grootere volkomenheid te geeven, getracht, het zelve ook ten aanzien van den stand der Planeeten voor een merklyk aantal van Jaaren bruikbaar te maaken,

ken, den loop en verschyning derzelven voor vier- en twintig achtereenvolgende Jaaren, [te weeten van 't jaar 1777 tot het jaar 1800 (*),] 'er by gevoegd".

Naar deeze schikking is de tweede Afdeeling indiervoege opgesteld, dat ze in de eerste plaatze, van maand tot maand, den stand der vaste Sterren beschryve, met nevensgaande Sterrenkaarten voor ieder maand; door welker behulp men zonder moeite, door de enkele beschouwing, de Sterren leert kennen. Vervolgens behelst dezelve, van 1778 tot 1800, de jaarlyksche opgave van de verschyning der Planeeten, met aanwyzing van derzelver Heliocentrischen stand, van tien tot tien dagen in ieder maand: dat den waarneemer derzelver loop en verschyning gemaklyk doet gadeslaan. Hierby is ten laatste ook nog gevoegd eene Lyst van de Zonen Maansverduisteringen, die van 't jaar 1778 tot 1800 zullen voorvallen, met melding van de Waereldstreeken, waarin, en den tyd wanneer ze te zien zullen zyn, volgens de berekening van de waare Ecliptische Maan op den Meridiaan van Berlyn, dien men gereedlyk op ieder ander Meridiaan kan overbrengen; dat insgelyks plaats heeft in de bovengemelde bepaaling van den tyd der verschyninge der vaste Sterren. ——— Voorts heeft men nog in de derde Afdeeling, die eerlang mede in 't Nederduitsch gemeen gemaakt zal worden, te wagten, het volledig gebruik der beschryving van den Sterrenhemel, den loop der Planeeten, enz. eenige verdere merkwaardigheden, die wy aan 't Uitspanzel kunnen waarneemen, en, ten besluite, eene beschouwing der grootheid van het Heelal; waarmede dit Werk zyn volle beslag zal hebben.

(*) Deeze opgave begint hier met het jaar 1778, als zynde het jaar 1777, in het voorgaande jaar, reeds by elke maand van dat jaar uitgegeeven; in navolging van den Autheur, die, van 't jaar 1770 tot 1777, afzonderlyk uitgegeeven had, eene *Maandelyksche Handleiding, ter kennis van den stand en beweging der Planeten der Maane, benevens andere merkwaardige Hemelverschynzelen.*

Verhandeling over het Weeder met betrekking tot den Landbouw. Door den Heer Abt JOSEPH TOALDO*; Hoogleeraar der Sterrekunde enz. op de Univerfiteit te Padua, Medelid van verfcheiden Academien en Genootfchappen, enz. Te Amfterdam by* de Wed. van Esveldt en Holtrop *en te Utrecht by* A. v. Paddenburg 1778. *Behalven de aanpryzende Voorreden van den Hoogleeraar* M. V. GEUNS, *en de Voorreden van den Schryver,* 217 *bladz. in gr. octavo.*

Het is van oudsher overbekend geweest, dat het Weder een zeer grooten invloed op den Landbouw heeft; en van daar vind men eene groote menigte van waarneemingen hier toe betrekkelyk; die, fchoon 'er veelen onder loopen, welken een mangel van opmerkzaamheid, of gebrek van kennis aan de waare werking der natuurlyke oorzaaken, aanduiden, egter min of meer haare nuttigheid hebben, voor hun, die zig op den Landbouw toeleggen. Van tyd tot tyd zyn dezelven, door eene naauwkeurige langduurige ondervinding, waarvan bekwaame Natuurkundigen hun werk gemaakt hebben, befchaafd; en langs dien weg heeft men trapswyze gegronder kundigheden desaangaande verkreegen. De Hoogleeraar *Toaldo*, dit voetfpoor volgende, heeft, als een ervaren Natuurkundige de ondervinding, zo door zyne eigen waarneemingen als die van anderen, geraadpleegd hebbende, dit Stuk grondiger behandeld, dan tot nog door iemand zyner Voorgangeren gedaan was; en alles wat tot dit onderwerp behoort zo keurig uitgevoerd, dat zyn Gefchrift van eene algemeene nuttigheid zy.

Aanleiding hier toe gaf het vraagftuk, door het Koninglyk genootfchap der Weetenfchappen te Montpellier voorgefteld, dat aldus luidt: „ Welken invloed heeft „ het Weder op den wasdom der Planten; en welke „ daadlyke gevolgen kunnen, met betrekking tot den „ groei, uit de verfcheiden waarneemingen, tot dus „ verre gedaan, afgeleid worden"? De Verhandeling, door den Hoogleeraar in de Franfche taal ingeleverd, heeft den Eereprys weggedraagen; en 't heeft hem goedgedagt, dezelve ten gevalle van zyne Landsgenooten en de Italiaanfche Academien, ook in de Italiaanfche taal,

veel

veel vermeerderd en verbeterd, in 't licht te geeven. Ze is, van wegens derzelver voortreffelykheid, door den Heer *Stendel*, in 't Hoogduitsch, met eenige aantekeningen verrykt, overgebragt, en men heeft, om dezelfde rede, niet getwyfeld, dit geschrift ook in 't Nederduitsch gemeen te maaken. —— Gelyk het voorstel tweeledig is, zo is ook de Verhandeling. In 't eerste Lid stelt hy ons voor oogen, welken invloed het Weder in 't algemeen op den wasdom heeft; en in 't tweede spoort hy na, welke gevolgen uit de dus ver gedaane waarneemingen over het Weder afgeleid kunnen worden.

Ter ontvouwinge van het eerste handelt hy aanvanglyk, over den invloed van den Dampkring op den wasdom, uit oorzaak van deszelfs hoofdeigenschappen; verder overweegt hy den invloed van elk soort van Weder op den wasdom, ter naspooringe van de voor- en nadeelen, welken de winden toebrengen, welken het natte weder in 't gemeen, de regen, de dauw, de nevel, de sneeuw in 't byzonder veroorzaaken; en wat 'er in dezen uit de vorst, den hagel, den ryp en yzel, mitsgaders uit de blikzems en vuurige lugtverschynzels ontstaat. Alle deeze soorten van lugtverschynzels dus doorgeloopen hebbende, gaat hy ten laatste nog na, hoe veel 'er aan derzelver uitdeeling in de agtervolging der jaargetyden van het veldjaar gelegen is. Hieromtrent merkt hy in 't algemeen aan, dat een jaarloop goed is, „ wanneer de winter zeer koud is, 'er veel sneeuw valt, „ en voor het overige droog is; wanneer het voorjaar „ tijdig aanvangt, met warmen regen en zagte winden; „ wanneer de zomer zeer warm is, met noodigen regen „ daar tusschen; eindelijk wanneer de herfst gematigd, „ meer droog dan nat is." Daarentegen zal 'er, wanneer „ de winter vogtig en zagt is, het voorjaar vogtig, „ koud en laat, met rijp en nevel, de zomer koud of „ droog, de herfst regenagtig en vogtig, een flegte „ oogst moeten volgen". Om dit algemeene nopens de jaargetyden meer te byzonderen, gaat de Hoogleeraar verder de verschillende uitwerkingen van ieder jaargetyde op zichzelve na; waarmede hy dit eerste lid zyner Verhandelinge, in welke verscheiden leerzaame aanmerkingen over de gewasſen en den landbouw ingevlogten zyn, besluit.

Het tweede lid, gaande over de gevolgen, welken uit de reeds gedaane waarneemingen afgeleid kunnen worden, schift onze oplettende Wederbeschouwer nogmaals in twee deelen. Het eerste behelst de *ondervindingsregelen*, of de, door waarneemingen over het Weder natuurkundig gestaafde, en tevens der landbouwkunde nuttige waarheden; en 't laatste gedeelte gaat over de *voorzienings of gissingsregelen*. Tot de eerste clasfe behooren wel inzonderheid de waarneemingen met den Barometer, Thermometer en Hygrometer, mitsgaders die op de maat van 't water, welker nuttig gebruik, op gevestigde gronden, de Hoogleeraar aanwyst. Met betrekking tot die van de laatste Clasfe is hy van oordeel, dat de reeds gedaane waarneemingen van zeer veel dienst kunnen zyn, en dat men 't, by verderen voortgang van naauwkeurige waarneemingen hieromtrent, zeer ver zal kunnen brengen, om desaangaande nuttige regels te ontdekken. Zyne eigen waarneemingen, gevoegd by die van andere oplettende Natuurkundigen, vooral van den in dit Stuk by uitneemendheid beroemden *Poleni*, geduurende eene agtervolgende reeks van 50 jaaren, hebben hem in staat gesteld, om dit onderwerp met veel juistheid te behandelen. En 't is hem gelukt, gelyk de Hoogleeraar *van Geuns* zig in zyne Voorreden zeer wel uitdrukt, „ de
„ algemeene orde en regelmaatigheid, die 'er heerscht
„ in de verscheidene soorten en opvolging van weder en
„ lugtverhevelingen, beneffens de grondslagen om de
„ veranderingen, hierin voorvallende, te voorzien, met
„ meer waarschijnlijkheid, dan tot hier toe schijnt be-
„ kend geweest te zijn". ——— De Hoogleeraar ontvouwt de gronden op welken hy in deezen bouwt, wyst de middelen aan van welken hy zig bedient, en geeft een verslag van de waarneemingen, welken hem daar toe opgeleid hebben. Hieraan volgt eene algemeene geschiedenis der vier Jaargetyden, benevens de karakters der maanden en dagen, naar uitwyzen van eene vyftigjaarige waarneeming, op welke een *Weder-Almanach* gegrond is; van welks opstelling, gelyk ook van die van een *Thermometerschen Almanach*, volgens eene veertigjaarige waarneeming, de Hoogleeraar het noodige berigt geeft. Hy erkent dat alles wat hy 'er uit opmaakt, als *voorzieningsregelen*, gissingen zyn; „ maar 't zijn ondertusschen," zegt hy met regt, „ gissingen, die wijl zij grootlijks op *theorie* en

„ *ana-*

„ *analogie* gegrond, en daarenboven met eene duidelijk „ gemaakte en verstandige waarneming vergeleken ge- „ worden zijn, voor vrij waarschijnlijk moeten door- „ gaan." Uit dien hoofde agt hy 't ook der moeite waardig, (dat den Leezeren zeer gevallig is,) het hier en daar in deeze ontvouwing verstrooide, onder de gedaante van korte Wederkundige stellingen, onder één gezigtspunt te brengen. Dezelven loopen ten getale van dertig regelen, en maaken met de negentien ondervindingsregelen, welken hy voorheen opgegeeven heeft, genoegzaam eene soort van samenstel uit, nopens de gevolgen, welken, zynes oordeels, uit de dus ver gedaane waarneemingen van het Weder, afgeleid kunnen worden. Ten laatste ontmoet men nog aan 't einde van dit Geschrift eenen, naar die opgemelde waarneemingen ingerigten, *Algemeenen en altyddunrenden Weder-Almanach*, te zamen met den *Thermometer Almanach*; dienende om te toonen, welk onderscheiden soort van Weder, en in hoedanig eene hoeveelheid dezelfde soort, 'er plaats gehad heeft, van maand tot maand, en op ieder dag van 't jaar, geduurende het verloop van vyftig jaaren; dat ten grondslage dienen kan, tot eene niet geheel onwaarschynlyke gissing van 't geen men in zeker volgend jaarstip te wagten heeft; vooral wanneer men tevens des Autheurs gronden en opgegeeven aanmerkingen in agt neemt.

De Hoogleeraar heeft hierdoor zekerlyk zynen Landgenooten in Italie by uitstek veel dienst gedaan; en de beoefenaars van den Landbouw in onze Gewesten zullen 'er ongetwyfeld ook met veel nut gebruik van kunnen maaken. Veelen zyner waarneemingen, en daarop gevestigde aanmerkingen, zyn, 't is waar, grootlyks betrekkelyk tot Italie; dan 't is ondertusschen niet minder waar, dat 'er ook veelen in gevonden worden, die van eene algemeener natuur zyn, en waarvan men zig in alle lugtstreeken, als men de verscheidenheid behoorelyk gadeslaat, kan bedienen. —— Buiten dit kan 's Mans arbeid in deezen allen Liefhebberen van Meteorologische Waarneemingen, zo hier als in andere Gewesten, ten voorbeelde strekken, om op eene soortgelyke wyze gebruik te maaken van die menigvuldige waarneemingen, ten nutte van den Landbouw in hun Vaderland; waartoe zy in dit Werk een leerzaam voorschrift vinden, dat

ze

ze op de byzondere gesteldheid van hun Lugtgewest kunnen overbrengen, en door aanhoudende waarneemingen trapswyze voltooien. Voor 't overige heeft hy, gelyk hy betuigt, „een spoor geopend tot nieuwe onderzoe„kingen, en gewrogten en uitkomsten aan de hand ge„geeven, die tot dus verre van de natuuronderzoekers „nog niet behoorlijk onderzogt zyn".

Histoire du Regne de PHILIPS II, *Roi d'Espagne. Par* R. WATSON, *Prof. de Philosophie &c. Traduit de l'Anglois. Tom. I et II. A Amsterdam chez* D. Changuion, *et a Rotterdam chez* Bennet et Hake, 1777. *Sans le Discours preliminaire du Traducteur.* 732 *pp. en octavo.*

Historie der Regeering van PHILIPS II, *Koning van Spanje, door* R. WATSON, LL. D. *Hoogleeraar in de Wysbegeerte en Welsprekenheid op de Hooge School van* St. ANDRIES. *Uit het Engelsch vertaald. I en II. Deel. Te Rotterdam by* Beman, Bennet *en* Hake 1778. *Behalven het Voorwerk* 618 *bl. in gr. octavo.*

Wanneer men de Regeering van den Spaanschen Vorst, *Philips den II*, met eenige oplettendheid, gadeslaat, ontdekt men wel dra, dat het voorgevallene onder zyn bewind dit tydperk der wereldlyke geschiedenissen, meer dan gemeen aanmerkelyk maakt. De uitgestrektheid van zyn gebied had natuurlyk een verregaanden invloed, op den toestand der zaaken, niet alleen in Europa, maar ook in andere Waerelddeelen. Hy bragt de eigendunkelyke regeering, vergezeld van onmenschlyke wreedheid, het steunzel der dwinglandye, tot den hoogsten trap; met een godloos misbruik van al wat heilig heet; terwyl bygeloof en heerschzugt hem de hevigste vervolgingen, ter zaake van den Godsdienst, in 't werk deeden stellen. Geen Vorst veelligt heeft hem hierin geëvenaard; en geen Ryk heeft ook de jammerlyke gevolgen daar van, tot deszelfs eigen verderf, gevoeliger ondervonden, dan dat van deezen Koning. Ter dier oorzaake behelst deeze Historie zyner Regeeringe, door den Hoogleeraar *Watson* beschreeven, een aantal van gebeurtenissen, die der overwee-

gin-

ginge waardig zyn. Deeze Geschiedenis, behalven haare betrekking tot de algemeene Historie, strekt wel byzonder om de schandelykheid, haatlykheid, en bouwvalligheid der Dwinglandye ten duidelykste af te maalen. Zy waarschuwt, op eene nadruklyke wyze, alle Vorsten en Staatsdienaaren, die 't immer op eene eigendunkelyke Regeering toeleggen, of zig door bygeloof en heerschzugt genoopt vinden, om over 't vrye Geweeten hunner Onderdaanen gebied te voeren. En daarbenevens dient ze ten kragtigste om alle Ingezetenen van zodanige Gewesten, daar men, in 't Burgerlyke beide en 't Godsdienstige, zyne Vryheid gehandhaafd ziet, te leevendiger daar door getroffen te doen zyn, over de grootheid van 't geluk, dat zy onder zulk eene agtenswaardige, beminnelyke en welgevestigde Regeering genieten. Iets, dat bovenal plaats heeft met opzicht tot ons Vaderland, daar men eertyds smertlyk zugtte onder de dwingelandy van dien Vorst, wiens gezag, als door misbruik onwettig geworden, 's Lands Vaderen regtmaatig, op eene plegtige wyze, hebben afgezwooren, om ons, ten koste van hun goed en bloed, het onwaardeerlyk pand van Burgerlyke en Godsdienstige Vryheid te verwerven. — Lessen van die natuur, als ten uiterste nuttig voor 't welweezen der Maatschappye, kunnen zekerlyk het Menschdom, het zy in hooger of laager stand, niet te diep ingeprent worden, en zo Geschiedenissen, dat niemand zal ontkennen, daar toe geschikte hulpmiddels zyn, dan is het leezen der Geschiedenissen van Koning *Philips den II*, in dit geval, by uitstek aan te pryzen; inzonderheid wanneer dezelve indiervoege ontvouwd wordt, als de Hoogleeraar *Watson* in dit Geschrift gedaan heeft.

Men zou zulks, 't is waar, in den eersten opslag, als overtollig mogen aanzien; vermits het voorgevallene in die dagen reeds door zo veele pennen beschreeven is; maar men leeze dit Geschrift, en men zal 'er, vertrouwen wy, met ons anders over oordeelen. De Hoogleeraar stelt de Geschiedenis der Regeeringe van *Philips*, in het onderlinge verband der gebeurtenissen, met alle naauwkeurigheid voor, zo als dezelve tot nog niet gemeen gemaakt was. Het Geschiedverhaal, in een naar den aart der zaaken gepasten styl nadruklyk opgesteld, is doorvlogten met oordeelkundige aanmer-

kin-

kingen, die ter opheldering der geschiedenissen van dien tyd in 't algemeen strekken, en in geschikte gelegenheden byzonder dienen, om den afkeer tegen alle eigendunkelyke Regeering, en de zugt voor de Vryheid, den menschen natuurlyk eigen, te verleevendigen en te versterken.

Nademaal een zeer aanzienlyk gedeelte der Regeeringe van dien Vorst betrekking heeft tot de Nederlanden; en zyne regeeringswyze, als lynrecht strydig met de gesteldheid van ons Landbestier en den aart der Natie, aldaar het sterkst gewerkt, en den grootsten tegenstand ontmoet heeft, zo beslaat de Geschiedenis van ons Vaderland, in die dagen, hier eene voornaame plaats. Dit heeft den Hoogleeraar vermoedelyk ook bewoogen, het voorgevallene in de Nederlanden, onderscheidenlyk van het gebeurde in andere Gewesten, te melden; en zyn Geschiedverhaal, in Boeken verdeeld, op zodanig eene wyze te schiften, dat de bedryven van dien Vorst, met betrekking tot andere Landen, in afzonderlyke Boeken voorkomen, waar door hy de tydorde in agt neemt, zonder de gebeurtenissen onder een te verwarren. —— Hy vangt dus aan met de geboorte van *Philips* te Valladolid, den 21 Mai 1527; meldt deszelfs opvoeding, character, huwelyk met *Maria*, eene Prinses van Portugal, en vroege komst in de Nederlanden; ontvouwt ons de vrugtlooze poogingen van Keizer *Karel*, om zynen Zoon *Philips* tot de waardigheid van Roomsch Koning te brengen; geeft ons een verslag van 's Vorsten tweede Huwelyk met *Maria*, Koninginne van Engeland, en 't voorgevallene, geduurende zyn verblyf aldaar. Voorts besluit de Hoogleeraar het eerste Boek met de bekende overdragt van *Karels* Ryksbewind, en toont ons, met den aanvang van het tweede Boek, welk een uitgestrekt deel hier van *Philips* in handen viel; dat hy ons voordraagt met nevensgaande aanmerkingen over den toestand der zaaken in Europa in die dagen; waar uit blykt, dat genoegzaam Frankryk alleen toen eenigzins in staat was, om der heerschzugt van den Spaanschen Vorst paalen te stellen. Dit leidt hem verder ter ontvouwinge van den Oorlog tusschen Spanje en Frankryk, met de wederzydsche bondgenooten, en deszelfs uitslag ten voordeele van Spanje. Wyders brengt hy ons onder 't oog de toenmaalige gesteld-

[illegible]heid van Frankryk en Italie, en toont, dat *Philips*, na 't afloopen van deezen Oorlog, ook van die zyde niet meer te vreezen had; het welk hem dan te onbeschroomder zyne oogmerken omtrent de Nederlanden, het uitrooien der zogenaamde Ketterye, en 't invoeren der eigendunkelyke Regeeringe aldaar, deed voortzetten. Hierop geeft hy, in 't derde Boek, een Berigt van de gesteldheid der Nederlanden, en van 's Vorsten aanvanglyke poogingen, ter bereikinge van zyn bedoelde; welker gevolgen en uitwerkingen hy in de volgende Boeken verhaalt, met bygepaste omstandigheden, in tusschenkomende Boeken, de bedryven van dien Vorst, den invloed en de gevolgen zyner Regeeringswyze, in andere Gewesten, te ontvouwen.

De twee eerste Deelen, thans onder onze handen, zo als ze, en in 't Fransch en in 't Nederduitsch, uit het Engelsch, overgebragt zyn, brengen deeze Geschiedenis tot op het jaar 1575; en dezelve zal, in de twee nog volgende Deelen, tot op 's Vorsten dood afgehandeld worden. By eene nadere gelegenheid staan wy wel eens stil op eenig byzonder voorval; laat ons voor tegenwoordig het oog vestigen op het contrast of de strydigheid, welke ons de Hoogleeraar leert opmerken, tusschen het character van *Karel* en deszelfs Zoon *Philips*, met het gevolg hier van, dat zig terstond openbaarde, byzonder met zyn vertrek naar Spanje, wanneer hy schikkingen gemaakt had, op de bestiering der Nederlanden, door *Margaretha*, de Hertogin van Parma.

„ Karel zou, als uit de omstandigheden is af te neemen, de Nederlanden gemaklyk hebben kunnen onderwerpen, indien hy geneigd ware geweest zulk een onedelmoedig gebruik van zyne magt te maken: zyn willekeurige aart was genoeg gebleken, in zyne regering van Spanje en Duitschland, in welke Landen hy alle die rechten van 't Volk vertreden had, welken zo langen tyd voor onschendbaar gehouden waren. By verscheiden gelegenheden had hy vreemde troepen in de Nederlanden gebragt, en men heeft beweerd (*a*), dat hy eenmaal in beraad gestaan heeft, van dezelve te gebrui-

(*a*) *Grotius de Antiq. Reip. Bat. p.* [illegible]

bruiken, om in de Nederlanden dezelfde willekeurige regeering op te richten, welke in zyne Spaansche en Italiaansche Staten plaats had.

„Maar Karel was in de Nederlanden geboren, en had aldaar het vermakelykst zyner jeugd doorgebragt. Hy beminde het Volk, en had veel op met hunne manieren, welken, aan de zynen gelyk, niet zo koel en statig waren, als die der Spanjaarden. Uit smaak en eene vroege aankleeving hield hy het altoos om zich, en hadt zelfs de gewigtigste ampten in zyne Staten aan het zelve geschonken. Aan zyn Leermeester, Adriaan van Utrecht, die door zyn vermogen, naderhand, tot het Pausschap bevorderd werd, gaf hy het bewind van Spanje, en aan Karel van Lanoy, wien hy tot Onderkoning van Napels aanstelde, werd het bestuur zyner zaken in Italie, voor verscheiden jaren, met een onbepaald gezag, toevertrouwd. In alle de Oorlogen, welken hy in Duitschland, en op de grenzen van Frankryk, voerde, plaatste hy een byzonder vertrouwen in zyne Vlaamsche troepen, behandelde het Volk, wanneer hy zyn verblyf in de Nederlanden hield, met de vriendlykste gemeenzaamheid, en verbande, uit zynen omgang met het zelve, die uiterlyke grootschheid en plechtigheid, welke het zo moeilyk voor Vorsten maakt, om te weten of zy bemind worden, of te toonen, dat zy verdienen bemind te worden (b).

„De Vlamingen toonden zich dankbaar voor de vriendelykheid, waar mede hy hen behandelde. Indien wy den opstand van de Ghendsche Ingezetenen uitzonderen, viel 'er, om zoo te spreken, niets oproerigs in de Nederlanden voor, gedurende zyne regering. De Staten ondersteunden hem mildelyk in 't betalen van de kosten dier oorlogen, in welken hy bykans bestendiglyk ingewikkeld was, en toonden, ten allen tyde, een yverige aankleeving aan zyn persoon.

„Karel zou gaarne de genegenheid, welke hy zynen Nederlandschen onderdanen toedroeg, zynen Zoon ingeboezemd hebben, en ten dien einde had hy hem, in zyne jeugd, naar Vlaanderen gebragt, om hem gemeenzaam te maken met, of te doen gewennen aan de zeden

(b) *Bentivoglio Hist. della guerra de Fiandre. p. 4.*

den en gewoonten van 't volk. In 't vervolg, toen hy besloten had zich van de weereld af te zonderen, en het bestuur zyner Staten aan Philips over te doen, vermaande hy hem, met ernst, de genegenheid der Vlamingen aan te kweken, en hen te regeren, volgens die wetten, aan welken zy zoo lang gewoon en zoo sterk gehecht waren.

Maar Philips kon niet in de oogmerken zyns Vaders treden. Hy had nooit eenig lang verblyf in de Nederlanden gehouden, en kon niet veel ophebben met een volk, wiens manieren zoo verschillende van de zynen waren. In Spanje, waar hy opgebragt was, had men hem de bygeloovigste eerbied voor den heiligen Stoel, en de buitensporigste denkbeelden van de uitgestrektheid der Koninklyke magt ingeboezemd. Karel was indedaad niet minder heerschzuchtig; maar in hem werd de staatzucht eenigsins getemperd en gezuiverd, door zyne weereldkennis; daar dezelve integendeel in Philips bedorven en ontstoken werd, door de gevoelens van eene lage, wrede en donkere bygeloovigheid.

De Vlamingen hadden al voor langen tyd opgemerkt en betreurd het verschil tusschen het karakter van hunnen laatstleden, en hunnen tegenwoordigen Opperheer (*). Philips had den gewonen eed gedaan, by welken hy zich verbond hunne voorrechten te zullen handhaven: ook had hy hun de sterkste betuigingen van zyne achting en genegenheid gedaan; maar zy oordeelden over zyne geneigdheid hemwaards, uit zyn gedrag, meer dan uit zyn eed of betuigingen. Zoo lang hy

(*) [Staande zyn kort verblyf in de Nederlanden, in 't jaar 1549, had hy zig, zo als de Hoogleeraar vroeger gemeld heeft, eer haatlyk dan bemind gemaakt. Men had alles aangewend wat een jong en eergierig Vorst natuurlyk moest behaagen; maar in 't midden van dat alles kon hy zyn stroef character niet bewimpelen; 't zelve liep dermaate in 't oog, dat het toen reeds een diepen indruk op de gemoederen des Volks maakte: zo dat men niet, dan met de uiterste omzigtigheid, hem het regt van opvolging toekende. Even zo gedroeg hy zig in Duitschland, terwyl hy naar de waardigheid van Roomsch Koning stond; 't welk de Duitschers te sterker van hem vervreemde, wel bezeffende, wat zy te dugten hadden van een Vorst, wiens houding zo koel en stootende was, terwyl hy hunne gunst zogt te verwerven.

hy onder hen woonde, kregen zy geen ingang in zyn vertrouwen, en, in schending van hunne grondwetten, gaf hy het bestuur van de gewigtigste takken der regering aan den Bisschop van Arras, een Burgondier, of aan zyne Spaansche Ministers, Ruy Gomez de Sylva, Prins van Eboli en de Hertogen van Feua en Alva, die van de Vlamingen beschouwd werden als vyanden hunner Natie, en onversaagde aanhitzers van dat willekeurig gezag, naar het welk zy, van den aanvang van Philips regering af, vermoed hadden, dat hy haakte".

Het duurde ook niet lang, gelyk de Autheur vervolgt, of hy gaf der Natie hier van de overtuigendste bewyzen; en onder derzelver melding doet ons de Hoogleeraar opmerken, dat het verschillende character van den Vader en den Zoon niet weinig medegewerkt zal hebben, tot 's Vorsten vervreemding van Prins Willem.

„ Van zyne vroege jeugd af, zegt hy, was Willem aangezien, als een voorname gunsteling van den laatsten Keizer, die hem, by alle gelegenheden, byzondere blyken van zyne achting gegeven had. Karel was gewoon zyne geheimste zaken aan hem mede te deelen, en had dikwils verklaard, dat de Prins, alhoewel naauwlyks tot manlyke jaren gekomen, hem meenigmalen hulpmiddels aan de hand had gegeven, die zyner zaken zeer voordeelig waren geweest. Willem was drie- en twintig jaren oud, toen Karel afstand deed van de regering, echter had hy alreeds verscheiden openlyke blyken van 's Keizers gunst ontfangen. Om niet te gewagen van de keuze, welke hy van hem maakte, om hem te ondersteunen in die doorluchte Vergadering, in welke hy zyne Staten aan Philips afstond, noch van den voortang, welke hy hem boven zyne andere hovelingen gaf, om de Keizerlyke Kroon aan zyn Broeder Ferdinand te overhandigen, hy had hem tot Opperbevelhebber zyns Legers aangesteld, in het afwezen van den Hertog van Savoije, toen de Prins niet meer dan twee- en twintig jaren oud was. Tegen dit doen hadden zich alle zyne Raden verzet, hem vertoonende het hooger karakter der Fransche Legerhoofden, den Hertog van Nevers en den Admiraal van Coligny; maar Karel bleef by deszelfs verkiezing, en had in 't vervolg geene reden van zich des te beklagen. Willem beveiligde niet alleen de troepen, zo lang zy onder zyn bevel stonden, voor alle te-

gen-

welspoeden en onheilen, maar versterkte Charlemont en Philippeville, en verzekerde daar door de grenzen der Nederlanden, in weerwil der wakkerste pogingen, welke de vyand maken mogte, om zulks te beletten. Deze ongemeene goedgunstigheid, welke de Vader hem bewees, was de wezenlyke oorzaak van de koelheid, waarmede de Zoon hem behandelde".

Hier by kwam, buiten andere oorzaaken, door den Hoogleeraar gemeld, de yverzugt der Spaansche Staatslieden, die jaloersch waren wegens Willems aanwassende grootheid en alle gelegenheid waarnamen, om hem, nopens zyne ontwerpen, by Philips in verdenking te brengen, en den Vorst afkeerig van hem te maken. Bovenal had hier in de hand, de Bisschop van Arras, wiens inzigten volkomen met die van den Vorst strookten; en dien Philips ook daarom, op zyn vertrek naar Spanje, der Landvoogdesse tot eersten Raadsheer gaf; hem aanbeveelende als iemand, in wien zy een volkomen vertrouwen had te stellen. ——— Zie hier, ten slot, het character van dien Raadsheer, door den Hoogleeraar gemaald.

„ Antony Perenot, Bisschop van Arras, in de geschiedenissen der Nederlanden zoo wel bekend, onder den naam van Kardinaal de Granvelle, was Zoon van den vermaarden Kanselier van dien naam, wien de laatste Keizer, vele jaren, het bestuur van zyne gewigtigste zaken had toevertrouwd. Antony, al vroeg tot staatszaken opgebragt, was door den Keizer, verscheiden jaren aan een gebruikt geworden, in de moeilykste staatkundige onderhandelingen, en in sommige van de eerste staatsbedieningen. Hy was een man van ongemene bekwaamheden, en byzonderlyk bekend om zyne welsprekendheid, werkzaamheid, nyverheid en behendigheid. Hy was echter zeer gehaat by 't volk, 't welk hy stond te regeren, en dat hem beschouwde als de voorname oorzaak van alle deszelfs bezwaren. In het hof van Karel, en naderhand in dat van Philips, had hy heblykheden en grondbeginzels verkregen, misschien niet ongeschikt voor een Staatsbedienden van een willekeurigen Vorst; maar die hem geheel en al ongeschikt maakten, voor de regering van de Nederlanden, waar het vermogen van den Oppervorst zoo sterk door de wetten bepaald was. Hy was oploopend en trotsch van aart, verwaand en

hoogmoedig op zyn aanzien by den Koning; en door een heerschzuchtig en schraapziek gedrag, had hy velen zyner vrienden afkeerig van zich gemaakt, en den wrok zyner vyanden aangehitst. Hy was byzonderlyk gehaat by den voornaamsten Adel, en, gedurende zyn bewind, was hy het voorname werktuig geweest, dat eene menigte hunner, in derzelver begunstigst vooruitzicht van staatzucht en belang, had gedwarsboomd (*c*).

't Was niet waarschynlyk, dat de regering, van welke de teugels gehouden werden, door iemand, die zoo algemeen gehaat was, gene tegenkanting of tegenstribbeling ontmoeten zou. Zoo lang Philips zelfs in 't land bleef, werden de misnoegde Edelen door vrees bedwongen; maar zoo rasch die dwang, door 's Konings afwezendheid, weggenomen was, toonden zy hunne misnoegtheid, met een geweld, 't welk de ernstigste en gewigtigste gevolgen had".

(*c*) *Bentivoglio et Strada et Dom. L'Evesque, Tom. I.*

Werken van de Maatschappy der Nederlandsche Letterkunde te Leyden. Derde Deel. Te Leyden by P. v. d. Eyk *en* D. Vygh 1777. *Behalven het Voorwerk* 244 *bladz. in gr. quarto.*

Zy, die de Nederlandsche Letterkunde ter harte neemen, vinden in dit derde Deel op nieuw een ryken voorraad voor hunnen nafpoorenden geest, die zig met vermaak zal kunnen bezig houden in het doorbladeren der hier byeengebragte Stukken. De Heer *Kluit* agtervolgt zynen, in de *Nieuwe Bydragen*, eertyds aangevangen arbeid, om naamlyk, uit eene vergelyking der tegenwoordige spelling onzer Taale met die der Ouden, een soort van evenredigheid op te maaken; met oogmerk om dit Stuk nog verder te voltrekken. Op dit Vertoog, buiten dat byzonder inzigt, recht geschikt om ons ons Taaleigen te doen opmerken, volgt eene Verhandeling van den Heer *Macquet* over het schoon in de Poëzy, welke ons leert, hoe wy, op eene gegronde manier, over het Dichtkundige schoon, in deszelfs verschillende wyzingen, hebben te oordeelen. Daarbenevens verleent ons de Heer *Alewyn* het slot zyner Verdedigingen van de voornaamste Dichterlyke Vryheden; waaruit men kan afneemen, hoe een Dichter zig tegen eene averechtsche kieschheid in de Poëzy kunne wapenen, zonder egter gevaar te loopen van die Vryheden te misbruiken. Hierby komt nog, met betrekking tot de Poëzy, een Dichtstuk van den Heer *van den Bosch*, getyteld de waare Dichtkunst altyd eenvoudig, waarin hy ons onder 't oog brengt,

Het

—— *Hoe waar vernuft, door goeden smaak geleid,*
Geen ydlen tooi verkiest in digterlyke zangen,
[Maar] *al zyn kragt ontleent, van waare eenvoudigheid,*
Daar 't luistrende ooren boeit, en harten houdt gevangen.

Buiten deeze leerzaame Taal- en Dichtkundige lessen, verleent ons dit derde Deel nog een opmerkzaam Stuk, met betrekkinge tot het Oudheidkundige, bestaande in een Toets der Rymcronyk van *Klaas Kolyn.* Onze Vaderlandsche Historieschryver had, in de eerste uitgave van zyn Werk, het gezag van *Kolyn* laaten gelden, maar hy wraakte het toen zyne Vaderlandsche Historie ten tweedenmaale gedrukt wierd. Diestyds liet hy 'er zig slegts over uit in algemeene beantwoordingen; doch wat laater schreef hy deeze Toets voor de Leydsche Maatschappye, die denzelven nu hier mede gemeen maakt. De byzonderheid van 't onderwerp, mitsgaders de verwagting, dat 'er zig eerlang nog al een Voorstander van *Kolyn* zal opdoen, noopt ons om den inhoud van dit Geschrift wat nader te melden, en den Leezer beknoptlyk te berigten, op welke gronden de Heer *Wagenaar* deeze Rymchronyk onder de verdagte of verzonne Schriften plaatst.

Aanvanglyk brengt hy de berigten, nopens de zogenaamde ontdekking van dit Geschrift van *Kolyn*, of liever van een voorgegeeven Afschrift van 't zelve, in eene geregelde orde; en meldt ons tevens langs welken weg die Rymchronyk, agting verworven hebbende, door den Druk gemeen gemaakt is, eerst door *Dumbar* en vervolgens door *van Leon;* welke laatste nogtans geen byzonder Afschrift bezeten, maar *Dumbars* uitgave gevolgd heeft. *Dumbar* schynt, naar luid van 't voorgestelde, gebruik gemaakt te hebben van een Afschrift van het Afschrift, dat *Alkemade* zegt gekogt te hebben, als een Afschrift van het Oorspronglyke, 't welk geheel onbekend gebleeven is. Voorts maakt de Heer *Wagenaar* nog gewag van een ander Afschrift, dat *Alkemade* den Advocaat Fiscaal *van Limborch* geleend had; als mede van een geschreeven *Kolyn*, toen in handen van den nu onlangs overleeden Hoogleeraar *P. Burmannus Secundus;* die, naar allen schyn, jong, na *Dumbars*, en mogelyk zelfs na *van Loons* uitgave geschreeven zal zyn. In deeze laatstgemelden zyn eenige weinige gaapingen, die in de opgenoemde uitgaven gevonden worden, ingevuld, doch ze zyn van geen weezenlyk aanbelang. —— De Heer *Wagenaar*, dit afgehandeld hebbende, brengt zyne reden te berde, welken hem beweegen, om zig te verklaaren tegen het gevoelen van hun, die willen dat deeze Rymchronyk een Geschrift zou weezen, van eenen *Klaas Kolyn*, die omtrent eene Eeuw vroeger dan *Melis Stoke*, of in de twaalfde Eeuw, geschreeven zou hebben; waar tegen hy tragt te toonen, dat 'er veele en gewigtige reden zyn, om die Chronyk niet voor egt te houden.

Zonder bepaaldlyk agt te geeven op de gissing, of de naam van *Klaas Kolyn* ook ontleend zou kunnen weezen van eenen *Claes Colyn*, omtrent den jaare 1380, geduurende het houden der Paardenmarkt

markt te Valkenburg, doodgeslaagen, verdient hier zyne opmerking, dat de taal van deezen zogenoemden *Kolyn*, gelyk de Heeren *Wagenaar* en *Huydecoper* bespeurd hebben, t' eenemaal verschilt van die, welke hier te Lande, in de twaalfde Eeuw, geschreeven werd. Dit geeft natuurlyk rede van verdenking; egter is het zo niet, of 'er zou kans zyn, om deeze rede te verzwakken, zegt zyn Ed., zo 'er van de andere zyde een bondig bewys voor de echtheid gegeeven konde worden. Maar, by mangel hier van, is deeze rede niet verwerpelyk; te minder, daar 'er nog andere reden van twyfeling zyn.

De schryfwyze toch, gelyk de Heer *Wagenaar* vervolgt, baart verdenking. *Kolyn* geeft voor geleefd te hebben, ten tyde van Graaf Florens den III, die van 't jaar 1157 tot 1191 geregeerd heeft. Hy spreekt somtyds van dingen, lang voor dien tyd geschied, als of hy ze alleen uit mondlinge verhaalen wist; en hy spreekt weder van andere gebeurtenissen, korter voor dien tyd voorgevallen, als of hy ze in geschiedschriften gezogt of gevonden had; daar 't niet waarschynlyk is, dat 'er van die voorvallen reeds vry wat geschreeven zou zyn, ten tyde van dien Graaf. — Dit geeft grond om te denken, dat de Schryver vergeeten heeft in wat tyd hy wilde gehouden worden geleefd te hebben. —— *Kolyn* beroept zig op oude Boeken in 't Klooster van Egmond, die hy gebruikt zou hebben, en schynt zelfs te kennen te geeven, dat hy aldaar iets uit de aloude gezangen der Barden nageschreeven heeft, waar mede niet wel strookt, dat *Melis Stoke* niets van dat alles aanhaalt, des men zoude moeten vooronderstellen, dat alle die oude stukken toen reeds t' zoek geraakt waren. Maar buiten dit; *Kolyn* levert ons niets uit die oude Stukken, dan 't geen wy reeds uit Strabo, Cæsar, Tacitus en anderen wisten, en 't geen men by Dousa, Scriverius en andere laatere Schryvers leezen kan. ——— De Heer *Wagenaar*, dit alles nagaande, oordeelt het waarschynlyk, dat de opsteller deezer Chronyk met eene kennis van oude boeken en geschriften heeft willen pronken, die hy niet gehad heeft, noch kon hebben; en dat zyn werk van veel laater tyd is, dan hy ons wil doen gelooven.

Het geen hem in dit denkbeeld versterkt, is, dat de vergelyking van *Stoke* en *Kolyn* hem grond geeft, om te beweeren, dat *Kolyn*, of de Schryver die zyne Personaadje heeft willen speelen, de Rymchronyk van Stoke voor zig gehad, en dikwils uitgeschreeven heeft; waarvan zyn Ed., in navolging van den Heer *Huydecoper*, verscheiden staalen bybrengt. Dit stelt de Heer *Wagenaar* in zodanig een sterk licht, dat het den Voorstanderen der egtheid van *Kolyns* Chronyk, naar 't ons voorkomt, moeite zal baaren, om *Kolyn* nog voor een ouder Schryver dan *Stoke* te doen doorgaan; en dit niet waar zynde, is *Kolyn*, die voorgeeft in de twaalfde Eeuw geschreeven te hebben, een verdicht Schryver, die jonger is dan *Stoke*, welke leefde in 't afloopen der dertiende en 't begin der veertiende Eeuwe.

Langs dien weg zou deeze Chronyk van *Kolyn*, ten hoogste ge-

Tijden, een Geschrift, niet van de twaalfde, maar van de veertiende Eeuw kunnen zyn: edoch ook deeze ouderdom komt het zelve niet toe, volgens den Heer *Huydecoper*, wiens gedagten de Heer *Wagenaar* verder aandringt. Eene vergelyking van *Kolyns* Chronyk, met de Schriften van *Scriverius*, die in den jaare 1660 overleed, beweegt die Heeren, om staande te houden, dat de vermomde *Kolyn* na *Scriverius* geschreeven; en zyne rymen, uit het onrym van dien geleerden, opgesteld heeft. Dit doet den Heer *Wagenaar*, na 't bybrengen van eenige opmerkingswaardige byzonderheden, die 'er aanleiding toe geeven om alzo te denken, schryven: „ Mag men nu niet vraagen, of een Schryver, die, „ door den ganschen loop van zyn werk, een is met Scriverius; „ die met Scriverius overeenkomt, in 't geene deze geleerde „ man, over onze oude Graaflyke Historie, gegist heeft; ja, in „ zulke gisfingen zelfs, die hem in 't byzonder eigen zyn, niet „ moet geagt worden na Scriverius geschreeven te hebben? En „ zo de vermomde Kolyn zulks gedaan heeft; kan men dan nalaaten, zyn schrift, met den Heere Huidecoper, onder de jonge verdigte Schriften te tellen"?

Eindelyk merkt de Heer *Wagenaar* nog aan, dat het niet blykt, dat iemand ooit een oud Handschrift van *Kolyns* Kronyk gezien heeft, zelfs geen Handschrift van 't begin van de zeventiende Eeuw; ja dat men nooit verklaard heeft, het Handschrift, van 't welke *Alkemade* een Afschrift gehad zou hebben, gevonden te hebben. Hy toont verder dat de Historie, welke men verhaalt, om rede te geeven van het gemis der oude Handschriften, geen grond heeft, en zelfs tegen de waarschynlykheid aanloopt: mitsgaders dat het, alles toegestaan zynde wat men ten deezen opzigte verhaalt, gansch onwaarschynlyk is, dat 'er zulk een oud Handschrift geweest zou zyn; en dat 'er, niettegenstaande alle de vroegere navorschingen naar oude Papieren, een volstrekt stilzwygen van *Kolyns* Chronyk geheerscht zou hebben, tot op het begin der achttiende Eeuw. ——— Dit alles te samen genomen moet, zegt de Heer *Wagenaar*, onzes oordeels, elk onpartydigen doen besluiten, „ of dat de Rymchronyk van Klaas Kolyn, eerst omtrent den „ aanvang deezer eeuwe verdigt is, of, ten minste, dat de oud„ heid en egtheid derzelve, door geene éene goede reden, be„ weezen wordt, en dat 'er, daarentegen, verscheiden redenen „ zyn, om het werkje, onder de verdigte schriften, te tellen".

Vraagt men ten laatste, wien men dan voor den verdigter van dit Stuk te houden hebbe, zo is het antwoord van den Heer *Wagenaar*, dat hy, daaromtrent, weinig meer dan bloote gisfingen weet voor te stellen: egter kan men uit het geen hy, wegens het gehouden gedrag van *Alkemade*, bybrengt, niet onduidelyk afneemen, dat hy 'er *Alkemade* zelven eenigzins voor verdenkt. „ Nogtans willen wy", zegt hy, ten slot, „ met dit alles, Alkemade niet voor den Verdigter verklaaren. Mogelyk zyn 'er redenen te bedenken, die hem konnen verontschuldigen. En wy zouden hem gaarne verdeedigen willen, indien 't zeker was, gelyk, voor weini-

nige jaaren, uit den mond van wylen *Frans van Mieris*, door den Heere GERHARD MEERMAN verhaald is, dat de Verdigter van Kolyns Chronyke, niet Alkemade, maar *Hendrik Graham*, Advokaat in 's Hertogenbosch, geweest is (*), die dan het Afschrift, welk Alkemade bezeten heeft, aan hem zou moeten verkogt hebben. Doch ook hiervan hebben wy geene genoegzaame zekerheid. Ondertusschen kan zugt naar de eer van voor een' bezitter van oude en raare schriften te worden gehouden; of begeerte naar het voordeel, dat men zig belooft uit het venten van zyne eigene verdigtzels voor egte stukken, menschen van geen regt eerlyke beginsels, somtyds, beweegen, om valsche Schriften voor den dag te brengen. Wenschelyk is 't, dat zy 't, in deeze verlichte eeuw, nooit wederom, met zulk een uitslag, doen mogen, als zy 't, naar alle waarschynlykheid, met de Rymchronyke van den zogenaamden Klaas Kolyn, gedaan hebben".

(*) Zie v. D. WALL Handv. v. Dordrecht, 1 *Afd. bl.* 3, 4.

Dichtkundige Academische Uitspanningen, *door* A. DE BOSSON, *Med. Dr. Te Leyden by de Wed.* A. Honkoop en Zoon 1777. *Behalven het Voorberigt* 118 *bladz. in gr. octavo.*

Uit deeze Dichtstukjes, door den Heer *de Bosson* in zyne Academiejaaren gemaakt, en nu byeen verzameld, kan men afneemen, dat het zyn Ed. niet ontbreekt, aan die leevendigheid van geest, welke vereischt wordt tot het opstellen van puntdichten en losse dichtstukjes; en de Voorreden geeft ons grond van te denken, dat wy eerlang uitgewerkter Dichtstukken van zyne hand te verwagten hebben, wanneer wy over 's Mans bekwaamheid, ook in dit opzigt, eenigzins zullen kunnen oordeelen. Zie hier, tot eene proeve uit deeze verzameling, het volgende Stukje, getyteld *de vlugge Dichter.*

Een zeker Puikpoëet,
(Dien Midas zonder grond misschien wel rijmer heet;
Dewyl 'er thans zoo veelen rijmen,
En zonder vinding woorden lijmen.)
Vertelde eens zonder wind of waan,
Hoe wonder vlug hij steeds zyn cither konde slaan,
Ja zonder moeite een stuk in korten tijd kon maaken,
„ *'k Wil, zei hem eens een snaak, uw vlug vernuft niet laaken;*
„ *Maar, op mijn woord, mijn heer!*
„ *Indien uw stukjes meer*
„ *Aan arbeid kosteden, dan dat zij waardig waren,*
Beklaagde ik al het werk van zulke rijmelaaren".

Tot

Tot een ftaal van eene andere natuur diene zyn volgende *Inval.*

De inbeelding van de zwangre vrouwen
Kan veel wanfchaapenheden brouwen,
—— Dus is het denkbeeld van 't gemeen:
En niet flegts van dat volkje alleen,
Daar de allerkundigfte verftanden
Schier in alle eeuwen, alle landen,
Dit denkbeeld koestren in hun brein...
Geen kind heeft vlak of plek, verkeevenheid of blein,
Of elk weet (wat Blondel *met oordeel ook moog' zeggen)*
Dit daadlijk uit een fchrik of eetlust uit te leggen.
Of 't waar of onwaar zij
Wordt heeden niet beflist door mij...
—— Iet echter doet de zaak mij fchier in twijfel trekken,
't Geen aan een kundig arts tot voordeel kan verftrekken.
Gefteld de inbeelding werkt op 't kind;
Het denkbeeld van een zaak, die zij dikwerf befchouwen,
Werkt op de vrucht der zwangre vrouwen;
—— Daar 't Kaartfpel thans zoo veel beminnaaresfen vindt,
Hoe komt het dat geen enkle keer
Een zwangre vrouw verlost van klaavren boer of heer?

Geestig in zyne foort, (om 'er dit Stukje nog by te voegen,) fchreef de Autheur in het laatfte blad van een Album,

Gij die dit Album *leest! zult mij het laatst wel vinden,*
Doch 'k ben, dit zeg ik vrij, de laatfte niet der vrinden.

Zedelyke Verhaalen, getrokken uit de werken van de Heeren D'ARNAUD, MERCIER *en andere der beste hedendaagfche Schryvers. Met nieuw geinventeerde Konstplaaten verfierd. Tweede Deel. Te Amfterdam by* A. Mens Jansz. *en* A. E. Munnikhuizen 1777. *In octavo* 400 *bladz.*

Aan het gunftige berigt, dat wy, voor eenigen tyd, van het eerfte Deel deezer Zedelyke Verhaalen gegeeven hebben (*), beantwoordt ook dit tweede Deel zo wel, dat het op de eigenfte manier zyne aanpryzing verdiene; des het niet noodig zy 'er meerder van te melden, dan dat het ingelyks drie leerzaame Gefchiedenisfen behelst; twee Franfche, door den Heer

(*) Zie *Holland. Vad. Letter-Oef. VI. D. bl.* 463.

Heer *d'Arnaud*, en eene Engelsche, door den Heer *Brooke*, op eene uitlokkende wyze verhaald. Tot eene leerzaame les diene het volgende byzondere geval van den jongen Heer *Clement*, benevens de goede raad van den bejaarden Heer *Goodville* daar de eerste alles geleerd had, buiten het geen hem, in zyne omstandigheden, een bestaan kon geeven.

HAMMEL CLEMENT was, door zyne opvoeding, ten hoogste eerzugtig geworden; had zig in genoegzaam alle takken van Geleerdheid by uitstek bekwaam gemaakt; en vleide zig met de hoop, dat hy eerlang bevorderd zou worden tot het een of ander Eerampt, overeenkomstig met de grootheid zyner verdiensten en eerzugt, toen eensklaps het tooneel voor hem veranderde. Door vuile lastertaal beklad, verloor hy de genegenheid, en, te gelyk, de ondersteuning van zynen Vader; 't welk wel dra ten gevolge had, dat hy zig in bekrompen omstandigheden bevonde. In dien toestand bood, na een voorafgaand gesprek, een bejaard Heer, GOODVILLE geheeten, zig aan, om hem de behulpzaame hand te bieden. 'Er was hoop om 'er gelukkig in te slaagen; doordien CLEMENT, op de vraag van GOODVILLE, wat hem wel best voegen zou? ten antwoord gaf. „ Ik denk, „ Myn Heer, dat, handwerken ter zyde gesteld zynde, ik eene „ opvoeding gehad heb, die my tot alles in staat stelt". Zulks gaf een streelend vooruitzigt; maar ook dit werd als eene hersfenschim verydeld, gelyk het volgende verhaal toont.

„ Binnen weinig dagen kwam de Heer GOODVILLE, met een verheugd gelaat, by my. CLEMENT, zeide hy, *ik heb het genoegen* van u te moogen zeggen, dat ik u de keuze breng van twee voordeelige plaatzen. De Heer GILES, de Bankier, heeft een bedienden noodig, die eene fraaye hand schryft, en redelyk gevorderd is in de cyferkunst. En myn goede vriend, de Heer TRADEWELL, een voornaam koopman, wil eene ruime belooning geeven, aan een jongeling, die het Italiaansch boekhouden verstaat; dewyl zyn handel zeer uitgestrekt en ingewikkeld is, en hy dus iemand van groote bekwaamheid volstrekt noodig heeft.

Hier hield myn vriend op; en ik bloosde, liet het hoofd hangen, en stond geheel verlegen. Eindelyk antwoordde ik stamelende: Waarschynlyk, Mynheer, hebt gy daar de twee eenigste zaaken van de waereld aangetroffen, zeide ik, (handwerken alleenlyk ter zyde gesteld,) van welke ik geene kennis heb. Wel nu, myn kind, zeide hy, laat de moed u daarom niet begeeven. Ik zal zien, wat ik verder tot u voordeel doen kan.

„ Na verloop van byna veertien dagen, zond de Heer GOODVILLE my een briefje, dat ik aan zyn huis in *Red-Lion-Square* by hem zoude komen. Ik ging uit, door nieuwe hoop aangemoedigd. Myn kind, zeide hy, toen ik inkwam, thans kan ik u de keuze van drie verschillende plaatsen aanbieden; en eene van die zal, myns oordeels, u gewisselyk voegen.

Onze Oost-Indische Maatschappy heeft voorgenomen, om op de

Kust

Kust van COROMANDEL een *Comptoir* op te richten, en zoekt ten dien einde naar eenige jongelingen, die eenigzins in de landmeetkunde gevorderd zyn, en die zich daarenboven byzonderlyk in de vestingbouw hebben geoeffend. Nog is 'er een collonel van een regiment, een oud vriend van my, die in vreemden dienst zal overgaan, en zich ernstiglyk by my vervoegd heeft, om hem iemand te bezorgen, die in de werktuigkunde bedreven is, en die zich voornaamelyk op de kunst van busfchieten en vestingbouwen heeft toegelegd. Eindelyk is 'er nog een jonger zoon van een edelman, met wien ik de eer heb bekend te zyn, die kapitein is van een oorlogschip, en gaarne eene aanzienlyke plaats op het zelve zou willen geeven aan een jongeling van goed verstand en geleerdheid, die redelyk gevorderd is in de stuurmanskunst, en in 't gebruik van de kaarten, en die hem tevens voor een vriend en metgezel zou willen strekken.

„ Mynheer, zeide ik, ik ben een Student geweest, gelyk GOLIATH een krygsman geweest is, van myne jeugd af aan. Indien alle myne opzienders my niet bedrogen hebben, moet ik een vry uitgestrekt begrip hebben; en myne vorderingen in de geleerdheid kunnen toonen, dat myn vlyt onvermoeid geweest is. Ik ken alle de dingen, die de oude of hedendaagsche waereld, naer my gezegd is, voor stukken van gegronde geleerdheid en noodzaaklykheid hielden, en echter heb ik zelfs nooit gehoord, dat het gebruik of de hoogachting van eene van deeze voornoemde weetenschappen vereischt worden, gelyk gy zegt, by persoonen van groot aanzien en hooge bedieningen.

De Heer GOODVILLE zag my hierop aan met een verlegen gelaat, en schudde zyn hoofd. Myn lieve CLEMENT, zeide hy, ik twyffel niet aan uwe bekwaamheid in de weetenschappen, maar thans begin ik te twyffelen, of dezelve wel bestierd of aangelegd zyn, tot eenig nuttig oogmerk. Myn Neef meld my, dat de Bisschop van St. ASAPH verlegen is om een jongen Heer, van goede zeden, en taalkundig, die eenigzins bedreven is in het geestelyk en waereldlyk recht, dewyl zyn Vicaris-generaal onlangs overleden is. Hy meld my verder, dat een zyner vrienden, die een zeer vermogend man is, en voorgenomen heeft het ampt van algemeen Opziender der gebouwen te koopen, een jongeling zoekt, die eenige kennis heeft van de bouwkunde, en eene nette hand heeft in het tekenen van platte gronden en verdeelingen. Ik heb daarenboven kennis aan een van de opzienders der belastingen; en indien gy slechts eenigzins bedreven zyt in het wynroeijen en het wel toezien, geloof ik, dat ik u langs dien weg aan de kost zou kunnen helpen.

„ Ach! Mynheer, zeide ik, op een neerslagtigen toon, ik ben even zeer onbedreven in alle deeze zaaken.

Misschien, zeide de Heer GOODVILLE, zou ik u in den geestlyken staat kunnen voorthelpen, zo gy hier toe genegen waart. Zyt gy wel belezen in de Godgeleerdheid?

Ik

Ja wel, Mynheer, gaf ik schielyk ten antwoord, ik heb eene grondige kennis van de Goden en voornaame Mannen van alle volken na den zondvloed.

Maar zyt gy, vroeg myn vriend, ook even goed bedreven in de leerstellingen van het Christendom? Hebt gy onze geleerde aantekenaars over de geloofsartikelen gelezen? Zyt gy geoeffend in de verdeedigende Godsgeleerdheid? En hebt gy eene grondige kennis van den waaren zin en het voorbeelig licht, dat het Oude Testament aan het Nieuwe byzet?

„ Mynheer, zeide ik, ik heb dikwils met vermaak den Bybel doorgebladerd, dewyl 'er verscheidene zaaken in voorkomen, die zeer aandoenlyk zyn, en ook andere, in welke eene zeer levendige verbeeldingskracht en waare verhevenheid heerscht.

„ Myn ongelukkig lief kind, (antwoordde de Heer GOODVILLE zeer bedroefd,) voor zo verre ik kan nagaan, verstaat gy niets, dat van eenig nut kan zyn voor u of voor eenigen sterveling ter waereld, 't zy dan in dit of in het toekomend leven. Kont gy spelden, of knoopen, of doosjes maaken, of netten breiden, of een schoenmaakersleest of scheerstoel of iets anders maaken, waarmede zo veele duizenden dagelyksch de kost winnen, door de behoeften en noodwendigheden of de gewoonten en de pracht van anderen te voldoen, dan liept gy voor het minste geen gevaar van door gebrek te vergaan.

„ De levensstand, tot welke uwe studien u het best opgeleid hebben, is de Geneeskunde of de Rechtsgeleerdheid. Doch 'er worden groote onkosten, en eene onvermoeide oeffening van veele jaaren vereischt, voor dat gy kunt hoopen, door eene van deeze beide tot een genoegzaam bestaan te geraaken. En daarenboven zal uw voorspoed in dezelve altoos zeer afhangkelyk zyn, indien gy niet by den eersten aanvang ten minsten, door veele vrienden en sterke voorspraak, ondersteund word.

„ Ik heb u, in onze eerste zamenkomst, reeds gezegd, CLEMENT, dat ik niet ryk ben; en schoon ik zulks ware, is het niet de geene, die u eenig geld geeft, maar die, welke u in staat stelt zulks voor geheel uw leven te kunnen winnen, die u eenen wezenlyken dienst doet.

„ My is geraden van naar MONTPELLIER te gaan, ter herstelling van myn gezondheid, na eene langduurige kwyning te BATH. Ik ben voorneemens om over een maand te vertrekken. Maar eer ik vertrek, myn zoon, wensch en raad ik u, dat gy u toelegt op eenige kunst of koophandel, of eenige andere zaak, om uwen tyd nuttiglyk te besteeden, die u in staat kan stellen, om een behoorlyk bestaan te verkrygen, en u ten zelven tyd een waerdig lid van de zamenleeving kan maaken. Want, geloof my, myn kind, geene beschouwende kennis, of al het geld en juweelen der aarde, maaken eenig deel van onze welvaart in deeze Waereld uit. Vernuftige naarstigheid alleen, besteed aan dingen, die aan de zamenleeving nut en goed kunnen doen, maakt den waaren rykdom van alle menschen uit.

„ Zo ras gy by u zelven eene keuze gedaan zult hebben, verwacht ik u weder by my. Doch, hoe het ook zy, kom my echter nog eens bezoeken, eer ik vertrek". —— Dan dit mislukte den ongelukkigen CLEMENT.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE *LETTER-OEFENINGEN.*

H. VENEMA, Historiæ Ecclesiæ Veteris Testamenti seu Patriarchalis et Israeliticæ. Tomus I. Ab orbe condito ad Templi Salomonis initium. Lugd. Bat. apud *S.* et *J. Luchtmans*, et Leovardiæ apud *G. Tresling* 1778. Absq. Præf. 603 pp. in quarto.

Ene weldoorwerkte oordeelkundige ontvouwing van de *Historie der Kerke des Ouden Testamentes*, gelyk men gewoonlyk zegt, of liever der *Aertsvaderlyke en Israëlitische Kerke*, door den beroemden Hoogleeraer *Venema* zelven, nog by zyn leven beschaefd, om ene gebreklyke afgifte na zyn dood voor te komen, is een treflyk geschenk; waerdoor hy, in zynen ouden dag, op nieuw veelen aen zich verplicht. Zyn Hoogeerwaerde verdeelt, na enige voorbereidende aenmerkingen, die inzonderheid over de Tydrekenkundige bepalingen, welker kennis hier noodwendig is, gaen, de gansche Geschiedenis in twee Hoofddeelen, waer van het eerste het gebeurde voor 's Heilands geboorte, en het laetste het voorgevallene na dien tyd, behelst. Het eerste verdeelt men dan voorts, zynes oordeels, gevoeglykst onder de zeven volgende Tydperken. (1.) Van de Schepping der Waereld tot op den Zondvloed in de dagen van Noach. (2.) Van de herstelling der Aerde, met het afloopen van den Zondvloed, tot op het vertrek van Abraham uit Chaldea. (3.) Van daer tot op den uittogt van Israël uit Egypte. (4.) Van dien uittogt tot op Salomons Tempelbouw. (5.) Van dien Tempelbouw tot op de gevanglyke wegvoering des Volks naer Babel. (6.) Van dien tyd af tot op de regeering der Asmoneen, en ten laetste (7.) Van daer tot op de geboorte van Jesus Christus. Ieder dezer Tydperken behandelt onze oplettende Schryver indiervoege, dat hy zich eerst bepale tot de Geschiedkundige voordragt, verder het oog vestige op het Tydrekenkundige, en, daer 't vereischt word, ook op het

Aerdrykskundige, dat in het zelve byzondere aenmerkingen vordert. Wyders gaet hy tevens na de voetstappen, welken men van de beschouwde gebeurtenissen, naer luid der Bybelbladen, in de geschiedverhalen der ongewyde Schryveren ontmoet; en 't geen ons daerbeneffens in dezelven voorkomt, dat ter nadere opheldernge kan dienen. Aen dat alles hecht hy gemeenlyk nog, ten laetste, een bericht van de tydrekenkundige *Æras*, of aenvangen van jaertelling, welken by onderscheiden Volken in gebruik zyn, en in ieder dezer Tydperken invallen, om dus te toonen hoe dezelven tot de tydkundige bepalingen der Heilige Schriften over te brengen zyn. Volgens deze inrichting verleent ons de Hoogleeraer een naeuwkeurig en volledig verslag van het Geschiedkundige der Heilige Schriften, dat tot eene doorloopende opheldering van derzelver inhoud, ten dezen opzichte, strekt; en dien schranderen Uitlegger der Bybelbladeren meermalen gelegenheid geeft, om, door zyne oudheid- tael- en oordeelkundige aenmerkingen, aen vele byzondere plaetzen licht by te zetten. —— Zy die dezen tak der gewyde Wetenschappen, (welke zekerlyk van aenbelang is, en door niemand van eenige oefening verwaerloosd behoorde te worden, tot nog niet beoefend hebben, en begeerig zyn, om 'er zich op toe te leggen, zullen dit Werk, by uitstek, met vrucht kunnen gebruiken. En zy, die 'er zelfs geoefende zinnen in hebben, zullen het niet vruchtloos nagaen; meer dan een van 's Mans byzondere opmerkingen zal nog in staet zyn, om hunne aendacht te vestigen; en men zal, 't zy minder of meerder geoefend, dit Geschrift, met te meer genoegen kunnen doorbladeren, om dat zyn Hoogeerwaerde, het genoegzaem bekende, of gemaklyk te verstaen, altoos ten beknoptste behandelt; en, alleenlyk, wat breeder uitweid, als de duisterheid of ingewikkeldheid van het onderwerp zulks vordert. —— Het thans afgegeven Deel behelst de vier eerste bovengenoemde Tydperken; en staet in 't kort gevolgd te worden van het tweede Deel, dat ons de *Geschiedenis der Israëlitische Kerke*, van Salomons Tempelbouw tot op den volstrekten ondergang van het Joodsch Gemenebest, zal voordragen. —— Zie hier, (om uit dit eerste Deel, een byzonder stuk onder 't oog te brengen, des Autheurs gedachten over de berekening

van

van het Tydperk, dat verloopen is, zedert het vertrek van Abraham uit Chaldea, tot op den uittogt van Israël uit Egypte; waeromtrent de Tydrekenkundigen verschillend denken.

Men leest naemlyk Exod. XII. 20. *De [tydt] nu der wooninge, die de kinderen Israëls in Egypten gewoont hebben, is vier hondert jaer ende dertigh jaer.* Hieromtrent valt de vraeg: is deze tydsbepaling alleen betreklyk tot het verblyf van Jakobs nakomelingschap in Egypte; of sluit dezelve ook in zich, zo wel den tyd der vreemdlingschap van Abraham, Izaäc en Jacob, in Canaän, als dien van 't verblyf van Jacobs nakomelingen in Egypte? Men vind 'er, die deze uitdrukking in de eerstgemelde bepalende betekenis verstaen; en uit dien hoofde geven ze dan aen dit Tydperk, met byvoeging van de jaren der vreemdlingschap der Aertsvaderen in Canaän, een verloop van 645 jaren; gerekend van Abrahams vertrek uit Haran, in den ouderdom van 75 jaren. Anderen nemen dezelve op in de laetst aengeduide uitgebreider betekenis; en stellen gevolglyk, dat de 430 jaren dit Tydperk uitmaken, waervan dan na aftrek der boven bygetelde 215 jaren, volgens diezelfde rekening, ook zo veel jaren voor Israëls verblyf in Egypten zouden overschieten. De Hoogleeraer erkent, dat 'er voor de ene en andere zyde veel te berde gebragt kan worden; dan hy helt, voor zichzelven, meest over tot het laetste gevoelen, en wel byzonder om de volgende redenen.

I. Het woord des Heeren tot Abraham, Gen. XV. 13. *Uw zaet sal vreemt zijn in een landt, dat haerlieder niet en is, ende sij sullen hen dienen, ende sij sullense verdrucken vier hondert jaer*, is niet te bepalen tot het verblyf in Egypte, maer uit te breiden over den geheelen tyd der vreemdlingschap van Abrahams zaed, zints de geboorte van Izaäc. Dit eischt de natuur der uitdrukkinge, die daerenboven anders niet zou beantwoorden aen den tyd van 't verblyf van Abrahams zaed in Egypte. —— De benoeming toch van *Abrahams zaed*, en de spreekwyze van *vreemt te zijn in een landt, dat haerlieder niet is*, luid zo algemeen, dat zulks vordere, dat men het begin dier jaren telle van Abrahams *eerste zaed*, en dus, zints de geboorte van Izaäc; *en wien*, volgens Gen. XXI. 12. *Abrahams saet genoemd sou worden.* Zo ook van dien tyd, dat dit *zaet vreemt sou zijn* op den aerd-

bodem; het welk zekerlyk niet byzonder eigen was aen Israël in Egypte, maer dat het gemeen had, met alle Aertsvaderen, en dus ook aen hun toegeeigend word, 1 Chron. XVI. Pſ. CV. Heb. XI. en elders. —— Zegt men, de vreemdlingſchap van dat zaed word hier bepaeld aen 't land, *dat haerlieder niet en is*, en dus aen Egypte; dewyl Canaän aen 't zelve ter bezittinge gegeven was. En verder, dat de *verdrucking* van vierhonderd jaer hier insgelyks bepaeld word aen dat land; ja dat dit land, *dat haerlieder niet is*, wel uitdruklyk onderſcheiden word van *Canaän*, werwaerds dat geſlacht, gelyk 'er Gen. XV. 16. ſtaet, zou *wederkeeren:* zo dient in antwoord. Nadien 'er uitdruklyk geſprooken word van de *vreemdlingſchap*, deze geſteld word voor de *verdrucking*, en de Aertsvaders ook in Canaän *vreemdlingen* genoemd worden, zo heeft men hier te denken om ene niet ongewoone uitlating, welke indezervoege ingevuld kan worden, *in een landt*, *dat haerlieder niet is*, *in dit en een ander*, in 't welk zy verdrukt zullen worden. —— Men is hier toe te meer genoodzaekt, als men in acht neemt, dat de genoemde 400 jaren niet beantwoorden, gelyk gezegd is, aen den tyd van 't verblyf in Egypte, dat, volgens Exod. XII. 40. op 430 jaren te ſtellen zou zyn. 't Is waer, men zegt, Gen. XV. word ſlechts het *ronde getal* genoemd; doch dit is ene onderſtelling, welke aenloopt tegen het oogmerk des Sprekers, dat hier ene nauwkeurige bepaling van jaren eiſcht. Vruchtloos zoekt men dit ook te vereffenen, met de 400 jaren te tellen, van Jacobs komst in Egypte, en de 430 jaren, van Jozephs wegvoering in dat land; want 'er zyn in dien tusſchentyd niet meer dan 22 jaren verloopen (*). Dan, buiten dit, Abrahams zaed word nooit geacht, als vreemdling verkeerd te hebben in Egypte, vóór

(*) Jozeph werd naer Egypte gevoerd in den ouderdom van 17 jaren, Gen. XXXVII. 2; en was, toen Pharao hem verhoogde, oud 30 jaren. Gen. XLI. 46. Dus was hy diestyds reeds 13 jaren in Egypte geweest. Voeg hier nu by zeven jaren overvloeds, die 'er eerst verliepen . . . 7 . . volgens Gen. XLI. 53. En dan nog twee jaren hongernoods met de komst van Jacob in Egypte . 2 . . volgens Gen. XLI. 50. vergel. met Gen. XLVIII. 5. Dit ——
geeft voor dien tusſchentyd . . . . 22 jaren.

voor de komst van Jacob met zyn huisgezin aldaer; ook is Jozeph, derwaerds gevoerd zynde, 'er niet geweest als Abrahams zaed, maer als een Egyptenaer, eerst als een Slaef, en later als een Verzorger des Ryks.

II. Een tweede bewys voor dit gevoelen word ons aen de hand gegeeven, Gen. XV. 16, daer Gods tael luid, *het vierde geslachte sal herwaerts* [naer Canaän] *wederkeeren*. Vier geslachten toch, vooral daer *het vierde* nog in weezen moest zyn, kunnen geen tydsverloop van 430 jaren vervullen. —— Te beweren dat *geslachten* hier zo veel zouden zyn als *eeuwen*, of tydbestekkers van 100 jaren, is ene ongelukkige bedenking, als strydig met den styl der Heilige Schryveren, te ongelukkiger, om dat ze het tegengestelde gevoelen niet kan baten. Zy zouden dan immers niet in de *vyfde*, maer in de *vierde* eeuwe wederkeeren; want het word aen 't *vierde geslachte* toegeschreven.

III. Deze opmerking verkrygt te meer sterkte, als men, ('t geen tot een derde bewys kan dienen,) nagaet, dat de geslachtkundige telling aen die bepalende voorzegging beantwoord. Men vind naemlyk gewag gemaekt van *vier geslachten* in Egypte, waer van *het vierde* uit Egypte getoogen is: by voorbeeld, *Levi*, *Kehath*, *Amram* en *Mose*. Exod. VI. *Mose* nu was tachtig jaren oud, toen hy met Israël uit Egypte trok, en dezen gevoegd by die der opgemelde Vaderen, brengen ons niet hooger dan tot een getal van 487 jaren; van 't welke afgetrokken moeten worden, de 43 jaren levens van *Levi*, voor zyne komst in Egypte, en de jaren welken *Kehath* en *Amram* geleefd hebben, na dat zy kinderen gewonnen hadden. Deze vier geslachten kunnen gevolglyk het tydbestek van 430 jaren niet vol maken. —— Zulks word gereedlyk erkend; maer men brengt hier tegen in, dat *Mose* de geslachtrekening opgekort heeft: dan, behalven dat dit, zonder enigen grond en tegen alle waerschynlykheid, gesteld word, zo vind het duidelyk zyne wederspraek Exod. VI. 19; daer *Jochebed*, de Huisvrouw van *Amram*, die hem *Mose* baerde, *Amrams moeije* genoemd word. Zy was des ene Zuster van *Kehath*, den zoon van *Levi*; van waer ze Num. XXVI. 59. ook heet *de dochter van Levi*, *welcke* [*de huisvrouwe*] *Levi baerde in Egypte*. Vergelyk hier mede Gen. XV. 16; daer gezegd word, dat *het vierde geslachte zal wederkeeren*.

IV. Ten laetste word dit gevoelen bekrachtigd, door de tael van Paulus, leerende Gal. III. 17, dat 'er, tusschen de belofte van het zaed aen Abraham gedaen en de Wetgeving op Sinaï, 430 jaren verloopen zyn. Men kan niet twyfelen of de Apostel heeft hier het oog op de belofte aen Abraham gedaen, 't zy te Ur of te Haran; en stelt het doen dier belofte tot den aenvang der tellinge dezer jaren; nademael hy van deze belofte spreekt, en het tydperk van derzelver duuring tot op de Wetgeving bepaelt; weshalve hy het begin van dit tydperk moete tellen van het begin dier belofte. Deze bepaling van den Apostel is hier van te meer gewigt, om dat hy niet, gelyk zommigen voorwenden, de Griekſche vertaling, (die in den tekst Exod. XII. 40, *en in Canäan* 'er bygevoegd heeft,) slechts nagevolgd, maer zyne eigen gedachten voorgesteld heeft; gemerkt hy daer ter plaetse redeneert uit het lang verloop van tyd, tusschen de belofte en de wet. Hy zou derhalve dit tydperk nog veel langer gemaekt hebben; indien het hem mooglyk geweest ware; gelyk het geweest zou zyn, by aldien hy de woorden van Exod. XII. 40, volgens den Hebreeuwschen tekst, had kunnen bepalen tot het verblyf van Abrahams zaed in Egypte; gelyk thans van velen geschied.

Maer hoe zullen wy 't, die bewyzen vaststaende, dan maken met Exod. XII. 40, volgens den Hebreeuwschen tekst? Men zou kunnen zeggen, dat de woorden, *en in Canaän*, die in de de Griekſche vertaling, in den Samaritaenschen tekst, en ook in een enkel Hebreeuwsch Handschrift, volgens de opgave van *Kennicot*, gevonden worden, uit den Hebreeuwschen tekst, volgens onze gewoone lezing, uitgevallen zyn. Dan de Hoogleeraer vind het raedzamer hier te denken op ene historische uitlating, die men, gelyk meer anderen, onder 't lezen heeft in te vullen. Zo leest men 1 Sam. IV. 8 van de plagen, met welken de Egyptenaers geplaegd zyn, *by de woestyn*; dat is, *in Egypte en by de woestyn*. Volgens 1 Sam. IX. 16. zou Saul het volk verlossen *uit de handt der Philistynen*, dat is, *uit de handt der Ammoniten en der Philistynen*, vergel. XII. 12. Op ene dergelyke wyze dan Exod. XII. 40. *De* [*tijdt*] *nu der wooninge, die de kinderen Israëls in Egypten*, dat is, in Canaän en in Egypte, *gewoond hebben, is vierhondert jaer en de dertigh jaer.*

'Er

'Er word alleen uitdruklyk gewag gemaekt van het verblyf in Egypte, om dat Israël aldaer verdrukt werd, zich aldaer laetst onthield, en van daer in Canaän kwam. Voorts kan 't hier gene zwaarigheid baren, dat 'er gesproken word van *de kinderen Israëls*, en dat men dan daeronder te gelyk te verstaen heeft hunne Voorvaders, dewyl die manier van zich uit te drukken overbekend is. ——— Alles, gelyk de Hoogleeraer zegt, loopt hier samen, om dezen uitleg te begunstigen; de oude Uitbreidingen en Vertalingen, Paulus zelve en de Griekſche Vertaling, 't zy dat ze de woorden, *en in Canaän*, in een oud Handschrift gelezen, of 'er bygevoegd hebben, zyn eenstemmig in die gedachten; en 't gezag der Griekſche Vertaleren geld hier te meer, om dat ze gewoonlyk de tydperken verlangen in stede van dezelven te verkorten, gelyk hier dan geschieden zou.

Wat aenbelangt de zwarigheid, die zommigen maken over de vermenigvuldiging der kinderen Israëls, in Egypte, welke, hunnes oordeels, tot zodanig ene hoogte niet geklommen kan zyn, als men den tyd van hun verblyf in Egypte dus enger bepaelt: hieromtrent beroept zich de Hoogleeraer op bekende berekeningen; en merkt verder aen, dat men hier niet ongegrond mag denken, op ene ongemeene vruchtbaerheid van Abrahams zaed, door Gods byzonderen zegen, achtervolgens de belofte aen Abraham gedaen.

Ten laetste komt hier nog in overweging den tyd, van waer men dit tydperk moet beginnen te tellen; en desaengaende twyfelt de Hoogleeraer niet, of men moet den aenvang van dit tydperk plaetzen, niet op Abrahams vertrek uit *Haran*, maer op deszelfs vertrek uit *Ur*, vyf jaren vroeger, in den ouderdom van 70 jaren. Volgens de gegeven verklaring van Exod. XII. 40 moet de telling een aenvang nemen, met het begin der vreemdlingschap, welke begon toen Abraham uit *Ur* toog. Gen. XI. 31. Hand. VII. 2. Ze vangt ook Gal. III. 16, 17, daedlyk aen met de belofte van 't zaed, die aen Abraham te *Ur* gedaen is. Hand. VII. 2. Zulks eischt insgelyks de tydsbepaling van 400 jaren, Gen. XV. 16, te rekenen van Izaäcs geboorte; als die ter waereld kwam, toen Abraham 100 jaren oud was, Gen. XXI. 5. 'Er moeten derhalve, op de geboorte van Izaäc reeds 30 jaren verlopen zyn van het tydperk van 430 jaren, Exod. XII. 40.

40. gemeld: 't welk ons op het 70ste jaer van Abraham brengt; die 75 jaren oud was toen hy uit *Haran* toog, Gen. XII. 4; des hy zich vyf jaren te *Haran* opgehouden zulle hebben, en zo veel tyds vroeger uit *Ur* getrokken zyn.

Naer deze verklaring is de berekening der jaren van dit derde Tydperk, van Abrahams vertrek uit Ur der Chaldeen, tot op den uittogt van Israël uit Egypte, gemaklyk op te maken.

Van Abrahams vertrek uit Ur tot op de geboorte van Izaäc zyn	30 jaren.
Van daer tot op de geboorte van Jacob	60
Van daer tot op de komst van Jacob in Egypte	130
Hierby komen dan, voor Israëls verblyf in Egypte	210
makende, volgens Exod. XII. 40, te zamen	430 jaren.

Om de gelyksoortigheid van 't onderwerp, zullen wy hier nog kortlyk byvoegen, des Hoogleeraers berekende opgave der duuringe van 't vierde Tydperk van Israëls uittocht tot op Salomons Tempelbouw; die hy indezervoege voordraegt.

Israëls omzwerving in de Woestyn duurde	40 jaren.
De regering van Jozua benevens die der Oudsten	43
De regering der Richteren tot op den dood van Eli	450
Van daer tot op het begin der Richterlyke regeringe van Samuel	20
Samuels Richterlyke regering op zichzelve	12
Van daer, de regering van Samuel en Saul	40
De regering van David . . .	40
En die van Salomo tot op den Tempelbouw.	3
maekt te zamen	648 jaren.

Vraegt men, hoe komt dit overeen met 1 Kon. VI. 1; daer dit Tydperk bepaeld word op 480 jaren; zo is des Hoogleeraers antwoord, dat hy niet berusten kan, in enige der hem bekende uitleggingen van deze plaets, die geschikt zyn, om dezelve eenstemmig te maken met de overige berekening, naer luid der Bybelbladen; des hy zich gedrongen vinde, om hier enen misslag der Uitschryveren te moeten erkennen; dat in getalsbenamingen niet vreemd is.

'Er

'Er zyn dan van Abrahams vertrek uit Ur, tot op Salomons Tempelbouw verloopen . 1078 jaren.
Als we nu hier by tellen, de jaren van het eerste en tweede Tydperk, te weten,
Van de Schepping tot op den Zondvloed 1656
en van daer tot op Abrahams vertrek uit Chaldea 362 (*)

zo komt Salomons Tempelbouw op het jaer der Waereld 3096

Overtuigend Vooorstel van God en de Heilige Schrift, met aanmerkingen opgehelderd door J. CH. HOLLMAN, *openlyk gewoon Hoogleeraar op de Hooge Schole te Göttingen. Vertaald door* L. G. CORDES, *Leeraar by de Lutherſche Gemeente te Zwoll. Te Amſteldam by* A. Borchers, J. Groenewoud *en* de Wed. C. Bellingwout 1778. *Behalven de Voorrede en den Bladwyzer 725 bladz. in gr. octavo.*

Het geen dit Werk voornaemlyk onderſcheid van de veelvuldige Schriften, die over deze gewigtige onderwerpen het licht zien, is, dat de Hoogleeraer *Hollman* zich byzonderlyk toegeleid heeft, op ene oordeelkundige keuze en ſchikking der bewyzen voor Gods Beſtaen, de Geloofswaerdigheid en Godlykheid der Heilige Schriften. Een oogmerk dat ongetwyfeld zyne nuttigheid heeft, en 't welk door den Hoogleraer indiervoege uitgevoerd is, dat zyn Geſchrift wezenlyk van dienst kunne zyn, ter gegronder overtuiginge, door de vereischte ſchifting der bewyzen, en derzelver regelmatige voordragt.

Onze Autheur begint ten dien einde met een onderzoek naer de wyze, op welke wy tot de erkentenis dier hoofdwaerheid kunnen komen, dat 'er een God is; en toont dat zulks alleen geſchieden kan, door ene oplettende beſchouwing der Waereld, die ons in derzelver geheele za-

(*) De Hoogleeraer ſtelt dit tweede Tydperk op 367 jaren, als zich uitſtrekkende tot op Abrahams vertrek uit *Haran*; maer wy moeten 't, in dit geval, 5 jaren korter nemen; om dat zyn Ed. het derde Tydperk doet aenvangen met Abrahams vertrek uit *Ur*, dat 5 jaren vroeger voorviel.

zamenſtel, en byzondere deelen, tot haren Maker opleid. Dan, om dit bewys op onwrikbare gronden te vestigen, moet men overtuigend doen zien, eerst, dat die Waereld niet eeuwig is; en ten tweede, dat zy niet van zichzelve geworden, maer van een andere gemaekt is, en wel van een Wezen, dat zyne magt en wysheid in alles ten duidelykſte doet doorſtralen. —— Aen de overtuigende voorſtelling hier van hecht de Hoogleeraer verder, een betoog, dat 'er een Godsdienst zyn moet. Die beſchouwing van het geſchapene leert ons God kennen, als onzer aenbiddinge waerdig, en onze ſchepping toont onze verplichting om hem te kennen en te dienen, des de Godsdienst niet ontſta, uit ene menschlyke vinding, maer op onze ſchepping gegrond zy. —— Zulks vastſtaende, komt voorts de Godlyke Openbaring, ter onzer beſtieringe in den Godsdienst, in overweging; waeromtrent onze Autheur van gedagten is, dat het uit de rede niet bewezen kan worden, dat 'er noodzaeklyk ene Godlyke Openbaring zyn moet; maer wel, dat het zeer waerſchynlyk is, dat God zich nader aen het menschdom zal geopenbaerd hebben, dan hy hun door het licht der natuur alleen bekend kon worden. — Dit leid den Hoogleeraer ten laeſte tot een onderzoek der Godlyke Openbaringen, die onder 't Menschdom daer voor gehouden worden, en ter naſpooringe van de kenmerken, waeruit wy ons van de echtheid ener Godlyke Openbaringe kunnen verzekeren. Ene behoorlyke vergelyking van de Godlyke Openbaringen, waerop de Heidenen zich beroepen, met die welken de Jooden van ouds her, en vervolgens ook de Christenen beweren ontvangen te hebben, toont hier wel dra, dat de eerſten veel minder te achten zyn, dan de laetstgenoemden ja dat de eerſten den naem van Godlyke Openbaringen geenzins verdienen; en dat de laetstgenoemden in tegendeel aller opmerkinge waerdig zyn. Ze vorderen des ene nadere beſchouwing, en de Hoogleeraer legt het 'er op toe, om te bewyzen, dat de Heilige Schrift, waerop Jooden en Christenen zich beroepen, ene ware Godlyke Openbaring is. Ten dien einde ſtelt hy zich voor, te betoogen: (1.) Dat de boeken des O. en N. T. geenzins op ene listige wyze verdichte en onderſchooven ſchriften zyn, maer inderdaed opgeſteld door die genen, aen welken zy toegeſchreven worden; en dat ook, het

geen

geen dezelven behelzen, waerlyk gebeurde dingen zyn. En voorts (2.) dat ze geenszins blootlyk menschlyke Schriften, maer van God zelven ingegeven zyn, en bygevolg met het hoogste regt voor het woord van God gehouden moeten worden. En dit alles besluit de Hoogleeraer met enige beknopte aenmerkingen over de trapswyze vorming van den Canon der Heilige Schriften, deszelfs juistheid, volkomenheid en onvervalschtheid. —— Zyn Geschrift behelst dus ene volledige behandeling van 't geen tot deze onderwerpen betreklyk is; en schoon 'er, 't geen niet vermyd kon worden, ene reeks van algemeene kundigheden en dikwerf ontvouwde waerheden in voorkome, verdient het echter, byzonder ter zake van 't opgemelde bepaelde oogmerk, met aendacht doorbladerd te worden.

Verhandeling over de Vergeeflykheid der Zonde: waarin de bespiegelingen van den beroemden Heer A. MACLAINE, *volgens gronden van Euangelie en Wysbeerte, worden overwogen. Te Utrecht, by* A. v. Paddenburg 1778. *Behalven het Voorberigt 77 bladz. in gr. octavo.*

In deze Verhandeling brengt een schrander Godgeleerde het zyne te berde, tegen het gevoelen van den beroemden Heer *Maclaine*, nopens de vergeeflykheid der Zonde, buiten de verzoenende offerande van een verheven Wezen. Hy poogt hem, stap voor stap, naer 't beloop zyner denkbeelden, te wederleggen; en doet zulks met zo veel regelmatigheid en bescheidenheid, dat hy anderen ten voorbeelde strekke, om te leeren, hoe men een Godgeleerd geschilstuk, dat men te wederzyde van belang oordeelt, met ene bezadigde omzichtigheid kunne behandelen. —— De vraag is hier, niet zo zeer over het geen God in Christus, de Waereld met zichzelven verzoenende, gedaen heeft, als wel over 't geen God zou hebben *kunnen* doen? En dit *kunnen* is niet betreklyk tot Gods Magt, maer tot Gods zedelyke Volmaektheden. De vraeg naemlyk is niet, of 'er ene natuurlyke, maer of 'er ene zedelyke mogelykheid zy, dat God de zonden niet straffe? niet, of God 'er krachts genoeg toe hebbe, maer of 't bestaenbaer zy met de hoog-

hoogste wysheid en heiligste goedheid, en of God zulks kunne goedvinden? *Maclaine* oordeelt, dat men die Vraeg met *Ja* kan beantwoorden, dan deze Schryver zegt *Neen;* en legt het 'er op toe, om zyne ontkenning te staven, met wederlegginge van het bevestigende antwoord. ——— Het geheele beloop van 's Mans voorgestelde redenering over dit onderwerp te ontvouwen, zou voor ons bestek te wydloopig worden; maer zie hier, hoe hy met weinige woorden, gelyk hy zegt, zich voorstelt te beproeven, of, over 't geheel, de smaek ener gezuiverde Wysgeerte het gevoelen van den Heer *Maclaine* meer, dan het zyne, begunstige.

„ Een Wijsgeer, zegt hij, door de blijken van Gods onnaspeurlijke wijsheid en grootheid, die zig, op hoe meer onderzoek, hoe overvloediger, tot in het minste zijner werken en wegen opdoen, allessints onderwezen, durft, volgens *analogische* beginzelen, of gevolgtrekking uit soortgelijke waarnemingen, aan eenen wijdluftigen toestel van middelen, bewegingen en werkingen der hooge Voorzienigheid, niet ligtelijk oogmerken toeschrijven, die met veel minder bereikt konden worden. *De Wet der Spaarzaamheid* is in de Natuurkunde vermaard. Hij laat zig zelf daarin zelfs niet ligtelijk overdwarsen, door de tegenwerping van de, zekerlijk altijd onafhangelijke, vrijmagt van het Opperwezen, in 't uitkiezen van middelen en hoeveelheid van werking en gewrogt. ——— Indien nu de vrijwillig begaane zonden en verdiende straffen niet, zonder de voldoende Offerande van een verhevener Wezen, bij God konden vergeven worden; dan is die verbaazend groote toebereiding van 's menschen zaligheid niet meer, voor den bedagtzaamen beschouwer, een aanstoot of dwaasheid, (gelijk zij was voor de wijsheid der genen, die wel langs eenen beknopteren weg meenden te zullen behouden worden,) maar eene diepe wijsheid in verborgenheid bestaande, en de groote kragt des Algenoegzaamen tot verlossing; en zo is ook de leer eener wreekende geregtigheid, toegepast op het kruis des Middelaars, te gelijk de leere cener grondelooze en nooit volprezene ontferming Gods. ——— Maar, hoe moeijelijk moet het der Wijsgeerte vallen, overreed te zijn, dat de eigene en eeuwige Zoon van God niet alleen de zwakke menschennatuur heeft aangenomen, en in dezelve zijne heerlijkheid in vernedering verborgen,

maar ook de fmadelijkfte, fmertelijkfte, en met een uitgezogt kenmerk van den *vloek* getekende, folteringen, ter reddinge van overtreders, heeft ondergaan; dat daar door de Leere des heils verdiept is, in ondoorgrondlijke verborgenheden, en deswegens haare geloofwaardigheid te meer, door eene agtbaare reeks van veelerleije Godfpraaken, en eene ontzettende menigte van bovennatuurlijke wonderwerken, is geftaafd geworden; dat deze weg het uitnemendst pronkftuk is van Gods liefde en genade, en niettemin een iegelijk, onder nieuwe ftrafbedreiging van ongenade en eeuwige verdoemenis, verpligt wordt, om daarin den eenigen grond van troost en vrijmoedigheid bij God te zoeken: hoe zwaar, zeg ik, valt van dat alles de overreding en de overeenbrenging met Gods overige handelwijzen, bij aldien de vergiffenis der zonden, de onderfteuningen der genade, en de zegeningen der onftervelijkheid, met veel mindere kosten konden verkregen worden; bij aldien zelfs eene geduchte *vertooning* van Gods regt en van de heillooze gevolgen der zonde, nevens een uitfteekend *voorbeeld* van geduld, en van onderwerping der onfchuld onder de voorbijgaande rampen in eenen ftaat van beproeving, ook wel door ander bitter lijden, en aan eenen minderen perfoon aangedaan, konden daar gefteld worden, zonder dat *God zijne Gemeente met zijn eigen bloed* behoefde *te verkrygen!* (Hand. XX. 28.) —— Men kan antwoorden, de Godheid van den Verlosfer kon daarbij niets verliezen: en wie durft dan de wijze redenen van Gods altijd vrije beftelling bepaalen? 't Is zoo: en de vreeze Gods verbiedt mij, en die met mij denken, gelijk ook alle die anders denken, wijs te zijn boven het geen gefchreven is. Evenwel zal een kundig zoo wel, als nederig en Christelijk, Wijsgeer ten minfte zoo lang zig aan de zijde der waarfchijnlijkheid en overeenftemming van Gods wegen, blijven houden, tot dat men hem van het tegendeel uit klaare getuigenisfen van Gods eigen woord overreede. En hoe lang zal men zoeken, eer men hem daarop voldoe"?

Onze Autheur heldert dezen zynen redeneertrant verder op, met dien, welken men gehouden heeft, ten voordeele van het Copernicaanfche waereldftelzel; en waer van men zich nog bedient, ter begunftiginge van het Nieuwe Stelzel, rakende de veelheid van bewoonde

Wae,

Waerelden; dat hem ten besluite doet zeggen. „ En, „ zal deze gedagten ook aan onzen vernuftigen Godgeleerden niet, even daarom, aannemelijk voorkomen; „ om dat men, volgens dezelve, in de groote en wonderbaare bestekken des Almagtigen, geene keuze van „ enkelde magt, geene middelen van overtolligen omslag, geene ondergeschikte oorzaaken of werkingen „ haare bedoeling verre te boven gaande, behoeft te „ erkennen"?

Leerredenen voor Christelyke Echtgenooten van C. G. L. MEISTER, *Leeraar der Gereformeerde Gemeente te Duisburg aan den Rhyn. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Amsterdam by* A. D. Sellschap *en* P. Huart, 1778. *Behalven het Voorwerk* 230 *bladz. in gr. octavo.*

Eene onderscheidenlyke voordragt der byzondere gezellige plichten, die uit byzondere verbintenissen, in de verschillende standen der Menschlyke zamenlevinge, ontstaen, is buiten tegenspraek een gewigtig deel der Christelyke Zedekunde; doch ook tevens dat gedeelte, het welk zich minst schikt voor den openbaren Leerstoel. Bovenal heeft dit plaets omtrent de plichten, welken betrekking hebben tot de Huwelyksverbintenis; die voor de Maetschappy van 't grootste belang zyn, doch in verscheiden opzichten, als uit den aert van 't onderwerp af te nemen is, niet wel, met de behoorlyke onderscheiding, op den Predikstoel behandeld kunnen worden. Dit bewoog den Eerwaerden *Meister*, in 't bezef dat velen echter het behandelen van zedekundige waerheden liefst in den vorm van Leerredenen lezen, dit onderwerp op die wyze voor te dragen; en dus, 't geen van den Predikstoel niet gevoeglyk gezegd kon worden, in gedrukte Leerredenen, als 't ware, openlyk te zeggen. Veelligt is 's Mans keuze in dit geval genoegzaem gegrond op den smaek van zynen Landaert; maer in onze Gewesten zag men 't vermoedlyk liever in 't gewaed van Redenvoeringen of Vertoogen: dan met dit alles doet deze uitwendige vorm niets ter zake. Zy, die dit Geschrift veronachtzamen, om dat het den naem van Leerredenen draegt, zyn, is 't te vreezen, juist zodanige Lezers, die 'er echter weinig of geen ernstig gebruik

van

van gemaekt zouden hebben, op welk ene wyze het ook ingericht ware. En, zy, die ene betere geschiktheid desaengaende hebben, zullen 'er zich te minder aen storen, om dat de uitvoering goed is, en zyn Eerwaerde zich juist niet ten nauwste aen den gewoonen vorm van Leerredenen bepaelt. Dan, wat 'er ook van den vorm zy, het Geschrift is leerzaem, en kan met vrucht gelezen worden, zo van Ongehuwden als Gehuwden. Het ontvouwt ons, de Hoedanigheid en de Oogmerken van een Christelyk Huwelyk, mitsgaders de waerdigheid van den Echtenstaet, en de Voorregten van dien boven het ongehuwde leven. Het stelt ons voor oogen de vereischte voorzichtigheid in de keuze van een Echtgenoot; schetst ons het groote Geluk van een Christelyk Huwelyk, en geeft ons de Middels aen de hand om dit geluk deelachtig te worden. Daerbenevens leert het ons opmerken de hinderpalen van een gelukkig Christelyk Huwelyk, wapent ons ter voorkominge of afwendinge van de Onenigheden in 't Huwelyk, pryst ons aen de Eensgezindheid des harten van Christelyke Echtgenooten, en draegt ons ten laetste voor, den uitgestrekten en heilryken Invloed van Christelyke Huwelyken, op alle verbintenissen van het openlyke en huislyke leven.

Ieder dezer onderwerpen behandelt de Autheur met veel juistheid en levendigheid, onder een ernstigen aendrang ter verplichtinge, naer de verscheidenheid der voorgestelde zaken. Zy, die afkeerig zyn van 't Huwelyk, om dat ze deszelfs heil niet recht kennen, die naer een gewenscht Huwelyk staen, die een gelukkig Huwelyk beleven, of zich, 't zy met of buiten hunne schuld, in een ongelukkig Huwelyk bevinden; met één woord, menschen in allerleie betrekkingen, met opzicht tot den Echtenstaet, ontmoeten hier lessen, die hun van dienst kunnen zyn; en welken hun zo overtuigend en innemend voorgesteld worden, dat ze eigenaertig geschikt zyn, om den beoogden invloed te hebben. Voor 't overige is alles hier en daer doormengd met levendige taferelen, die niet kunnen missen van 't hart te treffen, zo 't enigzins wel gesteld zy. Laten de volgende trekken van 't aengename van 't Huwelyk, dat zy missen, die in den ongehuwden staet leven, voor tegenwoordig onzen

Le-

Lezeren genoegzaem zyn, om 'er ene proef van te nemen.

„ Welk eene bron van de aangenaamfte en onfchuldigfte vreugde vind niet de eene echtgenoot in de liefde, in de verkeering, in het vertrouwen, in het gezelfchap, in de hartelykfte deelneeming van den anderen! Wat kan den man, van den man in den gewigtigen post ftaande af, tot den nederigften werkman toe, den last van zyn leven, van zynen ftaat en beroep meer veraangenaamen, dan wanneer hy in zyne Ega, die de hand van zynen God hem toegebragt heeft, eene trouwe hulp in de bezigheden van zyn leven, en van zyn huis, eene troosteresfe in ongelukken, eene oppasfter in ziekten, eene beproefde vriendin, en gezellin in de eenzaame uuren van zwakheid en ouderdom vind? Wat kan de huisvrouw, midden onder de zwakheden en de lastigheden, die aan haar geflacht eigen zyn, meer opbeuren en verblyden, dan dat zy in haaren echtgenoot eenen liefderyken byftand, eenen bezorger, eenen waaren, een deelneemend vriend, den bewerker en ftichter van haare geheele huisfelyke gelukzaligheid vind? Waar kan de man, afgefloofd van de bezigheden en den arbeid des dags, vermoeid van zorgen en bekommeringen, zekerder rust, troost en verkwikking genieten, dan in het gezelfchap, in de verkeering en in de kuifche omhelzingen van zyne echtgenoote, van zyne liefite en vertrouwdfte vriendin op aarde? Zy gaat hem met een bly gelaat, verzeld van haare kinderen, te gemoet, zy droogt hem het zweet van den arbeid en het beroep van zyn manlyk gezicht af, zy veegt hem met eene liefderyke hand de rimpels wech, welke verdriet en zorg hem op zyn voorhoofd geploegd hadden. Kleine huisfelyke gevallen verbergt zy voor hem, wanneer zy weet, dat zy hem verdriet veroorzaaken, en de blyde en aangenaame uuren verderven zouden, die hy thans in haar gezelfchap wil doorbrengen. Zy wenkt haare kinderen, die met duizend onfchuldige liefkozingen zyne knien omvatten, zyne niet wechgetrokken hand aangrypen, aan zynen hals hangen, en hem veeltyds nog ftamelende, met een onuitfpreeklyk zoet genoegen zeggen, hoe lief zy hem hebben, en hoe zeer zy zich verblyden, nu zy hem weder zien. Zy verhaalt hem kleine huisfelyke aangenaame gebeurtenisfen, die zyn gemoed vervrolyken. En

zo maakt zy hem elk oogenblik, dat hy in haar gezelschap doorbrengt, aangenaam, op dat hy met blydschap en gesterkt tot zyne bezigheden wederkeeren kan. Daar is geen vreugde, geen aangenaam, geen gelukkig uitzicht, waaraan zy niet met hart en ziel deel neemen zoude, om ze hem daardoor nog eens zo aangenaam te maaken. En wie anders zoude ook zulk een groot en innig deel neemen aan alles wat den vriend van haar hart en haar welzyn betreft, als zy? Maar ook geen ongemak zal hem overkomen, dat zy niet door haar gesprek, door haare vertroostingen, door haaren liefderyken en onbaatzuchtigen raad ongemeen verzachten zoude. Zy draagen een iegelyk lyden, eene iegelyke huisselyke bekommering, een iegelyk ongemak, dat hen ontmoet, in gemeenschap; en even daardoor wordt alles minder lastig en drukkende. Zy is zyn geduurig gezelschap, zy is zyne vriendin, die altyd naby hem is. En al ware het dat hy geen ander gezelschap hadde, dan is zy alleen zyne verkeering, zyn gezelschap en alles. Zy vergoed hem niet alleen alle andere ydele en verdervende gezelschappen; maar hy word ook door haar steeds opgewekt, om iets ten voordeele van zyn huis en familie te doen".

XXX *Predikatien over gewigtige Stoffen, nagelaaten door den Eerw.* P. BEETS *laatst Leeraar der Mennoniten te Hamburg en Altona. I. Deel. Met eene Voorreden door den Eerw.* C. RIS, *Leeraar der Mennoniten te Hoorn. Te Hoorn by* T. Tjallingius 1778. *Behalven het Voorwerk* 358 *bladz. in gr. octavo.*

Dit eerste Deel behelst een veertiental van Predikatien, staende de overige zestien, met de afgifte van het tweede Deel, eerlang te volgen. In de vier eerste Predikatien vestigt de Eerwaerde *Beets* zyne aendacht op de Bekeering van Cornelius, en 't daerby voorgevallene, naer luid van *Hand.* X. 1—16. Voorts gaen de overigen over de volgende onderwerpen. De komst van den Messias in 't vleesch, *Jez.*. VII. 14. Jezus Godlyke wondermagt over de Winden en Zee, *Matth.* VIII. 23—27. Het geloovig aanschouwen van Gods Zoon

Zoon als den lydenden Middelaer, *Zach.* XII. 10. De Majesteit en kragt van Jezus redenen, by zyne gevangenneming, *Joh.* XVIII. 2—9. De val en het berouw van Petrus, *Marc.* XIV. 66—72. De zegepralende uitgang des Verlossers uit dit leven, *Joh.* XIX. 30. Christus Lyden en Dood eene Offerande, *Heb.* X. 14. De kracht en waardigheid van Christus Offerande, *Heb.* X. 14. Jezus ernstige poogingen om Zondaren zalig te maken, *Luc.* XIX. 10; en ten laetste Jezus teder medelyden met de zwakheden zyner Liefhebberen, *Heb.* IV. 15. ——— Zyn Eerwaerde behoorde, naer uitwyzen dezer Leerredenen, overeenkomstig met het geen ons in de Voorreden gemeld word, onder dat slag van Doopsgezinden, die zig vry naeuwkeurig aen hunne vroegere Belydenisfen houden, en onder dezen bovenal tot dezulken, die zig van anderen onderscheiden, door hunnen by uitstek zo genoemden gemoedlyken en bevindelyken of gestaltlyken Prediktrant. Men ziet niet zelden, dat zy, die dezen Prediktrant verkiezen, of geene regelmatige Studie hebben, of dezelve schynen te verwaerloozen; van waer men dan ene reeks van verwarde voorstellingen verkrygt, die met zonderlinge leenspreuken en lage gelykenisfen, ja ook wel met ene soort van straettael uitgedrukt worden. Dan men vind 'er echter, die daeromtrent verstandiger en regelmatiger te werk gaen; en onder deze latere soort mag de Eerwaerde *Beets*, onzes oordeels, wel geplaetst worden; des zyne Leerredenen, schoon ze meest kunnen voldoen, aen hun die zodanig ene leiding volgen, echter ook met genoegen gelezen kunnen worden, door dezulken, die genegen zyn, om deze denkwyze na te gaen. Alleenlyk zal het den oordeelkundigen gemeenlyk wat in 't oog loopen, dat het verklarende of stellige gedeelte dezer Predikatien doorgaens meer bewerkt is, dan de Toepasfing. Doch dit heeft men, gelyk ons van goederhand berigt is, grootlyks daeraen toe te schryven, dat de Eerwaerde *Beets* veelal de hoofdzaken der Toepasfinge slegts op het papier bragt, zyn geheugen aenbeval, en op den Leerstoel uitbreidde; iets dat meermaels gebruikelyk is, en, zo 't ons voorkomt, aen dezen Prediktrant boven anderen eigen schynt te wezen. ——— Met het ontvangen van 't tweede Deel zullen wy den Lezeren veelligt wel een of ander stael

uit

uit 's Mans Predikatien onder 't oog brengen; waervan wy voor tegenwoordig afzien, om dat we niet wel konnen nalaten, nog een kort woord te melden, nopens het geen ons in de Voorreden in 't oog loopt.

Zy, die den Eerwaerden *Beets* als Leeraer der Mennoniten gekend hebben, getuigen eenparig, zo men ons berigt, dat hy onder zyne gezindheid ene algemene achting verworven heeft, en ten opzichte van zyne Studie, en ten aenzien van zyn voorbeeldigen wandel. Men verzekert ons, dat men uit dien hoofde, met ene algemene goedkeuring, gehoord en gelezen heeft, de Leerredenen, welke des Overleedens Amptgenoot, G. *Karsdorp*, by dat Sterfgeval uitgesproken heeft, en die vervolgens te Altona gedrukt zyn; welken de Eerwaerde *Ris* ook in de Voorrede, door hem voor deze Predikatien geplaetst, als *verstandig*, *onopgesmukt* en lezenswaerdig aenpryst. Dan men schynt uit die Voorreden te moeten afnemen, dat zyn Eerwaerde, die, naer uitwyzen van het aldaer voorgestelde, de uitoefening ener waerachtige bekeering en der Godzaligheid grootlyks stelt in gemoedswerkzaemheden, en wel in zulken, die met zyne leiding instemmen, van gedachten was, dat hy het afbeeldzel van 's Mans character, door den Eerwaerden *Karsdorp* gegeven, meer zou doen afsteken, en in een heerlyker licht vertoonen, byaldien hy de aendoeningen en werkzaemheden, welken enige jaren by den Eerwaerden *Beets* zyn omgegaen, der Waereld mededeelde. Ene byzonderheid, waer toe de Eerwaerde *Ris* te beter in staet was, uit hoofde van ene wel twintig jaren lang gehouden briefwisseling met dezen zynen Neef *Beets*, over die soort van onderwerpen; waerby hem ook in handen gekomen zyn, de papieren, op welken de Eerwaerde *Beets* gewoon was aentekeningen van zichzelven te houden; waervan de Eerwaerde *Ris* in dezen gebruik maekt. — Zulk een gebruik te maken van iemands byzondere papieren na zynen dood komt ons enigermate vreemd voor. Velen, die met ware hoogachting voor den overleden bezield, en met hem eens zyn, *dat eene bevindelyke kennis van de leer der waarheid* (*) noodzaeklyk is, ter uitoefening ener waerachtige bekeering, zullen, wanneer ze alles bedaerd nadenken, het met ons, zo we vertrouwen, niet

(*) 2 *Predik. bl.* 64.

niet voorzichtig oordelen, indien ze 't maer niet als een misbruik van 't vertrouwen, 't welk de Eerwaerde *Beets* in zynen Oom gesteld heeft, aenzien, gemoedswerkzaemheden, die, zo als ze zich eerst voordeeden, en nooit met oogmerk om dezelven aen de waereld mede te deelen, geschreven zyn, openlyk gemeen te maken. ——— De Eerwaerde *Ris*, 't is waer, deed dit met geen kwaed oogmerk, hy gaf de gehouden aentekeningen van zynen Neef, omtrent enige Godvruchtige aendoeningen en werkzaemheden, die nu en dan by hem plaets hadden, in 't licht, om dat hy, gelyk ons in de Voorreden gemeld word, oordeelde, dat derzelver byvoeging, „ by 't geen de Eerwaarde *Karsdorp*, van „ des Autheurs caracter, *zo voorzigtig als waarachtig* gezegd heeft, dat schoone afbeeldzel niet ontsieren „ zou" (*). Maer 't goede oogmerk neemt de onvoorzichtigheid niet weg, in 't uitgeven van iemands byzondere papieren, buiten zyne toestemming. Dan, behalven dit, een goed gedeelte dezer aentekeningen behelst afdwalingen van den weg des rechts, van den Heere, gelyk de welmenende *Beets* zelf daerover dacht, die hy aen den Eerwaerden *Ris* mededeelde, en welke hy zyn best deed te overwinnen. Dit nagaende komt het ons voor, dat de zo *voorzichtige* als *waarachtige*, de *verstandige* en *onopgesmukte* schets, welke de Eerwaerde *Karsdorp* van 's Mans character gegeven heeft, de cieradien van den Eerwaerden *Ris* wel had kunnen missen. ——— Wat het denkbeeld van stichting betreft, wy weten, dat de Menschen, naer hunnen verschillenden smaek, zeer onderscheiden gesticht worden; maer niet zonder verwondering lezen wy in die Voorreden, dat de Eerwaerde *Ris* van denkbeeld is, dat deze aentekeningen niet alleen „ niet minder zullen stichten dan de openbare Leerre„ denen zelven; maer misschien nog boven die allen" (†). Indien deze smaek ingang vind, verwachten wy eerlang, in plaetse van uitgewerkte Leerredenen, reeksen van aentekeningen van gemoedswerkzaemheden, zo in geschriften als op den Predikstoel, als betere middelen van stichting; 't welk wy echter, zo 't 'er toe mogte komen, hoopen dat van geen duur zal zyn.

(*) *Voorr. bl.* 11. (†) *Voorr. bl.* 10.

Ver-

Verhandelingen over de Pypzweeren en uitzakkingen van den Aars. Door PETRUS CAMPER. *Te Amsterdam by* Yntema *en* Tieboel, 111 *bladz. in groot* 8*vo.* 1778.

Deeze Verhandelingen zyn door den Hooggeleerden Heer CAMPER, die de verbetering en vordering der Heelkunde in ons Vaderland zeer behartigt, uitgegeeven, om de Nederlandsche Heelkonstenaars aan te zetten tot het onderzoeken van de uitmuntende Leerstellingen der Ouden, dewyl dezelve hedendaags in 't algemeen, te weinig bekend zyn, onder de geenen, die de Heelkunde oefenen. —— Om een proef te geeven van de groote waarde van de Schriften der Ouden, heeft de gemelde Hoogleeraer al wat tot de Pypzweeren, en Uitzakkingen van den Aars, betrekking had, uit de Werken van HIPPOCRATES, CELSUS, en PAULUS ÆGINETA, by een verzameld, en in onze taale overgezet. Hiertoe is de eerste afdeeling van dit Werkje geschikt. —— De tweede afdeeling behelst verscheide aanmerkingen op de leerstukken der oude Geneesheeren, als ook op die der voornaamste Heelmeesters van de laatere eeuwen, en van onzen tyd. 't Voornaam oogmerk van den Hooggeleerden Heer is de voortreffelyke geneeswyze der Aarspypzweeren door binding, van de Ouden zo duidelyk beschreven, aan te pryzen, en derzelver groote voordeelen met de proefondervindingen der laateren te bevestigen. Om nog meerder klem hier by te zetten, heeft de Autheur zyne eigene proeven, en die op zyn aanraaden door de Amsterdamsche Heelmeesters KRIEGER, HUSSEM, en VAN GESSCHER, met een gewenscht gevolg, gedaan zyn, 'er bygevoegd. Wanneer men 't gemelde zamen overweegt, vertoont zich de zaak in 't duidelykste licht om de voortreflykheid der binding boven de snyding aan te toonen. „ *Vooreerst.* Verschrikt zy den Lyder niet. 2°. Geeft zy geene bloeding, die by het snyden zomwylen zeer groote moeilykheden maakt. 3°. Veroorzaakt zy geene kwetzing van andere deelen. 4°. Belet zy den afgang niet. En 5°. hindert zy den Lyder niet, nog in zyne bezigheden: nog in zyne uitspanningen". In weerwil van deeze voordeelen en 't gezag der oude en laatere Heelkonstenaars, is zy in onbruik geraakt: „ SOLINGEN zei-

zeide daarom, in den jaare 1684, dat het binden met den draad een *abolitum* was, en uitgediend hadde. Als LODEWYK DE XIV aan dit ongemak kwynde, gaf men hoog op van de deugden van de Wateren van Barege, en van die van Bourbon; een Jacobit pochte op een onfeilbaaren balsem: de proeven met alle deeze genoomen, mislukten; de Koning ging eindelyk over tot de snyding, niemand, hoe genaamd, dagt op de binding. HEISTER verhaalt, dat, op dit Koninglyk voorbeeld, veele Hovelingen dezelfde kwaale waanden te hebben, alleenlyk om in de eere van den Vorst te deelen, van door het zelfde mes, zedert met den eernaam van het *Koninglyk Pypzweer-mes* bestempeld, gesneeden te zyn! Het is derhalven niet te verwonderen, dat ook onze Heelmeesters, die zedert eenigen tyd de Fransche op een slaafsche wyze volgen, het mes, met een blinden yver, in alle gevallen, gebezigd hebben". ——— De laatste of derde afdeeling handelt over de uitzakkingen van den Endeldarm, die zoo menigmaalen de Pypzweeren verzellen; de Autheur deelt over dit ongemak eenige waarneemingen mede, die de Heelkonstenaars van veel nut kunnen zyn om de ongelukkige Lyders aan deeze kwaal verlichting en geneezing toe te brengen.

Vergelyking tusschen de Muzyk, de Schilderkunst en de Poëzy. Naar het Fransch. In 's Gravenhage by J. A. Bouvink 1778. *In groot octavo* 30 *bladz.*

In deeze vergelyking van de drie opgemelde vermaaklyke en streelende kunsten, welken ieder haare onbetwistelyke lofwaardigheid hebben, stelt de beroemde deskundige *Bateux* (*) zig voor na te gaan, eerst waar in zy met elkanderen overeenkomen, mitsgaders, waarin zy van elkanderen onderscheiden zyn? en vervolgens, welke deezer drie kunsten de voortreffelykste zy.

Het eerste laat zig kortlyk afhandelen. Zy komen overeen in *de navolging der natuur;* maar ze zyn van elkan-

(*) Zie BATEUX, *Discours sur la Musique, la Peinture & la Poësie*, in zyne *Principes de Litterature*, *T.* 1. *pag.* 235—266, *Ed.* 1755; welke Verhandeling men hier in 't Nederduitsch nagevolgd heeft.

kanderen onderscheiden, in *de verschillende werktuigen* en *de verscheidene middelen, die zy in 't werk stellen, om de Natuur na te volgen.* Dan het tweede bedoelde vordert eene uitvoeriger overweeging, als eischende dat het Stuk van verschillende kanten beschouwd worde. Om dit op eene regelmaatige wyze te doen, gaat de Autheur in eene geschikte orde voort, die ons de volgende denkbeelden aan de hand geeft, welken hy verder uitbreidt, opheldert en aandringt.

Wanneer men 't oog vestigt op de eigenaartige onderwerpen der *Schilderkunst*, ondekt men gereedlyk, dat daar toe behooren, „ alle zaaken, en alle gebeurtenissen, welken men kan schetsen, (*charaćterizeeren*,) door *gedaanten* en *kleuren*, die haar eigen zyn". Even zo is 't blykbaar, dat, in de *Muzyk*, „ alle dingen en alle omstan-„ digheden, die zig byzonder door *beweeging* en *klanken* „ laaten schetsen, (*charaćterizeeren*,) voorwerpen van „ navolging zyn". Als men nu deeze onderwerpen, en derzelver navolging door ieder Kunst oplettend beschouwt, wordt men wel dra gewaar, dat de *Schilderkunst* het hierin ongelyk verder brengt, dan de *Muzyk*; en dat „ de navolging, welke in de Muzyk plaats heeft, „ eene zeer onvolmaakte kunst is".

Slaan wy verder het oog op de *Poëzy*, bepaaldlyk, in zo verre zy de Natuur navolgt, door *klanken*, dan zien we ontegenzeggelyk, dat haare navolging zeer beperkt, en van geen sterken indruk is; en de vergelyking toont ons ten duidelykste, dat zy, in dit opzigt, „ veel „ minder dan de *Schilderkunst*, en omtrent gelyk met de „ *Muzyk*, bevonden wordt". —— Maar dus doende beschouwen wy de Dichtkunst van de minst gunstige zyde. Zy doet tog meer. Zy volgt de Natuur niet slegts na door *klanken*, maar door *betekenende woorden*; door woorden, die het gebruik tot tekenen der gedagten gemaakt heeft. Zulks verheft haar zekerlyk, doch waartoe brengt ons de vergelyking? — Deeze leert ons, „ dat, in alle onderwerpen, waarin de *Schilderkunst* haa-„ re kunst geheel kan ontwikkelen, en ten toon sprei-„ den, de navolgingen der *Schilderkunst* voortreffelyker „ zyn, dan die der *Dichtkunst*: en dat integendeel de „ navolging der *Muzyk*, zelfs in die onderwerpen, waar-„ in zy best slaagt, niet komt by de voortreffelykheid „ van de navolging der *Dichtkunst*". Tot dus ver „ verheft

„ heft zig dan de *Poëzy* wel boven de *Muzyk;* dan zy is „ egter beneden de *Schilderkunst* te schatten; in zulke „ onderwerpen, welker navolging ook in 't bereik der „ twee andere kunsten is". —— Edoch, om der *Poëzye* geen onregt te doen, behooren wy ons hier toe niet te bepaalen, zy eischt nog eenen stap. „ De *Poëzy* immers heeft onderwerpen, die aan haar eigen zyn, en „ waaromtrent de *Schilderkunst* en de *Muzyk* haar vermo„ gen zo volkomen niet te werk kunnen stellen". Vergelyken wy de *Poëzy* en de *Schilderkunst*, in die uitgebreider beschouwing, met elkanderen, dan ontdekken wy, zegt de Autheur, „ dat de meeste onderwerpen, welke de *Poëzy* navolgt, verheeven zyn boven die, welke de *Schilderkunst* uitdrukt: dat deeze onderwerpen eigenlykst geschikt zyn, om belang te doen neemen, de volmaaktheid te bevorderen, en dieper indruk op onze ziel te maaken: als mede dat de *Poëzy* beter dan de *Schilderkunst* slaagt, in dezelve nauwkeurig af te beelden. Voegen wy nu hier by, dat het een dubbeld voorregt is, waar van de *Schilderkunst* beroofd en de *Poëzy* voorzien is, gelyk ons die beschouwing toont, de schoonheden der navolging te vereenigen, met de bekoorlykheden van de maat en de welluidendheid, en daar door de *Muzyk* aan zich te verbinden; zoo moeten wy naar waarheid zeggen, „ dat de *Pozëy* niet alleen gelyk met de „ *Schilderkunst*, maar zelfs veel voortreflyker dan dezel„ ve is". En met nog veel sterker reden wint zy het dan van de *Muzyk*, met opzigt tot de genoemde onderwerpen; dewyl zy haar reeds overtreft, in die onderwerpen, welke de *Muzyk* best navolgt.

Alles te samengenomen zynde is gevolglyk de *Dichtkunst* ver boven de *Schilderkunst* en de *Muzyk* te stellen. Intusschen blyft 'er, ten aanzien van de *Muzyk*, welke in deeze vergelyking het meest verliest, nog één voorregt over, dat haar tot eene *Bondgenoote der Poëzy* maakt. De *Muzyk*, naamlyk, heeft niet alleen de gaaf van navolging, zo als wy haar tot nog beschouwden, maar zy heeft daarbenevens het vermogen, om de hartstogten in beweeging te brengen. Zy heeft toonen, om te *vertederen*, om *moed te geeven*, om te *verblyden*, om te *bedroeven*, enz. Zy volgt des niet alleen de natuur door beweeging en klanken; zy brengt niet alleen denkbeelden voort; maar zy wekt tevens hartstogten op, die aan deeze denkbeelden beantwoorden. En hier in oefent ze, als Bond-

ge-

genoote der *Poëzye*, om zo te spreeken, eene onwederstaanbaare kragt; indiervoege, dat 'er, wanneer eene goede Poëzy wel vergezeld gaat met eene voortreflyke Muzyk, geen mensch zo ongevoelig gevonden worde, dat hy 'er niet van aangedaan zy.

„Men moet des, gelyk de Heer *Bateux* besluit, erkennen, dat de *Poëzy* en de *Muzyk*, ieder afzonderlyk, nooit zo veel kragt nooit zulk eene sterke uitwerking hebben, dan wanneer zy vereenigt zyn. De *Poëzy* is, zonder de *Muzyk*, verpligt, om een gedeelte van haare schoonheden, tot het verwekken van die hartstochten te bezigen, waar van de *Muzyk* den voorsmaak had kunnen geeven, en welke zy voor de *Poëzy* geheellyk had kunnen bereiden en in beweeging brengen. De *Muzyk* dient, zonder de *Poëzy*, nergens anders toe, dan om hartstochten te verwekken, die welhaast verflaauwen en uitgedoofd worden, zoo de indruk der beelden van de *Poëzy* dezelve niet versterkt, en 'er het vuur van aankweekt. — Welken dienst echter deeze kunsten aan elkander bewyzen, elk derzelver behoudt nogtans haare byzondere verdiensten zoo wel als haare byzondere eigenschappen; en de *Poëzy* verliest dus niets van de voortreflykheid, welke de nuttigheid en de waardigheid van de onderwerpen, die zy navolgt, aan haar boven de *Muzyk* toekent".

Deeze aaneengeschakelde denkbeelden, zo als ze door den Autheur in dit Stukje ontvouwd en uitgewerkt worden, leeren ons den regtmaatigen lof van ieder deezer aangenaame Kunsten kennen; ten einde dezelven op haare juiste waarde te schatten; zonder de eene boven de andere, willekeurig of grilziek, te verheffen. Men ziet dus, dat ze alle drie haare weezenlyke waarde hebben; men bezeft duidelyk hoe ver ze 't ieder op zig zelve konnen brengen; men agt des de *Schilderkunst* hoog, schoon de *Poëzy* het verder brenge; en de *Muzyk* verliest haare streelende waarde niet, hoewel zy der *Schilderkunste*, en nog meer der *Poëzye*, den voorrang moete geeven; te minder, daar men haar kragtig vermogen ondervindt, wanneer zy zig met de *Poëzy* vereenigt, en deeze in haare uitwerkingen op het menschlyke hart versterkt. Uit dien hoofde heeft dit Geschrift van den Heer *Bateux* zyne weezenlyke nuttigheid; vooral, daar men dikwils te jammerlyk in 't wilde schermt, met de eene of andere deezer edele Kunsten te verheffen, met geringagting van die, welken men onbezonnen vernedert; waar tegen deeze vergelyking den oplettenden Leezer ten sterkste wapent.

 Ver-

Verzameling van Stukken door J. DERK Baron van der Capellen, *beschreven in de Ridderschap van Overysfel. Te Leiden by* L. Herdingh. *Ten voordeele van de Diaconie van Camperveen.*

De Heer VAN DER CAPELLEN, by onze Landsgenooten bekend, als een yverig en belangeloos voorstander van onze tegenswoordige Constitutie, geeft, in de verzameling van Stukken, die wy thans het genoegen hebben van onze Leezers onder 't oog te brengen, wederom een blyk van zyne zugt, om de Regeeringsform, zo als dezelve thans vastgesteld is, ongeschonden te bewaaren. ——— Begrypende namelyk dat zulks niet geschieden kan, zonder dat de Reglementen, op de Regeeringe der respective Provincien beraamd, allernauwkeurigst worden agtervolgd, en ziende dat zommige pointen van het Overysselsche Reglement telkens wierden ter zyde gesteld, heeft zyn Hoog Wel Geb. gemeend, zulks met geen onverschillig oog te mogen aanzien; maar in tegendeel, eed- en pligtshalven, verbonden te zyn, zich tegen de ingeslopene misbruiken met alle kragt te moeten verzetten. En 't is tot dit oogmerk dat de meeste Stukken, in deeze Verzameling vervat, zyn ingerigt. In dezelve vinden wy dan

I. HET FORMULIER van den *Eed*, die door alle de Leden van Ridderschap en Steden, by hunne admissie ter *Staatsvergadering*, word afgelegd, waar by dezelve onder anderen zweeren, 't Reglement op de Regeering der Provincie van Overysfel, niet alleen te zullen observeeren en nakomen; maar ook zo veel in hun is doen observeeren en nakomen, als een fundamenteele, en permanente wet op de Regeeringe dier Provincie. De Heer *van der Capellen* heeft dit Stuk, volgens het Voorbericht aan den Leezer, hier voor af laaten gaan, op dat zyne medeburgers, aan welken rekenschap van zyn gedrag te geven hy als een wezenlyk voorregt aanmerkt, ('t zyn de eigen woorden van dien Heer,) in staat mogten zyn te oordeelen, of hy *inderdaad* wel reden genoeg gehad hebbe, tot het doen der bekende en zo veel gerugts gemaakt hebbende stappen.

II. EEN MISSIVE op den 19 February 1777, door den *Heer van der Capellen*, aan Z. D. H. *den Heere Prince Erfstadhouder* geschreeven. In dezelve betuigt de Schryver

ver, dat zyne verkleefdheid aan de tegenwoordige Regeeringsform, en by gevolg aan de waare belangen van het DOORLUGTIGE HUIS VAN ORANJE, hem de vryheid doet nemen, van Z. D. H. ter gelegenheid van de aanstaande begeeving der Provintiaale Commisfien, te herinneren, dat het Reglement op de Regeering uitdrukkelyk vordert, dat 'er voor de vaceerende Commisfien eene nominatie van 4 Perfoonen aan Z. D. H. worde aangeboden, om, voor eenen by dit Reglement bepaalden tyd, uit dezelve, of ook wel, zo Z. D. H. zulks mogt goedvinden, buiten dezelve, eenen ter vervulling daar van te verkiezen. Hy verklaart hier op, niet onbewust te zyn, dat dit Artikel eenige Jaaren in onbruik is geweest; als ook dat een ander zelfs meer dan eens is ter zyde gesteld, welk met de duidelykste woorden verbiedt „ dat in geene Vergaderinge van Ridderschap zullen mo„ gen compareren, ook in geene functie van Magistraten „ der Steden zullen mogen werden geadmitteert eenige „ perfonen, Edele of Onedele, die aan de Landtschap „ in eenige deelen of poincten, ter zake van den ont„ fang of administratie van eenige penningen directh of „ indirecth comtabel of redevabel zyn". Doch meent Z. D. Hs. doorzigt en edelmoedige denkenswyze te kort te zullen doen, met een lang betoog, dat niet de *misbruiken*, maar de eeuwig blyvende *Letter* der Wet, de regels van der Regenten gedrag zyn, en dat, door 't niet nakomen der Grondwetten, de Vryheid en Veiligheid deezer Natie gevaar loopt, en dus het Volk onfeilbaar van deeze Regeering moet vervreemden, door onder hetzelve een argwaan te verwekken, als hadde men een toeleg om onbepaald en naar willekeur te regeeren. Hy toont vervolgens de ongegrondheid aan van zommiger voorgeven, als of dit maken der Nominatie eene niets betekenende ceremonie was; met aan te merken dat alle Regenten evenwel dezelve hebben bezwooren, en dat het dus hier door alleen eene zaak van het grootste gewigt is geworden; behalven, dat het verwaarloozen *eerst* van de geringste puncten van eenige grondwet, *vervolgens* al de overigen in 't zelfde gevaar brengt; terwyl aan den anderen kant het streng onderhouden zelfs van beuzelagtige kleinigheden, in het Staatkundige, zo wel als in het krygsweezen, zyne nuttigheid heeft, al was het maar enkel, om steeds tot eene heilzaame herinnering te strekken, dat in dit vrygevogten Land niet naar goeddunken, maar

naar

naar het rigtsnoer van heilige onschendbaare grondwetten geregeerd wordt. Zyn Hoog Wel Geb. eindigt deezen brief in vertrouwen en verwagting, dat Z. D. H. met genoegen, uit dit zyn attachement aan 't geene hy denkt zyn pligt te zyn, zal opmaken, wat Z. D. H. van hem zou mogen verwagten, indien, dat God verhoede, de toestand der dingen het verdedigen van Z. D. Hs. voorregten mogt komen te eischen. Hier op volgt

III. De memorie zelve *over het handhaaven van het Reglement op de Regeering door den Heer van der Capellen voorgeleezen en overgegeeven ter Vergadering van Ridderschap en Steden de Staaten van Overyssel op den 24 February* 1777. Zyn Hoog Wel Geb. draagt in dezelve der Vergaderinge voor, hoe hy, bezield met eene zugt, niet om nieuwigheden in te voeren, maar om die te weeren; —— en ons Staatsgestel ongeschonden te bewaaren, 't van zynen onvermydelyken pligt had geoordeeld den Heer Drost van Salland te herinneren, dat het Reglement op de Regeering uitdrukkelyk vordert, dat 'er voor de vaceerende Commisſien door de Ridderschap van elk Quartier, en door elke Stad, eene Nominatie van 4 Persoonen aan Z. D. H. worde aangebooden, en daarom ook zyn Hoog Welgeb. Gestrenge tevens had verzogt, de Ridderschap des Quartiers van Salland, (waar onder de Heer *van der Capellen* behoort,) ten deezen einde te willen vergaderen. Doch dat hy thans, zyn Hoog Wel Geb. Gestr. zwaarigheid maakende om aan dit zyn zo billyk en regtmaatig verzoek te voldoen, zich genoodzaakt zag deeze geheele zaak ter kennis van Hun Edel Mogende te brengen. Hier op gaat zyn Hoog Wel Geb. over, om de noodzaakelykheid van het stipt onderhouden der Grondwetten aan te toonen, op dezelfde gronden en genoegzaam in dezelfde bewoordingen als in den brief aan den Heere Erfstadhouder: en eindigt deeze Memorie met verzoek van dezelve, ingeval Hun Edel Mog. onverhoopt andere begrippen, zo over den aart zelven van hunne verpligtingen, als over de bekwaamste wyze om daar aan te voldoen, mogten voeden, als dan in de Notulen dier Provincie te willen insereren, en geïnsereerd te laaten blyven, om ten allen tyde tot zyne openlyke decharge, by het tegenwoordige en toekomende geslagt, te kunnen dienen. Doch dat men aan dit verzoek niet spoedig voldaan hebbe, blykt uit het

IV. Mondelyk vertoog *over het niet insereeren der ha-*

yen-

verstaande MEMORIE, *uitgesproken in de Vergadering van Ridderschap en Steden den 7 Maart* 1777, *en strekkende tot ondersteuning van de onmiddelyk op dit Vertoog overgegeevene* NADERE MEMORIE. De vryheid, die men zich gegeeven heeft, van uit het hoofd afschriften van dit Mondelyk Vertoog te maken, en die onder de hand te verspreiden, is eene der beslissende redenen van het uitgeeven deezer gantsche Verzameling; daar het Vertoog anders, oorspronglyk, door den Autheur niet geschikt was om aanwezig te blyven; en hy 'er ook hierom aan zeer weinigen het gehoor door voorleezing, en aan geen Sterveling eene Copy van had toegestaan. Zyn Hoog Wel Geb. meende egter nu geene zwarigheid te moeten maken, ja vond zich, uit aanmerking van 't geen hy zich zelven schuldig was, gedrongen, het zelve met den druk gemeen te maken; op dat het Publiek van naby mogt weten, wat hy toch der Vergadering hadde voorgehouden. Men vind in het zelve zeer bittere klagten over de met zyn Hoog Wel Geb. gehoudene handelwyze, zo ten opzigte van het ligten van deszelfs berugt advys, in de zaak *der Schotsche Brigade*, uit de Notulen dier Provincie, als over de zwarigheid, die men toen maakte, om de Memorie, op den 24 February overgegeeven, in de Notulen te insereeren. ——— Hy vraagt hier om, wat toch Hun Edel Mog. kan beweegen, om hem steeds tot eene uitzondering van den algemeenen regel te maken; daar toch elk Lid der Regeering bevoegd is, om een schriftelyk voorstel te doen, en het zelve in de Notulen te insereeren; op dat het en een point van deliberatie worde, en tot deszelfs verantwoording, by het tegenwoordige en toekomende geslagt, strekke? Verder verzoekt hy, zo Hun Edel Mog. in de Memorie iets wezenlyk onbetaamlyks mogten meenen te zyn, dat men hem zulks aantoone. Niets anders, dan den dienst zynes Vaderlands bedoelende, betuigt hy geenen toeleg te kunnen hebben, om iemand te beledigen; en dat men hem daarom steeds genegen zal vinden, alle voldoening te geeven, die hy zal bevonden worden schuldig te zyn; maar zo niet, zo in dat Stuk niets gevonden wordt, dan eene pligtelyke, eene hoognodige, eene gepaste pooging, om het tegenwoordige Staatsgestel te behouden, en zo lang doenlyk te verhinderen, dat het niet nederstorte over diezelfde zyde, naar welke meest alle de Regeeringen van dit ons weleer zo *vry* Wereldeeel, zo onweerstaanbaar, toe overhel-

hellen, zo reclameert hy het regt; dat alle Leden eener Souveraine vergadering toekomt, en zonder eene onbelemmerde uitoefening van het welke zy niet anders zouden zyn, dan veragtelyke Leden van eenen spraakloozen Raad, volkomen gelyk aan dien van 't slaafsche Rome, ten tyde der Keizeren. Vervolgens aangetoond hebbende, dat 'er geene voldoende reden voor verdere verwyling was, verzoekt hy, dat Hun Edel Mog. het insereeren van zyne Memorie, nog staande dien Landdag, geliefden te accordeeren of finaal te weigeren, zo als hy dit verzoek hier op nader schriftelyk deed by eene

V. Nadere memorie, welke in de Notulen van dien dag is geïnsereerd. Het leed evenwel nog eenige dagen eer Hun Edel Mog. goedvonden de eerste Memorie in de Notulen te insereeren, zo als men kan zien uit 't hier op volgende

VI. Extract *uit het Register der Resolutien van Ridderschap en Steden de Staaten van Overysſel, van den* 12 *April* 1777, behelzende het raport, door de Heeren Gecommitteerden tot de *zaaken van Financie*, dat in eene *Resolutie* van Ridderschap en Steden is geconverteerd, uit kragt van welke de *eerste Memorie* eindelyk in de Notulen is geïnsereerd om „op het Reces van den Landdag, in de „Maand October gehouden zullende worden" een point van deliberatie te zyn. Verder ontmoeten wy in deezen Bondel

VII. Een Extract *uit het Register der Resolutien van Ridderschap en Steden de Staaten van Overysſel, van den* 14 *Maart* 1776, by welke Hun Edel Mog. hebben goedgevonden, het advys van den Heere *van der Capellen*, in de zaak der Schotsche Brigade, uit de Notulen dier Provincie te ligten.

VIII. Propositie *by geschrifte aan het* corps *der Heeren van de Ridderschap van Overysſel gedaan, voor dat de bovenstaande Resolutie van Ridderschap en Steden nog genomen was.* De Heer *van der Capellen* slaat in dezelve den Heeren van de Ridderschap voor, of dezelve niet zouden kunnen goedvinden, het Rapport, dat door de *Heeren Gecommitteerden ter Besoigne van de Finantien*, zou kunnen uitgebragt worden, over te neemen, om dat hy vreesde dat het zelve aanleiding zou kunnen geeven, tot deliberatien, die der Ridderschaps voorregten van heel naby zouden kunnen raaken, de vryheid namelyk, van over alle ter Staatsvergadering voorkomende zaaken, vry en on-

onbelemmerd, 't zy mondeling, het zy schriftelyk, te mogen adviseeren; de uitgebragte advisen, naar beste kennis, met redenen te mogen bekleeden, en van dezelve al zulk gebruik te maaken, als niet aanloopt tegen 't geene elk Lid, by zyne admissie in de Regeering, bezwooren heeft.

Deeze Propositie aan de Ridderschap voorgeleezen en overgegeeven hebbende, verliet onze Ridder, hoewel onder verklaring van ongehoudendheid, de Vergadering, die egter begreep, dat hy 'er toe verpligt was. Wederom binnen geroepen zynde; werd hem zyne Propositie terug gegeeven, en, by monde van den toenmaaligen Præsident, daar by gevoegd: *dat 'er niemand der Leeden was, die niet met even zo veel zéle voor de belangen en voorregten van het Corps was aangedaan als hy, en dat dus deeze propositie, waarby hy de overige Leeden van nalaatigheid in deezen scheen te insimuleeren, niet te pas kwam, en dat hy, daarenboven, in zyne eigene zaak geene propositien kon doen.* Ziende dan, dat alles toch vergeefsch was, antwoordde hy kortlyk: *dat hy geene intentie had om de Leeden hier van verdagt te maaken, en hy ook niet zien kon, dat zulks in zyne propositie opgesloten was; dat hy, in allen geval, geen* BESCHULDIGDE *was, en daarom in deeze zaak zeer wel, als Lid der Regeering, eene propositie meende te kunnen doen.* Hier op laat de Heer *van der Capellen* volgen

IX. Een EXTRACT *uit de Resolutien van Hun Ed. Gr. Mog. de Heeren Staaten van Holland en Westfriesland* van den jaare 1586, om 'er, by tegenstelling, mede te doen zien, in welk licht Hun Ed. Gr. Mog. in dien tyd de *Vryheid van Deliberatie* beschouwd hebben. Deeze verklaarden toen „ dat het tegens de vryheden en de welvaart van den Lande zoude wezen, dat ymand eenige „ zwarigheyt zoude worden aengedaen, ter oorzaeke van „ de propositie, advis of Resolutie, die hy tot der Landen dienst vrymoedig in de Vergaderingen van de Staten openbaert; en hebben daarom eendragtelyk geresolveerd ende besloten, —— dat, of het gebeuren „ mogt (des God den Heere almagtig verhoede) dat „ ymandt van de *Edelen* ende Steden, of andere, de Vergaderingh van de Staten frequenteerende, ter oorzake „ van *propositien Remonstrantien Advis*, en de *Resolutien*, „ in de voorsz. zaeken, ter Vergaderingh van de Staten, „ zo op verscheyde voorgaende als deze vergaderinge „ *gedaen, gegeeven* ende *genomen, of nog namaals te doen,* „ *geven* of *nemen*, met het gunt daar uyt gevolgt is, of

„ noch

„ noch zoude mogen volgen, *by eeniger manieren, buyten* „ *of binnen den Landen van Holland*, by wegen van feyten „ of rechten, tot eeniger tyd werde *gemolesteerd, geïn-* „ *quieteerd*, of *beschadigt in Lyf of goederen*, dat dezelve „ tot gemeene last van den Lande van Holland zal wer- „ den gerepareerdt, ende afgeweert, ende *gehouden, in* „ *allen schyn of zulks jegens den Staet, en het welvaren van* „ *het gemeene Landt, ende alle de ingezeetenen van dien ge-* „ *schiede*". Het laatste Stuk, dat wy in deeze Verzameling vinden, is des Uitgevers

X. Advys *over de Augmentatie der Land en Zeemagt van den 2 September* 1773, waar in dezelve zich, om verscheiden aldaar aangehaalde redenenen, tegen de voorgeslagen vermeerdering der Landmagt verzet. Uit Consideratie evenwel, dat de Provincie van Overysfel, jaaren lang, zulke pressante instantien tot de vermeerdering der Landmagt by de bondgenooten, gedaan heeft, en niet gaarne aan de zo nodige equipage ter Zee eenig obstacle willende toebrengen, verklaart hy zich te willen onderwerpen aan 't geene Hun Edel Mog. eenpariglyk daar omtrent zullen gelieven vast te stellen; egter in die verwagting, *dat 'er steeds meer en meer reflectie zal genomen worden, om onze brave Vaderlanders, by præferentie voor vreemdelingen in de hooge en mindere bedieningen van het militaire weezen te emploïeren:* en ten anderen met dit eenig accrochement, dat men geene takken van de Provincie als revenuën, die eenigen invloed hebben op den soberen leeftogt der ingezetenen, met impositien zal bezwaaren; voor en al eer men al wat tot de pragt, vermaak of overdaad behoort, voor zo verre de Omstandigheden dat zullen toelaaten, even zo hoog zal belast hebben, als by eenige der Bondgenooten. ——— Dit Stuk, „ hoewel anders met de *Memorie over* „ *het Reglement op de Regeering* niets gemeens hebbende, „ heb ik", zegt de Heer *van der Capellen* in de Voorreden „ by deezen Bondel gevoegt, om dat een of ander „ baatzugtige en averegtste broddelaar heeft bestaan ook „ van dit Stuk eene flordige en gebrekkige *Copy* in 't licht „ te geeven. Ik heb 'er in de *Historische Courant* eene „ zeer ernstige advertentie tegen laaten doen, die ik hoop „ dat ook voor 't vervolg van uitwerking zal zyn".

Wy hoopen, dat het ons Vaderland nimmer aan zulke Regenten ontbreken moge, die moeds genoeg bezitten, om alle insluipende gebreken, tot ondermyning van 's Lands diergekogte Vryheid strekkende, belangeloos

tegén te gaan, en aan den dag te leggen; op dat de Nakomelingen dezelve uit onze handen ontfangen mogen even zoo, als wy ze van onze Voorvaders gekreegen hebben.

Schriften raakende de Hervorming van Amſterdam, *by gelegenheid van derzelver tweehonderdjaarige gedagtenis.*

Het herdenken aan de invoering der Hervorminge in Amſterdam, in den jaare 1578, met de gevolgen daarvan, niet alleen in den Kerk- maar ook in den Burger-Staat, wekte natuurlyk, in deeze jaare 1778, veelen op, om hunne gedagten op dat zo gewigtige onderwerp te vestigen. Van daar zag men ook eerlang verſcheiden Schriften, hier toe betrekkelyk, in openbaaren Druk; in welken een ieder zig naar zyne bekwaamheid bevlytigde, om eene dankbaare en leerzaame gedagtenis van dit aanmerkelyke voorval onder het Gemeen te bevorderen; en eenen ieder aan te ſpooren, om die heuchelyke verandering, in welker heilryke uitwerkingen wy nog beſtendig deelen, ernſtig ter harte te neemen. Onder deezen, (want die allen op te haalen is der moeite niet waardig,) verdienen de navolgenden eene byzondere melding.

De Hervorming van Amſterdam, (gedrukt by *P. Conradi*,) behelst een beknopt verſlag van de merkwaardigſte byzonderheden hier toe betreklyk, met een ernſtigen aandrang ter dankbaare verpligting aan Gode. Aan 't einde van dit Geſchrift heeft men eene Lyst geplaatst van de Leden der Regeeringe deezer Stad, in de jaaren 1578, 1678 en 1778, met nevensgaande aanmerkingen over de inrigting van 't Bewind in onze dagen; mitsgaders de melding van etlyke merkwaardige byzonderheden wegens zommige vroeger voornaame Regenten. — *Amſterdams Eer en Opkomst*, (gedrukt by *J. Kok*,) met een uitgebreider oogmerk geſchreeven, verleent ons eene doorloopende beſchouwing van Nederlands Geſchiedeniſſen, byzonder met opzigt tot 's Lands lotgevallen, raakende het genot, of de onderdrukking der Vryheid, 't zy in 't Godsdienſtige, 't zy in 't Burgerlyke; dat den Schryver ten laatſten brengt tot de dagen van de herſtelling der Vryheid, voor Nederland in 't algemeen, en voor deeze Stad in 't byzonder. —— Een Stukje getyteld *Eeuwgety der Reforma-*

tie, binnen Amsterdam, (zonder naam des Drukkers,) bestaat uit eene juichende Redenvoering, die ons het haatlyke van Dwingelandy en Bygeloof, in tegenoverstelling van 't beminnelyke der Vryheid en waare Godsdienstigheid, ten leevendigste afmaalt. ——— *Gedenkteken opgericht door* J. MOBACHIUS, *rustend Leeraar te 's Hertogenbosch*, (gedrukt by *Vieroot*, *van Wesel* en *Verlem.*) De Eerwaarde *Mobachius*, die, boven anderen, geduurende zynen Dienst, veel werks gemaakt heeft van 't opstellen en uitgeeven van Leerredenen, by byzondere omstandigheden van ons Vaderland, heeft zig ook in deezen, in zynen Rusttyd, in den ouderdom van omtrent 80 jaaren, laaten overhaalen, tot het vervaardigen en gemeen maaken eener Leerreden, *ter herdenking van het tweemaal honderdjaarig Tydgewricht en Jubelfeest, zoo van de Reformatie in 't gemeen, als het diesaangaande voorgevallene in den jaare* 1578, *omtrent den Kerk- en Burgerstaat te Amsterdam in 't bezonder*. Na eene verklaaring van 's HEEREN woorden, Exod. XIX. 4 en 5, nopens Isräels verlossing uit de handen van Pharao met eene daar nevensgaande voorwaardlyke belofte, leidt zyn Eerwaarde ons op, tot het nagaan van de groote overeenkomst, die 'er is, tusschen het Oude Israël en Gods handelwyze met het zelve, en tusschen Neêrlands Isräel en Gods handelwyze met het zelve, inzonderheid by de Reformatie; waaraan hy voorts eene naar de tydsomstandigheden zeer wel geschikte Toepassing gehegt heeft. Het gansche opstel toont, dat de zo wel ervaren Geschiedkundige als ernstige Godgeleerde *Mobachius* nog na genoeg dat zelfde vuur bezit, 't welk hem in vroegere dagen eigen was, dat hem voor dit slag van Leerredenen by uitstek bekwaam maakte. ——— By deeze Geschriften in Proza voege men, buiten andere Stukken op Maatklank gebragt, twee Dichtstukken, waarvan 't eene ten tytel heeft, *Amsteldam hervormd, in drie Zangen, door* B. RULOFFS, (gedrukt by *F. de Kruyff*,) en 't andere voorkomt, onder 't opschrift, *Eeuwzang op het tweehondertjaarige Feest der Hervorming van Amsteldam, door* F. DOBBRAUSKI, (gedrukt by *W. Vermandel.*)

Dit zyn de voornaamste Schriften, welken ons wegens deeze gewigtige gebeurtenis opmerkenswaardig voorgekomen zyn; en wy kunnen derzelver melding niet wel sluiten, zonder de taal der Waarheid, die de Heer *Ruloffs* haar in den mond legt, te herhaalen; daar zy der Burgerye indeezervoege vermaanende aanspreekt.

Gy

Gy ziet, in burgerſtaat en kerk, de vryheid pronken.
De kelk der wanſpoed is voor u niet ingeſchonken.
Vervolging blaast, om u, geen aklig lykvuur aan.
Gy moogt, waar dat gy wilt, gerust ten tempel gaan.
Gy draagt geen banden, dan die vryheid wenscht te draagen,
Dan ordens van de deugd, waarom de wyzen vraagen.
Uw opperhoofden zyn uw Vaders in de daad.
Uw leeraars presſen niet, maar geeven hulp en raad.
Uw rechters maaken u en uw belangen veilig,
En houden 't heilig recht, in uwe wallen, heilig.
Een lot, gelyk uw lot, valt ieder niet te beurt.
God heeft uw' voorſpoed en uw luister goedgekeurd;
Gy moogt de vrucht eens heils, dat, tweemaal honderd jaaren,
Den kerk- en burgerſtaat bevrydde voor gevaaren,
En, tot op dezen dag, die de eene en de andere eeuw
Van uw geluk verjaart, nog ſtand houdt, en den leeuw
Der vryheid pronken laat met vastgebonden pylen;
Gy moogt de rechten, die ſtads bondelen en bylen
Verdedigen, met rust genieten, in uw ſtad.
De Almagtige baande aan uw' voorſpoed weg en pad.
Hy heeft het ſpaansch geweld ontfeteld en verſlaagen.
En uw voorouders, die uw heil, in de opkomst, zagen,
Ontrukt aan Rome 's magt, verwaandheid en bedrog.
Maar op wat voorwaarde en met welk een oogmerk toch?
Om zich uw groote ſtad ten heiligdom te maaken...
Wat vraagt, wat vordert hy? Dat uwe kerken blaaken,
O Burgers, in het vuur van vreugde en dankbaarheid.
Toont, dat ge vrienden zyt van de oppermajeſteit,
En van uw eigen heil! Prent diep in uwe zielen
Gods goedheid, die ge ontfangt, en waarvoor de englen knielen!
Juicht, nu de waarheid u het juichen zelfs gebiedt!
De waare Godsvrucht wraakt gepaste blydſchap niet.
De mond mag van de vreugd, die 't hart verovert, vloeijen.
Waar zuivre Godsdienst blinkt, ziet men genoegen bloeijen.
De dankbaarheid is de oudſte en trouwſte en reinſte deugd;
Ze is dochter van 't geluk en moeder van de vreugd.
't Is geen gevoelig hart, dat blydſchap af zal keuren,
En ſchoon erkentenis juicht, toch lust toont in het treuren;
De vreugde is zekerlyk de ſenuw van 't gevoel....
Maar dat men in 't gejuich meer dan gejuich bedoel'!

Dat ieder ziel zich weer ——— zich ieders krachten reppen,
Om telgen voor de deugd uit dankbaarheid te scheppen,
Om, door gedrag en taal, Gods wetten voor te staan!
Men gorde 't harnas dus voor waaren Godsdienst aan;
En, ver van in de weelde en wellust diep gezonken,
Als slaaven van vermaak en hoogmoed, trotz te pronken,
Ga men steeds needrig op den weg van welvaart heen!
Men kweeke wysheid aan, zo nut voor 't algemeen!
Men wyde een oefenschoole aan deugden en aan kunsten,
Bewys den man van smaak en vlyt de mildste gunsten!
Toegeevendheid verbann' het kroost van nyd en haat,
Zo schaadlyk voor de kerk en voor den burgerstaat!

Recherches sur le Commerce. Ou Idées relatives aux intérêts des differens Peuples d'Europe. Tome I. a Amsterdam chez *M. M. Rey*, 1778. Sans la Preface &c. de 427 pp. in 8vo gr. p.

Buiten alle tegenspraak heeft de uitbreiding van den Koophandel, vooral zedert de ontdekking van Amerika, het Goud en Zilver, onder de handeldryvende Natien, in Europa vermenigvuldigd. Dit is eene handtastelyke waarheid; en 't is niet minder zeker, dat zulks die Natien bekwaam maakt om den Handel nog verder uit te breiden; als mede dat die verdere uitbreiding geschikt is, om deeze vermenigvuldiging van het Goud en Zilver tot nog hooger trap te brengen. Edoch de vraag is, zyn die Handeldryvende Natien hierdoor weezenlyk ryker en gelukkiger geworden? staan ze dit door een nog uitgebreider Handel nog meer te worden? en is 't haar raadzaam, met dat oogmerk dien Handel nog verder uit te breiden? By veelen is dit een streelend denkbeeld; dan de Opsteller van het hier bovengenoemde Geschrift, een Man niet minder ervaaren in den Koophandel dan in de Staatkunde, en die als een Vriend van 't Menschdom schryft, is van geheel andere gedagten. Zyne *Onderzoekingen nopens den Koophandel*, of *Gedagten over de belangen der Handeldryvende Natien van Europa*, hebben hem, naar uitwyzen van dit Geschrift geleid, om deeze voorstellingen ontkennende te beantwoorden; en te beweeren, dat eene Natie juist niet ryker noch gelukkiger is, om dat ze meer Muntspecien in haare Beurzen en Kisten heeft; dat het meer aankomt, op eene volmaakte evenredigheid tusschen die tekens van Rykdom, en tusschen de zaaken, welken door die tekens verbeeld worden; en dat men, alles nagaande, zyns oordeels, geen rede zal vinden, om de Natien sterk aan te spooren, tot eene

ver-

verdere uitbreiding van den Koophandel; als die, gelyk alle andere zaaken, zyne paalen hebbende, veelligt reeds al te uitgebreid, en daardoor nadeelig geworden is, voor de weezenlyke belangen van 't Menschdom. —— Het geen onze Schryver desaangaande, in dit Eerste Deel van zyn Werk, te berde brengt, toont, dat hy bekwaam is ter behandelinge van dit onderwerp; dat hy geene moeite ontzien heeft, om alles, wat onder zyn bereik viel, hier toe betrekkelyk by een te verzamelen, en in eene geschikte orde indiervoege voor te draagen, dat hy den Leezer oordeelkundig van de gegrondheid zyner gevoelens tragte te overtuigen. Dit dus ver uitgevoerde gedeelte verleent des een gunstig vooruitzigt op het geen men verder van die hand heeft te verwagten; wanneer de Leezers, het gansche beslag nagaande, beter zullen kunnen oordeelen over de mindere of meerdere gegrondheid van 't geen de Autheur beweert. Terwyl men dit verwagt, kan men het in dit Deel aangevoerde in overweeging neemen; dat verscheiden byzonderheden nopens de veranderingen der waarde van het Goud, het Zilver, en de Muntspecien, mitsgaders de gevolgen hier van, inzonderheid zedert de ontdekking van Amerika, behelst; waarvan men zig, op het doorbladeren van dit Geschrift, een regelmaatig denkbeeld kan vormen.

Nadien 'er, over den oorsprong en voortgang van den Koophandel, in 't algemeen, zeer veele wel uitgevoerde Schriften in aller handen zyn, zo heeft onze Schryver het niet noodig geoordeeld daar op staan te blyven. Uit dien hoofde geeft hy 'er slegts ter loops een algemeen berigt van, met eene nevensgaande bepaaling van den Koophandel. Dezelve bestaat eigenlyk, zegt hy, in niets anders, dan in eene wisseling, waar in twee menschen en twee waardyen of behoeften voorkomen. Twee menschen, een *Verkooper* en *Kooper* of *Gebruiker*; en twee waardyen, van welker eene de *Verkooper* afstand doet aan den *Kooper*, terwyl de *Kooper*, in verwisseling van dezelve, aan den *Verkooper* afstand doet van eene daaraan evenredige waardye. Hier onder zyn alle de bedryven van den Koophandel te betrekken; en zo dezelven geschieden kunnen, zonder eenig tusschenkomend middel, is het voor beide de handeldryvende voordeeligst. Dan dit heeft tegenwoordig zeldzaam plaats; bykans altoos komt het Goud en Zilver, het zy in massa of in specie, tusschen beiden. In dit geval nu behoorde het Goud en Zilver, na dat het de ziel van den Koophandel geworden is, bestendig de evenredige maat van alle onze bedryven in den Handel te zyn; doch 't is ver van daar. Men handelt niet meer op de eerste maat; en uit dien hoofde verdient dit onderwerp, ter oorzaake van deszelfs gewigt, wel eene uitvoerige en onderscheiden behandeling, ten einde na te spooren, of de veranderingen, welken omtrent de Muntspecien stand gegreepen hebben, niet veel eer ten nadeele dan ten voordeele der Europische Maatschappyen loopen.

Ter ontdekkinge hier van verledigt zig de Autheur aanvanglyk, na eene algemeene aanmerking, nopens het Geld als de maat der Handelwaaren, ter beschouwinge van de Romeinsche Munten, derzelver waarde, en de nadeelige gevolgen van de veranderlykheid dier waarde, by mangel van derzelver mindere evenredigheid, met die der Handelwaaren. Na deeze beschouwing schikt zyn Ed. zig bepaaldlyk, ter overweeginge van 't geen hieromtrent plaats gehad heeft, onder de Handeldryvende Natien van Europa, voor en na de ontdekking van Amerika; wel inzonderheid in Frankryk en Holland. Gaarne had hy 't ook gedaan, met betrekking tot Engeland; doch der Engelsche Taale niet zo kundig zynde, als een onderzoek van die natuur wel vereischte, heeft hy zulks ter zyde moeten stellen: veelligt wordt 'er een ander door opgewekt, om dit ter hand te neemen, en den uitslag van zodanig eene navorsching, met betrekking tot dat Ryk, te beproeven. —— Naar uitwyzen van 's Mans onderzoek, nopens Frankryk en Holland, die hy afzonderlyk ten deezen opzigte nagaat, is 't blykbaar, dat ook hier de veranderingen van de waarde der Muntspecien over 't geheel nadeelig geweest zyn, en nog zyn; by mangel van derzelver evenredigheid met die der Handelwaaren; en dat zulks bovenal kragtig toegenomen is, zedert den ontzaglyken toevoer van Goud en Zilver uit Amerika. Onze Autheur behandelt dit Stuk op zodanig eene manier, dat hy den trapswyzen voortgang hiervan ontvouwe, zo ten opzigte der waarde van de Muntspecien als die der Handelwaaren; met invlegtinge van geschiedkundige aanmerkingen over het voorgevallene dat 'er aanleiding toe gegeeven heeft, en andere byzonderheden, die 'er min of meer eenige betrekking toe hebben; of zulken, tot welker in agtneeming het overweegen van zyn onderwerp hem natuurlyk uitlokt. —— Deeze schryfwyze geeft eene zekere gevalligheid aan de behandeling van dit onderwerp; dat anders op zigzelve droog is, als eischende eene geduurige melding van de mindere en meerdere waarde zo der Muntspecien als der Handelwaaren: 't welk de Autheur, terwyl hy zyn hoofdoogmerk bestendig geleidlyk in 't oog houdt, verleevendigt, door zodanige ingevlogten aanmerkingen, die de oplettendheid der Geschiedkundigen niet onwaardig zyn; vooral met betrekking tot ons Vaderland.

Des ontmoet men, (om ons hier toe wat nader te bepaalen,) aan 't hoofd zyner beschouwinge van dit onderwerp, ten aanzien van ons Vaderland, eene opzetlyke Verhandeling over den oorsprong der Munten onder onze Batavieren, en derzelver vaststelling onder de Frankische Koningen en Hollandsche Graaven, tot aan de opregting van ons vry Gemeenebest. Vervolgens gaat hy na, de waardeering van het Goud en Zilver, hier te Lande, geduurende de XIV en XV Eeuw, tot op de bekende Munt-ordonnantie van Maximiliaan in den jaare 1489; en van daar tot op den tegenwoordigen tyd. Hier door de verandering der waarde

van

van 't Geld, in dat tydsverloop, nagefpeurd hebbende; flaat hy verder het oog op de verandering, welke de prys der leevensmiddelen, arbeidsloonen, enz., in dien tyd, ondergaan heeft; om daar uit af te leiden, welken de gevolgen hier van voor 's Lands byzondere Inwoonderen geweest zyn. By die gelegenheid deelt hy ons eerst, even gelyk hy te vooren, ten aanzien der waardeeringe van 't Goud en Zilver, gedaan had, eenige aanmerkingen mede over de Muntfpecien, van welken gewag gemaakt wordt in de oude Friefche Wetten. Hier door heldert hy het voorheen deswegens gezegde nader op; en 't bygebragte dient om voorts aan deeze en geene byzonderheden dier Wetten, zo nopens derzelver oogmerk, als den tyd van derzelver vastftelling, eenig licht by te draagen. Daarmede is wyders verknogt eene doorloopende befchouwing van 't merkwaardigfte omtrent het Muntweezen in de X en XI Eeuw; en eene byzondere nafpooring van den prys der leevensmiddelen en arbeidsloonen, in de XII en XIII Eeuw; welke met nog meer naauwkeurigheid en zekerheid in de XIV Eeuw voortgezet wordt, ter oorzaake dat de daartoebehoorende kundigheden zints dien tyd meer toereikend worden. Zulks doet onzen Autheur, met betrekking tot de XIV Eeuw, onderfcheidenlyk fpreeken van den prys der leevensmiddelen, imposten enz.; inkomften der Eerampten, bezoldingen enz.; waardeering der Landen, en verder de bekostiging van deeze en geene byzondere merkwaardige Artykelen. Even zo gaat hy vervolgens deeze Stukken na in de XV Eeuw, en brengt zyne nafpooringen verder, door de XVI en XVII Eeuw, tot op den tegenwoordigen tyd. ——— Eene menigte van aanmerkenswaardige byzonderheden nopens dit Stuk, met nevensgaande bedenkingen over verfcheiden omftandigheden daar toe betrekkelyk, draagen getuigenis van des Schryvers oplettendheid; en verleenen den Leezer, terwyl ze zyner nieuwsgierigheid voedzel geeven, in de vergelyking der tyden, herhaalde bewyzen voor de gegrondheid van des Autheurs befluit, 't welk hy uit dit alles opmaakt, en in een afzonderlyk Hoofdftuk aandringt. Te weeten: „ dat 's Lands byzondere „ Inwoonders, fchoon ze thans ryker mogen fchynen, dan voor „ de ontdekking van Amerika, om dat ze een grooter aantal „ van Muntftukken hebben, of eene grootere fomme Gelds kun- „ nen tellen, egter inderdaad minder ryk, en verarmd zyn, met „ betrekking tot den prys der leevensmiddelen, arbeidsloonen „ enz., en ten opzigte van hunne behoeften".

Men ziet dit uit eene menigte van byzonderheden, en kan zulks zelf opmaaken uit de Lysten, welken onze Schryver in dit zyn Gefchrift byëen verzameld heeft; die, buiten het hoofdbedoelde in deezen, ook ftrekken, om ons een duidelyker denkbeeld te geeven van de mogelykheid, hoe men in vroegere dagen met eene kleine fomme gelds zo veel doen konde, als de gefchiedenisfen melden; dat in den eerften opflag bykans ongeloovlyk voorkomt.

Ons hier met byzondere ſtaaltjes op te houden, zou te veel plaats beſlaan, en te veel berekening vorderen; liever willen wy den Leezer 'er een algemeen denkbeeld van voordraagen, door de vergelyking van de toenmaalige en tegenwoordige geſteldheid van zaaken in dit opzigt; het welk tevens de wettigheid van het opgemelde beſluit onder 't oog zal brengen.

De telswaarde van 't geld is, zedert de ontdekking van America, in Holland toegenomen, van 1 tot omtrent 3¼. Een Mark fyn Zilver was in den jaare 1488 de waarde van 8 Guldens, en in onze dagen ongeveer die van 26 Guldens. Gevolglyk zou iemand, die in 't jaar 1488 een inkomen had van 1000 Guldens, naar deeze toeneeming der telswaarde, tegenwoordig een inkomen bezitten van 3250 Guldens, dan hy zou met die 3250 Guldens op verre na niet kunnen doen, 't geen in die dagen met de 1000 Guldens gedaan kon worden; dewyl de prys zyner behoeften, geduurende dien tyd, is toegenomen, van 1 tot 12 en meer.—— Een Ambagtsman, welke diestyds 4 Stuivers daags won, wint thans 21 Stuyvers; dat is, hy had, volgens de bovengemelde vergelyking, toen 4, en nu nog geen 7 Engels Zilver; hy wint des het dubbel nog niet van 't geen hy voorheen bezat, en zyne behoeften zyn geklommen van 1 tot 12 en meer. In de vyftiende Eeuw was de middelprys der Tarwe 13½, en die der Rogge 9 Guldens het Last; in de tegenwoordige Eeuw rekent men den middelprys der Tarwe op 168 en die der Rogge op 112 Guldens het Last. Volgens die waardeering kon een toenmaalige Arbeidsman voor zyn arbeid nagenoeg een halven zak Tarwe koopen, daar de tegenwoordige niet meer dan een derde van een zak Rogge kan verkrygen; het Last gerekend zynde tegen 36 Zakken. Men brenge zelfs het loon van zodanig een Ambagtsman tot 30 Stuivers daags, en nog zal hy tot geen halven Zak Rogge komen, of een derde van een Zak Tarwe kunne koopen. —— Zo bezit men meer Muntſtukken, telt men meer Gelds, maar men is niet ryker.

Gemerkt nu deeze naſpooringen getoond hebben, dat de opgemelde veranderingen grootlyks toegenomen zyn, zedert de ontdekking van Amerika, zo verledigt zig de Autheur verder tot het waarſchynlyk berekenen van de ſomme der Muntſpecien, die, zedert het jaar 1493 tot 1775, uit Amerika in Europa gekomen zyn; welke hy tot de waarde van 6422, 000, 000 Piasters brengt: en waar van, volgens zyne berekening, aan gemunt Goud en Zilver, in Europa gebleeven zou zyn, eene ſomme van 3550, 000, 000 Piasters, dat is, den Piaster tot omtrent 51⅝ Stuiver gerekend, de ſomme van ongeveer 9171, 000, 000 Guldens. Bezeffende dat iemand veelligt zou denken, dat 'er zo veel gelds niet in Europa zy, oordeelt onze Schryver het der moeite waardig zig daar over breeder uit te laaten; en 't ſchadelyke gevolg van die vermeerdering der Muntſpecien aan te dringen. ——— Daarbenevens deelt hy ons hier nog mede zyne opmerkingen wegens de evenredigheid

van

van het Goud en Zilver, en deszelfs betrekkelyke waarde; mitsgaders nopens de voornaamste Munten in den Handel gebruikelyk, en 't geen men daaromtrent ten algemeenen nutte in agt behoorde te neemen. ——— Ten laatste alles te zamentrekkende, en kortlyk voorstellende het nadeel dat de vermenigvuldiging der Muntspecien veroorzaakt heeft, besluit hy dit Deel in dezervoege.

Het is althans zeker, dat minder Gelds en een kleiner getal Cyferletters, in de XIV en XV Eeuw, meer Leevensmiddelen enz. verbeeldden, dan die Metaalen in onze XVIII Eeuw doen. Ik heb het reeds meer dan eens doen opmerken; men is niet ryker, om dat men meer te tellen heeft, of, om my nog klaarder uit te drukken, om dat men meer aan Cyferletteren bezit.

De voltaire, spreekende van 't Goud en Zilver uit Amerika in Europa gekomen, zegt, het algemeen won 'er niet by; en 't zou zelfs zeer voordeelig weezen, weinig Metaalen te bezitten, die tot een tusschenkomend middel van wisseling strekken. En ik durf 'er, na 't verslag, dat ik van dit onderwerp gegeeven heb, wel by voegen, dat de daadlyke hoeveelheid van Rykdom van ieder Lid der Burgermaatschappy in 't algemeen in Europa nu minder is, dan ze was, vóór de ontdekking van Amerika. Ik moet ook in dit geval niet zien op den hoop of de massa van myn geld, maar op het geen my het zelve verbeeldt; op het geen ik voor my verkrygen kan, als ik myn geld ter wisselinge overgeeve; op het gebruik, eindelyk, dat ik 'er, ter vervullinge myner behoeften van maaken kan.

'Er is middelerwyl ééne classe van Menschen, welke voordeel getrokken heeft uit deeze omwentelingen, naamlyk die der Kooplieden, welker Fortuin, om zo te spreeken, toegenomen is, naar maate dat de Burgermaatschappyen verarmden. Dit kan men niet wel ontkennen, als men nagaat, welk een verlies de Europische Magten geleden hebben, en nog lyden, in derzelver algemeene massa.

Hoe meer derhalve, in den tegenwoordigen staat der zaaken, de somme der verbeeldende tekenen vermenigvuldigd zal worden, des te meer zullen de verschillende belangen der Burgermaatschappyen 'er by lyden, en des te meer zal het gemeene evenwigt geschokt worden.

Intusschen wordt die overvloed van verbeeldende tekenen, die reeds op zigzelven te groot is, nog, (als ware het kwaad slegts ten halve gepleegd,) vermeerderd door papieren, welken die tekens verbeelden; en evenmaatig het hunne toebrengen, tot het vermeerderen der onevenredigheid tusschen de telswaarde der Muntspecien, en der leevensmiddelen, enz.

Deeze stoffe, die van te meer aanbelang is, om dat de papieren heden ten dage een zeer uitgestrekt voorwerp van circulatie onder de Handeldryvende Natien zyn, zal ik, zegt de Autheur, in 't volgende Deel in 't helderst daglicht stellen.

Drie Samenspraaken in het Ryk der dooden. Uit het Engelsch vertaald. Te Utrecht by H. v. Emenes, 1778. *In groot octavo* 106 *bladz.*

Eene ontmoeting van de vermaarde Krygsoversten in de Americaansche onlusten, *Wolfe* aan de eene en *Montgomery* aan de andere zyde, bragt te wege een vuurig gesprek over de regtmatigheid van de zaak der Volkplantingen; toevallig treft *Hume* hun aan, die den oorlog wraakt, als wederzyds uit slegte bronnen ontstaande, en nadeelige gevolgen hebbende; verder slaat hy hen voor dat zy met *George Grenville* zullen spreeken; nadien hy deezen het bekwaamst agt, om *Montgomery* te keer te gaan. Hier uit ontstaat dan eene tweede Samenspraak, gehouden tusschen *Wolfe*, *Montgomery* en *Grenville*. In dit gesprek bepleiten, en *Montgomery* en *Grenville*, ieder hunne zaak ten scherpsten, en men kan 'er genoegzaam uit afneemen, dat 'er van weerskanten misslagen begaan zyn: 't welk *Wolfe* niet ten onregte doet zeggen: „ Een ieder van u, mijne vrienden, heeft mij zo veel belang ingeboezemd voor de partij, welke hij verdeedigd heeft, dat ik zeer gaarne het een of ander middel wenschte uit te vinden, om de strijdende partijen met elkander te verzoenen. Ik weet dat alle uwe bewijsredenen uit opregte harten zijn voortgekomen, schoon mij echter toeschijnt, dat dezelve van weerskanten wat al te buitensporig geweest zijn. De beste weg tot eene verzoening tusschen Vrienden, die met elkander uitgevallen zijn, is, alle verdere gewag van voorrechten en bezwaarnissen zorgvuldig te vermijden. Laat het uwe taak zijn, goede *Grenville* daartoe de eerste voorslagen te doen". ——— Maar *Grenville*, die 'er zig niet toegeschikt oordeelt, verwyst hem tot *Karel Townshend*, dien hy op 't eigenste oogenblik tot hen zag komen; en deeze neemt zulks gewillig op zig. Ingevolge hiervan komen *Wolfe*, *Montgomery* en *Townshend* vervolgens te zamen, 't welk de derde of laatste Samenspraak levert. Na eenige voorafgaande onderhandelingen over den toestand der zaaken en het voorgevallene, stelt *Townshend* een voorslag voor, die *Wolfe* niet alleen aanneemelyk schynt, maar ook de goedkeuring van *Montgomery* wegdraagt; hierin bestaande. Engeland zal de onafhangelykheid der Americaansche Volkplantingen erkennen, hun den vryen Handel in geenen deele betwisten, en hun zodanig eene regeeringsform laaten verkiezen, als hun best dunkt. De Volkplantingen zullen, om zig te dekken tegen alle vyandlyke bejegeningen van anderen, Engeland tot hun Schuts- en Beschermheer aanneemen, en daar voor, 't zy in tyd van oorlog of vrede, eene voor altoos vastgestelde jaarlyksche subsidie betaalen. *Montgomery* keurt den voorslag goed, en neemt denzelven in den naam der Americaanen

aan,

aan, niet twyfelende aan hunne toeftemming; maar *Townfhend* durft zig zo fterk niet verzekeren van de goedkeuring der Engelfchen, dan door middel van een of ander geheim Artykel; 't welk *Montgomery* volftrekt wraakt; als wel begrypende dat zulk een Vredetractaat den grondflag tot een nieuwen oorlog zou leggen. *Townfhend* oordeelt het daarop raadzaam met andere fchimmen deswegens raad te pleegen; en dit doet *Hume*, die, agter een breeden lindenboom verborgen, hun gefprek beluisterd had, in een befpotlyken lach uitbarften. *Hume* lacht, om dat men in 't Ryk der dooden befchikkingen wil maaken over 't lot der leevenden; maar, buiten dat, is hy van oordeel, dat de gemoederen 'er niet naar gefchikt zyn, en dat beuzelagtige oorzaaken de vrede veeleer te wege zullen brengen, dan de gewigtigfte drangredenen; des hy 'er voor zy, om hun wederzydsch lot ongevoelig te befchouwen. Zulks kan niet wel vallen in *Wolfe* en *Montgomery*, maar *Townfhend* ftemt het denkbeeld van *Hume* toe; en betuigt bykans verzekerd te zyn, dat beide de partyen welhaast eenpaarig bekennen zullen, dat de grootfte voorfpoed, welke hunne wapens tegen elkander vergezellen kan, nimmer eene evenredige vergoeding zal zyn, voor het verlies, dat zo wel de een als de ander, door het afzonderen van derzelver onderlinge belangen, zal moeten lyden. „Een onzekere willekeurige Oppermagt aan den eenen, „ of een oogenblikkelyke Onafhanglykheid aan den anderen kant, „ zegt hy, kan de voordeelen eener vriendelyke hereeniging niet „ opweegen". En *Wolfe* befluit ten laatfte het gefprek met deezen wensch. „ Mogen de oogen onzer vooringenome Vrienden „ geopend worden, op dat ze de gevaaren zien, waar mede zij „ omringd zijn! mogen zij nog bij tijds te rug keeren onder de „ vleugelen der ftille Eendracht, en, door eene onderlinge rust „ op aarde, haar zelve voorbereiden tot de eeuwige Vrede"! — Het geheele beloop der Samenfpraaken is zeer wel ingerigt, en de onderfcheiden characters der fpreekende Perfoonen zyn 'er juist in gadegeflaagen.

De Misrekening, zynde een tweede Vervolg op het Engelfche en Americaanfche Kaartfpel, vertoont in vier Bedryven, door J. A. SCHASZ, M. D. *Te Utrecht by* G. T. v. Paddenburg, 1778. *In groot octavo 44 bladz.*

In 't vooruitzigt, dat de Franfchen zig, door den tyd, meester zouden kunnen maaken van de Americaanfche Volkplantingen, die zig van Engeland gefcheiden hebben, is de vraag, of de Franfchen hierby hunne rekening zouden vinden? en veele Staatkundigen hellen over, om deeze vraag, naar alle waarfchynlykheid, met Neen te beantwoorden. Dr. *Schasz* fchynt ook niet vreemd te zyn van dit denkbeeld; althans dit vierde Tooneelftukje van zyne hand,

hand, 't welk aan de voorige beantwoordt, leidt ons natuurlyk derwaards, en draagt in dien zin niet ongepast het opschrift van *de Misrekening*. 't Zou zeer wel kunnen gebeuren, dat Frankryk, zyne magt misbruikende, de Volkplantingen tegen zig verbitterde, zig daarbenevens andere Vyanden op den hals haalde, en dat zulks de zaaken weder een gunstiger keer voor Engeland deed neemen. Veelligt zou Frankryk in zodanige omstandigheden ondervinden, dat het raadzaamer geweest zou zyn de les, welke Madame *Politique* haaren Broeder *Jean Prener* geeft, op te volgen; wanneer zy, toen alles reeds in den war geraakte, op zyne vraag, *wat wilt ge dat ik doe*, het volgende antwoord geeft.

„ Dat gij, eer het te laat zijn zal, u met den Wildeman verdroegt. Gij hebt een levendig voorbeeld aan Brodding; de Wildeman is goed; wanneer gij hem zijne bezittingen, voor welke hij Broddings bloed heeft doen stroomen, en het uwe niet spaaren zal, weder inruimt, zult gij nog uw zeker ongeluk voorkomen, en u nog, indien gij alles, wat mooglijk is, in 't werk stelt, om zijne genegenheid te herwinnen, met zijnen arbeid zegenen. Wat zal het gevolg zijn van deeze uwe hebzucht? de Wildeman zal, hoe langer hoe meer, tegen u verbitteren; hij zal, wanneer hij u niet uit zijn vertrek en zijnen hof kan uitbonsen, dezelven verwoesten, u afmartelen, en wat dan? Alles zal, gelijk ik u reeds gezegt hebbe, samenspannen om u klein te maken; en daar uw volk verdeeld is, zal het uwen vijanden niet moeilijk vallen, u uwe dwaasheid te doen beklaagen. Ik raade u, wees op uw hoede.

SUSANNÆ REGINÆ TITSINGHIÆ Epicedia et Elogium, *benevens Lykdichten op dezelve*. Harlemi Typis *Enschediorum* 1773. In octavo f. m. 84 pp.

Susanna Regina Titsingh, een by uitstek veel beloovend Kind, zo 't scheen gevormd om een pronkstuk der Vrouwlyke Kunne te worden, eene *Anna Maria Schuurmans* en diergelyken, hoedanige ieder Eeuw geen ééne oplevert, te zullen evenaaren zo niet te overtreffen, wordt in de vaag haares leevens, als eene naauwlyks ontlooken bloem, afgesneden. De kinderziekte, welke meermaals te jammerlyk woedt, en de streelende hoop der Ouderen verydelt, stort haar doodlyk vergif in *Susanna's* aderen; het doet de felste werking, en na verloop van weinig dagen is *Susanna* niet meer. Zy sterft, daar zy niet langer dan 14 jaaren 7 maanden en 8 dagen geleefd had. ——— Dit dompelt de in 't hart getroffen Ouders in den diepsten rouw; allen, 't zy in 't zy buiten maagschap, die 't aanvallige en boven haare jaaren bekwaame Juffertje gekend hebben, neemen 'er gevoelig deel in. Op dit zo smertlyke sterfgeval, dat het schoonste vooruitzigt eensklaps doet ver-

verdwynen, is der Dichteren rei ten sterkste bewoogen; haare uitmuntendheid noopt de Redenaars, om zig met de Dichteren te vereenigen, in 't vermelden van haaren lof, in 't uitboezemen hunner klagten over het vroegtydig sterven van *Susanna*, en 't vertroosten der Ouderen; die zig van hunnen pligt gekweeten hebben in 't opvoeden van zulk een dierbaar Kind, van 't welke zy, schoon deszelfs gemis hun met rede smertlyk valt, op goeden grond mogen vertrouwen, dat het dit leeven voor een beter verwisseld hebbe. ——— Hier uit is deeze bondel van Rouwklagten Lykdichten en Lofspraaken ontstaan, welken men by een verzameld heeft, ter gedagtenisse van *Susanna Regina Titsingh*, elks verwondering en agting waardig.

Van haare eerste jeugd af vertoonde zy eene meer dan gemeene geschiktheid der ziele, die haar voor onderwys vatbaar maakte; eene gelukkige opvoeding had den gewenschten invloed op haare zedelyke gesteldheid; kweekte haare natuurlyke vermogens bestendig aan; zuiverde en versterkte dezelve, door Godsdienstige kundigheden; welken zo diepen indruk op haar gemoed maakten, dat zy geschikt waren, om haar gedrag in haaren volgenden leevensloop standvastig te regelen. Der Fransche en Latynsche Spraake magtig, daarbenevens in 't Wiskundige bedreeven, was haar de weg geopend tot het aanleeren van alle nutte Weetenschappen, waartoe haare geestneiging zig uitstrekte; onder welken zy de Hemelloopkunde, kort voor haaren dood, dermaate ter harte nam, dat men met rede te gemoet zage, dat zy zig hierop bovenal zou toeleggen; als eene oefening by uitstek gepast, om zig te paaren, by haare zugt tot eene gegronde kennis der Godsdienstige waarheden, van welken zy, niet alleen in 't kennelyke maar ook in 't betragtlyke, veel werks maakte. Wyders vond zy, by uitspanning, haar vermaak in de Teken- en Dichtkunde, mitsgaders in de Speel- en Zangkunde, in welker uitvoering zy den keurigsten ooren wist te behaagen. Met dit alles was zy, 't geen haar te meerder luister byzette, ongemaakt nederig; van een liefstaligen aart zynde was ze gul in haare gesprekken, en openbaarde, ongezogt, gereedlyk haare bekwaamheden, zonder zig daarop te verhovaardigen; zonder het 'er op toe te leggen, om uit te munten, of gelegenheid te zoeken, om haare bekwaamheid aan den dag te brengen. Van daar eindelyk wist zy zig ook op eene gemeenzaame en vrolyke wyze te gedraagen, als de omstandigheden zulks vorderden; mitsgaders te toonen, dat zy, hoe genegen ook ter oefeninge, egter de gewoone Vrouwlyke bezigheden niet veronagtzaamde. ——— Welk een streelend vooruitzigt gaf dit alles op den ouderdom van veertien jaaren! Wat had men, natuurlykerwyze, niet te verwagten, wanneer zy tot een rypen ouderdom had mogen leeven! ——— Dan 't heeft der Voorzienigheid, om wyze reden, anders goedgedagt: haar leevenstyd liep spoediger ten einde; en zy, die, tot zo ver, meer dan gemeene bekwaamheden ten toon gespreid had,

deed

deed ook op haar ſterfbedde eene meer dan gemeene gelaatenheid in haare geſprekken doorſtraalen, beval haar zelve, met een onwankelbaar vertrouwen, aan Gods genade in Jezus Christus, en ontſliep in de verzekerde verwagting der eeuwige gelukzaligheid.

De hier voorgeſtelde trekken van *Suſanna Regina Titſingh* worden in deezen bundel van Rouwklagten, Lykdichten en Loffpraaken met de leevendigſte kleuren gemaalt; allen, die haar gemeenzaam gekend hebben, ſpreeken de Opſtellers vry van zich ſchuldig gemaakt te hebben aan laffe vleitaal. En wy vinden, wel byzonder, in den Heer en Mr. *G. W. v. Oosten de Bruyn*, in zyn *Elogium*, mitsgaders in den Eerwaarden *A. van den Berg*, in zyn *Lykdicht*, twee oog- en oorgetuigen van haare voortreffelyke gaven, die alles, wat hier by hen en anderen tot haaren lof gemeld wordt, geloofwaardig maaken. —— Men heeft deeze in alle opzigten merkwaardige Verzameling van Dichtſtukken in twee Deelen geſplitst. Het eerſte gedeelte is opgeſteld door Latynſche Dichteren, aan welker hoofd zig *P. Burmannus Secundus* bevindt, die van andere voortreffelyke Dichteren gevolgd word, en waarby ten laatſte komt een Grieksch en Latynsch Dichtſtuk van den Heer *G. Knoop*, *Gymn. Velav. Conr.*, benevens een *Eulogium* van den Heer en Mr. *G. W. v. Oosten de Bruyn*, in proza. Op een dergelyke wyze behelst het tweede gedeelte een aantal van keurige Nederduitſche Dichtſtukken, die beſloten worden met een Veldzang in proza, door den Eerwaarden *E. M. Engelberts*, op een treffenden en deftigen trant uitgevoerd. —— Om uit deeze menigte iets mede te deelen, zullen wy, daar 't eene Jonge Juffer betreft, ons bepaalen tot de twee volgende beknopte Stukjes van Dichtereſſen, die naast elkander geplaatst zyn.

Het eerſte van Mejuffrouw *J. C. de Lannoy*, luidt indeezervoege.

Natuur bragt iets voortreflyks voort.
Zy wou van haaren lof op 't heerlykst doen gewaagen:
Dus ſiertze TITSINGHS *telg, in 't opgaan van haar dagen,*

Met alles wat ons meest in 's levens kracht bekoort.
Daar was 't dat zich 't vernuft met kunst en wysheid paarde,
Dat godsvrucht aan de deugd den ſchoonſten luister gaf.
De dood verheft zyn zeis, en maait die puikbloem af.
't Volmaakte is niet geſchikt voor de Aarde.

In 't tweede hierop volgende laat zig Mejuffrouw *K. S. van den Berg* aldus hooren.

Su-

SUSANNE, *een ſchoone bloem* (*) *nog pas ter helfte aan 't bloeien,*
Verſpreidde zoo veel geur van deugd en hemelmin,
En ſtond met zulk een' glans van kunde en kunst te glöeien,
Dat zy geroemd werd als der bloemen koningin:
Een rei van Engelen zag haar, met vreugde, ontluiken,
Zy vond haar al te ſchoon voor de aardſche rampwoestyn,
En nam haar daarom op, uit 's waerelds woeste ſtruiken,
Om voorts een puikſieraad van 't paradys te zyn.

Proeve van kleine Gedichten voor Kinderen. Te Utrecht by de J. v. Terveen 1778. *In octavo 32 bladz.*

Leerzame en opwekkende dichtſtukjes, naer de vatbaerheid der Jeugd geſchikt, op te ſtellen en byeen te vergaderen, is het bedoelde van den Autheur dezer Proeve; en hy ſtelt zich voor, het getal nu en dan te vermeerderen, wanneer hy ziet dat dezelven goedgekeurd en met vrucht gebruikt worden. Men kan 's Mans oogmerk niet wel anders dan goedkeuren, en de uitvoering is over 't geheel van die natuur, dat ze wel waerdig zy verder aengemoedigd te worden; daer zy, aen wien de zorg der Jeugd is toevertrouwd, 'er zekerlyk met vrucht gebruik van kunnen maken. Zie hier, tot een voorbeeld, eene Vertelling, ſtrekkende om de Jeugd het ſpreken van Waerheid in te boezemen.

Cornelis had een glas gebrooken
Voor aan de ſtraat.
Schoon hij de ſtukken had verſtoken,
Hij wist geen raad.
Hij had een afſchrik van te liegen,
Wijl God het ziet:
En zou hij nu Mama bedriegen,
Dat kon hij niet.

Hij ſtond onthutſeld en bewogen,
De moeder komt.
Zij ziet de tranen in zijn oogen,
Hij ſcheen verſtomd.
Heeft Keesje, zei ze, wat bedreven?
Wat ſcheelt 'er aan?
'k Heb, zei hij, moeder lief! zo even
Weer kwaad gedaan.

Ter-

(*) „ Men zegt, dat de naam SUSANNA een lely betekent.

Terwijl ik bezig met paletten
By het venster was,
Vloog mijn volan, *door 't fors raketten,*
Daar in het glas.
Maar als uw Keesje 't van zijn leven
Niet wederdoet
Dan wilt gij 't immers hem vergeven,
Gij zijt zo goed!
Kom, Keesje lief! hou op met kryten,
Zei moeder toen:
'k Wil u dien misslag niet verwijten;
Hij kreeg een zoen.
„ Die altoos wil de waarheid spreken,
„ Word wel beloond.
„ Die leugens zoekt voor zijn gebreken,
„ Wordt nooit verschoond".

Men voege hier by de volgende les ter aenpryzinge van de Naerstigheid.

Des morgens lang te slapen,
Te geeuwen en te gapen,
Staat lelijk voor een kind.
Die altoos veel moet snappen,
En zotte taal wil klappen,
Ziet zelden zig bemind.

Zou ik mijn tijd besteden
Aan duizend nietigheden?
'k Heb daar geen voordeel van.
Mijn lessen wil ik leeren,
Mijn meesters zal ik eeren,
Dan worde 'k haast een man.

HEDENDAAGSCHE
VADERLANDSCHE
LETTER-OEFENINGEN.

De characters der voornaamste Heilige Mannen, volgens de Schriftuur voorgedragen in eenige Leerredenen, door W. ENFIELD, L. L. D. *Uit het Engelsch vertaald. Te Amsteldam by* J. Doll *en* M. Schalekamp, 1778. *Behalven het Voorberigt* 275 *bladz. in gr. octavo.*

Abraham, *Jacob*, *Jozeph*, *Mozes*, *Job*, *David*, *Daniel*, *Petrus*, *Paulus* en *Jezus Christus* zyn de Heilige Mannen, welker characters in dit Werkje voorgedragen worden, om ons hunne loflyke bedryven onder 't oog te brengen, en ons ter navolginge van dezelven aen te spooren. Zodanig is het hoofdoogmerk van den Eerwaerden *Enfield:* hiertoe vestigt hy zyne aendacht niet op alle de byzonderheden in den levensloop dezer beroemde Persoonaedjen; maer op zulke bedryven, waer in ons bovenal de leerzaemste trekken van hun zedelyk character voorkomen. Dezen schetst hy ten levendigste af; dezen stelt hy in derzelver loflykheid luisterryk ten toon: en zulks gaet vergezeld van de ernstigste opwekking om ons gedrag naer dezelven in te richten. 's Mans hier voorgestelde beschouwingen zyn inderdaed op zodanig ene wyze uitgevoerd, dat ze regt geschikt zyn, om een heilzamen invloed te hebben op het hart der Lezeren, ter bevorderinge van ongeveinsde heiligmaking. En men mag 'er zich, op goeden grond, by recht oplettenden, te meerder vruchts van belooven, om dat ze als ene handleiding tot verdere overdenkingen van dien aert zyn: gemerkt ze leeren, op hoedanig ene wyze men de loflyke verrichtingen van Menschen van een uitstekend character, ten meesten nutte voor zichzelven en anderen, kan beschouwen. ——— Zonder veel omzoekens na een of ander treffend voorbeeld van de wyze der uitvoeringe, zullen wy 't oog slechts slaen op de eerste Leerreden, die de levensbyzonderheden van *Abraham* ten onderwerp heeft; en daer ons, by de opening van 't Boek, onder 't oog

't oog komt, het gedrag van *Abraham* jegens *Loth*, in 't verschil, dat 'er tusschen hunne Veehoeders ontstaen was, zullen wy 'er ons aen houden, als een voldoenend stael in dit geval. —— De Eerwaerde *Enfield* eerst gesproken hebbende van de godsdienstige beginzels, die *Abraham* geloovig deeden gehoorzamen aen Gods gebod, om zyn vaderland te verlaten, en naer een land te gaen, dat God hem wyzen zou; die hem bestendig bezielden, in zynen voorspoed, zo dat hy God nimmer vergate, maer zynen weldoener in alle omstandigheden verheerlykte, vervolgt daerop indezervoege.

„ De goedhartigheid van Abraham week ook geenszins voor zyne godvrucht. Dit getuige zyn gedrag omtrent Loth, den zoon van zynen broeder, wanneer 'er onder hen een verschil rees, aangaande de plaatse van hunne wooninge. Rykdom, welke de oorzaak is van de meeste krakkeelen in de waereld, gaf ook aanleiding tot deeze oneenigheid. *Het land konde hen*, volgens Gen. XIII. 6., *niet draagen om by elkander te woonen: want hunne haave was groot, zo dat zy by elkander niet konden woonen.* Het krakkeel begon onder de veehoeders van Abraham en die van Loth.

„ Hoogmoed en heerschzugt zyn vergiftige planten, welke, in alle landen, gezaaid, weelderig opgroeien. Zy, die geen eigendom bezitten, om over te kunnen twisten, of 'er zich op te verhovaardigen, ziet men dikwyls uit de rykdommen van hun, van wien zy afhangen, voor zichzelven eene ingebeelde grootheid afleiden. Hieruit ontstaan meenige verschillen onder zulk soort van menschen, wier voorzigtigheid, zo als men denken zou, hen zoude leeren, om den last en moeielykheden van armoede en dienstbaarheid, door wederzydsche vriendelykheid en eensgezindheid, te verligten. Het vuur van tweedragt, welk op deeze of dergelyke wyze onder Slaaven ontstoken wordt, verspreidt zich ook dra tot de meesters, en sleept dikwils de verderflykste gevolgen met zich, indien deezen niet omzigtig zyn, noch een voorneemen hebben, om zulks by de eerste ontvlamming uit te blusschen.

„ Hadt Abraham den geest van verbittering, welke 'er werklyk tusschen zyne dienstknechten en die van Loth was opgerezen, aangehitst, en had, hy geluisterd naar de klagten, welke hem ongetwyffeld deswege gedaan

wer-

werden, zoude dit zeker eene wangunst en vyandschap tusschen hem en zynen neef, eene wangunst, welke hy nimmer hadt kunnen weeren, veroorzaakt hebben: dit zou hun beiden natuurlyk blootgesteld hebben aan de spotternye, aan de verwytingen, aan de veroveringen en plonderingen der Canaäniten en Perizziten, welke toen in dat land woonden: doch Abraham bezat te veel wysheids om dit niet vooruit te zien, en te veel edelmoedigheids, om niet vuuriglyk te verlangen naar de middelen tot voorkoming van deeze gevolgen. In plaatse van zig te beroepen op het regt van beslissinge, welk zyn ouderdom, en de betrekking, waarin hy was tot Lot, hem duidelyk verleende; —— in plaatse van te wagten tot dat Loth, van wien hy zulks anders natuurlyk mogt denken, hem de eerste voorslagen van bevrediging deed; — zegt hy, met eene overmaate van beleefdheid en gedienstigheid, welke zelfs ten hove zou geprezen zyn geworden; —— met eene toegeeflykheid en goedhartigheid; welke den vriend van God waardig was, *vers* 8 en 9., tot Loth, *'Er zy, bid ik u, geene twist tusschen my en u, tusschen myne herders en uwe herders, want wy zyn broeders; is niet dat geheele land voor u open? scheid, bid ik u, van my; wilt gy ter linkerzyde, ik zal ter regterzyde gaan, of wilt gy ter regter, dan zal ik ter linkerzyde wyken.* —— Welk eene schoone eenvouwigheid van zeggen, welk eene beminnelyke zagtzinnigheid van geest en edelmoedigheid van denken.

„ Gelukkig ware het inderdaad voor het menschdom, indien alle de najaagers van tweedragt en hoogmoed, uit het voorbeeld van Abraham, toegeeflykheid en onderwerping leerden! Wierdt het menschdom algemeen geleid door dien beminnelyken geest, welke Abraham in dit geval vertoonde, hoe veele verwydering, hoe veele norsche opslagen van oogen, bittere redenen en boosaartige daaden in het gemeene leeven, —— hoe veele woede van partyschap in burgerlyke of godsdienstige genootschappen, —— hoe veele krakkeelen, welke 'er onder Vorsten plaats hebben, en hoe veele schrikkelyke onheilen, waarin het menschdom, door de verschillen, wordt ingewikkeld, —— zouden 'er niet voorgekomen worden!

„ De geheele waereld is te klein voor deeze geweldige en onrustige geesten, welke vermaak scheppen in het

twisten, en niets doen, zonder onregtvaardig jegens hunne vreêzaame evennaasten te zyn, en hunne vrede te verstooren. Doch een mensch, welke met eenen zagtmoedigen en vreêzaamen geest versierd is, zal altoos vaardig zyn, om 't zy ter regter of ter linkerzyde uit den weg te gaan, om het voordeel of de neiging van zynen broeder te gemoet te komen. Een edelmoedig hart acht alle menschen onderling voor broeders. Wy zyn allen deelgenooten aan dezelfde natuure, voortgebragt door denzelfden Almagtigen Vader, door dezelfde milddaadige hand gevoed, vereenigd in dezelfde algemeene maatschappye, en derzelfde geneugten en hoope deelachtig. Zouden dan kinders van het zelfde geslacht, wanneer zy onderling deel hebben aan de milde Zegeningen, welke de goedertieren Vader van allen voor hun bereid heeft, met elkander twisten om de hoogste zitplaats aan een gastmaal, of te onvreden zyn met hun aandeel op het onthaal, of wangunstig zyn omtrent dat gedeelte, het welk een ander te beurte valt? —— Zo onredelyk en bespottelyk zyn nogthans zeer veelen der krakkeelen, welke onder het menschdom plaats hebben. Laat ons dan, in plaatse van met eene stipte en beuzelachtige naauwkeurigheid aan te dringen op alles, 't geen wy denken dat ons toebehoort, in plaatse van ons te verbeelden, dat het een noodzaaklyk punt van eer is, wanneer wy in allen opzigte op ons regt staan; laat ons dan, zeg ik, in alle deeze gevallen, welke niet byzonderlyk ons geluk of dat van anderen regtstreeks bevorderen, altoos gereed zyn, om van ons wettig regt gaarne af te wyken; en om vredeswille de vooroordeelen en de eigenzinnigheden van anderen hier in toegeeven en involgen."

Verklaaring, van PAULUS *Brief aan de Hebreeuwen door* J. A. CRAMER, *Koninglyk Deenschen Hofprediker. Uit het Hoogduitsch overgezet. Eerste Deels Tweede Stuk. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg 1777. *In quarto* 176 *bl.*

Toen wy onlangs van 't eerste Stuk dezer Verklaringe gewag maekten, (*) hebben wy een algemeen verslag

(*) Zie boven *bl.* 283.

ſlag van derzelver uitvoeringe gegeven, met ene nevensgaende melding van den inhoud der vyf voorbereidende Verhandelingen; met oogmerk, om, by ene volgende gelegenheid, een ſtael van 's Mans verklaerwyze mede te deelen. Hiertoe nu diene thans, zonder verder keuze, zyne voorſtellingen nopens den inhoud van 't eerſte Lid, of de vier eerſte verzen van het tweede Hoofdſtuk, welken zyn Eerwaerde indezervoege omſchryft en uitbreid.

„ Uit het tot dus ver bijgebragte ziet gij, welk een Perzoon, hoe groot en verheven Gods Zoon zij. Hoe grooter nu de Waardigheid des geenen is, die zig tot ons vernederd heeft, om ons Gods wil aangaande onze zaligheid bekend te maaken, des te grooter is onze verpligting, de waarheden, die wij hebben gehoord, niet alleen aan te neemen, maar ze ook, met een oplettend en gewillig hart, te gehoorzaamen, ten einde we ons niet van de aangebode zaligheid berooven, en ons voor eeuwig ongelukkig mogen maaken.

„ God bediende zig van den dienst der Engelen, bij de menigvuldige bekendmaakingen zijnes Wils, en inzonderheid toen, wanneer Hij zijne wet op den berg *Sinaï* gaf. Gij weet, hoe groot het gezag dezer wet zij geweest, en hoe nadruklijk God omtrent haare Eere geijverd hebbe. Alle beloften en bedreigingen, die Hij daarmede gepaard deedt gaan, zijn vervuld geworden. Hij heeft alle zo wel moedwillige, als onopzettelijke overtreedingen regtvaardiglijk geſtraft, en evenwel hadt die wet die voorrechten niet, welke de Leer des Euangeliums verheerlijken. Welke voorrechten zijn wij niet waardig geoordeeld, dat wij door dit veel helderer licht worden verlicht! Wanneer wij tegen eene zo groote zaligheid zondigen, tegen eene Leer, die ons een eeuwig heil aanbiedt: wat konden wij wel tot onze ontſchuldiging voorwenden; hoe konden wy de Godlijke oordeelen ontvlieden! De ſtrengheid der oude wet is ſlegts eene ſchaduw, in vergelijking van de ſtrengheid der Godlijke oordeelen tegen de veragters des Euangeliums. Hoe grooter de waarheid is, des te ſtrenger moet, noodwendig, de ſtraf zijn op ondankbaarheid.

„ Overweegt ſlegts de grootte uwer zaligheid! Het is geen enkel mensch; het is geen Engel; het is de Heere zelf, die een begin gemaakt heeft, ons het Euange-

lium aan te kondigen. Die hem hebben gehoord, hebben het onder ons verder voortgeplant en bevestigd. Dit Euangelium nu rust op de onweêrspreeklijkste bewijzen. De Leerlingen van Jesus Christus, wij Apostelen, zijn zelven de allergeloofwaardigste getuigen, van 't geen wij prediken. Maar ons getuigenis krijgt zijne grootste sterkte van Gods getuigenis, het welk, aanhoudend, met het hunne vereenigd geweest is. De wonderwerken van Jesus Christus en Deszelfs Apostelen, die alle de eindige kragt te boven gaan, die de goedkeuring des Euangeliums van God zigtbaar maaken, die zo geschikt zijn, dat zij aandagt en verwondering moeten verwekken; de menigvuldige gaaven der Apostelen, de uitdeelingen des Geestes naar zijn welbehaagen, ten beste der Kerke, zijn zo groote bevestigingen der Christelijke Leere, dat de verdoemenis der geenen, die ze verwerpen, even zo zeker als vreeslijk zijn moet. Want de oorzaak hunner wederspannig- en vijandlijkheid kan niets, dan de moedwilligste verblinding en boosheid, zijn".

Aen deze uitbreidende omschryving hecht de Eerwaerde *Cramer* vervolgens ene beknopte voorstelling, van de twee daer in vervatte hoofdzaken, welken zich hier ter overweginge aenbieden.

„ *Voor eerst*, het voorstel onzes pligts, die uit de Leer der voorige Afdeelinge afgeleid is; waerbij deels de verbindtenis daartoe aangeweezen, deels de pligt zelf, volgens zyne natuur zo wel, als de wijze, hoe hij werkstellig moet gemaakt worden, verklaard wordt. Dit geschiedt in deze woorden: *Daarom moeten wij ons te meer houden aan het geen* van ons *gehoord is*. Wij moeten ons *houden aan 't geen gehoord is*: dit is 't gedrag, het welk van ons gevorderd wordt. Wij *moeten*, dit wijst 'er de verbindtenis toe aan. *Te meer*, dit toont en bepaalt de wijze, hoe wij onzen pligt moeten nakomen.

„ Het *tweede*, waarop wij moeten letten, zijn de *beweegredenen*, ter waarneeminge onzes pligts. Deze leggen, gelijk de meeste uitleggers gelooven, in 't *tweede*, *derde* en *vierde vers* opgeslooten. Maar tot het voorstel derzelven reken ik reeds de woorden van het eerste vers, *op dat wij niet*, *ten eenigen tijde*, *doorvloeijen*. Wij toch moeten ons, tot eene eerbiedige oplettendheid en een gewillige en standvastige gehoorzaamheid aan 't Euangelium laaten beweegen, *deels* door de nadeelige gevolgen, die

het

het verzuim dezes pligts medebrengt; *deels* door de zo wel in zig zelve, als byzonder voor ons zo gewigtige en heerlyke gesteldheid des Euangeliums. De nadeelige gevolgen van gehoorzaamheid omtrent het Euangelium worden in 't algemeen aangeweezen, en wel met deze woorden: *op dat wy niet, ten eenigen tyde, doorvloejen;* maar in 't bijzonder door eene duidelijke aanwijzing derzelve: het zijn rechtvaardige en zekere straffen: *alle overtreeding en ongehoorzaamheid heeft rechtvaardige vergelding ontvangen. Hoe zullen wij ontvlieden?* De zo wel in zig zelve, als bijzonder voor ons gewigtige en heerlijke gesteldheid des Euangeliums blijkt uit *deszelfs vergelyking met de Openbaaringe des Ouden Verbonds:* deze was *een woord, door de Engelen gesproken:* het Euangelium daarentegen is *verkondigd door den Heere* zelven. Voorts, uit zijne *benaaming;* het wordt, zo wel wegens zijn oogmerk, als werking, *eene zo groote zaligheid* genoemd. Eindelijk *uit het geen God ter uitbreiding, behoudenis en staaving daarvan* heeft gedaan; 't is niet alleen van de Leerlingen des Heeren betuigd en bevestigd, maar *God* heeft zelf *mede getuigd*, en wel *door tekenen en wonderen, en menigerlei kragten, en bedeelingen des Heiligen Geestes, naar zijnen Wil*". Volgens dit geleide geeft zyn Eerwaerde voorts ene nadere verklaring van de woorden en spreekwyzen, met aendrang der opgemelde waerheden; doch dit loopt te breedvoerig, om het hier mede te deelen; alleen nog een kort woord, nopens de kracht der spreekwyze, *op dat wij niet, ten eenigen tijde, doorvloejen.*

De Eerwaerde *Cramer* vereenigt zich hierin met die Uitleggeren, welken, met *Chrysostomus* en *Hesychius*, die groote kenners hunner Moedertaale, het woord *παραῤῥυῶσι* *doorvloeien* verklaren, door *vallen* en *verlooren gaan;* des het, in een verbloemden zin, van persoonen gebruikt, zo veel zegge, als *zich in 't bederf storten* (*). Het stelt dus, als eene Leenspraak, zeer levendig voor, de gezwindheid en heftigheid, waer mede zy, die zich niet houden aen het geen gehoord is, tot een onvermydelyk verderf weggesleept worden. —— „ Volgens deze verklaaring betekent, zegt zyn Eerwaerde, het woord *doorvloejen* hier, de nadeelige gevolgen, welke zy te dugten

(*) Vid. *Wolfii Curas in h. l.*

ten hebben, die hunne plichten omtrent de waarheden des Euangeliums uit de oogen ſtellen. Zij gaan verlooren; zij wijken, in hunnen loop, van het doel af, na 't welk zij moesten haasten. In deeze verklaaring kan het woord, *op dat niet* μήποτε, in zijn volle betkenis worden genomen. 't Betekent eigenlijk niet enkel *op dat* of *dat niet*, maar *dat niet* EENS. Deze betekenis maakt des Apostels ſtelling vrugtbaarer, dan ze in den eerſten opſlag is. Want naar dezelve kunnen wij ze ontleeden in twee ſtellingen, die onderling gepaard gaan. „ Die „ op het Euangelium niet letten, gaan wel niet altijd „ voort verlooren; maar hun bederf is egter zeker, en „ volgt, veelligt, eens plotſeling". Zij loopen, in hunne verſtrooidheid, hun hoogſte doel zo ſchielijk voorbij, als het water voorbij loopt, het welk zig niet laat tegenhouden. Bedenkt dit de Geloovige, zoude hij daardoor niet bewoogen worden, zig aan het Euangelium te houden? Wie zal zijn werk niet maaken, 't verderf te ontgaan? De wegen, langs welke een Christen, zijne zaligheid derven, de haven voorbij vaaren, en, wanneer hij ze reeds nabij is, egter, door zorgeloosheid of driften, daarvan nog weggevoerd kan worden, zijn menigvuldig. Al denken wij nog zo aan onze pligten; wat hebben niet, dikwils, tijden eener aardſche ruste en van geluk voor eene magt op ons? Wat voor eene ongelukkige magt moeten ze dan niet over ons krijgen, wanneer wij de nakoming onzer pligten verwaarloozen! Daar komen duistere tijden van droevenis en vervolging. Zijn wij als dan niet overtuigd van de noodzaaklijkheid, de waardigheid en zaligheid des Euangeliums, dan wordt vervuld, 't geen Christus zegt, *Matth*. VII. 26, 27: *wie mijne woorden hoort, en dezelve niet doet*, (dat is iemand, die zig niet houdt, aan 't geen gehoord is,) *die zal bij eenen dwaazen man vergeleeken worden, die zijn huis op het zand gebouwd heeft, en de ſlagregen is nedergevallen, en de waterſtroomen zijn gekomen, en de winden hebben gewaaid, en zijn tegen het zelve huis aangeſlagen, en het is gevallen, en zijn val was groot.* Het Euangelium gaat zekerlijk bij hem, die 't zonder aandagt hoort; die nimmer tot eene ernſtige beſchouwing van het zelve beſluit; die het in zijne ziel verſtikt, en het belet, om vrugt te draagen, verlooren, niet zonder eene zwaare zonde, maar ook niet zonder zyn onvermydelyk bederf, wan-

wanneer hij zig deszelfs zalige werkingen zelf onwaardig agt. *Daarom* dan *moeten we ons*, *te meer*, *houden*, *aan het geen* van ons *gehoord is*, *op dat wy niet*, *ten eenigen tyde*, *doorvloejen.*

Verzameling van Godgeleerde en Zedekundige Verhandelingen. Grootdeels uit het Engelsch. Tweede Deel. Te Leyden by L. Herdingh 1777. *Behalven het Voorwerk* 328 *bladz. in groot octavo.*

By den aenvang der uitgave dezer Verzameling van *Godgeleerde en Zedekundige Verhandelingen*, gepaerd met ene soortgelyke Verzameling van *Stukken van Vernuft en smaak*, by welke gelegenheid wy een berigt van het daermede bedoelde gegeven hebben (*), zag dit Werkje het licht, by manier van enkele Stukjes. Men is op dien voet met het eerste Deel voortgegaen, tot dat de enkele Stukjes van ieder Verzameling een gevoegelyk Boekdeeltje konden uitmaken: maer met de uitgave van dit tweede Deel heeft men 't raedzamer geacht, de Verzameling van ieder soort op eens tot die grootte te brengen; met oogmerk om daer mede dit Werkje te besluiten. Ingevolge hier van is het thans afgegeven op zichzelve geschikt, als een tweede Deel van de *Godgeleerde en Zedekundige Verhandelingen*; en even zo zal men nog een tweede Deel van de *Stukken van Vernuft en smaak* gemeen maken; om dus doende ieder Verzameling afzonderlyk te voltrekken. Ten gevalle der Lezers van verschillende verkiezing, is de geheele uitvoering op zodanig ene wyze ingericht, dat ieder Verzameling als op zichzelve stae; des ze by elkander, en ook door hun, die des begeerig zyn, ieder afzonderlyk, als een volledig Werkje, verkregen kunnen worden. —— Reeds één- en anderwerf hebben wy gezien, dat 'er verscheiden Verhandelingen in dit Geschrift voorkomen, die over opmerkenswaerdige onderwerpen gaen, en indiervoege uitgevoerd zyn, dat ze ter verstandige onderrichtinge en deugdzame aensporinge strekken; het welk men ook, by het doorbladeren van dit tweede Deel, zal ondervinden.

Het eerste zestal van Verhandelingen, hier geplaetst, be-

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef. IV D. bl.* 246.

behelst enige bedenkingen over de tydlyke straffen onder het Euangelie, als door de Apostelen geoefend, of gedreigd. Hier toe behoort het geval van *Petrus* met *Ananias* en deszelfs Huisvrouw *Sapphira*, Hand. V. 1—11; dat van *Paulus* met *Elymas den Tovenaer*, Hand. XIII. 6—11; met den *Bloedschender*, 1 Cor. V. 1—5; mitsgaders met *Hymeneus* en *Alexander* 1 Tim. I. 20. 2 Tim. IV. 14; waerby ook tevens in aenmerking komen eenige gezegden van *Paulus*, met betrekking tot lichaamlyke straffen, te vinden, 1 Cor. XI. 30, IV. 21, en 2 Cor. X. 6. In deze Verhandelingen brengt een *Pyrrho* zyne bedenkingen deswegens te berde, als iemand, die zich verlegen vind, om zulks met den aert van 't Euangelie, en 't character van deszelfs menschlievenden stichter, over een te brengen. Deze bedenkingen worden vervolgens door eenen *Vigilius*, en andermael door enen anderen, die zich W. W. tekent, beantwoord; waer tegen *Pyrrho* zyne aenmerkingen op nieuw voordraegt; die verder door beide de gemelde Schryvers wederleid worden. Ene ernstige overweging van het daerin voorgestelde is zeer wel geschikt, om alle zwarigheden over dit stuk uit den weg te ruimen; nadien 't duidelyk blykt, dat, in geval van van strafoeffening, de Apostels niet inkomen als zulken, die hunne wonderdadige magt, naer eigen willekeur, in 't werk stellen; maer als Werktuigen, door welken God die straffen uitvoert, of ook wel als zodanigen die voorspellen wat God doen zal, of melden 't geen hy gedaen heeft. Daerbenevens komt hier nog te recht in overweging; of de spreekwyzen van *den Satan over te geven*, *met de te roede komen*, en *alle ongehoorzaemheid te wreeken*, wel enige betrekking hebben tot lichaemlyke straffen, en of ze niet veel eer aenduiden, de oefening der Kerklyke tucht, door zulke schandvlekken streng te bestraffen en ten toon te stellen. Wel byzonder leid ons des Apostels voorstel, wegens de onwaerdige Avondmaelhouders, die daarom of *zwak* of *krank* geworden waren, of *sliepen*, niet tot enige Apostolische strafoefening, maer of tot een onmiddelyk oordeel van God, of tot een middelyke kastyding zyner Voorzienigheid; waerdoor ze de natuurlyke gevolgen hunner buitenspoorigheden, als kastydingen hunner heiligschennis, ondervonden.

Op dit zestal volgen twee Zedekundige Vertoogen, die

die geschikt zyn, om de nutloosheid en schadelykheid der zonden op ene nadruklyke wyze te ontvouwen; en een ieder ten ernstigste op te wekken, tot een verstandig tellen zyner dagen, met het aen de hand geven van middelen, die we behooren aen te wenden om de jammerlyke misrekeningen, welken daeromtrent onder het Menschdom maer al te veel plaets hebben, voor te komen en te herstellen. —— Verder ontmoeten we ene wederlegging van hun, die den Keizer *Marcus Antoninus* trachten vry te spreeken, van de hand gehad te hebben in 't vervolgen der Christenen: waertegen de Opsteller van dit stukje toont, dat de vervolgingen onder dien Keizer, geen begunstiger der Christenen zynde, niet alleen met deszelfs kennis en toestemming voortgezet, maer zelfs op zyn bevel, en volgens zyne Edicten, geschied zyn. —— Ene volgende Verhandeling vestigt onze aendacht op de bewyzen der Godlyke Voorzienigheid, door menigvuldige voorbeelden gestaafd. —— Daerop brengt men ons onder het oog, de gelykvormigheid der Godlyke bedeelingen, in den natuurlyken en geopenbaerden Godsdienst, om ons te doen opmerken, hoe wy in den enen en in den anderen dezelfde hand gewaer worden, en daer uit een waerschynlyk bewys mogen afleiden ten voordeele der Openbaringe. —— Hier by komt een Vertoog over de krachteloosheid van het Gebed zonder Gehoorzaemheid; waerin de Schryver overtuigend doet zien, hoe wy niet kunnen verwachten, „ dat God ons zal hooren, zo wy weigeren naer Hem te luisteren"; des wy, zo wy, immer van God verhooring willen verwachten, bestendig moeten voortgaen, in met Hem te werken, en gehoorzaem te blyven tot het einde. —— Wyders levert ons ene andere Verhandeling enige aenmerkingen, welken dienen, om te toonen, hoe de bekende plaets, uit de schriften van *Diogenes Laërtius*, nopens de *Naemloze Altaren* te Athenen, strekt om licht by te zetten aen de Redenvoering van *Paulus* aldaer; welke geschikt was, om de Atheners dien God te leeren kennen, door wiens Voorzienigheid zy, in de dagen van *Epimenides*, van ene woedende pest verlost werden; 't welk gelegenheid gegeven had, tot den eerdienst van een hun *onbekenden God*, als tot een gedenkteken der toen volbragte verzoening. —— Daernevens gaen leerzame bedenkingen over den

Val

Val van Petrus; mitsgaders een uitgewerkt Vertoog over de verplichting ter vergoedinge van aengedane ongelyken; dat een ieder tevens ten sterkste moet noopen, om zich daer voor te leeren wachten; op dat, hy niemand verongelykende, zich nimmer in de noodzaeklykheid vinde, om dien zo moeilyken pligt te volbrengen. —— Voorts behelst deze Verzameling nog een onderzoek naer het hoofdoogmerk van 's Heilands gedaentewisseling op den Berg, „ als een middel, ingericht, om „ ons den Heere Jesus voor de gedagten te brengen in „ 't midden dier wonderbare ontwikkeling zyner Ma„ jesteit en Heerlykheit, met alle de daer mee vermel„ de byzonderheden; om ons dan te rug te doen zien, „ nae de Voorzeggingen der oude Profeeten, die hier „ door in Hem bevestigd, opgehelderd, en vervuld „ werden, en ons zielenoog vooruit te doen snellen nae „ die verwagtingen, waer mee wy in 't Evangelie ge„ voed worden; al het welk ook aen ons *verzekerd* is, „ door deze Gebeurdtenis, die dus den oprechten Ge„ loovigen aen Jesus verscheidene onderwerpen ople„ vert, tot aengename en nutte bespiegeling". —— Dit onderzoek geeft ene geschikte aenleiding, tot het invlechten ener ontvouwinge van het Apostolische voorstel 2 Pet. I; en wel byzonder der spreekwyze *vers* 19; volgens onze vertaling, *ende wy hebben het Prophetische woort, dat seer vast is;* die onze Schryver vertolkt: *en wy hebben het woord der Profeeten meer zeker;* des de mening van den Heiligen Petrus deze zy. „ De schetse van „ Christus Heerlykheit en Majesteit, waer van wy „ ooggetuigen waren, en het plegtig getuigenis, voor „ Hem, dat wy door God den Vader onderscheiden hoor„ den geven, uit die wolke der heerlykheit, die Hem „ omringde, maken alle de Voorzeggingen der Profee„ ten voor ons *zekerder.* Zekerder, met opzigt tot der„ zelver echtheit; zekerder in derzelver zin en inhoud; „ zekerder ten aenzien harer vervulling op den bestem„ den tyd. Wy zyn daerdoor *verzekerd*, dat Jesus de „ Persoon is op wien deze Voorzeggingen passen, en „ dat Hy bekwaem en bereid is om ze te vervullen". —— Na deze Verhandeling geeft men ons nog ene opheldering, nopens de duistere plaats 1 Pet. III. 19, 20; in welke men, volgens dezen Schryver, door *de geesten, die in de gevangenis zyn*, heeft te verstaen het zondig mensch-

menschdom, „ niet slegts gekerkerd aen de sterke kete-
„ nen des doods, maer ook met de nog vergiftiger banden
„ der zonde": 't welk de Apostel vergelykt by 't menschdom ten tyde van Noach. Hieromtrent leert hy dan, volgens deze uitlegging, dat de Heiland, door zynen dood en opstanding, πορευθεις, *voortgegaan*, dat is, ten Hemel gevaren *zynde*, hun *gepredikt heeft*; verkondigende hun, door zyne Apostelen, en op den grondslag zyner overwinning van het graf, het Euangelie der Zaligheid; welker zekerheid rust, op de onwederspreekbaerste bewyzen, naemlyk de Opstanding van Christus onzen Heer uit den dood. —— Ten laetste is hier nog bygevoegd ene Verhandeling over het Psalmgezang; in welken, na ene beschouwing van 't zelve onder de Joodsche bedeeling, getoond word, hoe ook de Christenen het Psalmgezang, als een plechtig deel van hunnen eerdienst, hebben te verrichten, met ene nevensgaende ontvouwing van de wyze, op welke zulks geschieden moet.

Reis naar de Zuidpool en rondsom de Wereld, gedaan, op bevel van zyne Brittannische Majesteit, met de Schepen de Resolution en de Adventure, in de Jaaren 1772, 1773, 1774, *en* 1775, *en beschreeven door* JAMES COOK *Bevelhebber van het Schip de Resolution. Waar by gevoegd is Kaptein* FURNEAUXS *verslag van deszelfs Reize, met het Schip de Adventure, na dat het zelve van de Resolution was afgeraakt. Uit het Engelsch vertaald. Te Rotterdam by* A. Bothall. D. Vis en P. Holsteyn 1778. *in* 4*to.* 371 *bladzyden.*

De Scheepsbevelhebber COOK, Schryver deezer Reize, heeft zich reeds als een oplettend waarneemer en kundig Zeeman doen kennen in de *Reizen romdom de Wereld, door eenige Engelsche Bevelhebberen uit derzelver Dagregisters in orde gebragt* door J. HAWKESWORTH (*) thans vatte hy zelve de pen op, en geeft ons een verhaal van zyne laatst gedaanen Zeetocht. Hy toont, schoon geen Man van Letteren, en by de Zee opgewiegd, eene plaats en wel eene aanzienlyke plaats waardig te wee-

(*) Zie *Ned. Vaderl. Letteroef. IV. D. bl.* 178.

weezen onder de Zeelieden, die ons een verslag hunner ontdekkingen en verrigtingen gaven. Het *Angelsch werk*, door hem vervaardigd bestaat uit twee zeer groote stukken in Quarto, met keurlyke Kaarten, Plaaten, en Afbeeldingen van de zonderlinge gedaanten der Inwoonderen van de nieuw ontdekte Eilanden. In deeze *Nederduitsche Vertaaling*, welke hy thans voor ons hebben, heeft de Vertaaler gelyk het Voorberigt der Uitgeeveren ons leert „ slegts dat geen gelaaten, wat byzonderder „ betrekking hadt tot de Zeevaart, en derhalven niet „ geschikt was voor het gros der lezeren van Reisbe- „ schryvingen, die het meer te doen is om de nieuwe „ ontdekkingen te kennen van Landen, Gewassen, Plan- „ ten, en Dieren, en vooral van de verscheide wyzin- „ gen der menschlyke natuur in die afgelegene oorden, „ welker aanwezen niet tot onze kennis gekomen was".

Men moge dit Werk dan voor een zeer breed Uittrekzel aanzien van het oorspronglyk. Het bestaat uit Vier Boeken. *Het Eerste bevat het wedervaaren deezer Zeelieden, zints hun vertrek van Engeland, tot aan het eerste vertrek van de Societeit Eilanden. Het Tweede behelst hun wedervaaren, zints hun vertrek van de Societeit Eilanden, tot hunne wederkomst aan, en hun tweede vertrek van dezelve. — Het Derde houdt in, hun Reis en wedervaaren van Ulietea om Nieuw Zeeland. Het vierde begrypt hunne verrigtingen, naa hun laatste vertrek tot aan hunne te rug komst in Engeland.* Hier is ingevlogten een verslag van Kaptein FURNEAUX's Reize met het Schip de *Adventure*, naa dat het zelve van de *Resolution*, door COOK gevoerd, was afgeraakt. Deeze meer dan drie jarige Reis, zo gelukkig volbragt, dat hy op de *Resolution* van al het Scheepsvolk niet meer dan vier Mannen en slegts één aan ziekte verloor (*), werd voornaamlyk ondernomen ter Nafpeuringe of 'er in 't Zuidlyk Halfrond, dat Vaste land in weezen ware, wegens 't welke Geleerden en Wysgeeren veelerlei gissingen gemaakt hebben; dan, of dat gedeelte des Aardkloots beslaagen wordt door een onafmeetlyken plas water.

Naardemaal dit het hoofdoogmerk deezer Reize was, zullen wy onzen Leezeren den meesten dienst doen, met, in dit Berigt, den grooten Zeeheld te volgen op de hooge Zuider breedten door hem bestevend. Veele moeilykhe-

(*) Van de middelen hier toe gebruikt hebben wy onzen Leezeren reeds verslag gegeeven in onze *Ned. Vad. Letter-Oef. VI. D. bl.* 437.

heden uitgeſtaan hebbende, bevonden zy zich in December des Jaars 1772 op 58° 19′ Zuiderbreedte, en 24° 39′ Oosterlengte, zonder grond te peilen met een lyn van twee honderd twintig vademen. Hier verzamelden zy, in 't Ys bezet, eene menigte van Ys, waar van zy hun voorraad van versch water vernieuwden. Den 17 January 1773 pasſeerden zy den Zuidpoolkring. „Het was thans", ſchryft Cook, „redelyk helder, zoo dat wy verſcheide Zeemylen rondom ons heen konden zien, echter, hadden wy ſedert den morgen maar één enkel Ys-eiland gezien; doch omtrent vier uuren naa den middag zagen wy de Zee geheel en al met Ys bedekt, in de ſtrekking van Z. O. rondſom het Zuiden ten Westen. Wy zagen meer dan dertig zo groote als kleine Ys-eilanden, behalven eene zeer groote menigte los Ys, het welk, naar maate wy Zuidelyker vorderden, zodanig vermeerderde, dat wy op 67° 15′ Zuiderbreedte niet verder konden komen. Het uitgeſtrekte veld, waar door wy tegenhouden werden, beſtondt uit verſcheide ſoorten van Ys, als uit hooge heuvelen, uit losſe gebrooke ſtukken te zamen gepakt, en uit het geen de Groenlandsvaarders *Veld-Ys* noemen. Een Veld van dat ſoort van Ys lag ten Z. O. van ons, en hadt eene uitgeſtrektheid aan welke ik van den top der mast geen einde kon zien. Het was ten minſten zestien of achttien voeten hoog, en ſcheen van eene tamelyk gelyke hoogte en oppervlakte. Wy zagen hier verſcheide Walvisſen tusſchen het Ys ſpeelen". Dit Ys belette hem toen verder Zuidwaards door te dringen.

Byzonder optekenenswaardig is het *Zuiderlicht*, hier door hem waargenomen. „Op den 17 van February zag men tusſchen middernagt en drie uuren des morgens flikkeringen aan den hemel, gelyk aan die, welke, in ons Noordlyk Werelddeel, *Noorderlicht* genaamd worden; maar ik had noit gehoord dat men te vooren Zuiderlicht gezien had. De Officier, die de wagt had, merkte op, dat het zelve ſomtyds met ſlangswyze ſtraalen, en in een kringswyzen vorm uitgeſchooten wierd, en als dan was deszelfs licht zeer ſterk en deszelfs verſchynzel ongemeen fraai. Hy hadt niet kunnen bemerken, dat hetzelve eenen byzonderen ſtreek hieldt: want het vertoonde zich, in verſchillende tyden, aan verſcheide oorden des hemels, en verſpreidde deszelfs licht door den ganſchen dampkring". Weinig nagten laater maakte het *Zuiderlicht* eene zeer ſchitterende en heldere vertooning.

„Wy

„ Wy zagen het eerst in 't Oosten, eén weinig boven den gezigteinder, en in korten tyd door den ganschen hemel verspreid".

De veelvuldige Ysgevaaren, de donkere nagten in het verder gevorderd jaargetyde, benamen hen den moed, om het genomen besluit van andermaal den Zuidpoolcirkel te pasfeeren. Ook merkt hy op, dat in de Zuiderbreedten een akelige nevelagtigheid altoos de overhand heeft, vergezeld van zwaare mist, zo dat men zeldzaam het vrolyke gelaad der zonne aanschouwt, eene omstandigheid, welke alleen in staat is om den onverzaagdsten moedeloos, en den vrolyksten dofgeestig te maaken.

Een tweede Tocht in November 1773 ondernomen na de hooge Zuidelyke Breedten vordert een breeder verslag. Den 6 Dec. was hy op 51° 33′ Zuiderbreedte en 180° lengte, en gevolglyk juist in 't punt der Antipoden van Londen. „ Wy zyn, luidt hier zyn verhaal, de eerste *Europeanen*, en ik meen 'er by te mogen voegen, de eerste menschelyke weezens, die dit punt bereikt hebben, daar waarschynlyk niemand naa ons zal heen gelokt worden.

„ Naar maate wy het Zuiden naderden, daalde de Thermometer, en des morgens van den 10 December, de wind van vooren komende, daalde de Kwik tot op 37°. Op den middag waren wy op 59° Zuiderbreedte, zonder eenig Ys ontmoet te hebben, alhoewel wy het voorige jaar, den 10 Dec. tusschen de 50° en 51° graaden Zuiderbreedte, ons in 't Ys bevonden hadden. 's Nagts van den 11 vermeerderde de koude, en de Thermometer wees 34° aan. Zondags 's morgens, omtrent vier uuren, zagen wy een groot dryvend Ys-eiland voor ons uit, 't welk wy een uur daar naa voorby zeilden. Om acht uuren was de Thermometer reeds op 31½ graad, de lugt waarschynlyk verkoeld zynde door het Ys, alhoewel wy niet meer dan dit eene stuk zagen. Op den middag bevonden wy ons op 62° 46′ Zuiderbreedte. Den volgenden morgen tekende de Thermometer 31°, en wy stevenden met eene frisse koelte Oostwaards, alhoewel 'er verbaazend veel sneeuw viel, waar door wy geen tien roeden van ons af konden zien.

„ De Ys-velden dreeven des morgens van den 15 rondsom ons heen, zoo dat wy als ingeslooten waren, en wy zagen geene mogelykheid om verder na het Zuiden te vorderen, weshalven wy N. N. O. stuurden, om buiten

het

het Ys te komen. Het weer, dat reeds dampig was, wierd tegen den middag mistiger, en maakte onzen toestand, in 't midden van een groot getal dryvende Ysrotzen, zeer gevaarlyk. Zelfs ontkwamen wy eens, ter lengte van ons schip, het gevaar van tegen een derzelven verbryzeld te worden. Niettegenstaande de gestadige perykels waar aan onze tocht ons in deezen onbezogten Oceaan blootstelde, waren onze Scheepsgasten op verre na zo ongerust niet, als men zou hebben mogen verwagten: en, gelyk men, in den kryg, met het gezicht des doods gemeenzaamer en dikwyls onaandoenlyker wordt, even zo was het hier gesteld, daar dagelyks zulke hairbreeds ontsnappingen zo weinig geteld werden, als hadden de golven, de winden, en de Ys-rotzen geen kracht om ons kwaad te doen. De Ys-brokken hadden dezelfde gedaantens, gelyk die, welke wy ten zuiden van den Indischen Oceaan gezien hadden, en van tyd tot tyd zagen wy veele pyramiden, obelisken, en kerktorens te voorschyn komen, welker hoogte niet minder was dan die, welke wy op de eerste Ys-eilanden in 't jaar 1772 gezien hadden, en veele geleeken dezelve in uitgestrektheid en platvormigheid van kruin.

,, Het getal van Vogels, 't welk wy tot hier toe op onzen Tocht ontmoet hadden, zou alle andere Reizigers verzekerd hebben, niet verre van land te zyn. Wy, nogthans, waren thans aan dat verschynzel op zee zo gewoon, dat het zelve ons niet eens aan land deedt denken.

,, Van den 16 tot den twintigsten zagen wy geene Vogels, welke verdweenen waren, zonder eene zigtbaare reden; maar op dien dag kwamen weder eenige Albatrossen te voorschyn: op deezen dag waren wy tevens weder zo ver Zuidwaards gevorderd, dat wy, in den agtermiddag, voor de tweede maal, geduurende onze Reis, den Zuid-poolcirkel passeerden. Het weer was nat en vogtig, wy hadden eene menigte van Ys-eilanden om ons heen dryven en het woei een sterken stooker. Verscheide Zuidpool Petrels en een Walvisch, die het water by ons opblies, scheenen aan te duiden, dat wy in de bevroren luchtstreek waren aangekomen. Des nachts zagen wy twee Zeekalven, die wy in de laatst verloopen veertig dagen niet gezien hadden, en die aan verscheide onzer scheepslieden de flikkerende hoop gaven, van eer-

lang land te zullen zien; maar onze koers ſtelde hunne verwagting te leur: door dien wy, geduurende verſcheide volgende dagen, binnen den cirkel, tot 67° 12' Zuiderbreedte bleeven.

„Op den 23 waren wy omringd van Ys-Eilanden, en de Zee was als bedekt met kleine Ys-ſchotſen. Wy maakten, derhalven, een bylegger, zetten de boot uit, en verzamelden zo veel Ys als wy voor eerst konden bergen. De Vogels zagen wy thans weder, met menigte, om ons heen vliegen.

„Onze booten weder binnen genomen hebbende, ſtevenden wy, geduurende den ganſchen nacht, en den volgenden dag, zo veel het een tegenwind gehengde, noordlyk op. Op den 25 was het weer fraai en helderer, en de wind werd ſtil. 's Middags zagen wy meer dan negentig groote Ys-eilanden. ——— Op den middag namen wy Zonshoogte, en bepaalden onze breedte op 66°, 22' Zuid, zo dat wy even buiten den Poolcirkel waren. Wy hadden nauwlyks eenigen nacht, geduurende ons verblyf in de bevroren luchtſtreek, zo dat ik menigmaal, even voor middernagt, by 't licht der zonne myn Dagverhaal ſchreef. Des Zons verblyf beneden den horizon was insgelyks deezen nagt zoo kort, dat wy een ſterk ſchemerlicht hadden. ——— Om zes uuren des avonds telden wy honderd en vyf groote Ys-klompen, rond ons heen, het weer bleef helder fraai en volmaakt ſtil. Tegen den middg van den volgenden dag waren wy by naa in dezelfde omſtandigheid, met het ſcheepsvolk, dat zeer dronken was, (zy hadden den voorgaanden dag 'er op geſtaan, om, zo lang zy Brandewyn hadden, *Kersmis* te houden, *als Christenen*, ſchoon de hoofdſtoffen zich tot hunnen ondergang ſcheenen vereenigd te hebben,) terwyl wy van den top der mast, honderd acht- en zestig Ys-eilanden zagen, van welken zommige een halve myl lang waren, en geen minder dan de romp van ons Schip; het gantſche tooneel geleek naar de verſpreide ſtukken van eene verblyzelde weereld, en trof ons te ſterker: dewyl wy van alle kanten niets dan de ſterkſte verdoemingen, vervloekingen en lasteringen van onze beſchonken matroozen hoorden uitbraaken. ——— In den agtermiddag kreegen wy eene kleine koelte, waar mede wy iet naar 't Noorden vorderden, het getal der Ys-eilanden

ver-

verminderde, naar maate wy van den Zuidpool-Cirkel afweeken.

„ Den volgenden morgen zetten wy onze booten uit, en verzagen ons van een verſchen voorraad Ys. Kort daar op veranderde het weêr, de wind kwam naar het Noordoosten, en bragt veel ſneeuw en regen mede.

„ Wy vorderden na het Noorden zoo veel de winden wilden gehengen, en waren op den eerſten January van 't Jaar 1774, buiten het gezigt van eenig Ys, op 59° 7′ Zuiderbreedte. Op den vierden hadden wy uit den westen zeer bulderend weer, het welk ons noodzaakte alle onze zeilen dubbel gereefd te houden; de zee ſtondt zeer hol, en het Schip werkte zwaar, ſlingerende aan weerskanten met het boord onder water. Dit bleef duuren tot den 6, wanneer wy, des middags 51° Zuiderbreedte bereikt hebbende, onzen koers N. N. O. rigtten. Wy waren nu maar weinige graaden zuidelyker van het vaarwater, welke wy in laatstleden Juny en July bevaaren hadden, toen wy van Nieuw Zeeland na Otaheité ſtevenden, ten einde geen aanzienlyk gedeelte van deezen grooten Oceaan onbezogt te laaten. Zoo ver als wy tot hier toe gevorderd waren, hadden wy geen Land gevonden, noch zelfs aanduidingen van Land: by onzen eerſten koers hadden wy de Zuidzee in middelbreedtens, dat is, tusſchen 40 en 50 graaden, doorgekruist. In onzen koers tot Kersmis, hadden wy het grootſte gedeelte van die zee bezogt, tusſchen de 60 graaden en Zuidpoolcirkel, en op onzen tegenwoordigen tocht naar 't Noorden bezeilden wy de ruimte tusſchen de twee voorige koersſen. Indien ons eenig land ontſnapt zy, moet het een Eiland weezen, welks afſtand van Europa, in eene woeste luchtſtreek, van geene waarde kan zyn voor dat werelddeel. 't Is klaar dat om eene zee van die uitgeſtrektheid als de Zuidzee is, te doorkruisſen, met oogmerk om zeker te zyn, wegens het beſtaan of niet beſtaan van een klein Eiland, verſcheide reizen zou eiſchen in tallooze koersſen, welke door geen Schip op een enkelen tocht kunnen bezeild worden. 't Is genoeg voor ons beweezen te hebben, dat 'er in de Zuidzee, binnen de gematigde Lugtſtreek geen groot of vast Land beſtaat; en dat, indien 'er eenig vast Land verder Zuidwaards in weezen is, hetzelve moet gelegen zyn tusſchen de Zuidpool, en den Zuidpoolcirkel.

„Wy zeilden nu, geduurende eenige weinige dagen, Noordoostwaards, tot dat wy op 47° 52′ Zuiderbreedte kwamen, daar de Thermometer op 52° rees. Op den elfden des middags, rigtte ik myn koers weder naar 't Zuidoosten. Des avonds toen wy op 48° 22′ Zuiderbreedte en op 121°, 29′ Westerlengte waren, bevonden wy de Miswyzing van 't Compas te zyn 2° 34′ Oostlyk, 't welk de minste Miswyzing is, die wy buiten de Keerkringen opmerkten.

„Op den 15 nam de wind sterk toe, en in korten tyd woei het een storm; ten negen uuren sloeg een verbaazende waterberg tegen den buik van 't schip, en vulde de dekken met een vloed waters, die door het luchtgat over onze hoofden nederstotte, de Kaars uitbluschte, en ons voor een oogenblik in twyfel liet, of wy niet, gansch en al overstelpt, te gronde gingen. Onze toestand was thans zeer beklaaglyk en akelig, zelf voor de geenen, die gezond gebleeven waren. De oceaan zag 'er rondsom ons woedende uit, en scheen ontsteeken en verbolgen over het trotsche bestaan van eenige weinige Stervelingen, die deszelfs uitgestrektheid zogten te bepaalen. Mismoedigheid zat kwynende op 't gelaat der Scheepsgezellen, 'er heerschte een akelig stilzwygen onder de Heeren en Officieren. Van de zoute kost, onze gewoone spys, waren wy alle afkeerig geworden; de middagklok klonk haatlyk in onze ooren, en zo haast had de welbekende reuk der scheepskost onze neuzen niet bereikt, of al onze graagte verging en werd in walging verkeerd.

„De eerste Ys-eilanden, die wy over deezen boeg ontmoetten, vonden wy op 62° 30′ Zuiderbreedte, den 20 van deeze maand; doch zy vermeerderden niet in getal naar evenredigheid van onze verdere vordering naar het Zuiden, zo dat wy den Zuidpoolcirkel op den 26 weder kruisten, zonder meer dan eenige enkele Ys-schotsen te zien. Op deezen dag hielden wy ons bezig met de vertooning van Land, het welk, na dat wy 'er eenige uuren op hadden aangehouden, in wolken verdween. Den volgenden dag bevonden wy ons op 67° 52′ Zuiderbreedte, en gevolglyk zuidelyker dan wy te vooren nog geweest waren, en hier werden wy door geen Ys gestuit. De blauwe Petrels, de kleine Stormpetrels, de Kaapsche Stormvinken bleeven ons nog verzellen, maar de

Al-

Albatrosſen hadden ons reeds eenige dagen geleden verlaaten. Wy waren thans weder in de ſtreeken, daar, in dien tyd van 't jaar, den dag door geen nacht wordt afgewisſeld, en te middernacht zagen wy de zon ſchynen.

„Op den 28, in den achtermiddag, ontmoeten wy veel gebroken ys, waar op ik booten liet uitzetten, en 'er een goeden voorraad van opdeed, welke ons thans wel te ſtaade kwam. Te middernacht was de Thermometer niet laager dan 34 graaden, en den volgenden morgen genooten wy de koesterendſte zonneſchyn, welke wy oit in de bevroren luchtſtreek ondervonden hadden.

„Wy vatten nu de hoop op van zoo ver Zuidwaards te zullen doordringen, als andere Zeelieden naar de Noordpool gedaan hadden; maar den 30, des morgens, om zeven uuren, ontdekten wy een vast Ys-Veld van eene onafmeetlyke uitgeſtrektheid, ſtrekkende van 't Oosten naar 't Westen. Om dit Veld zagen wy eene menigte Ys-ſchotſen dryven, die verſcheide voeten boven de oppervlakte van het water geligt werden. Zoo dat wy, op de kanten van dat Ys-Veld, een oneindig getal opgeworpen Ys-bergen zagen, alle van eene ongeregelde gedaante. Thans waren wy op 71° 10′ Zuiderbreedte, gevolglyk minder dan 19 graaden van de Pool af; maar 't was onmogelyk verder te komen, wy wendden het, derhalven, zeer voldaan over onzen gevaarlyken tocht, en ten naasten by verzekerd, dat geen Zeeman zal verlangen na ons zoo ver te komen, veel minder onderneemen nog digter aan de Zuidpool te naderen. Onze lengte was thans ter tyd ten naasten by 106° West. De Thermometer wees hier 32°, en wy hoorden rondsom ons het krasſen van eene menigte Onweêrsvogels; maar konden 'er geene te zien krygen, uit hoofde van het mistige weder dat eensklaps opkwam.

„Zoo dikwyls wy tot hier toen aar 't Zuiden hadden doorgedrongen, hadden wy geen Land ontmoet, maar waren vroeger of laater geſtuit geworden door een vast Ys-Veld, het welk zich zoo ver uitſtrekte als wy voor ons uit konden zien. Ter zelfder tyd hadden wy de winden, in deeze hooge breedtens, altoos gemaatigd en gemeenlyk oostlyk gevonden, even als zy gezegd worden de Noordlyke bevroren Luchtſtreek te zyn. Uit deeze omſtandigheden maakte de oude Heer FORSTER op, dat de ganſche Zuidpool tot den afſtand van 20°, meer of

min, bedekt is met vast Ys, van 't welk de kanten, jaarlyks door de ſtormwinden afgebrooken, door de werking van de zon verteerd en in den winter herbooren worden".

Gaarne zouden wy onzen Leezeren, uit dit Dagverhaal, meer byzonderheden, raakende nieuw ontdekte Eilanden en Volken, en de zonderlinge ontmoetingen den Scheepsvoogd en de zynen bejegend, opleveren; doch de plaats verbiedt ons, hier in onzen lust op te volgen, en wy moeten den Leezer wyzen tot het Werk zelve, 't welk alzins de kenmerken draagt van des Schryvers oplettenheid en braafheid van hart. Thans is hy op een derden Tocht, dien wy wenſchen dat hem gelegenheid zal verſchaffen, om zynen Landgenooten den Liefhebberen der Zeevaard-, Aardryks- en Menschkunde, nieuwe waarneemingen op te leveren.

Oude en Hedendaagſche Algemeene Wereldlyke Geſchiedenis, gevolgd naar het Fransch van den Heer Abt MILLOT, *Lid van de Academiën van Lions en Nanci, enz. Negende Deel. De Hedendaagſche Geſchiedenis. Te Amſterdam by* Yntema *en* Tieboel, *in gr.* 8*vo.* 395 *bladz.*

Dit ganſche Negende Deel der, met regt, hooggeagte en zeer gezogte *Algemeene Wereldlyke Geſchiedenisſe* van MILLOT behelst ſlegts één Tydperk, en wel het Veertiende der *Hedendaagſche Geſchiedenisſe;* het draagt den naam van LODEWYK DEN XIV op 't voorhoofd; MILLOT noemt het, 't allergewigtigſte in de Geſchiedenis, en getuigt'er van, „ dat het eene groote menigte voorwerpen oplevert, die eene breedvoerige beſchouwing eiſchen, en „ veelvuldige aanmerkingen verdienen. De Staat van alle Volken vestigt zich, de Kundigheden, de Weetenſchappen, de Kunſten, gaan van 't een in 't ander Land, „ brengen nieuwe denkbeelden en nieuwe Zeden voort: „ groote omwentelingen veranderen de Staatkundige Stelzels. Hier wordt de weetgierigheid te ſterker opgewekt; en bepaalde zy zich niet tot het weezen der „ zaake, zy zou zich, door een kragtloozen overvloed „ van gevallen, overlaaden vinden. Om de verwarring, in „ eene zo groote uitgeſtrektheid te vermyden, heb ik de-

„ zel-

,zelve in verscheide Perken verdeeld, en zodanig ge-
,schikt, dat de Gebeurtenissen elkander op de voeglyk-
,ste wyze volgen'.

Wat 'er aanmerkenswaardigs in gansch *Europa* voorviel, zints de komst van LODEWYK DEN XIV, ten Throon, dien hy, flegts vier en een half jaar bereikt hebbende, beklom, tot hy denzelven, in den hoogen ouderdom van zeven- en zeventig jaaren, door den dood, ontruimde, vinden wy hier in vier Boeken. —— Het *Eerste* hervat de Gevallen, *zints de Komst van* LODEWYK DEN XIV *tot den Throon, in 't Jaar MDCXLIII, tot op den Oorlog in den Jaare MDCLXVII.* —— Het *Tweede* loopt van den *Oorlog van 't Jaar MDCLXVII, tot dien van 't Jaar MDCLXXXVIII.* —— Het *Derde* begrypt de geschiedenissen, *zints den Oorlog van 't Jaar MDCLXXXVIII, tot de Vredehandeling te Utrecht, in den Jaare MDCCXII.* —— Het *Vierde* Behelst het einde der Regeeringe van LODEWYK DEN XIV, *en de Geschiedenis van Czaar* PETER DEN I en CAREL DEN XII.

De Abt MILLOT en zyn Navolger zich zettende tot het beschryven van dit Tydperk, welks Jaartekeningen een ieder, in de Geschiedenissen eenigzins ervaaren, de grootste en gewigtigste Gebeurtenissen voor den geest brengen, mogten bykans de taal van den Ridderlyken Geschiedboeker HOOFT, de hunne maaken en zeggen.

„ Wy gaan een werk aan dat opgeleid is van lotwissel en
„ meenigerley geval; gruwzaam van veldslagen, waater-
„ stryden, beleegeringhen; bitter van twist, warrigh
„ van muitery; beklad van moorddaad buiten de baan
„ des Krygs, wrang van wreedheid zelf in pais. Strax
„ inwendige partydigheit, en oorlogh daar uit ontfonkt.
„ 't Zelve plotselyk gesmoort, en weeder stilte, maar
„ getergt. D'inboorling onder zweep gebraght, en ge-
„ dreeven tot de wapenen. Voorts verstooren van stee-
„ den, scheuren van kerken, verwoesten van landschap-
„ pen, zeden en Godsdienst. Hoofden der Regeeringhe
„ verdreeven, Vorsten om land en luiden geholpen. Al-
„ le oorden van Europa vervuld met ballingen. Feller
„ woeden ten hoove. Wetten, herkomsten en hand-
„ vesten met voeten getreeden. —— Niet zo onvrugt-
„ baar een tydt is 't nochtans van deugden geweest; oft
„ zy heeft ook stichtelyke exempelen voortgebraght.
„ Goed en bloed van den eenen broeder by den anderen

 „ op-

„ opgezet. Ernstfeste trouwhartigheit aan perfoonen „ van verfchillende gezintheit beweezen. Zamelpenningen, uit het diepst der borze gewillig opgebraght, „ ter liefde van land en vryheit. Brandt van yver tot „ Godsvrugt en goede werken. Verlaaten van huis en „ hof om het voor best gekeurde verftandt. De doodt, „ en wat in aller pynen maght was, ftandvastelyk ge„ leeden. Zeldzaame zachtzinnigheit in de hitte van 't „ vechten. Meer dan mannelyke moedt door vertwy„ feldheit gewet. Voordeel overgegeeven uit enkele „ goedhartigheit, en vyandt gefpaart, op geen zo goed „ weêrom. Kloekheid van raads, ftaagh waakende ach„ ter zorgh en voorzigtigheit. De fplinterigfte en nee„ teligfte zaaken door het intomen van hartstochten, „ met taaije lydtzaamheit beleidt; en, in de ftormen van „ den ftaat, op 't fcharpfte gezeildt. Derwyze dat vee„ le eeuwen herwaarts geen ftoffe geleverd hebben, die „ ryker zy in allerley leeringen van 't beloop der we„ reldfche dingen, of wonderlyker, of waarneemens„ waardiger, tot onderwys van Vorften en Volken". Tot zulk een leerzaam onderhoud noodigen wy de Leezers van dit Deel.

Zelden laaten zich de Abt MILLOT, of zyn Navolger, in, tot het vermelden van byzondere Verdraagpunten, by 't fluiten eens Vredes bepaald: doch zy doen het zomwylen als het gewigt der zaake zulks vordert: zo vinden wy, in 't Stuk 't geen wy thans voor ons hebben, een verflag van den *Westphaalfchen Vrede*; 't geen thans niet oneigen in onze *Letter-Oefeningen* plaats zal vinden. „ Deeze werd, dus luidt het Gefchiedverhaal", den vieren twintigften October des Jaars MDCXLVIII te *Munfter* plegtig getekend. Deeze is de grondflag van alle Verbintenisfen, in 't vervolg gemaakt: deeze is eene grondwet des Keizerryks. Het is van belang den inhoud der voornaamfte Artykelen te weeten. Het kort berigt daar van gegeeven, door den Heer PFEFFEL (*), kwam my zo nauwkeurig en leerzaam voor, dat ik het, met zeer weinige veranderingen, hier zal plaatzen.

(*) In zyne *Abrégé chronologique de l'Histoire de Allemagne.*

VOL-

VOLDOENINGEN AAN DE HOOGE MAGTEN GESCHONKEN.

„ FRANKRYK verkreeg de Opperheerschappy der drie Bisdommen *Metz*, *Toul* en *Verdun*, en van de Stad *Pignerol*, *Brisac*, en wat 'er onder behoorde; *Sundgau*, de Landgraafschappen van den *Opper-* en *Neder-Elsas*, en het regt om in *Freiburg* eene bezetting te leggen. —— *Zweeden* verwierf, behalven vyf millioenen Ryksdaalders, voor *Pomeren*, *Stettin*, het Eiland *Rugen* en de Heerlykheid *Wismar* in 't *Meklenburgsche*; het Aardsbisdom *Breemen* en het Bisdom *Verden*, als wereldlyke aangemerkt: alles om 't zelve als Ryksleenen te houden, met drie stemmen op den Ryksdag. —— De Keurvorst van BRANDENBURG werd schadeloos gesteld, wegens het verlies van *Voor-Pomeren*, door 't verkrygen van het Bisdom *Magdenburg*, en der Bisdommen *Halberstad*, *Minden* en *Camin*, als wereldlyke Vorstendommen, benevens vier stemmen op den Ryksdag. —— De Hertogen van MEKLENBURG hadden, in stede van *Wismar*, de Bisdommen *Shwerin*, *Ratzburg*, desgelyks tot wereldlyke Vorstendommen verheeven. —— De Hertogen van BRUNSWYK-LUNEBURG - HANOVER zouden steeds beurtelings het Bisdom *Osnabrugge* bezitten, zo dat op eenen *Catholyken Bisschop*, door het Capittel gekoozen, een *Protestantsche Bisschop* uit het zelfde Huis, moest volgen. —— De Landgraaf van HESSEN-KASSEL bedong, behalven eenige Landeryen, zesmaal honderd duizend Ryksdaalders. —— De PALTSGRAAF werd in 't bezit van den *Nederpalts* hersteld, enz. en ten zynen voordeele een achtste Keurvorstendom opgerigt: onder dit beding, dat, indien één der Twee Takken van het *Beiersche-Huis* mogt uitsterven, dit achtste Keurvorstendom dan zou vernietigd worden. —— Het *Zwitzersche Gemeenebest* werd voor Oppermagtig en onafhanglyk van het Keizerryk verklaard. —— Alle de andere Prinsen en Staaten des Ryks herkreegen de Landen, de Regten, en Vrydommen, welke zy vóór de *Boheemsche Onlusten* in 't Jaar MDCXIX bezaten. —— De *Veréénigde Nederlanden* trokken van deezen Vrede dit voordeel, dat de grenzen van hunnen nu vastgestelden Staat, aan den kant van *Duitschland*, in rust geraakten.

SCHIKKINGEN TOT DEN GODSDIENST BETREKKELYK.

„ Het *Passausche Verdrag* van den Jaare MDLII, en de *Godsdienst Vrede* van den Jaare MDLV werden, in derzelver volle uitgestrektheid, bekragtigd. —— De *Calvinisten* deelden in alle de voorregten der *Lutherschen*. — Alle de Kerklyke goederen, die de *Protestanten*, in den Jaare MDCXXIV hadden, en die de Keurvorst van den *Palts* in den Jaare MDCXIX bezat, moesten zy blyven behouden. —— Een ieder, die eene Kerklyke waardigheid bekleedde, 't zy een *Catholyk* of een *Protestant*, zou die moeten missen, zo ras hy van Godsdienstbelydenisse veranderde. —— Elk onmiddelyk Lid des Ryks zou het regt hebben om den Godsdienst in zyne Landen te veranderen en te hervormen, in zo verre de Staat des Jaars MDCXXIV, en de verbintenissen met de onderdaanen aangegaan, toelieten. De onderdaanen, die van de Godsdienstbelydenis in hun Vaderland, in den Jaare MDCXXIV aangenomen, afgingen, zouden van hunnen Vorst kunnen geduld worden; maar wilde hy hun geene vryheid van geweeten vergunnen, zou hy verpligt weezen hun drie jaaren toe te staan, om uit zyne Staaten te vertrekken. —— De Keizerlyke Kamer zou zamengesteld zyn uit vier- en twintig *Protestantsche*, en zes- en twintig *Catholyke Leden*. De Keizer zou, in zyn Hofraad, zes *Protestanten* toelaaten. —— Men zou, voor de bezending van den Ryksdag, een gelyk getal van *Catholyke* en *Protestantsche Staaten* verkiezen: uitgezonderd, wanneer men ze, om een buitengewoon geval, zamenriep; als dan zouden de Afgevaardigden *Protestanten* weezen, indien het den *Protestanten*, en *Catholyken*, wanneer het den *Catholyken*, betrof. —— Op den Ryksdag, en in alle Geregtshandelingen des Ryks, zou niets beslooten kunnen worden met de meerderheid van alle de stemmen der *Catholyken* tegen alle de stemmen der *Protestanten*. —— Indien, op de Ryksdagen, de stem van het *Lichaam der Euangelischen* overgesteld was tegen die der *Catholyken*, mogt men niets bepaalen dan door minzaam verdrag. Wanneer hetzelfde gebeurde in de beide Geregtshoven des Ryks, zouden de zaaken op eenen Algemeenen Ryksdag gebragt worden. Zo veel voorzorgs droeg men, op dat de Godsdienst-

be-

belydenis des Keizers de andere niet zou onderdrukken.

BEPAALINGEN OP HET ALGEMEEN STAATSBESTUUR.

„ De Prinsfen en de Staaten van *Duitchland*, op eenen Ryksdag vergaderd; zouden eene beflisfende ftem hebben, in alle de raadpleegingen des Ryks, boven al ten opzigte van het maaken van nieuwe Wetten, het uitleggen der oude, het verklaaren van den Oorlog, het werven van Krygslieden, het eifchen van Belastingen, het heffen van onderftandgelden in het Ryk, het bouwen van Sterkten, het fluiten van Vrede, het aangaan van verbintenisfen: derzelver goedkeuring zou volftrekt noodig weezen. De vergadering der Keizerlyke Steden zou desgelyks eene beflisfende ftem hebben. —— In alle de Raadpleegingen over zaaken, die ten nadeele van een Staat des Ryks zouden kunnen uitloopen, hadt men niets befloten, dan langs den weg van vriendlyke overeenkomst. —— De Hofraad zou den regel en de handelwyze, by het Keizerlyke Hof gebruikelyk, volgen. —— Men bekragtigde voor alle Staaten in 't byzonder het regt van Verbintenisfe met vreemde Vorften te maaken; mits dezelve den Keizer en het Keizerryk niet benadeelden.

„ Dit is de hoofd-inhoud van een Vrede-Verdrag, zo wezenlyk voor de rust van *Europa*, en die van *Duitschland* in 't byzonder. *Frankryk* en *Zweeden* waren borgen voor het uitvoeren van alle Artykelen. Paus INNOCENTIUS DE X zogt ze te vernietigen door een fcherpe Bulle; doch deeze was kragtloos om dezelve te verbreeken; noch de Keizer, noch de Vorften, die voor hem geftreeden hadden, oordeelden het raadzaam zich, op nieuws, in te wikkelen in de onlusten eens oorlogs, welks kans zo onzeker is, en welks deerlyke gevolgen zy zo onlangs bezwaarlyk ontworfteld waren. Het *Westphaalfche Vree-Verdrag* werd, in alle deelen, uitgevoerd, en alle de punten, omtrent welke men te *Munfter* en te *Osnabrugge* was overéëngekomen, werden, in den Jaare MDCL te *Neurenburg* bevestigd. PHILIPS DE IV weigerde den Vrede te fluiten; hy zogt zyn voordeel te doen

doen met den Burgerkryg, dien hy in *Frankryk* zag ontsteeken.

„ Dus werd, eindelyk, naa een dertig jaarigen bloedigen Oorlog, de orde in *Duitschland* hersteld. De *Franschen* en *Zweeden* mogen aangemerkt worden als Wetgeevers des Keizerryks, waar in hunne wapens zo veel verwoestings hadden aangerigt. Zonder hun zou het hoofd met de Leden, noch de Leden onderling, hebben kunnen zamenstemmen: zonder hun zou het verschil van Godsdienstbelydenisse een altoosduurende bron van tweedragt geweest zyn. —— Den *Protestanten* genoegen te geeven was een der hoofdoogmerken der Vredehandelaaren. De *Catholyke Vorsten* verlooren niets voor hunne Landen, en verkreegen de voordeelen van Vryheid en Vrede teffens; weshalven zy gereedlyk hunne toestemming tot dit Verdrag gaven. *Rome* hadt stoffe van bittere klagten; doch was onmagtig den Oorlog te voeren. FERDINAND DE III vreesde voor zyne Erflanden, en de noodzaaklykheid perste hem de toestemming af. Het kon niet anders weezen of de eigendunklyke Regeering van FERDINAND DEN II moest, vroeg of laat, *Duitschland* vry maaken; gelyk geweldige wanordes, in alle Landen, met den tyd, de orde doen gebooren worden.

„ Voor het overige is die *Duitsche Vryheid*, in het algemeen, het deel der Vorsten, en niet der Volken. De oude slaaverny blyft nog stand houden in verscheide Staaten des Ryks: men ziet de Vorsten, zeer nayverig over hunne regten ten opzigte van den Keizer, weinig aangedaan over de regten der Menschlykheid, omtrent hunne Onderdaanen. De Staaten zyn vry; het Volk is verslaafd en verdrukt. Hier, gelyk elders, zyn de Wetten dikwyls voor de sterken en tegen de zwakken".

Te midden van de dreigende akeligheden eens bloedigen Oorlogs in dit Ryk, melden de Nieuwspapieren thans van eene meerdere maate van Vryheid, op sommige plaatzen, den Volke geschonken.

De Geschiedkunde, die over Menschen, en boven al Vorsten, oordeelt, naa het onderzoeken hunner bedryven, velt in dit Deel vonnis over eenen CROMWELL, die in *Engeland* eene zo groote als zonderlinge rol speelde; over eene CHRISTINA, eene jonge Koninginne, met eene overheerschende zugt tot de Geleerdheid en de schoone Kunsten bezield, en daar aan de *Zweedsche*

Kroon, en misschien haare Godsdienstbelydenis, opofferende; over eenen CAREL DEN XII, die zyn wensch, om naar ALEXANDER DEN GROOTEN te gelyken, voor een gedeelte bekwam; over eenen Rykshervormer Czaar PETER DEN I, en veele andere Vorsten, Staatsmannen, Veldheeren en Vlootvoogden, die, in dit Tydperk, ten tooneele traden. Hunne Characters, zo wel als hunne verrigtingen, vinden wy hier geschetst, en naar waarheid geschetst. Wy zullen alleen de hoofdtrekken van LODEWYK DEN XIV, de hoofdpersonadie van dit Tydperk, opgeeven.

„Men verwagtte niet, dat LODEWYK DE XIV, naa den dood eens Staatsdienaars (MAZARIN) dien hy volstrekt meester gelaaten hadt, zelve den teugel des Ryksbestuurs zou opvatten. Slegt opgevoed, onkundig, aan vermaaken overgegeeven, door de eerzugt van MAZARIN van Staatszaaken te rug gehouden, hadt hy nauwlyks eenig denkbeeld van Staatsbewind; in eenen ouderdom, waar in de driften heerschen, en de meeste menschen verblinden; zo veel te meer aan zwakheden blootgesteld; dewyl hy, op zyn twee- en twintigste jaar, te stryden hadt met alle de verleidingen der grootheid, scheen hy geschikt om zo veele Vorsten te volgen, die, op hun naam, anderen laaten regeeren; en voor zich alleen behoudende, 't geen de Throon schitterens en bekoorelyks heeft, op de schouderen van anderen de moeilyke verpligtingen leggen, waar van die ongelukkig zich zelden naar behooren kwyten.

„Doch deeze jonge Vorst was vuurig van aart, hoogmoedig, eergierig en heerschzugtig. Schoon door gewoonte aan MAZARIN onderworpen, hadt hy dit juk, met heimlyk ongenoegen, gedraagen. Hy zag 'er zich niet van ontheeven, of hy verklaarde zyn voorneemen om zelve te regeeren, en volvoerde dit oogmerk. Hadt de Cardinaal hem zomwylen verkeerd bestuurd; hy hadt hem, egter, vertrouwen ingeboezemd voor COLBERT, een der grootste Staatsmannen oit in *Frankryk* gezien. Hadt die Koning beter beginzels van Zede- en Staatkunde bezeten, en rechtmaatiger denkbeelden gevormd van de waare eer der Vorsten, hy zou, met behulp van COLBERT, zyn Ryk het bloeiendst van den ganschen aardbodem hebben kunnen maaken, en zich niet ingewikkeld hebben in oorlogen veel min roemrugtig dan nadeelig.

Hy betoonde een onheilfpellende hoogmoed, maakte zich gevreesd en tevens gehaat.

Jaargelden en gunstbetooningen den Geleerden, ook buitenlandfchen, gefchonken, deeden den naam van LODEWYK DEN XIV, met lof, door geheel *Europa* klinken. De Zanggodinnen en Kunften vercierden, om ftryd, zyn Hof. Heerlyke Feesten vereenigden de bevalligheden des vernufts, met alles wat men zich kostbaars kan verbeelden. Hy wilde op eene kiefche wyze gevleid worden; men zette die heillooze kunst, met eenen al te gelukkigen uitflag voort, en de vrugt daar van veranderde in een jammerlyk vergif. LODEWYK DE XIV, in alle zyne onderneemingen, in alle zyne maatregelen, in alle zyne begrippen gepreezen, wist den middelweg niet te houden, op welken hy weezenlyk zo veel lof zou verdiend hebben. *Verfailles* verflondt zyn fchatten. De zugt tot roem, en om vermeesteringen te behaalen, deedt hem nog veel grooter kosten maaken. COLBERT zelve kon den Koning daar toe niet in ftaat ftellen, dan door af te wyken van de beginzelen des Staatbeftuurs, waar op 's Ryks welzyn fteunt.

Deeze hadt, als een verftandig Staatsdienaar, de *Proteftanten* befchermd, overtuigd dat zy zo nuttige Ingezetenen waren als de *Roomfchen*, en dat de vervolging niets dan ramp voor 't Ryk kon baaren. Zyn dood leverde hun, om zo te fpreeken, over, aan den Kanfelier LE TELLIER, en aan den Marquis DE LOUVOIS. Mannen, wier eerst beginzel het was, dat alles op den naam des Konings moest bukken en beeven. De *Dragonade* deedt den naam van LODEWYK DEN XIV vloeken. Hoe zeer is het te bejammeren, dat een Vorst, als hy de agting en de liefde zyner Onderdaanen kan wegdraagen, hunne veragting en haat tegen zich aanfchendt! Hy vernietigde het *Edict van Nantes!* — Het Staat- en Gefchiedkundig oog ziet alle de nadeelen van het herroepen deezes Edicts: eene daad nogthans, door honderd Lofredenaars, als een der heerlykfte bedryven van LODEWYK DEN XIV, ten hemel toe verheeven: doch wat betekenen loftuitingen, wanneer de ftukken tot wederleggende bewyzen van opgefmukte woordenpraal dienen! Hy mogt zeggen, *myn Koningryk wordt gezuiverd!* het werd door die vervolging deerlyk verzwakt.

Hadt LODEWYK DE XIV, in eene twee- en zeventig jaa-

jaarige Regeering groote misslagen begaan, hy deedt deswegen bekentenisse, wanneer hy zynen Opvolger deeze gedenkwaardige woorden toevoegde. „ Tragt den „ Vrede met uwe nabuurvolken te bewaaren. Ik ben „ te zeer op den Oorlog gesteld geweest: volg my daar „ in niet, noch ook in het maaken van zo groote kos„ ten. Neem raad in alle gevallen, en zoek den besten „ te verstaan, om dien altoos te volgen. Verligt den „ last des Volks, zo ras het u mogelyk is, en volvoer „ 't geen ik ongelukkig niet kan volbrengen". Boven al vermaande hy hem vervolgens, „ nooit te vergeeten „ wat hy aan GOD verschuldigd was". Een allerkragtigst beweegmiddel, in de daad, om den Vorsten in te boezemen wat zy aan de Menschen verschuldigd zyn.

Over 't algemeen veroorzaakte de dood van LODEWYK DEN XIV meer vreugds dan droefenisse. Maar de Kunsten, de Fraaye Letteren, de Weetenschappen, de beschaafdheid, de Aangenaamheden des leevens, de Burgerlyke Wetten, de Binnelandsche Rust, de goede orde, moeten zyne Gedagtenis vereeuwigen: de *Franschen* hebben, voor geen gering gedeelte, die heilgoederen aan hem dank te weeten.

Verhandeling over de noodzaaklykheid der Stellige Wetten, mitsgaders over derzelver oorsprong en uitbreiding by de Romeinen. Naar het Fransch van OLIVIER. *In 's Gravenhage by* J. A. Bouvink, 1778. *In groot octavo* 40 *bladz.*

Met de Nederduitsche vertaaling deezer Verhandelinge heeft men gedagt dienst te zullen doen, voor zo veel het, gelyk de Heer Vertaaler zig in de Voorreden uitdrukt, strekken kan, „ om sommigen de schaadlykheid hunner wanhoopige stellingen, als of naamelyk eene willekeurige en oogenbliklyke Rechtsgeleerdheid boven eene langzaamer doch bedaarder Rechtsoeffening, den voorrang zoude verdienen, in ernstige overweeging te geeven; en om weder anderen te overtuigen, dat een Burgerstaat, hoe wel bestierd, echter nooit zoo gelukkig wordt, of dezelve kan en moet nog van tyd tot tyd heilzaame veranderingen, ook ten opzigte van zyne Burgerlyke Wetten, ondergaan".

Of

Of schoon nu hier door 't verschillende gevoelen ter wederzyde wat sterk uitgedrukt worde, is 't egter met de zaak zelve zo gelegen, dat zy, die aan de eene of andere zyde min of meer tot een uiterste overhellen, door 't leezen van dit Geschrift, ligtlyk tot nadenken gebragt kunnen worden, om zig tegen onbedagtzaame stellingen hieromtrent te behoeden. Geen Maatschappy van eenige uitgebreidheid en werkzaamheid kan bestaan zonder Stellige Wetten; en geen Wetboek bereikt eene andere, dan eene trapswyze volmaaktheid. Het eerste leert ons de ondervindelyke beschouwing der Menschlyke Maatschappyen; en 't laatste toont ons ieder Natie, welke immermeer van tyd tot tyd een Wetboek vervaardigd heeft, en 't is inzonderheid blykbaar, in 't naspooren van de Wetten der Romeinen. De hier bovengenoemde Verhandeling van den Regtskundigen *Olivier* strekt om dit ten leevendigste voor den geest te brengen, daar hy ons de opkomst en den voortgang der Stellige Wetten, evenredig met de opkomst en den voortgang der Maatschappyen, als noodzaaklyk tot derzelver welzyn, geleidelyk ontvouwt, en tevens een geregeld verslag geeft van den oorsprong en de uitbreiding der Romeinsche Wetten. In 't eerste geval houdt hy de natuur zeer wel in 't oog, en zyn geschiedkundig berigt van de Romeinsche Wetten is met oordeel opgesteld. Behoort de Schryver, naar zommiger inzien, onder die geenen, welken wat al te gunstig van de Wetten der Romeinen denken, hy is nogtans niet te tellen, onder dezulken, die onbezonnen voor het Roomsche Regt yveren; des hy zig van de wederzydsche partyen laate hooren.

Ontwerpen van de Unie van Utrecht, enz. uitgegeeven door Mr. L. P. VAN DE SPIEGEL, *Burgemeester en Raad der Stad Goes. Te Goes by* J. Huysman, 1778. *Behalven het Voorwerk* 87 *bladz. in gr. octavo.*

Nademaal dit Stukje grootlyks voorkomt als een Voorlooper van een gewigtig Werk, en inzonderheid dient ter aankondiginge van 't zelve, zo kunnen wy, onzes oordeels, niet beter doen, dan dat wy den Leezeren het hoofdzaaklyke van des Schryvers Voorberigt me-

mededeelen. De Heer en *Mr. v. d. Spiegel*, bekend, van wegen zynen yver tot, en bekwaamheid in, het naspooren van 's Lands Geschiedenissen, merkt met den aanvang aan, dat ieder oplettende ligtlyk begrypt, dat het Verbond van Vereeniging der Nederlandsche Landschappen, onder den naam van de *Utrechtsche Unie* bekend, niet zonder veele voorafgaande raadpleegingen tot stand gebragt kan weezen; dat 'er verscheiden ruwe onderwerpen geweest moeten zyn, die men van tyd tot tyd beschaafd zal hebben, tot dat het Verbond zyn volle beslag verkreeg, in dien form, zo als 't nu is. Intusschen heeft 'er egter, zegt hy, geen van die ontwerpen, zo veel ik weet, ooit het licht gezien; en thans brengt zyn Ed, drie zodanige ontwerpen aan den dag, benevens het *provisioneel* Verbond van den zesden December 1578. —— Het eerste ontwerp plaatst hy afzonderlyk, om dat het bezwaarlyk overeen te brengen was met de orde in de artykelen der geslootene Unie gehouden; maar met opzigt tot de twee andere ontwerpen, en 't *provisioneel* Verbond, maakt hy deeze schikking. Ieder Bladzyde is verdeeld in twee colommen, des de twee tegenover elkander staande bladzyden vier colommen hebben. In de agterste colom plaatst hy de weezenlyk gesllooten Unie, en in ieder der drie voorstaande colommen, tekent hy alleenlyk aan, in welke zaaken of bewoordingen, de drie opgemelde stukken van elkanderen, of van de geslooten Unie, verschillen; zo dat men het onderscheid met een enkelen opslag van 't oog kunne nagaan.

„ De voornaamste rede van deeze uitgaave is, zegt de Autheur, om eene gepaste gelegenheid te hebben, ter bekendmaakinge aan het Algemeen, dat ik voorgenomen heb een *Historie van de Unie van Utrecht* te schryven, en om teffens open te leggen de hulpmiddelen, welke ik daartoe reeds in handen heb, op dat een yder, die belang stelt in het ophelderen der Vaderlandsche Geschiedenissen en der gronden van het egte en waare Staatsregt deezer Landen, myne onderneeming zoude kunnen begunstigen, en van uitgebreider nut maaken. —— Myn oogmerk in dit Werk zal zyn, voornaamlyk het Staatkundig gedeelte van de Historie der Spaansche beroerten na te gaan: de middelen, waardoor de groote omwenteling van zaaken in ons Vaderland is te wege gebragt:

de aanleiding tot het Verbond van Vereeniging, en deszelfs inzigt: de Raadpleegingen over het Verbond: de voorwaarden waarop de Leden zich daarby gevoegd hebben; de Regeeringsform van dien tyd: en de groote Mannen, die aan deeze gewigtige gebeurtenis het meeste deel gehad hebben. ——— Wilde ik van deeze zaaken niets anders te berde brengen, dan 't geen men by de Historieſchryvers over 't Verbond van Utrecht aangetekend vindt, myn moeite zoude zeer vergeefsch zyn, dewyl dit, en veel meer dan dit, reeds gedaan is, door den kundigen heer *Bondt*, in zyne *Historia Fœderis Ultrajectini*, welke de heer *Paulus* in het Nederduitsch overgezet, en geplaatst heeft voor zyne *Verklaring van de Unie van Utrecht*; doch ik bezit van my zelf verſcheide ongedrukte ſtukken van belang, en ik heb gelegenheid gehad, 'er veel meer te ontdekken, onder de archiven van de *Edele Mogende Heeren Staaten van Zeeland*, wier gebruik tot dit oogmerk Hun Edel Mogende my, op een zeer onderſcheidende wyze, hebben gelieven toe te ſtaan, zelfs met de vryheid, om zoodanige ſtukken geheel of ten deele te laaten drukken, als ik tot opheldering der Historie zoude dienſtig oordeelen. Het is dan ook aan deeze gunſtige toeſtemming Hunner Edel Mogendheeden, dat men de uitgaave deezer Ontwerpen te danken hebbe".

Voorts, zegt hy, is myn verzoek, „ dat de liefhebbers der Nederlandſche Geſchiedenisſen, zoo binnen deeze Republyk, als in de Steden die voorheen Leden van de Unie waren, welke eenige ongedrukte Stukken betrekkelyk tot de *Historie van de Unie* bezitten, de goedheid gelieven te hebben, my dezelven mede te deelen: zy zullen met erkentenis ontvangen worden, en nooit gewoon met eens anders veeren te pronken, zal ik gaarn een' yder de eere geeven, die het Algemeen hem voor zulk een aangenaamen dienst verſchuldigd is". ——— Wyders heeft zyn Ed., op dat niemand vergeefſche moeite zoude doen, met het laaten ſchryven of overzenden van Stukken, die hem reeds bekend zyn, by de uitgave deezer Ontwerpen, gevoegd, eene lyst der Stukken, die hy bezit, welke lyst, gelyk hy zegt, der moeite van het drukken wel waardig was, al had zyn arbeid, (onverhoopt,) geen voortgang, om dat men 'er uit zien kan, welke ſtukken betrekkelyk tot de

His-

Historie van de Unie 'er nog in de waereld zyn, waervan onze Schryvers geen gebruik hebben kunnen maaken.

'Er is niet aan te twyfelen, of dit oogmerk van den Heer en Mr. *v. d. Spiegel* verdient de goedkeuring van allen, die vermaak scheppen in eene gegronde kennis van 's Lands Geschiedenissen, en weeten, dat ons, ook wel byzonder met opzigt tot de Historie der Utrechtsche Unie, nog verscheiden weetenswaardige kundigheden ontbreeken. De hier medegedeelde Stukken benevens derzelver vergelyking met de geslooten Unie verdienen reeds op zigzelven de opmerking van deskundigen; en de daarbygevoegde Lyst van Stukken, welken zyn Ed. bezit, verleenen al een gunstig vooruitzigt. Ze zyn, zo als men uit de opgave kan afneemen, genoegzaam, om den Autheur in staat te stellen, om verscheiden tot nog onbekende of duistere byzonderheden aan den dag te brengen, of in een duidelyker licht te plaatzen. En gelukt het hem nog meerder Stukken van gewigt te erlangen, waartoe zyn vriendlyk aanzoek de Liefhebbers uitlokt, 't zou hem zekerlyk van dienst kunnen weezen, om zyn Werk tot nog meerder volkomenheid te brengen; 't welk den geenen, die daartoe gelegenheid hebben, zo wy hoopen, zal aanmoedigen, om hem tydig de behulpzaame hand te bieden.

Histoire de la fondation des Colonies et des anciennes Republiques &c. A. Utrecht chez. *J. v. Schoonhoven et Comp.* 1778. de 247 pagg. in 8vo gr. p.

Staatkundige bedenkingen van verschillenden aart, over de Americaansche onlusten, en 't gedrag van Groot-Brittanje omtrent dezelven, vindt men in dit Stukje byeenverzameld; waardoor de Leezer opgeleid wordt, om dit onderwerp uit verschillende oogpunten te beschouwen. Aanvanglyk geeft men ons eene Fransche vertaaling van een Engelsch Geschrift, behelzende, *de Geschiedenis van de oprigting der Volkplantingen der oude Gemeenebesten*, zo van Carthago als van Griekenland en Rome; welke de Autheur naspoort, en overbrengt, op de tegenwoordige verschillen van Groot-Brittanje met de Americaansche Volkplantingen. De opsteller van dit Geschrift geeft een juist verslag van den staat dier Volkplantingen en 't bestier van 't Moederland over dezelven, met de gevolgen hier van, dat hem eene gansch niet gunstige vergelyking voor de Americaanen doet maaken; daar hy dezelven beschouwt

ſchouwt als wederſpannigen, en de Engelſchen geregtigd, tot het handhaaven van hun gezag. Intusſchen laat hy 't egter in 't midden blyven, wat raadzaamer zy, de Americaanen te beteugelen, door eene ſtaande Landmagt, of hun zitting in 't Parlement van Groot-Brittanje te verleenen; waarvan hy de voor- en nadeelen aan de eene en andere zyde ontvouwt. ——— Een daaraanvolgende Brief van den Franſchen Vertaaler (*), welke de zaak der Americaanen, zonder zig over derzelver regtmaatigheid uit te laaten, nog niet als hoopeloos beſchouwt, is inzonderheid geſchikt ter overweeginge van de maatregelen, welken het Franſche Hof behoort te neemen en in 't werk te ſtellen; 't zy dat Engeland, door eene ſpoedige overmeestering, de Volkplantingen bedwinge; 't zy dat de Oorlog nog van een langen naſleep zy, of dat 'er eindelyk een vergelyk met de Volkplantingen getroffen worde; met de gevolgen hiervan voor de zaak der Vryheid. ——— Aan deezen Brief is gehegt een antwoord van des Vertaalers Vriend, 't welk bovenal ſtrekt om de denkbeelden van Vrede en Vryheid aan te pryzen, met nevensgaande aanmerkingen over de regeeringswyze der Volkplantingen, en 't gedrag der Hoven van Groot Brittanje en Frankryk. ——— Hierby komt vervolgens een berigt van de Utrechtſche Unie met nevensgaande aanmerkingen over dezelve; en de gelykvormigheid van de Artykelen der Unie van de Americaanſche Volkplantingen, getekend den 4 Oct. 1776, met die onzer vereenigde Nederlanden, overgenomen en vertaald uit het geagte Werk van den Heer en Meester *Pieter Paulus*, ter verklaaringe der Utrechtſche Unie. Benevens dit Stuk geeft men ons hier te gelyk, het vroeger plan van Vereeniging, dat het algemeen congres der vereenigde Americaanſche Volkplantingen gevormd had, voor dat zy het gezag van Groot-Brittanje afzwoeren. Een ſtuk, dat in dit geval te meerder opmerking verdient, om dat hun Staat toen nog meer gelykvormigheid had, met dien onzer Nederlanden, toen zy zig onderling vereenigden. By het mededeelen van dit Geſchrift zegt de Vertaaler niet ongepast: „ De Engelſche Schryver van de Historie der oprigtinge van de oude „ Volkplantingen, in zyn hart Toryschgezind, ſtelt der Wetgeevende Magt voorbeelden voor oogen, die geſchikt zyn, om „ haar gedrag in deeze omſtandigheden te regelen. En wy die „ gantsch anders denken, (een verſchynzel tot heden het eenigſte „ in zyne ſoort in een Vertaaler,) wy ſtellen den Volkplantingen „ en derzelver aanhang een ander voorbeeld voor oogen". ——— Ten laatſte ontmoeten we nog in deezen bondel eene vertaaling van een Hollandſchen Brief, ingerigt, om te toonen, dat het onge-

(*) De Schryver van *le Tableau de l'Histoire generale des Provinces Unies*, waervan we voor eenigen tyd gewag gemaekt hebben; (zie boven bl. 170.) Zyn Ed. belooft hier de ſpoedige uitgave van het IIIde en IVde Deel, die ons tot de Munſterſche Vrede zullen brengen, en dus eene volledige historie van de opregting van ons Gemeenebest verleenen.

gelyk veiliger is met de Americaanen handel te dryven, dan zyn geld aan de Engelsche Fondsen te vertrouwen: steunende op de gunstigste gedagten, nopens de Americaanen, en de ongunstigste denkbeelden omtrent de gesteldheid van Engeland.

Brieven over de Noord-Americaansche Onlusten. Door Jonkheer LODEWYK THEODORUS, *Grave van Nassau la Leck. Te Utrecht by* G. T. v. Paddenburg 1778. *Vierde Drietal, in gr. Oct.*

Agtervolgens het gedaane voorstel in den laatsten der voorige Brieven, van welker inhoud wy onlangs verslag gegeeven hebben (*), komt, in dit vierde Drietal, in de eerste plaats, in overweeging; „ Of het te denken is, dat de Noord-Americaansche „ Colonien, zo die zich eens geheel aan 't gezach van Engeland „ weeten te onttrekken, en als een vrij onafhanklijk Volk door al„ le Mogenheden erkend worden, volgens hunne aangenomen „ Regeeringsform en bestek van Vereeniginge, op den duur zelve „ eene bestendige Mogenheid zullen kunnen en blijven uitmaken"? —— Zyn Ed. behandelt dit onderwerp, volgens zyne gewoonte, met alle omzigtigheid, zonder zig den rol van een Staatkundigen Propheet aan te maatigen; en toont dat 'er reden zyn, om te beweeren, dat, alles wel ingezien zynde, de waarschynlykheid ons noopt, om eene vraag van die natuur ontkennender wyze te beantwoorden. Het heugelyk bestendig lot van ons Nederlandsch Gemeenebest geeft veelen zeker aanleiding, om gunstiger gedagten over de Americaansche omwenteling te voeden; maar onze Autheur is van oordeel, dat de omstandigheden te verschillend zyn, om daarop zodanig een denkbeeld te vestigen. Dit leid hem, ter duidelyker ontvouwinge hiervan, tot een onderzoek van 't geen 'er al gevorderd wordt, om eene nieuwe Mogenheid bestand te doen zyn; en tevens tot eene vergelyking van het Nieuwe Noord-Americaansche Gemeenebest, daaromtrent, met deeze Republicq. Gaarne zouden wy onzen Schryver hier van naby volgen, doch wy zouden te breed moeten uitweiden: zyne voorstellingen desaangaande verdienen by uitstek, in haar geheel, met oplettendheid geleezen te worden; zo wel ten opzigte van ons Vaderland als van America. Het Nieuwe Noord-Americaansche Gemeenebest kan, naar zyne gedachten, wel tot stand gebragt worden, zelfs wel geduurende eenige jaaren stand houden; dan hy meent genoegzaam getoond te hebben, dat derzelver bestendigheid van een hachlyk vooruitzigt is, en deszelfs kortstondigheid, zo niet volstrekt beweezen, ten minste niet onwaarschynlyk is. —— Zig hier op grondende is hy van gedagten, dat Engeland, voor tegenwoordig, best zou doen, met geheel van America af te zien,

(*) Zie boven bladz. 82.

ften, en 't zelve voor onafhangelyk te verklaaren; in afwagting van een gunftiger tydftip; geduurende welk de Engelfchen zodanige maatregels zouden kunnen houden, als hy opgeeft, om hunne oogmerken te bereiken; wanneer de tyd daar zal zyn, om een redelyk verdrag met de Volkplantingen te treffen.

Met het behandelen deezer onderwerpen loopen de twee eerfte Brieven van dit Drietal af, en in den laatften of twaalfden Brief draagt zyn Ed. zyne gedagten voor, „ over het Tractaat van „ Koophandel onlangs tusfchen Vrankrijk en de vereenigde Noord- „ Americaanfche Staaten getroffen:" als mede over de vraag, „ of „ 'er nog niet eenig middel voor Engeland overig zoude zijn, om „ d'Americanen tot onderwerping te brengen?" — Wat het eerfte aanbelangt; hy befchouwt dit Tractaat als een ftap, waar in, zo van de zyde der Americaanen als die der Franfchen, de doorfleependfte Staatkunde doorftraalt, welke hy van wederzyde beknoptlyk ontvouwt; zonder zig tot nog uit te laaten over de gevolgen, die zulks kan hebben, waaromtrent hy egter belooft zyne gisfingen nog wel eens te zullen mededeelen. En met betrekking tot de laatfte vraag is zyn antwoord, dat hy vreest, dat de zaaken tusfchen America en Engeland reeds te veel verloopen zyn, om iets by minlyk verdrag of door geweld van wapenen met vrugt te kunnen uitvoeren, maar 'er is evenwel, zegt hy, zo 't my dunkt, „ nog een middel overig, waardoor, wierd het wel overlegd, „ wel bij der hand genomen, wel uitgevoerd, England mooglijk „ in 't bezit zijner Colonien kon blijven, en die tot onderwerping „ noodzaken." De weg hier toe zou zyn, van allen Land-Oorlog in America af te zien; de Amerikaanen als in hun eigen Land te blocqueeren, door hunne Havens ter Zee te bezetten, om het in en uitloopen der Schepen, zo veel mogelyk is, te verhinderen, en hun voorts alle afbreuk ter Zee te doen. Hier benevens moet dan Engeland, ten opzigte van Frankryk en Spanje, ook alleen ter Zee kampen, en van den Land-Oorlog geheel afzien; of 'er zig althans ook met betrekking tot Hanover, zo 'er van die zyde iets op mogte komen, openlyk buiten houden. Zyn Ed. ftelt dit plan breeder voor met nevensgaande aanmerkingen; die 't zelve begunftigen: doch, zegt hy, fchynt het u niet aanneemelyk, „ ftel het dan naast het Plan dat de Engelfchen tot heeden ge- „ volgd hebben, om de Colonien tot gehoorzaamheid te brengen: „ een Plan dat in alle zyne deelen van den beginne aan onbeftaan- „ baar en ten uiterfte kostbaar was: waarvan nogthans de te voor- „ ziene mislukte uitflag geenfins toe te fchrijven is aan hen, die „ met den uitvoer van 't zelve belast waren, maar aan de geenen, „ die het eerfte ontwerp gemaakt hebben. Ik heb het reeds ge- „ zegd, had men de zaaken van den beginne anders bij der hand „ genomen, denklijk waren die tegenwoordig zo niet verlopen." — Vermoedelyk is ook de Autheur zelve, fchoon hy de uitvoering van dit Plan mogelyk oordeele, meer voor het denkbeeid van 't opgeeven der Colonien boven gemeld, dat hem nog in dee-

deezen Brief doet zeggen: „ Ik geloov dat het Rijk voor het „ teegenswoordige de Colonien als verlooren moet aanmerken. Ik „ zeg, *voor het tegenwoordige*; want ik ben in 't denkbeeld, dat „ dit verlies niet voor altijd zijn zal: en dat de Engelschen, na „ verloop van eenige jaaren, wel wederom gelegentheid zullen „ hebben, om redenen in mijne twee voorigen vermeld, weder- „ om in 't bezit van Noord-America te koomen, 't zij geheel, 't „ zij ten deele."

Kerkelyke Historie van het Psalmgezang der Christenen, door J. V. IPEREN, *Mr. der vrye Kunsten, enz. Twee Deelen. Met Plaaten. Te Amsterdam by* de Wed. Lovering en Allart, 1778. *Behalven de Voorredenen* 1015 *bladz. in gr. octavo.*

De verbetering des Psalmgezangs in Nederlands Kerk, met de invoering der nieuwe Berymingen, heeft dit onderwerp verlevendigd, en velen opzetlyker doen denken, zo op het Psalmgezang der Christenen in 't algemeen, als op het desaengaende voorgevallene hier te Lande in 't byzonder. Bovenal heeft het den Eerwaerden *van Iperen* aengezet, om dit Stuk met alle nauwkeurigheid na te spooren, en wel met oogmerk, om de vrucht zyner naspooringen gemeen te maken, 't welk de openbare uitgave dezer *Kerklyke Historie van het Psalmgezang der Christenen* ten gevolge gehad heeft. Dezelve is afgedeeld in acht Boeken; ter onderscheidenlyke voordragt van 't geen daeromtrent in vroegere dagen, onder de Christenen in 't algemeen stand gegrepen heeft, en voorts in latere dagen, van tyd tot tyd, in ons Vaderland gebeurd is.

Het eerste Boek ontvouwt ons het merkwaerdigste, dat de Gewyde Schriften, de Kerklyke en Geschiedkundige Schryvers ons aen de hand geven, nopens het Kerklyk Gezang der Christenen, van de tyden der Apostelen tot op de dagen der Hervorming. Zyn Eerwaerde houd wel inzonderheid het Psalmgezang in 't oog; doch zo niet, of hy geeft ons te gelyk de noodige onderrichting van 't gebruik van andere Lofzangen en Geestlyke Liederen, die van oudsher mede tot het Kerkgezang behoorden. ——— Op dezelfde wyze geeft hy verder in het tweede Boek een nauwkeurig bericht van de latere inrichtingen van 't Kerkgezang, in den beginne der Hervorminge, en 't geen daeromtrent vervolgens in 't werk gesteld is; tot op den tyd, dat men hier te Lande, gelyk ook elders, geschied was, en geschiedde, recht ernstig de hand aen 't werk begon te slaen, om ons Kerkgezang te verbeteren, en ene nieuwe Beryming der Psalmen, benevens der verdere gebruikelyke Gezangen, in de openbare Godsdienstoefeningen in zwang te brengen. —— Tot dit tydstip gekomen zynde, meld hy in 't derde Boek, wat hier toe by uitstek aenleiding gaf: welke gevolgen zulks had; en hoe 'er eindelyk door ene plechtige Staatsresolutie bepaeld wierd, ene nieuwe Beryming voor 't openbaer

Kerk-

Kerkgezang te vervaerdigen; waartoe dan ook alle de noodige schikkingen gemaekt werden. ——— Dit tweede en derde Boek behelst dus, buiten andere merkwaerdigheden nopens het Kerkgezang, zo hier te Lande, als in onze nabuurige Protestantsche Gewesten; een achtervolgend verslag van de invoering der beryminge van *Dathenus;* en de poogingen om dezelven te verbeteren, of ene betere beryming den Nederlanderen smaeklyk te maken; mitsgaders de laetstgemaekte schikkingen van den Staet, om dit gewenschte oogmerk krachtdadig te bevorderen. En hierop deelt ons zyn Eerwaerde, in de vyf volgende Boeken, mede, hoe dit Werk zyn vol beslag gekregen hebbe. Het voorgevallene gedurende de 121 Zittingen, van 12 January 1773, tot 19 July deszelfden jaers, word hier van zitting tot zitting naauwkeurig beschreven; met meldinge van het plechtig slot van dit alles: en ene opgave van de daggelden en eerbelooningen; waeruit men enigzins kan opmaken, wat zulks den Lande gekost heeft. Voorts maekt hy gewag van het drukken, en vervolgens openlyk invoeren der nieuwe Beryminge; mitsgaders van het verdere voorgevallene, zo met betrekking tot het invoeren dier Beryminge zelve, als tot het in 't gebruik brengen van een korteren Zingtrant; dat hier en daer moeilykheden baerde, die echter meerendeels wel dra in de verdere gevolgen gelukkig gestuit werden; van welk alles de Eerwaerde *van Iperen* een beknopt bericht geeft. ——— Hy heeft zich, in 't geheele beloop van dit verhael, al vry bepaeld binnen zyn bestek gehouden; dan evenwel zo niet, of 'er komen, gelyk we reeds aengeduid hebben, byzonder in 't tweede en derde Boek, ook etlyke aenmerkingen voor, die betrekking hebben, tot het Kerkgezang van onze nabuurige Protestanten, dat insgelyks met het afloopen van 't laetste Boek plaets heeft; aen 't welke zyn Eerwaerde ten besluite nog hecht, een kort verslag van de hervorming van 't Kerkgezang, zo in Engeland als in het Zwitzersche Canton Bern.

Langs dien weg behelst dit Geschrift, buiten de ontvouwing van het Kerkgezang in vroegere dagen onder de Christenen, ene in zyne soort genoegzame voldoende voordragt van 't merkwaerdigste, dat desaengaende, zedert de Hervorming, onder de Protestanten plaets gehad heeft, en inzonderheid een volledige ontvouwing van 't geen hieromtrent in ons Vaderland is voorgevallen. 't Is des in zo verre van ene algemeene nuttigheid, en dient boven al om de kennis van deze gewigtige gebeurtenis te bewaren; zo dat het ene plaets verdiene by de andere Gedenkschriften nopens Nederlands Geschiedenissen.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Verdeediging der Waarheid van den Christelyken Godsdienst door ORIGENES *tegen* CELSUS. *Uit het Grieks vertaald en met Aanmerkingen verrykt, door* J. L. MOSHEIM. *Uit het Hoogduitz in 't Nederduitz vertaald door* A. MILLIES. *Tweede Boek. Te Amsterdam by* A. Eichhorn 1777. *In groot octavo* 190 *bladz.*

In ene en andere melding reeds van dit Geschrift gedaen, hebben wy genoeg gezegd, om den Lezer een denkbeeld te geven, van de wyze der uitvoeringe, en van de nuttigheid van dit Werk (*); des wy ons voor tegenwoordig, nu ons weder een stuk van 't zelve in handen gekomen is, slegts bepalen zullen tot het mededeelen ener aentekeninge van den Hoogleeraer *Mosheim*, die wel der opmerkinge waerdig is. Dezelve betreft die tegenwerping, waer mede het Ongeloof zo veel op heeft, welke men ontleent, uit de niet openbare verschyning van Jezus, na zyne opstanding uit den dooden. *Celsus* drong deze reeds aen, en *Origines* beantwoordde dezelve; doch op verre na zo geregeld en bondig niet, als men wel zou wenschen, 't welk den Hoogleeraer bewoog, dit stuk in ene aentekening opzetlyk te behandelen. Hy wyst den Lezer, die 't breeder ontvouwd begeert te zien, naer de bekende Schriften van *Ditton* en *Sherlock*, en merkt verder, voor eerst, aen, dat het de uiterste onbezonnenheid zy, de waerheid ener zake te betwisten, om dat 'er ene omstandigheid in voorkomt, die men niet in alle deelen voldoende schynt te kunnen oplossen. Deze aenmerking uitgebreid, en op dit geval aengedrongen zynde, is zynes oordeels van dien aert, dat dezelve den Christenen ontslae van de noodzaeklykheid, om op die vervelende vraeg, Waerom is Jezus, opgestaen zynde uit den dooden, niet open-

(*) Zie *Hed. Vaderl. Letteroef. VI. D. bl.* 329, 517.

openlyk voor aller oogen verschenen? te antwoorden. Hiermede kan men zynes achtens geheel en al volstaen; doch, om echter den gewoonen weg te volgen, stelt hy nog daerbenevens zyne gedachten desaengaende voor; latende de Lezers oordeelen, of hy, of anderen, gelukkiger gisfen.

„ Ons dunkt, zegt hy, dat Jezus zelve ons de oorzaak heeft gemeld, om welke hy niet heeft willen verschynen aan zyne vyanden na zyne opstanding, wanneer hy dien ryken man in de hel, (van welken Lucas gewag maakt XVI. 31.) dus laat aanspreken van Abraham: *Hooren zy Mozes en de Propheten niet; zo zullen zy ook niet geloven, al stond iemand op van de dooden.* Abraham wilde daarom den verstorven Lazarus niet zenden aan de nagelaten broeders van den ryken man, om dat hy zag, dat het te vergeefs zou zyn. Menschen, die door hunne wellusten zo betooverd en verblind zyn, dat zy niet meer getroffen worden van de gronden, door welke de Goddelykheid der openbaring, of van Moses en de Propheten, bewezen word; deze zullen nog minder tot betere gedagten gebragt worden, door de verschyning van een van de dooden verwekt mensch. In 't begin zal zulk een gezigt hen verschrikken, en in hunne razerny storen. Na een korten tyd zal de diep ingewortelde liefde tot de wellust, door allerlei uitvlugten, zig wederom de heerschappy aanmatigen, en 't begin van hunne bekeering stuiten. „ Is 't dan ook regt waar, „ dat wy Lazarus gezien hebben? Broeder! wat meent „ gy? zouden wy toen ter tyd niet een knip weg gehad hebben, en een Beeld, dat van de dampen van „ den wyn in onze harsfenen is ontstaan, voor den waaren Lazarus aangezien hebben? Gy weet, dat wy „ menigmaal nog doller gedroomd hebben, wanneer wy „ dronken geweest zyn. Misschien heeft een toovenaar, „ die ons ons vermaak niet gund, ons een spook op 't „ lyf gestuurd, om ons te benaauwen. Misschien hebben sommigen van onze nabestaanden, welken onze „ levenswyze al lang geërgerd heeft, ons laten bedriegen van een listigen booswigt. Kunt gy 't geloven, „ broeder, dat een doode wederom levendig kan worden, en uit de andere waereld te rug keeren? Dat „ mogen de kinderen en de oude wyven zig laten wys „ maaken. Laten wy verstandiger zyn! Laten wy ons

„ ge-

„ gezigt vergeeten, en die ernftige gedagten in wyn „ verzuipen." Hoe meer tyd na deze verfchyning verlopen zal, hoe flaauwer de geheugenis worden zal. Na een jaar zal 't byna geheel uitgewist zyn.

„ Dit antwoord van Abrabam fchynt onze Jezus ons insgelyks te geven, wanneer wy hem vragen: Heere! waarom zyt gy na uwe opftanding niet gegaan na Pilatus, na Cajaphas, en de andere ongelovige Jooden? „ Daarom niet, dat ik wist, dat ik niemand van hen, „ door deze verfchyning, zoude bekeeren. Hebben zy „ Moses en de Propheten niet geloofd; hebben zy „ myne wonderen en groote daden zo min, als de an„ dere kragtige bewysredenen voor myne Goddelyke „ zending, welke ik hen eenige jaren na elkanderen ge„ geven heb, geagt; dan zouden zy ook niet geloofd „ hebben, wanneer ik my opgewekt en levendig aan „ hen vertoond had.' Zielen, die zo boosaartig zyn, „ dat zy zig niet ontzien om van Goddelyke wonderen „ werken des Duivels te maken, die eenen regtvaardi„ gen en onfchuldigen ter dood konnen veroordeelen, „ die aan de bewaarders van 't graf geld geven, om te „ zeggen, dat myn lighaam geftolen was; Zielen, die „ zo verftokt, en in de boosheid verhard zyn, zullen „ zig niet laten vermurwen door de te rug komst van „ een dooden, en fchielyk middelen en wegen vinden, „ om hun gemoed te ontlasten van de vreeze, en 't Volk „ in 't ongeloof te fterken." Dus fchynt ons onze Verlosfer te antwoorden. En wy konnen 't ten naasten by raaden, hoe de ongeloovige menigte 'er zig uit gered zoude hebben, wanneer Jezus haar door zyne zigtbaare tegenwoordigheid had willen overtuigen van zyne opftanding. 't Was toen ter tyd het heerfchend gevoelen onder de Heidenen, zo wel als onder de Jooden, dat 'er toovenaars waren, die door allerleie geheime middelen, en vooral door de bezwering van booze Geesten, wonderen konden doen, ja, wat meer is, de dooden noodzaken, dat zy moesten wederom keeren uit de beneden weereld, en zig vertoonen in eene menschlyke gedaante. Onze allerheiligfte Verlosfer zelve wierd van de Pharizeeuwen voor zulken gevaarlyken konftenaar uitgegeven, toen hy wonderen verrigtte, welke niemand kon houden voor valfche tekenen en beguicheling. Tot dezen zo gemeenen waan zouden zy hun toevlugt

genomen hebben, wanneer de verrezen Jezus zig overal vry had laten zien. „ Is dat wat nieuws en byzon„ ders, zouden zy gezegd hebben, dat een doode we„ der komt, en verschynt in dezelvde gedaante, die „ hy gehad heeft? Verstaan de Bezweerders de konst „ van de dooden te vragen, en ze ten dien einde na „ de boven weereld te rug te brengen, niet? Heeft „ de tooveres van Endor den Propheet Samuel niet „ genoodzaakt, om uit de aarde op te klimmen? Je„ zus had in zyn leven veel verkeering met den Prins „ der booze Geesten: dit hebben wy hem in 't open„ baar verweeten. Nu ziet men, dat wy hem geen „ onregt gedaan hebben. Die Beelzebub, door wel„ ken hy de Duivelen uitgedreven en andere wonde„ ren gedaan heeft, laat zyne schaduw tans omwande„ len op de weereld, en de menschen schrik aanjagen; „ op dat zyn door hem begonnen werk niet blyve „ steeken, en de gelovigen zouden afvallen van de wet „ van Moses." Jezus zoude, wanneer men na zyne opstanding de handen aan hem had willen slaan, zynen vyanden niet toegelaaten hebben, dat zy hem grepen, maar hun geweld ontweken zyn. Hy had zyn lyden volbragt, en den staat van verhooging aanvaard. De magt der duisternis had bygevolg een einde, en hy kon zig niet andermaal vernederen. Dit zoude de verstokte Pharizeeuwen en Schriftgeleerden gestyfd hebben, in hunne vermetelheid, „ Daar ziet gy 't, zou„ den zy gezegd hebben, dat het een Geest is, die „ zig laat zien in de gedaante van Jezus van Nazaret, „ en niet Jezus zelve. De Beeltenis verdwynt, wan„ neer wy ze willen vast houden en laten binden. „ Dus gaat het met de schimmen der gestorvenen, „ welke de Satan en de Toovenaars by wylen te rug „ roepen uit de onderaardze weereld."

THOMAS ABBT *over de Verdienste. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht by* G. T. v. Paddenburg, 1777. *Behalven de Voorreden* 307 *bladz. in gr. octavo.*

Ongetwyfeld is de naam van *een Man van verdienste te zyn* eerenswaardig, en niemand, (ieder in zynen staat en naar zyne omstandigheden,) kan het te gering

 schat-

schatten, om naar dien eernaam te staan. Maar wat zegt het, een Man van verdienste te zyn; hoe zal men over anderen, hoe over zigzelven daaromtrent oordeelen; en wat zal men in 't werk stellen, om dien eernaam te verwerven? Gevoelt men zig uitgelokt, om dit onderwerp, niet oppervlakkig, maar gegrond na te gaan; men leeze dan dit uitmuntende Geschrift van den Heer *Abbt* over *de Verdienste;* men zal zig den tyd daaraan besteed niet beklaagen; men zal 'er regelmaatiger denkbeelden van vormen, en juister over oordeelen, dan men gewoonlyk doet. En dit niet alleen; maar men zal 'er ook, indien 'er slegts eenige edelaartigheid in 't gemoed huisvest, door bewoogen worden, om Menschen van verdienste, in welken stand ook, waarlyk hoog te agten; en zig tevens genoopt voelen, om zelven die wegen in te slaan, welken ons tot dien trap van verdienste, die voor ons bereikbaar is, kunnen brengen. Dit is de eigenaartige vrugt van 't leezen van dit Werkje; waarin duidelykheid ter onderrigtinge, oordeelkunde ter overtuiginge, en leevendigheid van geest ter aansporinge zig vereenigen: men leeze het des met oplettendheid, en maake 'er in ernst dat heilzaame gebruik van. Ten einde eenigermaate te toonen, dat wy met regt op zodanig eene wyze van dit Geschrift mogen spreeken, zullen wy deszelfs beloop nog wat onderscheidenlyker voordraagen.

Na eene Inleiding, welke grootlyks strekt, om te doen zien, dat onderrigting uit de geschiedenis, eigen nadenken en onderwys van tydgenooten, de drie middelen zyn, welken ons in staat kunnen stellen, om juist over de verdiensten te oordeelen, zo vangt de Autheur aan, met eene bepaling van het denkbeeld van Verdienste, 't welk hem, zyn gezegde desaangaande te zamen trekkende, doet zeggen. —— „ *Handelingen*, of in 't gemeen *dadigheid*, *werkzaamheid*, die *aan anderen* tot *nut*, *uit vrije beweeging* en *zuivere oogmerken*, of, dat het zelfde is, uit *welwillendheid*, tot een *gewigtig einde*, door de *kragten der ziele* uitgeoeffend worden, deze kunnen wij *verdienste* noemen. Elk mensch komt deswegen eenige *verdienste* toe. Wie tog is zo geheel kragteloos, dat hij uit eigen beweeging, en door zijn inzigt, geen goed aan een ander zoude *kunnen* doen? en wie zo door en door boos, dat hij niemand eenig goed wil doen? Het

aantal en de geheele som der handelingen, welken het nut van anderen bedoelen, en *welwillendheid* en *kragten der ziele* tot hunnen grond hebben, maakt derhalven de verdienste van *elk afzonderlijk mensch* uit, welke *af* of *toeneemt*, naar mate dat alle de opgenoemde eigenschappen grooter of kleiner zijn. Naar mate dat de *somme* grooter of kleiner, de *handelingen* uitgebreider of bekrompener; het *oogmerk* verhevener of geringer; de *welwillendheid* zuiverder of gemengder; de *kragten der ziele* met meer of minder *inspanning bezig* zijn; naar die mate rijst of daalt ook de verdienste". —— Op dit algemeene voorstel volgt dan eene opheldering van de voornaamste deelen, welken in het denkbeeld van verdienste voorkomen, die de Heer *Abbt* tot drie brengt, als zynde *groote* geesten, *sterke* zielen, en *weldaadige* gemoederen, volgens eene algemeene toestemming de waardigste candidaaten der verdienste; welker beschouwing ons gevolglyk kan leiden tot de *maat* der verdienste, door den invloed der *zielskragten*, uit welker samenstemming de groote geest, de sterke ziel, en het weldaadige gemoed ontstaat, mitsgaders dien des *welwillens* na te speuren. —— Ter ontvouwinge hier van bepaalt zig onze Schryver, om afzonderlyk te toonen, waarin de grootheid des geestes, de sterkte der ziele, mitsgaders de goedhartigheid en welwillendheid bestaa, en hoe dezelven werkzaam zyn. —— Deeze hoofdzaaken met zeer veel juistheid ontvouwd, ten schranderste beredeneerd, en op het klaarste door gepaste voorbeelden van verschillende standen, zo van vroeger als laater tijd, opgehelderd hebbende, doet hy verder zien, hoe wy nu hier door in staat zyn, om de verdienste tamelyk naauwkeurig af te meeten, en elkeen, die 'er aanspraak op maakt, zyn geregt aandeel toe te deelen. Om dit ten duidelykste voor te dragen, brengt hy de *eindige verdiensten*, (de *oneindige* toch heeft geene maat, de Engelen zelven kunnen die niet overzien!) die met elkanderen te vergelyken zyn, tot *vier clasſen*. Men noemt ze naamlyk, *Hooge*, *Groote*, *Schoone*, of, zonder eenig toevoegzel, *Verdiensten*. Dan allen, die onder elke clasſe vallen, zyn niet van dezelfde natuur en waarde; zulks beweegt hem dezelven, onder ieder clasſe, in *rangen* te verdeelen, om derzelver werkzaamheden en waarde des te zekerder te bepaalen. Hierdoor is dan, in deeze rangschikking,

king, de volgende verdienste altoos kleiner dan de voorgaande, zonder egter uit haare klasse te vallen. „ Wat „ tot een van deeze vier klassen niet gebragt kan wor„ den, zegt hij, verkrijgt niet meer den naam van ver„ dienste, schoon de verdienste, op het nauwst geno„ men, nergens verdwijne. Dan het neemt af, gelijk ee„ ne oneindig kleine hoegrootheid, welke, zonder een „ cijfer te worden, gelijk aan die gerekend wordt". — Zulks doet onzen Autheur ook nog met een kort woord spreeken, van de zogenaamde *diensten*, welken men niet onder de *Verdiensten* kan brengen; voorts van 't onderscheid dat men behoort te maaken, tusschen Verdiensten te *hebben*, en eene *geschiktheid* te bezitten, om dezelven te verkrygen; waarop hy dan deeze zyne in orde schikking van de Verdiensten eindigt, met eene algemeene aanmerking, over den voortgang in Verdiensten, of den grond, die men heeft, om zulks te verwagten.

De Heer *Abbt* dus ver het denkbeeld van *Verdienste*, van alle zyden, opengeleid, en tevens aangeweezen hebbende, „ hoe men de verdienste, op eene gemaklijke en zekere wijze, met vertrouwen kan afmeeten"; verledigt zig daarop nog, om de toepassing van zyne maat te toonen, en eenige voorbeelden naar die maat af te meeten. Het zou zeker te omslagtig en verveelend zyn, zulks met opzigt tot allerleie standen te doen; dan de voorbeelden, die de Autheur uitgekoozen heeft, aan welken, behalven het algemeene, nog veel byzonders op te merken is, zyn voldoende, om een oplettend Leezer te leeren, hoe hy een verstandig gebruik van deeze maat kunne maaken. —— Ter meerdere onderscheidinge schift hy zyne voorbeelden onder vier Artikelen; handelende in 't eerste over de verdienste van Veroveraar, den Soldaat, en den Heiligen; in 't volgende over die van een groot Man; in 't derde over die van den Schryver, den Kunstenaar en den Predikant; en in 't laatste over de Verdienste in een onbeampt leeven. — Onze Autheur zyne Leer over de maate *der Verdienste*, door deeze voorbeelden, in het volle daglicht geplaatst hebbende, schikt eindelyk het slot van zyn Werk ter overweeging van de verwerving der verdienste, byzonder met betrekking tot de verschillende regeeringsvormen, en den invloed die dezelven op de verkryging der Ver-

 dien-

diensten hebben. Schoon hy 't niet durve onderstaan; als zigzelven wantrouwende, dit Stuk in deszelfs geheele beslag te behandelen, verleent hy egter desaangaande eene reeks van weloverdagte waarneemingen, van welken een stouter Schryver, op het Staatkundige recht gevat, zig zou kunnen bedienen, om dit ontwerp met vollen luister te behandelen.

Men kan uit deeze opgave van 't beloop van dit Geschrift, zo we vertrouwen, genoegzaam afneemen, dat het zyne aanpryzing verdient; en dat de keurige Vertaaler, die 'er de hand aan geslaagen heeft, om 't in 't Nederduitsch over te brengen, met grond mogt oordeelen, dat het thans vooral een geschikte tyd was, om het zelve in ons Vaderland gemeen te maaken. — 'Er flikkert toch, gelyk hy zegt, „ een vonk van patriot- „ tisch vuur, die thans in sommiger harten wordt aan- „ geblaazen, en hen daarop uit doen zijn, om aan het „ kwijnend vaderland nieuwe sappen toe te dienen, en „ het verval van kragten, zo niet geheel te doen op- „ houden, ten minsten te doen staan". Dit beweegt hem om een goed gedeelte zyner Voorreden te besteeden, ter aanmoediginge van dien yver, te meer, daar 'er in de tegenwoordige gesteldheid van ons Vaderland overvloedige gelegenheid is, om zig verdiensten te bezorgen, in allerleie standen, en in alle betrekkingen; ter welker oorzaake zulk eene Verhandeling als deeze, over de Verdienste, mogelyk ook ter deezer tyd juist ter snede komt. 't Zyn niet alleen Mannen, die geschikt zyn, om hooge, groote of schoone Verdiensten te verwerven; 't zyn niet alleen zulken, die openbaare Eerampten bekleeden, of in hunnen overvloed een Onbeampt leeven leiden; maar ook zulken, die alleen den gemeenen trap van Verdienste, zonder eenig toevoegzel, kunnen beklimmen, welken hier leerzaame lessen en kragtige aansporingen verwerven, om zig, ten nutte van zigzelven en anderen, verdienstelyk te maaken; terwyl een ieder 'er uit kan leeren, hoe men den Verdienstlyken Man, van den Hoogsten staat af tot op den stand van den minsten Daglooner, naar eisch hebbe te schatten. — Al bezit iemand geen *grooten geest*, geen *sterke ziel*, in eene uitsteekende maate; hy bezitte slegts *welwillendheid*, en zy daar mede, naar maate van de *kragten zyner ziele* werkzaam ten *nutte* van anderen, zo heeft

hy in zyne soort *Verdienste*, en wy zyn verschuldigd hem dezelve toe te kennen. —— Een groote geest, eene sterke ziel is boven veeler bereik; en 't ontbreekt hun, die ze bezitten, wel eens aan gelegenheden, om dezelven uit te oefenen: maar de welwillendheid is iets, dat ieder zig eigen kan maaken, in, zig versterken, en 't zy in een beampt of onbeampt leeven, werkzaam doen zyn; daar hy, in de menschlyke Maatschappy, een ieder in zynen kring veelvuldige gelegenheid heeft, om anderen met raad of daad te helpen. Hy kan, onder welke clasfe hy ook behoore, 't zy in, 't zy buiten zyn beroep, eene menigte van handelingen, uit eene vrye beweeging, met een zuiver oogmerk, naar de kragten zyner ziele, bedryven, die een min of meer gewigtig nut voor anderen ten gevolge hebben.

„ Een man, gelijk de Heer *Abbt* zig uitdrukt, die zig eerst door de menigvuldige banden van kleinere gezelschappen met den staat vereenigd heeft, kan door raadslagen, die hij uitdeelt, door werkdadige hulp, die hij toebrengt, en door het voorbeeld dat hij geeft, in zijn stad, een agtenswaardig, een man van verdiensten worden. Mèn stelle zig een leven voor, dat in de stilte, zonder openbaare bediening, maar in naarstigheid doorgebragt is. Elke last is gedragen, elke schuld is aan den staat bepaald. Hij heeft weldadigheid over een geheele familie uitgestort, de zijnen opgevoed en verzorgd: ook die aan de zijnen bestonden, heeft hij opgekweekt en verzorgd: menig een raad gegeeven, menig een geholpen. Zijn 'er wel veele openbaare bedieningen, in welken men zo veel nut kan doen? Mogelijk ziet menig een met aandoenelijke dankbaarheid in deze Schilderij zijn voogd, zijnen Vader. God zij dan geloofd, dat 'er nog meer zijn, die *zulk een Vader hebben als ik*.

„ Naar deze mogelijkheid, om in elken stand, in elk beroep, verdiensten te verkrijgen, moet men POPE's verzen beoordeelen.

> Worth makes the *man* and want of it the *fellow*.
> The rest is all but *leather* or *prunella* (*).
>
> *Essay on man*

Ge-

(*) Verdienste en wanverdienste maakt het onderscheid tusschen-

Gelukkig *hij*, die gebruik weet te maken van al de verdienste, welke in den *Choorrok* steekt: nog gelukkiger hij, die met de *verdienste* van een *openbaar amt* alle de verdiensten van het *privaat leven* samenvoegt! Ik houde het voor eene der grootste zaligheden mijns levens, dat ik op de verschillende plaatsen, waarin ik mij heb opgehouden, zulke mannen heb leeren kennen, welke deze beide soorten der verdiensten in zig vereenigen. Met welk een geweld moet ik die neiging, om hen te vereeren, tegengaan, die mij aanzet, om hunne namen alhier te plaatsen. O die waarde, dierbare namen! hoe gaarne schreef ik ze! maar het zal niet geschieden! Ik wil elk mijner lezers het genoegen geven, om die namen, welken hem lief en waard zijn, hier in te voegen: want ik ben overtuigd, dat 'er in elk land regtschapen menschen zijn, welker verdienste hen diep in het hart zijn ingedrukt, welken zij hebben welgedaan, of die zij door hunnen wandel en voorbeeld hebben aangespoord".

Waarneeming van een zeer byzonder en nooit beschreven ongemak aan de Onderkaak, door G. GREEVE, *Heel- en Vroedmeester te Utrecht, Lid van 't Zeeuwsche Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen. Te Utrecht by* H. van Otterloo, 1778. *In groot 8vo. 45 bladz.*

Vooraf laat de Autheur gaan een natuurlyke beschryving der Onderkaak, waarop hy vervolgens tot de Waarneeming zelve overgaat: een Heer, oud 37 jaaren, van een gezond gestel, had, ten naasten by, gedurende den tyd van 12 jaaren, in den grond der vereeniging van de Onderkaak met de Onderlip, langs de strekking der snytanden, een verheven paarsche zwelling gehad, die nog aanhield, zonder byna eenige merkelyke vermeerdering. Nu en dan verspreidde zich evenwel, over de geheele kin, een zonderlinge gevoelige pyn; dog die werdt op 't aanraaken alleen waargenomen. —— Dit duur-

schen den *man* en den *keerel*; al het overige is niets dan *chootsvel* of *choorrok*.

duurde zo voort tot September 1777, wanneer zich aan de flinkerzyde der Onderkaak, juist ter plaats der middelfte kies, die afgebroken, en wiens wortel in de Kast nagebleven was, eenige pyn en fpanning begon te ontdekken, die binnen de twee dagen vermeerderde, en tot een zwelling overging. De beroemde Hoogleeraar, OOSTERDYK SCHACHT en de Auteur, geraadpleegd zynde, dagten dat de gemelde zwelling waarfchynlyk tot eene verzweering zoude overgaan. —— De voorgenoemde paarfche vlak was nu veranderd in twee witte blaasjes, welke fterk door een helder vocht fcheenen opgefpannen te worden: door deeze fpanning werd waarfchynlyk de pyn van de zydelyke zwelling vermeerderd. Hierom befloot men, die blaasjes te doorfteeken, waarop zich fchielyk, in een aanmerkelyke hoeveelheid, een waterachtig vocht, zonder eenige fcherpte of reuk, ontlastte. Op 't uitwendig drukken vermeerderde de ontlasting van 't vocht niet; maar wel door 't hoofd voor over te houden. De Autheur konde de nette maat van 't ontlaste vocht niet bepaalen; maar gistte op 4 a 5 oncen: fchoon agt dagen daarna de maat van deeze holte genomen en bevonden werdt alleen twee lepels vocht te kunnen bevatten, is 't te denken dat de holligheid, in dien tyd, zo veel verminderd is geweest. ——— De verwondering over de ontlasting van de gemelde hoeveelheids vogts was zeer groot, en daarom werdt alles nauwkeurig onderzogt, en 't ongemak dus bevonden. — „ De Tandboog der Onderkaak, inzonderheid de rechte lyn, die de vier fnytanden bevat, en welk eenigzins fchuinfe hoeken, door de Honds- of Oogtanden bepaalt wierd, ftond volmaakt vast, en alle de genoemde tanden waren, over de geheele uitgeftrektheid, zo wel aan de buiten als binnen zyde, derzelver kasfen en wortelen, met een zeer gezond en welfluitend tandvleesch bezet". De zwelling aan de linkerzyde der Kaak was geheel verdweenen. Over 't geheele bovenfte en voorfte gedeelte der Kaak, dat de Kin maakt, werd, op 't aanraaken, een zonderlinge kraakende knapping ontdekt. De opening naar de holligheid vondt men, dwars, regt onder de fnytanden, omtrent vier lynen lang en twee breed. Hier door ziende, kon men een holligheid ontdekken. Dezelve met 't ftilet onderzoekende vondt men niets vreemds, 't zelve zonk naar onderen wel twee

dui-

duimen weg; men kon de punt, schoon tamelyk drukkende, door de bekleedzelen niet gewaar worden. Men ontdekte geene bloeding, noch eenig teeken van een ontbloot been. De Lyder gevoelde geen pyn hierdoor dan alleen een zekere tinteling. —— Na deeze beschryving van 't ongemak gegeeven te hebben, merkt de Auteur verder over deszelfs oorzaak aan, dat 't zelve waarschynlyk reeds sedert langen tyd begonnen was te ontstaan, door een meerdere dan natuurlyke ruimte, in 't onderste Kaakebeen, veroorzaakt door de lekking van een gebroken Watervatje, 't welk zyn vogt tusschen de beenige plaaten van de Onderkaak uitstortende, dezelve langzaam heeft doen van één wyken, waaruit eindelyk deeze aanmerkelyke holte voortgekoomen is. —— Uit deeze oorzaak verklaart ook de Autheur de zagtwording en buigzaamheid der buitenste beenplaat. —— Door een aanhoudende drukking van buiten op de uitwendige deelen van 't kaakebeen, is de holte aanmerkelyk, binnen korten tyd, verminderd. —— Verscheide voornaame Mannen hebben dit geval nauwkeurig beschouwd, en deszelfs zeldzaamheid erkend.

Beschryving eens algemeen nuttigen en beproefden Werktuigs, ten einde de Mieren en andere schadelyke Ongedierten, uit eene gantsche streek te verdelgen, door den Heer BARON VAN HUPSCH. *Uit het Hoogduitsch vertaald. Met een koperen Plaat. Te Utrecht by* R. de Meyere. 1778. *In groot octavo* 17 *bladz.*

Het Werktuig, hier aangepreezen, bestaat in eene Klok van geslaagen Yzer, op zodanig eene manier geschikt, dat men 'er een gezwaveld lont in kunne aansteeken, na dat dezelve over het Mierennest geplaatst is; 't welk ten gevolge heeft, dat de Mieren eensklaps door den Zwaveldamp verstikken. De uitvinder geeft 'er een naauwkeurig berigt van, met melding van deszelfs gebruik, onder nevensgaande aanmerkingen, die tot dit onderwerp behooren. Men kan uit alles afneemen, dat het Werktuig onkostelyk, gemaklyk te behandelen, in den uitslag genoegzaam onfeilbaar, en voor den gebruiker geenszins schadelyk is. Om den behoeftigen verder te gemoet te komen, toont de Autheur, dat men zig, in plaats van eene Yzeren Klok, ook van een klein Vatje kan bedienen.

Recept voor vogtige en natte Muuren, het zy buiten of binnens Huys, zoo van Oude als Nieuwe Gebouwen. Alom te bekomen.

Eene Compositie van Kalk, Cement en gemeene slegte bruine Suiker wordt in dit Papier aan de hand gegeeven, als een zeer deugdzaam middel tegen het bovengemelde ongemak, met aanwyzing van de manier, op welke men van dit middel gebruik moet maaken. Ter aanpryzinge van het zelve dient: „ Dat de Muur van „ dat gedeelte der groote Kerk te Zierikzee in Zeeland, „ waaragter het Orgel geplaatst is, en welke geheel „ open staat aan de Noord-Zee, (eenige Jaaren geleeden, met deeze Compositie bestreeken) yzerhard „ blyft, alle vogt wederstaat, en de Regen, Sneeuw „ en Onweersvlaagen geen de minste hinder toebrengen „ van vogt of doorslag: blyvende de Muuren des Orgels des Winters zoo droog als in den Zomer."

Geschiedenis van America, door WILLIAM ROBERTSON, *D. D. Opperste der Edenburgsche Hoogeschoole, en 's Konings Geschiedschryver van Schotland. Tweede Deel. Te Amsterdam, by* Yntema en Tieboel, 1778. *In groot 8vo.* 307 *bladz.*

Terwyl de Leezer van het Eerste Deel deezer Geschiedenisse van *America* (*), den grooten Zeeheld COLUMBUS, den Ontdekker der *Nieuwe Wereld*, op zyne Tochten vergezelde, en deelde in alle ontmoetingen hem bejegend onder eenen anderen Hemel, onder een Volk voorheen onbekend, kon het niet missen of hy voelde zich opgewekt om eene nadere kennis te verkrygen van dat groote gedeelte onzes Aardkloots, van den Aart, de Zeden en Gebruiken, der Inwoonderen, zo als zy den eersten Ontdekkeren voorkwamen. Menigmaalen

(*) In de Aankondiging van het I. Deel bl. 250 van dit Deel onzer *Hedend. Letteroef.* hebben wy den aart en aanleg deezes Werks in 't breede ontvouwd.

len moest hy zich verwonderen, dikwyls ſtond hy verſteld, op het aantreffen van ongehoorde zaaken, en wenschte dat de Geſchiedboekers hem eenig meerder lichts gaven; de trekken van eene wysgeerige beſchouwing dier nieuwe voorwerpen, die zich zomtyds, te midden van het verhaal der Gebeurtenisſen, opdeeden, vermeerderden zyne begeerte, dat ROBERTSON hier over breeder uitweidde: en, by het keurlyk verhaal der voorvallen zo beknopt als juist, zyne ophelderende bedenkingen voegde.

Aan deezen wensch der weetgierigheid wordt, met dit Deel, voldaan: en haar eene ruime voorraad voorgezet om zich op te vergasten: want, eer ROBERTSON voortvaart om de verdere Ontdekkingen en Vermeesteringen der *Spanjaarden* te vermelden, beſteedt hy het geheele *Vierde Boek*, 't welk dit ganſche *Tweede Deel* uitmaakt, om ons *America*, en de Stammen van Onbeſchaafde *Americaanen*, die het dus ver ontdekte gedeelte bewoonden, te doen kennen. Het behelst, om eene korte opgave van den inhoud te geeven: *Eene Beſchouwing van America, toen 't zelve eerst ontdekt werd, van de Zeden, de Regeeringswyze der Onbeſchaafdſte Inwoonderen.* —— Wy vinden 'er eene Beſchryving *van de wyde uitgeſtrektheid der Nieuwe Wereld, van de grootsheid der voorwerpen, welke dezelve den oogen biedt, als de verbaazende Rivieren; de hemelhooge Bergen; de wyde Meiren.* —— Hy vermeldt ons, *de gunſtige ligging van America tot den Koophandel; de Lugtsgeſteltenisſe, de daar heerſchende Koude, met de oorzaaken van dat verſchynzel: hoe onbebouwd, hoe ongezond het was; welke Dieren 'er voorkomen, den aart des Gronds, en de Gewasſen, daar natuurlyk groeiende.* —— Voorts treedt hy tot een breedvoerig onderzoek, *hoe America bevolkt wierd, gaat de onderſcheide Stelzels, deswegen opgegeeven, na, en toont wat men waarſchynlykst des te denken hebbe.* —— Hier op geeft hy een verſlag van *het Character en den Staat der onbeſchaafde Americaanen*, en verdeelt dit wyduitgeſtrekt onderwerp in de negen volgende ſtukken —— (I.) De *lichaamsgeſteltenis der Americaanen* —— (II.) *Hunne zielsbekwaamheden* —— (III.) *Hun Huislyke ſtaat* —— (IV.) *Hunne ſtaatkundige geſteltenis en inrigtingen* —— (V.) *Hun ſtelzel van Oorlog en openbaare veiligheid* —— (VI.) *De kunſten door hun beoefend* —— (VII.) *Hunne Godsdienſtige denkbeelden en gebruiken*

ken — (VIII.) *Zulke byzondere en opzichzelve staande gewoonten, als niet gevoeglyk tot een der voorgemelde stukken konden gebragt worden*, en eindelyk (IX.) *eene algemeene beschouwing van hunne Deugden en Gebreken.*

In dit alles betoont ROBERTSON zo veele blyken van onvermoeidheid in 't nafpeuren, van bondigheid in 't beoordeelen, van meesterlyke bekwaamheid in 't beschryven, dat men dit Deel, met het grootste genoegen, en de uiterste voldoening, zal leezen, en als een Proefstuk van Volksbeschouwing aanmerken. Dit breedvoerig en uitgewerkt verslag, van de onbeschaafde Stammen in *America*, levert ons eene egte beeldtenis op van het leeven der Wilden, van den Mensch in den staat der Natuure: eene beeldtenis, recht geschikt om ons de voordeelen der Beschaafdheid, met hoe veele gebreken zy ook moge verzeld gaan, te leeren kennen, en op den rechten prys zetten. Wy vinden 'er veele verdichtzeltjes, ten opzigte van ontelbaare byzonderheden in de *Nieuwe Wereld*, wederlegd, veele stukken, tot nog duister, opgeklaard, terwyl onze wysgeerige geschiedboeker, in zommige, zyn oordeel voorzigtig opschort, en nadere ontdekkingen verwagt, zo lang het waarschynlykste vasthoudende. Dus, by voorbeeld, vermeldt hy, onder de oorzaaken van de groote koude omstreeks den Zuidlyken Uithoek van *America*, „ dat waarschynlyk „ een open Zee zich van daar tot de Zuidpool uit„ strekt." De ontdekkingen van den Bevelhebber COOK, deswegen gedaan, zagen toen het licht nog niet: deeze bekragtigen die gissing, of geeven 'er liever volkomen zekerheid aan: waarom ook de *Nederduitsche Vertaaler* het daar toe noodige uit de Reis van COOK bybrengt, gelyk hy ook, op andere plaatzen, verscheide byzonderheden met het gezag van dien Schryver opheldert en bekragtigt.

„ Wanneer", schryft ROBERTSON „ de *Europeaanen* onverwagt eene *Nieuwe Wereld* ontdekten, op eenen grooten afstand verwyderd van alle deelen des Ouden vasten lands, toen bekend, en vervuld met Inwoonderen, wier Voorkomen en Zeden, op eene zeer aanmerkenswaardige wyze, verschilden van de rest des Menschdoms, werd de Vraag, wegens hunne Herkomst, natuurlyk een voorwerp 't welk elks aandagt en weetgierigheid trok" dit is nog een Vraagstuk; waarop men voldoening erlangt;

langt: en daar onze Geſchiedſchryver van die beantwoording zo veel werks maakt, zouden wy gaarne, liet ons beſtek het toe, alles wat hy daar omtrent bybrengt, ter proeve, onzen Leezeren opdisſchen: doch wy zullen het voornaamſte, met agterlaating van veele byzonderheden, hier plaatzen.

Naar verſcheide ſtelzels deswegen bygebragt en derzelver ongegrondheid getoond te hebben: merkt hy aan, „ dat dit ſtuk niet op enkele gisſingen moet ſteu-„ nen — noch ook op gelykvormigheid van zeden, — „ of van Godsdienst-gebruiken". Dit alles werkt hy uit met bewyzen, naar den aart deezes onderwerps geſchikt, en vaart voort om te toonen, dat *America* niet bevolkt wierd door een zeer beſchaafd Volk. Hier moeten wy onzen Schryver zelve hooren. ——— In het tegenwoordig onderzoek mogen wy als een vast beginzel nederzetten, dat *America* niet bevolkt wierd door een Volk van het Oude Vaste Land, 't welk een aanmerkelyke vordering in beſchaafdheid gemaakt hadt. De Inwoonders der *Nieuwe Wereld* waren in een zo ruwen ſtaat van Maatſchappye, dat zy niets wisten van de kunſten, welke de eerſte Proefſtukken zyn van het Menschlyk vernuft, als het vorderingen begint te maaken; zelfs de beſchaafdſte volken van *America* waren onkundig, ten opzigte van de eenvoudige uitvindingen, die gelyktydig gerekend mogen worden met de oprigting der Maatſchappye, in andere deelen der Wereld, en bekend waren in de vroegſte Tydperken des Burgerlyken leevens. Hier uit is het openbaar, dat de Stammen, die oorſpronglyk na *America* verhuisden, voortkwamen uit volken, welke niet minder barbaarsch hebben moeten geweest zyn dan hunne Naakomelingen, ten tyde dat de *Europeaanen* ze eerst ontdekten. Want ſchoon de fraaije kunſten mogen afneemen en verlooren gaan, door de geweldige ſchokken dier omwentelingen en onheilen, waar aan de volken zyn blootgeſteld, houden de noodzaaklykſte kunſten des leevens, éénmaal onder een volk ingevoerd, altoos ſtand. Geene van de wisſelvalligheden der Menschlyke zaaken hebben 'er vat op, en zy worden aangekweekt zo lang het Menschlyk geſlachte beſtaat. Indien het gebruik des Yzers oit bekend geweest was by de *Americaanen* of hunne Voorvaderen, indien zy een Ploeg, een Weefgetouw, eene Smeedery ge-

gebruikt hadden, zou de nutheid deezer uitvindingen dezelve in ſtand gehouden, en men zou ze noit verlaaten of vergeeten hebben. Wy mogen dan beſluiten dat de *Americaanen* hervoortkwamen van een Volk, 't welk zich in zulk een kindſchen ſtaat der Maatſchappy bevondt, dat het onkundig was van alle de noodzaaklyke Kunſten, die, by deszelfs Naakomelingſchap onbekend bleeven".

„ Het is even baarblyklyk, dat *America* niet bevolkt wierd door eene Volkplanting uit de Zuidlykſte Bewoonderen des Ouden Vasten-Lands. Geen der Onbeſchaafde Stammen, in dat gedeelte van ons Halfrond, kan men veronderſtellen, dat een zo ver afgelegen land bezogt hebbe. Zy bezaten, noch moeds, noch verſtands, noch magts genoeg, om zulk eene verre Reis te onderneemen of te volvoeren. Dat de beſchaafde Volken van *Aſie* of *Africa* geenzins de Voorvaders der *Americaanen* zyn is openbaar, niet alleen uit de reeds bygebragte waarneemingen, ten aanziene van hunne onkunde, in de eenvoudigſte en noodzaaklykſte Kunſten; maar tevens uit een bykomende omſtandigheid. Wanneer eenig Volk de voordeelen ondervonden hebbe, die de Menſchen trekken van hunne heerſchappy over de mindere Dieren, kan 't zelve niet beſtaan, zonder het voedzel 't geen zy verſchaffen, en den byſtand in het werk, 't welk zy te doen hebben, niet misſen. Hierom was het een der eerſte bezorgingen der *Spanjaarden*, toen zy zich in *America* nederſloegen, 't zelve te voorzien van alle de *Europiſche Huisdieren*; en, indien voor hun de *Tyriers*, de *Carthagers*, de *Chineeſen*, of eenig ander beſchaafd Volk, bezit van dat *Vaste-Land* genomen hadden, zou men daar Dieren gevonden hebben, byzonder eigen aan die Gewesten des Aardkloots, waar 't zelve oorſpronglyk huisvestte. In gansch *America* nu wordt geen één enkel Dier, tam of wild gevonden, 't welk eigenlyk behoort tot de warme of zelfs tot de gemaatigde Landſchappen der Oude Wereld. De *Kameel*, de *Dromedaris*, het *Paard*, de *Koe*, zyn in *America* even onbekend als de *Olyphant* en de *Leeuw*. Hier uit blykt, dat het Volk, 't geen zich eerst in de *Wester-Wereld* te nederzette, niet afſtamde uit Landen, waar deeze Beesten gevonden worden, en waar de Menſchen, door zo lang aan 't behulp deezer Dieren gewoon te zyn, dezelve natuurlyk zouden aanmerken als niet alleen dienſtig,

maar als onvermydelyk noodig, tot verbetering, ja zelfs in ſtandhouding, der Burgerlyke Maatſchappye.

„ Als wy de Dieren in aanmerking neemen, die in *America* gevonden worden, mogen wy beſluiten, dat het naaste punt van aanraaking tusſchen het Oude en Nieuwe Vaste-Land aan 't Noordlykſte uiterſte van beiden zy, en dat 'er eene gemeenſchap plaats gehad hebbe. Alle de uitgeſtrekte Landſchappen in *America*, tusſchen de Keerkringen of naby dezelve gelegen, zyn voorzien met daar gebooren Dieren van verſcheidenerlei ſoort, gansch en al verſchillende van die in de daar mede overeenkomende Gewesten van 't Oude Vaste-Land. Maar de Noordlykſte Landſchappen der Nieuwe Wereld hebben een overvloed van veele Wilde Dieren, die gemeen zyn aan zulke deelen van ons Halfrond, als op eene gelyke hoogte liggen. De *Beer*, de *Wolf*, de *Vos*, de *Haas*, het *Hart*, de *Rheebok*, de *Eland*, en verſcheide andere ſoorten, doorzwerven de Bosſchen van *Noord-America* niet minder dan die van het Noorden in *Europa* en *Aſie* (*). Het ſchynt, blykbaar, dat de beide Vaste-Landen elkander in deezen hoek naderen, en of veréénigd of zo naby een gelegen zyn, dat deeze Dieren van 't een in 't ander kunnen komen.

„ De daadlyke naby gelegenheid der twee Vaste-landen wordt zo handtastlyk beweezen door de hedendaagſche ontdekkingen, dat de Hoofdzwaarigheid, wegens de Bevolking van *America*, is weggenomen". Hier geeft ROBERTSON een nauwkeuriger verſlag van de vroegere en laatere ontdekkingen der *Rusſen*, dan tot nog toe immer het licht zag, daar toe in ſtaat geſteld door de tegenwoordige Keizerinne, gelyk hy in zyne *Voorreden* voor het I. Deel, bl. XXVII des berigt geeft. Dit moet in 't Werk zelve geleezen worden. Alleen tekenen wy 'er uit op, dat de Scheepsvoogden BEHRING en TSCHIRIKOW, die in den Jaare MDCCXLI, van *Kamchatca*, onder zeil gingen om de Nieuwe Wereld op te zoeken, van een' kant van welken men dezelve noit genaderd hadt, Oostwaards aanzeilende, Land ontdekten, 't geen zy voor een gedeelte van *America* hielden; en volgens hunne waarneemingen, ſcheen het weinig graaden van de Noordwest kust van *California* gelegen. Zy zet-

(*) BUFON, *Hist. Nat.* IX. p. 97. &c.

zetten beide eenig Volk aan Land; doch op de eene plaats koozen de Inwoonders de vlugt, toen de *Russen* naderden; en op de andere namen zy de gelande Manschap weg, en vernielden de boots. De ongestuimigheid van het weer, en de behoeften des Scheepsvolks, noodzaakte beide de Scheepsvoogden deeze onherbergzaame Kust te verlaaten. Op hunnen terugtocht deeden zy verscheide Eilanden aan, die zich als een Keten van het Oosten tot het Westen uitstrekten, tusschen het Land door hun ontdekt en de Kust van *Asie*. Zy hadden eenigen ommegang met de Inboorelingen, die veel gelykheids met de *Noord-Americaanen* scheenen te hebben. Deezen booden den *Russen* de *Calumet*, of Pyp des Vredes, aan: een Vriendschaps-teken algemeen onder het Volk van *Noord America*, en een gebruik van willekeurige Instelling, hun byzonder eigen. —— De Eilanden van deezen nieuwen *Archipel* zyn, zints dien tyd, door de *Russische Jaagers* bezogt, en Capitein KRENITZIN deedt, in den jaare MDCCLVIII, dezelfde Eilanden aan, en ontdekte verscheide nieuwe, op welke de voorige Scheepsvoogden niet geweest waren.

„ In deezer voege", vervolgt ROBERTSON, „ rust de mogelykheid van eene gemeenschap tusschen de Vaste-Landen, in dit gedeelte, niet langer op eene enkele gissing; maar steunt op vaste baarblyklykheid (*). Een Stam, of eenige Huisgezinnen der omzwervende *Tartaaren*, kunnen, in gevolge van den rustloozen geest, dat geslacht eigen, verhuisd zyn na de digtstby gelegen Eilanden, en hoe gering hunne kennis van de Scheepsvaard mogt weezen, door van 't een tot het ander over te steeken, eindelyk de Kust van *America* bereikt, en de Bevolking in dat Vaste-Land begonnen hebben. De afstand tusschen de *Mariane* of *Ladrone Eilanden*, en het naaste Land in *Asie*, is grooter dan die tusschen het gedeelte van *America*, door de *Russen* ontdekt, en de Kust van *Kamchatka*; en nogthans zyn de Bewoonders der Eilanden ongetwyfeld van *Asiatische herkomst*. Indien wy, niettegenstaande derzelver verre afgelegenheid, toestemmen, dat de *Mariane Eilanden* uit ons Vaste-land bevolkt wierden, kan de afstand alleen geene rede weezen, waarom wy zouden twyfelen, den oorsprong der *Ame-*

(*) MULLERS *Voyages*, Tom. I. 248. &c. 267. 276.

Americaanen aan dergelyk eenen overtocht toe te schryven. —— 't Is waarschynlyk dat de Zeevaarenden, in volgende tyden deeze Zeeën doorkruisſende, en verder Noordwaards opstevenende, zullen bevinden, dat het Vaste-land van *America* nog nader aan *Afie* komt. Volgens berigt van het Barbaarſche Volk, 't welk het Land rondsom het Noordoostlyk Voorgebergte van *Afie* bewoont, ligt 'er, van de Kust, een klein Eiland, tot het welke zy in minder dan één dag zeilen. Van 't zelve kunnen zy een groot Vastland ontdekken, 't geen, naar hunne beſchryving, bedekt is met Bosſchen, en bewoond wordt door een Volk, welks taal zy niet verſtaan (*). Van deezen krygen zy *Marter* vellen, een Dier in de Noordlyke gedeelten van *Siberie* onbekend, en nergens te vinden dan in Landen, daar eene menigte van Geboomte is. Konden wy op dit berigt vertrouwen, dan zouden wy mogen beſluiten, dat het Vaste-land van *America* van het onze alleen door een nauwe Straat geſcheiden is, dan verdweenen alle zwaarigheden, ten opzigte van de Gemeenſchap dier beiden. Misſchien is de verdienſte, om ons hier van te verzekeren, bewaard voor haare Majeſteit, die thans den Throon van PETER DEN GROOTEN bekleedt, en zyn Plan voltooijende, deeze gegewigtige ontdekking voegt by zo veele uitmuntende ſtukken, die haare Regeering altoos gedenkwaardig maaken.

„ 't Is, desgelyks, uit onlangs gedaane ontdekkingen, blykbaar, dat 'er, tusſchen ons Vaste-land en *America*, zeer gemaklyk eene Gemeenſchap heeft kunnen ſtand grypen, aan den Noordwestlyken uithoek van *Europa*. Reeds in de Negende Eeuwe, te weeten in den Jaare DCCCXXX, ontdekten de *Noorweegers Groenland*, en rigtten aldaar Volkplantingen op. De gemeenſchap met dat Land, langen tyd afgebrooken geweest zynde, is, in de laatſte Eeuwe, vernieuwd. Eenige *Lutherſche* en *Moraviſche Zendelingen*, door een ſterken yver ter voortplanting van het *Christendom* gedreeven, hebben het gewaagd, zich neder te zetten in dit bevroozen en onbebouwd gewest (†). Aan hun zyn wy veelé keurige berigten, ten aanziene van

(*) MULLERS *Voyages*, Tom. I. 166.

(†) GRANTZ *Hist. of Greenl.* I. 242. 244. PREVOT *Hist. Gen. des Voyages*, Tom. XV. 152. (Not. 96.)

van den aart des Lands en der Inwoonderen verſchuldigd. Wy weeten daar uit, dat de Noordwestkust van *Groenland* van *America* geſcheiden is, door eene zeer nauwe Straat, dat deeze Landen, aan 't einde van de Baai, werwaards die Straat ſtrekt, waarſchynlyk aan elkander grenzen (*), dat de Inwoonders dier beide Landen met den anderen verkeeren, dat de *Esquimaux* van *America* volmaakt de *Groenlanders* gelyken in voorkomen, kleeding, in leevenswyze: dat zommige Zeelieden, die eenige woorden van de ſpraak der *Groenlanderen* kenden, berigten, hoe deeze verſtaan werden door de *Esquimaux*; dat eindelyk een *Moravisch Zendeling*, welbedreeven in de taal der *Groenlanderen*, het Land der *Esquimaux* bezoekende, tot zyne groote verwondering ontdekte, dat zy dezelfde taal met de *Groenlanderen* ſpraken, en, in alle opzigten, 't zelfde Volk waren: weshalven hy ook van hun als een Vriend en Broeder werd ontvangen (†).

„ Door deeze beſlisſende en daadlyke bewysſtukken is niet alleen de naverwantſchap der *Esquimaux* en der *Groenlanderen* ten vollen geſtaafd; maar ook de mogelykheid, om *America* uit het Noorden van *Europa* te bevolken, beweezen. Indien de *Noorwegers* in eene woeste Eeuwe, toen de Weetenſchap in 't Noorden nog niet begon op te daagen, zo veel van de Zeevaard verſtonden dat ze na *Groenland* zeilden, konden hunne Voorvaders zo zeer aan 't zwerven op Zee gewoon als de *Tartaaren* aan 't zwerven op 't Land, in een vroeger tydperk, dezelfde Reis gedaan, en daar eene Volkplanting opgerigt hebben, welker Afſtammelingen, met verloop van tyd, na *America* verhuisden. Maar, wanneer wy veronderſtellen dat de *Noorwegers*, in ſtede van het te waagen, om rechtſtreeks van hun eigen Kust na *Groenland* te ſtevenen, een voorzigtiger koers namen, en van *Schotland* (dit is zeker een drukfeil en moet *Schetland* weezen) tot de *Feroe Eilanden*, en van daar na *Ysland* ſtevenden, op welke plaatzen zy Volkplantingen lieten, kan hun voortgang zo trapswyze geweest zyn, dat deeze Zeetocht niet voor langer en hachlyker te houden zy dan de Reizen, die dit ſtout en onderneemend Geſlacht, ten allen tyde, gedaan heeft.

„ Schoon

(*) Egede p. 2. 3.
(†) Crantz, *Hist.* of *Greenl.*, p. 261, 262.

„ Schoon het mogelyk zy, dat *America* haare eerste Bewoonders ontvangen hebbe van ons Vaste-land, of door het Noord-westen van *Europa* of het Noord-oosten van *Asie*, schynt 'er genoegzaame rede om te stellen, dat de Voorvaders aller *Americaansche Volken* van *Kaap Horn* tot de Zuidlykste Grenzen van *Labrador*, eer langs den laatst- dan langs den eerstgemelden weg, derwaards heenen toogen. De *Esquimaux* zyn het eenig Volk in *America*, 't welk in zyn voorkomen of character eenige gelykvormigheid heeft, met de Noordlyk woonende *Europeaanen*. Zy zyn duidelyk eene onderscheide soort van Menschen, verschillende van alle Volken op dat Vaste-land, in taal, in geaartheid, en in leevenswyze. Hun herkomst mag, derhalven, waarschynlyk toegeschreeven worden aan den oorsprong door my aangeweezen. Maar onder alle de overige Inwoonderen van *America*, is zulk een treffende gelykheid in de Lichaamsgestalte, en de Zielshoedanigheden, dat wy, niet tegenstaande de verscheidenheden door den invloed der Lugtsgesteltenisse, of de ongelyke vorderingen in beschaafdheid, veroorzaakt, moeten verklaaren, dat ze van één oorsprong afstammen. Daar mag eene ongelykheid zyn in de lyfkleuren, dezelfde oorspronglyke kleur heerscht overal. Elke Stam heeft iets byzonders en onderscheidens: maar in alle ontdekken wy zekere trekken, gemeen aan 't geheele Geslachte. Het is opmerkelyk, dat, in ieder byzonderheid, die de *Americaanen*, zo ten opzigte van hunne persoonen, als met betrekking tot hunne geaartheden, onderscheiden, eene overeenkomst gevonden wordt met de onbeschaafde Stammen, over 't Noord-oosten van *Asia* verspreid, en bykans geene met die der Volken in de Noordlykste deelen van *Europa* woonachtig. Wy mogen hun, derhalven, brengen tot den straksgemelden oorsprong, en besluiten, dat hunne *Asiatische Voorvaders*, zich nedergezet hebbende in die deelen van *America*, waar de *Russen* de nabygelegenheid der twee Vaste-landen ontdekten, vervolgens wyd en zyd, allengskens, in de onderscheide Gewesten gekomen zyn.

„ Dit berigt, wegens den voortgang der Bevolking van *America* strookt volkomen met de overleveringen der *Mexicaanen* van hun eigen oorsprong; deeze, hoe gebreklyk ook, zyn nauwkeuriger en verdienen meer geloofs

loofs dan die van eenig Volk in de Nieuwe Wereld. Volgens deeze overleveringen kwamen hunne Voorvaders uit een afgelegen Land, ten Noord-oosten van *Mexico*. Zy wyzen de plaatzen aan waar deeze zich, in de aannadering tot de dieper landwaards ingelegene Gewesten, onthielden, en dit is juist denzelfden weg dien zy zouden hebben moeten houden, als zy uit *Asie* kwamen. De *Mexicaanen*, het voorkomen, de zeden, en leevenswyze hunner Voorvaderen, in dat tydperk, beschryvende, schetzen ons nauwkeurig de woeste *Tartaaren*, van welken ik veronderstel dat zy afstammen" (*).

Zie hier Leezers het hoofdzaaklyke van ROBERTSON's bedenkingen over de Bevolking der Nieuwe Wereld. Hy houdt zich voldaan, gelyk hy zedig verklaart, met gissingen bygebragt te hebben, en geeft niet voor, een Stelzel te vormen; en wanneer eene nafspeuring, uit haar eigen aart, zo ingewikkeld en duister is, dat het onmogelyk blyve tot een zeker besluit te komen, kan 'er eenige verdiensten steeken in 't aanwyzen van 't waarschynlyke.

Meer, uit dit Deel, op te geeven, hoe zeer wy 'er ons toe genegen voelen, duldt ons bestek niet. Alleen hebben wy nog te berigten, dat, daar de Wysgeerige Leezer in 't zelve onthaald wordt, de Reisgezinden en Geschiedenislievenden, in het volgend derde Deel, dat reeds afgedrukt is, zich op nieuw zullen kunnen verlustigen.

(*) ACOSTA *Hist. Nat.* en *Mor.* Lib. VII. Cap. 2 enz. GARCIA *Origen. de los Indos*, Lib. V. C. 3. TORQUEMADA *Monarch. Ind.* Lib. I. Cap. 2. &c. BOUTERINI BENADUCI *Idea de una Hist. de la Americ. Septentrion.* §. XVII. p. 127.

Historie der Stad en Meijerye van 's Hertogenbosch, *door* Mr. J. H. V. HEURN, *Oud-Schepen en Raad der Stad 's Hertogenbosch*, *en Griffier der Leen- en Tolkamer aldaar. Vierde Deel. Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven en Comp. 1778. *Behalven den Bladwyzer over 't geheele Werk* 338. *bladz. In gr. octavo.*

Hier mede loopt deeze Beschryving van de lotgevallen der Stad en Meijery van 's Hertogenbosch ten einde, welke de Heer en Mr. *van Heurn* in dit laatste Deel brengt, tot op de meerderjaarigheid van Z. D. H. Nederlands Erfstadhouder; en deszelfs kort daarop gevolgde komst binnen 's Hertogenbosch in den jaare 1766; besluitende des zyn Werk met een verhaal van de plegtigheden, by die gelegenheid, aldaar ter plaatze, in 't werk gesteld. Uit het geen wy van de voorgaande Deelen gezegd hebben (*), heeft men genoegzaam de nuttigheid van dit weldoorwrogte Geschrift kunnen afleiden, als dienende ter ophelderinge van de Brabantsche Geschiedenisfen tot op den tyd, dat de Stad en Meijery van 't overige gedeelte van Brabant afgescheiden werd; en verder ter ontvouwinge van 't aandeel, dat dit Gewest in onze laatere Vaderlandsche Geschienisfen gehad heeft; waarvan de Schryver het beloop in 't oog houdt, terwyl hy byzonder agt geeft op de gebeurtenisfen der Landstreeke, welke hy beschryft. Naar dit plan is ook dit laatste Deel, loopende van 't jaar 1729 tot 1766, voltrokken; en 't behelst van daar, schoon de meeste byzonderheden in dat tydsverloop zig voornaamlyk tot dat Gewest zelve bepaalen, en dus bovenal voor de Inwoonders aanmerkelyk zyn, ook hier en daar eene melding van raadslagen, schikkingen, en uitvoeringen, die van een uitgebreider aart zyn, en algemeener opmerking verdienen; als daar is wel byzonder het voorgevallene staande de Krygsonlusten in Staats-Brabant en Vlaanderen, het gebeurde wegens de Posteryen, en meer dergelyken. Voorts zyn hier nog aan 't einde van 't Werk eenige Bylagen gevoegd, die ter ophelderinge konnen strekken; en waarvan ook sommigen nog te eerder medegedeeld zyn, om dat ze niet al-

(*) Zie boven *bl.* 31.

algemeen voorkomen; welker mededeeling de geagte Schryver te nuttiger gemaakt heeft, door 'er nu en dan zyne aanmerkingen by te voegen. Men ſlaa, om een voorbeeld hier van te zien, het oog op des Autheurs bedenkingen op„ eene *Acte van non Prejudicie*, door „ Keizer Karel den Vden, aan de Regeering en Bur- „ gery van 's Hertogenbosch, verleend, dat het oprich- „ ten van een Rechtbank binnen de Stad, en het doen „ van huiszoeking tegen de Lutheraanen en andere „ Ketteren aldaar, tegen Stads voorrechten in geen ge- „ volg getrokken zal werden, van den 16 Januari 1531/1534." Op het voorſtellen deezer Acte vervolgt de Heer en Mr. *van Heurn* in deezervoege:

„ Ter gemaklyker begrip van deezen Brief des Keizers van niet in gevolgtrekking of *Acte van non Prejudicie*, ſtaat te weeten, dat de Keizer tot het uitroeien der Lutheraanen, en andere zogenaamde Ketteren, een Rechtbank te 's Hertogenbosch had opgerigt, die uit eenige Gemagtigden van den Hove, (denkelyk van den Raade van Brabant,) beſtond, by welken zig negen Leden uit Stads Regeering voegden. Men haalde de van Kettery beſchuldigden uit hunne huizen, om voor deeze Rechtbank te recht geſteld te worden. De Regeering, (gelyk onze Autheur in 't eerſte Deel gemeld heeft,) oordeelde, dat hier door eenige krenking aan Stads voorrechten geſchied ware; vertoonde zulks den Keizer, welke hier op verklaarde: dat zulks nimmer by vervolg, ten nadeele van Stads voorrechten, getrokken zou worden. —— De Regeering en de Burgery hadden dus, vervolgt nu onze Schryver, twee redenen om te klaagen, dat aan Stads voorrechten een inbreuk geſchied ware. Eerstlyk, dat men de Burgery van haaren natuurlyken en gewoonen Rechter, die Schepenen der Stad zyn, aftrok. En ten anderen, dat men de beſchuldigden uit hunne huizen haalde, en voor deeze nieuwe en ongehoorde Rechtbank voerde. Het is overklaar dat de Burgers der Stad, volgens Stads *kostuimen*, Tit. VIII. Art. 4 alleen voor Schepenen der Stad te recht moeten ſtaan. Mooglyk zal my hierop tegengeworpen worden, dat de *kostuimen* eerst in het jaar 1606, en dus lang na deezen tyd, gevormd zyn. Dit is waar, dan het is mede waar, dat die volgens Stads gewoontens en herkomen zamengeſteld zyn. De naam geeft dit te

kennen, om dat dit eene verbastering is van het fransche woord *Coutumes*, dat gewoontens betekent; bovendien rusten zy mede op de Voorrechten, die de Stad en de Burgery van ouds hadden. Om in deezen met bewyzen ten berde te komen, zal ik dit met het volgende staven. In het zogenaamde *Privilegium Trigitatis*, door Hertog *Jan*, den IIIden, van Brabant, *des donderdaags na dertien dag* van den jaare 1329, aan de Stad 's Hertogenbosch verleend, staat Art. II. woordlyk het volgende. *Voert, waar dat sake, dat iemmene iet werrende weer, teghen eneghen Porter van de Stat van den Bosch, daer en sal de ghene niet anders af hebben, dan Vonnisse der Scepen, noch wie ende onse nacomelinghe en solen daeraf niet anders eyschen, noch soeken.* Dit beduid naar myne gedagte. *Dat in geval iemand ietwes hadde tegens eenen Poorter der Stad 's Hertogenbosch, hy daarvan niets, dan met Vonnisse van Schepenen der Stad, zal bekomen, en dat de Hertog, en deszelfs nakomelingen van de Poorters op een andere wyze niets zouden eisschen of zoeken.* De Schepenen zouden dus die *werringe* of dat geschil moeten afdoen. Het is mede zeker, dat de Hertog en deszelfs nakomelingen zig hier aan onderwierpen. Keizer Karel had nu ietwes tegen de Lutheraanen en andere zogenaamde Ketteren, welke Poorters der Stad waren; dus moest hy zig naar dat voorrecht gedragen hebben, en die Lieden voor hunnen gewoonlyken Rechter, die Schepenen der Stad zyn, hebben doen oproepen. Stelde hy eene byzondere Rechtbank aan, tot uitroejing der Ketteren, verbrak hy, naar myn gevoelen, Stads voorrechten. Het komt my derhalven voor, dat de klagte tegen het oprigten deezer Rechtbank gegrond ware.

Wat het andere gedeelte der klagte tegens het uithaalen der Burgers uit derzelver huizen aangaat, deeze is zo wel als de voorige gegrond, het welk ik zal tragten te bewyzen. Hertog *Jan* de IIIde van Brabant heeft in 't jaar 1318, den Poorteren van 't Hertogenbosch vergund, *Dat zy in hunne huizen zo vry zyn, als of zy in de Kerken of andere gewyde plaatzen waren, en dat als de deuren, en de vensteren naast de deuren, gesloten zyn, de Schout geen Poorter in deszelfs huis vangen of spannen mag, nog iemand geweldig uit den huize mag haalen, dan by consent, en in tegenwoordigheid van het meerderdeel der Schepenen.* OUDHOFVEN, Blad. 30 en 31. Edit. 1670. en BOR, Beschryving

ving van 's Hertogenbosch, *Bladz.* 13. geven het bovenstaande zo woordlyk op. De voorrecht-brief, dien dezelven aanhaalen, is in Stads *Archieven* thans niet te vinden. De kostuimen der Stad, die om vooraangehaalde redenen, geloof verdienen, ſtellen dit mede vast, zie *Tit.* 2. *Art.* XXII; maar het geen alles, naar myn gevoelen, hieromtrent buiten twyfel ſtelt, is dit, dat die Voorrecht-brief aan Keizer Karel moet bekend gemaakt zyn, om dat in de *Tweede Byvoeging* zyner blyde Inkomſte, als Hertog van Brabant, *Art.* 10. te vinden in het *Brabantsch Placaatboek*, I. *D. Bladz.* 207. het volgende ſtaat. „ Dat de Officieren binnen de Steden en Vryheden in den Lande van „ Brabant, of hunne Dienaaren, niemand binnen zyn „ huis mogen halen, vangen, of huiszoekinge doen, „ voor zo veel zulks volgens de Voorrechten, kostuimen en oude herkomen der plaatzen, waaronder het „ zelve gebeurt, mitsgaders naar geſchrevene Rechten, „ geoorloft zy. Behoudelyk der Steden Leuven, Antwerpen en 's Hertogenbosch, haare breedere voorrechten en gewoontens." Dus moet de Voorrechtbrief der laatstgemelde Stad den Keizer toen bekend, en by hem in aanmerking genomen zyn, om dat hy dien uitdruklyk uitzondert, want anderſins was het onnodig van die breedere voorrechten te melden. Uit dit alles blykt het klaar, dat men niet te vergeefs klaagde, toen Karel de nieuwe Rechtbank tegens de Ketters te 's Hertogenbosch oprigtte, dat de huiszoeking derzelver tegen Stads voorrechten ſtreed. Karel zoude anders geen *Acten van non Prejudicie* tegen de voorrechten der Stad gegeven hebben. Zeker is het, dat Stads voorrechten 'er thans door verſterkt zyn. Maar ik houde niet van *Acte van non Prejudicie*, om dat onder die dekmantel Stads Voorrechten telkens kunnen verkragt worden. Ik vergelyke die Acten by plaasters op wonden, die iemand eenen anderen ten onrechte aangedaan heeft; en dat wanneer dit doorgaat, de een den anderen telkens onverhinderd zoude kunnen beledigen, en 'er een plaaster op leggen, om daar mede zyne ten onregt gedaane belediging te geneezen, en op die wyze den euvelaar te verſchoonen."

Men ziet dus dat Keizer Karel zig hier, gelyk elders in onze Gewesten, luttel kreunde, aan 't ſchenden van de Stedelyke Voorregten, en 't misbruiken van zyne magt

magt ſlegts door eene *Acte van non Prejudicie* bedekte: de herinnering van zulke ſtappen der Dwingelandye wekt de oplettendheid; en leidt ons tot een heugelyk aandenken, aan 't geluk, dat wy genieten, onder eene Regeering, die de Voorregten der Steden onbetwistbaar heilig houd.

Tournée dans les Provinces occidentales, meridionales & interieures de la France, faite par Mr. N. WRAXALL *Junior*. Traduite de l'Anglois. A Rotterdam chez *Bennet & Hake* 1777. In octavo 256 pp.

Het omlandsch reisje van den Heer *Wraxall*, hier briefswyze beſchreeven, neemt een aanvang met een berigt van 't merkwaardigſte nopens *Cherbourg*, op 't uiterſte van Neder-Normandie gelegen, alwaar die Reiziger, uit Engeland overgeſtoken zynde, ontſcheepte, om voorts de westlyke deelen van Frankryk te bezigtigen. Van daar trekt hy op *Carentan*, en vervolgt zyne reis, over *Coutance*, *Granville*, *St. Malo*, *Nantes*, *la Rochelle*, *Saintes*, *Bourdeaux*, *Auch*, en *Ortez*, tot aan *Baïonne*. Tot hier gekomen zynde rigt hy zyne coers zuidwaards naar *Toulouſe*, en verder over *Beziers*, *Tatascon* en *Aix*, naar *Marſeille*. Vervolgens trekt hy, door 't binnenſte van Frankryk, over *Avignon*, *Lyons*, *Clermont*, *Bourges*, *Blois*, *Mans* en *Rouen*, met oogmerk om te *Dieppe* weder naar Engeland over te ſteeken. — De Heer *Wraxall* geeft in deeze zyne Brieven eene beknopte beſchryving van de doorreisde Gewesten, de opgemelde en daaromtrent liggende Steden, welken hy aldaar bezigtigd heeft, met melding van 't geen hem deswegens aanmerkelykst is voorgekomen. Wel byzonder ſchynt zyne aandagt daarbenevens gevallen te zyn, op de merkwaardigſte geſchiedenisſen zo der Engelſche als Franſche Vorſten, benevens die van andere Perſonadien, in deeze en geene plaatzen, die ook daardoor by uitſtek opmerking verdienen. Om van deeze ſchryfwyze, die haare leerzaame gevalligheid heeft, een voorbeeld te geeven, zullen wy ons bepaalen tot des Reizigers verſlag wegens *Avignon*, waarvan hy ons het volgende meldt.

Het zou my, zegt hy, te Avignon gekomen zynde, on-

onmogelyk geweest zyn, niet eenigen tyd op te offeren aan 't bezigtigen eener Stad, zo beroemd in voorige dagen; geduurende meer dan eene halve Eeuw, den zetel van den Paus; de woonplaats van Petrarcha, en de geboorteplaats van Laura. Ik gevoelde het vermaak, dat eene ziel, bekwaam ter overdenkinge, ſmaakt, wanneer zy zich op eene plaats bevindt, die een onſtervelyken naam verworven heeft, door de Dichtkunde, het Vernuft of eenig merkwaardig voorval. Ik vergeleek Avignon, zo als het tegenwoordig is, met het tafereel, dat 'er Petrarcha in zyne Schriften van gemaald heeft, en ik ondernam het, de woonplaats zyner Beminde te bepaalen, welke ons, volgens overlevering, in eene der Voorſteden aangeweezen werd. Ik ging naar de Kerk der Franciscaanen, in welke haar gebeente rust. Men heeft hier, aan de rechte hand, eene duistere Kapel, waar in men thans geene Godsdienſtige plegtigheden verrigt, daar 't vogtig, koud en ongezond is. Hier ter plaatze ligt, onder den boog, die den ingang der Kapelle vormt, onder een eenvoudigen ſteen, de eertyds overſchoone Laura, welker naam niet zal kunnen ſterven, zo lang de roem en de ſchriften van haaren Minnaar in weezen blyven. Rondsom den ſteen ſtaan eenige Gothiſche characters, met ſtof bedekt, die door den tyd onleesbaar geworden zyn. Gy erinnert u veelligt dat Francois de I, de volmaaktſte Vorst, die ooit in Frankryk het gebied voerde, en tot den hoogſten trap dien *enthuſiasmus*, of die opgetoogenheid, bezat, welke gewoonlyk het onderſcheidende kenmerk van 't vernuft is, dit Graf in zyne tegenwoordigheid deed openen. Zyn verlangen om de duisterheid te doorbooren, in welke Petrarcha den naam zyner Beminde, en zyne ongelukkige hartstogt, had zoeken te bedekken; zyn vuurige yver om de bepraafplaats van Laura, door eenig zeker onbetwistbaar kenmerk te bepaalen, waren de beweegreden van dit zyn bedryf. Eenige kleine beenderen, die men vooronderſtelde dat overblyfzels deezer ſchoone waren, en eene looden doos, bevattende een kriewelſchrift van Italiaanſche verzen, die duisterlyk de verknogtheid van Petrarcha aan haar ontdekten, maakten de geheele belooning uit, waar mede 's Vorſten nieuwsgierigheid vergolden werd. Het zal ongetwyfeld niet noodig zyn u te herinneren, dat *Laura* ſtierf

aan

aan de pest, die in de jaaren 1347 en 1348 door geheel Europa woedde; welke Boccacius zo leevendig, zo jammerlyk en zo deerniswaardig afgemaald heeft, als dezelve immermeer aan de menschlyke verbeelding voorgesteld kan worden. Men kan in de naargeestige trekken, met welken Petrarcha de gesteldheid van Avignon, en 't omliggende land, geschetst heeft, deszelfs tegenwoordigen toestand, met geene mogelykheid bemerken. De vrugtbaare vlakte van 't Graafschap Venaissin, waarin deeze Landstreek gelegen is, en de ryke oevers der Rhone, beschryft hy, als eene vervaarlyke woestyn, doorsneeden door eene Rivier, welke gestadige stormwinden troubel houden. Ovidius geeft ons insgelyks zulk een naar denkbeeld van de kusten der zwarte Zee; een gewest intusschen, dat, buiten tegenspraak, onder de schoonsten van den aarbodem geteld mag worden, daar een aangenaam voórjaars weer bykans bestendig heerscht. Het donker oog, waarmede beide deeze Dichters alle voorwerpen beschouwden, verklaart ons dat ongemeene raadzel. De laatste, geheel en al vervuld met de droeve nagedagtenis der wellustige vermaaken, die in 't Hof van Augustus in zwang waren, en van welken hy zig voor altoos versteeken vond, was ongevoelig voor alle andere aandoeningen van blydschap en vermaak. Petrarcha, uit zyn Vaderland gebannen, het streelende denkbeeld van Florence weder te zien gestadig koesterende, en de zeden verfoeiende, terwyl hy een afkeer had van Avignon, stelde maat noch paalen, aan zyne uitvaaringen en klagten. Noch de uitsteekende gunst, waar mede verscheiden Pausen hem vereerden, noch de overdenking van zig op de geboorteplaats zyner Beminde te onthouden, konden de bitterheid van zynen haat tegen die Stad verzagten of verminderen. Wat my, die haar onpartydig, zonder eenig het minste vooroordeel, beschouwde, betreft, haare ligging bekoorde my. De top der rotse verleent, als men 't oog op het middelpunt der Stad vestigt een verrukkelyk gezigt. 't Is waar, de Noordewind viel my vry ongemaklyk; doch ik vertroostte my daarmede, dat dezelve, hoewel doordringende, echter gezond is; en dat, zo Lodewyk de XI, in een zwakken toestand, bevel gaf om den Hemel, ter afwendinge van den Noordenwind te smeeken, Augustus in tegendeel zo overtuigd was van deszelfs heilzaam

zaam en versterkend vermogen, dat hy een altaar voor den Noordenwind oprigtte, en denzelven onder het getal der Goden plaatste.

De Rhône zelve is een voortreffelyk voorwerp; zy vloeit snellyk dwars door de landen met Olyfboomen bezet, en verdeelt zig, recht tegenover Avignon, in twee canaalen. Over deeze rivier hangen nog de tot een puinhoop vervallen boogen van die brug, tegen welke Madame de Grignan het uiterste gevaar liep van verbryzeld te worden; een geval dat Madame de Sevigné in deszelfs verschriklykheid beschryft. Deeze brug werd in 't jaar 1699 vernield, door eene overstrooming, welke hier niet zeldzaam plaats heeft. Toen ze in haar geheel was, had ze de lengte van 't vierde gedeelte eener myle; maar gemerkt ze te naauw ware voor twee rytuigen, zo was ze naauwlyks van eenige nuttigheid; en staatkundige redenen wederhouden het bouwen van eene nieuwe brug; daar Avignon nog aan den Heiligen Stoel behoort. Niet verre van Avignon, aan de zyde die zig verder in Languedok uitstrekt, ligt *Ville neuve*, eene aanzienlyke plaats, met een heerlyk Klooster van Benedictynen, op eene rots, vlak tegen over die, op welke de Hoofdkerk van Avignon gesticht is. Het hooge gebergte van *Ventoux* in Dauphiné, met sneeuw bedekt, en door Petrarcha beschreeven, vertoont zig ten Noorden; en de meeste rotsen van *Vaucluse* bepaalen het gezigt ten Oosten, op een afstand van vyftien mylen. Aan den voet der rotse vertoont zig eene aangenaame vallei, door verscheiden beeken, die zig in de Rhone verliezen, besproeid, en met de grootste oplettendheid bebouwd.

De Stad Avignon zelve is over 't geheel slegt gebouwd, onregelmaatig en zonder eenige bevalligheid: maar de muuren en Gothische bolwerken, waarmede verscheiden Pausen haar omringd hebben, zyn tot nog zeer wel bewaard: het staat my niet voor, dat ik 'er elders in Frankryk gezien heb, die zo volmaakt zyn. Etlyke Pausen en Tegen-Pausen zyn in de Stads Kerken, en die der Franciscaanen, begraaven. Bykans recht tegen over de grafstede van Laura, is die van Grillon, overbekend door zyne dapperheid, onverwinnelyken moed, en onwankelbaare verknogtheid aan Hendrik den IV.

Gy twyfelt zekerlyk niet, of ik ook de Fontein van Vauclufe heb weezen bezichtigen, die Fontein, welker naam Petrarcha onfterfelyk gemaakt heeft, waar by hy zig dikwerf eenzaam onthield, om een vryen loop te geeven aan zyne droefheid, ontftaande uit eene hoopelooze liefde. Ik ging derwaards; en de diepe indruk, welke zy op mynen geest maakte, is nog niet uitgewischt. Haar afftand van Avignon beloopt niet meer dan vyf mylen; des ik my, 's morgens vroeg uitgegaan zynde, te tien uuren al aan den ingang der valleie bevonde. Ik ftapte uit myn rytuig, en wandelde zagtjes voort langs den oever van de Sorgue, welken naam de rivier draagt, die aan de Fontein water verfchaft. De wederzydfche oevers deezer Riviere beftaan uit beemden, die het leevendigfte groen vertoonen, en op dezelven verheffen zich hooge fteile rotzen, welken aldaar geplaatst fchynen, om de rivier voor 't menschlyke gezigt te verbergen. De vallei wordt naar 't einde allengskens naauwer, en, zig fteeds bogtig omkrommende, befchryft zy nagenoeg de gedaante van een Hoefyzer. Het verfchietgezigt wordt ten laatfte bepaald, door een vervaarlyken klomp van rotzen, die eene foort van fcheidmuur maaken van eene eislyke hoogte, welke volftrekt loodlynig opgaat. Hier vlieten de ftroomen door wyduitgeftrekte bogten, om water aan de Fontein te leveren; en aan den voet ziet men eene kom vol waters, in den omtrek van eenige honderden voeten, ftil en bedaard als een dekkleed uitgefpreid. De rand heeft eene fnel afloopende fteile helling, en men zegt, dat 'er in 't midden, hoe dikwerf zulks ook ondernomen zy, geen grond te ontdekken is: iets, dat waarfchynlyk ontftaat uit den geweldig fnellen loop der toevlietende wateren, welken het loot verhinderen, beneden eene zekere diepte te daalen. Schoon dit water op zigzelve helderer dan crystal zy, vertoont het zig egter bykans zwart, ter oorzaake van de duistere fchaduwe, welke de rots beftendig over deszelfs oppervlakte verfpreidt. Het water, dat door eene kleine opening uit deeze ftille kom ontfnapt, ftort zig onmiddelyk nederwaarts, in een kanaal vol rotsfteenen; fchuimende op afgebroken fteenen, die deszelfs loop tegenhouden en belemmeren. Deeze fteenen zyn bezet met een hoog donker groen mosch van etlyke eeuwen,

wen, en hebben zig losgemaakt van 't gebergte, dat hellende over den ſtroom hangt. De rotzen zelven, die deeze romanſche of wonderbaare plek omringen en insluiten, hebben door den tyd, en de geſtrenge uitwerkingen van wind en weer, duizend ongemeene gedaanten verkregen, aan welken de verbeeldingskragt alle ſoorten van figuuren toeeigent. Op eene der uiterſte ſteilten, die bykans ontoeganglyk is, ziet men de overblyfzels van een oud kasteel, dat als over 't water hangt. Dit gebouw voltooit het verwonderlyke tooneel; en 'er ontbreekt naauwlyks eenig ſchilderagtig voorwerp aan, dat het oog kan ſtreelen. De boeren geeven aan dit gebouw den naam van *Il castello di Petrarca*, en vertellen met de uiterſte eenvoudigheid, dat Laura aan de tegenovergeſtelde zyde der riviere woonde; en dat deeze Gelieven elkander bezogten, door een onderaardſchen weg, welke onder het bed der riviere doorliep. Midlerwyl is 't gansch zeker, dat het overblyfzels zyn van een kasteel, toebehoorende aan de Heeren van Avignon. De Bisſchop van Cavaillon hield 'er zyn verblyf, toen hy gewoon was Petrarcha dikwerf te bezoeken. De Dichter woonde veel laager, en veel nader aan den oever van de Sorgue; als blykbaar is uit zyne eigene breedvoerige beſchryving zyner woonplaatze, en uit zyne krakeelingen met de ſtroomgodinnen, die zyn klein landgoedje, geduurende den winter, overweldigden. Tegenwoordig is 'er geen enkele voetſtap van te beſpeuren.

Ik zettede my ter neder op den kant der waterkom, om dit tooneel van rondſomme te beſchouwen, en de wonderbaare verzameling van voorwerpen, die zig van alle zyden opdeeden, te bezigtigen. Ik zag met eene gevoelige aandoening, in welke vermaak en ſmerte zig onder elkander mengden, de vallei en de Fontein, die getuigen geweest waren van Petrarcha's klagten en wanhoopige liefde. Ik trachtte het hol te ontdekken, dat, ſtaande den zomertyd, wanneer 't water van Vaucluſe op zyn laagst is, voortloopt tot in 't binnenſte der rotze; die plaats daar Petrarcha gewoon was, alleen, in 't holle van den nagt, te gaan; om in die verſchrikkelyke ſchuilplaats een onverhinderden loop aan zyne wanhoop te geeven. Terwyl ik my onledig hield met ſoortgelyke overdenkingen, betrokken donkere wolken

neer eene zaek van aengelegenheid genoeg is, om zich voor dezelve in de bres te stellen. Verbeeld U eens, myn Waerde Vriend, dat de Burgemeesteren van Amsterdam vorderden, dat alle Inwoonderen dier Stad twee dagen 's jaers hun ten dienste staen moesten, en hun huishoudelyk of ander Werk verrigten, hoe zoude UE dat smaeken? Zoude het niet algemeen aengezien, en moeten aengezien worden, als eene krenking uwer Vryheid, als eene wesenlyke slaverny, tegens welke alle grootmoedige en vryheid lievende harten zig verzetten moesten? Trekt nu het besluit. Zyn de Inwoonderen van het platte land van Overysfel zo wel geen vrygevogten luyden als de Amsterdammers? hebben zy niet het zelfde recht, om als eene, voor hun onteerende, DIENSTBAERHEID aen te zien, het geen gy als zodanig voor U zoudt aenzien?"

„ Maer, twee dagen 's jaers, ik beken het, schynt weinig te zyn: is het weinig? is het niet der aendagt waerdig, dat jaerlyks duizende, ja verscheide duizende dagen, tot den dienst van vyf persoonen besteed worden? die, alteos volgens de Resolutien van 1631 en 1657, geen het minste recht daerop hebben. Is dit weinig? In vergelyking met de Poolsche en Hungarische Boeren, zal ik het toestemmen, terwyl ik egter den Algoeden God vuuriglyk bidde, om te verhoeden, dat onze nyvere en vrye Landbouwers nimmer worden genoodzaekt, om hun lot aen dat dier slaeven te toetsen. Alle dienstbaerheid, gedwongen dienstbaerheid meene ik, van hoe weinig aengelegenheids die anderen ook schyne, welken allengsjes geleerd hebben hunne eertyds vrye halzen te krommen, komt my voor, eenen zeer grooten en verderfelyken invloed op het zedelyk character der menschen te hebben. De Zielen derzulken, welken der Dienstbaerheid zyn onderworpen, worden door dezelve als nedergedrukt. Zelden kunnen verheven denkbeelden plaets hebben, in die genen, die den hals onder het Jok moeten buigen. ——— De vurige liefde tot de vryheid wordt dikwils allengjes in hun als uitgedoofd, die dezelve nooit recht gesmaekt hebben. Die genen, van den anderen kant, wien anderen dienstbaar zyn, verhovaerdigen zig, en drukken hunnen voet op den nek derzulken, welken geen moeds genoeg bezaten, om zig tegen hunne heerschzugtige pogingen te verzetten, toen zy nog gelyk waren; ja naeuwlyks kunnen zy dan beseffen, dat zy uit het zelfde leem als hunne medeburgers zyn gevormd; beiden verliesen zy dan het rechte denkbeeld van Burgerlyke Vryheid; de band der eensgezindheid wordt los gemaekt en verbroken; de wederzydsche liefde, agting en vertrouwen verdwynen; en de tweespalt verspreidt de verwarring van alle kanten, tot dat de laetste Vryman in de ketens geklonken zy, of voor het slagtzwaerd heeft mooten bukken. Is het dan van weinig aengelegenheids, wanneer iets maer eenigsints naer dienstbaerheid sweemt?"

„ 't Is waer, Myn Vriend, twee dagen in het jaer, die de Inge-

gezetenen tot de Drostendienften moeten befteeden, *fchynen* geene aenmerkelyke fchade hun te kunnen toebrengen; maer het blyft ook by fchynen. Want indien een Drost eischt, gelyk hy het doen kan, dat een Boer, in het midden van den hooytyd of van den oogst, eenen kostelyken dag in zynen dienst befteede; of wel, in het midden van den Winter, in Koude en Sneeuw, zyne Paerden en zyn lichaem afmatte; indien hy eischt, dat de Boer zig op eene verafgelegen plaets begeeve, en dus, behalve den dag tot den dienst vereischt, nog een geruimen tyd verlieze, indien hy hem, zonder de minfte verkwikkingen, ongewoone en vernederende huisdienften, gelyk wel gebeurd is, doet verrichten; is dit alles niets? Is het niet waerdig, dat eenparige pogingen worden aengewend, om van die drukkende DIENSTBAERHEID verlost te worden? —— Met recht verfoei ik dan, die eerfte Drosten, die, op hun eigen gefag, tegens het uitdrukkelyk bevel der Staeten, de dienstbaerheid weder hebben ingevoerd!"

Befchryving van de Staat- en Krygskundige gefteldheid des Pruisfifchen Legers; nevens eenige Anecdoten van het huishoudelyk leven des tegenwoordigen Konings van Pruisfen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht by G. v. d. Brink Jansz. 1778. *In groot 8vo.* 143 *bladz.*

Het Krygstooneel in Boheme, dat veeler oogen derwaarts trekt, doet hen wel inzonderheid op nieuw het oog flaan, op den Pruisfifchen Vorst en deszelfs Leger, daar men zich zyne voorige Krygstogten en krygskundige inrigtingen herinnert. De groote rol door dien Vorst gefpeeld, en zyne byzondere oplettendheid op het krygsweezen, maakt dit onderwerp bovenal leevendig; en uit dien hoofde mag men verwagten, dat eene Befchryving van die natuur, als in den bovenftaanden tytel gemeld is, veelen niet ongevallig zal zyn. Men vindt in dezelve eene beknopte affchetzing van 's Vorften gewoonen leevenstrein, en zyne heerfchende neiging voor het Krygskundige; benevens een kort verhaal van deeze en geene byzondere voorvallen, die zyn character ten duidelykfte toonen. Verder is de befchryving wel inzonderheid ingerigt, om een verflag te geeven, van zyne krygskundige fchikkingen, zo in de Steden als in 't Veld, zo in Vrede als Oorlog, met nevensgaande aanmerkingen over dezelven, ter aanduidinge van het zwakke en het fterke der Staat- en Krygskundige gefteldheid van het Pruisfifche Leger. Het een en 't ander behelst verfcheiden byzonderheden, welker kennis of aangenaam of nuttig zyn kan; en de Schryver drukt zig, vooral ten aanzien van het Krygskundige, uit, als een Man van ervarenis.

Het Verdrag, zynde het derde Vervolg op het Engelsche en Americaansche Kaartspel, in drie Bedryven, Door J. A. SCHASZ. M. D. *Te Utrecht by* G. T. v. Paddenburg 1778. *Behalven de Voorreden* 64 *bladz.*

Met dit Stukje, niet min geestig dan de voorgaanden uitgevoerd, besluit de Heer *Schasz* zyne Tooneelstukken, betrekkelyk tot de Americaansche onlusten. Het komt eindelyk uit op een soort van Verdrag, niet ongelyk aan het Project dat veelen reeds gemaakt hebben, als het geen hun zo voor de Americaanen, als voor Engeland en Frankryk, in deeze omstandigheden het aanneemelykste toeschynt. De Hollander den Americaan voorgesteld hebbende, hoe bezwaarlyk het hem zal vallen, zo 't hem al gelukke, geheel op zigzelven te staan, zigzelven voortaan te beschermen, tragt hem te beweegen om een klein gedeelte der Volkplantingen aan Engeland en Frankryk af te staan, onder die voorwaarde, „ dat zy den Americaan „ niet alleen voor een vryen Nabuur en Vriend verklaaren, maar „ hem ook onder hunne bescherming neemen zullen; met hem eene „ vrye en onbelemmerde koopmanschap dryven, en voorts in alles „ met hem omgaan en handelen, als goede en getrouwe buuren en „ vrienden verpligt zyn". Na 't overhaalen van den Americaan of den *Wildeman*, wendt de Hollander, *Goedhart* geheeten, zig tot de andere Partyen, byzonder tot *Mr. Brodding* en *Jean Prener*, in tegenwoordigheid van *Don Lopes* en *Don Aylva*; en zegt: „ Mijn Heeren! ik dank den Hemel, dat wij nu gelegenheid heb„ ben, om de vrede onder u te herstellen, en wel op eene wij„ ze, die voor ulieden allen voordeelig zijn zal. De Wildeman „ is genegen aan ulieden ieder een gedeelte van zijnen hof af te „ staan, onder voorwaarde, dat gij hem het zijne in vrede zult „ laten bezitten, en hem tegen allen, die hem daarin willen ont„ rusten, zult beschermen. Don Lopes, Don Aylva en ik zullen „ een vrijen toegang tot hem hebben, en met hem handel drijven, „ zonder dat gij ons daarin stooren of benadeelen zult. Wat zegt „ ge? Komt u dit aanneemelijk voor"? ——— En op die vraag is aller eenpaarig antwoord; „ Wel aan, laat ons die voorwaarde „ aanneemen en beschrijven; dat onze nakomelingen dezelve ook „ getrouw naarkomen".

Mengelstoffen van het Taal- en Dichtlievend Gezelschap te Leiden, onder de Spreuk: Ultra posse nemo obligatur. *Te Leiden by* T. Koet 1778. *Behalven het Voorwerk 71 bladz. in gr. octavo.*

In deeze verzameling vindt men, gelyk het gemeenlyk in Mengelstoffen gaat, ernstige mitsgaders vrolyke of boertende onder-

werpen behandeld; dan 't is ons, by 't doorbladeren deezer Papieren, voorgekomen, dat dit Taal- en Dichtlievend Gezelschap over 't geheel beter geschikt zy voor de eerste, dan voor de laatste soort van Poëzy. Uit het geen ons in de Voorreden gemeld wordt kunnen wy afneemen, dat de Opstellers deezer Dichtstukken der Hervormde of Augsburgsche Geloofsbelydenisse toegedaan zyn; en de Dichtstukken zelven toonen meerendeels, dat hunne Maakers niet ongeoefend zyn in de Kerkleer, die zy omhelzen. Naar die denkwyze slaagen zy ook tamelyk gelukkig; alles wat zy van dien aart voorstellen, strekt ter aansporinge tot eene geloovige gehoorzaamheid; en de uitvoering dier Stukken toont genoegzaam, dat zy wel geschikt zyn, om 'er verdere vorderingen in te maaken. Doch ten aanzien van het vrolyke of boertende moeten we zeggen, dat zulks der geestgesteldheid van 't Gezelschap niet eigen schynt. In hunne Stukjes welken min of meer daar toe te brengen zyn, ontbreekt het gemeenlyk aan die leevendige geestigheid en sneedigheid, welke zodanige Stukjes vorderen. Het Gezelschap zal des, zo we vertrouwen, weldoen met zig inzonderheid op het ernstige toe te leggen. Een Dichter mag wel poogen algemeen te worden, door onderwerpen van verschillenden aart te behandelen; maar de ondervinding heeft door alle tyden geleerd, dat hy de grootste vorderingen maakt, wanneer hy zig bovenal toelegt, op zulke onderwerpen, die met zyne geestneiging meest overeenstemmen. —— Zie hier, om van de eene en andere soort, uit deeze Mengelstoffen een voorbeeld te geeven, in de eerste plaatse een Dichtstukje, dat ten opschrift heeft, *Wonderlyk geval*, het welk aldus luidt.

De Vorst van 't luchtgewelf scheen met vergulde glansfen
Aan 's hemels hooge transfen,
Zijn blanke zuster was in 't purperrood gekleed
En tot de reis gereed.
Thands blonk het starren-heir, die trouwe lijftrawanten,
Als zilvre diamanten.
De vloer van 't ruime veld was overal bespreid
Met keurig bloem-tapijt.
Het pluimgedierte zong en huppelde op en neder,
Bij 't ziel-verkwikkend weder.
De zilver-blanke Maas droeg vrolijk, fier en vlug,
De scheepjens op haar rug.
Men hoordt 't gansche koor van Bacchus lievelingen
Op schorre wijzen zingen.
Gij vond geen Bestevâer, eerwaardig door zijn baard,
Zich warmen bij den haard.

Het spinnewiel stont stil, de vrouwtjens gingen wand'len;
De Jooden t' zaamen hand'len.
Men zag en jong en oud in 't allerbest gewaad
Gedeurig op de straat.
De nooit vernoegde zorg, die dikwerf ons doet zuchten,
Moest uit de huizen vluchten.
't Was heldre zonnenschijn, men zag geen regenplas,
Toen ik te Dordrecht was.

'Er is, 't is waar, iets verrasſende in de twee laatſte regelen; maar 't treft, op ons gevoel, te flaauw. Of de Dichter wyders iets byzonders bedoeld hebbe, met de zes eerſte regelen, weeten wy niet; doch daarin ligt iets wonders, of liever is onnatuurlyks. *De Zon ſtaat reeds hoog, de purperroode Maan gaat onder, en men ziet de Starren nog helder flikkeren*: dit verſtaan wy niet. — Wat beter voldoet ons het laatſte Stukje van deezen Bundel, behelzende de volgende aanſpraak *Aan de Beminnaars der Deugd.*

O *braaven! die de deugd bemind.*
En haatlijke ondeugd overwind,
Zult wis met glorie zegepraalen:
De deugd beloont haar voedſterling,
(Tot wien ik thans dit lierdicht zing,)
En laat hem eeuwige eer behaalen.
De deugd is ſteeds zijn hoogſte goed,
Naast God, de blijdſchap van 't gemoed.

✝ ✝

Gij ſmaakt het beste heilgenot,
In 't minnen van de deugd, door God,
Het gaeloos, eeuwig Opperweezen!
God zelf heeft deeze deugd geſteld,
Tot ſieraad van een Kristen held;
Laat hier dan de ondeugd billijk vreezen;
De deugd verduurt de bleeke nijd,
En ſiert het hoofd met heerlijkheid.

✝ ✝

De deugd bezielt der burgren hart,
Daar 't alles ondeugd moedig tart,
Zij treên op versch bedauwde roozen;
Langs 't pad van nooit geſtoorde vreugd,

Heeft

Heeft niet de waare en zuivre deugd
Het uitterste geluk gekoozen?
O ja, beminnaars van dat heil,
Uw keuze kent noch maat noch peil.

✝ ✝

Is 't zoo, en is de deugd uw' lust,
Van welvaart nimmer moê gekust,
Gaa voort rechtaarte en edle braaven!
Het sombre graf, de bittre dood,
Zijn u in stervensnood geen nood.
Al word uw romp in 't stof begraaven,
Uw deugd gewijde glorienaam
Leeft hier op aard' nog door de Faam.

✝ ✝

Ei! leest gij die de deugd bemind,
En haatlijke ondeugd overwind,
Den inhoud der papiere wichtjens,
Die uit ons brein zijn voortgeteeld.
Hoe kunstloos onze Cijther speelt,
Ziet gij uit deeze kreuple dichtjens.
De deugd, de dichtkunst zette ons aan,
De deugd doet ons die toonen slaan.

De valsche Vriend, of de zegepraal der Huwelyksliefde. Tooneelspel, in drie Bedryven. Naar het Fransche van den Heer MERCIER. *Te Amsterdam by* A. v. d. Kroe, 1778. *In octavo* 84 *bladz.*

Onder schyn van Vriendschap zig in een Huisgezin in te wikkelen, en aldaar oneenigheid tusschen de Echtgenooten aan te kweeken, met oogmerk om eene eerlyke Vrouw te verleiden, is buiten kyf eene zeer haatelyke misdaad; en eene misdaad, waarvan men maar al te veel voorbeelden in de zamenleeving ontmoet. Eene misdaad gevolglyk, die een eigenaartig onderwerp is van een Zedelyk Tooneel, geschikt ter verbeteringe van 't zedelyke character der Menschen, vooral in de gewoone zamenleeving. Niet oneigen vangen hier derhalven de verzamelaars van Tooneelspellen het tweede Deel van hun *Zedelyk Tooneel* aan, met een Stukje, waar in de Heer *Mercier* dit afschuwelyke wanbedryf op eene wel-

welvoegelyke wyze ontvouwt. Hy maalt het *intriguante* character van zulke Knaapen *du bon ton*, van een basterd Fransch zaad, met de leevendigste koleuren af, in tegenoverstelling van een rechtschaapen Minnaar, die goede beginzels bezit, en van eene kuische min jegens eene hem waardige Dame blaakt. Hy doet en Man en Vrouw beiden eenigermaate als in den strik vallen; dan hy schikt den zamenloop der omstandigheden, ongedwongen; op zodanig eene wyze, dat de listige aanslag van den ondeugenden *Juller* verydeld worde, zonder kwetzing der eere van Mevrouwe *Merval*, die zig met haaren Gemaal ten vollen bevredigt; terwyl *Nerville* zyne oprechte Min vergolden vindt, door de hand van Mejuffrouw *Corbelle*. Alles strekt om de Jeugd af te schrikken van 't snoode gedrag van *Juller*, en aan te spooren tot het navolgen van den braaven *Nerville*; mitsgaders ter waarschuwinge voor Echtgenooten, om op hunne hoede te zyn, tegen een zogenaamden Vriend, die zig sterk bemoeit met hunne Huislyke oneenigheden. Deeze les geldt ter wederzyde, maar komt bovenal der schoone Sexe te stade. Als eene getrouwde Vrouw gehoor geeft, aan de medelydende klagten en inboezemingen van een Mansperfoon, die haar eenigermaate tegen haaren Echtgenoot inneemt; als zy hem, in haare Huislyke oneenigheden, om zo te spreeken, tot haaren Vertrouwden maakt, loopt haare Eer veeltyds gevaar.

De Eigenzinnige, Blyspel. Gevolgd naar het Fransche van den Heere DESTOUCHES. *Te Amsterdam by* J. W. Smit, 1778. *In octavo* 134 *bladz.*

Het hoofdcharacter van dit Blyspel, naar 't welke het zelve ook betyteld wordt, is dat van een eigenzinnig Persoon, die verstandig, goedhartig en deugdzaam, maar met dat alles in zyne bedryven zeer zonderling is, zo dat hy, eigenzinnig, van de algemeene denk- en leevenswyze afwyke. Zyn opzet is, zig alleen door de Rede te laaten leiden, in afzigte van alles wat men gemeenlyk doet, en wat men ook van zyn gedrag moge zeggen. Dit maakt hem, terwyl 't een algemeenen invloed op alle zyne handelingen heeft, byzonder een geslaagen vyand van alle mode en pragt; dat hem zelfs beweegt, om, terwyl hy zig aan eene ouderwetsche deftige kleeding houdt, zyne dienstboden op 't pragtigste naar de Mode te kleeden, om dezelve te bespotten. Hierbenevens houdt hy de Min voor eene zwakheid, en alle Vrouwen zyn, in zyne oogen, zottinnen of pronksters. Diezelfde Man intusschen wordt op eene Dame verliefd, welke zo veel invloeds op hem heeft, dat hy zig aan haare lessen onderwerpe; en overgehaald worde, om zyne eigenzinnigheden op te offeren, in zo ver-

re, dat hy, schoon hy zyne grondregels blyve goedkeuren, zig egter naar den algemeenen smaak en de gewoonte der Natie schikke, zo verre dezelve niet tot spoorloosheden overslaa. Men ziet hier des, het buitenspoorige der eigenzinnigheid, en de kragt der Min afgemaald; met eene nevensgaande aanpryzing van de gemaatigde involging der in zwang zynde leevenswyze; waardoor een Man van verstand, terwyl hy zyn goed hart betoont, en de Deugd betragt, zig hoedt, van zig buiten nood aan bespottingen bloot te stellen. Dit onderwerp ontvouwt ons dit Blyspel, met nevensgaande Tooneelen, die verschillende handelingen daar toe betrekkelyk behelzen, op eene gevallige wyze; zo dat het tevens leere en vermaake.

ZAMA, *Tooneelspel, gevolgd naar 't Hoogduitsch van den Heere* J. F. KRAUSENECK. *Te Amsterdam by* I. Duim, 1777. *In octavo* 52 *bladzyden.*

Zama, voorkomende als een Turksch Meisje, is verliefd op een Portugeeschen slaaf *Elviro*, die haar ook wederliefde toedraagt; ze is daarbenevens met medelyden aangedaan over 't slaafsche lot van een ongelukkigen Grysaart, *Ferdinand* geheeten. *Ferdinand* en *Elviro* ontmoeten elkander; zy verhaalen ter wederzyde hunne rampen, en ontdekken hunne betrekking als Vader en Zoon. Beider lot is, eerlang met andere Portugeezen gewurgd te worden. In die tydsomstandigheden treft *Zama* een Engelschen Kapitein, *Berrim* genoemd, aan, die losgeld voor zig en drie zyner Landsgenooten ontvangen had; waar op hy zyne eigen vryheid verkreeg, doch te laat voor de anderen, die reeds gestorven waren. Deeze *Berrim* wordt door *Zama* bewoogen, om 't zyne aan te wenden ter slaakinge van *Ferdinand* en *Elviro*. *Zama* is tusschen hoop en vrees; zy ontmoet *Ferdinand* en *Elviro*, welken de uitvoering van 't gedreigde vonnis oogenbliklyk verwagten. In die tedere ontmoeting verschynt *Alemhamed*, de Bevelhebber over de Slaaven, dien *Zama* voor haaren Vader hield. Hy wraakt het gedrag van *Zama* met scherpe woorden; dan intusschen had hy, die geen wreed hart bezat, en slegts uit nooddwang zyne bediening verrigtte, reeds hunne loslaating met *Berrim* getroffen, en zyn besluit ten opzigte van *Zama* genomen. *Berrim*, in vroeger tyd door *Ferdinand* uit de handen der Inquisitie gered, openbaart den ongelukkigen, hoe hy, op de kennisneeming van hun persoon en toestand, hunne loslaating bewerkt en verworven heeft. *Zama* is ten sterkste aangedaan, op 't bezef van *Elviros* vertrek naar zyn Vaderland; dan *Alemhamed* stuit ten laatste haare vervoering, door *Ferdinand* te ontdekken, dat *Zama* deszelfs Dogter is, dat hy haar als de zyne had opgevoed, om haar voor alle euvel te be-

bewaaren, en haar thans in zyne handen stelt. Deeze uitkomst vervult aller harten met verwondering en blydschap, in 't aangenaam vooruitzigt van naar hun Vaderland weder te keeren. —— Het beloop van dit Spel behelst een aantal van treffende Tooneelen, die, in eene geregelde schikking, naar den eisch der omstandigheden, natuurlyk uitgevoerd zyn. Het medelyden, de liefde, de dankbaarheid en de edelmoedigheid vertoonen zig hier ten luisterrykste.

De gevallen van een Vrymetzelaar, door hem zelven beschreeven. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht by D. Baars, *1778. Behalven de Voorberigten 629 bladz. in octavo.*

Eene aaneenschakeling van minnaaryen, ernstige en boertige ontmoetingen, doormengd met leerzaame aanmerkingen, ter regelinge van een goed gedrag; zo ten afschrik van alle verkeerdheid, als ter aanspooringe van eene braave leevenswyze. De manier van verhaalen valt wat in 't langwylige; maar voor 't overig is dit Stukje een zedekundige Roman, welks leezing haare nuttigheid kan hebben. Wat de *Vrymetzelaary* betreft, daar de tytel ons byzonderlyk toe leidt, dezelve komt 'er niet dan van ter zyde in te stade; en wel, naar 't schynt, om de Leezers te doen opmerken, dat 'er valsche en waare Vrymetzelaars zyn; welke laatsten men dan daaraan zou onderkennen, dat hunne Maatschappy op de Deugd gegrond is, en derzelver Leden een deugdzaam gedrag leiden; een onderscheidend kenmerk dat hun tot lof zou strekken; maar dat men ook in de praktyk kan vertoonen, zonder een Vrymetzelaar te zyn.

De hoopelooze Kat, klaagende Patient, Rymer, enz. Onder de Zinspreuk, Alles naar verdiensten.

Grappen te hoop, welken, naar toezegging, nog door meer anderen gevolgd zullen worden, waarby men, als 't Werkje compleet is, een algemeenen tytel (*gratis*) zal voegen. Indien ze verder iets opmerkenswaardig mogten behelzen, zullen wy 'er den Leezer nader berigt van geeven.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Inleiding in de Godlyke Schriften van het Nieuwe Verbond, door J. D. MICHAELIS. *Naar den derden en laatsten druk in 't Nederduitsch vertaald, onder 't opzicht van* G. F. C. RUTZ, *Hoogduitsch Luthersch Predikant in 's Hage. Eersten Deels, Eerste Stuk. In 's Gravenhage by* J. Munnikhuizen *en* C. Plaat in Comp. 1778. *In groot octavo* 758 *bladz.*

Voor hun, die zich bevlytigen in de beoefening van het uitlegkundige der Schriften des Nieuwen Verbonds, is dit Werk van den Hoogleeraer *Michaelis* van groote waerde; als behelzende eene reeks van doorwrogte aenmerkingen, over de voornaemste onderwerpen, die tot derzelver gesteldheid en uitlegging betrekking hebben. De daertoe behoorende kundigheden ontvouwt zyn Ed. in eene welaeneengeschakelde orde, en men ontdekt 'er alomme, zelfs daer hy zo verre van den gewoonen weg afwykt, dat velen hem niet ligtlyk zullen volgen, een Man van oordeel in: 't welk zyn Geschrift tot ene geschikte handleiding maekt, en tevens het oordeel van den Lezer scherpt.

Met den aenvang doet hy ons opmerken, hoe men de byeenverzamelde Schriften der Euangelisten en Apostelen van Jesus Christus beter benoeme met den naem van het *Nieuwe Verbond*, dan dien van het *Nieuwe Testament*; mitsgaders dat de Schryvers dier Schriften, welken toen nog nieuw en niet algemeen bekend waren, dezelven buitengemeen zeldzaem aenhalen; dat ten opzichte der Boeken van het *Oude Verbond* dikwerf plaets heeft. Na deze voorafgaende aenmerking, ontvouwt de Hoogleeraer, in dit eerste Stuk van 't eerste Deel, de volgende hoofdzaken. De echtheid der Schriften des Nieuwen Verbonds; derzelver Godlyke Ingeving; de Tael, waerin ze geschreven zyn; het ontlenen of aenhalen van plaetsen uit Schriften des Ouden, in die des Nieuwen Ver-

 bonds;

bonds; het gemis der Oorspronglyke Schriften; de wyze van derzelver gemeenmaking door Afschriften; de daeruit ontstane verschillende lezingen, 't geen 'er verder aenleiding toe gegeven heeft, en voorts hieromtrent in acht genomen moet worden. Onze oplettende oordeelkundige voorgesteld hebbende, dat men desaengaende, buiten de innerlyke kenmerken, welken ter bepalinge van de echte lezing dienen, ook gebruik maekt van uiterlyke bewyzen, of zich beroept op getuigen, brengt deze laetsten tot drie soorten: te weten, oude Griekfche Handschriften, nog ouder Overzettingen en Kerkvaders, die deze of gene lezing in hunne Schriften aenhalen. Zulks doet hem zich voorts bepalen, om van ieder dezer soorten van getuigen afzonderlyk te handelen; en wel in de eerste plaetse van de ouder Overzettingen; waervan hy een duidelyk verslag geeft, met aenwyzing van derzelver nuttig gebruik; waermede dit eerste Stuk, 't welk zo dra mogelyk van 't tweede gevolgd zal worden, afloopt. ——— Ieder dezer Artykelen behelst een groot aental van leerzame opmerkingen, zo ten aenzien van het Oudheidkundige als Letterkundige; en allen loopen ze te samen, om ons aen de hand te geven, 't geen den beoefenaren der Schriften des Nieuwen Verbonds, min of meer van dienst kan zyn. Zie hier, tot een voorbeeld uit velen, des Hoogleeraers aenmerkingen over de schryfwyze van Apostel Paulus.

„ Het schijnt, zegt hij, dat hij der Griekfche taale kundig genoeg geweest zij, schoon hij niet in de schikking en sierlijkheid van een Griek schrijft. Hij heeft in de Brieven aan de *Corinthiërs* de uitdrukkingen om satijrick, en zonder daarop te letten, op de geestigste wijze satijrick te schrijven, in zijne magt. Maar hij besteedt, niet tegenstaande dit alles, geene de minste zorgvuldigheid op de schrijfwijze, oordeelende zulks bijna te laag voor hem te zijn, en schrijft, (als ik mij van deeze uitdrukking bedienen mag,) het woord, dat hem in den mond kwam. Want hij dicteerde de Brieven, en zulks moogelijk in 't midden veeler bezigheden, en zij konden even daarom nog meer vrijheid in de taal, waarvan wij ons in redenvoeringen bedienen, behouden; hij denkt ten minsten, als geperst en wechgesleept, en dikwerf iets tusschenlassende, slechts op de zaak. Zijn manier van disputeeren zweemt niet zelden naar de kortheid der *Joo-*

den, waarbij wij zeer veel, 't welk wij uit den Thalmud kennen, moeten bijvoegen. Hij heeft ze misschien in de school van GAMALIEL geleerd. Hier uit ontstaat somtijds voor den leezer, daaraan niet gewend, een onduidelijkheid, bij voorb. Rom. IX. Hij schaamt zich in 't geheel niet, een *Jood* en *Cilicier* te zijn; en het eerste zou ook inderdaad een groote onbeleefdheid, omtrent de ééne helft der genen, aan wien hij schreef, geweest zijn; want als een *Jood*, aan *Jooden* schrijvende, moeite wilde doen, derzelver taal te vermijden, zou zulks eene halve verachting schijnen. De *Jooden* namen diergelyk eene sierlijkheid niet wel op, en JOSEPHUS werd daardoor geenzins bij hen aangenaam. De *Hebraïsmen* zijn intusschen niet zoo menigvuldig bij hem, als in eenige andere Boeken van het N. T. of zelfs bij de LXX, maar 'er straalt geduurig, zonder zulks te zoeken, meer zuiver Grieksch door: de Perioden zijn ook reeds langer, maar in 't geheel niet met eenige naarstigheid beschaafd, en dikwerf afgebrooken door lange *Parenthesen*, aan PAULUS eigen, zijnde zulks geenszins een gebrek der Hebreeuwsche taal. De haast veroorzaakt ook niet zelden eenige duisterheid, voornaamelijk wanneer dat zelfde woord, waarvan hij zich te vooren bediend had, hem nu by eene geheel andere zaak, waarvan hij spreeken wil, volgens de gewoone wetten der verbinding (*associatio*) het eerst te binnen schiet, en dus kort op malkander in twee ten eenemaal verschillende betekenissen staat.

In geval LUCAS de redenvoeringen van PAULUS te *Athenen*, en voor den Roomschen Landvoogd, Hand. XVII. 23—31. XXIV. 10. XXV. 10, 11. XXVI. 2—29. gehouden, getrouw verhaalt, gelijk met grond beweerd mag worden, dan moet de Apostel in staat geweest zijn, om zich veel sierlijker in 't Grieksch uit te drukken, zoo dra hij 'er eenige moeite toe wilde doen, dan zulks meerendeels in zijne Brieven, en in de redevoeringen voor *Jooden* gehouden, geschied is. Zijne voor deeze Heidenen gehouden redenvoeringen zijn ook wel niet geheel en al zonder Hebraïsmen, maar het onderscheid van de gewoone schrijfwijze valt evenwel duidelijk in de oogen. Dan, als PAULUS het Grieksch beter heeft kunnen spreeken, zoo moet hij nog, behalve den haast, de driftigheid van zijn temperament, en den drang van gedachten, andere redenen gehad hebben, om zich niet meêr der zuiverheid der Grieksche taal te benaarstigen.

De alreedsgenoemde, misschien, dat zulks den *Jooden*, naar welken hij zich in alle geoorlofde dingen, ten einde om ze te winnen, schikte, zou aanstootelijk geweest zijn: misschien ook, om dat het hem onbetaamendlijk, ten minsten voor een Apostel al te gering toescheen, om bij zulke waarheden van den Godsdienst, welke nooit te vooren in eene zuivere Grieksche taal waren voorgedraagen, de schepper van eene taal te worden, welke nieuw, en wel volgens de mode sierlijk was, maar alles niet getrouw, krachtig of verstaanbaar en bepaald genoeg zou uitgedrukt hebben. Hij kan van oordeel zijn, dat het veel gepaster ware, de oude uitdrukkingen van den *Bijbel*, en ook de konstwoorden der *Sijnagoge* te behouden. En als zulks eens in de eigenlijke leerstukken en leevenspligten geschied was, dan was het wel niet noodig, het overige gedeelte der redenvoering, uit hoofde van eene naauwkeurige zorgvuldigheid voor de schoonheid der taal, daarboven te doen uitmunten; en dit ook voornaamelijk daarom, vermits evenwel de schrijfwijze van PAULUS altoos zonder moeite veel beter Grieksch was, dan ergens een Boek van 't Oude Testament. Zou hij misschien iets dergelijks 1 Cor. II. 14. hebben willen zeggen?

De tegenpartijders van PAULUS, te *Corinthus*, hadden zeer veel omtrent zijnen voordrag aan te merken, en hij staat hun volkomen toe dat hij zich bij de verkondiging van 't *Evangelie*, in 't geheel niet van de *Redenaarskonst*, (van σοφιαν of ὑπεροχὴν λογȣ, van *Wijsheid* of *uitneemendheid van woorden*,) bediend hebbe, 1 *Cor*. I. 17. II. 1, 13; en dit wel daarom, gelijk hij 'er bijvoegt, om dat hij niet overreeden maar overtuigen wilde, 1 *Cor*. II. 4,5. Hij gaat nog verder en staat toe 2 *Cor*. XI. 6. dat hij zij ἰδιώτης λόγῳ *geen redenaar*. Men heeft zekerlijk uit deeze belijdenis meer afgeleid, dan PAULUS daarmede heeft willen te kennen geeven, en men verklaart dit, als of hij gelijk het *allergemeenste volk* gesprooken hadde. Men zou zich met recht kunnen verwonderen, dat PAULUS, die evenwel tot zoo veele Grooten, zelfs tot persoonen van den hoogsten rang, tot Roomsche Gouverneurs en Koningen toegang gehad heeft, nochtans daarvan zoo weinig voordeel zou gehad hebben, en laag in zijne uitdrukkingen gebleeven zijn: alhoewel ook zelfs zijne niet onaanzienlijke geboorte, (zijnde zijn vader een Romeins bur-

burger,) hem niet tot het *gemeene-volk* bestemde. Het zijn toch twee zeer verschillende zaaken: niet zuiver *Grieksch* te spreeken, om dat men een *Jood* is, en als het *gemeene-volk* te spreeken. En zou TITUS dat alleen hebben uitgeroepen, 't gene wij *Hand.* XXVI. 24. leezen, indien de redevoering van PAULUS zoo laag en gemeen in de uitdrukkingen ware geweest? Men vindt juist het tegendeel van het laage en gemeene in de redevoeringen en Brieven van PAULUS; die beleefdheid naamelijk, welke doorgaans voorkomt uit het fijnste gevoel van het onbetaamendlijke, van het aanstootelijke en grofschijnende, en nog daarenboven het gevolg is van eene groote kennis der weereld, en voornaamlijk der Grooten; zijnde het eerste het uitwerksel van zijn *Genie*, en het tweede van zijne reizen en menigvuldige verkeeringen met de voornaamste persoonen. Men leeze, den bij uitsteekendheid fijnen draai. *Hand.* XXVI. 29. en men zegge, of een Hoveling beter had kunnen antwoorden: verder *Rom.* I. 12. waar hij zich te rug trekt, vermits de uitdrukking, *U mededeele eenige geestelijke gaaven*, schoon nog zoo waarachtig en gegrond, hem evenwel niet beleefd genoeg toeschijnt. Verg. XV. 14, 15. Hij schrijft in de Brieven aan de *Corinthiërs* vol van affect, somtijds iets hard, (altoos den rechten naam verzwijgende, in welks plaats hij zich van zijnen en zijner vrienden naam bedient,) ook wel zelfs op eene gevoelige wijze satijrick, echter nooit grof, maar geduurig met eenige te rugtrekking of ontschuldiging. Wanneer hij inderdaad in een eigenlijken zin genoodzaakt is, van zichzelven iets goeds te zeggen, dan gevoelt hij het onbetaamendlijke deezer zaak, thans noodzaaklijk zijnde, op zulk eene wijze, waarvoor slechts weinigen vatbaar zijn, en verzoekt, dat men hem eens eene dwaasheid niet kwaalijk aanduide. Veele van de Uitleggers van PAULUS zijn wel goede eerlijke lieden, maar niet zoo fijn van gevoel geweest, en laaten hem dikwerf iets zeggen, dat hij wel volgens de waarheid volkomen zeggen kon, maar waarlijk nooit gezegd heeft: en ik ben gewoon als dan aan te merken, dat het misverstand alleen daaruit ontstaat, om dat aan hen dat fijne gevoel ontbreekt, volgens 't welke PAULUS zodanig iets onmogelijk zeggen konde. Deeze zaak, tot dus verre slechts aangestipt, verdiende eene breedvoeriger Verhandeling.

Ἰδιώτης beteekent doorgaans een privaat perfoon, in tegenoverftelling van iemand, die een openlijk ampt bekleedt, maar naderhand een iegelijk, in tegenoverftelling van den openlijken redenaar, bij PAULUS. 1 *Cor.* XIV. 16, zelfs den toehoorder. Ἰδιώτης λόγῳ is bijgevolg niets anders, dan een perfoon, *die in zijne woorden geen redenaar is, op geen zeker fieraad en uiterlijkheden ziet; maar alleen zodanig fpreekt, als zulks misfchien in den dagelijkfchen omgang gebruikelijk mogte zyn;* en daarom voegt 'er PAULUS terftond in tegenoverftelling bij, ἀλλ' ἐ τῇ γνώσει, in opzicht op de kennis naamlijk is PAULUS geen ἰδιώτης, maar daar in gedraagt hij zich als leeraar; hij wil echter niet gelijk wij 't noemen, *prediken*, *noch den redenaar uithangen.* Dit woord kan ook in allen gevalle de afwijkingen van de zuiverheid der Griekfche taal in zich begrijpen, dewelke wij in de fchrijfwijze van PAULUS ontdekken; want de redenaar, die behaagen wilde, zou dezelve vermijd hebben. Dan, fchoon ook deeze al niet bij hem gevonden wierden, hij kon evenwel ἰδιώτης λόγῳ ἀλλ' ἐ τῇ γνώσει genoemd worden, wanneer hij geheel en al, zonder welfpreekend te willen zijn, alleen in de vertrouwde en ongepolijste taal van het gemeene leeven wilde onderrechten. Een Profesfor op de hooge fchoolen, die niets van den kanfel of redenaars toon ontleent, noch zijne woorden zorgvuldig uitzoekt, is ἰδιώτης λόγῳ ἀλλ' ἐ τῇ γνώσει. 't Kon ook wel zijn, dat dat geen, 't welk PAULUS σοφίαν λόγυ en ὑπεροχὴν λόγυ (*redenaarskonst* en *hooge woorden*) noemt, en welke zijne vijanden aan hem niet gewaar werden, niet ten eenemaal onberispelijk, maar eigenlijk pedanterie van *Griekenland*, dat zijnen ondergang naderde, en welke pedanterie door den Jood werd opgevolgd, zou geweest zijn. 't Was een ziekte der Grieken, dat zij overal den redenaar wilden fpeelen, (daar van daan de onverfchoonlijke dwaasheid der beste Historiefchrijveren, dat zij hunne Helden laaten fpreeken, 't gene zij niet gefproken hebben, noch fpreeken konden; en al hadden zij 't ook gefproken, niemand kon nagefchreeven hebben: de belachelijkfte misflag van de wereld, dien ooit eenig Historiefchrijver pleegen kan:) dan deeze ziekte werd nu nog erger na 't verlies der burgerlijke vrijheid, of werd ten minften veel walgelijker. De waare welfpreekendheid is een dochter der vrijheid en der befchaafdheid des volks; maar die was

voor-

voorlang in Griekenland verdweenen, en in derzelver plaats de redenaarskonst der enkele schooloeffeningen, welke nooit onberispelijk, nooit vrij van pedanterie is, opgekomen. Mogelijk hield nu de trotsche tegenpartij van PAULUS diergelijke *declamationes*, predikatien, of hoe 't ding genaamd mag worden, en werd van de onkundigen met verbaasdheid aangezien. Dit zou zelfs als dan een misslag zijn, wanneer wij aan anderen lessen in de welspreekendheid geeven, en dan deeze redevoeringen op den leest van verscheidene willekeurig gegeevene konstelijke wetten, wilden schoeijen."

Proeve van Aanmerkingen, over het regt en onregt gebruik der H. Schrift, voornaamlyk in het behandelen van de practyk der Godzaligheid. Door C. SWAVING, *Predikant te Westbroek. Tweede Stuk. Te Utrecht by de Wed.* J. v. Poolsum *en* A. v. Paddenburg 1778. *Behalven de Voorreden* 196 *bladz. In gr. Octavo.*

Op ene dergelyke wyze als 'er in 't eerste Stukje gehandeld is, over het recht en onrecht gebruik der *overzettingen en grondtalen*, mitsgaders over dat der *woorden en spreekwyzen* (*), zo is het tegenwoordige ingericht, om zulks na te gaen, met betrekking tot den *Oosterschen Styl*; zo ten aenzien van het groote en verhevene, als ten opzichte van het schoone en cierlyke. Vermits de Styl der Oosterlingen zeer veel van onzen Europischen verschilt, byzonder dikwerf overhelt tot grootspraken, en stoute leenspreuken, die daerenboven meerendeels ontleend zyn van de gewoonten, zeden en gebruiken der Oosterlingen, zo is 't niet zeldzaem te ontdekken, dat men, by mangel van zulks behoorlyk in acht te nemen, zeer grove feilen begaet, in 't verklaren en gebruiken veler Oostersche spreekwyzen der Heilige Schriften. Dit den Lezer onder 't oog te brengen, en hem daerdoor, met betrekking tot dit onderwerp, oplettender te maken, door hem het recht en onrecht gebruik van zodanige voorstellingen te doen zien,

(*) Zie *Hedend. Vaderl. Letter-Oef. VI. D. bl.* 574.

zien, is het hoofdbedoelde van den Eerwaerden *Swaving*; waer toe hy, even als ten opzichte van het voorgemelde, een oordeelkundig gebruik van verscheiden misvattingen maekt, met aentooninge, dat zeer veele spreekwyzen der Heilige Schryveren ene gantsch andere betekenis hebben, dan die, waerin ze veelal gebezigd worden. ——— Uitdrukkingen, waerin een Israëliet niet kon mistasten, om dat hem het taeleigen of de gewoonten der Natie overbekend waren, kunnen by een Europëer, als hy zulks niet gadeslaet, ene gantsch verkeerde betekenis verkrygen; en de gewoonte hangt 'er somtyds dermate het zegel aen, dat men de rechte betekenis geheel verlieze. Een treffend voorbeeld hier van, uit vele anderen, verleent ons de Autheur in de volgende aenmerking.

„ Ieder Israëliet, zegt hy, wist zeer wel, wat de ware zin en mening dezer belofte was, welke God door Ezechiel doet, H. XX. 37. *Ik zal u onder de roede doen doorgaan.* Deze belofte nu wordt ten eenemaal verkeerd gebruikt, als men ze toepast op de Godlyke tugtroede. Want, hoewel deze, door Godlyke genade geheiligd zynde, het nut der kerke bevordere, egter wordt hierop in 't geheel niet gedoeld. De Heer dreigt hier geen tugtroede. Niets minder dan dat. Maar belooft, dat Hy de zynen gunstig zal gadeslaan, voor de zynen aanneemen en erkennen, hen heiligen en onderscheiden als zyn hoogst bemind eigendom. Met zinspeling op een gebruik, 't welk onder Israël genoeg bekend was, behoorende tot den veehandel, en wel tot het klein vee. ——— Men plagt de Schapen dikwils te tellen, om gerust te zyn, dat 'er geen vermist wierden, en, gelyk de Jooden berigten, in het heffen der tienden, elk tiende Schaap, met eene roede, welker spits met verw (menie) bestreken was, te tekenen (*). En dat de Godspraak hierop, althans niet op de tugt-maar tel-roede het oog had, blykt ten vollen uit het geen 'er aanstonds by den Propheet op volgt: *ik zal u brengen onder den band des verbonds.* Waaruit middag klaar blykt, dat het evenvoorgaande geen bedreiging van tugtroeden, maar eene belofte zy. Eene belofte van Gods gunst in het verkiezen van de zynen tot het gezegend bontgenoot-

(*) Zie *Carpzov. Apparatus. p.* 623.

nootschap met Hem, en van zyne herderlyke zorg en getrouw opzigt over hen, ten einde niemand hunner verloren ginge".

De Eerwaerde *Swaving* heeft niet ongepast, by manier van eene Voorreden, voor dit Stukje geplaetst, ene navolging der Verhandelinge van den beroemden *Rivet*, over *de welsprekendheid der* H. S. te vinden in zyne *Op. T. II. p.* 1026 *Isagoge in S. S. Cap.* 28. Men zal dezelve met vrucht kunnen doorbladeren, om een middenweg te leeren houden, tusschen hen, die de schryfwyze des Godlyken Woords oneer aendoen, en dezulken die in dit point te verre gaen.

Proeve over de Waarheid, de Vryheid, den Souverein, het Vaderland, den Godsdienst en het Geluk: behelzende een klaar en kortbondig vertoog van de billykste en voordeeligste Staatkunde, voor Overheden en Onderdaanen, om een vry Volk waarlyk gelukkig te maaken. Door A. TREMBLEY. *Uit het Fransch vertaald. In 's Gravenhage by* J. du Mee 1778. *In groot octavo* 104 *bladz.*

Nopens de hieropgemelde gewigtige onderwerpen geeft de Heer *Trembley*, in deze zyne Proeve, bedenkingen aen de hand, die de ernstige overweging van Overheden en Onderdanen verdienen. Zy zyn, 't is waer wel inzonderheid geschreven, met betrekking tot de onenigheden en onlusten, die voor enige jaren het Geneefsche Gemenebest ongelukkig maekten; doch ze zyn in dier voege opgesteld, dat ze, in alle omstandigheden, vooral onder een vry Volk, van ene wezenlyke nuttigheid zyn. Hy boezemt den Lezer ene zuivere zucht in voor de beminnelyke Waerheid; doet hem de heuchelyke Vryheid ten hoogste waerderen; leid hem op tot een rechtmatig bezef van de onderlinge plichten der Overheden en Onderdanen; noopt hem tot het behartigen van de ware Liefde voor 't Vaderland; spoort hem aen tot het betrachten van den Godsdienst; brengt hem overtuigelyk voor den geest, waerin het Geluk van den Staet gelegen zy, en hoe ieder Ingezeten, terwyl hy 'er zyn eigen Geluk door bewerkt, het zelve ter harte hebbe te nemen. De Heer *Trembley* trekt dit alles eindelyk te samen; waerschouwt zyne Landsgenooten te-

gen de jammerlyke gevolgen van een ongegrond mistrouwen op de Regering, en vermaent hen ten ernstigste tot eendrachtigheid. —— Men hoore zyne zamentrekkende voorstelling, die waerdig is aller gemoederen ingeprent te worden.

„ De Deugd, die eene vrucht van den Godsdienst is, de Deugd, die door de Waarheid verlicht wordt, is het beginsel van het Geluk der Maatschappyen; zy veroorzaakt de aangenaamheden van het Vaderland. Zy is het groote beginsel, dat de Vryheid aan het welzyn van de Staaten kan dienstbaar maaken, en dat alleen den Souverain en den Onderdaan kan doen medewerken tot Geluk van het Vaderland. Als men zich van dit beginsel verwydert, 't welk zoo gelukkigen invloed heeft op den geest en op het hart, dan is men ras verdwaald; dan wordt men overgegeven aan valsche bespiegelingen en aan gevaarlyke driften, die het ongeluk van het Vaderland uitmaaken. Daar van daan die vergrootende denkbeelden over de Burgerlyke Vryheid, over de Voorregten van den Souverain, en over de regten van den Onderdaan, welken zo veele kwaade instellingen hebben voortgebracht, welken zoo veele goede vastſtellingen hebben doen verlooren gaan, en de bron geweest zyn van zoo veel ellenden in het menschelyk geslacht.

„ De groote grondregel van ieder Burger moet dan wezen, dat hy den Godsdienst, de Waarheid en de Deugd tot leidslieden neeme, in welke omstandigheden hy zich bevinden mogt: deeze zullen hem op den weg der waare eere en van wezentlyk Geluk geleiden: hy zal verzekerd wezen, dat hy ten minsten door zyn voorbeeld nuttig zy: en wat is 'er in de Maatschappy nuttiger, dan het Voorbeeld, en dat meer invloed heeft op het Geluk van de Ingezetenen en van den Staat?

„ De zachtzinnigheid, de bedaarheid, de wysheid, die gebooren worden uit de invloeden van den Godsdienst en de Deugd, kunnen alleen in een Staat die vereeniging, die vrede voortbrengen, die men door het woord Eendracht uitdrukt, die het schoonste denkbeeld opwekt, daar de ziel van een Burger meede vervuld kan zyn. De Burger met dit denkbeeld ingenomen, en met de schoone gevoelens, welke daaruit gebooren worden, heeft niet nodig, ten einde een Staatkundige te zyn, bekwaam om krachtdaadigen invloed op het Geluk

van

van den Staat te hebben, dat hy eene diepe kennis verkryge van de kunst om te regeeren en van de wetten. De kalmte en de zachtzinnigheid van zyne ziele zullen altyd aan de Waarheid een vryen toegang verleenen: hy zal ongenaakbaar zyn voor de driften, die men 'er maar al te veel zoekt in te voeren, om 'er de Waarheid uit te dryven: zyn hart, door een regten geest bestuurd, zal zich niet overgeeven dan aan de toegenegenheid, de vereeniging, de bedaardheid, welke zoo betaamendlyk zyn voor den mensch, als hy de schoone geneigdheden volgt, waarmede zyn ziel begaafd is. Hy zal het vertrouwen en het mistrouwen behoorlyk weeten te plaatsen, en hy zal daardoor tot dien trap van wysheid komen, welke den Burger in staat kan stellen, om de pligten jegens het Vaderland, zelfs in de ongemakkelykste omstandigheden, wel te vervullen".

Reedenvoering, uitgesprooken voor de Universiteit van Dublin, op den 13 *December* 1776, *den dag, door Hoog-Gezag, afgezondert, tot een Algemeenen Dank-Vast- en Beedendag, door* TH. LELAND *D. D. Oud lid van 't Collegie der H. Drieëenheid, en Prediker der Parochie van St. Anna. Uit het Engelsch vertaald. Te Utrecht by* A. v. Paddenburg 1778. *In groot octavo* 32 *bladz.*

Ene zeer welgepaste Redenvoering in die omstandigheden, in welken Engeland zich diestyds bevond, op zodanig ene wyze ingericht, dat ze wel aengemerkt moge worden, als een geschikt model van Leerredenen, wanneer een Land aan Burgerkrygen onderhevig is. Zonder zich in te mengen in het Staetkundige, zonder driftige verwytingen en onbezonnen bestraffingen voort te brengen, vestigt hy de aendacht zyner Toehoorderen op de ongelukkige gesteldheid van het Ryk, schetst hun op een manlyken trant de verkeerdheden, die onder hen, zo in hoogen als lagen staet, heerschen, en vermaent hen ten ernstigste tot boetvaerdigheid, en betrachting van hunnen plicht.

De noodzaaklykheid tot het gezet en aanhoudend gebruik maaken van de Godlyke Openbaaringe, aangedrongen ter waarschouwinge tegen het thans bedrieglyk ten troone voeren van onze zedelyke Deugd, als de ziel van het Euangelie, en ter opspooringe tot het verkrygen van deszelfs waare eindoogmerk. Door H. LUSSING, Mz. *Te Amsterdam by* J. Wesfing, Wz. *en* M. de Bruin 1778. *In groot octavo* 47 *bladz.*

In dit Geschrift geeft de Heer *Lussing* ene ontvouwing van de verplichting der Christenen, om een behoorlyk gebruik te maken van de Godlyke Openbaring. Wat hy hier door bepaeldlyk verstae geeft hy te kennen, als hy zegt, dat het geene hy daeromtrent breeder voorgesteld had, hierop uitkomt. „ Dat zij, „ die behoorlijk gebruik van de Openbaaring zullen „ maaken, dezulken zijn, die zichzelven willen leeren „ kennen, en met eenen nederigen geest voor Gods „ woord beven; welk beven daarin bestaat, dat men, „ vervuld met diepen ootmoed, God daarin hoore „ spreken, wat Hij verklaart, wat zijne heilige wille, „ en welke de van Hem verordende Heilweg zij; dat „ men dit verneme, met een hart aan de eene zijde „ getroffen uit de erkentenis dat God, die al onze liefde „ waardig is, zo jammerlijk van ons versmaad werd, „ en aan den anderen kant, heilbegeerig, niet slechts „ naar genade, maar naar de vereeniging met God, om „ Hem tot eere te zijn, en te voldoen aan het oog„ merk onzer scheppinge". —— Onze Autheur recht bezeffende, dat velen hierin te kort schieten, leid zyne Lezers op tot een zelfsonderzoek, en ter nasporinge van 't geen 'er vereischt word, tot het verkrygen van het waere eindoogmerk, terwyl hy de verplichting tot dat gebruik van de Openbaring gemoedlyk aendringt. —— Volgens den Tytel van dit Geschrift, doet hy zulks ook wel byzonder met dat oogmerk, om een ieder *te waarschouwen tegen het thans bedriegelijk ten troone voeren van onze zedelijke Deugd, als de Ziel van 't Euangelie.* Dan vraegt men ons, wat hy hier mede bepaeldlyk op het oog hebbe, zo moeten we betuigen zulks niet wel te verstaen; na ene herhaelde lezing van dit Geschrift hebben we 'er niet uit kunnen op-

opmaken; tegen welke foort van denkwyze, in 't midden van de verfchillende gevoelens der Christenen, hy 't in dezen opzetlyk heeft. 't Is zeker dat hy geen loochenaers der Godlyke Openbaringe bedoelt, hy fpreekt van en tot menfchen, die de Godlyke Openbaring erkennen, en zich verplicht achten tot een Godzaligen wandel; die betuigen, dat zy niet altoos uit een rein beginfel werken, dat ze zondaers zyn, en door het geloof, op Gods genade in Jezus Christus, als hunne Heiland ter erlanginge der eeuwige gelukzaligheid, hoopen. 't Zyn derhalven Christenen, die hunne hoop op de eeuwige gelukzaligheid niet vestigen, op hunne zedelyke deugd, maer op Gods genade in Jezus Christus: en hoe dezulken gezegd kunnen worden, *de zedelijke Deugd bedrieglijk ten troone te voeren, als de Ziel van 't Euangelie*, vatten wy niet. 't Komt ons voor, dat de Heer *Lusfing* zich klaerder op den Tytel had behooren uit te drukken, of ten minften het gevoelen, waertegen hy ons wil waerfchouwen, onderfcheidenlyker in zyn Gefchrift voorgedragen of ontvouwd moest hebben. Als men iemand waerfchouwt kan men zich niet wel te duidelyk uitdrukken; en men behoort vooral niet in 't wilde te fchermen, als, men zich aenkant tegen ene leer, welke *bedrieglijk ten troon gevoerd word.*

Heelkundige Mengelſtoffen, *door* DAVID VAN GESSCHER, *Heelmeester van het St. Pieters Gasthuis, te Amſterdam, Lid van de Hollandſche Maatſ. enz. enz. Te Amſterdam by* F. de. Kruiff, 1778. *In groot 8vo. 390 bladz.*

Deeze Mengelftoffen, door den zeer kundigen Heelmeester, den Heer VAN GESSCHER, wiens yver en fchrander doorzicht veel, ter bevordering van de Heelkunde in ons Vaderland, toebrengt, uitgegeeven, beftaan uit onderfcheide afzonderlyke Verhandelingen. — De eerfte bevat oordeelkundige aanmerkingen over den tegenwoordigen Staat der Steenfnyding. De geleerde Schryver geeft daarin eene befchryving van de verfcheide wyzen van Steenfnyden, die hedendaags door de beroemdfte Heelmeesters geoefend of voorgefteld

zyn.

zyn. Hy vergelykt de eene met de andere wyze, en toont aan, waarin haar voor- of nadeel bestaat. Hy pryst voornaamelyk aan, de wyze van Steensnyding van den beroemden Heer LOUIS, ons door den Hooggeleerden Heer CAMPER, in 't Zesde Deel van dit Werk, in een Brief, medegedeeld Men vindt reeds, zo als wy onderricht zyn, de goede gevolgen van deeze wyze van Bewerking, door een voorbeeld, in één van de voornaamste Steden in ons Vaderland bevestigd. Voor 't overige vindt men in deeze Verhandeling, met veel keuze, byeen verzameld, de verscheide wyzen van Steensnyding, 't geen men niet, zonder veel moeite, uit verscheide Werken, zoude opzoeken. De oordeelkundige aanmerkingen van den Auteur hier over zyn ook van belang. ——— De twee volgende Verhandelingen zyn over de ziekten der Oogen: de eerste over die der Oogleden, en de tweede over die van den binnenhoek der Oogleden: men ziet daaruit de kundigheid der Ouden, in 't kennen en geneezen deezer gebreken. ——— Vervolgens deelt de Auteur eenige *Brieven* mede, waarin hy tragt te beweeren, de *nutteloosheid* der kunstbewerking in de Knoest-en Kreeftgezwellen: dit gevoelen loopt tegen de gemeene stelregel in de kunst aan, en zal daarom te meer de aandagt der Heelkundigen tot zich trekken. De Heer VAN GESSCHER geeft zich niet op als de uitvinder van dit gevoelen; maar erkent edelmoedig den schranderen en kundigen Heelmeester, den Heer HUSSEM, daar voor. ——— Hy stelt dat de gemelde gezwellen altoos van *inwendige* (en van geene *uitwendige*) oorzaaken oorspronglyk zyn, 't welk hy door verscheide voorbeelden en bewyzen zoekt te staaven. Hierop steunt voornaamlyk zyne verwerping, van de wegneeming die door 't Mes geschied; dewyl de inwendige oorzaaken, die 't ongemak voortgebragt hebben, na de wegneeming, blyven voortduuren, zo hernieuwd zich altoos, na de bewerking, 't Kreeftgezwel, of 'er ontstaan andere doodelyke ziekten in plaats. Hy beroept zich op de ondervinding, zo van hem zelfs, als van verscheiden zyner vrienden, en brengt, tot staaving van dit gevoelen, bewyzen by, die een ernstige overweeging verdienen. Men moet erkennen, dat 'er verscheide wegneemingen van kreeftgezwellen, door voornaame meesters, geschied zyn, al-

waar

waar schielyk daarna de droevige kwaal zich met nieuwe woede verhefte; wy oordeelen evenwel 't veiligst, ons oordeel hierover op te schorten, en eerst nog eenige verdere ondervinding af te wagten. —— In een volgende Verhandeling geeft hy op zyne heelwyze van de ontwrigtingen van 't dyebeen, en van de breuken van den hals en draaijer van 't gemelde been. Men moet bekennen dat de Heelkunde tot nog toe gebrekkelyk in dit stuk geweest is, dewyl deeze ontwrigting en breuken, zonder verminktheid, niet konden geneezen worden. De Heeren DUPOUI en FABRE hebben beweerd, dat de ontwrigtingen van 't dyebeen, door van de gewoone wyze af te wyken, konden hersteld worden. De Heer VAN GESSCHER beproefde deeze wyze van herstelling, en vondt dezelve by uitneemenheid te voldoen, in de herstelling der ontwrigte geleeding te bewerken. Het voornaamste was, vervolgens, 't herstelde in zyn plaats te vestigen, geduurende den ganschen tyd der geneezing. De Schryver heeft tot dit einde een verband uitgevonden, waarvan hy een nauwkeurige beschryving mededeelt: hiermede heeft hy zyn oogmerk bereikt, en de geneezing, zonder verminking, te weeg gebragt. Dit is een verbetering van groot belang in de Heelkunde. —— Ten laatsten geeft hy eene beschryving der veerkragtige hars van *Cayenne*, en van derzelver gebruik in de Heelkunde: hier toont de schrandere Auteur ook zyn vindryken geest, in eene verbetering van de Catheters, van deezen veerkragtigen Hars gemaakt.

Natuur en Wiskundige Verhandeling over het aanleggen en versterken der Dyken, door M. P. V. BLEISWYK, *thans Raadpensionaris van Holland en Westfriesland. Uit het Latyn vertolkt, en met aanmerkingen vermeerderd en opgehelderd, door* J. ESDRÉ, A. L. M. Ph. Dr. *Te Leyden by* J. le Mair, 1778. *Behalven het Voorwerk* 294 *bladz. In groot octavo.*

De Hoog-Edele Heer *van Bleiswyk*, die, gelyk het gewoonlyk met uitmuntende Verstanden gaat, al in zyne vroegere jaaren toonde, dat hy geschikt was, om een Man van meer dan gemeene kunde en bekwaamheid

heid te worden, gaf deeze Verhandeling reeds in den jaare 1745, in de Latynsche taale, aan den dag; en had het genoegen van deskundigen daarmede te behaagen. In het eerste gedeelte handelt hy over de Dyken in 't algemeen, en derzelver spyze; geevende eene weloverdagte natuurkundige ontvouwing van de verschillende soorten van stoffen, die aan de Dyken gebezigd worden, met oordeelkundige bedenkingen over derzelver rechte gebruik. Voorts verleent hy ons eene gezette overweeging van 't geen men in agt heeft te neemen, omtrent het aanleggen en versterken van Dyken, die opgeworpen worden (1), tegen stilstaande Wateren, welken hier alleen in aanmerking komen, voor zo verre zy met hun gewigt naar alle zyden persen, zonder dat ze door eenige kragt van winden bewoogen, of tot golven aangezet zyn (2): tegen loopende Rivieren, aan welker voortstroomende Wateren de Dyken wederstand moeten bieden: en (3) tegen eene Zee, die, door eb en vloed, en door de kragt der winden, in beweeging gebragt wordt. Onder deeze drie hoofden betrekt zyn Hoog-Edele zeer geschiktlyk alles, wat omtrent de verschillende soorten van Dyken, in de onderscheiden omstandigheden, opmerking vordert. Ieder derzelven afzonderlyk nagaande, verledigt hy zig, tot eene wiskundige voordragt van de grondregelen, naar welken men zig omtrent elk deezer soorten te gedraagen heeft; mitsgaders tot eene natuurkundige ontvouwing van 't geen tot dit onderwerp betrekking heeft. Agtervolgens die schikking behelst deeze Verhandeling eene doorloopende Theorie, of eene Samenstelkundige ontvouwing van 't geen tot het aanleggen en versterken van Dyken behoort, met aanmerkingen over het practicaale gebruik van alles; dat zeer geschikt is ten algemeenen nutte, om daarin op vaste gronden werkdaadig te zyn. —— Zulks bewoog den oefengraagen *Esdré* dezelve, op gunstig verlof van den geagten Schryver, in 't Nederduitsch te vertolken, en met eenige aanmerkingen te vermeerderen, die hem ter eere strekken. Zyn Hoog-Edele naamlyk had dit alles voorgedraagen in eene Academische Verhandeling, die hem te eng beperkte om breedvoerig uit te weiden; 't welk hem deeze en geene kundigheden deed vooronderstellen, of slegts beknoptlyk melden, die anders wel eene uitgebreider ontvouwing vereischt zouden hebben.

Hier-

Hiertoe nu heeft de Heer *Esdré*, by deeze Nederduitsche vertolking, de hand aan 't werk geslagen; waardoor hy dit Stuk, ten dienste zyner Landgenooten, van eene algemeene nuttigheid gemaakt heeft. —— Behalven eenige ophelderende inlassingen in den Tekst zelven, heeft hy 'er aanmerkingen bygevoegd, die ter nadere verklaaringe of ten beteren verstande van des Autheurs bewys, en de vooronderstelde natuur- en wiskundige gronden, strekken. Daarbenevens gaan etlyken dier Aantekeningen bepaaldlyk over de Practyk; waaronder 'er voorkomen, die tot nog niet gemeen gemaakt zyn; welken de Heer *Esdré*, gelyk hy meldt, magtig geworden is, door raad te pleegen met zulken, die in deeze Kunst bedreeven waren. Aan zodanig eene hand is hy inzonderheid verschuldigd, een zeer wel uitgevoerd Stukje, 't welk hy, aan 't einde van dit Geschrift, in zyn geheel geplaatst heeft; behelzende een nauwkeurig berigt, nopens het aanleggen en opbouwen van Dyken in 't algemeen, met eene berekende begrooting der gewoone kosten; waar van zig de Besteeders en Aanneemers van Bestekken van Dykwerk met vrugt kunnen bedienen.

Merkwaardige berichten ter opheldering der geheime geschiedenis van het Menschlyk Verstand en Hart, getrokken uit de Archiven der Natuur. Uit het Hoogduitsch van den Heer WIELAND. *Te Amsterdam by* M. Schalekamp, 1778. *Behalven het Voorwerk* 375 *bladz. in octavo.*

Naar uitwyzen van de Archiven der Natuur, door den Heer *Wieland* beschouwd, is de *onbeschaafde mensch* een gezellig schepzel, dat zig door zyne zinnelyke aandoeningen en instinct laat leiden; hy kan in die onbeschaafdheid voor zig zelven gelukkig leeven; doch naarmaate zyne gezelligheid zig wyder uitbreide; en dus maatschappyen vorme, loopt hy gevaar van door zyne onbeschaafdheid ongelukkiger te worden; en welken trap van geluk hy ook daarin zou mogen bezitten, hy kan dat geluk niet bereiken; 't welk de *beschaafde mensch* in eene welgeregelde maatschappy, schoon niet vry van alle gebreken, erlangt; des de staat van den *beschaafden mensch* ver boven dien van den *onbeschaafden* te schatten zy. De be-

bewyzen en bescheiden hiervan deelt ons de Heer *Wieland* mede, in eene reeks van wysgeerige bedenkingen, waartoe hem het verhaal der lotgevallen van *Koxkox*, uit eene groote Mexicaansche overstrooming, naar 't eerst toescheen, alleen overgebleeven, aanleiding geeft. 's Mans hoofdbedoelde, gelyk hy zelve getuigt, is, „ zig de „ zaak der menschlykheid aan te trekken, tegen allen, „ welken haare waare trekken wanstallig maaken, en „ kwalyk affchetsen, 't zy door den mensch te veel te „ vernederen; of te veel te verheffen". Onze vernuftige Schryver heeft dit onderwerp, van de eene en andere zyde, op eene overtuigende wyze behandeld; terwyl hy de stroefheid van den Wysgeer, door de leevendigheid van den Romanschryver, gelenigd heeft. —— Zie hier, wat hy den Heer *Rousseau*, die zig in dit geschil boven allen beroemd gemaakt heeft, toestaat, en hoe hy de voordeelen der beschaafde Maatschappy tegen dien Schryver verdeedigt.

„ De staat der Wilden is de waare jeugd der Waereld, zegt *Rousseau*, en alle de verdere vorderingen zyn wel, naar den uiterlyken schyn, zo veele stappen geweest tot de *volmaaking* van den *byzonderen* mensch, maar inderdaad tot *verval*, tot *mismaaking* en tot *uitputting van het geheele geslacht!*"

„ Juist het tegendeel, Mynheer *Rousseau!* De vereeniging der menschen tot groote Maatschappyen is in veele dingen nadeelig voor den byzonderen mensch; maar zy bevordert daarentegen de volmaaktheid van het geslacht."

„ De *beschaafde mensch* is niet zo sterk, niet zo gezond, niet zo behendig, niet zo vry, niet zo te vreden met zynen toestand als de *wilde Mensch.* —— Dit is waar ten opzichte van het grootste gedeelte der *byzondere persoonen* in den eenen en in den anderen staat. *Rousseau* zelfs heeft dit zo klaar aangetoond, als men het maar zou kunnen begeeren."

„ Doch de *beschaafde mensch* weet van zyne vermogens een oneindig beter gebruik te maaken; hy is oneindig bekwaamer om zyne welvaart van duur te doen worden; hy weet zich oneindig meer vermaaken te verschaffen; hy opent voor zich duizend nieuwe bronnen van gelukzaligheid, welke den *wilden mensche* gantschelyk onbekend zyn; hy is oneindig meer Heer van de Natuur,

enz.

enz. —— Alle deeze dingen zyn meer of min onwaar ten opzichte van de meeste byzondere menſchen, en waar ten opzichte van het gantſche geſlacht."

„ De Heer R. heeft dus eene valſche aanmerking gemaakt; en indien men zich over iets by deeze zaak kan verwonderen, zo is het daarover, dat hy dezelve kon neerſtellen, zonder te bemerken, hoe weinig zy de proef kan uitſtaan."

„ Nooit zal onder de Wilden, of eenig ander klein volk, het welk nog niet verre van den *oorſprongkelyken ſtaat* afgeweken is, een *Palladio*, een *Raphaël*, een *Erasmus*, een *Galileï*, een *Corneille*, een *Metastaſio*, een *Locke*, een *Shaftesbury*, een *Montesquieu* gevormd worden. —— En wie kan zo onweetend of zo onredelyk zyn, om de groote voordeelen niet te belyden, welke ſlechts van tien dergelyke mannen zich ongevoelig over geheele Natien verſpreiden, en met ter tyd over het geheele geſlacht zich zullen uitbreiden."

„ Behoeften en *talenten* groeijen aan, en worden beſchaafd in *groote* of ten minſte *naar om hoogſtreevende* maatſchappyen (*), door eene wederzydſche werking op elkander, tot in het oneindige. De liefde tot het gemak en tot het vermaak, de begeerte om zich in achting te brengen, en om invloed te hebben, —— om de voordeelen te genieten, welke daarmede gepaard gaan, — (want wie van ons geeft om de achting der *Japanneezen?*) noopt honderduizenden tot eene inſpanning van hunne vermogens, welke het geheel voordeel aanbrengt; en dus word door het fraaiſte *mechanismus* der Natuur het *principium der traagheid* zelf, wiens zwaarte den wilden tot de dieren om laag trekt, in de burgerlyke maatſchappy eene *bron van werkzaamheid*."

„ Zonder vereeniging van kleine maatſchappyen tot groote, zonder onderlinge gezelligheid der Staaten en Natien, zonder de ontallyke *ſaamenſchokkingen* der verſchillende belangen van alle deeze groote en kleinere *ſystemas van menſchen* (†), ſluimerden de edelſte bekwaamhe-

„ (*) De oude Griekſche *republieken* waren van de laatſte ſoort."

„ (†) De Schryver, de ſtaaten *ſystemas* van menſchen noemende, gebruikt het woord *ſystema* hier in dien zin, volgens welken men zegt het waereld-*ſystema* (*Systema mundi.*) *Vertaaler*."

heden van onze natuur eeuwig onontzwachteld in den *embryo*."

„ Zonder haat kwam het verſtand des menſchen nooit tot rypheid; zyn ſmaak bleef altoos ruw, zyn gevoel altoos dierlyk. Met verbaasde oogen zou hy den met ſtarren bezaaiden hemel aanſchouwen, zonder eens den inval te krygen, dat hy in ſtaat is, om de innerlyke beweeging van deeze onmeetelyke ronddraaijende *machine* te berekenen. Zyne ſtem zou nooit een middel geworden zyn, om zynen geestigſten gedachten een lichaam te geeven, en om de zachtſte aandoeningen van zyn hart aan anderen verſtaanbaar te maaken. Duizend verwonderlyke kunſten zouden, bedolven leggende in zyn brein, door zyn log vernuft niet ontdekt geworden, en voor zyne ongeoeffende hand ondoenlyk gebleven zyn. De *Muſen* hadden zynen geest niet verſierd, de *Gratiën* hadden zyne vermaaken niet veredeld, en de *Weetenſchappen* hadden hem niet den weg geweezen, om de geheele Natuur aan zich te onderwerpen. Wat voordeelen voor het geſlacht! Hoe is het mogelyk dezelve te ontkennen?"

„ En hoe weinig komen daartegen in aanmerking de toevallige ongemakken, welke met den gezelligen ſtaat gepaard gaan, wanneer wy bedenken, dat in de gemelde weldaadige oorzaaken der ongemakken ook teffens de beste middelen, om deeze te voorkomen, gelegen zyn; dat, volgens de natuur der dingen, gelyk de eerſte klimmen, in dezelfde evenredigheid de laatſten verminderen; en dat ieder ſtap, welken wy tot de volmaaking van het geſlacht doen, eene bron doet opdroogen van *phyſiſche* of zedelyke ongemakken, welke der algemeene gelukzaligheid in den weg ſtonden."

„ Het is de waarheid, alles wat van den *Egyptiſchen Hermes* af, door de verſtandigſte en werkzaamſte geesten, door de *Helden*, door de *Wetgeevers*, door de *Uitvinders*, door alle ſoorten van *Geniën*, door alle ſoorten van dryfveeren der zedelyke waereld, *tot het algemeene geluk van het geſlacht*, tot heden is uitgewerkt geworden, beſtaat ſlechts in afgebroken ſtukken, in bouwſtoffen, welke ten deele nog ruw, ten deele min of meer bewerkt, in voorraad liggen. Maar het is teffens de waarheid, dat deeze bouwſtoffen ſlechts wachten op de vereeniging van *gunſtige* toevallen, met de overeenſtem-

men-

mende werkzaamheid van *groote zielen*, om tot het eenigste werk, dat waardig is, om ieder gevoeligen en denkenden geest te bekooren, tot den bouw van eenen *algemeenen tempel der gelukzaligheid van het menschelyk geslacht*, gebruikt te worden."

Wysgeerige en Staatkundige Geschiedenis van de Bezittingen en den Koophandel der Europeaanen in de beide Indien. Uit het Fransch vertaald. Zesde Deel. Te Amsterdam by M. Schalekamp, 1777. *Behalven den Bladwyzer* 386 *bladz. in gr. octavo.*

Na in het vierde en vyfde Deel in den Amerikaanschen Archipel, op en rondsom eene menigte van Eilanden, gezworven te hebben, zet de Heer *Raynall* thans den voet op de vaste Kust van Noord-Amerika; om ons, in dit zesde Deel, een verslag te geeven van de Bezittingen der Franschen en Engelschen in dat uitgestrekt Gewest; het welk in 't zevende Deel, ter voltrekkinge van 't geheele Werk, vervolgd zal worden. Dit Deel behelst des eene beschryving van Canada, het Royaale Eiland, Louisiana, Hudsons Baay, Terre Neuf, Nieuw Schotland, Nieuw Engeland, Nieuw Jork en Nieuw Jersey; blyvende die der overige Engelsche Bezittingen tot het volgende Deel uitgesteld. —— Onze Autheur gaat hier na, wat den Franschen en Engelschen aanleiding gaf, om de ontdekking der nieuwe Waereld noordwaards voort te zetten; hoe ze van tyd tot tyd aldaar Volkplantingen gevestigd, en langs dien weg hunnen Koophandel en Zeevaard uitgebreid hebben; by welke gelegenheid hy dan ook een naauwkeurig verslag geeft van den toestand der gemelde Volkplantingen, zo als ze zig bevonden, toen hy dit Werk bearbeidde; wel byzonder de Engelschen, voor de laatst ontstaane onlusten tusschen het Moederland en de Volkplantingen (*). Zie hier het merkwaardigste, dat hy omtrent de

(*) Zulks behoort hier wel in aanmerking genomen te worden, om dat de veranderde omstandigheden in dien tusschentyd zekerlyk invloed gehad hebben op deeze en geene byzonderheden; en ze vermoedelyk, schoon min openbaar, diestyds reeds plaats hadden.

de gesteldheid en den handel van Nieuw-Engeland meldt, waarop wy, daar dit Gewest in de tegenwoordige onlusten bovenal in opmerking komt, wat bepaalder staan blyven.

„ Deeze Volkplanting, grenzende ten Noorden aan Canada, ten Westen aan Nieuw-York, ten Oosten en Zuiden aan Nieuw-Schotland en den Oceaan, heeft, langs den oever der Zee, eene uitgebreidheid van niet minder dan driehonderd mylen, en strekt zich ruim vyftig mylen, landwaarts. —— Ze geniet, schoon in het midden der Gemaatigde Luchtstreeke gelegen, geen zo zagt klimaat, als dat der provincien van Europa, die op dezelfde breedte liggen. Zy heeft langer en kouder Winters, korter en warmer Zomers. De Hemel is 'er doorgaans helder, de regen is 'er meer sterk dan aanhoudende. De lucht is 'er zuiverder geworden, naarmaate men derzelver vryen omloop heeft bevorderd, door het uitrooien der Bosschen. Niemand klaagt meer over die kwaadaartige dampen, welke, in de eerste tyden, eenige Inwooners wegsleepten. —— Volgens de naauwkeurigste Volkstelling, bestaat thans het getal der Inwooneren van Nieuw-Engeland uit vierhonderd duizend zielen; zy zyn talryker in het Zuidlyke dan in het Noordlyke gedeelte der Volkplantinge, alwaar de grond minder vrugtbaar is. Onder zo veele Burgers, worden zeer weinige Eigenaars gevonden, die ryk genoeg zyn, om de zorge voor hunne plantaadjen aan Opzienders of Pagters over te laaten; de meesten zyn welgestelde Landlieden, die op hun vaderlyke Erfgoed woonen, zich met den Akkerbouw bezig houdende. De gelykheid van vermogen, gepaard by de Godsdienstige beginzels en de natuur van den Regeeringsvorm, verwekt in dit Volk een meer Gemeenebestgezinden Geest dan in de andere Volkplantingen werdt opgemerkt.

„ Geene der vrugten, die den wellust onzer Tafelen uitmaaken, is in Nieuw-Engeland veraart. Zelf wil men, dat de Appel aldaar beter wordt. Ten minsten is hy 'er sterk vermenigvuldigd; en de Cider is 'er een algemeener drank geworden, dan op eenige plaats des aardbodems. Alle de Europische kruiden en planten tieren 'er wonderlyk wel. Ons Koorn heeft 'er niet altoos denzelfden uitslag gehad. In de Tarwe komt ligtelyk de brand; de Garst verdroogt menigmaal; en de

Ha-

Haver geeft meer ſtroo dan Koorn. Maar in vergoeding hier van is de Mays, waarvan meestal Bier gebrouwen wordt, een hulpmiddel van 't gemeen. Uitgebreide en vrugtbaare Weilanden geeven voedzel aan talryke kudden.

„ De Nyverheid, ſchoon in deeze Volkplantingen veel verder gevorderd dan in de anderen, heeft 'er op verre na niet denzelfden opgang gemaakt, als de Landbouw. Men ontmoet 'er ſlegts vier of vyf Fabrieken van eenige aangelegenheid.

„ De eerſte, welke aldaar wierdt opgerigt, was de Scheepsbouw. Langen tyd was dezelve vermaard. De Schepen, die op deeze Werf wierden getimmerd, wierden zeer gezogt. Men bevondt dat de Bouwſtoffen vaster en digter, en minder aan ſcheuren onderhevig waren, dan die de Zuidlyker provincien opleverden. Zedert het jaar 1730, nam hun getal zigtbaar af: dewyl het Timmerhout niet genoeg geſpaard, en tot andere gebruiken verwerkt wierdt. Men heeft den voorſlag gedaan om het hakken van Timmerhout te verbieden, van den oever der Zee tot op tien mylen landwaards in. Deeze Wet, wier noodzaaklykheid zo in 't oog loopende was, is niet aangenomen. De reden hiervan is onbekend.

„ Langer dan de Scheepsbouw heeft het ſtooken van gezuiverden Brandewyn ſtand gehouden. Dit was zynen oorſprong verſchuldigd aan de gereede gelegenheid, welke de nieuwe Engelſchen ontmoetten, om eene groote menigte Melasſen van de Antilles te haalen. In 't eerst wierden zy raauw tot verſcheiden oogmerken gebruikt. Welhaast leerde men dezelve aftrekken en ſtooken. Tot Rhum gemaakt, dienden zy ten gebruike der nabuurige Wilden, der Visſchers van Terra Nova, der Noordlyke provincien, zelf der Zeelieden, die de kusten van Afrika bezogten. De onvolmaaktheid, in welke deeze kunst in de Volkplanting is gebleeven, heeft derzelver voortbrengzel niet in verval doen komen: dewyl zy deezen gezuikerden Brandewyn altoos voor een zeer maatigen prys heeft kunnen verkoopen.

„ Dezelfde rede heeft de Hoedemakery doen ſtand houden en uitgebreid. In den beginne, door de ſchikkingen van het Moederland, bepaald aan het binnenlandſche vertier der Volkplantinge, is het haar gelukt dee-

ze grenzen te overschreeden. Ter sluik wordt een vry groot getal hoeden na de nabuurige Volkplantingen verzonden.

„ De Volkplanting verkoopt geen Laken, maar zy koopt ook weinig. De Vagt haarer Schaapen, zo lang, doch niet zo fyn, als die der Engelschen, levert stoffen uit, wier grof en vast weefzel zonderling voegt voor zedige lieden, die het land bewoonen.

„ Eenige Presbyteriaanen, door de onderdrukking der Regeeringe of der Geestlykheid, eertyds uit het Noorden van Ierland verdreeven, gingen den nieuwen Engelschen het planten van Vlas en Hennip leeren, als mede om dezelve te verwerken. Door den tyd zyn deeze Lywaaten een der voornaamste hulpmiddelen der Volkplantinge geworden.

„ Het Moederland, wiens Staatkundige berekeningen niet altoos hebben beantwoord aan het verheven denkbeeld, dat men wegens deszelfs kundigheden hadt opgevat, heeft niets verzuimd, om deeze handwerken te dwarsboomen. Het zag niet, dat, door deeze onderdrukkende handelwyze der Regeeringe, dezulken zyner onderdaanen, welke dit uitgestrekt gedeelte der nieuwe waereld bewerkten, in de noodzaaklykheid gebragt waren, om zulk een vrugtbaar land te verlaaten, of zichzelven te voorzien van dingen, die in algemeen gebruik en volstrekt onontbeerlyk waren. Het zou den Volkplanteren niet gelukt zyn, zich door deeze middelen alleen te handhaaven, indien zy niet het beleid en geluk hadden gehad, om zich een groot getal van Kanaalen van onderhoud te delven, van welke wy den loop moeten nagaan, en de bronnen aanwyzen.

„ Het eerste hulpmiddel, dat zy buitenslands vonden, was de Visschery. Deeze heeft men zo sterk aangemoedigd, dat men eene Wet gemaakt heeft, inhoudende, dat ieder huisgezin, welk onder eede verklaarde, geduurende het gantsche jaar, twee dagen in de week van gezouten visch geleefd te hebben, van een gedeelte zyner belastingen zou ontheven worden. Dus nodigt de Koophandel de Protestanten zich van vleesch te onthouden, gelyk de Godsdienst hetzelve den Roomsch-Katholyken verbiedt. De Makreel wordt alleenlyk in de Lente gevangen, aan den mond van de Pentegoet, eene aanmerkelyke rivier, die zich in de Fransche Baai, aan het einde der Volk-

plan-

plantinge, ontlast. In het middelpunt der kust, en naby Boston, wordt de Bakkeljaauw altoos in zulk een overvloed gevangen, dat Kaap Cod, in weerwil van de onvrugtbaarheid van haaren grond, eene der volkrykste streeken des lands is. Niet te vrede met de Visschery op zyne eigen kusten, zondt Nieuw Engeland na de Groote Bank, na Terra Nova en Kaap Breton, ongeveer twee honderd Vaartuigen, van vyf- en dertig tot veertig Tonnen, die gemeenlyk, in het saisoen, drie reizen doen, en ten minsten honderd duizend kwintaalen Bakkeljaauw aanbrengen. Andere en grooter schepen, in dezelfde havens uitgerust, ruilen Koopmanschappen tegen den Visch der Engelschen, die zich in deeze dorre en bevrozene gewesten hebben neergezet. Alle deeze Bakkeljaauw wordt vervolgens na de Zuidlyke landen van Europa en Amerika verzonden.

„ Dit is niet het eenige voortbrengzel, welk de Britsche Eilanden der nieuwe waereld uit Nieuw-Engeland ontvangen. Het levert hun, daarenboven, Paerden, Ossen, Varkens, gezouten Vleesch, Boter, Smeer, Kaas, Meel, Biskuit; Indische Tarwe, Erwten, Fruit, Cider, Vlas, Hennip, allerlei soort van Hout. Het meerendeel deezer Koopmanschappen wordt verzonden na de Eilanden van andere Natien, nu eens openlyk en dan ter sluik; maar altoos in minder hoeveelheid in tyd van Vrede, dan van Oorlog. Honduras, Suriname, en andere oorden der Amerikaansche vaste kust, openen diergelyke wegen ter verzendinge voor Nieuw-Engeland.

„ Van Madera en de Vlaamsche Eilanden haalt het Wyn en Brandewyn, die het met Koorn en Bakkeljaauw betaalt.

„ De havens van Italie, Spanje en Portugal ontvangen jaarlyks zestig of zeventig van zyne Schepen. Zy brengen derwaards Bakkeljaauw, Timmerhout, Scheepsbehoeften, Koorn en Traan; veelen vertrekken van daar met Oly, Zout, Wyn en Geld, na Nieuw-Engeland, daar zy zich heimelyk van hunne laadingen ontdoen. Aldus ontwyken zy de Regten, welke zy in Groot-Brittanje zouden moeten betaalen, indien zy met hunne laadingen deszelfs havens aandeeden, waartoe zy, volgens eene uitdrukkelyke Wet, verpligt zyn. De Schepen, die niet wederkeeren na de havens, uit welke zy eerst zyn vertrokken, worden gekogt, in de havens

vens daar zy hunne laadingen verkoopen. Dikmaals worden zy, zonder onderscheid, door alle Kooplieden en na alle plaatzen bevragt.

„ Het Moederland ontvangt uit zyne Volkplanting Mast- en Rondhout voor de Koninklyke Scheepsmagt, Planken, Pik, Terbentyn, eenige Pelteryen, en, in schraale jaaren, zelf Koorn. Deeze goederen worden overgevoerd met Schepen, welke de Engelsche Kooplieden hebben laaten timmeren, of die ze gekogt hebben van Reeders, die op de koop bouwen.

„ Behalven den handel, welken Nieuw-Engeland in zyne eigen voortbrengzels dryft, heeft het zich een gedeelte der Koopmanschappen, zo van Zuid- als Noord-Amerika toegeëigend, door den ruilhandel, tusschen deeze twee gewesten, door zyne handen te doen gaan. Van hier dat de nieuwe Engelschen aangemerkt worden als de Makelaars of Hollanders van Amerika.

„ In weerwil van deezen zo bloeienden en aanhoudenden handel, is de Volkplanting nimmer zonder schulden geweest. Nimmer heeft zy volkomen kunnen betaalen, 't geen Groot-Brittannie haar leverde, deels van zyne eigen, deels van de uitlandsche Nyverheid, deels van die der Oostindiën: voorwerpen van Koophandel, welke jaarlyks ruim negen Millioenen Livres bedraagen.

„ Nogthans is haar scheepvaart in een genoegzaam bloeienden staat, om by aanhoudenheid aan zes duizend Matroozen werk te verschaffen. Behalven de kleine Vaartuigen, die ter visschery vaaren, of den kusthandel dryven, en die zonder onderscheid uitloopen van alle Reeën, in grooten getale aan de kust open, bestaat haare Scheepsmagt in vyf honderd Schepen, die te zamen veertig duizend Tonnen laaden. De meeste neemen hunne laadingen in te Boston; de meeste ontlaaden daar insgelyks.

„ Deeze Stad, de Hoofdstad van Nieuw-Engeland, legt op een Schiereiland, dat vier mylen in de lengte heeft, aan den agterkant de fraaie Massachuset Baai, die ongeveer acht mylen binnenslands strekt. De opening deezer Baaie wordt verdeedigd, tegen het geweld der golven, door eene menigte Rotzen, die boven het water uitsteeken, en door een twaalftal kleine, meestal vrugtbaare en bewoonde, Eilanden. Deeze Dyken, deeze natuurlyke Bolwerken, laaten slegts voor drie Schepen

per tevens een vryen doortogt open. Aan dit eng Kanaal wierdt, omtrent het einde der laatstvoorgaande Eeuwe, een regelmaatig Kasteel aangelegd, Fort William genaamd. Het is voorzien van honderd ſtukken Geſchut, twee- en veertig ponders, derwyze geplaatst, dat ze een ſchip van vooren en van agteren kunnen beſchieten, voor dat het zich in ſtaat kan ſtellen, om de laag te geeven. Een myl verder ſtaat een zeer hooge Vuurtoorn, welks vuur uit het Fort kan gezien worden, dat insgelyks een vuur brandt, ten behoeve der kust; terwyl Boston zyne eigen vuuren heeft, die, op denzelfden tyd, in het binnenſte gedeelte der nabuurige landen, den ſchrik verſpreiden. Behalven de oogenblikken van een zeer zwaaren nevel, van welken eenige Schepen zich kunnen bedienen, om tusſchen de Eilanden heimelyk binnen te ſluipen, heeft de Stad altoos vyf of zes uuren tyds om zich gereed te maaken tot het ontvangen van den vyand; verwagtende midlerwyl tien duizend man Landmagt, welke zy in vier- en twintig uuren op de been kan brengen.

„ Genomen zelf dat een Vloot het Geſchut van het Kasteel veilig voorby zeilde, zou zy, ten Noorden en Zuiden der plaatze, twee Batteryen ontmoeten, die, de geheele Baai overſchietende, haar, ongetwyfeld, den verderen voortgang zouden beletten, en aan alle de vaartuigen, aan alle de Koopmans Pakhuizen den tyd zouden verleenen, zich in de Rivier Charles tegen het Geſchut in veiligheid te ſtellen.

„ De Ree van Boston is groot genoeg voor zes honderd Schepen, om 'er veilig en gemaklyk ten Anker te kunnen leggen. Men heeft 'er eene pragtige Kaai gebouwd, die verre genoeg uitſteekt, dat de Schepen, zonder dat zy behoeven geligt te worden, kunnen ontlanden worden in de Pakhuizen, welke men aan den Noordkant heeft getimmerd. Aan het einde der Kaai vertoont zich de Stad, in de gedaante van eene halve Maan, rondom de Haven gebouwd. De Geboorte- en Sterflyst, die, met reden, de eenige regel is geworden der Staatkundige berekeningen, bewyst, dat de Stad moet bevatten ongeveer dertig duizend Inwoonders, Doopsgezinden, Quakers, Franſche Vlugtelingen, Episkopaalen en Presbyteriaanen. De huisvesting, de huisgeraaden, de kleeding, de ſpyze, de verkeering, de ge-

gebruiken en zeden, alles gelykt zo zeer naar het leeven, welk te Londen wordt geleid, dat men 'er naauwlyks een ander onderscheid kan ontdekken, dan 't geen de overgroote volkrykheid van groote Hoofdsteden altoos medebrengt."

De Kosmopoliet of Waereldburger. Twee Deelen. Te Amsterdam by de Wed. D. Klippink. *In groot Octavo* 840 *bladz.*

Onder den naam van *Kosmopoliet* of *Waereldburger* vertoont zig, in deeze Spectatoriaale bladen, een Schryver, die de algemeene liefde voor het menschdom waardeert, als de verhevenste deugd, welke een rechtgeaart en edelmoedig sterveling bereiken kan. Hy beschouwt de Waereld als zyn Vaderland; is dus een Waereldburger, en zegt: „ op deeze wyze ben ik ge„ negen, om myne geliefde landgenooten, in zedekun„ dige vertoogen, weeklyks gemeenzaam te onderhou„ den: ten einde hen, door ernstige of vrolyke bespie„ gelingen, tot verbetering hunner zeden en uitbreiding „ hunner gezellige pligten aan te spooren; en hen, ne„ vens my, ware het mooglyk, tot menschlievende en „ vernuftige *Kosmopolieten* te vormen". Op die wyze heeft hy, van primo January 1776 tot 29 December 1777, een aantal van 105 Vertoogen afgegeeven, in welken hy aan de op zig genomen taak indiervoege gearbeid heeft, dat zyne Schriften wel geagt mogen worden, eene plaats nevens de Spectatoriaale Schriften van zyne Tydgenooten te verdienen. —— Ze behelzen over 't geheel wel uitgevoerde ontvouwingen van verscheiden Zedepligten, byzonderlyk van zulken, die betrekkelyk zyn tot de menschlyke zamenleeving; met aanspooring tot derzelver betragting, en berisping van 't gedrag der zodanigen, die hunne pligten moedwillig overtreeden, en agtloos verzuimen, of het welvoegelyke uit het oog verliezen. Tusschen beiden komen ook eenige Vertoogen raakende de fraaie Kunsten, welken ter beschaavinge van 't Menschdom strekken; om dezelven aan te pryzen; en hen, die, in hunne onkunde, dezelven versmaaden, in het verdiende daglicht te stellen. De Schryver behandelt zyne onderwerpen nu eens

ern-

ernstig, dan vrolyk; doch altoos op zulk eene wyze, dat hy in 't ernstige niet droog, en in 't vrolyke niet laf worde; daarbenevens houdt hy zig in het Zedekundige zeer wel op den middelweg, tusschen losbandigheid en naauwgezetheid; des men zyne Vertoogen, in een ledig uur, zonder verveeling of kwetzing, met veel nut kunne doorbladeren. —— Tot een voorbeeld hier van strekken zyne volgende bedenkingen over de maatigheid in het streeven naar Rykdom, welken aldus luiden.

„ De mensch heeft eene ingeschapen neiging tot geluk en genoegen. Alles wat zyn levensstand aangenaamer kan maaken is het voorwerp zyner begeerte; en dewyl de rykdommen, in de tegenwoordige gesteldheid der waereld, hier toe behooren, is het zeer natuurlyk, dat hy naar 't bezit van dezelven tracht. Het goud en het Zilver, uit hoofde van eene algemeene overéénkomst der maatschappye, een middel zynde om alle noodwendigheden en aangenaamheden te erlangen, is het even zo min misdaadig dat te begeeren, als om die dingen te wenschen, welken wy daardoor verkrygen kunnen. Eer, vermaak en vrolykheid verzellen doorgaans den ryken. Hy koopt den goedwilligen dienst van anderen, tot zyne veiligheid, zyn genoegen en gemak. Zyn disch is bedekt met de keurigste spyzen; zyn kelder gevuld met de edelste en fynste wynen. Alles wat zyne zinnen streelt kan hy verkrygen; ja, hy geniet, in één woord, het vette der aarde".

„ Maar het verhevenste voorrecht van den ryken bestaat hierin, dat hy zynen zedelyken smaak in eene ruime maate kan voldoen. Hy is in staat gesteld de welvaart zyns Vaderlands te bevorderen, eerlyken handel te onderschraagen, nuttige kunsten en weetenschappen aan te moedigen; en, 't geen nog dit alles overtreft, hy kan, als het levend beeld van de weldoende Godheid, zyne gunsten uitbreiden; de noodlydende armoede ondersteunen; verlegen vrienden bystaan, en een streelend vermaak genieten, in het beschouwen der dankbaare vervoeringen van hen, wier rampen zyne weldaadigheid geweerd heeft".

„ De rykdommen zyn derhalve geene ongeschikte voorwerpen onzer begeerte; doch die begeerte moet gemaatigd en bestuurd worden, op dat zy niet ontaarte in eene onrustige drift, die ten hoogste verderflyk is

voor

voor onzen zedelyken welstand; en ten dien opzigte zou men deeze regelen mogen voorstellen: „ Wy moe„ ten de rykdommen op hunne rechte en wezenlyke „ waarde schatten, en altoos het beste gebruik van de„ zelven in 't oog houden".

„ Een rechtschapen mensch, die verstandig denkt en redelyk handelt, zal, zo hy schatten begeert, altoos overweegen, dat zy verganglyk, en alleen nuttig kunnen zyn voor zyn tegenwoordig bestaan. Hy bemint dezelven niet, met zulk eene overylende drift, dat hy daaraan alles opoffert; maar hy oordeelt, dat het beter en aangenaamer voor hem is die te bezitten, dan te ontbeeren. Hy vestigt zyn hart niet zodanig op dezelven, dat hy zyne hoogere verpligtingen, van welker betrachting zyne eeuwige bestemming afhangt, uit het oog verliest. De verhevene voorrechten, welke alleen door de beoefenig van godvrucht en deugd kunnen verkreegen worden, blyven altoos de voorwerpen van zyne hoogste begeerte; en dus verwacht hy, zonder angstvallige bekommering, den zegen der algoede Voorzienigheid, over zyn' levensstand op deeze waereld".

„ Naardien ook de rykdom van geene waardy is, zo dezelve niet gebruikt word, zal de overweeging hiervan hem bewaaren voor de afschuwelyke gierigheid, die eigenaartige vrucht der onmaatige begeerte tot schatten. Van alle de gebreken en ondeugden der menschen is my de gierigheid altoos het onbegrypelykst voorgekomen, om dat, daar alle de anderen het verkrygen van zekere geneugten bedoelen, deeze alleen niets bedoelt, dan het opeenhoopen van schatten, die zy nimmer hoopt te gebruiken, en waarvan zy dus nooit eenige geneugte smaakt, of men moest die vinden in de geduurige zorg en verlegenheid, waarmede de vrek zyne vergaderde schatten overziet, en in dien weerzin, met welken hy de dringenste nooddruftigheden voldoet, dewyl 't hem aan 't hart raakt iets te missen van een schat, dien hy nutteloos laat rusten. Waarlyk, die dit voor wezenlyke geneugten houden kan, moet het hart zeer vreemd geplaatst hebben; want wat vermaak, wat voordeel is 'er toch te vinden, in de bezitting van die goederen, welken, na het vervullen van onze eigene behoeften, en na het verkrygen van een redelyken voorraad voor

onze huisgezinnen, als een nutteloozе en onvoordeelige overvloed worden opgelegd".

„ 't Gebruik alleen kan derhalve ons de voorrechten des rykdoms doen genieten; en het beste gebruik daarvan altoos in 't oog te houden, zal een weldenkend mensch opmerkzaam maaken, om zyne begeerte tot denzelven nooit door onwettige middelen te voldoen".

„ Wy mogen onze goederen besteden tot allen noodzaaklyk gebruik en allen redelyk gemak, ja zelfs ook tot het onschuldig vermaak des levens; maar wy mogen dezelven niet verteeren in wellustigheid en dwaasheid; en naardien wy, niet alleen voor ons zelven, maar ook voor anderen, leeven, en de alwyze Schepper ons in zulke betrekkingen geplaatst heeft, dat wy elkanders dienst en hulp geduurig noodig hebben, zo voldoen wy aan zyne wyze schikkingen, wanneer wy bereidwillig zyn, om de nooddruftigheden van onze evenmenschen te hulp te komen, en hun geluk en welstand te bevorderen: en dit is inderdaad het aangenaamste, het verhevenste en beste gebruik dat wy van den rykdom kunnen maaken: maar zal hy, die dit oogmerk bestendig bedoelt en overweegt, zyne begeerte tot schatten immer trachten te voldoen, met benadeeling van anderen, of door eenigen oneerlyken of onwettigen handel? Zal hy, die beseft, dat hy den behoeftigen een gedeelte van zyn rykdom verschuldigd is, als eene erkentenis zyner afhankelykheid aan God, ooit een penning, onwettig verkregen, in zyn schatkist opsluiten? Neen; hy begeert geene schatten tot dien prys. Zo hy ryk kan worden, zal hy 't wel willen zyn. Hy zal de rykdommen niet afwyzen, wanneer ze gunstbewyzen der Voorzienigheid of beloonningen zyner Deugd zyn; doch hy zal dezelven aanmerken als goederen, wier bezitting onzeker is, en waarvan hy zich ieder oogenblik kan zien berooven. Hy zal niet dulden, dat zy hem tot kwelling of anderen tot last strekken, en hy zal in het uitbreiden zyner weldaadigheid altoos, zo veel hy kan, zorgen, dat dezelve waardiglyk besteed worden; zich gestadig herinnerende, dat wy rekenschap verschuldigd zyn, niet alleen van de goederen die de Hemel ons geschonken heeft, maar ook van 't gebruik dat wy 'er van maaken".

„ 't Staat ons dan vry den rykdom te begeeren, dewyl dezelve ons kan dienen, om de noodwendigheden en

te-

en tevens de aangenaamheden des levens te genieten, en inzonderheid om onze medemenschen wel te doen; dan deeze begeerte moet zodanig gemaatigd worden, dat zy ons niet verhindert in het betrachten onzer hoogere verpligtingen; dat zy niet ontaarte in verfoeilyke gierigheid; en dat de middelen, die wy aanwenden om haar te voldoen, zo zuiver zyn, als het gebruik edel is, dat wy van den rykdom behooren te maaken".

„ Om dit vertoog te verlevendigen, zal ik, ten besluite, een tafereel schetsen van een ryken vrek; 't geen niet ongevoeglyk tot een kontrast kan strekken, tegen over de schets van een deugdzaam beminnaar des rykdoms".

„ De gryze Harpagon is een levend afbeeldsel der afschuwelyke gierigheid. Men vind hem gewoonlyk gezeten in een ouderwetschen armstoel, en gekleed in eene gelapte japon van grove stoffe en donkere koleur. Het vertrek, waarin hy is, stemt in alles overeen met den vervallen toestand van zyn persoon: zyne bedstede, zyne stoelen, zyne behangsels zyn om hunne oudheid der beschouwinge waardig, als gedenktekens van de meestverouderde moden. Nu zet hy zich aan den maaltyd, indien zyn sober spysgebruik dus heeten mag. Eene oude dienstmaagd, die naauwlyks haare nooddruft by den vrek geniet, en slechts op hoop van een legaat by hem blyft woonen, brengt de spyze aan, en plaatst, op eene wrakke en wankele tafel, eene schotel aardappelen, een klein stukje brood, en een kommetje soep, gekookt van eenig dor vleesch, ten zuinigste opgekocht, welks uitgekookte beenen, aan de oude maagd, Beatrix, tot een schraal voedsel zullen verstrekken. Zie daar zyn maaltyd".

„ Hy heeft geen vrinden: hierover zal zich niemand verwonderen; echter word hy nu en dan bezocht van eene nicht, die hy als voogd, schoon voor haar eigen geld, bekrompen heeft opgevoed. Tot schraapzucht opgeleid, van haare vroegste jeugd af, verleedigt zy zich tot deeze bezoeken, alleen op de hoop van zyne aanstaande erfenis; en de vriendelyke oom haat zyne nicht hartelyk, alleen om dat zy, naar den loop der natuur, eens zyn goed zal moeten bezitten. Naauwlyks is zy, na een kort bezoek by hem afgelegd te hebben, weder vertrokken, of de wantrouwende Harpagon ziet het

vertrek overal rond, uit vreeze, of zy mogelyk, reeds by voorraad, hem een gedeelte van zyn goed mogt ontroofd hebben".

„ Wanneer hy zich ter rust zal begeeven, sluit en grendelt hy eerst alle deuren, kisten en kassen, met de grootste omzigtigheid. Nu stapt hy in 't bed. Zacht! hy mompelt iets. Zou hy God bidden? Men luister toe; „ Twee honderd zeven- en negentig duizend gul- „ dens, twaalf stuivers en acht penningen! Och! waar- „ om bezit ik nog geene drie tonnen gouds! Wat heeft „ men veel moeite om een gering sommetje by een te „ vergaderen!"

„ Hy, die schatten bezit, is door dezelven niet altoos gelukkig; maar hy, die zyn rykdom menschlievend en verstandig weet te besteeden, kan eene groote maate van geluk genieten".

Begeert men by dit ernstige voorstel nog eene grap; men leeze dan de volgende *Bekentenis*, die de Schryver by dit Vertoog gevoegd heeft.

Een lichte knaap, die veel by 't jufferschap verkeerde,
Dat van haar schoonheid zich geneerde;
Die eindelyk zich den naam verwierf,
Dat hy als Pherecydes (*) stierf,
Bekende, toen de kwaal, die heimlyk hem verteerde,
Niet meer geneeslyk was, aan eenen Carmeliet,
Aan Priester Francion, wat eigentlyk hem deerde.
Ach, vader, riep hy uit, gy kent den wellust niet.
Ware ik geweest als gy! Myn leven loopt ten ende.
ô Straf voor geile drift! ... Dat ik, tot myne elende,
De snoode Julia ooit kende! ...
Wie noemt gy daar? Hou op. Hoe, Julia betlcht!
(Dus word den kranken van den monnik toegebeten)
Wat snoode lastering! Ik haat die; 't is myn pligt.
Als schoone Julia besmettelyk mogt heeten,
De Pater Guardiaan en ik, wy zouden 't weeten.

(*) Men leeze aangaande de ziekte, waaraan deeze leermeester van Pythagoras gestorven is, onder anderen de *Memoires secrets de la Republique des Lettres, ou le Theatre de la Verité. Lettr. V.*

Proeven van Geestlyke Oden en Liederen. Te Utrecht by J. v. Schoonhoven en Comp. 1777. *Behalven het Voorwerk* 120 *bladz. In octavo.*

In de laetst beschouwde *Kerklyke Historie van het Psalmgezang* (*) kon de Eerwaerde *van Iperen* niet voorby, nu en dan gewag te maken van andere Lofzangen en Geestlyke Liederen, die van ouds her in de Christen-Kerk plaets gehad hebben; en ook nog heden, zelfs by velen onder onze Protestantsche Medechristenen, in 't openbaer Kerkgezang gebruikelyk zyn. Meermaels geeft zyn Eerwaerde, by gelegenheid der meldinge hier van, te verstaen, hoe hy behoore, onder het getal van velen in Nederland, die gaerne gezien zouden hebben, dat ons Kerklyk Gezangboek, by de invoering der nieuwe Beryminge, met enige Liederen vermeerderd geweest ware. Zelfs verklaert hy zich hieromtrent uitdruklyk in zyne Voorreden voor het Tweede Deel, met aenduidinge, dat hy nog al hoope heeft, dat de Nakomelingschap ook deze verbetering van het Kerkgezang verkrygen zal. Hier van spreekende, maekt zyn Eerwaerde gewag, niet alleen van de *Gezangen* door den Heer *Lussing*, als daar toe zeer wel geschikt (†); maer ook tevens van de hier opgemelde *Geestlyke Oden en Liederen*; „ waer mede een onzer Psalm verkiezers, volgens zyn „ zeggen, het Gemeen beschonken heeft", en die, gelyk hy vervolgt, „ veelligt ook eens in aenmerking geraken zullen, voor het „ openbaar Kerkgezang onzer Nakomelingen". ——— Wat hiervan ook zy, men kan althans, terwyl men zich met de hoope vleit, dat zulks wat vroeger of later stand zal grypen, met leerzame en opweklyke stichting, gebruik maken van deze verzameling, in zynen Huislyken Godsdienst. Ze bestaet grootlyks uit vertaelde Hoogduitsche Liederen van beroemde Dichteren, vooral in deze soort van Poëzy; als *Uz*, *Lavater*, *Cramer*, *Schmidt*, *Munter*, *von Cronegk*, *Klopstock* en anderen. In de meesten heeft de Nederlandsche Dichter zich zo na mogelyk aen 't oorspronglyke gehouden; doch in sommigen, heeft hy zich meerder vryheid aengematigd, en 't oorspronglyke min of meer van verre nagevolgd. Men ziet in 't een en 't ander geval een Dichter, die wezenlyk bekwaem is, tot het overbrengen van Dichtstukken van die natuur, en, daer hy 'er te gelyk enigen van zyn eigen maekzel bygevoegd heeft, verleent hy ons grond van verzekering, dat hy genoegzame bekwaemheid heeft, om in eigen opstellen gelukkig te slagen. Men oordeele hier van enigermate, uit het volgende Lied, dat ten opschrift heeft, *Kinderlyk Toevertrouwen* : 't welk wy vertrouwen ene vrucht van zyn eigen akker te zyn, om dat 'er, gelyk anders be-

(*) Zie boven, bl. 451.
(†) Zie van deze Gezangen *Hed. Vad. Letter-Oef. III D. bl.* 621, 622.

bestendig geschied, geen Autheur van genoemd word. Dit bevallig en troostryk Zangstuk luid aldus:

Een ander zij vervuld met schrik,
Wanneer hij God hoort noemen.
Ik mag me in hem beroemen;
Ik vrees voor hem geen oogenblik.
Wat reden zou ik vreezen?
Hij wil mijn Vader wezen!

Mijn trouwe Vader die zijn kind,
Hoe zeer 't ook af mag zwerven,
En tegen hem 't bederven,
Als 't zwarte van zijn oog bemint;
Die 't geen ik heb misdreven
Mij altijd wil vergeven.

Mijn goede Vader is een Heer
Van eindeloos ontfermen,
Hij luistert naar mijn kermen;
Kom ik maar biddend tot hem weer,
Met tranen en met zuchten,
Zoo heb ik niets te duchten.

Bekommeringen ken ik niet,
Voor heden of voor morgen.
Ik laat mijn Vader zorgen,
Mijn Vader, die mijn nooden ziet,
Zal mij voor al mijn leven
Het geen mij nut is geven.

O zalig mij, wanneer mijn hart,
Gespeend aan zijne lusten,
In zijnen wil kan rusten;
Mijn wensch kan missen zonder smart,
En zich kan vergenoegen,
Hoe of hij 't ook wil voegen.

Schenkt hij mij hier een sober deel,
Dus schikt hij 't uit genade.
Wat meerder deed mij schade.
'k Heb weinig, want mij nut niet veel.

 Hij

Hij toch hoort best te weten,
Hoe hij 't mij moet meten.

Schiet ik aan moed of kracht te kort;
Om tegen 't kwaad te ſtrijden:
Mijn Vader ziet mijn lijden,
Ja zelfs de tranen die ik ſtort
Wil hij met zorg vergaren
En in zijn fles bewâren.

Zijn immer zonden mij tot ſmart,
Die ik, hoe zij me ook plagen,
Nooit aan een mensch durf klagen,
'k Ontlast bij hem mijn zwoegend hart,
Want hij geneest mijn ſmarte,
En reinigt mij het harte.

Al blijft in alles 't geen zij zegt,
Mijn ſtramme tong ſchier ſteken:
Tot Vader durf ik ſpreken.
Hij kent mijn taal, al ſpreek ik ſlecht,
En wil zijn ooren nijgen,
Tot ſtaamlen, ja tot zwijgen.

Dreigt mij hier immer ramp of nood,
Of ſta ik diep verlegen,
In moeielijke wegen;
Ik kom gevlucht in 's Vaders ſchoot;
Die ſchuilplaats is mij heilig,
Daar ben ik vrij en veilig.

Daar durft geen vijand, hoe verwoed
Hij naar mijn val mocht haken,
Mij immermeer genaken.
Daar ben ik altoos wel te moed,
Hij dekt mij voor gevaren,
Ja zelfs telt hij mijn hairen.

Moet ik door ruwe wegen heen,
Die naauw zijn door te komen,
Mij ſtaat geen kwaad te ſchroomen.
Mijn Vader laat mij nooit alleen,

Hij

Hij wil, wat mij moog kwellen,
Mij overal verzellen.

Moet hij mij zomtyds met verdriet
En rampen zwaar kastyden:
'k Draag met geduld dat lyden.
Eén basterd Zoon kastijdt hij niet,
En zou 'k die liefdeslagen
Dan als zijn Zoon niet dragen?

Ik mag, hoe zeer een ander schrik,
Wanneer hij God hoort noemen:
Ik mag me in hem beroemen.
Ik vrees voor hem geen oogenblik.
Wat reden zou ik vreezen?
Hij wil mijn Vader wezen!

Taal- en Dichtlievende Oefeningen van het Genootschap Kunst wordt door arbeid verkreegen. *Tweede Deel. Te Leyden by* C. v. Hoogeveen, Junior. 1778. *Behalven het Voorwerk* 330 *bladz. in gr. octavo.*

Aan 't hoofd van dit tweede Deel ontmoeten wy zulke *Prysverzen*, die 't keurige oor van Kunstkenneren streelen, daar een derzelven ons den invloed der Dichtkunst op het Staatsbestuur ten leevendigste maakt; terwyl een vyftal van Dichtstukken, op onderscheiden trant en wyze, doch ieder van eene weezenlyke waarde, ons de liefde voor 't Vaderland ontvouwt, en die edele deugd in zulk een treffend licht stelt, dat een ieder, die deeze Tafereelen met eenige oplettendheid bespiegelt, zynen boezem voele gloeien, van eene brandende zugt voor het welweezen van zyn Vaderland; vooral, indien het hem gebeuren mag ons gezegend Gemeenebest met dien lieven naam te benoemen. —— Op deeze Pronkstukken volgt eene reeks van *Mengeldichten*, mitsgaders eenige Verzen, betreffende het *Pan Poëticon Batavum*, dat het Kunstgenootschap by een verzamelt; onder welken, schoon ze niet allen van gelyke waarde zyn, 'er egter geene gevonden worden, wier leezing het Dichtkundige gehoor kan stooten, en in tegendeel ook zulken plaats hebben, welken ons tot eene herhaalde leezing uitlokken. Van dien aart is onder anderen een Dichtstuk, getyteld: *Lof der Liefde*, waarin de Natuur gevolgd, het betaamelyke in 't oog gehouden, en de kragt der taale in agt genomen is. De Heer *F. Halewyn* laat zig deswegens, na eene voorafspraak

en smeekbede aan zyn lief Meisje, zyn beminde *Hageroos*, indervoege hooren;

De Vrindschap, die onschatbre Deugd,
Die de Eendragt kweekt ten steun der burgermaatschappijen,
Zwicht, hoe vol kittelend zielgeneugt,
Voor 't wezenlijk vermaak der tedre minnarijen.
Twee harten, door eenstemmigheên
Getrokken naar elkaêr, gevleid door zoete lonken,
Doortinteld door verliefde reên,
Gevoelen binnen zich het krachtigst vuur ontvonken.
De eerbiedige achting, 't diep ontzag,
Greeit tot een sterker drift, die hevig woedt door de adren.
Elk kusje, dat men smaken mag,
Doet op een hooger trap van zuivre Liefde nadren.
Elk moedverwekkend straaltje, dat
Het ladderlijk gezicht op 't minzaamst neêr doet dalen,
Is 't vuur, waar 't kruid zijn vlam door vat,
En 't geen de vlugheid tart der snelste blixemstraalen.
Het blinkend hair, zo zwart als git,
't Zy 't net in één gekruld of golvend neêr mag hangen,
Dat luister geeft aan 't leliewit,
Maakt Venuszoon ten strik om zielen in te vangen.
Het week albast, waar 't bloed door speelt,
Die blanke heuveltjes met purperroode toppen,
Wier lekkre malschheid de oogen streelt,
Doen van verlangen 't hart met grooter snelheid kloppen.
De poezele arm, wiens teder vel
De verschgevallen sneeuw in witheid kan trotseren,
Wekt zachtjes naar het minnespel,
En doet de omhelzing fluks op 't zachte dons begeren.
Het denkbeeld van 't verborgen schoon,
De welgemaakte leest, de netgevormde leden,
En de aangenaame hoop op loon
Verschaffen aan den geest onschetsbre aandoenlijkheden.
Doch niets werkt meerder op 't gemoed,
(Dat door uitwendigheên zich niet wil laaten blinden,
En meer dan dierlijke driften voedt,)
Dan 't minnenswaardig schoon in 't zielgestel te vinden.
Vloeit met een onbedwongen zwier
Een wijze redenstroom van bloedkoraale lippen;

Een

Een Oorlogsheld legt zijn panſier
En wapens af, en voelt de vrijheid hem ontſlippen.
Het zielvermogen, wel beſteed,
Door 't lieflijk ſpraaklid van bevallige Aardsgodinnen
Is de allerkrachtigſte magneet,
Die ooit kan werken op de aandoenelijke zinnen.
't Veroorzaakt dat de naauwſte band
Voor Hijmen's outer maakt, van vreemden, Bloedverwanten,
Die, op 't hoogſtaatlijkst, hart en hand
Elkander geven, om het menschdom voort te planten.
ô Drift der Min! wat fijn vermaak,
Wat Elizeeſche vreugd ſchenkt gij den ſtervelingen!
Dat u een menſchenhater wraak':
Uw glorie blijft de ſtof, die alle braaven zingen.
Uw glorie ... ach! wie kan haar recht
Vermelden, daar 't gevoel elks lofſpraak gaat te boven?
't Meest zegt hij, die het minſte zegt,
En echter wil 't Heelal met bly gezang u loven.
Ik zelv' beſtond dit in mijn lied;
Doch 'k zag, uw tederheid is niet volmaakt te treffen:
Doe gij, die ſteeds mijn hart gebiedt,
Op een volkomen wijz' mijn ziel haar zoet beſeffen.

HENRIËTTE VAN BLUMENAU, *of de Liefde uit Dankbaarheid. Tooneelſpel in vyf Bedryven. Gevolgd naar het Hoogduitsch. Te Amſterdam by* A. v. d. Kroe 1778. *In octavo* 128 *bladz.*

Henriëtte door *van Ankerfels* gered, uit de handen van een onverlaat, die haar geweld wilde aandoen, wordt door dankbaarheid tot liefde gedreeven; en beſluit, met afzigt van haar vooroordeel voor haaren Oud-Adelyken ſtand, een Huwelyk aan te gaan, met haaren redder; die haar vuurig beminde, maar, door 't verſchil van Adelſtand, als wederhouden was van zig openlyk te verklaaren. Intusſchen komt, eer de zaak zo verre gebragt was, ter plaatze van haar verblyf, de Baron *van Schildheim*, met zynen Zoon, en den Graaf *van Koningſtein.* De laatſte beminde *Sophia*, de Zuster van *Ankerfels*, en was van haar bemind; des men, niet tegenſtaande het onderſcheid van Adel, een Huwelyk verwagtte. Midlerwyl was egter de Graaf niet ongevoelig voor *Henriëtte;* en deeze zag ook den Graaf met geen onverſchillige oogen aan; waarop *van Ankerfels* den Graaf edelmoedig eene vrye keu-

keuze liet; die nogtans, bezeffende wat 'er in 't hart van zynen Vriend omging, zig niet minder edelmoedig gedroeg. Dus ver gaat alles ongestoord; maar wat gebeurt 'er? des Barons Zoon *Lodewyk* smeedt een heilloozen aanslag op *Henriëtte*; brengt haare eerbaarheid in verdenking; heeft invloed op Mevrouw *van Ankerfels*; die haar ten huize uit wil zetten; de Graaf wordt insgelyks tegen haar ingenomen; men beschuldigt *van Ankerfels* van onvoorzigtigheid en vooringenomenheid; en deeze beweert bestendig haare onschuld. In die omstandigheden neemt *van Ankerfels* de beste maatregels ter beveiliginge van *Henriëtte*; en zulks geeft tevens aanleiding tot nadere ontdekkinge wegens haar lot, en het door *Lodewyk* gepleegde bedrog. *Met één* woord, de onschuld van *Henriëtte* komt ten luisterrykste voor den dag; zy is de Zuster van den Graaf, en deeze brengt *Lodewyk* ter bekentenisse, dat hy de persoon is, die op haare eer toelei, toen *van Ankerfels* haar redde; en dat hy nu deezen weg had ingeslaagen, om haar op nieuw in zyne magt te krygen. Op deeze ontwikkeling loopt het Tooneelstuk ten einde, met de bevreediging aller gemoederen; de verleende vergiffenis aan den berouw betuigenden *Lodewyk*; en de vaststelling der wederzydsche Huwelyken; waarby nog komt de egtverbintenis der Kamenier van *Henriëtte* met den Boekhouder van *Ankerfels*, 't welk den ouden Baron *van Schildheim* tot Mevrouw *van Ankerfels* doet zeggen. „ Het huwelyksluiten, Mevrouw, gaat van daag vry voorspoedig; „ zie daar reeds het derde vergenoegde paar; waren wy beiden, „ elk, twee kruisjes jonger, ligt maakten wy het viertal uit, niet „ waar Mama? doch nu zullen wy liefst blyven, die wy zyn". ——— Het geheele beloop, schoon wat langwylig, door de menigte van tusschengevoegde omstandigheden, is natuurlyk geregeld; over 't algemeen zyn de Tooneelen gevallig, en het meerendeel der characters leerzaam; en 't gedrag van den snooden *Lodewyk*, met de daarnevensgaande ontdekking, maakt den knoop en de ontknooping treffende.

De gelukkige Moeder, een Zedespel, en andere Zedelyke Gesprekken voor Kinderen. Uit het Hoogduitsch vertaald. Te Utrecht by A. Stubbe 1778. *Behalven de Voorreden* 107 *bl. In octavo.*

Men mag dit Stukje met vollen regt zeer wel betrekken, onder dat soort van Schriften, die men der Jeugd met nut in de hand kan geeven. Behalven het Zedespel, de *gelukkige Moeder* getyteld, dat eene reeks van leeringen behelst, strekkende om het hart wel te vormen, en de kleine fouten der Kinderen, op eene vriendelyke en overreedende wyze, tegen te gaan, vervat het een zevental van Zedelyke Gesprekken, welken insgelyks dienen, om der Jeugd, op zodanig eene manier, de betragting der Deugd in 't algemeen, en die van eenige pligten in 't byzonder, in te boe-

ze-

nemen. De Opsteller deezer Papieren heeft zig alleszins by uitstek weeten te schikken, naar de vatbaarheid der Kinderen; en alles indiervoege voorgedraagen, dat de vroege Jeugd zyne zedelyke leeringen met vermaak kunne leezen. Wanneer de Ouders hunne Kinders, zonder eenigen dwang, daar toe weeten te leiden, en hen tevens in 't vriendelyke; door een vrolyk of gemeenzaam gesprek, opmerkzaam maaken op 't geen zy leezen, kan men met grond verwagten, dat zulks van vrugt zal zyn. Zelfs zou het, onder zulk eene Kinderlyke leezing, wel eens kunnen gebeuren, dat ook de Ouders tot een ernstiger nadenken gebragt wierden; gemerkt de onderwerpen, hoewel hier voor de Kinderen behandeld, veelal van die natuur zyn, dat ze insgelyks de overweeging van bejaarder Persoonen verdienen. ——— Wy kunnen niet wel nalaaten een voorbeeld daar van te berde te brengen, uit het eerste gesprek, dat ten opschrift heeft, *Als men zijne goede daad roemt, dan is zij geen deugd meer.*

Lodewyk beroemt zig, by zynen Leermeester *Weise*, over eene goede daad, welke hy bedreeven heeft. De Leermeester brengt hem onder 't oog, hoe vergeetelyk hy is, omtrent de lessen, die hy hem tegen dat roemen dikwils had laaten hooren. *Lodewyk* belooft beterschap; en geeft de sterkste betuigingen, dat hy 't nooit weder zal doen, en bestendig aan die les gedenken. *Weise* brengt den Jongeling voorts op een ander gesprek; breekt dat weder af; en 't onderhoud vervolgt, om *Lodewyk*, ter zyner leeringe, te beproeven, op deeze manier.

De Heer WEISE.

Waar is uw broer Karel? Waarom komt hij ook niet om zijne les op te zeggen?

LODEWIJK.

Myn broer Karel? ô die. . . .

De Heer WEISE.

Nu, waarom komt hij niet.

LODEWIJK.

Hij is niet vlijtig geweest, en daarom durft hij niet komen.

De Heer WEISE.

Ligt zoo naerstig niet als gij?

LODEWIJK.

In lange niet, die domoor! en hij is reeds meer dan een Jaar ouder dan ik.

De Heer WEISE.

Is hij een domoor?

LODEWIJK.

Ja een rechte domoor. De arme hals, dat ik in een half uur begryp, daar heeft hij twee uuren toe nodig.

De Heer WEISE.

Ik weet, dat het de lieve Karel meer moeite kost, om zijn les in 't geheugen te brengen dan u, en daarom woudt gij hem onder de domooren rekenen. Wie is bij u de bekwaamste, die, welke alles ligt vat, en ook zoo ras weder vergeet, of die welke meer tijd tot het leeren gebruikt, en het niet weder vergeet?

LODEWIJK.

Die was wel de bekwaamste, die alles ligt vat en niet vergeet.

De Heer WEISE.

Goed! maar 't getal van zulke leerlingen is maar *klein*. Gij gelooft toch wel, dat gij onder dat getal niet behoort?

LODEWIJK.

Mijn Heer heeft mij toch dikwijls wegens mijn vlijt gepreezen.

De Heer WEISE

Ook wegens uwe vergetelheid bestraft.

LODEWIJK.

Lieve Heer Weise!

De Heer WEISE.

Is 't niet waar? geeft gij mij niet telkens gelegenheid, om u te bestraffen? Nog voor eenige oogenblikken badt *gij mij* wegens uwe nalaatigheid om vergiffenis, en beloofde *mij* beterschap; waar blijft de vervulling van die belofte. Nooit zoudt gij uwe goede eigenschappen weder roemen, en gij doet het op 't oogenblik weder, en veracht nog daarenboven uwen broeder. Lodewijk! Lodewijk! wat moet ik van u verwachten?

LODEWIJK.

Mijn Heer, [*bedroeft*] ik.....

De Heer WEISE.

Geen woord tot uwe ontschuldiging; geen beloften; vertrek... Nu! gaat gij nog niet!

LODEWIJK.

Ik zal.....

De Heer WEISE.

Weg, weg! *Lodewijk beschaamd binnen.*

De Heer WEISE.

Waren 'er niet veel zulke eigenroemers! Hoe beklaaglijk is 't, dat de goede lessen zoo vrugtloos zijn bij de Jeugd. Beloften genoeg, als men hen tot de volbrenging derzelven aanmaant; maar waar blijft de vervulling? Dat toch de Jeugd minder nalaatig waar; dat zij toch door veele goede daaden zich bemind en gelukkig maakte! Zij moeten zich achter wachten dezelven te roemen, anders zijn ze geen deugden meer".

't Ware te wenschen, dat 'er geen bejaarder gevonden wierden, dien deeze les van den Heer *Weise* niet dikwils behoorde voorgedraagen te worden.

JOHN-

JOHNSTON en NADER, *of het verdronken Kalf. Toneelspel. In vyf Bedryven. Door* T. D. B. Te *Utrecht by* J. de Waal, 1777. *In groot octavo* 109 *bladz.*

Als iemand eens anders schryfwyze, die eene vry algemeene toejuiching verkreegen heeft, in eene vry mindere of meerdere maate navolgt, loopt hy altoos gevaar, van niet zo zeer op zig zelven, als wel in vergelyking met den voorigen Schryver, beoordeeld te worden; en 't valt gemeenlyk zo uit, dat men het Origineel boven de Copy waardeere. In hoe verre dit ons oordeel ook in deezen al of niet zou mogen belemmeren, vermeeten wy ons niet te bepaalen; maar 't komt ons voor dat dit Tooneelspel, ten opzigte van geestigheid, zeer verre beneden de Tooneelstukjes van den Heer *Schasz* zy, die den Autheur, gelyk hy in zyne Voorreden betuigt, uitgelokt hebben, om zyne kragt in die schryfwyze te beproeven. Dan dit daar laatende, al was het dat wy 'er wat ongunstiger over oordeelden, door vooringenomenheid, zo komt het ons, buiten dat, voor, dat de Opsteller het stuk in te haatlyk een licht plaatst. Het denkbeeld dat het Kalf, 't welk de Arbeider *Nader* voor den Engelschen Landjonker *Johnston* vet moest mesten, verdronken was, door de onvoorzigtigheid of door een begaanen misslag van *John Clarke*, den Hofmeester van *Johnston*, zou zig laaten hooren. —— Maar als men ons wil aanduiden, dat de Hofmeester *Clarke* den Arbeider *Nader* by *Johnston* haatlyk heeft willen maaken; daar door gelegenheid gezogt en verkreegen heeft, *Nader* op allerleie wyze te plaagen, en schade toe te brengen; en dat hy, om *Nader* tot het uiterste te voeren, zelf heimlyk den put gegraaven en 't Kalf verdronken heeft. —— Als men ons wil aanduiden, dat *Clarke* dit alles opzetlyk gedaan heeft, met oogmerk om den Franschen Landedelman *de Lone* in de hand te werken, om *Nader* aan *de Lone* te verbinden, ja zyne poogingen aan te wenden, om *Nader* zelfs in den dienst van *de Lone* te doen overgaan. —— Als men ons wil aanduiden, dat *Clarke* hier toe overgehaald is, door de milddaadigheid van *de Lone*, en de verwagting op de ruime vergelding van zyne hem gedaane diensten. —— Als men ons, zeggen we, zodanig iets wil aanduiden, stelt men denkbeelden voor, die, onzes oordeels, te hard klinken.

Traite Elementaire sur la Grammaire Francoise a l'usage des Habitants des VII Provinces unies. Contenant principalement ce qui regarde la Lecture. Par FR. RAINVILLE, Membre de la Societe Batave a Rotterdam. A Rotterdam chez *J. Bronkhorst* 1778. Sans la Preface 245 pp. in octavo gr. p.

Uit dit eerste gedeelte van een Werk, waarin de Autheur bedoelt, de grondbeginzelen der Fransche Taale, byzonder ten dienste der Inwoonderen van ons Vaderland, op eene oordeelkun-

kundige wyze, klaar en geleidelyk te ontvouwen, kan men genoegzaam afneemen, dat de Heer *Rainville* zeer wel geschikt is, om de taak, die hy op zig genomen heeft, ter uitvoeringe te brengen. Het behelst 't geen men omtrent de uitspraak der Letteren, de benoeming en zamenvoeging derzelven in Lettergreepen, in agt heeft te neemen, en brengt den Leerling tot eene op de gronden derTaale gevestigde leezing; terwyl het tevens zo den Leermeester als den Leerling de daartoe verder vereischte onderrigtingen aan de hand geeft. Voorts zyn 'er zeer wel ingerigte Zamenspraaken bygevoegd, waarvan de Onderwyzers een goed gebruik maaken kunnen; of die hun liever, naar 't oogmerk van den Autheur, tot modellen kunnen dienen, om hunne onderlinge gesprekken met hunne Leerlingen, naar eisch der verschillende omstandigheden, in een goeden smaak te schikken. —— De weg, door den Heer *Rainville* ingeslaagen, komt ons zo wel voor, dat men, naar ons inzien, alle reden hebbe om te wenschen, dat hy aangemoedigd moge worden, om op denzelven voort te gaan.

Livre de la Conjugaison Francoise, *of Fransch Conjugatie-Boek, opgesteld, door* J. P. KLAUTZ. *Taal- en Schoolmeester te Amsterdam. Te Amsterdam by* M. Schalekamp 1778. *In octavo* 99 *bl.*

Dit Stukje behelst uitgewerkte Fransche Conjugatien, door alle tyden en wyzen, in de verschillene manieren op welken dezelven kunnen voorkomen, het zy stellende, vraagende of ontkennende, mitsgaders ontkennend vraagende. Op zodanig eene wyze stelt de Taalmeester *Klautz* hier voor de twee Hulpwoorden *Avoir* en *Etre* of *Hebben* en *Zyn;* benevens een voorbeeld uit ieder der vier Fransche regelmaatige Conjugatien, in *er*, *ir*, *oir* en *re*. Hy bepaalt zig in deezen tot de Daadlyke Werkwoorden, en heeft ten oogmerk de Lydende, de Wederkeerige, de Onpersoonlyke en de Onregelmaatige Werkwoorden, in een volgend Stukje, op eene dergelyke manier voor te draagen. ——— De uitvoering is van dien aart, dat men 'er zig by de Jeugd, om hun de Conjugatien recht in te drukken, dat een noodwendig vereischte is, met vrugt van bedienen kan; des het den Autheur, zo zyn oogmerk begunstigd worde, te raaden zy, om het zelve verder te voltrekken.

Kort Begrip der Nederduitsche Spraakkunst, behelzende de voornaamste grondbeginselen der Nederduitsche Taale; zeer geschikt voor eerstbeginnende Leerlingen in de openbaare Schoolen. Te Amsterdam by de Erve J. v. Egmont. *In octavo* 74 *bladz.*

Een nuttig Schoolboek voor Nederlands Jeugd, om dezelve, (daar 't niet noodig is, dat ze in de verschillende denkwyzen der Nederlandsche Spraakkunstenaaren onderweezen worden,) ten minste een regelmaatig denkbeeld van onze Taal in te boezemen. Langs de hier voorgestelde onderrigting zouden ze, zo ze maar eenige oplettendheid gebruikten, geregelder leeren leezen en schryven, dan 't nu gemeenlyk gaat; en de Schoolmeesters zelven, bestendig eenpaarig op dien voet onderwyzende, zouden geschikter Taalmeesters worden.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

J. D. MICHAËLIS *Nieuwe Overzetting des O. T. met aanmerkingen voor Ongeleerden, in het Nederduitsch overgebragt.* Tendimus ad Cælestem Patriam. *II. D. I. Stuk. Te Utrecht by* J. v. Schoonhoven en Comp. 1778. *Behalven de Voorreden* 138 *bladz. in gr. octavo.*

Overeenkomstig met het geen wy, nopens het oogmerk van den Hoogleeraer *Michaëlis*, en den Heer *de Perponcher*, zo in 't schryven als vertalen, mitsgaders wegens de verdere uitvoering van dit Werk, voorheen gezegd hebben (*), is ook dit eerste Stuk van het tweede Deel, behelzende een gedeelte van het eerste Boek van *Mozes*, ingericht; des het niet noodig zy, daer op staen te blyven. Alleenlyk hebben wy den Lezer desaengaende nog te melden, dat de Heer Vertaler, met alle oplettendheid vertolkende, hier meerder ruimte genomen heeft, in 't maken van oordeelkundige aenmerkingen, die geschikt zyn om deze en gene voorkomende gebeurtenissen en zaken in een helder daglicht te stellen, en ons de wyze schikkingen der Godlyke Voorzienigheid, in vele byzondere gevallen en inrichtingen, onder het oog te brengen. Zyn Ed. heeft daerdoor deze Nederduitsche uitgave van dit hooggeachte Werk, by uitstek, leerzaem en nuttig gemaekt. Die zelfde bekwame hand heeft ook voor dit Stuk geplaetst ene lezenswaerdige Voorreden, van dien inhoud, dat dezelve ene byzondere melding verdiene; waerom wy ons daertoe zullen bepalen: een volgend Stuk zal ons wel gelegenheid geven, om een stael van 't Werk zelve mede te deelen.

Met den aenvang ontvouwt ons deze Voorreden het doelwit en den inhoud van het Boek *Genesis*. ,, *Mozes* ,, zegt onze Schryver, schreef het byzonder voor zy-

,, ne

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef. V. D. bl.* 469.

„ ne Israëliten. Hy wilde hun, voor eerst, een regt „ denkbeeld van 's menschen en 's waerelds oorsprong „ geeven, byzonder daer toe geschikt, om hen, tegens „ de verkeerde en tot afgodery leidende leerstellingen „ van andere volken, te wapenen. En verder stelde hy „ zig voor, hun zodanig een verslag van hunnen byzon- „ deren oorsprong te geeven, als best in staet was, om „ hun een volleedig denkbeeld te doen vormen van hun- „ ne hooge bestemming, en daeraen beantwoordende „ duure verpligtingen". Getoond hebbende *dat Mozes* aen dit dubbelde oogmerk in het boek *Genesis* voldoet, merkt hy wyders aen, dat wy dit Geschrift ook onder een algemener oogpunt mogen beschouwen; te weten, als behelzende „ een onwaerdeerbaeren schat van „ gedenkstukken, de oudste tyden der waereld betreffen- „ de; en tevens de eenigste bronwel, waeruit men een „ voldoenend, en met de grondbeginselen eener gezon- „ de wysgeerte, welstrookend berigt, van derzelver „ oorsprong, mitsgaders van de opkomst en eersten „ voortgang der menschelyke maetschappy haelen kan". En dit leid den Heer *de Perponcher*, om deze Voorreden ten grootsten dele te schikken, *ter naspooringe van de opkomst en eerste vorderingen der menschlyke maetschappy*, naer uitwyzen van het verslag, door *Mozes*, van 't vroegere voorgevallen gegeven (*).

Na enige vooraf gaende aenmerkingen, zo over het verhael van *Mozes* nopens de vroegste gebeurtenissen, als over het verschil der menschlyke maetschappyen in onderscheiden gewesten, en de vorderingen in beschaefdheid in 't algemeen, komt hy bepaeldlyk ter zake. In de eerste plaetse gaet hy na, welken trap van volmaektheid Adam bereikte, hoe hy tot denzelven opklom, en hoe God, voor en kort na den Val, alles indiervoege inrichtte, dat het dienen kon, om de menschen, by hunne vermenigvuldiging, tot een staet van beschaefdheid te brengen, en de volmaking van hunnen staet te begunstigen. Onder het voordragen hier van, met byko-

(*) Het overige van deze Voorreden gaet inzonderheid over de manier op welke de Hoogleeraer zyne Overzetting van dit Boek *Genesis* ingericht heeft, en 't geen door den Heer Vertaler, zo in 't vertolken, als in 't schryven van aentekeningen, in acht genomen is; waermede wy den Lezer niet zullen ophouden.

komende aenmerkingen over vele byzonderheden daer toe behoorende, brengt hy ons tevens onder het oog, welke schielyke en groote vorderingen het Menschdom hieromtrent reeds voor den Zondvloed gemaekt heeft. En op dat men zich niet te sterk verwondere over de groote vorderingen, die hy aen dat Geslacht toeschryft, zo verledigt hy zich tot het optellen der voordeelen, welken het Menschdom ter spoediger vorderinge in dat tydperk genoot. Dan dit doet hem te gelyk opmerken, dat 'er ook verscheiden omstandigheden onder waren, die het eens ingekroopen bederf der zeden, met even schielyke en groote schreden, deden voortgaen. Zulks brengt hem vervolgens tot de dagen van den Zondvloed, tot de kundigheden van Noach en deszelfs Zoonen, met de vorderingen van dat Nageslacht, tot op de dagen van Peleg, zo lang zy één volk waren, en eenerleie spraek hadden. Tot dat tydstip gekomen zynde, overweegt hy de verstrooijing der Volkeren in de verschillende Gewesten van den Aerdbodem, en derzelver gevolgen; met na te gaen, wat medegewerkt heeft, om een groot gedeelte van 't Menschdom tot ene verregaende woestheid te brengen; hoe een ander gedeelte in tegendeel beschaefd gebleven, in beschaefdheid gevorderd is, en het zyne toegebragt heeft ter beschavinge van anderen: mitsgaders langs welke wegen vele Volkeren uit ene wilde onbeschaefdheid gered, en weder tot het genot der beschavende gezelligheid geraekt zyn. —— Onze Autheur behandelt dit Stuk zeer onderscheidenlyk, staeft zyne bedenkingen en gevolgtrekkingen over 't geheel met bondige redeneringen, en versterkt dezelven, in verscheiden opzichten, met de daedlyke ondervinding, nopens het lot veler Volkeren, in latere dagen; waeromtrent hy zich byzonderlyk beroept, op GOGUET, *de l'Origine des loix, des arts et des sciences*; ROBERTSON *Geschiedenis van America*; en ULLOA *Reize naar Zuid-America*. —— De gansche Voorreden is, gelyk we gezegd hebben, lezenswaerdig; dan dit gedeelte zal elk oplettende, bovenal, wel ener herhaelde lezinge waerdig oordeelen. —— Verder hecht de Heer *de Perponcher* hieraen nog enige wel overdachte aenmerkingen over het groote oogmerk van den Allerhoogsten met Abraham; het uitnemend character van dien Vriend van God, en zyne herderlyke levenswyze; welke, gelyk ook die der overige Aertsva-

deren, in dezen te meerder opmerking vordert, om dat zulks ten beteren verstande van etlyke geschiedenissen in het Boek *Genesis* kan strekken. En ten laetste besluit hy deze zyne behandeling van dit onderwerp met ene korte samentrekking van het gezegde, en ene daer uit voortvloeiende bedenking over de Godlyke schikking, omtrent het onderwyzen der menschen, van den eersten tyd af tot op de verkondiging van het Euangelie.

„ Dus hebben wy, zegt hy, in korte schetzen, gezien, hoe 't menschdom en de maetschappy, van een gering beginzel, tot een uitgebreid lichaem aengroeide, en, ten minsten voor een gedeelte, tot eenen vry gevorderden staet van beschaefdheid opklom. Wy hebben gezien door welke middelen, langs welke wegen, de voorzienigheid deeze ontwikkeling voortbragt, en in hoe verre zy daertoe zelf, door onmiddelyke tusschenkomsten, wilde medewerken. Dit laetste, de onmiddelyke tusschenkomst der Godheid, de verschyningen en byzondere openbaeringen, waermede zy de menschen, van tyd tot tyd, begunstigde, en wonderen en teekenen, waermede deeze openbaeringen verzeld gingen, maeken 't groote onderscheid tusschen de voormaelige en de tegenwoordige huishouding uit, en brengen, meer dan iets anders, te weeg, dat wy nu in eene geheel andere waereld, dan die der eerste eeuwen, schynen te leeven. Het zal derhalven wel der moeite waerd zyn, den aert en de redenen van dit onderscheid eenigzins aen den dag te leggen, door de oogmerken der voorzienigheid, in deeze, mitsgaders den weg, dien zy ter bereiking derzelve insloeg, in eene algemeene korte schets voor te draegen".

„ By de allereerste geslagten der menschen, waren de Godlyke verschyningen, onderrigtingen en openbaeringen 't gemeenzaemst en meenigvuldigst. De mensch was toen nog van alle ervarenis en kennis, zelfs in 't natuurlyke, ontbloot, en moest daerom, in allen opzigte, door zynen schepper, als by de hand worden geleid. Ook hebben wy reeds gezien, dat het Godlyk onderwys zig toen, over alles, zelfs het natuurlyke en huishoudelyke uitbreidde. Spys en kleeding werden den eersten menschen aengeweezen; voor de beveiliging van hun leeven werd, door onmiddelyke inzettingen van God, gezorgd. Maer na dat zy, ten aenzien van 't natuurlyke, ver genoeg gevorderd waren, om zelfs in hunne behoef-

hoeften te kunnen voorzien, werd het Godlyk onderwys tot andere en verhevener voorwerpen bepaeld. Langzaemerhand van de kennis zynes scheppers afgeweeken, moest de mensch tot dezelve worden wedergebragt. Tot eene verdorvenheid vervallen, waeruit al wat hy van natuure wist en doen kon, niet magtig was hem te redden, moest hy ter ontworsteling diens elendigen staets worden bekwaem gemaekt, door de openbaering van waerheden, en de verleening van eene hulpe, die den kring zyner oorspronglyke natuur te buiten ging. Tot het ene en andere was een nieuw onmiddelyk onderwys van God, eene nieuwe omgang tusschen God en de menschen nodig; en met beiden ook werden sommigen uit hen begunstigd. De eerste wien het der Voorzienigheid goed dagt daer toe uit te kiezen, was Abraham; dien wy eerst, door eene byzondere roeping, tot een aenbidder van den eenigen waeren God zullen gemaekt zien; vervolgens, na veele beproevingen, in zyn zaed, tot erfgenaem verklaerd van de belofte des grooten zeegens, dewelke, in laeter tyden, over 't menschdom zou worden uitgestort, om het tot de volle maet der gelukzaligheid weder te brengen. Zyne nakomelingen, op eene wonderdaedige wyze, tot een volk en burgerstaet gevormd, werden niet alleen, tot bewaerslieden van de kennis des waeren Gods gesteld, tot leeraers verordend, by wien de overige volken der aerde hunne denkbeelden van de Godheid konden komen ter toetze brengen, zuiveren en volmaeken (*); maer zy zaegen zig ook be-

(*) „ Ik kan my niet beletten te denken, dat de Godgeleerdheid der Jooden meer invloed, op de samenstelsels van de beste Wysgeeren der oudheid gehad hebbe, dan men gemeenlyks denkt. Na Davids tyden, en nog meer, na de wegvoering naer Babel, waren 'er Jooden in verscheiden gewesten der waereld, vooral in Egypten en 't geheele Oosten, verspreid. Daer nu de oude Wysgeeren, met voordagt, reisden, om alle de stellingen en leeringen hunner buitenlandsche tydgenooten te onderzoeken en na te gaen, en alle de bronwellen op te speuren, waeruit zy eenige nieuwe kennis scheppen konden, is 't kwalyk te denken, dat zy, op alle deeze reizen, geene Jooden zouden ontmoet, met geene Jooden, of ten minsten met zulken, wien derzelver gevoelens bekend waren, omgang gehouden, en naer hunne stellingen naevraeg gedaen hebben. — Meer dan eens ook gebeurde het my, dat ik, onder 't leezen van Plato's gemeenebest, (naer de laetste Fransche vertaeling,) daer

begunstigd, met verschyningen, openbaeringen, en voorzeggingen, die allen zo veele afbeeldingen, zo veele teekenen, en vooraf gegeeven kenmerken waeren, van de toenmaels aenstaende vervulling der groote verlossingsbelofte, waeraen men, met volle zeekerheid, den hemelschen aenbrenger deezes onwaerdeerbaeren zegens, zou kunnen kennen en onderscheiden. Eindelyk toen deeze kwam, toen de aenbiddelyke EMMANUEL, in liefde en weldaedigheid, op aerde rond wandelde, en met de menschen, als met zyne broederen, verkeerde, toen werd de volle schat van kennis en Godlyke wysheid geopend, zo ver zy voor den sterveling ontslooten kon worden. By dit groote tydstip, werden de wonderteekenen, de openbaeringen, de blyken van de onmiddelyke tusschenkomst der Godheid, meer dan ooit vermenigvuldigd. Zy zelve woonde nu op aerde, in deezen Heiland der waereld; en, na deszelfs verscheiden, daelde haer geest op zyne leerlingen neder, om alle hunne woorden, alle hunne verrigtingen, tot het groote doelwit hunner zending, te bestieren, ten tyde toe, *dat zy aen 't zelve voldaen, en de verkondiging des Euangeliums volbragt hadden.* Maer ook terstond na deezen, hielden het onmiddelyk onderwys, de Openbaeringen, de Wonderteekenen, en alle blyken eener onmiddelyke tusschenkomst, geheel en voor altoos, op. 's Menschen Kindsheid was nu voorby, hy kon nu, met de hulpmiddelen, die hem geschonken waeren, in alle opzigten zig zelven bestieren. Hy bezat nu alle de kennis, die hy in 't natuurlyke en in 't Godsdienstige nodig had, om in deeze waereld, voor zyn bestaen en welzyn, in de toekomende, voor zyne behoudenis en zaligheid, te kunnen zorgen. Een nader onmiddelyk onderwys was derhalven nu niet meer nodig. Het zelve hield nu ook t'eenemael op: alle onmiddelyke gemeenschap tusschen den hemel en de aerde werd afgesneeden, nu 't licht des Hemels, in 't Euangelie, zelve op aerde ontstooken was".

,, Maer, zal men mooglyk zeggen, hoe veele volken zyn 'er, die, zig nog heden, in den zelfden staet van on-

daer hy van de eigenschappen van het Opperweezen handelt, Mozes zelven, of een oplettend leezer zyner Schriften, meende te hooren. Men weet dat deeze Wysgeer lang na de wederkeering der Jooden uit Babel leefde."

onkunde en onervarenis, bevindende, ook het zelfde onderwys, als de eerste menschen, wel zouden nodig hebben? ——— Gelyk wy zien, dat 'er, in alle Gods werken, de grootste verscheidenheid heerscht, en even daer uit de volmaektheid van 't geheel geboren word; zo toonen ons niet minder alle zyne weegen en bedeelingen over de menschen aen, dat 'er ook onder hen eene groote verscheidenheid, in den trap van volmaektheid, dien zy beklimmen, heerschen moest (*). Niet al-

(*) „ De ondervinding van alle eeuwen, gelyk onze Schryver vroeger opgemerkt heeft, toont ons, dat, na den val, 't menschlyke geslagt bestemd was, om alle de verschillende trappen van volmaektheid, waervoor de menschlyke natuur, in haeren jegenswoordigen staet, kon vatbaer zyn, van den allerlaegsten af tot den hoogsten toe te doorloopen. Men vergelyke den Hottentot, den Jagga, alle de volken, die de zuidlyke woestenyen van Africa bewoonen, met den beschaefden Europeaen. Welk een afstand! En hoe veele tusschenschakels, die deezen afstand vervullen! Voorzeeker alle deeze zo verschillende, en langzaemerhand tot steeds hooger trappen opklimmende trekken van volmaektheid, in een enkel geheel samengevoegd, en door onmerkbaere overgangen, in een gesmolten, maeken een gedeelte der schoonheid van 't groot taefreel der aerdsche schepping uit; en bieden den wysgeerigen beschouwer de nuttigste, schoon dikwils vernederende, lessen aen. Daer leert hy den regten aert, de vatbaerheid en eigenschappen zyner natuur, beiden in haere engste paelen en grootste uitgestrektheid kennen. Daer ziet hy wat haer verlaegt, en tot op de onderste trappen haerer volmaektheid vernedert; wat 'er daerentegen vereischt word, om haer tot het hoogste toppunt derzelve op te leiden. Aen haer zelve overgelaeten, van alle onderwyzende en beschaevende hulp ontbloot, ziet hy ze, in de ruwste Amerikaenen, byna tot de gelykheid met het gedierte des velds vervallen. Onder de mildere lugtstreeken hunnes halfronds aen eene logge agteloosheid overgegeeven, brengt een gedeelte deezer volken geheele daegen door, op den grond nederzittende, zonder eens hunne houding te veranderen, hunne oogen op te slaen, of een enkel woord te uiten: voldaen met het enkel dierlyk gevoel en genoegen der aenweezigheid te genieten, zo ras hun honger gestild is. Onder ruwer lugtstreeken, op dorre en rotsagtige Zeekusten verbannen, neemen anderen eene wreede, zelfs hun eigen kroost niet ontziende woestheid aen, die hen eer beneeden 't wild gedierte, dan met het zelve gelyk stelt. ——— Maer die zelfde mensch, dat zelfde schepsel, in welgeregelde maetschappyen vereenigd, door onderwys en beschaeving ontwikkeld, vooral door een hooger licht bestierd, klimt tot zulk een trap van volmaektheid op, dat men schier in twyf

allen zyn zy tot dezelfde kennis, tot dezelfde volmaektheid, geroepen. Het is ſlegts een gedeelte des geſlagts, dat de hoogſte trappen derzelve beklimt; en deeze moeten de gidzen en onderwyzers hunner medemenſchen worden. Dit heeft, van alle tyden af, beide in 't natuurlyke en in 't Godsdienſtige plaets gehad. En wanneer zig de ontwerpen der voorzienigheid over ons, in de uitvoering der toekomende huishouding, in de alles vervullende en volmaekende eeuwigheid, naer hunne volle uitgeſtrektheid, voor ons oog, in 't helderſte daglicht, zullen ontvouwen, dan zullen wy met bewondering zien, hoe deeze verſcheidenheid eene der vrugtbaerſte bronwellen van de ſchoonheid en volmaektheid des geheels moest uitmaeken. Onze tegenwoordige gezigteinder is te eng beperkt, en met te veel nevelen bedekt, om in Gods groote ontwerpen iets te kunnen beoordeelen. Wanneer eens die gezigteinder, in de toekomende waereld, zal worden uitgebreid en opgeklaerd, dan zullen wy beſchaemd ſtaen, over 't oordeel, dat wy hier zo vermeetel en blindlyk dorſten vellen".

twyffel ſtaet, of wel de wilde volken, waervan wy zo even ſpraeken, met deeze laetſten, eenerlei ſoort van weezens, eenerlei geſlagt kunnen uitmaeken."

Onderzoek van het veranderen der Wateren door de Egyptiſche Toveraars in Bloed. Door RUTGER OUWENS, *rustend Rector der Latynſche School in 's Gravenhage, mitsgaders Lector in de Literatuur aldaar. In 's Gravenhage by* J. H. Munnikhuizen *en* C. Plaat in Comp. 1778. *Behalven het Voorwerk* 134. *bladz. In gr. octavo.*

Mozes, de wonderdaden van den Allerhoogſten in Egypten verhalende, meld ons, met opzicht tot het veranderen van 't Water in Bloed, dat God hem gelastte, tot Aäron te zeggen: *Neemt uwen ſtaf, en ſteeckt uwe hant uyt over de wateren der Egyptenaren, over hare ſtroomen, over hare rivieren ende over hare poelen, ende over alle vergaderinge harer wateren, dat ſy bloet werden; ende daer zy bloet in den gantſchen Egyptenlande, beyde in houten ende in ſteenen* [*vaten.*] Naer dit bevel, zegt hy vervolgens, ſloeg Aäron het water dat in de rivie-

viere was, *ende daer was bloet in den gantschen Egyptenlande*. Doch, voegt hy 'er by, *de Egyptische tooveraers deden* [*oock*] *alsoo met hare besweeringen: soo dat Pharoos herte verstockte*. Men zie het geheele geschiedverhael, Exod. VII. 14—25. ——— Hoe, zegt veelligt iemand, op de eerste leezing, is dit bestaenbaer? ,, Indien Moses op ,, Gods bevel, door Aäron, alle de Wateren der Egyp- ,, tenaren in Bloed veranderd heeft, van waer hebben ,, dan derzelver Wyzen of Tovenaers Water kunnen ,, bekomen, om 'er het zelfde wonderwerk ook in te ,, vertoonen; hetzelve door hunne bezweeringen en ,, guichelaryen, het zy in waerheid, het zy in valschen ,, schyn, veranderende in Bloed, op dezelfde wys, ,, als Moses inderdaed gedaen had" Het Ongeloof spot hier mede, en de gemoedelyke hoogachter van den Bybel staet 'er mede verlegen: de laetste neemt des zyne toevlucht tot schrandere Uitleggers der gewyde Geschiedenissen, ten einde met hun te raedplegen, hoe 't Ongeloof den mond te snoeren, en die zwarigheid uit den weg te nemen. Velen zullen hem desaengaende behulpzaem zyn, en ligtlyk, zo ze de bedenklykheid al niet geheel ontknoopen, hem ten minste zo veel onderrichting aen de hand geven, dat het hem gerust stelle: en onder dat slag van Schriften verdient ook deze Verhandeling van den Heer *Ouwens* met het hoogste recht aengeprezen te worden.

Ene aendachtige overweging van de wyze, op welke Mozes dit wonderwerk geboekt heeft, brengt hem tot die gedachten, dat men door 't water, 't welk Mozes, door Aäron, in bloed veranderd heeft, bepaeldlyk moet verstaen het drinkbaer water, het water der *Rivier*, te weten dat van den Nyl, die zich door gantsch Egyptenland verspreidde, in vele *wateren*, *stroomen*, *rivieren*, *poelen* en *vergaderingen van wateren*; welk water, als het enige drinkbare van Egypte, door de Egyptenaers alleenlyk geschept werd, om het te bewaren *in houten en stenen vaten*. Het wonderwerk dus bepaeld zynde tot de wateren van den Nyl, of het drinkbaer water, 't welk deze Rivier door gantsch Egypte aenvoerde, vervalt de gemaekte zwarigheid van zelve. 'Er blyven dan vele kolken, moerassen en meiren, die in Egypte ten overvloede gevonden werden, welken geen gemeenschap met den Nyl hadden, en wier water ondrinkbaer was, voor

de Toveraers onveranderd over, om 'er hunne kunstenaryen op te oefenen. —— Wanneer men gadeslaet, dat het woord *Rivier*, als 'er van *Egypte* gesproken word, bestendig den Nyl of deszelfs wateren aenduid; als zynde de Nyl de enige rivier van Egypte, uit welke alle de andere mindere rivieren haer water ontvangen. —— Wanneer men, dit in acht nemende, voor 't woord *Rivier* telkens het woord *Nyl* plaetst, in 't verhael van Mozes, zal men dit denkbeeld van den Heer *Ouwens* terstond vry aenneemelyk vinden; en de zwarigheid als zien verdwynen.

Onze opmerkzame Schryver, die langen tyd ter goeder trouwe gemeend had, dat dit gevoelen door hem allereerst en door hem alleen uitgedagt was, heeft naderhand, op aenwyzen van den Eerwaerden *J. Buschman*, ontdekt, dat *Nicolaus de Lyra* het zelve reeds, in zyne *Biblia Glossata*, als een denkbeeld der Hebreeuwen, vermeld heeft; als mede dat ook *Josephus*, (zie *Joodsche Oudh.* B. II. H. 14.) naer uitwyzen van zyn berigt van dit wonderwerk, de verandering van 't water in bloed alleenlyk tot de wateren van den Nyl bepaelde. Hy heeft deze uitlegging, na ene herhaelde overweging, voorts van alle zyden zo wel gegrond en aen alles beantwoordende gevonden, dat hy niet kunne nalaten te betuigen: „ Ik kan my niet genoeg verwonderen, en „ sta ten enemaal verbaasd, dat niemand, voor zo verre ik weet, onder zo vele regt geleerde ja sommige „ ook grote Mannen, die de Schriften van Moses met „ hunne verklaringen hebben opgehelderd, in zo vele „ eeuwen tyds, een zaak met zo een helder ligt van „ rondomme bestraald, niet gezien heeft, voornaamlyk „ daar ons de Hebreen by *de Lyra*, en ten dele ook „ *Josephus*, als gezegd is, voorligten". In die overtuiging heeft de Heer *Ouwens* dit zyn Onderzoek geschreven, zo ter wederlegginge van het Ongeloof, als ter gegronde gerustftellinge van de zodanigen, dien de opgemelde zwarigheid belemmert. Zyn Geschrift behelst een oordeelkundige toets van de verschillende wegen, die men ingeslagen heeft, om de aengevoerde zwarigheid van hare kracht te berooven; met aentooninge dat ze, zyns oordeels, ver van voldoende zyn: en voorts ene uitvoerige ontvouwing van alles wat dienen kan, om zyn gevoelen in 't helderste licht te plaetsen, en

ten

ten bondigste te bewyzen; 't welk hem teffens verscheiden nevensgaende byzonderheden, in dit verhael voorkomende, doet ophelderen. —— 's Mans voorstellingen vertoonen zich van alle zyden zo gunstig, dat ze wel waerdig zyn, van onbevooroordeelde kundigen ten naeuwkeurigste getoetst te worden.

Korte verklaring van den XXV en XLIX Psalm. Door A. BUURT, *Predikant te Amsterdam. Uitgegeven door deszelfs Huisvrouw*, J. C. V. LYNDEN. *Te Amsterdam by* J. ten Houten *en* J. Wessingh Wz. 1778. *Behalven de Voorreden* 308 *bladz. In gr. octavo.*

Schoon men van beide deze Psalmen, met geen genoegzame zekerheid, kunne bepalen, by welke gelegenheid dezelven gedicht zyn, valt het echter niet moeilyk derzelver voornamen inhoud en bedoelde na te gaen. De XXV Psalm, gelyk de Eerwaerde *Buurt* denzelven zeer wel beschouwt, „ stelt ons voor ene God„ lievende ziel, verlegen, wegens den quaden toeleg „ harer vyanden, waarmede zy van binnen en van bui„ ten was omringd; en die allersterkst gezet was om „ voor den HEERE te wandelen; daarenboven ge„ drukt door 't gezigt harer zonden, ook die van ha„ re jonkheid; en overtuigd van de magteloosheid al„ ler dingen buiten God; ook deelnemende in het wel„ zyn van Zion. In die gesteldheid wendt zy zich tot „ den HEER, van wiens Goedheid en Vermogen al„ leen zy hare hulp verwagtte: en zy wordt door enen „ getrouwen Vriend in de gronden van haar vertrou„ wen gesterkt, en teffens nader onderregt. —— Dus „ is het oogmerk van dit Lied, *'s HEREN volk te* „ *onderwyzen, hoe het zig in treurige omstandigheden ge-* „ *dragen moet, om enen gelukkigen uitslag te kunnen ver-* „ *wagten.* Ook kan men 'er uit leeren, *wat men aan* „ *iemand, die in dergelyke omstandigheden is, tot zyne on-* „ *derregting en vertroosting, voor moet houden*". —— En wat den XLIX Psalm aengaet, dezelve behelst volgens onzen Leeraer, „ een vertoog van het onvergely„ kelyke onderscheid tusschen het vertrouwen op *God*, „ zelf in de *grootste tegenspoeden*, en dat der zodanige, „ die, naar het uitwendige, in *grooten voorspoed* zynde,

„ de

„ de *Aardsche goederen*, en die *alleen*, tot den grond van
„ hun vertrouwen stellen, en daarvoor uitkomen. Waar
„ uit men kan afneemen, dat de Dichter aan Israël in
„ 't byzonder, en vervolgens aan *allen*, in wier handen
„ dit Liet zoude komen, leren wil, *in alle gevallen*,
„ *ook in tegenspoeden, de beste keus te doen; en zig daar-
„ van niet door den voorspoed der wereldlingen te laten af-
„ trekken*." —— Naer dit bewerp van den inhoud en 't oogmerk dezer Psalmen heeft de Eerwaerde *Buurt* over dezelven gepredikt; en zyne Echtgenoote, reeds beroemd van wegens hare zugt voor de Studie in 't algemeen, en die der Godgeleerdheid in 't byzonder, heeft, onder het toeverzicht van haaren Man, ene achtervolgende verklaring van deze twee Zangstukken opgesteld. Mevrouw *van Lynden* betoont in de uitvoering van dit Stuk ene gezetheid van denken, die haer eer aendoet; en hare geregelde oordeelkundige manier van verklaren, in een welvoegenden styl uitgedrukt, plaetst dit haer Geschrift in den rang der nutte Uitlegkundige Schriften.

De aart en de voortreffelykheid van den Christelyken Godsdienst, enz. Oorspronkelyk in het Engelsch geschreeven. Te Utrecht by J. v. Driel, 1778. *Behalven het Voorwerk* 192 *bladz. in gr. octavo.*

Om de uitvoerigheid van den tytel hebben wy denzelven niet geheel geplaetst, daer wy toch de byzondere stukken, onder denzelven aengeboden, dienden op te noemen. Men vind hier ene verzameling van Godsdienstige overdenkingen, welker oplettende lezing allezins geschikt is, om het gemoed met hoogachting voor den Christelyken Godsdienst te vervullen, en ene gelovige gehoorzaemheid te bevorderen. —— Een drietal van aeneengeknochte Verhandelingen, briefswyze geschreven, ontvouwt ons den *aert van den Christelyken Godsdienst*, mitsgaders deszelfs *voortreffelykheid*, en brengt ons onder het oog etlyke betrachtingen, *om het Geluk, dat de Christelyke Godsdienst voorstelt, te verkrygen.* Van deze Verhandelingen, met ene Voorreden van den Eerwaerden G. *Burnet*, hebben wy reeds in den jare 1752 verslag gegeven, toen ze het licht zagen, onder den ty-
tel;

tel: *Het Leeven Gods in des Menschen Ziele* (*). Dit Tractaet, van welks inhoud wy toen met lof gewag maekten, heeft men op nieuw uit het Engelsch vertolkt; en wy pryzen het zelve dus den Lezer weder aen. —— Diestyds was 'er bygevoegd ene Verhandeling over den *aenvang en voortgang van het Geestelyke Leeven;* dan deze word 'er thans niet by gevonden; maer men heeft 'er achter geplaetst een *Brief van den Aartsbisschop* Tillotson, *aan een zyner Vrienden, die met een ongeneeslyke ziekte bezocht was.* Een Brief, waerin de Aertsbisschop het 'er ernstig op toelegt, om zynen Vriend in deszelfs ongeval te troosten, en hem gemoedlyk op te wekken, tot ene stille gelatenheid onder de hand des Heren; in het aenmoedigend vooruitzicht op de toekomende zaligheid, door Gods Genade in Jezus Christus. By dien Brief, welke in drukkende omstandigheden van ene algemene nuttigheid is, komen in dezen bundel, ten laetste, nog, *Christelyke Gedachten voor alle dagen van de Maand, door* R. Lucas, Dr. Theol. *waar agter een Gebed van denzelven Autheur, welke den toestand, in welken eene geloovige ziele, (haar op den oever des doods bevindende,) zyn moet, behelst.* In dit bygevoegde Stukje geeft de Eerwaerde Schryver den Lezer ene reeks van gemoedlyke overdenkingen, nopens enige voorname Godsdienstige waerheden, en derzelver invloed op de betrachting; waervan men zich, gelyk ook van het opgegeven indrukbaer Gebed, ter opwekkinge in een Godzaligen wandel, met stichting kan bedienen.

(*) Zie *Vaderl. Letter-Oef. II. D. bl.* 71. De tegenwoordige Vertaeler heeft zich derhalve vergist, toen hy, naer uitwyzen zyner Voorrede, vaststelde, dat deze Verhandelingen den Nederduitschen Lezer nog niet in handen gegeven waren. En 't verdere onderscheid, met opzicht tot de bygevoegde Stukken, ontstaet daeruit, dat men in dit laetste geval ene Fransche verzameling gevolgd heeft, waerin dezelve dus by elkander gedrukt zyn.

Brief

*Brief ter beantwoording van eene Vraag, wat een bekommerde doen moet om zalig te worden, geschreven aan Mevrouw ***. Door* J. C. APPELIUS, *Pred. te Zuidbroek en Muntendam. Uitgegeven door* N. STUIVINGA, *Pred. te Bellingewolda. Te Groningen by* T. *en* A. Spandaw, 1778. *Behalven het Voorbericht* 41 *bladz. in gr. octavo.*

Naer de verschillende denkwyzen in den Godsdienst zyn ook de middelen der stichtinge natuurlyk onderscheiden; en ieder verkiest uit dien hoofde boven al zodanige Schriften ter zyner stichtinge te lezen, welken meest overeenkomen met die leiding, welke hy boven anderen goedkeurt, of waeraen hy meest gewoon is. Op deze gedachten vielen wy terstond, zo als wy, na het overwegen van den opgemelden bundel, dezen Brief van den Eerwaerden *Appelius* ontvingen; ons verzekerd houdende, dat Lezers van verschillende leiding hierin ene onderscheiden keuze zouden doen, de een den bundel, en de ander den Brief ter zyner stichtinge by uitstek verkiezen. Met dit alles is 't echter zo gelegen, dat en de ene en de andere leiding ten doel heeft de zaek van Geloof en Gehoorzaemheid vorderlyk te zyn; het hoofdbedoelde van ieder Christen, hoe verschillend hy ook over deze en gene byzonderheden denke. De Eerwaerde *Appelius* behandelt, in dit opzicht, zyn onderwerp in dezen Brief zeer regelmatig, door, ter beantwoordinge van het voorstel, naer zyn inzien, een klaer verslag te geven, ,, van de voornaamste waarheden, waarmede eene ziel, die hare eeuwige behoudenis zoekt, moet werkzaam zyn; van de werkzaamheden, welke zy daaromtrent dient te oeffenen; van de leiding des Geestes, waardoor zy tot deze werkzaamheden gebragt wordt; en van de geschiktste middelen, waarvan zy behoort gebruik te maaken."

De

De vastigheid en ordelyke heerlykheid van de Euangelie-Kerk. Uit Eph. II. 20, 21. Uitgesprooken te Schoonhoven, ter inwyinge van de Christelyke Zuidhollandsche Synode den 7den van Hooimaand, 1778. *Door* JOHAN CLAESSEN, *Kerkleeraar te Leerdam. Te Utrecht by* J. C. ten Bosch, 1778. *Behalven de Voorreden 50 bladz. in quarto.*

Men kan uit het Voorbericht, voor deze Redenvoering geplaetst, afnemen, dat de Eerwaerde *Johan Claessen* eenigermate gemelyk is over de Schryvers der Letter-Oefeningen, wegens hun gezegde, rakende zyne Synodale Afscheidsrede te Woerden (*). Zulks doet ons niet vreemd. Maer, wat zullen wy zeggen? Hy had het waerlyk door zulk een *wildemans opstel* verdiend; daerom hebben wy 'er ons op die wyze over uitgelaten: hy is 'er wat gevoelig over, en zegt, by die gelegenheid, het zyne, dat natuurlyk is: dus is alles in de juiste orde. —— 't Is ons voorts aengenaem, by de uitgave dezer Synodale Inwydingsreden te Schoonhoven, te mogen melden, dat deze Leerreden op een geschikter trant uitgevoerd zy; zo dat dezelve beter voege by 's Mans andere Schriften, dan de voorgemelde Leerreden, die al te onbeschaefd was. Men kan dezelfde gevoelens op een verschillenden trant voorstellen; en dit brengt, in 't beoordeelen van Geschriften, waer in men niet zo zeer op de gevoelens, als wel op de wyze van uitvoering ziet, natuurlyk ene verschillende oordeelvelling te wege; dat de Eerwaerde *Johan Claessen*, gelyk anderen, reeds voorlang in onze Letter-Oefeningen heeft kunnen opmerken. —— De Schryvers der Letter-Oefeningen toch stellen zich, als meermaels aengeduid is, niet zo zeer voor om te oordeelen over gevoelens, vooral niet over heerschende, of vry algemeen bekende gevoelens, waeromtrent de Natie verschillende gedachten voed; maer zien inzonderheid op de wyze van uitvoering; die in deze twee Leerredenen, schoon in 't hoofdzaeklyke gevoelens behelzende, grootlyks verschilt. De Woerdsche Leerreden is onbeschaefd, en de Schoonhovensche is regelmatig, opgesteld.

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef. I. D. bladz.* 549.

Brief

Brief en Aanmerkingen over de uitzinnige begeerte tot het Spel; beneffens eenige andere Zedekundige Stukjes, door den Heer DUSAULX, *Lid van de Koninglyke Akademie der fraaye Weetenschappen, van die van Nancy enz. Uit het Fransch vertaald. Te Amsterdam by* G. Warnars, *en te Harlingen by* V. v. d. Plaats 1778. *Behalven het Voorberigt* 128 *bladz. in gr. octavo.*

Hy, die zich min of meer verslaeft aen 't *Spel*, zo dat het van ene uitspanning ene bezigheid worde, die leze deze aenmerkingen van den Heer *Dusaulx*, over de uitzinnige begeerte tot het Spel, om 'er zich by tyds tegen te wapenen. Hy, die 'er zich aen overgeeft, om zyn gewaend geluk na te jagen, neme de onderrichtingen van dezen Schryver ter harte, om nu nog, eer 't te laet is, ten duidelykste te zien, aen welke gevaren hy zich blootstelt. In 't ene en 't andere geval is dit Geschrift, ten dezen aenzien, van ene uitstekende nuttigheid. De Heer *Dusaulx* stelt hier in een Brief, geschreven aen iemand, die zich door 't Spel op ene gevoelige wyze te leur gesteld vond, en enige nevensgaende aenmerkingen, mitsgaders in een gedeelte van een Tooneelstuk tot dit onderwerp behoorende, op ene zeer nadruklyke wyze voor, hoe laeg, hoe haetlyk, hoe vol gevaren, ja hoe sterk van alle zyden bestraffenswaerdig het zy, zig aen de drift tot het Spel over te geven. ——— By deze Papieren, welken recht geschikt zyn, om deze ondeugd, „ die byna alleen de ondeugd der wanhebbelyke en wer„ kelooze armoede, of van den onverzadelyken en on„ geregelden rykdom is", ten sterkste tegen te gaen, komen nog enige andere Zedenkundige Stukjes van dezelfde hand; welken hy, zo als hy in de Voorreden meld, 'er bygevoegd heeft, „ om, door die verscheidenheid, „ vergoeding te bezorgen aen Lezers van eene zachte en „ vreedzame geäertheid, wien de onrustverwekkende „ razerny, welke hy getracht heeft te schilderen, vol„ strektelyk vreemd is". ——— Hy schetst ons in eenen Brief het character van een braef Man, wiens overlyden hy aen zynen Vriend meld; en doet dezen Brief vergezeld gaen van etlyke byvoegzelen, die in de schets zelve niet wel ingevlochten konden worden, en dienen om

's Mans

's Mans denkwyze over deze en gene byzondere plichten, en gedragsregelen breder te ontvouwen. Langs dien weg heeft hy een aental van zedelyke bedenkingen byeenverzameld, dis leerzaem zyn, en waervan men met vrucht gebruik kan maken.

G. G. SCHILLINGII, de Lepra Commentationes. Recensuit J. D. HAHN. Lugdun. Batav. apud *S.* et *J. Luchtsmans*, Trajecti ad Rhenum, apud *A. van Paddenburg.* 1778.

G. G. SCHILLINGIUS, *Verhandelingen over de Melaatsheid.* *In gr. 8vo.* 203 *bladz.*

Deeze Verhandelingen, over de Melaatsheid, bestaan uit drie afzonderlyke stukken. De byzondere omstandigheden, die den Heer SCHILLINGIUS bewoogen hebben, tot 't uitgeeven van dit Werk, leeren wy uit de doorwrogte Voorreden van den Hooggeleerden Heer HAHN, die daarin tevens zyne Waarneemingen, en oordeelkundige aanmerkingen, over deeze ziekte mededeelt. —— De Schryver heeft zyne Waarneemingen, over de Melaatsheid, genoomen te Surinamen: van daar te rug gekomen zynde in ons gemeenebest, om zyne Letteroefeningen, byzonder in de Geneeskunde, uit een pryzenswaardig beginzel, verder voort te zetten, heeft hy, in 't jaar 1769, eene Verhandeling over de Melaatsheid uitgegeeven, waarop hy tot Doctor in de Geneeskunde, op de Hooge Schoole te Utrecht, bevorderd is: dezelve is de eerste in deeze Verzameling. —— De Schryver is hierin byzonder, dat hy vyf ziekten, te weeten, de Melaatsheid der Hebreuwen, de *Elephantiasis* van de Grieken en Romeinen, de Melaatsheid der Arabieren, 't kwaad, onder de naam van *St. Lazarus*, bekend, en 't geen de Amerikaanen *Boäsi*, noemen, tot één ziekte, de Melaatsheid, brengt. Hy bewyst, met veel waarschynlykheid, dat ze allen uit Africa oorspronglyk zyn. —— De tweede byzonderheid is, dat hy twee kentekens van de Melaatsheid opgeeft: te weeten, de verandering van de kleur van de huid, op die plaats van 't lighaam, waar 't kwaad begint; en de gevoelloosheid, (*Anaisthesia.*) 't Zelve is een zonderlinge eigenschap van deeze ziekte.

De huid kan op de aangedaane plaatsen geprikkeld en gestooken worden, zonder den lyder eenig gevoel van pyn te verwekken: wanneer de ziekte eenigen tyd geduurd heeft, verliezen zelfs alle de ondergelegene deelen, tot 't been toe, hun gevoel, ja de vingers en ledemaaten vallen eindelyk van zelf af, zonder pyn te veroorzaaken. ——— Ten derden, stelt de schryver de Melaatsheid besmettelyk, 't geen hy door verscheide voorbeelden staaft; waarom hy het noodig oordeelt, de Bewooners der Volkplantingen op die kusten, ja zelfs de Europeaanen, te waarschuwen, van zich by tyds te wagten voor de besmetting deezer ziekte; inzonderheid, dewyl de beginzelen der Melaatsheid zo gering, en ongemakkelyk te kennen zyn. Dat deeze waarschuwing niet te onrecht is, hebben de droevige gevolgen der Kruistogten den Europeaanen genoeg getoond; gelukkig is nu de voortgang dier ziekte gestuit: schoon de Autheur getuigt, in de warme landen van Europa, byzonder in Italie, nog veelen, met deeze ziekte behebt, aangetroffen te hebben. ——— De Hooggeleerde Heer RÖELL, voorheen Hoogleeraar in de Ontleed- en Heelkunde te Amsterdam, naderhand te Utrecht zyn verblyf houdende, maakte eenige zwaarigheden tegen den Autheur, wegens de besmettelykheid deezer ziekte; neemende zyne bewyzen uit eene Verhandeling over de Melaatsheid der Hebreuwen, door PHIL. OUSELIUS, in den jaar 1709, te Franeker, ter verkryging van zyne Bevordering in de Geneeskunde, in 't openbaar verdedigd: waaaruit dan volgen zoude, of dat de Amerikaansche Melaatsheid verschillende was van de Joodsche, of dat ze niet besmettelyk was. De Heer SCHILLINGIUS beloofde de voorgestelde zwaarigheden, wanneer hy meer tyds zoude hebben, op te lossen, en heeft hieraan beantwoord. Om gemelde reden, vindt men de Verhandeling over de Melaatsheid der Hebreuwen, door OUSELIUS, hier de tweede plaats bekleeden. Waarop in de derde plaats volgen, eenige Aanmerkingen van SCHILLINGIUS, op de gemelde Verhandeling, en eenige byvoegzelen, behoorende tot zyne eigene Verhandeling, die de eerste is. ——— Hy geeft, onder anderen, de beste geneeswyze op, tegen de Melaatsheid, als ook de behandeling van eene Africaansche Vrygelaatene, die in 't geneezen van deeze ziekte, in de Surinaamsche Volkplanting, beroemd was. De Auteur

geeft,

geeft, eindelyk, eene beschryving en afbeelding van drie Planten, in de geneezing van de Melaatsheid gebruikt. De naamen deezer Planten zyn daar ter plaatze; *Tondin*, *Cuscuta Surinamensis*, en *Viscum Surinamense*. Van de twee eerstgemelde maakte de Afrikaansche Vrygelaatene, in 't geneezen deezer ziekte, gebruik. De Kruidkundige en geneezende eigenschappen van deeze planten zyn nog niet genoeg bekend; de Heer HAHN geeft ook, dien aangaande, zyne twyfelingen te kennen. —— Wy zullen nog kortelyk melden, 't geen de zo even genoemde Hoogleeraar, uit de laatste Brieven van den Heer SCHILLINGIUS, uit Surinamen geschreven, openhartig de geleerde Wereld mededeelt. —— De eerste is eene Geneeskundige aanmerking, namelyk, dat de plant, die te Surinamen *Tondin* genaamd wordt, en welke de Heer HAHN meent dat de *Paullinia pentaphylla* is, een uitneemend Geneesmiddel, door zyn waterdryvende kragt, in de waterzugt uitlevert. —— De tweede behelst de Waarneemingen van den Auteur, over de *magnetische* kragt van den Beveraal. Eindelyk besluit de Hoogleeraar met eenige Oordeelkundige Aanmerkingen over 't vermogen van 't electrike Werktuig in sommige Visschen; als ook over den dierlyken *Magnetismus*, die nog onlangs zo veel geruchts gemaakt heeft.

Natuurlyke Historie, volgens het Samenstel van LINNÆUS. *Met naauwkeurige Afbeeldingen. Tweede Deel, Negende Stuk. Te Amsterdam by* d'Erven van F. Houttuyn 1778. *In groot octavo 760 bladz.*

De Kruidkundige Opsteller van dit Werk, zyn voorgesteld Plan agtervolgende, handelt, in het tegenwoordige Stuk, over de *Twintigmannige*, de *Veelmannige*, de *Tweemagtige* en de *Viermagtige* Kruiden, en geeft, naer gewoonte, eene geregelde beschryving van de verschillende Geslachten, welken onder ieder deezer Classen behooren; met nevensgaande naauwkeurige afbeeldingen van eenigen der merkwaardigste buitenlandsche Gewassen, daaronder gemeld. Om 'er, gelyk we by de afgifte van ieder Stuk gedaan hebben, iets uit mede te deelen, dat onder de algemeene opmerking onzer Leezers kan vallen, zullen wy, voor tegenwoordig, ee-

eenige der hier gemelde byzonderheden van den *Papaver* of *Maankop* bybrengen.

Naar de hier gegeeven befchryving „ heeft dit Ge„ flagt een vierbladige Bloem en tweeledige Kelk; het „ Zaadhuisje is klootrondachtig, eenhokkig, en met „ open gaatjes onder den blyvenden Stempel voorzien. „ Het bevat negen meest Europifche Soorten, waarvan „ de vier eerften ftekelige, de anderen gladde vrugten „hebben". Van ieder deezer Soorten geeft de Heer *Houttuyn* een afzonderlyk berigt; en by de melding der zevende Soorte, maakt hy ook bepaaldlyk gewag van derzelver gebruik.

„ Dit Kruid, het welk hy omfchrift, MAANKOP *met gladde Kelken en Zaadhuisjes; de ftengomvattende ingesneeden Bladen*, is thans, zegt hy, in Europa, op veele plaatfen der Zuidlyke en middelfte deelen genaturalizeerd, en word in 't wilde groeijende gevonden, hoewel het veeleer uit de Oosterfche Landen afkomftig fchynt te zyn. Het menigvuldig gebruik of misbruik immers, dat men onder de Chineezen al van ouds gemaakt heeft van het Heulfap, om de geilheid op te wekken, fchynt zulks aan te duiden. Niet minder heeft dit, reeds voor veele Jaaren, plaats gehad aan de Vaste Kust van Indie en onder de Perfiaanen. Toen MANDELSLO zig op een Maaltyd bevondt te Amadabat, werdt den Gasten Opium, op verfcheide manieren bereid, in een Gouden Kistje aangebooden, om de Minnedrift in hun te verfterken. By de Turken is het niet minder daar toe, als tot moedgeeving in andere opzigten, inzonderheid om ze onvertzaagd te maaken in het vegten, zo gemeen, als by ons de Sterke Drank. Een menigte Kameelvragten worden Jaarlyks uit Klein Afie naar Konftantinopolen en Egypte gebragt: want geen Turk, zo arm of ryk, of hy maakt 'er gebruik van. Aldaar bezaait men 'er de Akkers mede, gelyk elders met Tarw, of, gelyk by ons, in Noordholland, ook gefchiedt, tot inzameling der Slaapbollen. In Arabie wordt het, volgens FORSKOHL op de Bergen geteeld".

„ Men noemt het gemeenlyk, volgens den Latynfchen naam, *Papaver*, in 't Fransch *Pavot*, in 't Engelsch *Poppy*, in 't Hoogduitsch *Magfamen* of *Mohn*, en by ons *Maankop*, misfchien om dat de vrugten als met een Maan ge-

gekroond zyn, of ook *Heul-* en *Slaapbollen*, wegens de Pynstillende en Slaapverwekkende hoedanigheid. Die met zwart Zaad groeijen, in Gelderland, wild onder 't Koorn; doch die met wit Zaad, worden in de Tuinen of op Akkers geteeld. In de Tuinen heeft men ze, gelyk bekend is, met zeer fraaije gevulde witte, zwarte, roode en bonte Bloemen. Daar komen ook van deeze Soort voort, met gekronkelde of aan den rand gekerfde Bloemen, wit, rood en bont van kleur, zo met wit als met zwart Zaad. Tot den Teelt der Slaapbollen, in de streek by Enkhuizen, en op Langedyk by Alkmaar, worden Papavers met enkele witte Bloemen, die zwaarder Koppen geeven, gezaaid".

„ Vreemd is 't dat men oudtyds het Zaad, om Brood daarvan te bakken, gebruikt, of het zelve onder 't Deeg gemengd zou hebben. MATTHIOLUS verhaalt, dat onder 't Bergvolk in Trente, en verder in Stirie en Sclavonie, de Olie daaruit geperst tot bereiding der Spyze gebruikt, en de overblyvende Koekjes gegeten werden. Het zelfde, byna, verzekert WAGNERUS in Switzerland plaats te hebben, daar men het in 't Argow overvloedig zaait. Het Zaad, zekerlyk, heeft zeer weinig van de hoedanigheden der Slaapbollen, en de Olie of Emulsie, daarvan gemaakt, is van byzonderen dienst in Hoest en Borstkwaalen. De Koppen zyn als een Slaapverwekkend en Pynstillend middel algemeen bekend. Versch en gekneusd, met Melk gekookt, en uitwendig als een Pap opgelegd, dienen zy tot verzagting, week- en rypmaaking van Gezwellen. Zy zyn bitter van Smaak, en ruiken sterk naar 't *Opium*, dat men in Asie en Indie, door insnyding, als een Traan of Gomharst, overvloedig uit dezelven krygt. In sommige deelen van Europa heeft men het zelve 'er, op dezelfde manier, in een gunstig Saizoen, ook in kleine hoeveelheid uit bekomen: doch het verdikte Extrakt, door afkooking bereid, heeft byna dezelfde Eigenschappen. Sommigen verhaalen, dat men het meeste door kneuzing, uitpersing en verdikking van het Sap, in klein Asie vervaardigt (*).

Van 't gebruik des Heulsaps, dat de Oostersche Volkeren, zo 't schynt, naauwlyks ontbeeren kunnen, heb ik

(*) TOURNEF. *De la Mat. Med. Tom. I. p.* 277.

ik reeds gewag gemaakt. Onder de Grieken was het bekend by den naam van *Opion* of *Mekoncion*, waarvan de Latynsche benaamingen zyn afgeleid. Het heet *Affion* of *Amfion* by de Arabieren, en gemeenlyk *Amfioen* by de Indiaanen. Uit de Levant en Oostindie wordt het ons toegebragt. Door de gewoonte kunnen de Turken het in verbaazende veelheid, tot een half en geheel Drachme of vierde Loots, zonder merkelyk nadeel, inslokken. Het brengt hun slegts in een vrolyken Luim, in Dronkenschap of Verwoedheid, even als by ons de Sterke Drank. Zy kunnen 'er twee of drie dagen mede toe zonder Spyze. Onder de Europeaanen, dienen eenige Greinen, meer of min, naar het Gestel, tot een heilzaem middel, in het stillen van sommige Kwaalen en Pynlykheden, die uit een te sterke aandoenlykheid der Zenuwen ontstaan. Dus is het in den Loop, Roode Loop, Kolyk, Maagpynen en Jigt, Kies- en Tandpyn, en andere Ongemakken, dikwils zeer nuttig. Als men van het beste zuivere Opium heeft, zyn geen bereidingen noodig, die men anders overvloedig, tot zogenaamde wegneeming of verbetering der schadelyke hoedanigheden, in trein gebragt heeft. Eenigen meenden, dat het van eene uitermaate koude natuur was, en voegden het derhalve by zeer heete Middelen: waaruit de Theriaak, Mithridaat, Philonium, en dergelyke Elektuariën meer, gesprooten zyn. Anderen vervielen tot een vlak strydig denkbeeld, en tragtten met Azyn, Limoen-Sap, Vitriool-geest, en dergelyken, deszelfs kragt te maatigen. Eenigen gebruikten verscheiderlei Zouten, anderen Wyn, Brandewyn of andere Geesten: sommigen meenden het door Gisting of Roostering te verbeteren. Nutteloos zeker en belachelyk: want de verdoovende eigenschap is het eenige dat daarin heerscht, en die moet slegts getemd worden, door de veelheid te verminderen, niet door byvoeging van tegenstrydige zaaken. Evenwel wordt het zeer nuttig by Zweetmiddelen gevoegt, en helpt derzelver werking: zo dat de gezegde Opiaaten, noch ook het *Laudanum*, zo nat als droog, niet onnut zyn".

Op 't voetspoor en gezag van GALENUS is het Opium, dat de Ouden zekerlyk gebruikt hadden, een langen tyd uit de Geneeskunde verbannen geweest; doch in 't laatst der voorgaande en in deeze Eeuw inzonderheid, kwam

kwam het zelve wederom in veel achting, na dat sommige voornaame Geneeskundigen zig daarvan met vrugt, als een Geheim bediend, en dus in de Geneezing, van veele anders byna ongeneeslyke Kwaalen, veel Roem behaald hadden. PLATERUS, SYLVIUS en SYDENHAM, zyn onder deezen de voornaamsten. 't Is echter een Middel, welks gebruik alle voorzigtigheid vereischt, en 't geen men veeleer te min dan te veel moet voorschryven. In Heete Ziekten zonder uitslag, in Koortsen, die uit Verstoppingen of dikte des Bloeds ontstaan, en in dergelyke omstandigheden, is het, zonder voorgaande Ontlastingen, nadeelig, zo wel als in sommige Zenuwkwaalen. Men vindt ook Menschen die het niet verdraagen kunnen. Anderen gewennen 'er zodanig aan, dat zy een groote Gifte noodig hebben tot Pynstilling. Van zekere Vrouw, my bekend, werdt ten dien einde, weekelyks, een Drachme *Laudanum Opiatum* gebruikt. Niet onwaarschynlyk is dit Heulsap het *Nepenthes* van HOMERUS, dat alle zorg en kommer deedt vergeeten".

„ Verwonderlyk is 't, dat een zo klein en onschadelyk Zaadje, door zyne ontwikkeling in eene vrugtbaare Aarde, een Plant uitlevert, in wier Zaadhuisjes een zo ongemeene kragt en zonderlinge hoedanigheid huisvest, dat één enkel Grein van het verdikte Sap de werkingen van het Zenuwgestel op de Zintuigen kan beletten. Een weinig Opium, het zy alleen, of met andere dingen gemengd, ingenomen, verwekt een gerusten Slaap, stilt zwaare Pynen, stopt Ontlastingen, en bevordert de Doorwaaseming met maatig Zweet. Te groote veelheid doet de Menschen in een diepen Slaap vallen, met verlies van Kennis en Gevoel, Koude der Ledemaaten, Stuiptrekkingen en zwaare Ademhaaling, waarop somtyds de Dood volgt. Die 'er niet van sterven, komen doorgaans vry met een sterken Buikloop of overvloedig Zweet*, naar 't Heulsap stinkende, van eene zwaare Jeukte in de Huid vergezeld. Hierom is in de zodanige het gereedste, door Klysteeren van onderen, en, zo 't mooglyk is, ook door Olie of Braakmiddelen van boven, Ontlasting te maaken. Voorts moet men de werking der Ingewanden en Zenuwen weder tragten op te wekken, door prikkelingen aan de Neus en elders, door Blaartrekkende Pleisters; als ook door het ingeeven van Zuurachtige Dranken. Sommige willen, dat het Bevergeil, anderen dat de Kamfer, hier, een byzonder Tegengift zou zyn".

 His-

Histoire du Regne de PHILIPS II Roi d'Espagne. Par R. WATSON Prof. de Philosophie &c. Traduit de l'Anglois T. III et IV. A Amsterdam chez *D. Changuion* et a Rotterdam chez *Bennet* et *Hake*, 1777. en octavo 769 pp.

Historie der Regeering van PHILIPS, *enz. Insgelyks uit het Engelsch vertaald. Te Rotterdam by* Beman, Bennet *en* Hake, 1778. *Behalve den Bladwyzer* 609 *bladz. in gr. octavo.*

Van de wyze der uitvoeringe, en 't nut der leezinge van dit Geschrift, dat met het derde en vierde Deel afloopt, en 's Vorsten Geschiedenis tot op deszelfs dood brengt, reeds genoeg gezegd hebbende, by de afgifte der twee eerste Deelen (*); zo zullen wy ons voor tegenwoordig, om onze diestyds gedaane belofte na te komen, slegts bepaalen tot het mededeelen van een byzonder voorval, 't welk dienen kan, om 's Mans geschikte manier van Geschiedverhaalen op te stellen onder 't oog te brengen. Hier toe is onze opmerkzaamheid wel byzonder gevallen op 't geen ons de Hoogleeraar meldt, wegens 's Vorsten besluit, en de toerusting zyner krygsmagt, om Engeland te veroveren; dan, om dit Artykel niet te breedvoerig te maaken, zullen wy 't hier en daar wat inkorten.

„ Bykans sedert den aanvang van Philips regering, zegt onze Autheur, was een groot gedeelte zyner troepen gebruikt, in den oorlog met de Zeeroveren en Turken, in het onderbrengen der Mooren, of in de verovering van Portugal. Hy had nog nooit ten volle zyne magt gebruikt, tegen zyne wederspannige onderdaanen in de Nederlanden, noch zyne handen eenigzins ruim gehad, om zich aan Elizabeth te wreeken, wegens den bystand, dien zy hun had gegeven, en wegens den hoon, dien hy van haar ontfangen had in Amerika, waar verscheiden zyner bezittingen, door hare vloot, waren geplonderd geworden (†). Hy dacht, [omtrent het jaar 1587,] dat zyne eer zoo wel als zyn belang vorderden, zich voor-

naam-

(*) Zie boven, *bl.* 348.
(†) Onder Sir Francis Drake, anno 1585.

naamlyk met deze voorwerpen bezig te houden. Dewyl hy niet twyfelde, of hy zou, met eene geringere magt, dan hy voornemens was te gebruiken, in ſtaat zyn, om de Nederlandſche ingezetenen te noodzaken tot hunne gehoorzaamheid weder te keeren, had hy zyne toebereidſels begonnen, voornaamlyk met oogmerk, om een inval in Engeland te doen, en hy hoopte dat Koninkryk zich volkomen te onderwerpen; maar ſtond, voor eenigen tyd, in beraad, wegens de wys hoe, en hield menigvuldige byeenkomſten met zynen Raad, om hem te helpen beſliſſen, wat best was, met een inval in Engeland te beginnen, of met de verovering van de vereenigde Provincien". ——. In die omſtandigheden, gelyk de Hoogleeraar breeder meldt, lag Idiaquez, een van 's Konings voornaamſte Staatsbedienden, 't 'er op toe, om hem, door overtuigelyke reden te toonen, dat het raadzaamst was, om van den inval in Engeland, althans tegenwoordig, geheel af te zien. Ook was de Hertog van Parma van 't zelfde gevoelen; en hy ſtelde den Vorst tevens voor, dat het, alvoorens de Koning de onderneming tegens Engeland, met eenige waarſchynlykheid van een goeden uitſlag, ten uitvoer kon brengen, noodzaaklyk zyn zou, zig meester te maaken van zommigen der aanzienlykſte zeehavens in Zeeland, tot geryf van zyne vloot.

„ Dan Philips, hoewel uit de natuur, gelyk de Hoogleeraar vervolgt, noch ſtoutmoedig, noch roekeloos, weigerde nochtans naar dezen voorzichtigen raad te luisteren. Verblind door den luisterryken voorſpoed zyner wapenen in de verovering van Portugal, hield hy het onmogelyk, dat Elizabeth weerſtaan kon der groote krygsmagt, welke hy tegen haar meende te gebruiken; en, indien Engeland ondergebracht was, zou de onderwerping zyner wederſpannige onderdanen ſchielyk volgen: dewyl zy als dan beroofd zouden zyn van den eenigſten vreemden byſtand, welke hen tot hier toe in ſtaat geſteld had, by hunne wederſpannigheid te volharden. Ook zou, naar zyne meening, de verovering van de eerſte ſpoediger en gemakkelyker gaan, dan die van de laatſten; om dat Engeland overal een open land was, en de Engelſchen, zich verlatende op hunne ligging, als Eilanders, verzuimd hadden eenige verſterkte ſteden te bouwen ter vertraginge van den voortgang des vyands. Een enkel gevecht ter zee, en een ander te

land zou de verovering beslissen. En dewyl de vloot, welke hy bezig was uit te rusten, verre die, welke Elizabeth in zee kon brengen, zou overtreffen, kon hy niet vooronderstellen, dat hare landmagt ongeoefend, en niet gewoon kryg te voeren, in staat zou zyn, zynen geoefenden troepen te wederstaan, die lang gewoon waren te overwinnen, en aangevoerd werden, door het grootste Legerhoofd en de dapperste Bevelhebbers van de weereld.

„ 't Was hem niet onbewust, hoe veel reden de andere Europasche Mogenheden hadden, om zyn toeleg met jaloersheid te beschouwen; maar hy overwoog, dat zy, tot zyn geluk, voor het tegenwoordige; noch geneigd, noch in staat waren, hem te beletten, zyn voornemen ten uitvoer te brengen. De Keizer van Duitschland was zyn vrind en bondgenoot. De Noordsche Mogendheden hadden genoeg te doen met het binnenlandsch bestuur hunner Staten, en de Fransche Monarch, die meer dan iemand anders belang had, om hem tegen te gaan, kon bezwaarlyk zichzelven handhaven op den troon, tegen zyne wederspannige onderdanen.

„ Maar niets bracht meerder toe, om hem in zyn ontwerp te bevestigen, dan de goedkeuring, waar mede de Paus, Sixtus V, het vereerde; die, alhoewel men beweerd heeft, dat niemand een grooter bewonderaar van Elizabeth was, haar beschouwde als den geduchtsten vyand, dien de Kerk ooit had op den Throon gezien. Zy had niet, 't is waar, by eenige gelegenheid, hare Roomschgezinde onderdanen behandeld, met die onmenschelyke wreedheid, waarmede Philips haar was voorgegaan, in zyne behandeling van de Protestanten; maar zy had getoond, dat het haar ernst was den roomschkatholyken Godsdienst uit te roeijen, in alle de landen van Europa, waar hare magt of haar gezag iet konde uitvoeren. Bykans dertig jaren lang had zy het voornaamste steunsel geweest der Protestanten, in Duitschland, de Nederlanden en Frankryk. Zy had het Paapsch geloof in Schotland, zoo wel als in haar eigen Staten, geheel vernietigd; en niet te vreden met de ongelukkige Maria van hare vryheid te berooven, had zy onlangs, na de klugt van een plechtig rechtsgeding, bevel gegeven, om die Prinses te veroordeelen, en ter dood te brengen, als eene verraderes. Deze daad, welke de Protestanten, zoo wel

wel als de Pausgezinden, ſterk in Elizabeth laakten, ontſtak het driftig gemoed van den Paus, in de grootſte woede en verontwaardiging. Zyn belang was met deze hartstochten gemengd; en hy hoopte Engeland, het welk voor dezen het kostelykst pronkjuweel der driedubbele Kroon geweest was, te rug gebracht te zien, tot deszelfs oude gehoorzaamheid aan den Heiligen Stoel. Hy keurde derhalven de ontworpen onderneeming van Philips ten uiterſte goed, vermaande hem by zyn ontwerp te volharden, en gaf hem de ſterkſte verzekeringen, dat hy hem in de uitvoeringe daarvan met alle magt zou helpen. Naast eenen onverzadelyken dorst naar heerſchappy, was het Philips voornaamſte ſtaatszucht altoos geweest, aangezien te worden, als de Beſchermer der kerke; en het ſtreelde zyne trotsheid ten dezen tyd niet weinig, den Opperpriester tot zyn Bondgenoot te hebben (*).

„ Hy zette derhalven met veel wakkerheid zyne uitrustingen voort; maar, alhoewel hy beſloot geene kosten noch moeite te ſparen, om zich van eenen goeden uitſlag te verzekeren, verborg hy echter, ten einde Elizabeth niet op hare hoede te vinden, zorgvuldig het oogmerk zyner wapenrusting. Een gedeelte zyner vloot zou, naar zyn voorgeven, zyne landmagt onderſteunen, in het onderbrengen van Holland, en het overig gedeelte zou gebruikt worden, ter verdediginge zyner Amerikaſche Staten.

„ Elizabeth bezat te veel ſcherpzinnigheid, om zich zoo gemaklyk te laten bedriegen, van een Vorst, wiens dubbelhartigheid zy zoo wel kende, en zond, in de Lente van 't jaar 1587, Sir Francis Drake, met een Vloot naar Spanje, om de toerustingen te belemmeren. Door dezen wakkeren Zeeman, werden de Spaanſche Schepen, die tegen hem uitgezonden waren, verſtrooid, en byna honderd vaartuigen, opgevuld met ſcheeps- en mondbehoeften, werden, benevens twee groote gallioenen, in de haven van Kadix vernield. Drake ſtevende vervolgens naar de Azores, waar hy eene ryke Spaanſche Kraak, op haren tocht van de Oostindien, veroverde, en toen naar Engeland te rug keerde, beladen met buit; hebbende het, door zyne ſtoute en gelukkige onderneming,

Phi-

(*) *Bentivoglio part.* II. *lib.* IV.

Philips onmooglyk gemaakt, zyne onderneming tegen Engeland voor het volgende jaar ten uitvoer te brengen.

„ Niettegenstaande deze vyandlykheden wendde Philips voor, niets zoo zeer te verlangen, als alle reden van verschil tusschen hem en Elizabeth uit den weg te ruimen, en hy gaf aan den Heirtog van Parma bevel om eene vredesonderhandeling voor te slaan. 't Was niet waarschynlyk, dat de Koningin zich meer door deze dan door de vorige konstenary zou laten bedriegen. Zy besloot echter zich te gedragen, als of zy zich hadde laten verstrikken; en scheen geloof te geven aan zyne verklaring, wegens de bestemming zyner vloot, en naar zyn voorslag te luisteren, wegens het onderhandelen eener bevrediging".

De Koningin bragt dit, gelyk de Hoogleeraar vervolgens meldt, zoo ver, dat zy niet alleen de bemiddeling van den Koning van Deenmarken aanname, maar ook de Staten van Nederland dronge, om deel te neemen in deze vredesonderhandeling. Edoch de Staten waren hier toe niet over te halen, brachten hunne reden daar tegen te berde, en Elizabeth vond zich genoodzaakt 'er genoegen in te nemen; gevende echter aan hare Afgezanten bevel, om zich naar Borbourg, de plaatse ter onderhandelinge bestemd, te begeven. „ In de byeenkomsten aldaar, zegt hy, werden verscheiden artikels van bevrediging voorgeslagen, zonder eenige oprechtheid aan de zyde der Spanjaarden, en met weinig hoop van een goeden uitslag aan de zyde van Engeland. De Spaansche Ministers bleven den Engelschen staatsbedienden verzekeren, dat men niet voorhad eenen inval in dat Koningryk te doen: en, als men overweegt hoe lang dit Congres stand hield, (want het scheidde niet, dan op de aankomst van de Spaansche vloot in 't kanaal,) schynt het, dat hunne verzekeringen niet geheel en al van Elizabeth veracht wierden". ——— Intussen stelde zig die Koningin egter, naar 't verdere verhaal van den Autheur, in een staat van tegenweer, zo te land als te water; en de Staaten maakten tevens schikking om hunne Bondgenoote te by te springen; 't geen ze ook, toen Philips oogmerk zeker bleek, en vervolgens werkstellig gemaakt wierd, daadlyk deeden. Dit en het voorgevallene in die dagen, mitsgaders de genoegzaame vernieling der Spaansche

Vloot,

Vloot, door den Hoogleeraar in 't breede gemeld, als eene bekende geschiedenis overslaande, zullen wy ten besluite nog maar mededeelen, 't geen onze Geschiedschryver, wegens het gedrag van den Spaanschen Vorst, in die omstandigheden, bybrengt.

„ Zyne staatzucht werd, zegt hy, by deze gelegenheid strengelyk vernederd; en, dewyl hy in den hoogsten graad de kunst bezat, om zyne aandoeningen te verbergen, ontving hy de tyding van den ramp, dewelke hem was overgekomen, met eene vertooning van grootmoedigheid, en onderwerping aan 's Hemels wil, welke grootmoedigheid, indien dezelve niet gemaakt ware, den grootsten lof verdiende. Hy dankte God, dat de ramp niet grooter was. Hy gaf bevelen, om de uiterste zorg voor de zieken en gekwetsten te dragen, die der vernieling ontkomen waren; en in stede van den Heirtog van Medina Sidonia, [den Ammiraal zyner Vloote,] te verbieden aan 't Hof te komen, gelyk door sommige Geschiedschryvers gemeld word, schreef hy aan hem in de verplichtendste bewoordingen, betuigende zyne dankbaarheid, voor den yver, welken hy in zynen dienst getoond had; aanmerkende, dat niemand voor den goeden uitslag kon binnen staan van eene goede onderneming, welke, gelyk die, in welke de Heirtog zich bevonden had, van weer en wind afhing.

„ Philips gedrag jegens den Heirtog van Parma was by deze gelegenheid even billyk als dat, het welk hy in zyn brief aan Medina Sidonia had laten blyken. Niettegenstaande de menigte bewyzen, welke Farneze ten aanschouwen van gansch Europa gegeven had, van onvermoeide wakkerheid en vlyt, zoo wel als van heldhaftige dapperheid, werd echter het mislukken van de onderneming tegen Engeland, door sommigen, toegeschreven aan zyn verzuim in 't maken van de nodige toebereidselen, en door anderen aan zyne te groote zorgvuldigheid omzichtigheid en beschroomdheid; maar Philips weigerde het oor te leenen aan deze ongegronde lastertaal. Hy bleef in den Heirtog zyn gewoon vertrouwen stellen, en betuigde hem alle die verknochtheid en achting, welke zyn gedrag in de Nederlanden verdiend had. Zeker is 't, dat de voornaamste misslag in 't bestuur der onderneming begaan werd, door 't in den wind slaan van Parmaas

raad,

raad, en dat ook niemand meer belang had in den goeden uitslag van dezelve; nademaal, indien de vloot eenen doortocht voor zyne troepen geopend had, het gantsche bewind der onderneming aan hem zou toebehoord, en hy de heerlykste gelegenheid, naar welke zyn eerzucht haken kon, zou gehad hebben, om die roemruchtige krygsbegaafdheden te oefenen, welken hem zoo veel roem verworven hadden.

De Heirtog had te meer reden om op eene overwinning te hopen, ingevalle zyn leger naar Engeland had kunnen overgevoerd worden, nademaal Elizabeth, uit hare eenzydigheid voor den Graaf van Leicester, het opperbevel over hare landmagt had opgedragen aan dien Edelman, die, om zyne dapperheid of bekwaamheden, zoo weinig recht had op zoo veel vertrouwen, als zy in hem stelde. Haar goed geluk, of liever de goede Voorzienigheid, welke zich zoo duidelyk ten haren voordeele liet zien, behoedde haar voor de gevolgen van zulk eenen onverantwoordelyken stap. Misschien was deze de eenigste onvoorzichtigheid, van welke zy met recht in deze netelige omstandigheid kan beschuldigd worden; en zy boette dezelve rykelyk, door de wysheid, wakkerheid en standvastigheid, welke zy in al haar overig bestuur liet blyken".

CH. H. TROTZ Commentarius Legum Fundamentalium Fæderati Belgii, *of Verklaaring van de Grondwetten der Vereenigde Nederlanden, door* CH. H. TROTZ, *in leven Hoogleeraar der Regtsgeleerdheid te Utrecht. Te Harlingen by* V. v. d. Plaats, *en te Amsterdam by* G. Warnars 1778. *Behalven de Voorreden 520 bladz. in quarto.*

Onder de benaaming van *Grondwetten* verstaat hier de Hoogleeraar *Trotz*, algemeene Staatswetten, of zodanige inrigtingen nopens het Landbestuur, die met eene algemeene toestemming der Landzaaten, of ten minste door het meerder gedeelte, 't zy door henzelven, of daartoe door hen Gemagtigden, gemaakt zyn: en welken gevolglyk niet, dan met eene dergelyke toestemming, verbroken mogen worden (*). In die algemeene beteke-

(*) „ Sive Pacificationem, inquit Vir Celeberrimus, seu Unio-

kenis betrekt hy, met opzigt tot ons Vaderland, daaronder de vyf volgende Stukken. „ (1.) Het Groot-Privi-
„ ledje van Vrouw Maria van Bourgonje, verleent, 14
„ Maart 1476. (2.) Pacificatie tot Gent, getroffen 8
„ November 1576. (3.) Verhandeling van de Unie te
„ Utrecht gesloten, en gepubliceert 29 January 1579.
„ (4.) Het Tractaat van 't twaalfjaarig Bestand, getekent
„ 9 April 1609. En (5.) laatstlyk, het Tractaat van
„ Vrede vastgesteld te Munster, 30 January 1648.

De Hoogleeraar was, toen hy deeze waardigheid nog aan de Vriesche Hooge Schoole te Franeker bekleedde, naar 't schynt, van voorneemen, om, door zyne Studenten, over deeze Stukken, in 't openbaar te laaten *disputeeren*, en de daartoe behoorende *Theses* openlyk uit te geeven. Althans men heeft nog eene verzameling van *Theses Juris Publici ad leges fundamentales Fœderati Belgii*, gedrukt te Franeker; die de Hoogleeraar, omtrent het jaar 1745, onder zyne Voorzitting, door eenige Studenten in de Regten, heeft laaten verdeedigen, welken *het Groot-Priviledje van Vrouw Maria* betreffen. Doch dit heeft geen verderen voortgang gehad; veelligt om dat hy, onder het opstellen, gewaar werd, dat de stoffe te ruim was voor zulke beknopte *Theses*, en veel eer eene opzetlyke Verklaaring eischte. Hier uit is dan voortgevloeid, dat zyn Ed. een besluit nam, om op deeze Stukken een doorloopenden Latynschen *Commentarius* of *Verklaaring* te schryven; dan hy heeft het, terwyl hy aan de Utrechtsche Hooge Schoole het Hoogleerampt bekleedde, voor zyn overlyden, 't welk inviel in den jaare 1773, niet verder gebragt, dan tot de twee eerstgenoemde Stukken, en de eerste 18 Artykelen van de Utrechtsche Unie. Schoon nu hierdoor het Werk niet voltooid ware, is men egter, te raade geworden, het zelve, zoo ver het reeds gedrukt was, met de nog overige niet behandelde Stukken onder den bovenstaanden Tytel gemeen te maaken. Wat intusschen de reden zy, waarom dit Werk niet vroeger, en nu eerst, ongeveer vyf jaaren na 's Mans dood, het licht ziet, wordt ons in

nem, Privilegium, Edictum perpetuum, Pacem publicam, Instrumentum imperii, Legem regiam, Lætum introitum, seu *Blyde inkomste* &c. dixeris, leges fundamentales sunt, quæ a majore civium parte conditæ, non nisi eadem ratione dissolvi possunt."

in de Voorreden niet gemeld, en 't lust ons niet 'er naar te gisſen; doch het komt ons voor dat de anders wel gevestigde roem van den Hoogleeraar *Trotz* 'er niet door geleeden zou hebben, indien men deezen zynen laatſten arbeid agterwege had gehouden. —— Over 't geheel behandelt de Hoogleeraar het eene en andere onderwerp niet met de juistheid, welke men in ſtukken van zo veel gewigts begeert; hy weidt dikwerf uit over byzonderheden, die van weinig belang zyn; maakt minder werks van geſchiedkundige ophelderingen, (welken hier mogelyk van 't grootſte nut zouden weezen,) dan men natuurlyk in een geſchrift van dien aart verwagt: en, de regels eener beredeneerende uitlegkunde wel eens over het hoofd ziende, haalt hy meermaals zaaken en *authoriteiten* aan, die niet zeer te pas ſchynen te komen. Met dit alles egter willen wy dit Werk niet geheel wraaken; het behelst des niet tegenſtaande, hier en daar, verſcheiden aanmerkingen, welken de Liefhebbers onzer Vaderlandſche Oudheid- en Historiekunde te ſtade kunnen komen, ter opheldering van deeze en geene vroegere voorvallen en inrigtingen der Regeeringe, mitsgaders gebruiken ten Hove en in de Burgerſtaat, met meer dergelyken, hier te Lande. —— Des Hoogleeraars gewoonte, om uit zyne *Adverſaria* alles over te neemen, en by te brengen, 't geen hem eenigzins betrekkelyk ſcheen, tot de ſtof, die hy onder handen had, is wel dikwils oorzaak, dat men moeite hebbe om te ontdekken, waartoe zyne aangevoerde bewyzen dienen; maar deeze manier van byeenverzameling heeft ook dat gevolg, dat men nu en dan iets vinde, 't welk men daar ter plaatſe niet gezogt zou hebben. Van die natuur is, om uit veele byzonderheden van dat ſlag ééne te melden, des Hoogleeraars berigt, raakende den Uitvinder van ons thans nog in zwang gaande *Zegelpapier*; waarvan hy meer dan eens, by voorkomende gelegenheden, gewag maakt. En dewyl deeze Uitvinder, in laater tyd als onbekend geworden, nu eerstmaal ſchynt ontdekt te weezen, zo zullen we vermoedelyk geen ondienst doen, met aan deeze Ontdekking, welke wy dus verre aan den Hoogleeraar *Trotz* verſchuldigd zyn, eene plaats te geeven.

't Is bekend, dat de tollen, ſchattingen, lasten en dergelyken, of om eene zagtere benaaming, welke men,

vol-

volgens *Boxhorn* (*), 'er voor uitgedagt heeft, te gebruiken, dat de gemeene middelen, hier te Lande, van tyd tot tyd sterk toegenomen zyn, dat 's Lands Staaten, na 't afloopen van 't Bestand, op nieuw door den last des Oorlogs gedrukt zynde, zig nog genoodzaakt vonden, om naar kragtdaadiger middelen om te zien; en dat de Staaten van Holland, in die omstandigheden, openlyk, edelmoedige vergelding beloofden, aan hem, die eene nieuwe en gemaklyke belasting, minst drukkend voor de Ingezetenen, en den Lande by uitstek nuttig, zou mogen uitvinden. Men weet, dat hierop gevolgd is, de invoering van ons *Zegelpapier*; eene belasting, welke men den *Impost van gezegeld Papier* of het *Klein Zegel* genoemd heeft, die betaald moet worden, voor alle de papieren, op welken het zegel der Staaten gedrukt is, van hoedanige Papieren men zig in Regten moet bedienen. Dit voorgevallene, met eenige goedkeurende bedenkingen over dit middel, heeft de Hoogleeraar *Boxhorn* reeds voorgesteld (†); dan men vindt by hem, zo min als by eenigen anderen onzer Schryveren, den naam des Uitvinders genoemd; zo dat dezelve al vroeg in vergetelheid geraakt schyne; waar uit dezelve nu door den Hoogleeraar *Trotz* getrokken wordt.

Naar uitwyzen van 't geen zyn Ed. desaangaande meldt, was de Uitvinder van dit *Zegelpapier* een Westphalinger van geboorte, met naame JOAN VAN DEN BROEK, diestyds *Commis van de Finantie van Holland en Westvriesland*, en dus, vermoedelyk, een Man in 't stuk der Finantie ervaren. Deeze gaf den Staaten van Holland verslag, van het door hem uitgedagte middel; en Hun Ed. Gr. Mog., het zelve na ernstige overweeging goedgekeurd hebbende, leiden hem en zynen Erfgenaamen, by eene *Resolutie* van 28 April 1623, voor deeze zo gewenschte uitvinding, eene vergelding van 3000 Guldens, jaarlyks, toe.

(*) BOXHORN, *Instit. Polit.* L. I. C. 10.

(†) In zyne *Disquisitiones Politicæ* of *Overwegingen van Staat.* XXVIII Geval, bl. 211—218. Voeg hier by, dat het voordeel van dit middel wel dra dermaate by andere Volkeren bezeft werd, dat het eerlang genoegzaam alomme in Europa in zwang kwame. —— *My wordt*, zegt de Schryver van den Tegenw. Staat der Vereen. Nederl. I. Dl. bladz. 126 *berigt, dat 'er, in Holland, jaarlyks, omtrent vier Tonnen Gouds van komt.*

toe. Veelligt was hy, gelyk de Hooglecraar gist, hier toe gebragt, door de *Nov. Just.* 44 *C.* 1. alwaar gehandeld wordt van de tekeningen der Papieren, en zodanig een getekend Stuk den naam draagt van *Protocollum*, van het eerste *collum* of blad, waarop kortlyk aangetekend stond, de naam van den geenen, aan wien de post van 't uitdeelen deezer papieren was toevertrouwd, de plaats waar, de tyd wanneer, en de persoon door welken dat papier gemaakt was (*). Ook zou men, indien men wil, anders mogen denken, dat hy 'er toe opgeleid is, door agt te geeven op de oude vaderlandsche belasting, welke betaald moest worden, voor de groote Zegels, die men aan de *diplomata* en *privilegien* hing; over welk onderwerp men kan nazien *Ph. de Leiden cas. Pol. cas.* 61. *p.* 227. en *Nic. Loyens de Conc. Brabant c.* 9. *p.* 59. Wat hier van ook zy, 't is intusschen zeldzaam, dat de naam van den Uitvinder van dit middel zo verborgen gebleeven zy: naastdenkelyk is de oorzaak daarvan hier in te zoeken. In de bovengemelde *Resolutie* van 28 April 1623, wordt geen uitdrukkelyk gewag gemaakt van deeze uitvinding, maar slegts de vergelding aan hem toegestaan; by gelegenheid, dat *Abraham Werver*, een Amsterdammer, insgelyks eene vergelding toegeleid werd, voor zyne uitgevonden manier van de vyandlyke havens te verstoppen. Ook heeft de Schryver van het Register der Hollandsche Resolutien, door onoplettendheid, den naam van *Joan van den Broek* overgeslaagen, en alleen dien van *Abraham Werver* aangetekend. Hier door kan zyn naam, en 't geen hy verrigt had, vervolgens wel in vergetelheid geraakt, of althans niet tot kennis onzer Schryveren gekomen zyn. Middelerwyl had men nogtans, van eene andere zyde, ook tot de kennis hier van kunnen geraaken; te weeten, uit een *Request* der Dogter van *van den Broek*, by de Staaten van Holland ingeleverd, 30 Sept. 1661; behelzende een verzoek, dat aan haar verleend mogte worden, de somme van 3000 Guldens, of de vergelding, die de Staaten van Holland haaren overleeden Vader, en deszelfs Erfgenaamen, hadden toegezegd. Een verzoek dat haar ook toegestaan is, na dat de Raad van Staaten, in hun

Be-

(*) Vergelyk *Th. Boey Woordentolk* op 't woord *Protocol.*

Berigt van 14 September 1675, het zelve door zyn gezag bekragtigd heeft (*). —— De Hoogleeraar *Trotz* zegt ons, dat de Berigten en Bescheiden, hier toe betrekkelyk, hem door een zyner Vrienden, een Man van Aanzien, ter hand gesteld zyn, en dat het zyn oogmerk was dezelven, by eene nadere gelegenheid, volkomen in 't licht te geeven. Eene taak welke hy, door den tusschenkomenden dood, niet ter uitvoeringe heeft kunnen brengen; en dus voor de Bezitteren van 's Mans Papieren, of andere naspoorende Liefhebbers, overblyft.

(*) Op eene andere plaats stelt onze Autheur het inleveren van 't Request op het jaar 1675, en zegt, dat de Raad van Staaten het voorgestelde goedgekeurd heeft, in hun Berigt van 24 Sept. van 't zelfde jaar.

De Eerlykheid ten uiterften schadelyk, gevolgt van zeker Bewys, dat de tegenwoordige Faillissementen eerlyk en wel ter goeder trouwe zyn. Twee zonderlinge Stukjes, door PHILODIKAJUS. *Alom te bekomen*, 16 *bladz. In groot octavo.*

Het eerste deezer twee Stukjes behelst eene rechtmaatige en vry wel uitgevoerde hekeling van iets, dat maar al te veel plaats heeft, dat naamlyk een schelmagtig Bankroetier gelukkiger slaagt, dan een eerlyk Man, die zig genoodzaakt vindt zyn Boedel op te geeven. Men heeft dit haatlyke leevendig afgeschetst, in 't beschryven van het gedrag van *Honestus* en *Fraudulus*, met deszelfs gevolgen. —— Van het tweede Stukje, of het *zeker Bewys* kunnen wy zo gunstig niet spreeken. Het schynt eene berisping te behelzen van *het nieuwe Reglement voor de Desolaate Boedelskamer*, of wel van de handelingen derzulken, die, naar dat Reglement, de aan hun gedaane opgave des Boedels zuiver verklaaren. Als men dit bedoelde, behoorde men het Stuk te beredeneeren, of de verdenking op eene min of meer waarschynlyke manier te bewyzen; waar van hier niets plaats heeft. Eene enkele gisping doet in een geval van die natuur niets af. Stellen wy dit ter zyde, heeft de Opsteller zulks niet bedoeld, bepaalt hy zig alleen tot zyn bewys, „ dat alle die geenen, welken hunne boedels, zints dat Reglement, aangaven, een eerlyk bankroet gemaakt hebben; om dat niemand, uit het groot getal der Gefaillieerden, exemplair gestraft is geworden, volgens de bedreiging in het 36ste Artykel gedaan", dan is zyn bewys, schoon 't in den eersten opslag, en oppervlakkig beschouwd, eenige aartigheid schyne te hebben, niet recht vernuftig, althans niet bondig, en dus vooral niet *zeker*. —— Op zyn sterkst genomen zou men 'er, en dan egter nog al met eenige bepaaling, uit mogen besluiten, dat niemand deezer Gefaillieerden, over 't algemeen, zig schuldig gemaakt heeft aan eene trouwlooze opgave van zynen Boedel, ten minste op zo blykbaar eene wyze, of indiervoe-

ge, dat de *Commisfarisfen* zig verpligt geoordeeld hebben, de bewyzen van dien trouwloozen handel in handen van den Heer *Hoofdofficier* te ftellen. Dan, hoe fterk men dit bewys ook zoude mogen aandringen, het doet niets ten bewyze, dat ze een *eerlyk Bankroet gemaakt hebben*. Men kan toch *een fchelmagtig Bankroet maaken*, en egter eene *getrouwe opgave van zynen Boedel doen*, of ten minfte zodanig eene opgave, dat de Commisfarisfen 'er bezwaarlyk eenigen, of in 't geheel geen, vat op hebben.

Nieuwe Proeve van klijne, Gedichten voor Kinderen. Te Utrecht by S. de Waal *en* G. v. d. Brink Jansz. 1778. *In octavo* 32 *bladz.*

Men mag van deeze kleine Gedichten zeggen, dat ze, fchoon uit eene andere hand komende, dan die, welken wy voor eenigen tyd vermeld hebben (*), dezelven in zo verre evenaaren, dat ze 'er kunnen bygevoegd, en op dezelfde wyze gebruikt worden. Zie hier, tot een voorbeeld, *den Speelzieken*, gefchikt, om de Jeugd vroegtydig tegen dit invreetende kwaad te wapenen.

Hoor eens, lieve zusje, Mietje,
Wat ik heden heb gedaan,
Maar gij moet het niet vertellen;
Vader zou mij zeker flaan.
Neefje Jan wou met mij fpeelen,
Hij had duiten in zijn zak,
Maar het fpeelen liep hem tegen;
'k Won het fpel op mijn gemak.
'k Wist wel, dat ik 't ligt kon winnen,
Wijl ik beter fpeel dan Jan.
Laat ons nu wat lekkers koopen;
Vader weet 'er toch niet van.
Foei, zei Mietje, fchaam u, broeder!
Dat gij zulk een dwaasheid doet.
Gij kost, zegt ge, beter fpeelen,
Foeij, gij hebt een laag gemoed.
'k Zal het Vader niet verzwijgen,
Want gij zijt in groot gevaar.
Deze winst kan u verlokken,
Dat gij wordt een dobbelaar,
En die daar toe is genegen
Wordt eerlang veelligt een dief.
'k Zal het zeggen! Og, zei broertje,
Zeg het niet mijn Mietje lief.
'k Zal de duiten wedergeven,
Lieve Mietje, zwijg toch ftil!
'k Zal voortaan zulk fpeelen laten,
Wijl ik naar u hooren wil.

(*) Zie boven, bl. 411.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE

LETTER-OEFENINGEN.

De geachte Euangelie-arbeider en welgeraaden Jongeling, geschetst door BERNARDUS BOSCH, *Predikant te Spanbroek en Opmeer. Te Amsterdam by* M. de Bruyn. *Behalven het Voorwerk* 320 *bladz. in gr. octavo.*

Met deezen dubbelden Tytel bied men ons twee Verhandelingen aen, die Leeraren en Leken, Jongelingen en Jonge Dogters, mitsgaders Ouders en Bejaerden Lieden, gewigtige overdenkingen aen de hand geven. ——— De eerste behelst, naer aenleiding van de Apostelische vermaning, 1 Th. V. 12, 13, ene oordeelkundige ontvouwing, en ernstigen aendrang van de plichten der Leeraren in hun dienstwerk, als *Arbeiders*, *Voorstanders in den Here* en *Vermaners;* mitsgaders van de plichten der Gemeente, jegens de zodanigen, om hen naemlyk *te erkennen, en zeer veel te achten in liefde om hunnes werks wil*, als mede *vreedzaem te zyn onder elkander*, zo Leeraers en Gemeente, als de Leden der Gemeente onderling. ——— De tweede heeft tot een onderwerp des Predikers les aen de Jeugd, Pred. XII. 1—5; welke de Eerwaerde *Bosch*, onder nevensgaende ophelderingen, der Jeugd voorstelt, om haer op te leiden tot ene gegronde kennis van haren plicht, te weten, *vroegtydig te gedenken aen haren Schepper;* als mede om haer ernstig te doen letten op de drangreden, welken haer hier toe behooren te noopen; die zyn Eerwaerde uit de natuur en gevolgen dezer plichtsbetrachtinge afleid, en voorts versterkt door de overweging van 't geen de Prediker ten dien einde in den tekst voordraegt; in zyne beschryving van *den ouderdom, en 't geen ons omtrent dien leeftyd op te merken staet.* Hieraen hecht hy vervolgens ene beschouwing van 't veelal bestraffenswaerdige gedrag der Jeugd, in onze dagen, en van de naeste oorzaek van dit doodlyk kwaed, maer al te dikwils in de Opvoeding te vinden. Verder schikt hy zyne aenspraek ter opwekkinge,

onderrichtinge en aanmoediginge der Jeugd, met ene beknopte beantwoording der voornaemste drogredenen of valsche denkbeelden, waerdoor de Jeugd zich vaek verleid. En ten laetste besluit hy zyne Verhandeling met gepaste vermaningen aen de welberaden Jeugd, de Ouders en de Ouden van dagen van verschillenden stand.

Beide deze Stukken zyn oorspronglyk Leerredenen, welker schetsschikking de Eerwaerde *Bosch* ook behouden heeft; maer ze zyn voorts uitgewerkt by manier van Verhandelingen, waerin een Schryver zynen geest meer ruimte verleent, om van alles wat hem, onder het opstellen, by uitstek aendoet, naer den verschillenden aert der byzonderheden, die tot zyn onderwerp behooren, het vereischte gebruik te maken. Zyn Eerwaerde is over 't geheel in die manier van schryven vry gelukkig geslaegd; hy heeft ieder onderwerp met ene welbestierde levendigheid behandeld, die aen zyne voorstellingen een treffenden nadruk geeft, en het doorbladeren van zyn leerzaem Geschrift ene aengenaemheid byzet. Dit heeft hem, buiten andere manieren van voordragt, welken aen bepaeldlyk zogenoemde Leerredenen niet eigen zyn, ook wel byzonder vryheid gegeven, tot ene levendiger afschetzing van deze en gene Characters, dan men op den Predikstoel gepast zou mogen oordelen, dat zyne nuttigheid kan hebben. Laet ons, tot een voorbeeld hiervan, of 't ook hier of daer dienst mogte doen, ten toon stellen 's Mans Schildery van *een Jongeling en ene Juffer van de waereld*; welker Orgineelen maer al te veel voorkomen, en op verschillende wyzen, zo in hooger als lager stand, nagecopieerd worden.

„ *De Jongeling van de weereld*, (dus maelt zyn Eerwaerde denzelven,) heeft alle zyne gedachten gevestigd op eene geduurige afwisseling van wellust; dan eens zijn het de zinnen, dan eens de verbeelding, waaraan hij tracht te voldoen; zijne gedachten, daarmee geheel opgevuld, kan hij nimmer tot zijnen SCHEPPER bepaalen. Eenzaam zijnde, poogt hij zijne verbeelding te veraangenaamen. Hij doorbladert en herleest Boeken, welken hem onkuische Voorwerpen leevendig vertoonen. Een onzinnige Roman, vol hersenschimmige beuzelingen, of een vrijgeestige Voltaire, is hem vermaaklijker dan het heilig Boek, vol zielzaligende waarheden. Van een schoon gelaat en zwierig kleedrentuig kan hij meer redenen,

nen, dan van den oneindig grooten SCHEPPER, en deszelfs niet min oneindig-magtige en wijze werken. Hij zoekt zijne zinnen keur van aangenaamheden te verschaffen, en anderen te vermaaken. Des brengt hij een geruimen tijd door, met het in orde schikken van een belachlijk optooisel: op dit tijdstip stelt hij zich juist alle de regelen voor van eenen Dwingeland, dien ieder met vier letteren de *Mode* noemt; wiens wet bij hem meer geldt, dan de hoogmoed bedwingende heilwet van Koning JEZUS. Maar zacht... de Pronker is gereed; de tijd roept hem. Waartoe?... tot manlijke, Godvruchtige, edelmoedige, wat zeg ik!... tot redelijke bezigheden? Neen ô neen! tot het gezelschap van zoogenaamde Welleevenden!... verhevene Geesten!... Hoe straalt hem de blijdschap uit de ooogen! nu een drang van dienstvaardigen hem omringt. En niet minder laat hij zijn vernoegen [ô geesteloos vermaak!] over een hand vol beste kaarten blijken: geen wonder! hij hoopt het van beiden te winnen. Die winst verzacht de wroeging van zijn geweeten, en wiegt het in slaap. De beroerde blijdschappen uit dartele en brooddronkene boerterij gebooren, of door het rondgaande glas ingegeeven, zijn hem waardiger, dan de stille toejuiching van 't gemoed. De gezellige uuren, welken de onderlinge stichting konden bevorderen, en dienen moesten tot verheerlijking van onzen SCHEPPER, brengt hij door met beuzelpraat, met gesprekken, die niets zedelijks hebben. Hij spreekt van paarden, van wagenen, van zwier; terwijl Gods kinderen [bij hem eenvoudige lieden geacht] den lof des HEEREN vermelden. Van hartverandering, van bekeering mag hij niet redenen: dat past, naar zijn denkbeeld, in geen gemanierde bijeenkomsten, dat voegt geen lieden van de weereld. 'Verwonder u daar niet over. Voor dit zijn doen heeft hij genoegzaame rede. Hij bemerkt, moogelijk" [zegt een bevallig Schrijver (*)] „ dat het „ gewigt van zijn kwaadspellend geweeten hem zou „ doen verzinken, indien het luchtig hulpmiddel van „ gedwongen vrolijkheid hem, als een blaas met wind „ gevuld, niet boven water hield". Hij wil toch gaarne gerust leeven, tusschen den hoogmoed en de ledigheid. Hij bedekt daarom eene lasterlijke misdaad met eenen lagchenden naam; wijdt zijne overige uuren aan de

 be-

(*) E. YOUNG, *Centaurus*, Bl. 41.

belaaging van onreine of onnoozele Schoonheden, aan de danszaal, ja aan 't zielverdervend tooneel, dat meestal geen kweekſchool is van wijsheid en deugd, wijl het de verbeeldingskragt vervult met ſchaadelijke denkbeelden. Zijne ſchatten vermeerderen de euveldaaden. Hij keert de orde der natuur om; is in de gouden morgenuuren ſlaapende, en in de ſlaaperige nachtuuren waakende. Dat meer is. Hij verkwist zijn vaderlijk erfgoed, verliest zijne natuurlijke gezondheid in de dartele armen der wellustige vrouwen. De doodverw legt op zijne wangen, van welke de jeugdige blozende kleur in de lente zijner dagen veel te vroeg vervloog. Een ſluipend vergif verbrand hem reeds zijne ingewanden. En, om het u alles te zeggen: hij is oud zonder ouderdom. Zoo ſlijt hij zijne dagen. Zoo leeft hij in het koninkrijk der zinnen, om in het koninkrijk der droefheid te ſterven. —— Zie daar een Jongeling, die zijn weereld verſtaat, 't welk doorgaans betekent, iemand die God niet kent".

„ De beeldtenis *van eene Juffer van weereldſche opvoeding* heeft veele trekken, die in den jongeling te beſchouwen zijn. Zij bevlijtigt zich, om haar ganſche lichaam in het bekoorlijk ſpiegelglas te vertoonen. Aan de ſchoonheid verdelgende kaptafel verſpilt men de heerlijke morgenuuren. Het brosſe lichaam word rondom met wimpelen omhangen, doch zij denkt niet op het verſieren van haare kostbaare voor de eeuwigheid geſchapene ziel. De kuischheid is genoodzaakt, door het oogbetoverend gewaad, de vlucht te neemen. Een beſpottelijk tooiſel, eene belagchelijke kleeding, een ontbloote boezem, weitſche, doch meest geleende hairlokken, gemaakte houdingen, dartele treden en onverſtaanbre woordenklanken, hebben dit Schepzel hervormd tot een wangedrocht van de Natuur. Wonderlijke vertooning! Zij is naakt zonder armoê. Grijs zonder ouderdom. Kortom, zij wijdt ook de edelſte kragten toe, aan het Spel, de Danszaal, den Wellust, eene Wandeling, de Ledigheid".

Leer-

Leerredenen van HUGO BLAIR, *Dr. der H. Godgeleerdheid enz. Naar den vierden druk uit het Engelsch vertaald. Tweede Deel. Te Amsterdam by* de Wed. van Esveldt en Holtrop 1778. *In groot octavo* 217 *bladz.*

In dit tweede Deel komen ons zeven Leerredenen voor, welken, niet minder dan die 't eerste Deel vervat, geschikt zyn, om tevens het verstand te overtuigen en het hart te roeren. Ze gaen over de Godsdienstige afzondering, de Godsdienstigheid, de plichten der Jeugd, de plichten en vertroostingen des ouderdoms, de kracht des Gewetens, het mengzel van blydschap en vreeze in den Godsdienst, en de beweegredenen tot standvastigheid in de Deugd. Laet ons, tot eene proeve van 's Mans leertrant, zyne Leerreden over de Godsdienstigheid beknoptlyk schetsen. Dezelve is drieledig.

Het eerste deel is geschikt ter verklaringe van de natuur der Godsdienstigheid, welke ons indezervoege omschreven word. „ Godsdienstigheid is de leevendige „ oeffening van die aandoeningen, welke wij het Opper- „ weezen verschuldigd zijn". Zulks vervat verscheide bewegingen des harten, die allen op het zelfde groote voorwerp uitloopen, en inzonderheid tot de vier volgenden te brengen zyn. (1.) Ene diepe eerbied voor God; ene aendoening, die saemgesteld is uit ontzag en liefde. (2.) Oprechte dankbaarheid jegens God voor alle zyne weldaden; ene vuuriger aendoening dan enkele eerbied. (3.) De begeerte der ziel naer de gunst van God, als haer hoogste goed en eindelyke rust. (4.) Ene volkome overgegevenheid der ziele aen God. ——— Dus is de Godsdienstigheid, zegt zyn Eerwaerde, „ de vereeni- „ ging van eerbied, dankbaarheid, begeerte en overge- „ gevenheid. Zij drukt niet zo zeer de verrigting van „ eenigen bijzonderen pligt uit, als wel den geest, die „ alle Godsdienstige pligten moet bezielen. Zij staat „ over, niet blootlijk tegen regtstreeksche ondeugd; „ maar tegen een hart, dat koud en ongevoelig is voor „ heilige dingen; dat, misschien uit dwang, en uit be- „ zef van voordeel, eenige agting behoudt voor Gods „ geboden, maar ze gehoorzaamt, zonder ijver, liefde „ of blijmoedigheid".

In 't tweede Deel ſtelt de Leeraer zig voor deze Godsdienſtigheid aen te pryzen. Vooraf merkt hy aen, dat men zich behoort te hoeden voor uiterſten van alle ſoort, in den Godsdienst. Bekend zyn ten dezen opzichte bygeloovigheid en geestdryvery; maer niet minder heeft men acht te geven op de tegenovergeſtelde uiterſten. Om de bygeloovigheid te ontvlieden, moet men den betamelyken uiterlyken eerdienst niet verſmaden; en om tot geen geestdryvery te vervallen, behoort men den Godsdienst niet te brengen, tot ene koele waerneming van de voorſchriften der Deugd. Ten einde dit uiterſte te beſtryden, en de bovenontvouwde Godsdienſtigheid, tegen de denkbeelden van hun, die het hart en de aendoeningen van den Godsdienst afzonderen, te rechtvaerdigen, om derzelver daedlyke najaging aen te pryzen, bepaelt zich de Eerwaerde *Blair* tot deze drie bedenkingen. (1.) De ware Godsdienſtigheid, haren oorſprong nemende uit aendoeningen, die van het menſchelyke geſtel onafſcheidelyk zyn, is redelyk en welgegrond. (2.) Zy is van het grootſte gewigt voor alle de andere deelen van Godsdienst en Deugd, en bezit een hoogen rang in 't ſamenſtel van den Godsdienst. De neiging en den ſmaek der menſchen naer de verhevenſte voorwerpen te richten; een trek tot deugdlyk en geestlyk genoegen in hun te verwekken, en den Godsdienst in het hart te brengen, is de zaek der Godsdienſtigheid. Zo behoort zy tot het wezen van den Godsdienst in haer beginſel, en even zo vermengt zy zich ook onder de behoorlyke betragting van alle deszelfs plichten; verſpreidende een heilzamen invloed over de geheele deugd, en vormende eene heerſchende geſteldheid der ziele, als ze dikwils in 't werk geſteld word. (3.) De Godsdienſtigheid heeft een uitgebreiden invloed op 's menſchen welzyn, of het geluk des levens. Pryst alles wat de deugd bevordert en ſterkt, wat het hart bedaart en regelt, zich aen, als ene bron van gelukzaligheid; dan, zekerlyk, is de Godsdienſtigheid bovenal aen te pryzen, als by uitnemendheid geſchikt, om deze uitwerkzels in een zeer aenmerklyken trap voort te brengen.

Voorts bedoelt de Eerwaerde *Blair*, in 't laetſte gedeelte, ſommige misvattingen, waerin de menſchen, ten aenzien van de Godsdienſtigheid, ligtlyk vallen, tegen te gaen. Hier toe brengt hy; (1.) Den waen, dat de-

dezelve bestaen zou, in de bloote waerneming van een uitwendigen eerdienst: daer integendeel de ware Godsdienstigheid gelegen is in de gesteldheid des harten, en niet in de beweging der lippen, of de houding van 't lichaem. (2.) Het denkbeeld, dat de vermaken en voordeelen der Godsdienstigheid, voor een ieder, zonder onderscheid, open staen: daer ze integendeel een rein hart en een deugdzaem leven vordert. Men kan des niet verwachten, dat men, op éénmael, uit de armen van de waereld, zou kunnen loopen, in de geheiligde verblyfplaetsen der Godsdienstigheid. Dan ondertusschen is het (3.) niet minder ene misvatting, te denken, dat de ware Godsdienstigheid ene volstrekte verlating van de waereld eischt. Haer doel is integendeel ons ook geschikt te maken ter betrachtinge van de plichten dezes levens; en, wat ook in byzondere omstandigheden plaets zou mogen hebben, zy kan, voor het grootst gedeelte, met een beter uitslag aengekweekt worden, door hen, die ze vermengen, met de werkzame beroepen des levens. Even zo is men buiten het spoor, als men zich (4.) verbeeld, dat de Godsdienstigheid ene volstrekte verachting van alle de vermaken en uitspanningen der menschlyke samenleving voorschryft. Zy beteugelt integendeel alleen den geest van verstrooijing, verbied niet alleen het ongeoorlofde, maer ook de aenkleving aen het geoorlofde. Zy brengt de uitspanningen onder ene behoorlyke bepaling zonder ze uit te rooijen; en verbied dezelven als ene bezigheid, maer laet ze toe als ene ontspanning. Men dwaelt voorts als men (5.) gelooft, dat de Godsdienstigheid een geest van gestrengheid voed, in het oordeelen over de zeden en het character van anderen. Hierentegen zyn de allereerste trekken, welken de ware Godsdienstigheid der ziele indrukt, die van oprechtheid en nederigheid. Hare beginsels zyn edelmoedig. Haar aert is verre van aenmatigend; zy is zagtzinnig. Streng alleenlyk omtrent zichzelve, oefent zy, alleszins die inschiklykheid omtrent anderen, welke de menschlykheid kan ingeven. Zy eigent zich het voorrecht niet toe van in der menschen harten in te zien, of uitspraek te doen over hunnen eeuwigen staet. Men voed eindelyk (6.) ook nog verkeerde gedachten van de Godsdienstigheid, als men denkt, dat geduurige verrukking en geestlyke blydschap tot dezelve behoort. Godsdienstige aendoeningen laten integendeel zeer verschillen-

de trappen van vuurigheid en verheffing toe. Ja, zy verschillen niet alleen in trappen, naar gelang van de verschillende geaertheden, maer zyn, zelfs onder de bestgestelden aen vele stooring en afneming onderhevig: dewyl de druk der waereldsche zorgen, verflaeuwing der geesten en lichaemlyke zwakheden ons menigmaal ongeschikt maken tot het genoegen van geestlyke aendoeningen.

De Eerwaerde *Blair*, deze denkbeelden ten nadruklykste uitgebreid hebbende, besluit ten laetste zyne Redenvoering op deze wyze. —— ,, Laat ons van de Godsdien-,, stigheid afscheiden alle die misvattingen, welke aan de ,, bedorvenheden der menschen, of aan hunne onkunde ,, en vooroordeelen, haaren oorsprong verschuldigd zijn. ,, Laat ze bij ons zijn, de aanbidding van God in geest ,, en waarheid, de verheffing der ziel tot hem, in een-,, voudigheid en liefde. Laat ons haar najaagen, als het ,, beginsel van een deugdzaam gedrag en van inwendi-,, ge vrede. Laat ons, door herhaalde en ernstige ge-,, peinzen over de groote voorwerpen van den Gods-,, dienst, onze zielen voor haar openen. Laat ons, ,, door middel van de Instellingen des Euangelies, haare ,, indrukzels aankweeken. En laat ons, bovenal, God ,, bidden, dat hij haare kragt in onze harten vestige. ,, Want hier, zo ergens, hebben wij zijnen bijstand ,, noodig. De geest der Godsdienstigheid is zijne gaa-,, ve. Van zijne ingeeving komt zij voort. Naar hem ,, strekt zij zig uit; en in zijne tegenwoordigheid, ,, namaals, zal zij haare volmaaktheid erlangen".

Eerste Beginselen van de Historie der Wysbegeerte. Uitgegeeven door den Heer J. BRUCKER. *In 't Nederduitsch vertaelt en met Aanmerkingen vermeerdert door wylen* A. D. STOPPELAER, *in zyn leven Euangeliedienaer in den Ouden-Bosch, en uitgegeven door* J. DE VOS, *Dienaer des Woords te Abkoude. Derde Stuk. Te Utrecht by* G. T. en A. v. Paddenburg 1778. *Behalven het Voorwerk en de algemeene Registers* 284 *bladz. In gr. octavo.*

Zy, die de twee voorige Stukken van dit leerzaame Werk met oplettendheid doorbladerden, hebben ongetwyfeld kunnen ondervinden, dat wy het niet te sterk aanpreezen, noch boven zyne waarde verhieven; toen wy het aanmerkten, als eene zeer nuttige hand-

lei-

leiding voor jonge lieden van oefening, als een geschrift waarvan ook meer gevorderden zig met vrugt kunnen bedienen, en waarvan zelfs dezulken, die zig anders op geen gezette oefening toeleggen, maar, by voorkomende gelegenheden, iets van deeze of geene Filosofische Sekte of Leerstelling begeeren te weeten, als een leerzaam handboek, gebruik kunnen maaken (*). De Geschiedkundige Wysgeer *Brucker*, nu in dit derde Stuk, waar mede deeze zyne Historie der Wysbegeerte voltooid wordt, op denzelfden voet voortgaande, komt daarmede in het derde of laatste Tydperk, dat hy zig ter ontvouwinge voorgesteld had; te weeten dat van de verbetering der Filosofie, zints derzelver jammerlyk verval, omtrent het begin der veertiende Eeuwe tot op onzen tyd, of wel tot het begin deezer achttiende Eeuwe. Ter behandelinge van dit onderwerp schift hy dit Stuk in twee voornaame Hoofddeelen.

Het eerste gaat over de aanvanglyke onderneemingen tot het verbeteren der Filosofie, met het herstellen der fraaie Weetenschappen: de daar op volgende poogingen der Filosofen, die zig by de Sekten hielden, om de oude Grieksche Sekten voor den dag te brengen; mitsgaders de onderneemingen van anderen, die de by de Sekten zig houdende Filosofie hebbende willen vermyden, en van den weg afgedwaald zyn; waaronder behooren de Sceptischen, de Mozaïsche en Christelyke Filosofen, de Theosophischen en de Synkretisten; by welke gelegenheid de Autheur ten laatste ook nog met een kort woord gewag maakt van de vyanden der Filosofie, of het voorgevallene met *Daniel Hofman* en de zynen te Helmstad, omtrent het Jaar 1600.

Onze Autheur dus in dat gedeelte gehandeld hebbende van de by de Sekten zig houdende verbetering der Filosofie, en het geen daaromtrent in aanmerking komt, bepaalt zig verder, met den aanvang van het tweede gedeelte, tot het voordraagen van de Eklektische verbetering der Filosofie, die met het afloopen der zestiende Eeuwe begon stand te grypen, en de Eklektische Filosofie vervolgens trapswyze deed toeneemen. Onder deeze benaaming van de *Eklektische*, zo veel als *Uitkiezende Filosofie*, oogt de Heer *Brucker*, gelyk hy zig uitdrukt,

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef. V. D. bl.* 302.

drukt, „ op die redelyke en vrye wyze van filosofeeren, van dewelke alle de stigters der Sekten zig bediend hebben, en naar welke men de waarheit en haar verbant, naar haare natuur en eigenschappen, en de gronden van eene niet door vooroordeelen aan den bant gelegen zynde Reden, nagaat, wettige grontstellingen en sluitredenen maakt, en uit de gedagten en t'samenstellen der Filosofen niet aanneemt, dan het geene, waarvan men overtuigd is, dat het met zulk een onderzoek der waarheit overeenstemt". Nopens deeze verbetering der Filosofie meldt hy, wat 'er aanleiding toe gegeeven heeft, en hoe dezelve, ten opzigte der geheele Filosofie in 't gemeen, voortgezet is geworden, van *Jordanus Brunus* af, die met het afloopen van de zestiende Eeuw bloeide, tot op *Christianus Thomasius*; welke in 't Jaar 1728 stierf. Dit leidt hem om voorts na te gaan, hoe men, door deeze wyze van filosofeeren, zeer merkwaardige verbeteringen heeft te wege gebragt, in de byzondere Filosofische Weetenschappen, naamlyk de Redeleer, de Natuurleer, de leer der Geesten, de Zedenleer en de Staatsleer. En eindelyk hegt hy aan dit alles nog een beknopt verslag van de Uitheemsche Filosofie; te weeten, die der Asiatische Volken in 't gemeen, mitsgaders die der Malabaaren, Chineezen en Japonneezeren in 't byzonder.

Al het merkwaardige ter verbetering der Filosofie, geduurende dat tydperk van 't begin der veertiende tot op het begin der achttiende Eeuwe aangewend, (in des Autheurs groote Werk breedvoerig voorgedraagen,) wordt hier op eene kortbondige wyze ontvouwd; met melding van de voornaame lotgevallen der Filosofie, de beroemde Mannen, die de hand ter verbeteringe aan 't werk geslaagen, en de gevoelens welke zy voorgestaan hebben; met aanwyzinge van den verschillenden uitslag die veeler Filosofische onderzoekingen hadden. —— De Eerwaarde *de Vos* het voetspoor van wylen den Eerwaarden *Stoppelaar*, (in 't Eerste Tydperk,) houdende, heeft het Tweede, en zo ook dit Derde of laatste Tydperk, met oordeelkundige aanmerkingen verrykt; welken of ter ophelderinge van den Autheur dienen, of den Lezer behulpzaam zyn, met hem tot het groote werk van den Heer *Brucker* te wyzen, en verder zodanige Schryvers aan de hand te geeven, by welken hy,

hy, des begeerig zynde, een uitvoeriger berigt van het voorgestelde kan vinden. ——— Men ziet in dit Stuk hoe de Filosofie, door de Scholastyken tot den ellendigsten staat gebragt zynde, in dit Tydperk van trap tot trap eene nieuwe en verbeterde gedaante verkreegen heeft; en daar wy, in ons berigt, nopens de twee voorige Stukken, gemeld hebben, hoe de Scholastyken de Filosofie verbasterden, komt het ons gevallig voor thans te melden, hoe men derzelver hervorming, volgens onzen Autheur, aangevangen heeft, en hoe de grondslag der Eklektische Filosofie, ten laatste, met het afloopen der zestiende Eeuwe, geleid is geworden.

„ Men maakte, zegt de Heer *Brucker*, een begin met de fraaije Wetenschappen, en inzonderheid met de Latynsche en Grieksche talen, welke de sleutel zyn tot de Filosofie der Ouden. Want dewyl de eerste in eene volkome barbaarsheid vervallen, en de andere by de allermeesten gantsch in vergetenheit geraakt was, en de oude Geleertheit geheel en al onbekent geworden was, zo maakten in 't allereerste *Dantes Aligetius* en *Franciscus Petrarcha* hun werk van de Latynsche, en *Manuel Chrysolaras* van de Griekfche tale, om die in hare zuiverheit en de daartoe behorende Literatuur weder te herstellen". ——— Dit gaf voorts aanleiding tot het overzetten en verklaaren der Griekfche Filosofen; en men begon dus derzelver echte gevoelens bekend te maaken; waardoor de Griekfche Filosofie eerlang begon te herleeven. Hier toe bragten, gelyk onze Autheur meldt, de bovengemelde Latynsche Dichters en hunne Discipelen mede niet weinig toe; maar dewyl *Chrysolaras*, door zyne onderwyzingen in de Griekfche taal, hiertoe boven al den grondslag leide, zullen wy ons tot zyne pooging en 't gevolg daar van bepaalen. . .

„ Deze *Chrysolaras* (1) was, zo als onze Autheur vervolgt,

„ (1) MANUEL CHRYSOLARAS, een Romein van afkomst, een Byzantiner van geboorte, werd, toen 't Oosterfche Ryk door den Turkschen Keizer *Bajazeth* in engte gebragt wierd, van *Johannes Palaeologus* den Ouden, die van 1355 tot 1390 of 1391 wederom 't Oosterfche Keizerryk beheerschte, na de Christen-Vorsten in Europa gezonden, (niet 1337 als hier in den tekst staat maar in 't Jaar 1387,) om hulp tegen den Turk. Dan Griekenland werd daarna van 't dreigend gevaar verlost, toen *Tamerlan*, de Veldheer

volgt, van den Griekschen Keizer in 't jaar 1337, wegens Staatszaaken, gezonden naar de *Westersche* landen. Maar hy bleef, wegens den bedroefden toestant van syn Vaderlant, in *Italie*, en hy begon op verscheide plaatzen, de gantsch onbekende Griekſche taal te onderwyzen, waartoe hy veele Discipelen bekwam (2). Deze verspreidden zig door gantsch *Italie*, trokken de *Griekſche* boeken uit het stof der vergetenheit voor den dag, en geraakten ook op de Schriften van de *Griekſche* Filosofen en byzonderlyk op die van *Aristoteles*. Omtrent het midden van de vyftiende eeuw viel daarop de ongelukkige verovering van de Stad *Konstantinopole* voor, welke de geleerde Grieken dwong naar *Italie* te vlugten. Deze werden nu van de groote en magtige Huizen, onder welke zig, in 't byzonder, het meeste hebben laaten zien, dat van *de Medicis*, en dat van *Florenze*, met vreugde ontfangen, hun onderhout en vryheit gegeven, om de *Griek-*

heer der Tartaren, in eenen veldslag, *Bajazeth* met zyn volk verwon, omtrend eene myl van *Ancyra*, eene Stad van *Galatië*, op woensdag den 27 van *Dſulhaggia*, de leste maend van 't jaer 804 der *Hegira*, of den 18 van Zomermaand van 't jaer na CH. 1402. De Turkſche Keizer werd, *levendig* in des overwinnaers handen gevallen. in eene *yzeren Kooi*, die hem ten *Kerker* dieude, gezet; en *Timur* bragt den Franken, met *Bajazeth* te slaen, ruimte aen na de engte in welke zy te voren waren (*). CHRYSOLARAS bleef in Italië, en herstelde eerst te *Venetië*, daerna te *Florense* en *Rome*, en eindelyk, door behulp van den Prins *Galeatius*, te *Pavia* in 't *Milaneesche*, de in 't Westen 700 jaren verſmade *Griekſche Letteroefeningen*. Om dit Werk heeft H. v. d. HARDT 1718 MANUELS gedachtenis allereerst dankbaer gevierd. BRUCK. *Hist. Crit.* Tom. IV. p. 5. n. (*b*). CHRYSOLARAS trok 1414 naer *Konstans*, om de Kerkvergadering te zien, en storv in 't volgende jaer, uitwyzende zyn *Grafſchrift*, FABRICIUS *Bibl. G. Vol. X. p.* 392. BRUCK. *Vol. IV. p.* 5. VI. 677. De *Griekſche Tael* werd toen weer de *sleutel* om der Grieken Filosofie te openen. HUMFR. HODY *de Græcis illustribus &c. Ed.* JEBBIO, *Lond.* 1742. BOERNERUS *de doctis hominibus &c. Lips.* 1750. BRUCK. *Tom. IV. p.* 788. VI. 675".

„ (2) Een van dezen AMBROSIUS *Camalduensis* vertaelde DIOGENES van de *Levens der Filosofen* in 't Latyn. FABRIC. *Bibl. Med. Ævi et Gr.* Vol. III. p. 603 seqq. BRUCK. 6. VI. 677.

(*) Kortheidshalve hebben wy de veelvuldige aangehaalde Autheuren nopens deeze Historie agterwegen gelaaten.

Griekſche geleertheit in *Italie* bekent te maken. *Kosmus de Medicis* (3) zondt *Joannes Laskaris* naar de *Levant*, om geſchreve *Griekſche* Boeken op te kopen, welke hy ook zeer veele, zelfs ook Filoſofiſche, mede bragt. *Pletho* (4) verwekte by denzelven eene liefde voor de *Platoniſche* Filoſofie, en zette hem aan, om, tot voortplanting van dezelve, alles, wat mogelyk was, by te brengen. Even het zelfde deed Paus *Nikolaus de vyfde*, met de zuivere *Aristoteliſche* Filoſofie, terwyl hy de Schriften van *Aristoteles* beter liet overzetten. Andere Vorſten (5) volgden dit loffelyk voorbeelt; en door de gunst van deze Patronen, en door den vlyt van de *Grieken* en van hunne *Italiaanſche* Discipelen, kwam de *Platoniſche*, of veel meer de *Alexandrynſche*, gelyk ook de echte *Peripatetiſche* Filoſofie in *Italie* in bloei. Daar nu de *Franſchen*, *Engelſchen* en *Duitſchers* zulks in *Italie* gezien

„ (3) *Kosmus* is ook in de *Lat. inſtit.* §. 2 *p.* 535. Maer in de *Hist. Crit. T. IV. p.* 6 wordt dit aen *Laurentius* toegeſchreeven, welke *Kosmus* kleinzoon uit *Petrus* was. Z. MARSIL. FICINUS *Opdragt* van de *Vertalinge* van PLATO by BRUCK. IV. p. 7: welke *Laurentius* eenparig de *Vader der geleerdheid* genoemd is. BRUCK. IV. 6. VI. 678. Men zie ondertusſchen van *Kosmus*, *Hist. Crit.* III. 1. 1. c. 2. §. 3. *Vol.* IV. p. 48".

„ (4) *Pletho*, anders genaamd *Georgius Gemistus* (en niet gelyk we elders lezen *Gemistius*,) beduidende *Gemistus* zo wel als *Pletho* eene volheid, was een Byzantiner, en met *Theod. Gaza* en *Besſario* op de Kerkvergadering te *Florenſe*, ten tyde van *Eugenius den* IV, 1438, tegen de vereeniging met de Latynſche Kerke; tot welke hy evenwel daerna is overgegaen; zynde wegens zyne *geleerdheid*, byzonder wegens zyne *Platoniſche*, of liever *Alexandrynſche Filoſofie*, zo als dezelve door *Ammonius Saccas* en *Plotinus* geleerd was, (zie in dit Werk I. *T. II. D. II. B. VI. H.* 1. *Afd.* §. 5. *n.* 8. *p.* 135.) waarvan ook *Plethoos Boeken* getuigenis geven, zeer beroemd en geacht. Hy ſchreef van de *Deugden*; van 't *verſchil van de Platoniſche en Aristoteliſche Filoſofie*; over de *Magiſche Godſpraaken van Zoroaster.* FABR. *Bibl. gr.* X. *p.* 740. BRUCK. *c. II.* §. 1. *p.* 41—43".

„ (5) Onder dezen verdient byzonder opmerkinge *Alfonſus* Koning van Arragon: van welken, uit des Kardinaals BESSARIO's *Opdragt* der *Vertalinge* van ARISTOTELES *Metaphyſika*, zie BRUCK. IV. *p.* 8. MURAT. *Ann. di Italia. T. IX. p.* 80—460. BAYLE *T. III. p.* 461. art. *Alphonſe de Naple.* BRUCK. *Vol.* VI. *p.* 678, 679".

zien en geleert hadden, zo volgden zy het te huis naar; en zogten deze twee *Griekſche* Sekten 'er weder boven op te brengen".

Op een dergelyke manier kwamen ook vervolgens, naar uitwyzen van dit Geſchrift, andere oude *Griekſche* Sekten weder op de baan. Zommigen, die zig op de Filoſofie toeleiden, zagen intusſchen wel de ongerymdheid van deeze zig by de Sekten houdende Filoſofie, en het daaronder ten grondſlag liggende vooroordeel van gezag; dan 'er verliep nog al eenigen tyd, eer *men* op den rechten weg der *Eklektiſche* Filoſofie geraakte. *Zulks* nam eerst een aanvang met het afloopen der zestiende Eeuwe, en ze maakte geen groote vorderingen voor het begin der zeventiende Eeuwe.

„ In den beginne waagde men het alleen, zegt de Heer *Brucker*, in byzondere Wetenſchappen, gelyk als *Petrus Ramus* in de Rede-leer, maar eenige aanhangers van *Teleſius* in de Natuur-leer gedaan hebben, welke door de daarop zig toeleggende gezelſchappen zyn ondersteunt geworden. Dat heeft vervolgens eenige groote Mannen gelegenheit gegeven, om het aan het geheel t'ſamenſtel der Filoſofie te wagen; en onder dezen zyn *Jordanus Brunus* en *Hieronymus Kardanus* byzonderlyk merkwaardig. Doch, daar het hun aan genoegzaam vermogen ontbrak, zo werdt deze *Eklektiſche Verbetering* voor *Franciscus Bako de Verulamio* geſpaart, die het eerste en het gelukkigste tot een model geworden is, om ſyn eigen verſtant regt te gebruiken, en om vry te filoſofeeren". — Van deezen by uitſtek grooten Man, gebooren in 't jaar 1560 en overleeden 1626, geeft de Heer *Brucker*, ten aanzien van zyne lotgevallen, eerst een beknopt verſlag, en voorts meldt hy ons het volgende, wegens zyne verbetering der Filoſofie.

„ Eerſtelyk beſtierde hy ſyne oeffening, op dat geene, het welk in de Wetenſchappen, en byzonderlyk in de Filoſofie nog ontbrak, en evenwel daarin moest begrepen zyn, en hy ontdekte een zeer groot land van groote waarheden, dat tot hier toe nog onbekend was geweest; waaruit ſyne onvergelykelyke verhandeling *de augmentis ſcientiarum* (1) ontſtaan is. Vervolgens was hy be-

(1) Een boek met ongemeene toejuichinge der geleerden ont-

bezorgt over een regtmatiger wegwyzer tot de Wetenschappen, dan de *Scholastyke* Rede-leer was; en na een overdenken van veel jaaren wees hy aan, hoe men zonder School-sluitredenen, door redelyke besluiten en ondervindingen tot kennis van de grondwaarheden komen konde, in 't even diepzinnig en fondamenteel Boek, dat hy *novum organum* (2) genoemt heeft. Maar byzonderlyk is hy in het zelve de eerste geweest die de gewigtige Leer van de vooroordeelen ontdekt, en daardoor de verbetering der Filosofie op eene ongemeene wyze bevordert heeft. Daarop heeft hy de Natuurleer aangetast, maar alleen ondervindingen, en aanmerkingen, maar geen geheel t'samenstel vervaardigt. Eindelyk heeft hy ook de Zedenleer aangegrepen, en de waare gedaante van deugt en ondeugt gantsch scherpzinnig in syne *Sermones fideles* ontworpen; gelyk hy ook in de Historie van Koning *Hendrik den zevenden* de ware gronden der Staatkunde heeft laten invloeijen (3)".

Ver-

ontvangen, en allersterkst geprezen van den grooten LEIBNITZ met den naam van *onvergelyklyk* vereerd. BRUCK. *Hist. Crit. III. II. I. IV.* §. 6. *Vol. V. p.* 95. *f,* 96".

„ (2) Een werk van 18 jaren door den Edelen Schryver voor zyn voornaemst gehouden, BRUCK. *L. c.* §. 97—100. Door dit Schrivt werden de oogen der genen, die lust hadden aen de Filosofie, geopend, om, verlatende de zywegen, den Koninglyken weg te betreden. Het zelve is met de ruimste lovspraken geroemd. Men zie BAYLE, en die by hem worden aengehaeld, gelyk ook by THOMAS POPE BLOUNT *Censura Cel. Auctor. p.* 903. Men doe 'er by GASSENDUS *Log. L. I. c.* 10. *Opp.* T. I. p. 62. BRUCK. *Vol. V. p.* 101 en 929. *Vol. VI. p.* 823. En is de Edele Schryver wegens zyne *Schrivten in 't gemeen* zeer geprezen. *Vol. V. p.* 105 §. 10, verg. VI. p. 824"

„ (3) De overige hier niet vermelde *Filosofische Werken* worden opgeteld, *Hist. Crit. Vol. V.* §. 8. *p.* 101. Alle de werken van BAKON zyn in VI *Stukken* in 12 te *Amsterdam* 1663 uitgegeven, by welke WILLEM RAWLEY des Schryvers Prediker daerna Prediker by de Engelsche Koninginne en Professor der Godgeleerdheid, eene *levensbeschryvinge* van dien schranderen Edelman gevoegd heeft. By de VI Stukken is daarna een VIIde gekomen. Te *Frankfort* kwam 1665, en te *Leipzig* 1694, een druk in Fol. aen 't licht. MALLET gav te Londen 1740 eene volkomenere uitgave met eene nieuwe *levensbeschryving*, in IV Deelen in 't Engelsch. Z. *Hist: Crit. Vol. V. p.* 90,91 et id. §. 8. *p.* 102. *not.* f, g, h. PETER BÖRNER, Apotheker te Ny-

me-

Vertoog over de Verborgenheid der Godzaligheid, I *Tim. III.* 16; *en over de Godspraak van Lamech aangaande Noach*, *Gen. V.* 29; *gevolgd van eene Proeve over* I *Joh. V.* 6—8. *Door* G. J. VOORDA. *Rentmeester der Geestlyke Goederen te Leeuwarden. Te Leeuwarden by* G. Tresling 1778. *Behalven de Voorreden* 131 *bladz. in gr. octavo.*

Over het bovengenoemde drietal van Schriftuurplaetzen, deelt ons de Heer *Voorda*, in dit Stukje, zyne ophelderende aenmerkingen mede, zo ten aenzien van het taelkundige, als wel byzonder van den zaeklyken inhoud. Ze zyn meerendeels van die natuur, dat Liefhebbers van Bybeloefeningen dezelven wel der moeite waerdig zullen vinden, om ze met die van andere Uitleggeren der Heilige Schriften te vergelyken. Uit 's Mans vooraffpraek aen den Lezer blykt het, dat hy smaek heeft in deze soort van oefening, des wy verwachten, dat een gunstig ontvangen van deze Proeve veelligt aenleiding, tot ene volgende, zal geven.

ED. SANDIFORT, Anat. et Chir. in Acad. Batav. quæ Leidæ est, Professoris, Observationes Anatomico-Pathologicæ. Lugduni Batavorum. Apud *P. v. d. Eyk* et *D. Vygh*, 1777.

Ontleed- en Ziekte-kundige Waarneemingen. II. Stukken. In groot 4to. 151 *bladz.*

De geenen die de Ontleedkunde met oplettendheid oefenen, munten 't meest uit, in 't naspooren en ontdek-

megen; eertyds een dienaar van den Engelschen Kanselier, gaf te Leiden 1647. in 4. de *Proefstukken* beschreven in 't *Engelsch*, en BAKONS *Heilige Meditatien* en *Wysheid der Ouden*, uit het *Latyn*, in de Nederduitsche Tale, uit, met eene korte levensbeschryving van den Autheur. In den opdragt aen den Prinse van Orangie Schryvt hy, eenige van die stukken, welken hy ten dienst der Nederlanden nu aan 't licht bragt, zelve uit des Autheurs eigen mond geschreven, en ten druk besteld te hebben".

dekken van de oorzaaken der ziekten en gebreken van 't menſchelyk lighaam, wanneer ze hunne ontdekte Waarneemingen gemeen maaken. De Hooggeleerde Heer SANDIFORT, die de post van Hoogleeraar in de Ontleed- en Heelkunde, met roem, waarneemt, geeft hiervan een overtuigend bewys, door 't mededeelen van zyne Ontleed- en Ziektekundige Waarneemingen, waarvan nu reeds twee Deelen 't ligt zien. 't Eerſte Deel bevat X Hoofddeelen; ieder behelst een byzondere Waarneeming, waaronder veele zeldzaame. In 't eerſte Hoofddeel deelt de Schryver ons mede, een zeer zonderling gebrek van 't Hart, waargenomen in een kind. 't Zelve was van gezonde Ouders gebooren, en, in 't eerſte jaar, zeer gezond; vervolgens ontdekte men, in 't zelve, eene buitengewoone paarsheid in de vingers en nagels, zonder eenige andere tekenen van ongeſteldheid, zo dat 't zelve, eer nog 't tweede jaar om was, alleen konde gaan. Van deezen tyd klaagde 't kind over eene zwaare vermoeidheid, zo dra als 't zich beweegde, waarby kwam een hardnekkige benauwde hoest. Deeze twee toevallen namen, van tyd tot tyd, toe, zo dat, op de geringſte vermoeijing, 't aangezichte, de handen en beenen zeer paarsch van kleur wierden. De tong en lippen werden, ſomtyds, byna zwart. Door rust kwam de natuurlyke kleur allengskens weder. 't Kind nam wel in lengte toe, en had een natuurlyke eetenslust, doch bleef klaagen over vermoeidheid, tevens met een drukkende pyn in 't bovenſte gedeelte van 't hoofd, en benauwdheid, voornaamlyk in den Winter. Hierby kwam 't gevoel van eene uit- en inwendige koude, die noch door 't vuur, in den Winter, noch door de hette der zon, in den Zomer, konde verdreeven worden. In zyn vierde jaar heeft 't Kind de kinderziekte, de mazelen, en de valſche pokjes doorgeſtaan, zonder eenige merklyke verergering in de opgenoemde toevallen. De benauwdheid nam, vervolgens, toe, met zulke hevige hartkloppingen, dat dezelve door de tegenwoordig zynde konden gezien en gehoord worden. Deeze droevige toevallen hebben 't gemelde Kind, dan meer, dan min, geplaagd tot zyn tiende jaar: wanneer de hartkloppingen de voorgaanden in bevigheid verre overtroffen; hier by kwamen flauwtens, zwelling, en klopping der kropsåderen. De benaauwdheden waren nu zo zwaar en hevig geworden,

dat 't dikwyls scheen, dat 't elendige Kind 'er in stikken zoude. 't Geen ook twee jaaren daarna gebeurde, wanneer 't van zyn rampspoedig leeven verlost werdt. De gebruikte middelen, door de kundigste geneesheeren, met veel oordeel, aangeraaden, waren van weinig dienst; alleen werdt hier door, nu en dan, eenige verligting te wege gebragt. De oorzaak der toevallen was niet te overwinnen. De gemelde toevallen toonen duidelyk genoeg, dat de oorzaak in de longen, in 't hart, of in de werktuigen, die tot de ademhaaling en den omloop van 't bloed dienen, moet gezogt worden: doch waarin eigenlyk 't ongemak bestondt, was zeer moeijelyk te bepaalen. De Schryver merkt, met grond, aan, dat de ontleeding van lyders, die dergelyke toevallen gehad hadden, (waarvan hier voorbeelden aangehaald worden,) 't waarschynlyk maakte, dat de naaste oorzaak in 't hart moest gezogt worden. De ontleeding van 't doode lighaam bevestigde volkomen deeze waarschynlykheid. 't Hart werdt zeer opgezet en gespannen gevonden, zo dat 't zelve een groot gedeelte van de borst besloeg. Deeze uitzetting had voornaamelyk plaats in de regter holte van 't hart: de groote Slagader was ook meer dan gewoonlyk uitgezet; doch de Longe Slagader was op die plaats, daar ze uit 't hart komt, zeer ingetrokken. De Longen vertoonden geen gebrek, maar waren klein, in één gedrongen. 't Bleek hier uit, dat de oorzaak van de gemelde toevallen in 't hart moest gezogt worden. By nader onderzoek, vondt de Hoogleeraer, tot zyne groote verwondering, dat de groote Slagader, tegen den gewoonen loop der natuur, haar oorsprong nam uit de beide holten van 't hart, zo wel uit de regter, als uit de linker, zo dat dezelve ook noodzaakelyk 't bloed, uit de beide holten voortgedreven, ontvangen moeste. Voorwaar eene zeldzaame afwyking van de Natuur! Uit deeze oorzaak verklaart hy gemakkelyk de beschreve toevallen. Zonderling was nog, dat de klapvliessen, in de Longe Slagader, door uitgroeijing, de opening, zo vernaauwd hadden, dat ze maar zeer klein bleef. Hierby kwam nog, schoon op verre na zo zeldzaam niet als 't voorgaande, dat de eyronde opening van 't hart niet gesloten was. 't Gemelde wordt door de afbeelding van Plaaten opgehelderd. Wy hebben, in 't kort, deeze zonderlinge Waarneeming medegedeeld,

om

om daardoor den weetlust onzer Leezeren, tot 't onderzoeken van dit Werk, gaande te maaken; ten opzichte van de overige Waarneemingen laat ons bestek niet meer toe, dan dezelve op te noemen. 't Tweede Hoofddeel handelt over de ziekten van 't Hart, de Klapvliesen, en de groote Slagader. 't Derde, over een Scheede-breuk van de blaas. 't Vierde over een Darm-scheede-breuk, en eenige andere soorten deezer ziekte. 't Vyfde, over de Bloedvaten der nieren, en derzelver bekken. 't Zesde over den Steen in de nieren, geevende eene beschryving van een steen van 8 oncen gewigte, in 't Leidse Kabinet bewaard. 't Zevende, over eene gewrigtsverstyving van 't onderste Kaakbeen, 't geen zeer zeldzaam is. 't Agtste, over eenige gezwellen aan de Baarmoeder. 't Negende, over een zeker hard lichaam, op de Gehoorzenuw gevonden, 't geen een ongeneeslyke oorzaak van doofheid zyn kan. 't Tiende, over een aanhangzel uit de Nugteren darm groeijende. Deeze Waarneemingen worden ook door de noodige Afbeeldingen opgehelderd. Men vindt insgelyks by deeze Waarneemingen verscheide voorbeelden, uit de beste Schryvers aangehaald. Voeg hier nog by, de oordeelkundige aanmerkingen en gevolgen door den Schryver uit 't gemelde getrokken. ——— Wy wenschen zeer dat de genoemde Hoogleeraar met deeze onderneeming mag voortgaan tot nut der Geneeskunde.

Katechismus der Natuur, *door* J. F. MARTINET M. L. A. Ph. D. *Lid van de Hollandsche Maatschappy der Weetenschappen te Haarlem, en Predikant te Zutphen. Met Plaaten. Tweede en Derde Deel. Te Amsterdam by* Johannes Allart, 1778. *In groot octavo* 813 *bladz.*

Op eene dergelyke wyze als de Eerwaarde *Martinet*, volgens het geene wy desaangaande onlangs gezegd hebben (*), dit Werk aangevangen heeft, vaart hy voort met zynen Leerling in de kennis der Natuure te onderrigten, en hem tevens tot den Godsdienst op te leiden. Zyne Zamenspraaken in dit tweede en derde Deel

(*) Zie boven, *bladz.* 269.

Deel gaan over de Eigenschappen der Dieren, der Vogelen, der Vissen, en Insecten, in 't algemeen; by welke algemeene voordragt, dan telkens komt een byzonder gesprek over de voornaamste Schepzelen deezer Soorten, welken hier te lande gevonden worden. Voorts handelt zyn Eerwaarde, op die zelfde manier, over de Eigenschappen der Planten, mitsgaders de verscheidenheid en nuttigheid der Planten onzes Vaderlands: waarnevens, gelyk hy aan 't einde van dit derde Deel te kennen geeft, in 't volgende of laatste Deel nog andere byzonderheden, tot het Ryk der Planten behoorende, in overweeging zullen komen. Naar het oogmerk dat de Eerwaarde *Martinet* zig voorgesteld heeft, te weeten, om te Schryven niet zo zeer voor geoefende Natuurkundigen, als wel voor het min geoefende Gemeen, of zulke Persoonen, 't zy dan van hooger of laager rang, wier zaak het niet is, hun werk te maaken van eene gezette beoefening der Natuure, is alles meerendeels zeer wel ingerigt. Uit dien hoofde kunnen geoefende Natuurkundigen deeze en geene voorstellingen, welken hun, als niet naauwkeurig of gegrond genoeg opgegeeven, voorkomen, te gereeder over 't hoofd zien; in de onloochenbaare erkentenis der algemeene nuttigheid van het Werk, dat den Leezer aanspoort tot eene oplettende beschouwing der Natuur, en hem van de Schepzelen tot den Schepper doet opklimmen. ——— Zyn Eerwaarde, het dubbelde character van een Natuurkundigen en Godgeleerden Onderwyzer, bestendig in 't oog houdende, schikt gestadig zyne overdenkingen indiervoege, dat ze aan zyn tweeledig oogmerk beantwoorden; en bedient zig, ter deezer oorzaake, ook wel eens van eene voorkomende gelegenheid, om aan de eene of andere plaats der Heilige Schriften, naar zyn oordeel, licht by te zetten. Een voorbeeld hier van, der opmerkinge waardig, ontmoetende, met opzigt tot de Mieren, en het bekende gezegde van Salomo, gewoonlyk daarop toegepast, zo hebben wy niet getwyfeld, van 's Mans bedenkingen daaromtrent den Leezer onder het oog te brengen. —— Na eene voorafgaande beknopte beschryving van het maakzel der Mieren, en van de inrigting haarer woonplaatze, vervolgt het gesprek aldus.

„ V. Welke zyn derzelver hoedanigheden?

A. Zy zyn gierig van aart, wyl zy veel te onderhou-

den

den hebben, en 't voedſel dikwerf ver moeten haalen, ten welken einde zy veelal eene of meer uitzenden, om te verneemen, of 'er onraad is, dan of hier of daar wat valt op te doen. Is 'er eenige ſpyze ontdekt, dan geeven zy het elkander te kennen, op eene voor ons onbekende wyze, waarop de geheele Maatſchappy aanſtonds van het goed nieuws onderregt is. Dat de eerſte uitgezonden', van de zulken naamlyk, die vryheid hebben om te werken, medebrengt, geeft ze over aan de tweede, deeze aan de derde, welke het thuis brengt; en, wanneer 'er iets aan ééne te zwaar valt, om te tillen, of in de laagte geſtort is, komen 'er twee, drie of meer te hulp. Men ziet ze ſomtyds twee of drie verdiepingen van een Huis beklimmen, wanneer daar een pot met ſuiker of confituuren voor de hand ſtaat. ——— Roode Mieren vindt men alleen in de tuinen; de zwarten begeeven zich, ten tyde van den Oogst, naar 't veld om Graanen te haalen. De Schepper lokt ze door dit middel derwaards, om den Patryzen, die ze gaarne eeten, voedzel te verſchaffen. Die overblyven brengen graankorrels thuis, welken zy voor zichzelven, en voor haare jongen, in de onderaardſche gangen wegleggen; doch zo dra die beginnen te broeien en te bederven, brengen zy ze naar buiten, en zien 'er van af. Haare Eieren worden Popjes, die zy ſomtyds by helder Weder in de Zon brengen om ze te verwarmen, en by nagt diep onder de aarde draagen. ——— Geen Dier kan, naar evenredigheid zo zwaare lasten, als zy, ſleepen, en wyl zy ook op Inſecten aazen, zyn zy de beste Ontledigers. Wilt gy 'er eene proef van hebben, zet eene doode Muis vast in een doosje met gaatjes doorboord, onder den grond by een Mierenest, en binnen weinige dagen, zullen zy 'er het vleesch zo net afknaagen, dat gy het zuiverſte en volmaaktſte Geraamte eener Muis zult hebben. By het aankomen van 't onguur jaargety, begeeven zy zich tot den winterſlaap: eenigen krygen dan vleugelen, en verlaaten voor altyd de oude wooning.

V. Hoe vinden deeze Diertjes den weg, als zy verre van huis zyn gegaan?

A. Hoe vinden de Honden en Rupſen den weg? Elk, en dus ook de Mieren, op haare wyze. Zy laaten ſpooren na, die zy kennen, en mogelyk doet haar ſterke reuk ook eenigen dienst in dit geval. Zo gy eenige keeren

ren met den vinger ſtrykt over eene plaats, waar zy opklimmen en nederdaalen, raaken zy in verlegenheid, en ſchynen het ſpoor byster te zyn.

V. Het allervreemdſte, dit ik in de Mieren vinde, is, dat zy in den Zomer voorraad opleggen tegen den Winter.

A. En ook daarom viel dit onder de opmerking van den wyzen SALOMO, die 'er eene nuttige Zedeles uit afleidde. *Gaat*, zeide hy *tot de miere, gy luiaart, ziet haare wegen, en wordt wys. Dewelke geenen Overſten, Amptman, noch Heerſcher hebbende, haar brood bereidt in den Zomer, haare ſpyze vergadert in den oogst.* Spr. VI. 6—8. En hy herhaalt dit: *De Mieren zyn een onſterk volk, evenwel bereiden zy in den Zomer haare ſpyze.* XXX. 25.

V. Daar het nu Zomer is, verlang ik derzelver volle voorraadſchuuren te zien, en in den Winter hoe verre zy die geledigd hebben.

A. Gy kunt noch het een noch het ander zien! De Mieren maaken in den Zomer geene Magazynen, en 's Winters ſlaapen zy; des SALOMO's zeggen thans byna algemeen wordt tegenſprooken.

V. Geene Magazynen in den Zomer te maaken, in den Winter te ſlaapen, ſtelt gy dit vast? Is dit waaragtig? Dan heeft die groote Wysgeer gedwaald, of, naar het gevoelen van zynen tyd, waarin men zulks geloofde, geſprooken.

A. Men geeft deeze verklaaring van den Tekst liever, dan te zeggen, dat Hy zou gedwaald hebben.

V. En gy zyt mede van dat gevoelen?

A. Zekerlyk niet! Ik geloof niet gemakkelyk, dat een Vorst, zo vernuftig en oplettend als SALOMO, die zelfs een Boek over de Inſecten ſchreef, dit zo ſtout van de Mieren gezegd zou hebben, indien het zo niet ware: veel min, dat hy het vooroordeel of wanbegrip van zynen tyd zou toegegeeven en nagevolgd hebben.

V. Wat dan geſteld! hoe dan de Tekst verklaard, of de waardigheid der H. Schrift gehandhaafd?

A. Zou men niet mogen gelooven, dat SALOMO geſprooken hebbe, niet van onze Mieren, maar van eene andere ſoort, dat is, van een Inſect, ons nog onbekend dat niet in den Winter ſlaapt, en welks Naam onze Overzetters, geen beter woord daarvoor weetende, door *Mieren* vertolkt hebben? Zy hadden deeze Diertjes den

oorspronglyken Hebreeuwschen Naam kunnen laaten behouden, gelyk zy elders deeden, niet zeggende, by gebrek van kundigheid, of om dat onze Taal geene woorden daartoe bezit, wat de *Solham*, de *Hargol* en de *Hagab* is, Lev. XI. 22. en dan was 'er, mogelyk, geene bedenking tegen de Mieren ingebragt. SALOMO zou gesprooken hebben, volgens zyne Waarneeming. Maar stel, de Overzetters hebben wel gehandeld, en de Mieren van SALOMO zyn onze Mieren, mag men dan nog wel dien Vorst van onwaarheden beschuldigen? Lees den Tekst zonder vooroordeel, en laat SALOMO niets meer zeggen, dan hy gezegd heeft. Al wat 'er staat is, dat de Mieren *haar brood in den Zomer bereiden*, *haare spyze vergaderen in den oogst*. Maar staat daar ook by, dat zy dit, tot onderhoud *in den Winter* doen? Ik vinde in 't geheel het woord Winter 'er niet in. Hy zegt ook niet dat zy dan waaken en eeten. Waarom dit dan op zyne rekening gesteld? Zyne les is eenvoudig en kragtig, ze vloeit wel als men dus leest. „ Luiaart, zit gy „ nu, nu in den Zomer ledig, slaapt en ronkt gy thans, „ en dat in den oogst? De Mieren beschaamen u: zy „ neemen den regten tyd waar, om spyze te vergaderen „ en te leeven, en gy laat dit na"!

Kort berigt wegens een Spinnewiel, om met beide handen te gelyk te spinnen. Uitgevonden door den Heer DE BERNIERES, *Schildknaap, enz. enz. Uit het Fransch vertaald. Te Utregt by* J. Visch 1778. *In groot octavo* 30 *bladz.*

Het Spinnewiel, in dit Stukje beschreeven, is een Treed-Spinnewiel, dat twee sleuven, en ter wederzyde, aan de rechter- en linker-hand, een klos heeft; eene Vrouw, het Wiel met den voet treedende, haalt met beide de handen te gelyk het vlas van het Spinrokken, tusschen haar en 't Wiel geplaatst: en maakt dus op denzelfden tyd twee draaden, die gelyklyk op de wederzydsche klossen gedraaid worden. De uitvinder geeft 'er eene duidelyke beschryving van, met eene nevensgaande volkomen afbeelding, die ten model kan strekken, benevens een naauwkeurig berigt van deszelfs gebruik; des

het, op deeze onderrigting, niet bezwaarlyk zy, zodanig een Spinnewiel te vervaardigen, en eene proeve van deszelfs gebruik te neemen. Volgens de door den Heer *de Bernieres* in 't werk gestelde proefneemingen is de uitslag zeer gunstig. Eene Vrouw, die 't gewoone spinnen verstaat, leert, in weinig dagen, handig met dit Spinnewiel omgaan; maakt ter wederzyde een goeden draad; zo dat men geen onderscheid kunne zien tusschen 't geen met de eene of andere hand gesponnen is; en spint nu daaglyks bykans tweemaal zo veel garen als voorheenen met ééne hand; het welk, terwyl 't der Spinster ook voordeel aanbrengt, het spinnen en het garen beter koop zou doen worden, en dus ten voordeele van den handel strekken, indien het gebruik van dit Werktuig algemeen in zwang geraakte. De Heer *de Bernieres* dringt dit indiervoege aan, dat het wel der moeite waardig schyne, hieromtrent nadere proefneemingen in 't werk te stellen; en ten dien einde agt te geeven op de inrigtingen, welken hy deswegens voorslaat.

Uit het gezegde, wegens het spinnen met beide de handen, neemt onze Autheur voorts nog aanleiding, tot het mededeelen zyner bedenkingen, nopens het vermogen, om zig van beide de handen even gelyk te bedienen. Het komt hem voor, dat men de kinderen, zeer verkeerd, de rechter- boven de linkerhand leert waardeeren en gebruiken; als waardoor men de menschen zwakker en onhandiger maakt; terwyl 'er duizend gevallen zyn, in welken het voor een kunstarbeider of werkman zeer voordeelig zou weezen, hem gemak en tyd doen winnen, als hy zyne werktuigen, zo wel met de eene als de andere hand, zonder eenig onderscheid kon gebruiken. Ze zyn beiden, naar uitwyzen der ontleedkunde, overeenkomstig met de bevinding, in gevallen van nood, natuurlyk even goed geschikt tot den arbeid; en de heerschende gewoonte maakt, dat wy, zo de rechter-arm by ongeluk buiten staat geraake, 'er veel meer aan verliezen, dan als wy 't gebruik van den linker-arm missen. —— Men behoorde des, zegt hy, dit misbruik te beteugelen; en 't zou zynes oordeels zonder veel moeite kunnen geschieden.

„ Misschien, vervolgt hy, zoude het genoeg zijn, zulks aan de minnens te doen begrijpen, en voorts eene be-

beloning te geven, aan die geenen, welke hunne kinderen gewend hadden, zich van beide handen even gelijk te bedienen. —— Het zoude ook gemakkelijk wezen, deze gewoonte in de Godshuizen in te voeren, doende de kinderen dan met de ene, en dan weder met de andere hand werken. —— Eindelijk, indien alle de kinderen van ambachtslieden op deze wijze opgevoed werden, zouden zij te eniger tijd tot een voorbeeld aan hunne leerlingen verstrekken, en langzamerhand zoude deze opvoeding onder onze konstarbeiders en werklieden algemener worden".

Men kan, naar 't ons voorstaat, de Theorie van den Heer *de Bernieres* in dit geval niet wel wraaken; zelfs zou men ligtlyk denken, dat ze het Gemeen zeer aanneemelyk moet voorkomen, om dat men, van een ongemeen bekwaam Werkman spreekende, by manier van een spreekwoord, gewoon is te zeggen: *'t is een knaap, die twee rechter-handen heeft.* Dan met dit alles kan men naauwlyks verwagten, dat dezelve algemeen in Practyk gesteld zal worden; de kragt eener heerschende gewoonte is altoos bezwaarlyk te overwinnen. Intusschen kan het voorstel egter hier of daar eenigen dienst doen, zo wel als zyne soort van slotvermaaning aan de ryken, die hy, na zulks ook hun, als in ongelukkige toevallen van een groot voordeel, aangepreezen te hebben, ten besluite aanmaant, om zig te gewennen, ,, om onophoudelijk met beide handen, hulp, aalmoessen, beloningen en aanmoedigingen uit te storten".

Verhandeling over de Rekenkunsten, door J. B. DE LA FAILLE, *in Leven* A. L. M. Ph. Dr. en Leeraar in de Mathesis, enz. enz. *in 't licht gegeven door deszelfs Zoon* J. B. DE LA FAILLE, A. L. M. Ph. Dr. en Lector der Wis- en Natuurkunde, enz. enz. *In 's Hage by* J. A. Bouvink, 1778. *Behalven het Voorwerk* 167 *bladz. in gr. octavo.*

In dit Stukje levert ons de kundige en oplettende *de la Faille* eene duidelyke ontvouwing van verschillende manieren van rekenen, die oudtyds min of meer by onder-

derscheiden Volken plaats hadden; met nevensgaande aanmerkingen over etlyke byzonderheden nopens dit onderwerp. Het daarin voorgestelde vordert alleszins de aandagtige overweeging, niet alleen van Rekenkundigen, maar ook van hun, die zig op de Oudheidkunde toeleggen; en allen die smaak hebben in onderzoekingen van deeze natuur, zullen reden vinden, om den Haagschen Lector te bedanken, dat hy dit Geschrift van zynen Heer Vader niet agtergehouden, maar openlyk gemeen gemaakt heeft.

Ter duidelyker behandelinge van het groote voorwerp zyner onderzoekingen, te weeten de van ouds gebruikelyke en thans min of meer onbekende Rekenkunsten, legt hy ten grondslage een beknopt berigt van onze tegenwoordige gewoone Rekenkunst, de *Arithmetica Denaria* geheeten, of de Rekenkunst met tien Characters, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 0. Dit voorstel leidt hem, ter verdere nasporinge, hoe men op dezelfde gronden eene Rekenkunst kan maaken, in welke men zig van zo veele of zo weinige Characters bedient, als men goedvindt. —— Zulks toont hy vervolgens met het nagaan der *Arithmetica Binaria*, of Rekenkunst met twee Characters 1 en 0; der *Arithmetica Ternaria* met drie Characters, 1, 2 en 0; en der *Arithmetica Quaternaria*, met vier Characters, 1, 2, 3 en 0. Uit het deswegens geopperde, is reeds blykbaar, dat de *Arithmetica Binaria* zeer groote voordeelen heeft, zelfs, in zommige opzigten, boven onze gewoone *Arithmetica*; dat de *Arithmetica Ternaria* en *Quaternaria* 'er niet by in vergelyking komt, als mede dat meerendeels de moeite in 't werken toeneemt, naarmaate dat de Characters vermenigvuldigd worden. Zulks zou, zegt de Autheur, ten klaarste blyken, als men eene proef wilde neemen van eene Rekenkunst met 5, 6, 7, 8 of 9 Characters, en meer dan tien: dan, om niet te breed te worden, bepaalt hy zig slegts tot eene beproeving der *Arithmetica Octonaria* of Rekenkunste met acht Characters, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 0: en eene der *Arithmetica Duodenaria*, met twaalf Characters, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 8 8 0, waarin 8 dus tien en 8 elf. Tot dus ver deeze manier van rekenen met minder of meerder-Characters nagespoord hebbende, doet hy ons voorts, ter nadere beoordeelinge

ge van 't min of meer gemaklyke deezer Rekenkunsten, letten op de vier navolgende Stukken. ,, (1.) Welke ,, 't makkelykste alle getallen uitdrukt of schryft. (2). ,, Van welke de som 't makkelykste kan uitgesprooken wor- ,, den. (3.) Welke het makkelykste kan bewerkt wor- ,, den. En (4.) in welke men, om ras klaar te zyn, ,, de minste hulpmiddelen nodig heeft." De overwee- ging van ieder deezer byzonderheden brengt ons met den Autheur tot dit algemeene besluit: ,, dat de *Arithmetica* ,, *Binaria* de beste en makkelykste is, en dat daar aan ,, volgt de *Arithmetica Denaria*, aan welke wy gewoon ,, zyn, en die genoegzaam door de geheele bekende ,, Waereld gebruikt word." Wy hebben, om den Lee- zer een oppervlakkig denkbeeld van den inhoud deezer voorstellinge te verleenen, niet kunnen nalaaten, hem het bovengemelde onder 't oog te brengen; maar een vollediger verslag van die rekenwyzen zou ons te breed doen uitweiden: en wy kunnen 'er ons te minder mede ophouden, om dat dit Stukje nog verscheiden andere by- zonderheden behelst, welken gemeld dienen te worden. —— Alleenlyk hebben wy omtrent deeze Rekenwyzen in 't algemeen nog te zeggen, dat de Heer *de la Faille* toont, hoe derzelver navorsching niet slegts een point van nieuwsgierigheid, maar tevens van nuttigheid zy, byzonder ter ontdekkinge en nadere bepaalinge van eeni- ge oude Jaartekeningen, welken by deeze en geene Vol- keren, naar de eene of andere dier rekenwyzen, ingerigt zyn. En verder omtrent de *Arithmetica Binaria* in 't by- zonder te melden, dat dezelve in Europa eerstmaal uit- gevonden of ontdekt is, door den grooten *Leibnitz*; waar in hem egter de Heer *de Lagny*, Professor in de Hy- drographie te Rochefort, zonder deezer ontdekkinge ee- nigzins bewust te zyn, ontmoet zou hebben; dat wy- ders deeze Rekenwyze, naar de opmerking van Vader *Bouvet*, zou dienen ten rechten verstande van een Re- kenkunstig Raadzel der Chineezen, 't welk aan *Fohi*, den Grondlegger der Weetenschappen zo wel als van 't Ryk der Chineezen, toegeeigend wordt; des men op dien grondstelle, dat de Keizer *Fohi* en de Heer *Leibnitz* hier omtrent dezelfde denkbeelden gehad zouden hebben. Dit zo zynde, zou men deeze *Arithmetica Binaria* tot een vry hoogen ouderdom mogen brengen, ja veelligt tot

tot den tyd van *Noach* moeten doen opklimmen, indien 't waar zy, gelyk zommigen, niet buiten alle waarschynlykheid, beweeren, dat *Fohi* dezelfde is met *Noach*. Men vindt nopens dit stuk, aan 't einde van dit Geschrift, eene beknopte zamentrekking van de bewysredenen, welken de Schryvers der *Hedendaagsche Historie* voor dit gevoelen bygebragt hebben. Zie *VIII. D. II. St. bl.* 437 *en verv.* —— Wat hiervan ook zy, men had oudtyds, buiten de opgemelde Rekenwyzen, mede nog andere manieren van rekenen, die onze hedendaagsch gebruikelyke Arithmetica zyn voorgegaan; van welke onze Schryver verder gewag maakt; en waarvan hy inzonderheid de twee volgenden in 't breede beschryft.

Vooreerst de *Arithmetica Romana*, in welke de Romeinen zig van zeven Characters van hun groot of capitaal Alphabeth bedienden, te weeten I, V, X, L, C, IↃ en CIↃ; voor welke twee laatsten, door den tyd, in verscheiden gevallen, geschreeven werd D en M. Onze Autheur die manier van rekenen, even als die der voorgaanden, zo in de stelling als in de bewerking, ontvouwd, en de moeilykheid van 't laatste aangetoond hebbende, gaat daarop over tot eene tweede Rekenwyze der Ouden, waar toe de moeilykheid van de hier eerstgemelde grootlyks aanleiding schynt gegeeven te hebben. —— Deeze noemt men hy de *Arithmetica Calculorum*, of de *Rekenkunst door Legpenningen*, in welke de hoegrootheden door Legpenningen, anders ook Rekenpenningen geheeten, uitgedrukt en berekend worden. Ter verklaaringe hier van deelt hy den Leezer voor af mede, 't geen de Heer *van Loon*, in zyne *Beschryving der Nederlandsche Historie-Penningen*, wegens het gebruik dier Leg- en Rekenpenningen, en wel inzonderheid, raakende het invoeren en afschaffen van dit gebruik hier te Lande, op het papier gebragt heeft. Aan dit verslag hegt hy wyders eene naauwkeurige onderrigting van deeze manier van rekenen, ter aantooninge hoe men zig van die Penningen bediende, om een zeker getal uit te beelden, en vervolgens om daar mede te addeeren, substraheeren, multipliceeren en divideeren. Uit dit alles is ten klaarste te bemerken, dat deeze Rekenwyze veel voorregts had boven de genoemde manier van rekenen der Romeinen; maar tevens ziet men ook, dat

dat dezelve, vooral by het dívideeren, nogtans zeer zwaar moest vallen. En 't is uit dien hoofde niet te verwonderen, dat deeze Rekenkunst door Legpenningen, welke al voor het jaar 1433 onder ons in zwang was, trapswyze afnam, naar maate dat de kennis van onze tegenwoordige veel gemaklyker Rekenwyze toename; waardoor dan ook die Rekenwyze, in 's Lands Vergaderingen, omtrent het jaar 1650, geheel en al buiten gebruik geraakte.

De Heer *de la Faille* dus de voornaamſte Rekenwyzen der Ouden vry volledig behandeld hebbende, laat op dit alles verder, by manier van Scholien, nog eenige Aanmerkingen over etlyke byzonderheden, raakende de verſchillende Rekenwyzen, volgen. Hier toe behoort eene nadere verklaaring van de *Arithmetica Digitalis*, of *het tellen op de Vingeren*; mitsgaders van het gebruik van het zogenoemde *Boerekrytje*; eene aanmerking, dienende om te toonen, hoe men met meer waarſchynlykheid ſtelt, dat X, in de *Arithmetica Romana*, zamengeſteld is, uit tweemaal V, met de ſcherpe punten tegen elkanderen geplaatst, dan dat de V eene half doorgeſneedene X zou aanduiden. Daarby komt nog eene opheldering van de gewoonte der Romeinen, die, buiten het voorensgemelde gebruik van hunne Getalletters, zig ook, in zekere gevallen, even als de Grieken, van alle de Letters van hun Alphabeth, als van Talletters bedienden. En wyders geeft ons de Heer *de la Faille* hier, behalven het opgemelde Stuk over de waarſchynlyke eenzelvigheid van *Fohi* en *Noach*, nog een kortbondig berigt van den oorſprong onzer hedendaagſche maniere van rekenen met tien Characters (*); welke *Arithmetica Denaria* in geheel Europa van geen oud gebruik is, en hier te Lande voor twee honderd jaaren niet in zwang was. —— Onze Autheur, by die gelegenheid gewag maakende van den oorſprong en voortgang der Rekenkunſte in 't algemeen, ſtelt ons zulks aanneemelyk op deeze wyze voor.

(*) Men kan de onderſcheidene Figuuren, met welken deeze tien Characters in verſchillende tyden geſchreeven zyn, by een verzameld vinden, in de Phil. Transaction van 't Jaar 1735. 3 Deel Pag. 130 en verv. in 't Fransch, Paryſche Druk, Plaat 4 en 5.

voor. „ Men telde eerst op de vingers, dat goed was, „ zo lang men niet veel te tellen, of geene groote ver„ andering in 't werken nodig hadde. Men onderfteunde „ vervolgens de Memorie door ftreepjes op verfcheide „ wyzen gefteld. De Arithmetica uitgeftrekter wordende, door noodzaaklykheid, en 't Alphabeth uitgevonden zynde, bediende men zig van die Letters, geevende aan ieder Letter een vaste betekenis; of, die „ reeds bepaald zynde, door 't byvoegen van een teken, „ een andere begeerde betekenis. Dus vermenigvuldig„ den de Letters en Tekens, zo dat zy zeer lastig „ wierden, en men de Poëzy te hulp moest neemen, om „ die in de memorie te hechten. En zoo wierd men als „ genoodzaakt het over een anderen boeg te wenden; „ waardoor men gekomen is, om de menigte van cha„ racters te bepaalen, en door verplaatfing, die aan„ ftonds in 't oog valt, de vermenigvuldiging van cha„ racters voor te komen". Verder meldt hy, wat verfcheiden Autheuren nopens den eerften oorfprong onzer hedendaagfche Cyferletters, en der thans gebruikelyke Rekenwyze, bygebragt hebben; doch men ziet uit dit alles, dat men desaangaande in 't onzekere zy. Meestal, en maar 't fchynt niet ongegrond, wil men daar heenen, dat onze Cyferletters gekomen zyn, van de Perfiaanen of Indianen tot de Arabiers, van deezen tot de Mooren in Africa, en van de Mooren tot de Spanjaarden, die ze verder over Europa verfpreid hebben. Wat voorts bepaaldlyk aangaat onze rekenwyze met dezelven, ten getale van tien Charactors, het fchynt vry bewysbaar, dat wy derzelver verdere invoering in Europa verfchuldigd zyn, aan eenen Monnik GERBERT, omtrent het jaar 1000 Paus geworden, onder den naam van SYLVESTER DEN II. Men wil dat deeze, al voor het jaar 1000, de Rekenkunst in die manier onderweezen zou hebben; dat hy dezelve, door zyne verkeering met de Zarazynen in Spanje geleerd, en vervolgens in Vrankryk gebragt had, van waar die manier van rekenen zig ligtlyk in de nabuurige Gewesten verfpreidde. Ze zal egter eerst voornaamlyk in gebruik gebleeven zyn, by zulken, die zig op de Hemelloopkunde of andere Wiskundige Weetenfchappen toeleiden, en niet dan langzaamerhand algemeen geworden zyn; ter welker oorzaake wy dan ook in ons Land, en hier

hier omstreeks, nauwlyks eenig voetspoor van 't gebruik dier Letteren, en dan alleenlyk in een enkel opschrift, vinden, voor 't afloopen der vyftiende Eeuwe (*).

„ Ziet hier, zegt de Heer *de la Faille* laatstlyk desaangaande, een redeneering gewaagt, welke my voorkomt, niet van grond ontbloot te zyn. Hier vooren hebben wy aangemerkt, dat men met Legpenningen heeft gerekend, al voor 't jaar 1433; dus is het rekenen met tien Cyferletters toen nog niet genoeg bekent geweest. En dat die invoering geschied is met Legpenningen, in plaats van het rekenen met Romeinsche Characters, welke zeer moeilyk was. Dit zoude, nadien het rekenen met Legpenningen niet in vergelyking komt, met die van 10 Characters, niet geschied zyn, zoo men daarvan kennis genoeg hadde. Het staat dan vast, dat men met de tien Cyferletters nog niet gewoon was te rekenen in de vyftiende Eeuw. —— Dit rekenen met Legpenningen is opgehouden in 't geheel in Holland in 't jaar 1654. Ergo besluite ik, dat het rekenen met tien Characters langzaam is toegenomen van 't jaar 1433, tot dat men eindelyk bevond in den jaare 1654, de Legpenningen in Holland geheel te kunnen missen. En alschoon de laatste Legpenning gevonden werd van 't Jaar 1672, was die te Utregt gemunt; dat alleen aanwyst, dat men die daar langer noodig gekeurt heeft. In de Roomsche Nederlanden waren die nog in volle gebruik, ten tyde dat VAN LOON zyne *Inleiding* schreef, die gedrukt is 1717. Uit alles te zamen genomen blykt klaar, dat men het algemeene gebruik onzer tegenwoordige Rekenkunste, in Nederland, nog niet kan stellen tweehonderd Jaaren oud te zyn".

„ (*) Zie van LOON *Hedend. Penningkunde.* Bladz. 175".

De

De Leermeester der Natuur. Habes hic summatim & succincte brevem Complexionem, seu Rudimenta, qua Philosophiæ qua Theologiæ: Nihil tantopere omissam reor. Te *Amst.* by *D. Schuurman*, 1778. 69 Bl. in gr. 8vo.

Schoon een Boek, om *goed* te zyn, niet *groot* behoeve te weezen, zal, egter, een ieder toestemmen, dat het, om 't eerstgeme de vereischte te bezitten, eene grootheid behoore te hebbe, geëvenredigd aan de veelvuldigheid der zaaken, in 't zelve behandeld. De *Leermeester der Natuur*, dien wy thans voor ons hebben, weet in één Boekdeeltje van negen- en zestig Bladzyden, de volgende acht- en twintig Onderwerpen te behandelen. *De Aarde.* —— *De Zon en de Planeeten.* —— *Vaste Starren.* —— *Getyden van het Jaar.* —— *Van de Lichaamen.* —— *De Kleuren.* —— *Oorspronk der Welle en Rivieren.* —— *Onweeder.* —— *Regen, Hagel, Sneeuw, enz.* —— *Vuurspouwende Bergen.* —— *Aardbevingen.* —— *Merkwaardige Oorspronk van eenige nieuwe Eilanden.* —— *De Verandering van de Aarde.* —— *Ebbe en Vloed.* —— *De Mensch.* —— *De Zinnen.* —— *Koleur der Menschen.* —— *Aantal der Menschen.* —— *Van de Bloemen.* —— *Van de Byen.* —— *Van den Bever.* —— *Van den Zyworm.* —— *Verwisseling der Insecten.* —— *De Polypen of Dierplanten.* —— *Wonderlyke inrigting van de Oogen der Dieren.* —— *Van het Voedzel der Dieren.* —— *Van de Natuurlyke drift der Dieren.* —— *Berekening van het gansche Ryk der Dieren.*

Hoe gansch oppervlakkig dit moet weezen, begrypt elk, die de minste kennis bezit van den aart en uitgestrektheid der gemelde Onderwerpen. Des Schryvers oogmerk, om de Vaderlandsche Jeugd, aan welke hy, met een kort Voorberigt, dit Werkje opdraagt, tot de kennis van dit verwonderenswaardig Wereldgebouw op te leiden, en in diepen Eerbied voor GOD in te prenten, *is* te pryzen; doch in de volvoering is hy niet gelukkig geslaagd. De Taal en Styl is ook min nauwkeurig en zuiver dan men in deezen tyd gewoonlyk aantreft; hier en daar vindt men gegronde waarneemingen van laatere Natuuronderzoekers; doch doormengd met de min proefhoudende stellingen der Ouden.

Van de *Verandering des Aardbodems* spreekt, om een enkel voorbeeld van de schryfwyze op te leveren, de Leermeester, in deezervoege. „ De Aarde was in den beginne zo niet, zo als zy heeden is, geschaapen: veele, ook hooge Plaatze, die nu droog Land zyn, waaren voorheen de Grond van de Zee; maar of de Zee gezonken dan of de Aarde door Aardbeevinge opgeworpen is, weet men met zekerheid niet te zeggen: want men heeft Exempelen van Eilanden, die in Aardbevinge zyn opgekomen, en van gantsche Plaatzen en Steeden, die door eene Aardbeving verzonken

ken zyn: misschien splcit zig ook de oppervlakte der Aarde tot op eene zekere diepte zomtyds van elkander, misschien hing Sicilien met Italien; Zeeland met Sweeden; Spanjen met Africa; en Vrankryk met Engeland eertyds te zamen, zulke vermoedens werden waarschynlyker, als de ervaringe ons leert, dat *twee* door *één* Zee-engte gescheide Voorgebergtens in gelyke order leggen, of dat de Spits van een Voorgebergtens in de holligheid van een daar tegenoverstaande Berg scheint te passen: van gelyke denkt men van eenige door een Dal gescheide Bergen, dat zy eertyds aan elkander hingen ——— het is zeer merkwaardig, dat zomtyds veele vademen diep onder de Aarde, Boomen, Zee- en Land-Dieren welke meest alle versteenigd zyn, gevonden worden, zo heeft men by Hanover, diep in een Berg een gansch Woud gevonden, wiens Boomen van een stormwind omgerukt scheenen te weezen; uit deezen en *honderd* diergelyken gevallen gist men, dat de tegenwoordige Oppervlakte der Aarde na de Eerste Schepping derzelver groote verandering, byzonder door overstrooming geleeden heeft".

De verzwakte en kwynende Zeevaart ten algemeenen voordeele der Friessche Rederyen hersteld. Te Dockum, ter Drukkerye van H. Groenia, 1778. *Behalven het Voorwerk 63 bladzyden in quarto.*

By aldien het berigt, dat ons in deezen, door een yverig Voorstander van den Koophandel en de Zeevaart, gegeeven wordt, nopens de inrigting en bestiering der Scheepsreederyen in Friesland, naar waarheid zy, is het niet te verwonderen, dat de Zeevaart in dit Gewest verzwakt zy, en kwyne. Een onkundige of listige Schipper, en een listige of onkundige Scheepstimmermansbaas spannen eerst te zamen: of, zo dit al geen plaats heeft, de Reeders geeven genoegzaam alles aan den Schipper over; deeze verstaat zig wel dra met den Timmerbaas; de Leveranciers, welken Reeders zyn, weeten wat hun te doen staat, en de Geldreeders laaten zig alles welgevallen; terwyl ze zig voorts op den Boekhouder, hy zy kundig of onkundig, al of niet omzigtig, waarlyk oprecht of zeer inhaalig, verlaaten; en 't Schip, dat slegt geordineerd, gebouwd en gevictalieerd is, vaart naar goedvinden van den Schipper, of naar bevelen van den Boekhouder, die geen van beiden een recht verstand hebben, van 't geen men omtrent de Vaart en den Handel in agt heeft te neemen. ——— Daar 't zo gaat, kan 't niet anders zyn, of de gevolgen moeten zo sterk ten nadeele loopen, dat den Geldreederen de lust vergaa, en men 'er tegen op zie, om de Scheepsreederyen te helpen voortzetten. ——— Volgens den Schryver van

van dit Stukje is het in Friesland meerendeels zo met de zaak gelegen; schoon 'er egter hier en daar, gelyk hy zegt, Reederyen gevonden worden, welker inrigting en bestiering op een zeer goeden voet staan.

Dit vry algemeene gebrek, en de daar mede verknogt gaande misbruiken, stelt onze Schryver in het sterkste daglicht, ter waarschouwinge aan allen; dat zyne nuttigheid kan hebben, indien zyne opgave echt zy. Hier nevens voegt hy wyders, als een Man van kunde en ondervinding in dit stuk, zyne opmerkingen, wegens het geen men in acht behoorde te neemen, om de Reederyen op eene betere en voordeeliger wyze te handhaaven. *Hier toe laat hy* zig, in tegenoverstelling van 't verkeerde, waarover hy *klaagt*, te gelyk uit, over de vereischte bouwing der Schepen, de behoorelyke schikking der Reederyen, de oplettende werkzaamheid van den Boekhouder, en de getrouwe pligtsbetragting van den Schipper; die hy den deskundigen ter verdere overweeginge aanbiedt; en waarvan veelen, die dit alles tot nog niet regt ingezien hebben, met vrugt gebruik kunnen maaken. ——— 's Mans oogmerk is den verderen ondergang der Friesche Zeevaart voor te komen, den lust ter Reederye op te wakkeren, en ieder aan te moedigen om zulke maatregels te neemen, waardoor die tak van Frieslands welvaaren een nieuwen bloei zou mogen erlangen; dat allen weldenkenden, schoon het hem eenige scherpe dingen hebbe doen zeggen, niet anders dan aangenaam kan zyn.

Brief van een' Amsterdammer aan een' zyner Vrienden in 't Noorderquartier; over het neemen en opbrengen der Hollandsche Schepen door de Engelschen. Te Amsterdam by de Wed. van Esveldt *en* Holtrop, 1778. ——— Mitsgaders eenige *Requesten der Hollandsche Kooplieden over dit onderwerp*, benevens *het Antwoord van Mylord* Suffolk, *uit des Konings naam*, *aan den Graave* van Welderen, *der Staaten Extraordinaris Envoijé en Plenipotentiaris aan 't Hof van Groot-Brittanje*, by verscheiden te bekomen.

De onregtmaatigheid van de Engelsche mishandelingen, en de noodzaaklykheid eener kragtdaadiger beschermінge onzer Scheepsvaart, by verderen voortgang van dien euvelmoed, in den eerst opgenoemden Brief voorgesteld, word wyders in de boven aangeduide Requesten ten sterkste aangedrongen; met nadere aanmerkingen over het niet voldoende Antwoord van 't Groot-Britannische Hof, die in een manlyken Styl ten bondigste opgesteld zyn. ——— Die lust hebben tot eene breeder overweeging van dit onderwerp, dat telkens op het tapyt komt, wanneer Engeland zig

in Oorlog bevindt, en wy ons onzydig houden, die zullen met zeer veel nut leezen, de Stukjes welken de Heer *Wagenaar* deswegens in den voorigen Oorlog geschreeven heeft, en by elkander te vinden zyn, in eene *Verzameling van Historische en Politieke Tractaaten*, in den jaare 1776 by een gebragt. 's Lands beroemde Historieschryver heeft in dezelven dit point, ter verdeediginge van Nederlands vryen Vaart en Handel, met zo veel oordeels en zo volledig voldongen, dat deeze zyne Papieren deswegens, in soortgelyke omstandigheden, altoos de opmerking der Natie zullen vorderen.

De Dood van JOHNSTON, *zynde een vervolg op* JOHNSTON *en* NADER. *In vier Bedryven, door* T. D. B. *Te Utrecht by* S. de Waal 1778. *Behalve het Voorbericht* 95 *bladz. In gr. octavo.*

Alles loopt den Engelschen Landjonker *Johnston* tegen, na dat zyn Kalf, gelyk in een vroeger Tooneelstuk gemeld werd (*), verdronken is. Een akelig vooruitzigt van het toekomende treft hem smertlyk, daar zyne tegenwoordige rampen hem reeds geheel ongesteld maaken. Zyn voorraad is bekrompen; de genegenheid zyner Huisgenooten loopt ten einde; de Fransche Landjonker *de Lone* juicht over den gewenschten uitslag zyner poogingen, daar de Arbeider *Nader* zig als een Vriend aan hem verbindt. Hier by komt dat *Balsef*, een Oostersche Slaaf, zig niet minder agtende dan *Nader*, insgelyk naar zyne Vryheid staat. En of dat alles nog niet genoeg ware, 'er komt eindelyk een Hollandsch Landjonker *Vroomaart*, die den boedel van *Johnston* sloopt, terwyl hy op het ziekbedde ligt. Zulk eene overmaat van rampen verhaast het einde van *Johnston*, en doet hem den geest geeven. In de voordragt van dit alles ontmoet men verscheiden vernuftige slagen, die zeer wel ter snede bygebragt worden; doch over 't geheel is dit Tooneelstuk, even als het voorgaande, wat te sterk uitgevoerd. Ook heeft men zig genoodzaakt gevonden, ten rechten verstande van 't afloopen van dit Stuk, te melden, „ dat men den dood van „ JOHNSTON figuurlyk verstaan moet, naamlyk, dat hy, door de „ menigvuldige folteringen van het fortuin, en den haat van zyne „ buuren, in ene slepende ziekte gevallen was, dewelke hem zo„ danig verzwakt had, dat hy geheel roereloos, en dus levendig „ dood was".

(*) Zie boven bladz. 539.

De Noord-Amerikaan in Holland, of de bedroogen Hoogmoed, in vyf Bedryven, door N. L. *Te Utrecht by* G. T. v. Paddenburg, 1778. *Behalven het Voorberigt* 56 *bladz. in gr. octavo.*

Een Westphaaler van geboorte, met naame *Schinken*, in Amerika zyn Fortuin gemaakt hebbende, en nu *Gammon* heetende, komt in Holland, en doet zig alleszins voor als een groot Heer, die veel gelds verkwist. Zyn Fransche Rentmeester in Amerika berigt hem, dat hy, overgroote kosten hebbende moeten maaken, geen wissels kan zenden. Dit brengt hem in de engte. Een Fransch Koopman, die hem kwanswyze zal redden, behandelt hem schurkagtig. Hy vervoegt zig by een Hollander, dan deeze weigert hem geld op Americaansche Effecten te schieten. Men staat hem te gyzelen; dog een Engelschman stelt zig borg; en koopt zyn Land, of liever neemt het over, onder voorwaarde, dat hy hem tien jaaren, op dat Land in Amerika, zal dienen. Intusschen is *Gammon* bekend geworden voor den Broeder van *Jurjen*, den knegt van het Logement, die insgelyks door den Engelschman gehuurd word, om in America te arbeiden. ——— Dit Tooneelspel, dat vry vrolyk uitgevoerd is, schetst in 't kleine 't geen veelligt in 't groote gebeuren zou kunnen. En 't behelst voorts geen onaartigen schimp van den ondraagelyken hoogmoed veeler buitenlandsche Fortuinzoekers, die dikwerf het Fortuin van de eigen Inboorelingen dwarsboomen.

Bybel- en Zededichten van GERRIT PAAPE. *Tweede Deel. Te Delft by* E. v. d. Smout, 1778. *Behalven het Voorwerk, enz.* 324 *bladz. in gr. octavo.*

Het character van een Godvrugtig Dichter, die op een vloeibaaren trant schryft, straalt in dit tweede Deel, even als in het eerste (†), door. 's Mans Bybel- en Zededichten zyn opwekkelyk; zyn Liefdehandel, zo als hy eenige t'zaamgevoegde Dichtstukken noemt, betrekkelyk tot zyne Echtkeuze en voltrokken Huwelyk, mag men, in een goeden zin, Godsdienstige Minnezangen noemen, als gedicht, door een Minnaar, die de Godsvrugt ter harte neemt; en de voorts daar aan volgende Mengeldichten, die over verschillende onderwerpen gaan, behelzen allen stichtelyke leeringen, welken de Heer *Paape* op eene inneemende wyze voordraagt. Hy behandelt alle soorten van stoffen met eene ongedwongen deftigheid, die gemeenlyk vergezeld gaat van eene na-

(†) Zie *Ned. Vad. Letter-Oef.* VI. D. *bl.* 608.

natuurlyke leevendigheid, welke de leezing zyner Dichtstukken veraangenaamt. Tot een voorbeeld hier van strekke één zyner Zededichten, getyteld de ongelukkige Gelieven, welker lot hy indezervoege ontvouwt.

Wie kan zijn ongeluk, dat God besloot, ontwijken?
Jocaste, een schoone maagd,
Werd om haar braave deugd geroemd bij arm en rijken,
En door een vroom gezel, Fidal, ter vrouw gevraagd;
Avaar, heur vader, stond hun beider wenschen tegen:
Fidal mist geld en staat.
De groote weereld ziet meest naar dien gouden zegen.
Onzinnige Ouders! ach! wat brouwtge uw kroost al kwaad!
De schraapzucht houdt Jocast zorgvuldig opgesloten.
Zij ziet Fidal niet meer.
Fidal mist haar gezicht: dit doet hun min vergrooten.
Groeit niet de liefde in kracht, door sterker tegenweer?
De list leert haar in 't eind heur 's Vaders huis te ontvluchten,
Langs een gevaarlijk koord,
Dat ze uit het venster hangt. Geen hoogte deet haar duchten;
Zij komt bij nacht om laag, en gaat met Fidal voort.
De minnaar waagt zijn heil aan de ongetrouwe baaren.
Men wil naar vreemde kust.
Daar zal, wat vreugd! Fidal met zijn Jocaste paaren.
De vroomste schendt wel eens zijn pligt door minnelust.
Men ziet alrede 't land: de twee gelieven kusschen
Op dit gezicht elkaar.
Straks is ons heil volmaakt! zoo juigcht men; maar intusschen'
Stelt hen een zwaare storm in 't uiterste gevaar.
Zij drijven uit hunn' coers, en raaken in de handen
Eens Roovers van Algier.
Men scheurt dit paar van één. Fidal geraakt in banden.
Jocaste wordt verkogt. —— Wat staat de vlugt hun dier!
Zij zwerven wijd en zijd, en vinden bij Barbaaren
Geen troost in hun verdriet.
Gij, die de liefde kent, denk hoe 't hen moet bezwaaren,

Zij lijden elk om 't zeerste en zien elkander niet.
Dus jammerlijk, helaas! loopt menig jaar ten ende.
Ten laatsten ruilt Fidal
Van dienst. Hij ziet Jocast, die hij in 't eerst niet kende,
Veroudert van gelaat, door druk en ongeval.
Zij zien elkander aan, en al hun leden beeven.
De tong verstijft van schrik.
Jocast valt magtloos neêr. Fidal schijnt zonder leeven.
Wie schetst de ontroering van dit treffende oogenblik?
Medoogende Osman ziet ze, en doet ze straks bekomen.
Hij was geen wreede Heer.
Hij vraagt: Fidal voldoet. De Turk heeft naauw vernomen
Wat ramp hen trof, of hij omarmt hen beurtlings teêr.
Ach! zegt hij, zou mijn ziel geen medelijden voeden,
Daar 'k ook een minnaar ben?
'k Geef u de vrijheid weêr. —— De Hemel wille u hoeden!
Gaat, zegt de Christenheid, dat ik uw trouw erken?
Hij geeft hen geld. Zij gaan en zien hun leed verzoeten
In 't lieve Vaderland.
Zij knielen voor Avaar. Dees ziet hen aan zijn voeten,
Met een medoogend oog, en biedt hun blij de hand.
Mijn Kinders, zegt hij, rijst! ik heb u gansch vergeeven
De dwaasheid uwer jeugd.
Vergeeft mijn fout mij ook! —— Gij zult vereenigd leeven!
Hij drukt hen aan zijn borst. Zij schreien saam van vreugd.
De trouwdag wordt bestemd. Fidal ziet zijn verlangen
Voldaan op 't bruiloftsfeest.
Hij kust Jocaste en blijft gekleefd aan haare wangen:
Dankt Osman; dankt Avaar; doch dankt den Hemel meest.
Thans klimt de vreugd ten top bij al de feestelingen.
Men wenscht deez' twee geluk.
Men huuwt de snaar en stem, en hoort de reien zingen:
„ De blijde morgen rijst hier na een' nacht van druk"!

Niet

Niet verr' van deeze plaats, een Hofftet, hield een Herder
De wacht bij 't slaapend vee.
't Was nacht. Hij hoort gerucht. Hij treedt een weinig verder,
Hij ziet een wreeden wolf, en maakt zijn schiettuig reê.
De wolf komt digter bij, en loert door blaên en struiken.
De Herder mikt en schiet;
Doch kan, door onverstand, het roer niet recht gebruiken.
Hij treft Jocaste in 't hart, wijl hem de wolf ontvliedt.
Help Hemel! welk een ramp! Jocast valt dood ter neder.
Fidal, door schrik verrast,
Valt bij haar op den grond; hij rijst; hij valt; rijst weder,
En kwetst zich met zijn dolk, en sterft naast zijn Jocast.

Zo denkt de mensch zomtijds; 'k ben alle ramp ontkomen,
Als hem eerst ramp genaakt.
Men heeft in groote vreugd vaak groot verdriet te schroomen.
Hoe veeg staat gij, ô mensch, als God u niet bewaakt!

Mengelpoëzy, door T. H. M. F. *ter Spreuke voerende*, Studium Tempusque Musis. *Te Utrecht by* Samuel de Waal *en* Joannes van Driel. 1778. 121 *Bladz. in gr. 8vo.*

Veelen onzer Landsgenooten, betuigt de Uitgeever deezer *Mengelpoëzy*, in zyn Voorbericht, *slaan de hand aan de Lier, zonder tot dezelve geschikt te zyn, en brengen daar door by veelen, die geen onderscheid tusschen Rymers en Dichters maaken, een vooroordeel tegen deeze Kunst te weeg.* Dit vooroordeel zal hy niet helpen styven: dewyl hy zeker boven den kring der Rymeren verre verheeven is. Wy hebben, over 't algemeen, met genoegen dit Mengelbundeltje doorleezen. 't Zelve behelst de volgende Stukken. —— De *Triumferende Min.* —— Het *Hof van Venus.* —— De *Vader en de Zoon.* —— *Clarisse en Eudoksia.* —— De *Morgenstond.* —— *Aan Dorimond.* —— De *Blydschap.*

Begeerte om eenigen lof te behaalen dreef den Dichter aan, om dit stukje in 't openbaar te doen verschynen: Lof verdienen, onzes agtens, boven andere, *Clarisse en Eudoksia*, als mede 't stukje *Aan Dorimond*: waar in, met kragt van taal, de Ondeugd leelyk afgemaald en de Deugd bekoorelyk voorgesteld wordt; in de-

zelve heerscht eene meerdere eenpaarigheid in de wyze van voordraagen, dan in zommige andere. Zo veel wy hebben kunnen opmaaken, uit den doorgaanden trant, valt de Heer T. H. M. F. natuurlyk meer in 't *Boertige* dan in 't *Ernstige*, en slaat tot het eerste ligt over. Het *Hof van Venus*, in den boertigen styl beschreeven, kan hier van getuigenis draagen: Dus laat hy *Jupiter* na 't *Hof van Venus* trekken.

Jupyn hield draa zyn woord aan Venus,
En wijl zyn arend had geruid
Reed hy op d'ezel van Silenus
Met Juno op een morgen uit;
Al koutend zagen zy de woning
Van Moeder Venus in 't verschiet,
En rasch genaderd, riep de Koning
Aan 't hek, hei! hola! hoort gy niet?
Waar op een troepje kamermeiden
Van blyde Venus 't Vorstlyk paar,
Al danszende, naar binnen leiden
Wyl Venus riep, zoo! zyt gy daar!
Nooit, vrienden! kwaamt gy zo geleegen,
Wyl niets van daag de vreugd weerstreeft.
En myn Cupido met de zegen
Een schoone zoey gevangen heeft.
Jupyn, verwonderd over 't praalen
Van Cyprus pragtig Hofgebouw,
Daar hy zyn oude Hemelzaalen
Wel gaarne voor verruilen wou,
Stond zoo verstomd op 't schoon te loeren
Dat alle kunst moest hulde bien,
Als ordinair *de Drentsche boeren,*
Wen ze Amsterdam voor de eerst'maal zien,
En sprak, eerst rust ik wat van 't rijen,
En dan, Mevrouw, met uw verlof,
Zal ik bezien de gaanderyen
En dreeven van uw Vorstlyk Hof.

Vrouw

Vrouw Venus bragt haar gasten binnen,
En rasch aan tafel, daar al 't geen
Een lekkere ſmulbaart kan verzinnen,
In ſierlyke orde, ſtond by een,
Waar van de baars Jupyn best ſmaakte,
Die daar op nu en dan een glas
Van 't Paters *vaatje lustig kraakte,*
Dewyl de visch wat hartig was.

Schoon 't wat vreemd zy de Goden en Godinnen deezerwyze in te voeren, is dit geheele ſtukje in trant aan zichzelve gelyk. Eene meerdere ongelykheid doet zich op in den *Morgenſtond*; en eene nog veel grooter in de *Blydſchap*. In een Vers 't welk aanheft

Lieve Blydſchap! traanendroogſter! hartverkwikſter! Englen vreugd!
Lachjeswekſter! Zielverrukſter! noordſtar van de friſſe jeugd!
Gij verſchaft, ô lust van 't leeven! aan myn' Zangnymph zingens ſtof:
Waar begin ik uwe ſchoonheid! waar begin ik uwen lof!
Wil ik voor 't begin der eeuwen uwen oorſprong gadeſlaan;
Klim ik om uw wieg te zoeken boven wolkgordynen, Maan,
Zon en hoogſte Starrekringen 'k zie, hoe zeer ik zoek, die niet,
Wyl in 't ryk der eeuwigheden uwe glans myn oog ontſchiet.
'k Vind het merk van uw vermogen eerst in 's waerelds morgenſtond
Toen 't Heelal op zyn bezonken fondamenten werd gegrond:
Gy, gy deedt de dankbaare Englen vrolyk juichen op het zien
Van 't vermogen van hunn' Schepper, dien 't heelal moet bulde bien.

In een vers, 't welk dus aanheft, vinden wy vervolgens

Koom ik op het weelig land
'k Vind by al de dorperbuuren
In hun huizen, ſtallen, ſchuuren
Ook uw zegevaan geplant

Zelfs

Zelfs de gryze Winterkoning
Dryft 'u niet uit hunne wooning
Daar 'er vyf of zes by 't vier
En een' braaven pot oud bier,
Met hun vrysters en hun vrouwen,
Vrolyk vastenavond houwen.
Teeuwis haalt het boerenboek
'k Meen de Kaarten uit den hoek,
Daar lien dikwils onder 't jassen
't Minneguitje komt verrassen:
„ *Els! pas dat je niet verzaakt*
„ *Of ik zoenje dat het kraakt.*
„ *Kom, leg by, maar niet te smeeren;*
„ *Klaas, nou jy! ha! j' hebt verbruid!*
„ *Tachtig veur me.; daar twee Heeren!*
„ *Zie je niet* Menel; *dat 's uit.*
„ *Zeg reis Els! is 't niet plyzierig*
„ *Meid, ik ben ter deegen tierig", enz.*

met meer andere Blydschapsbetooningen van dien aart. Schoon deeze eerst inkomen, naa dat 'er andere van eene bedaarder natuur tusschen beide gevoegd zyn, zal men, nogthans, bekennen moeten dat dusdanig eene ondereenmenging in het ernstige en boertige wanschiklyk zy, en eenen Dichter, die kiesche Kunstregelen in agt wil neemen, niet passe.

De Dichter houde ons deeze aanmerking ten goede. Hy belooft ons, dit hebben wy ten slot nog te berigten, om, indien zyn Werkje eenigzins de goedkeuring wegdraage, nog in dit loopende jaar, een ander Stukje te zullen laaten volgen: op dat zy dus te samen een bekwaam boekdeeltje uitleveren; by welk tweede Stukje een Tytelplaat zal gevoegd worden.

JURJEN LANKBEIN *of de Mof Commis. Tooneelspel in vier Bedryven: door* J. A. SCHASZ, *M. D. Te Utrecht by* G. T. v Paddenburg 1778. *In groot octavo,* 88 *bladz.*

De Kantoor-Subordinatie, of de Mof meer gewild als de Hollander. Opgesteld by wyze van een Drama. Alom te bekomen. In groot octavo 32 *bladz.*

Beide deeze Stukjes strekken ter beteugelinge van een gebrek, of eene verkeerde handelwyze, die maar al te veel in den Burger-

verstaat plaats heeft; dat naamlyk Vreemdelingen boven Inboorelingen voortgeholpen worden. De Heer *Schasz* behandelt dit onderwerp op eene geestige manier, onder het afmaalen van het character van een onbekwaamen, trotschen en ondeugenden Vreemdeling, met eene Commisplaats begunstigd, dat over het geheel zeer wel getroffen is; hoewel het egter, ten aanzien van de onbekwaemheid, wat te sterk gekoleurd zy. ——— Het andere Stukje, by gelegenheid van dit Tooneelspel vervaardigd, heeft op verre na die aartigheid niet, en verveelt door een langdraadig gesprek over de voordeelen van een *Kruier* boven een *Kantoorknegt*, en deszelfs gering bestaan, door de inkruiping van Buitenlanders, die zig voor een prysje verbinden. 'Er is weinig of niets in dat het hoofdbedoelde van den Heer *Schasz* raakt, en 't doet meerendeels niets ter zaake. Alle de raisonnementen van den Kruiers-knegt zullen geen Kantoorknegt overhaalen, om van stand te verwisselen; en, in alle gevallen, daar 't hier eigenlyk op aankomt, staat de Kruiwagen zo wel open voor den Inboorling als den Vreemdeling, des dit geheel buiten de zaak loope. ——— Wat voorts het onderwerp deezer beide Stukjes aangaat, het verdient zekerlyk de opmerking der Natie; en men kan niet wel ontkennen, dat het ten uiterste billyk is, dat men, in ieder Land, alle andere dingen gelyk staande, den Inbooreling boven den Buitenlander begunstige; en dat het by uitstek haatelyk is, te zien, dat een min bekwaame Vreemdeling, boven een bekwaamer Ingezeten, bevoordeeld worde.

Berymde t'Zamenspraak tusschen KREELIS FLORISSE *en* PIETER DIRKSE *Akkerlieden, wegens het schrikkelyk verkragten onzer Hollandsche Spraakkunde door middel der Pieken. Te Leyden by* H. Koster 1778. *In groot octavo 29 bladz.*

Kreelis en *Pieter* zyn eenigermaate gemelyk over die Schryvers, welken, gelyk onder anderen de Vertaaler der *Dichtkunde van den Heer* BOILEAU, (waarvan ze inzonderheid gewag maaken,) gewoon zyn, de verschillende klanken der Klinkletteren door klanktekens te onderscheiden. Wy hebben tegen hunne klagten niet in te brengen, daar we ook niet voor alle die *Pieken* op de Letters zyn, en een gebruik van die natuur alleen kunnen goedkeuren, wanneer het dient om eene dubbelzinnigheid voor te komen, of om een woord meerder nadruk in de uitspraak by te zetten; maar dat dit genoemd wordt *een schrikkelyk verkragten onzer Hollandsche Spraakkunde, door middel der Pieken*, klinkt ons oneigen en hard. Wat voorts de uitvoering van het Dichtstukje zelve betreft, 't is in den smaak van een Boerenkout, waarin men wat meer vryheids neemt, of meer over 't hoofd ziet, vry wel opgesteld.

AZA-

Azariaza *over den inlandsche Tabak. Te Nimegen by* J. v. Campen. *In groot octavo 16 bladz.*

Azariaza klaagt in dit Rymstukje over de Landbouwers, in de Landen tusschen Maas en Waal, van wegen hunne verwaarloozing van de Graanen- en Groente- teelt, door zig bykans geheel-en- al op het Tabakplanten toe te leggen. De bronwel hier van is, zynes oordeels, eene al te verregaande Winzugt, die ten nadeele der Armen loopt, als welken hierdoor hun gewoone dagelykfche voedzel in prys zien steigeren. *Azariaza* komt voor als een welmeenend mensch; maar of zyne sterke klagte volkomen gegrond zy, en of het raadzaam zou weezen naar middelen van redres om te zien, en den Landbouwer te bepaalen, in de manier van zyn Land aldaar te gebruiken, is een stuk waarover men in dat Gewest zelve best kan oordeelen. Wyders is dit over 't geheel, in hoe verre zulk eene soort van bepaaling van Handel, in een vry Handeldryvend Gewest, gevoegelyk al of niet geschieden kunne, te teder point, om 'er oppervlakkig over te rymen, gelyk in deezen door onzen Autheur geschiedt.

De Vederbossen, of het Kapsel naar de Mode, Blyspel, vertoond op het groot Tooneel der Wereld, en voornaamlyk te Parys. Voorafgegaan, door onderzoekingen naar het Kapsel der Vrouwen van de Aloudheid, en gevolgd van een ontwerp ter oprichting eener Akademie der Modes. Te Amsterdam by J. v. Gulik 1778. *Behalven het Voorwerk 58 bladz. In gr. octavo.*

Een tamelyk wel uitgevoerd Hekelschrift van de thans heerschende de belachelyke Mode in 't algemeen, en van het der schoone Sexe misformende Kapzel in 't byzonder. Het is, gelyk het gemeenlyk in dat soort van Schriften gaat, wel wat sterk uitgevoerd, dan zulks schaadt in dat geval niet. En als het toch, gelyk het schynt, in 't gekke moet loopen, dan zou men de uitvinding van den Heer *Duppefort* wel mogen aanpryzen, om het voortaan niet meer op de hoogte, maar op de breedte toe te leggen; dit zou ten minste de aanpryzing der nieuwigheid hebben; en een garnituur van drie voet breedte, minder of meerder, naar evenredigheid van de statuur, zou veelligt behaagen, voor al dezulken, die niet schynen raad te pleegen met de welstandigheid, maar met de zugt, om iets nieuws te hebben, en zig van anderen te onderscheiden.

NB. In een volgend Stukje zullen wy den Brief van *Philodikaius* plaatsen.

HEDENDAAGSCHE VADERLANDSCHE LETTER-OEFENINGEN.

Leerredenen over PAULUS *tweeden Brief aan* TIMOTHEUS. *Door* P. BROUWER, B. Z. *Dr. en Prof. in de Theol. en Pred. te Dordrecht. Te Dordrecht by* P. v. Braam, 1778. *In groot octavo* 462 *bladz.*

In de ontvouwinge van dezen tweeden Brief, schikt de Eerw. *Brouwer* zyne Leerredenen, en manier van 't behandelen der Stoffen daerin voorkomende, op dezelfde wyze, als die, welke hy in 't leerstellig verklaren en practicael aendringen van den inhoud van den eersten Brief in acht genomen heeft; zo dat ons gezegde daeromtrent ook op dit Stuk over te brengen zy (*). We zullen derhalve, om ons gezegde niet te herhalen, of met andere woorden het zelfde te zeggen, zulks genoegzaem achtende, den Lezer slechts nog ene proeve van 's Mans manier van voordracht onder 't oog brengen. Wy oordelen het ten dien einde wel der moeite waerdig gebruik te maken, van zyne gepaste aenmerkingen over des Apostels bevelende vermaning aen Timotheus, in het twede vers van het twede Hoofdstuk, welke tweledig beschouwd kan worden: als behelzende, voor eerst, (α) ene zekere onderstelling, daer de Apostel spreekt, *van 't geen* Timotheus *van hem gehoord heeft onder vele getuigen;* en dan (β) ene vermaning, om dat *te betrouwen aen getrouwe menschen, welken bekwaam zullen zyn, om ook anderen te leeren.* —— Wat de onderstelling betreft, onze Leeraer opgemerkt hebbende, dat men onder 't betreklyke woordje *'t geen*, oveteenkomstig met den grondtekst, die 't meervoud heeft, moet verstaen, *de dingen*, die Timotheus van Paulus gehoord had, volgt daerop indezervoege.

a. ,, Die laatste omschrijving leidt ons zeer gelukkig te rug tot Kap. I. 13. daar Paulus melding maakte van het

(*) Zie *Hedend. Vad. Letter-Oef. V. D. bl.* 112.

het voorbeeld der gezonde woorden, die Timotheus van hem gehoord had." En wij zagen voorheenen, dat daar door verstaan wierd eene schets, of een kort begrip van de Kristelijke geloofs- en zeedenleere (*), waar mede naauw verknogt was de uitlegging van verscheiden woordelijke en zaakelijke voorzeggingen, profesijen en voorbeelden, waarin de Heere, naar zijne ondoorgrondelijke wijsheid, gewigtige ontmoetingen en voorvallen, die in eene laater genadebedeeling zouden te zien zijn, voormaals had laaten aankondigen of afschetsen.

b. „Al dit te saamen had Timotheus *van Paulus gehoort, onder vele getuygen.*

„Paulus was dan Leeraar, en Timotheus was leerling geweest. De eerste sprak, en gaf onderwijs uit; de ander hoorde als dissipel.

„En zulks was geschied *onder vele getuygen.* De geleerden hebben deeze woorden verscheidenlijk opgevat en uitgelegd (1), maar anderen hebben hun ook weêrsproken,

(*) Men weete, zegt zyn Eerw. by de opheldering dier uitdrukkinge, „ dat de Taalgeleerden (1) tot voldoening beweezen hebben, dat *voorbeeld*, met het grondwoord, dat we hier vinden, (ὑποτύπωσις eene schets of een kort begrip beduid van eenig grooter werk, of van eene uitvoeriger en meer uitgewerkte verhandeling van eene weetenschap, konst of iets dergelyks. Diesvolgends zal *een voorbeeld der gesonde woorden* zaakelijk het zelfde beduiden met zulk een opstel, als wij in den Heidelbergschen Katechismus, of in de 37 Artijkelen der Geloofsbelijdenis van de Gereformeerde Kerken in Nederland, hebben".

„ Dog men moet daar niet uit besluiten, dat 'er voor —— of kort na deezen tijd, in de Kristelijke Gemeenten zulke formulieren geweest zijn, als die evengemelde Sijmbolische Schriften bij ons zijn. De geleerden in de oude Kerkgeschiedenis weêrspreeken dit, en de dwaaling der Roomschgezinden, die de bekende XII Artijkelen voor zulk eene geloofsleus, welke door de Apostelen zou opgesteld weezen, willen doen doorgaan, is genoegzaam door anderen wederlegd. Het is nu de geleegenheid niet, om daar over te twisten (2)".

(1) Quo de conf. *Wolfii* Cur. ad h. l., qui & *Knatchbulum* refutat, quem nos, in expositione textus, studio prætermisimus. Addatur & illustr. *Grotius* ad h. l.

(1) Zie *Mosheim* over deezen Brief bl. 92 —— 94. Addatur *Wolf* in Curis ad h. l.

(2) Conf. *Buddei* Isagoge Hist. Theol. T. I. L. II. C. I. §. 5. p. m. 305 seqq.

ken, en hen wederlegd. Ik zie geene noodsaak, om u dat in eene predikaatsij te verhaalen, daar de tijd tot beter te besteeden is, en daar de vertaaling, welke wij vóór ons hebben, bij slot van reekening, éénvoudig, natuurlijk, waaragtig en goed zou' blijken, gelijk we haar, bij onderzoek en beproeving, daar voor erkend hebben.

„Diesvolgends zegt hier Paulus, dat, toen Timotheus de Kristelijke heilleere van hem hoorde, veele andere persoonen daar bij tegenwoordig waren, die getuigen konden, wat *hij* aan *hem* had voorgesteld, en welken hij in dit opzigt *getuigen* noemt.

β. „Op deeze onderstelling bouwt nu Paulus eene nadere vermaning aan Timotheus, met deeze volgende woorden: *betrouwt dat aen getrouwe menschen, welcke bequaem sullen zijn om oock andere te leeren.*

„Op dat ik dit tot de meeste duidelijkheid ontvouwen mooge, ——— zal ik beginnen met de voorwerpen der pligtsoefening, ——— en dan tot den pligt zelven overgaan.

„De *voorwerpen* van Timotheus pligtsoefening in deezen worden tweezins beschreeven.

1 „En wel *eerst* als *getrouwe menschen.*

א. „Met een opslag van 't oog ziet men uit dit vers terstond, dat er gesproken word van de toerusting van zeekere persoonen tot het Leeraarsambt in de Kristelijke Gemeenten.

„En dan moeten we niet verbijzien, als of het eene kleinigheid waare, dat het *menschen* zijn, die tot dat ambt moeten gevorderd worden, maar geene Engelen, noch dat God onmiddelijk zelf Kerkleden vergaderen wil voor zijnen Zoon, of de vergaderden bekragtigen, bevorderen, en tot zaligheid opleiden. *Ezechiël* en *Daniël* worden ten deezen opzigte meer' dan ééns zeer uitdrukkelijk door den Heere *menschenkinderen* geheeten. En, toen God zijnen Zoon in nadruk tot eenen leeraar, eenen leeraar ter geregtigheid gaf, toen werd die groote Heiland *in gedaante als een mensch gevonden.* 't Is eene wijze en eene goede bestelling van den hoogstwijzen en eindeloosgoeden God. Nooit kon het tog in deeze zaak duidelijker dan aldus blijken, dat de uitneemendheid der kragt, die er in 't bekeeren van zondaaren en bevorderen van heiligen geoefend wordt onder de Evangelische Bediening, uit God

 zij,

zij, en niet uit hun, die hier als middeloorzaaken voorkoomen; gelijk daarom onze Paulus ook aanmerkt 2 *Kor.* IV: 7. Ook zijn menschen, van gelijke bewegingen als de leerlingen, zeer geschikt, naêr Gode goedertierene inzigten, voor Adams kinderen tot Leeraaren. Zulke menschen hebben uit eigene bevinding kennis aan de ellenden der zondaaren; hun zondig zwak of boos; de werkzaamheden ook van het geloof en van den strijd; zij kunnen derhalve met meêlijdige liefde, met eene gepaste klaarheid, en zonder een verschrikkend ontsag, tot de menschen, als hunsgelijken, spreeken. Maar de naam van *menschen* is eenigzins een geslagtnaam, of, zoo gij wilt, een gemeener naam, die twee onderscheiden kunnen of sekfen in zich bevat, de mannelijke en de vrouwelijke. En hier worden, onder 't woord *menschen*, bepaaldelijk *mannen* gemeend, gelijk zeer klaar is uit vergelijking van Paulus verordening daarontrend, 1 *Tim.* II: 11. *env.* waar over wij, bij de opening van den eersten brief, voor heen verreekend hebben, daar wij thands toe wijzen.

2. „ Dog 't was niet evenveel, wat voor menschen of mannen hier genomen wierden; hij wil dat Timotheus naêr *getrouwe* menschen zou' uitzien. Men kan dit woord ook door *geloovige* vertaalen. Dog ik agte niet, dat deeze beteekenis hier eenigszins aanneemelijk zij, om dat het van zelven sprak, dat hier Kristen belijderen, leden van de Gemeente, bedoeld wierden, en zulke leden als geloovingen reeds aangemerkt wierden in den Apostolischen tijd, gelijk toen ook de Gemeenten, voor verre weg het grootste gedeelte uit geloovigen bestonden. Wij moeten dan bij de beteekenis van *getrouwe* menschen hier blijven. *Getrouw* nu noemt men hem, *die zijn woord gestand doet*, 't zij dat uitdruklijk of meer' ingewikkeld gegeeven zij. Wanneer men in het afgetrokkene, gelijk hier, van getrouwheid leest, zonder noeming van het werk, waar in de trouw zou' plaats hebben, dan wordt op eene ingewikkelde belofte gezien. De lieden, die Paulus hier tot leerlingen bij Timotheus aanprijst, moesten zulken weezen, die men op zeedelijke gronden kon reekenen dat in het Leerambt, wanneer 't hun mogt toevertrouwd worden, getrouw zouden zijn. Ondersteld dan, dat deeze menschen geloovige leden van de Gemeente waaren, zou' men hen voords voor getrouw, in den hier bedoelden zin, kun-

nen

nen reekenen, wanneer zij alleszins in hunne woorden waaragtig bleeken, en vreemd van leugentaal, wanneer zij in de belijdenis en eenig ander werk, dat zij mogten aanvaard hebben, zich ſtandvastig betoonden, zonder daar over berouw gehad te hebben; wanneer zij eindelijk in hunne posten ijver en naarſtigheid betoond hadden, zonder ligtvaardig verzuim. Van dusdaanige menſchen kan men met zeedelijke zeekerheid verwagten, dat zij ook, wanneerze in het Leeraarsambt geſteld wierden, zich daar in getrouw zouden kwijten. En alzoo beſchrijft Paulus de voorwerpen van Timotheus pligtzorg eerſtelijk als *getrouwe menſchen*

2. „ Maar dan eischt hij nog *ten tweeden* in hun, dat zij *bequaem zijn ſullen oock anderen te leeren.* Dat is een gewigtig ſtuk, en 't welk verſcheiden bezonderheden inſluit. Ik zal die dingen, welken mij, hier over denkende, zijn voorgekoomen, na elkanderen duidelijk opnoemen.

„ *Voor eerst* dan; het is klaar, dat hij die anderen leeren zal een gelukkige vatbaarheid van begrip en een goed geheugen diene te hebben: want, buiten dat, is hij hier zoo weinig geſchikt toe, als een kreupele om anderen wél voor te gaan, en hen goed over weg te helpen.

„ *In de tweede plaats*, hij moet eenige merkelijke klaarheid van voorſtellen en beknoptheid in zijn uitdrukkingen hebben: want, wie ingewikkeld ſpreekt, verſcheiden kundigheden aan dezelfde woorden in zijne redenen hegt, en zeer langdraadig is, kan niet gereed verſtaan worden, maar brengt ligt in misvattingen, en is oorzaak, dat de aandagt zijner hoorderen verſtrooid lope, terwijl hij de meenigte zijner woorden op een' rotsſteen zaait, daar er niets van wortelt noch opgaat.

„ *Ten derden*, hij moet een ſchranderheid van oordeel hebben om wél te kunnen overtuigen, en de ééne ſtelling dus gemakkelijk uit de andere af te leiden door gepaste middeltermen, en door overéénkomſtige gelijkenisſen somtijds, dat zijne hoorderen niet onzeeker kunnen blijven, maar door overmeesterende kragt gedrongen worden om partij te kiezen, de waarheid te zien en te omhelſen.

„ Nog *ten vierden*, een bekwaam man om te leeren, dat moet een lankmoedig man weezen, die de onvatbaarheid, den wederſtand, en de tegenſpraak van leerlingen of partijen kan verdraagen zonder bitterheid en zonder moed-

loosheid, maar die, ten tegendeel, op zijne goede zaak vertrouwende, blijft ſtand houden, en zich niet verzetten laat, in die hoope, dat de waarheid eindelijk zal zegepraalen, en in de erkentenis, dat het altijd beter waare met en voor de waarheid eenigen tijd lang, te lijden, dan eene ſchijnbaare zege voor een' tijd door valsheid te hebben en ten laaſten onherſtelbaar neêr te ſtorten.

„ Hier dient *ten vijfden* bij te koomen eene waaragtige liefde tot God en den naasten, om de belangen van 's Heeren eere en van 't Naasten heil te behartigen met die vijwilligheid en die hartelijkheid, die midlijker wijze uitzigten van voorſpoed geeft. Gepreste ſoldaaten vegten doorgaands kwaalijk, en gehuurde herders vlieden wanneer zij den wolf zien koomen, waar door dan de ſchaapen aan deszelfs ſcheurzieke pooten ellendig worden overgelaaten.

„ Laatſtelijk ten *zesden*, bekwaamheid om te leeren, dat behelst ootmoedigheid om van de genade af te hangen, die den Leeraar tot het geeven van onderwijs bekwaamt, en den leerling om het vrugtbaar tot zijn nut te ontfangen. „ Alle onze bekwaamheid is uit God" ſprak eens Apostel Paulus: en wederom, „ de wapens van onzen krijg zijn kragtig in God tot nederwerpinge der ſterkten."

b. „ Omtrend deeze voorwerpen was nu Timotheus *pligtoefening*, welke hem Paulus aanprijst, deeze, dat hij *aan hun betrouwen* zou, 't geen hij van Paulus gehoord had onder vele getuigen.

„ Dat zegt *in 't gemeen*, dat hij de leere, welke *hij* ontfangen had, aan hun moest meedeelen of overdraagen, tragtende hen, zoo veel moogelijk, dus kundig te maaken, en zoo bekwaam te ſtellen, tot het heilig ambstwerk als hij zelf was, zonder uit afgunſtigheid, hoogmoedigheid, of eenig dergelijk vleeschlijk inzigt, iet bij hen agter te houden.

„ Het behelst *in 't bijzonder*, dat die ſtukken der leere, welken Timotheus van Paulus gehoord had, een kostelijke ſchat waren, die hij als zoodanig aan de leerlingen moest aanbeveelen, om ze te bewaaren en voor te ſtaan met alle vermoogens en kragten, in afhanging van de genade, welgedagtig, dat 'er de Heere reekenſchap van af zou eiſchen; naauwe reekenſchap, daar ruime vergelding op zou volgen."

Lee-

Leevensbeschryving van eenige voornaame meest Nederlandsche Mannen en Vrouwen, uit Egte stukken opgemaakt. Vyfde Deel. Te Amst. by P. Conradi *en te Harlingen by* V. v. d. Plaats, 358 *bl. in gr. 8vo.*

Volstrekt op denzelfden voet als de Vier voorgaande Deelen deezer welontvangene Leevensbeschryvingen, is dit Vyfde Deel uitgevoerd. Een tiental Persoonen verschynt in 't zelve, onder het oog der Leezeren, te weeten L. G. VAN EGMOND, JACOB HOP, JOANNES UITENBOGAARD, KAREL DEN STOUTEN, JAN LABADIE, REINIER VAN OLDENBARNEVELD, W. GANSFORTIUS, JOANNES B. VAN HELMONT, ADA, Gravinne van *Holland* en JACOBA VAN BEIJEREN. 't Melden hunner Naamen is genoeg om elk, in 's Lands geschiedenisse eenigzins bedreeven, te doen besluiten, dat het verslag van elks Leeven eene groote verscheidenheid van meldenswaardige zaaken oplevert, die, schoon den meesten bekend, om derzelver gewigt en gevolgen met genoegen herleezen worden. Op een werk van deezen aart past het bekende zeggen.

Indocti discant & ament meminisse periti.

„ *Dat de onkundigen leeren, en de kundigen 't zich met genoe-*
„ *gen herinneren*".

Wy zullen onzen Leezeren geenen ondienst doen met hun eenige voornaame byzonderheden van 't leeven des veel gerugtsmaakenden Geestdryvers en Bedriegers, JAN LABADIE, voor te draagen: die schoon een Uitlander, in ons Gewest genoeg opschuddings gemaakt heeft, om van onze Landgenooten nader gekend te worden. ——— Deeze zonderlinge Man werdt den dertienden van Sprokkelmaand des Jaars MDCXL, te *Bourg*, *in Gaijenne*, gebooren, door de *Jesuiten* in de gronden der Taalkennis onderweezen, tot Lid hunner Orde aangenomen, en tot Priester geordend. Hy verzogt ontslag van dit Genootschap, 't geen hy, naa lang aanhouden, verkreeg (*).

Zyne kragt van beweeglyk prediken, of dit welspreekenheid te noemen zy, laaten wy daar, deedt hem grooten opgang maaken, en bevorderde hem tot Kannunik der Hoofdkerk te *Amiens*. „Hier gedroeg hy zich (naar luid der Leevensbeschryvinge) als een Bestuur-

(*) [De Opsteller van dit Leevensverhaal laat het twyfelagtig of hy zyn ontslag verzogt en bekomen, dan of de *Jesuiten*, gelyk eenigen willen, hem uit hun genootschap verjaagd hebben. Wy stellen het eerste vast: dewyl 'er een vaste blyk van is in eenen Brieve van den Abt GOUJET aan Vader NICERON. Zie de *Memoires des Hommes Illustres*. Tom. XX. p. 142. 143.]

ſtuurder der Geweetens, en zag zich welhaast aan 't hoofd eener talryke ſchaare van zogenaamde Devotarisſen. Maar men wil, dat hy, met den Geest begonnen zynde, naderhand, gelyk dit niet dan al te dikwyls gebeurt, met het vleesch eindigde, en dat hy, om 't openbaar worden van eenen Minnehandel, in welke hy in een Vrouwen Klooster was ingewikkeld, genoodzaakt wierd elders een goed heenkomen te zoeken". Naa eenig omzwerven kwam hy te *Toulouſe*, waar hy van den Aardsbisſchop het beſtuur kreeg over een Nonnen Klooster van de derde Orde van *St. Franciscus*, welke hy leerde „ dat men, twee of drie maalen in de week, zich *den Staat der Onſchuld* moest herinneren. Ten dien einde deedt hy haar zich naakt uitkleeden, en preekte *insgelyks* in deezen ſtaat der naaktheid, met geſlooten deuren, om ADAM en EVA na te volgen. Een zyner voornaamſte beginzelen van Devotie was, zich niet te ontrusten over de beweegingen des Lichaams; mits men 's morgens zyne eerſte gedagten na God wendde: en dit, zeide hy, *daar de geest Gods is, aldaar vryheid is*. Deeze grondregel, welken hy de Geestlyke Dochters, die onder zyn opzigt ſtonden, geſtadig zorgvuldig inprentte, gaf hem vryheid tot het doen van verfoeilyke aanſlagen, en tot het berispen van de zodanigen, die eenigen wederſtand booden, door haar aan te zeggen, dat haar hart nog niet Geestlyk genoeg, en, (ik ſchroom het te ſchryven) niet volkomen aan God gehegt was".

Van wegen een zo aanſtootelyk gedrag, 't geen egter zommige Nonnen ſmaakte, moest hy dit Klooster ruimen: een zwervend leeven leidende, en overal den Devotaris ſpeelende, week hy eindelyk in eene Hermitage van *Karmeliten* te *Graville*, waar hy, onder den veranderden naam van St. JAN DE CHRIST, het Kleed dier Orde aantrok: hy gaf voor, van God gezonden te zyn tot herſtelling van het Ryk der Genade, 't welk geſchieden moest vóór den Jaare MDCCLXIV, wanneer de wereld een einde zou neemen. Eenige Karmeliten beſchouwden LABADIE als een hemelsch Man, en noemden hem hun *Heiligen Vader*; zelfs vondt men eenige onder hun, die eenvoudig genoeg waren, om te gelooven, dat zy niet ſlegts den H. Geest maar ook het vermogen ontvingen om dien anderen mede te deelen, wanneer hy op hen blaasde. Zy dekten hem tegen de vervolging des Bisſchops van *Baſas*, en verſchaften hem tyd en middelen om te ontkomen.

Dus lang hadt hy zyne rol onder de *Roomsch Catholyken* geſpeeld; doch wanhoopende daar eenigen aanhang te krygen, zogt hy dien by de Hervormden op te rigten. Den Graaf van *Taras* ingenomen hebbende, kreeg hy het Leeraarampt te *Montauban*, 't welk hy acht jaaren lang bekleedde. „ Schoon hy, in deezen post, de verſtandigen ergerde, door zyn hekelende Leerredenen, wist hy zich, egter, te handhaaven door zyn aanzien by de Fyne Zusters, welke hy betoverd hadt, zommigen door den Geest, anderen door het Vleesch. Hy tragtte in de Hervormde Kerk in te voeren de

zo-

zogenaamde Geestlykheid en het gemoedlyk bidden, en gaf ten dien einde drie kleine Boekjes in 't licht. Doch de aanslag, dien hy deedt op de eerbaarheid van Mejuffrouwe DE CALONGES, deedt hem de agting en bescherming verliezen, met de zodanigen voor welken hy schreef. De Heer BAYLE verhaalt de zaak aldus. Naa dat hy deeze Jonkvrouwe had opgeleid tot een Geestlyk Leeven, welk hy deedt bestaan in eene inwendige opgetoogenheid, en eene volkomene aftrekking van zinnelyke voorwerpen, prees hy haar een onderwerp ter overdenking aan; en haar bevolen hebbende, zich, eenige uuren lang, aan dit groote voorwerp geheel en al over te geeven, naderde hy tot haar, toen hy dagt dat ze in de grootste opgetoogenheid was, en stak zyn hand in haaren boezem. Zy stootte hem met veel drifts te rugge, betuigde hem haare verbaasdheid over deeze handelwyze, en stondt op 't punt om hem des strenglyk te berispen. Doch hy voorkwam haar, en, zonder te bleeken of te bloozen, sprak hy haar, met eene devoote houding, dus aan. „Ik zie wel myne Dogter, dat gy nog verre af zyt „van de volmaaktheid, erken nederig uwe zwakheid, en bid God „om vergiffenis, dat gy zo min aandagtig geweest zyt op de verborgenheden, die gy moest overdenken. Zo gy daar aan de noodige aandagt hadt besteedt, zoudt gy niet gevoeld noch gemerkt „hebben, wat aan uwe keele wierd gedaan. Maar gy waart zo „weinig afgetrokken van de zintuigen, zo weinig van de Godheid doordrongen, dat het geen oogenblik leedt of gy bemerkte „dat ik u aanraakte. Ik wilde eene proeve neemen, of uwe vuurigheid in 't Gebed u boven de stoffe verhefte, en u vereenigde met het Opperste Weezen, de leevendige Bron der Onsterflykheid en Geestlykheid, en ik zie met veel smarte dat uwe „vorderingen zeer gering zyn, gy kruipt nog langs de aarde. „Laat dit u beschaamd maaken, myne Dogter, en u aanspooren „om de heilige pligten van het gemoedlyk bidden beter te betragten". ——— Mejuffrouw DE CALONGES, die niet min verstandig dan deugdzaam was, toonde zich even gestoord over deeze woorden als over het gedrag van LABADIE, en brak van toen af alle gemeenschap met hem af. ——— Dit geval, van eenigen in twyfel getrokken, verzekert de Heer BASNAGE, dat hy van de Jonkvrouwe zelve hadt, welke hy het meer dan eens hadt hooren verhaalen, en dat zy nimmer zonder afgryzen van 's Mans valsche Devotie sprak".

Om zeker geschil werd hy uit *Montauban* verdreeven, zogt eene schuilplaats in *Oranje*, week heimlyk na *Geneve*, waar hy groote onlusten verwekte; doch men vondt middel om hem kwyt te raaken, door hem na *Middelburg* in *Zeeland* te doen beroepen. Hy vertrok derwaards, en begon zyne gevoelens openlyker dan voorheen te verspreiden. De hoofdsom daar van wordt, in dit Leevensverhaal opgegeeven; doch wy moeten, kortheids halven, de-

elve onaangeftipt laaten. Inzonderheid prees hy het gemoedlyk bidden en de verheffing boven het zinnelyke aan.

„ Door middel van deeze Geestlykheid en een fchynbaare ftrengheid van Zeden, verkreeg LABADIE, in korten tyd, veel gezags en invloeds. Men befchouwde ze als *Weereldlingen*, aan de tegenwoordigde Eeuwe verknogt, die hem van huichelaary befchuldigden, en als zo veele Heiligen de zodanigen, die hem volgden. Mejuffrouw ANNA MARIA SCHUURMANS oordeelde dat zy het befte deel hadt uitgekoozen, door zich onder zyn geleide te begeeven. Zy werd eene der yverigfte Voorftanders van zynen Aanhang; en het was deeze vermaarde Vrouw, die tot deezen Aanhang overhaalde, de Prinfesfe ELIZABETH, welke de zwervende en voortvlugtige Leerlingen van LABADIE eene veilige fchuilplaats fchonk.

„ Meermaalen zogt LABADIE eene verbintenis aan te gaan met ANTOINETTE BOURIGNON, die, gelyk hy, met het Geestlyke en Bevindlyke veel op hadt. De Heer DE KORT, een der Aanhangers van deeze Jonkvrouwe, hadt een onderwerp beraamd, om een Eiland in *Holftein*, het *Noordftrand* genaamd, bewoonbaar te maaken, met oogmerk om de Leerlingen van JANSENIUS, als mede die van Mejuffrouw BOURIGNON, derwaards te lokken. LABADIE floot met hem eene nauwe verbintenis, met oogmerk, om, ingevalle van nood, op dat Eiland eene veilige fchuilplaats te vinden. Doch ANTOINETTE BOURIGNON keurde zyn voorneemen niet goed, en fchreef ten zynen opzigte aan den Heere DE KORT. , Gy kunt , zonder my derwaards (te weeten *Noordftrand*) gaan: want ik ge- , voel en weet, dat wy het te zamen nimmer eens zullen worden; , hunne gevoelens en de Geest, welke hen beheerscht, ftryden , regelrecht met myne kundigheden, en met den Geest, welke my , regeert'!

„ Middelerwyl wierden de Aanhangers van LABADIE, welke men, *Labadisten* noemde, zo talryk, en zo veele perfoonen, van beiderlei Kunne, verlieten de Hervormde Kerk, om zich by hem te voegen, dat de *Waalfche Kerken* in de Vereenigde Gewesten, met allen ernst, bedagt werden op middelen, ter ftuitinge van een verloop, het welk dag aan dag toenam. Doch terwyl deeze toebereidzels maakten om LABADIE aan te tasten, nam hy zelve het befluit om WOLZOGEN, Hoogleeraar en Predikant in de *Waalfche Gemeente* te *Utrecht*, te beftryden. Op een Synode te Naarden werd WOLZOGEN in 't gelyk, LABADIE in 't ongelyk, gefteld. Te *Middelburg* wedergekeerd, zette hy zyne Kerk dermaate tegen het Synode op, dat zy eene openlyke fcheuring dreigde. Verfcheide Synoden tragtten wel, door hunne uitfpraaken, den wortel des kwaads uit te rooijen; doch LABADIE weigerde in zommige Synoden te verfchynen, weerfprak het gezag van anderen, en *appelleerde* van de beflisfende vonnisfen, welke zy over hem velden. —— Eindelyk benoemde het Syno-

node eenige Gelastigden, welke het nà *Middelburg* zondt om een einde van deeze zaak te maaken. Zy vertrokken derwaards; doch het Volk ftondt tegen hen op, floot de deuren der Kerke, om den ingang te beletten. De Wethouderfchap was op de zyde van LABADIE, en de Staaten der Provincie vergenoegden zich met het voorflaan van een vergelyk, het welk LABADIE, die met de zwakheid van de eene en de drift van de andere zyn voordeel wilde doen, met veel fierheids van de hand wees. De Staaten, misnoegd over deeze weigering, bekragtigden het Vonnis der Gelastigden. ——— LABADIE klaagende over het onregt, hem aangedaan, door hem te veroordeelen, zonder vooraf gehoord te zyn, wierdt de beslisfing uitgefteld tot op het Synode, het welk te *Dordrecht* moest gehouden worden, en waar op hy verpligt zou zyn te verfchynen. Dit Synode zette LABADIE af, en gaf hem geen grond van op vergiffenis te hoopen, dan op voorwaarde van een beproefd berouw, het welk nimmer betoond wierdt. In tegendeel hy werd na *Middelburg* gevolgd van een troep Fyne Broeders en Zusters, aan wier hoofd hy als in zegepraal optrok en de deuren der Kerken openliep; hier naa predikte hy, en deelde het Nachtmaal uit, aan de zulken als hem gevolgd waren. De Burgemeesters, beducht voor de gevolgen van een zo ftoute onderneeming, lieten hem ftraks aanzeggen, dat hy hunne Stad en derzelver Regtsgebied hadt te verlaaten. Hy gehoorzaamde en vertrok na *Ter Veer*, alwaar hy yverige naavolgers hadt, die hem de behulpzaame hand leenden en de Befcherming der Wethouderfchap bezorgden. ——— De Staaten van Zeeland, eindelyk, een befluit genomen hebbende om LABADIE uit zyne fterkte te verdryven, gaven bevel om hem uit de Provincie te verbannen. De Wethouders van *Ter Veere* koozen zyne zyde tegen 's Lands Staaten, en beriepen zich op 's Mans ftil en vreedzaam leeven, dat het genoeg ware hem den mond te ftoppen, door hem het openbaar prediken te verbieden; en dat men beducht was voor het Graauw, 't welk niet zonder oproer zou gedoogen, dat het zelve een Man ontvoerd wierdt, die een zo ftigtelyk leeven leidde. Naa dit alles was de Provincie genoodzaakt, de toevlugt te neemen tot den Prins van *Oranje*, als Marquis van *Ter Veer*; deeze verbondt LABADIE om te gehoorzaamen, en verboodt den Ingezetenen der Stad hem fchuilplaats te verleenen".

„ Dus was LABADIE ten laatften genoodzaakt te bukken, en elders een goed heenkomen te zoeken. In 't eerst kwam by hem wederom boven zyn voorgaand ontwerp om in Maatfchappye van Mejuffrouwe BOURIGNON te treeden; doch deeze vondt hem niet Myftiek genoeg om hem tot een Amptgenoot aan te neemen, en niet leidelyk genoeg om hem onder het getal haarer Leerlingen te ftellen. Toen hem, derhalven, dit mislukte, nam hy zyn verblyf tusfchen *Utrecht* en *Amfterdam*, daar hy eene Drukkery hadt, van waar veele zyner Werken zyn voortgekomen. Zedert groeide het getal zyne Naavolgeren aan, en het zou nog fterker hebben

ben toegenomen, indien niet zommige zyner Leerlingen van hem waren afgevallen, welke, de *Historie van zyn byzonder leeven en van zyne manier van onderwys* in het licht geevende, niet nalieten het algemeen te onderrigten, wegens zyne gemeenzaamheid met de Fyne Zusters, onder voorwendzel van dezelve tot GOD op te leiden".

„ Uit zyne afzondering zondt hy zyne Apostels in de groote Steden van *Holland*, met oogmerk om in dezelve Profeliten te maaken, in de Huizen der aanzienlykfte Inwoonderen; doch de opgang, die hy maakte, was niet groot genoeg om hem van middelen te voorzien, waar door hy tegen den honger kon beveiligd blyven. Hy vertrok dan na *Erfurt*; doch de Oorlog noodzaakte hem deeze plaats te verlaaten, en na *Altena* in *Holftein* zich te begeeven. Niet lang hadt hy hier gewoond, of hy wierdt door hevige Kolykpynen aangetast, die, in den Jaare 1674, het vier- en zestigfte zyns Ouderdoms, een einde van zyn leeven maakten, in tegenwoordigheid van ANNA MARIA SCHUURMANS, die, als eene getrouwe Medegezellin, hem fteeds gevolgd was. Anderen, egter, verhaalen, dat hy zou overleeden zyn te *Wiewert*, in de Friefche Grietenye *Baarderadeel*, aan vier Zusters van het Geflacht der Heeren van Sommelsdyk toebehoorende, die hem daar eene fchuilplaats zouden verleend, en alwaar hy eene Kerk zou geftigt hebben, genaamd de *Kerk van Jefus Christus van de Waereld afgefcheiden*. Doch het eerfte verhaal wordt door de meeste getuigenisfen bekragtigd".

Uitgekoozen Brieven van Milord CHESTERFIELD, *aan deszelfs Zoon* PHILIP STANHOPE, *Schildknaap. Naar den zesden Druk uit het Engelsch vertaald. Te Rotterd. by* J. Bronkhorst 1778. *In 8vo.* 872 *bladz.*

PHILIP DORMER STANHOPE, Graaf van *Chesterfield*, Schryver deezer Brieven, ftak onder zyne Land- en Tydgenooten uit in Staatkunde en Geestigheid. Alle zyne fchriften draagen hier van de zigtbaarfte merktekens (*). Hy richt deeze Brieven in aan zyn Zoon, PHILIP STANHOPE (†), dien hy by eene zeer beminnelyke Juffrouw verwekt hadt, by zyne Egtgenoote geene Kinderen hebbende; dien natuurlyken Zoon droeg hy de hartlykfte genegenheid toe, en de bezorging zyner Opvoedinge was, voor een geruimen tyd, de hoofdbezigheid van CHESTERFIELD's leeven. De Brieven, welke wy thans aankondigen, maaken een gedeelte uit van de zorge aan die opvoeding befteed: ze werden niet gefchree-

(*) Hy overleedt in den Jaare 1773.

(†) Deeze ftierf in het Jaar 1768.

schreeven om het licht te zien; doch enkel om tot onderrigting zyns Kweeklings te dienen.

In gevolge hier van loopen de eerste Brieven, over 't geen STANHOPE in het beoefenen der Taal en de Oude Geschiedkunde hadt in 't oog te houden. Dit alles is zeer oppervlakkig en geschikt naar de bevatting eens schranderen Kinds van omtrent acht jaaren. ——— Allengskens neemen de Brieven met het klimmen van de jaaren des kweeklings in gewigt toe; die over de Fraaije weetenschappen behelzen zeer keurlyke aanmerkingen. ——— Op Reis zynde, geeft hy zyn Zoon verslag van de voornaamste byzonderheden, doormengd met bedenkingen van verscheidenerlei aart, doch veel al slaande op de Staat- en Menschkunde. ——— Voorts onderhoudt hy hem bepaalder over de Hedendaagsche Geschiedenis, en den voet in 't beoefenen daar van te volgen; heldert dit op, met eenige voorbeelden uit de Geschiedenis ontleend, en de Characters van zommige aanzienlyke Persoonen en Staatsmannen. Zyn Zoon op reis zynde, verschaft hem dit gelegenheid tot briefwisselend onderhoud, over de Landen, die deeze doortrekt. In de daad 'er is veel uit dit kleine Boeksken te leeren, ten opzigte van 't menschlyk hart en de roerzels hunner bedryven. Dan, over 't algemeen, moeten wy aanmerken dat de edele Schryver, van de Zeden handelende, meer op het uiterlyk welvoeglyke en bevallige des gedrags, dan op de weezenlyk braave gesteltenis van 't Hart, aandringt, en te jammerlyk den Godsdienst uit het oog verliest. Laat ons zien hoe hy zyn Zoon Bevalligheid van Manieren, waar in hy zelve dermaate gezegd word uitgestooken te hebben, aanpryst.

„ Ik heb u dikwyls gezegd en 't is eene bestendige waarheid, dat de eer en deugd alleen u geacht, en de begaafdheden van den geest u vermaard kunnen maaken en u doen bewonderen: maar 'er zyn tevens mindere hoedanigheden, die niet minder noodzaaklyk zyn, om, in het byzondere leeven, bemind, verlangd, en gezogt te worden. Van deeze hoedanigheden is de welgemanierdheid de nuttigste. Niet alleen om dat zy van groot belang in zichzelven is; maar om den grooten luister dien zy de bondiger hoedanigheden van het hart en den geest byzet. Ik zal u, in deezen brief, onderhouden over de hoedanigheid van zich aangenaam voor te doen komen door zich eene losse, ongedwonge houding te geeven, geheel vry van die gemaakte wringingen, slechte aanwendzels, en averechtsche beweegingen, welken 't gevolg zyn van eene verwaarloosde en boersche opvoeding. Hoe beuzelagtig deeze losse houding en ongedwonge manieren u mogen voorkomen, 't zyn noodzaaklyke vereischtens, indien men de maatschappy en inzonderheid de Jufferschap zoekt te behaagen. Ik heb menig man van verdiensten gekent, wiens uiterlyke lompheid en boersch voorkomen zodanig afschrikten, dat hy, door alle zyne verdiensten en andere begaafdheden, zich nimmer de harten kon winnen. Dit puntdicht van MARTIALIS;

Non

Non amo te Sabidi, nec possum dicere quare,
Hoc tantum possum dicere, non amo te.

heeft veele Leezers verlegen gemaakt. De zin nogthans van 't zelve is ligt te vatten, en ik meen dien te verstaan. ô Sabidis! gy zyt een verdienstlyk Mensch, gy hebt duizende goede hoedanigheden; ik acht, ik eerbiedige u; maar ik bemin u niet, ik kan u niet beminnen, en ik kan niet zeggen waarom, uwe manieren zyn niet beminlyk, 't samenstel van uw persoon mishaagt. Bevallige manieren neemen de menschen voor ons in, en doen hen naar onze vriendschap wenschen. De boersheid heeft twee oorzaaken; of dat men geen goed gezelschap heeft bygewoond, of dat men 't zonder vrugt bygewoond heeft. Ik neem op my u in goed gezelschap te brengen; maar de oplettenheid en opmerking staan aan u. Wanneer een lompe knaap voor 't eerst in een gezelschap komt, is het zeer waarschynlyk, dat zyn degen hem tusschen de beenen zal raaken, en hem byna doen tuimelen; zich een weinig hersteld hebbende, zal hy zich op eene plaats nederzetten, die niet voor hem geschikt was. Gezeten zynde laat hy zyn hoed vallen, en in 't opraapen van zyn hoed ontglipt hem zyne rotting, en terwyl hy deeze opraapt, ontvalt hem zyne hoed andermaal, zo dat 'er een geruimen tyd verloopt eer hy welgezeten is. Wanneer hem thé of koffy wordt aangebooden brand hy zyn gehemelte, laat het kopje of het bakje rollen, en stort de thé of koffy over zyn lyf. Aan de maaltyd toont hy zich nog veel boerscher, dan houdt hy zyn mes, vork en lepel geheel anders dan andere lieden; indien hy iets voorsnydt kan hy het lid niet treffen; maar terwyl hy arbeid om door het been te snyden spat hy de saus over elks kleederen; hy bemorscht zich gemeenlyk met olie en vet, alhoewel hy een groote slip van zyn servet door 't bovenste knoopsgat van zyn rok gehaald heeft, zo dat ze hem de kin belemmert. Indien hy drinke, geschiedt het zo schielyk, dat hy aan 't kuggen raakt en den drank over de gansche tafel spat; kortom hy is averechts en boersch in alles wat hy aanvat, en als hy zyn neus gesnooten heeft, mist hy nooit in zyn neusdoek te zien. Hy weet met zyn handen geen weg, ze zyn in eene geduurige beweeging, dan hier, dan daar, of in zyn zak, in een woord hy weet noch zich te kleeden, noch te zitten, noch te gaan gelyk een ander mensch zich kleedt, zit of gaat. Dit alles ik beken het is juist niet misdaadig, maar ten uitersten belachlyk en onaangenaam.

„ Uit het denkbeeld, welk ik u heb tragten te geeven van 't geen gy moet vermyden, zult gy ligtlyk kunnen opmaaken wat gy te doen hebt. Let ten dien einde op de houding en manieren van lieden van een goeden smaak, en die de wereld gezien hebben, en ik ben verzekert dat gy dezelven zult goedkeuren, navolgen en u eigen maaken.

„ 'Er is ingelyks eene boersheid in zich uit te drukken, welke nood-

noodzaaklykheid moet vermeden worden: even als een platte taal, een lymende uitspraak en oude spreekwyzen, die al te zamen toonen dat men nooit met welgemanierde lieden verkeerd heeft. By voorbeeld, indien gy, in plaats van te zeggen de smaaken zyn verschillende, u bediende van een een spreekwoord, 't geen zuiker voor deezen is, is vergif voor dien, of ieder zyn meug, zei de boer en hy kustte zyn kalf, zou men waarlyk meenen dat gy nooit anders dan met knegt of meiden verkeert hadt.

„ Let op den toon, 't gelaat, de beweegingen en uitdrukkingen van die geenen, die by goed gezelschap verkeerd hebben, zonder nogthans te laaten blyken dat gy 'er acht op slaat. Deeze geheime wyze van wel op te merken, is in 't leeven van groot nut, en moet met zorg betracht worden. Het geene men afgetrokken, of gebrek van aandagt noemt, maakt een mensch niet veel verschillende van een zot of zinnelooze. Een zot is nooit by zyn zinnen, en een zinlooze heeft dezelve verlooren; een afgetrokken mensch is beurtlings zot of zinneloos."

In deezer voege pryst hy, die *leniores Virtutes* aan. Dit zal eene vry algemeene goedkeuring wegdraagen; doch wy twyfelen wel zeer of het der Sexe zal bevallen, door een Galant-Heer, haar character met deeze trekken afgemaald te aanschouwen.

„ Dewyl de Vrouwen een aanzienlyk ten minsten een goed gedeelte van de Maatschappy uitmaaken, en dat haare goedkeuring veel toebrengt tot het vestigen van een Mans Karakter, is het noodzaaklyk haar te behaagen: ik wil u derhalven tot eenige geheimen inleiden, die u zeer nuttig kunnen zyn; maar die gy voor u zelven moet houden, en zorgvuldig verbergen. De Vrouwen zyn slechts groote kinderen: zy bezitten een goede tong en zomtyds geest; maar ik heb 'er nog nooit geene [dit moet *eene* zyn] aangetroffen, die een juist oordeel en een gezond verstand hadt, of die vier- en twintig uuren zichzelven gelyk was, en wel redeneerde. De minste harsttocht, de minste gril verbreekt eensklaps haare beste voorneemens. Haare verwaarloosde of betwistte schoonheid, eenige meerdere jaaren ontsteeken terstond hunne kleene barstochten, en werpen het gansche zedelyk stelzel van hun gedrag, het welk zy in haare verstandlyke oogenblikken gemaakt hadden, overhoop. Een Man van verstand speelt met haar, vleit ze en houd ze aan de praat, gelyk hy een kind zou doen; maar nimmer zou hy haar raadpleegen, noch eenig geheim van aangelegenheid toevertrouwen, alhoewel hy haar dikwils wys maakt dat hy het doet: ook word haaren waan door niets zo sterk gevleit; zy zyn 'er ongemeen op gestelt zich met zaaken van aanbelang te bemoeijen, welke zy gemeenlyk altoos in de war helpen of bederven. Billyk overtuigt, dat de mans in 't algemeen haar slechts beschouwen als fraije beuzelingen, bidden zy den man aan, die ernstig met haar spreekt, die zich aan haar schynt te vertrouwen, en raad met haar pleegt; *die schynt*, zeg ik, want 'er zyn zwak-

zwakke mannen, die haar weezenlyk raadpleegen; de wyzen schynen het te doen. Gy kunt ze niet te sterk vleijen, want zy zyn nergens minder afkeerig van: alles wat gy hun vleijende zegt, neemen zy gereedlyk aan. Gy kunt eene Vrouw vleijen, over haar verheven smaak en de keus van haar waaijer. Vrouwen, die of zeer schoon of zeer leelyk zyn, worden geerne gevleit over haar verstand: zy die niet leelyk noch niet schoon zyn, zien zich geerne pryzen om haare schoonheid en bevalligheid. Deeze geheimen moet gy onkreukbaar bewaaren, indien, gelyk Orpheus, gy niet door de Vrouwtjes verslonden wilt worden. Zyt galant, beleeft, en zorgvuldig om haar te *behaagen* : zy hebben, naar dat zy zwak zyn, meer of min invloed *in alle* de hoven. 't Is nu noodig haar te ontzien en haar te vleijen en haar geen het minste teken van verachting te laaten blyken: dit vergeeten zy nooit: hier in gelyken zy aan ons, een man zal liever een onbillykheid dan een hoon overstappen. Ieder mensch is niet heerschzuchtig of gierig; maar ieder mensch bezit trotsheid genoeg om de verachting te voelen. Geef nimmer de neiging toe, welke aan jonge lieden te zeer eigen is, eens anders zwakheden ten toon te stellen om uwe eigen meerderheid te laaten blyken. Gy kunt de lagchers voor een ogenblik aan uwe zyde hebben; maar gy maakt u tevens onverzoenlyke vyanden. Indien gy geest hebt bedien 'er u van om te behaagen en niet om te *beledigen*; gy kunt schitteren, als de zon in de gemaatigde luchtstreek, zonder te branden. Hier word zy verlangt, onder de linie word zy gevreesd".

Wy zullen hier nog byvoegen, hoe de Graaf zyn Zoon, uit eigen droeve ondervinding tegen buitensporige vermaaken waarschuwt. „Het vermaak is de rots, die meest alle jonge lieden trachten te beklimmen; zy zetten 'er met volle zeilen op uit, maar zonder compas of passer om hunnen koers te rigten; en met geene genoegzaame reden om het Schip te stuuren: zo dat zy gemeenlyk niet dan smerte en schande van hunnen tocht te rug brengen. Verbeeld u niet dat ik als een Stoïcyn tegen het vermaak poog uit te vaaren; in tegendeel, ik wil 'er u heen wyzen, en het u als een Epikurist aanbeveelen; ik wensche dat het u niet ontsnappe, en alles wat ik bedoel is te verhinderen, dat gy u niet vergrype.

„Het Karakter daar de meeste jonge lieden naar staan is dat van een man van vermaak; maar, in plaats van hunne eige neiging en smaak te raadpleegen, neemen zy blindeling voor vermaak aan wat van anderen dus genoemd wordt; en een man van vermaak, in den gemeenen zin van dat woord, beteekent niets anders, dan een liefhebber van den wyn, van het spel, van de Vrouwen en van vloeken en zweeren. Dewyl het u van nut kan zyn, ben ik niet ongewillig, schoon ter zelfder tyd beschaamd, te erkennen, dat de ondeugden van myne jeugd meer zyn voortgesprooten uit het ver-

verlangen, dat ik had in een man van vermaak te zyn dan uit eige neiging. Ik heb altoos een natuurlyken afkeer gehad van sterk drinken, en dikwyls nogthans ben ik tegen myn zin met eene wakkere roes na bed gegaan: en uit dien hoofde den volgenden dag ziek geweest: eeniglyk om dat ik het drinken van een roes beschouwde als een hoedanigheid, die een man van de weereld en een man van vermaak voegde.

„ 't Was even zo met het spel; ik had geen geld gebrek en behoefde derhalven niet te spelen; maar te spelen meende ik al mede eene der vereischten van een man van vermaak te zyn, des gaf ik my over aan allerlei hazardspel, ik offerde 'er duizende wezenlyke vermaaken aan op; en door het spel maakte ik my zelven dertig jaaren aan malkanderen ongelukkig.

„ Ik was toen ter tyd zelfs onbesuist genoeg om sterk te vloeken, en dikwyls deed ik het niet uit ernst, maar om dat ik begreep dat het fraai stond, ik meende dus een volmaakte ligtmis te zyn; dan het leed niet lang of ik stapte van die dwaasheid af, om dat ik 'er de onbetaamlykheid en het ergelyke van bemerkte.

„ Door de mode verleid, en blindlings alles, wat vermaak genoemd werd, aanneemende, verliep ik de weezenlyke vermaaken, en myne geldmiddelen, die verward, en myne gezondheid, die aan het wankelen raakte, zyn, ik beken het, de billyke straf myner dwaalingen geweest.

„ Spiegel u, derhalven, aan my, kies uwe vermaaken zelfs, en regel u niet naar de driften, hartstochten of neigingen van anderen, volg de natuur en niet de modeweg, het tegenwoordige genot tegen de toekomende gevolgen, en dat uw oordeel alleen uw regelmaat zy.

„ Indien ik, met de ondervinding, die ik thans heb, myn loop moeste hervatten, zou ik een leeven van weezenlyke, en niet van denkbeeldige, vermaaken, leiden: ik zou 't genot van de tafel en van de wyn hebben; maar my wagten voor de gevolgen van de overdaad; ik zou in den ouderdom van twintig jaaren juist geen prediker willen zyn van nuchterheid en maatigheid; ik zou ieder de vryheid laaten zyne neigingen te volgen: maar ik zou het vast besluit neemen myne gezondheid niet te ondermynen voor hun die op de hunne niet letten. Ik zou spelen uit vermaak, maar niet om my te kwellen, dat is ik zou om klein geld spelen in gemengde partyen, uit tydverdryf, en om de gewoonte te volgen; maar ik zou my wel wagten om groote sommen te dobbelen, die, indien ik ze won, myn staat niet zouden verbeteren, en indien ik ze verloor my in verlegenheid zouden brengen hoe dezelve te betaalen; en indien ik ze betaald hadt my noodzaaken verscheide andere artykels af te snyden. Zonder te melden, de twisten daar het grofspel veeltyds oorzaak van is.

Ik zou een gedeelte van myn tyd doorbrengen met lezen, en het

het overige in 't gezelschap van verstandige en kundige lieden, die boven my waren, ik zou my laaten vinden in de gemengde gezelschappen van Mannen en Vrouwen, welke, schoon dikwyls beuzelagtig, echter den geest ontspannen en vervrolyken.

Zodanig zouden myne vermaaken en uitspanningen zyn, indien ik de laatste dertig jaaren te herleeven had, welk ik zo dwaaslyk heb doorgebragt: het zouden redelyke boudige vermaaken zyn, de eenige die een braaf mensch kan verlangen of zoeken. Legt oit een fraai gezelschap zich toe om een dronken mensch onder zich te hebben? Is 'er eenig waar vermaak in iemand te zien, die zich de hairen uit het hoofd rukt, en yslyk zich zelf vervloekt, om dat hy in 't spel meer verlooren heeft dan hy kan *betaalen; in* 't zien van een ligtmis, die aan alle de kwaalen hinkt, welke het gevolg zyn van eene losbandige leevenswyze. Neen: de man die het waare vermaak bemindt, bemindt de betaamelykheid tevens, en pronkt met geene vreemde ondeugden, noch neemt ze aan; en indien hy by ongeluk eenige ondeugd bezit, tracht hy die te verbergen of 'er zich van te ontdoen.

„ Ik heb van de vermaaken van den geest niet gesprooken, die de waare en duurzaamste zyn; van de vermaaken der deugd; der weldaadigheid; der kundigheid; vermaaken, die nimmer verveelen, welke ik hoop dat gy lang zult smaaken". Vaart wel.

Proeven van Poëtische Mengelstoffen, door het Dichtlievend Kunstgenootschap, onder de Zinspreuk: Kunstliefde spaart geen vlyt, *en Prysvaarzen, Zesde Deel. Te Leyden, by* C. van Hoogeveen 1778. *In gr. 8vo.* 288 *bl.*

In deezen zesden Bundel van *Poëtische Mengelstoffen* ontmoeten wy eerst *Bybel- en Zedendichten:* waar in Beminnaars van het deftige en ernstige zeker voldoening zullen vinden; de verscheidenheid van stoffen daar in behandeld is te groot om 'er hier eene lyst van te geeven; en de verschillende Dichters, die de snaaren tokkelen, hebben ieder hun trant, 't welk eene welgevallige verwisseling oplevert.

Voorts treffen wy *Mengeldichten* aan, en onder deeze verscheide uitmuntende stukken. Zeer heeft ons gesmaakt het *Verzoek aan de Rede*, 't welk wy, als niet lang zynde, hier zullen uitschryven,

Grootächtbre Rede! die door uwe gunstgenooten
Het beste deel der aard regeert,
Vergun aan een slaavin, van vriend en maag verstooten,
Dat zij zich tot uw regtbank keert.

Het

Het blind vooroordeel wil naar uwe wet niet hooren,
Hier van ſtrek ik ten klaaren blijk;
'k Werd met mijn zuster op denzelfden ſtond geboren,
Ik ben volmaakt aan haar gelijk:
Doch moet om haaren wil den felſten hoon verdraagen,
Ik word ſlechts blindlings opgevoed,
Mijn Vader acht mij niet, en ſchept alleen behaagen
In 't geen die tweeling Zuster doet.
Voor haar alleen zijn al zijn zorgen, moeite en krachten,
Wat kunst heet wordt aan haar geleerd,
Hij kreunt zich mijner niet, maar blijft mij ſtout verachten,
Om dat gewoonte mij niet eert.
'k Moet onderdaanig op mijn Zusters wenken paſſen,
En leeven naar heur wil en zin:
Geen wonder, want ze is als een rijkstelg opgewaſſen
En ik, och arm! als een boerin.
Niet zelden doet zij zich door haar vermogen vreezen,
Haar ſchoonheid wordt om ſtrijd geroemd.
Haar werken zijn gezocht en heinde en ver gepreezen;
Maar ik wordt naauwelijks genoemd.
Zelfs als ik eens de naald, of veder wil hanteeren
Stuift ieder op in arrenmoed.
Men ſchimpt en dreigt, en vaak wordt nog die zugt tot leeren
Verbrooken door een ſcherpe roê.
Wie, hoe langmoedig, kan dit hoonend onregt lijden.
't Eén kind ſmaakt Vaders tederheid,
En 't ander moet, helaas! zijn leerzugt nog vermijden
Of daadlijk is hem ſtraf bereid.
Dus moet de Zusterliefde in ons geheel verkouden.
't Is waar: zij torst een zwaaren last:
Haar werk moet heel ons huis en tafel onderhouden,
En ik gaa ſlechts bij haar te gast.
Doch zij verkreeg daar toe die breede kundigheden,
Daar ik vergeefsch naar heb gejaagd.
Maar 't zij eens zoo: 't geviel zij wierd verminkt van leden,
En ze is reeds met de jicht geplaagd:
Zou dan de honger en de ellende ons niet verbloeken?
Waar won ik iets tot ons gerief?
Ik zou voorzeker hulp bij vreemden moeten zoeken,
Om 't ſchrijven van een' bedelbrief.

En als ze ſtierf wat dan, wie zal ons dan verzorgen?
Hoe naar was 't dan met ons geſteld!
Want medelijden ſtelt heur giften uit tot morgen,
En waar, waar koopt men zonder geld?
't Is hierom, dat ik mij tot uwe regtbank wende,
Grootächtbre Rede! weeg mijn klagt,
Beteugel de oorzaak van mijn lang gedraage ellende,
Bind, bind met onweêrſtaanbre kracht
't Dwaalziek vooroordeel aan uw gouden zegewagen,
Beveel, dat de ouden, voor hun kroost,
Een onverdeelde liefde en achting moeten draagen,
En zijt mij dus tot hulp en troost,
Dit zal van liever leê mijn werk en leerzucht ſlijven,
Zo raak ik in een beetren ſtand,
En zal, tot aan mijn dood, met dankerkentnis blijven
Uw Dienaares; de LINKERHAND.

Hier aan zyn gehegt drie ſtukjes, *Mengeldichten van de Aankweekelingen:* die lof en aanmoediging verdienen.

Ten laatſten komen ons voor de *Prysvaarzen*, *behelzende de voordeelen van den Christlijken Godsdienst voor de Burgerlijke Maatſchappy*. Welke gewigtige ſtoffe hier voldingende bezongen wordt, door vier Dichters. De eerſte JOHN CHRISTIAAN MOHR, aan wien de gouden Eerpenning is toegeweezen; verſcheide voordeelen opgehaald hebbende, die de *Christlyke Godsdienst* der Maatſchappye toebrengt, laat zich, de tegenwerpingen aanroerende, dus hooren

Ja, Vrygeest! koom, ik laat gerust aan u verblijven,
Daar gij in 't Christendom verkeerd hebt ſints uw jeugd,
Hebt ge alles wat gij meer, van zedekunde en deugd,
Dan wijze heidnen weet, niet daar aan toe te ſchrijven?
't Geen u, bij 't licht der bijbelzon,
Gemeenzaam werd, kunt gij nu zo veel beter leezen
Bij 't maanlicht van de rede, als oit een heiden kon,
Toen de Euangeliedag nog niet was opgereezen:
Volhard dan niet, door waan misleid,
Te ſtrijden tegen 't licht: of wat zou 't in u weezen?...
Vervloekte ondankbaarheid!

On-

✝ ✝ ✝ ✝ ✝

Ondankbaarheid!.... Ja! reis door twee paar waereldeelen:
Vindt ge ergends zo veel goeds als in een Christenland?
Kom vrij daar Muhamed zijn ſtandaard heeft geplant,
Ligt zal zijn godsdienst meer uw vleesch en zinnen ſtreelen:
Maar zie ik dat veelwijverij
Al 't zoete daar beneemt van 't echte huwlijks leeven,
En 's menschdoms ſchoonſte helft verwijst tot ſlaavernij;
Dat wreede dwinglandij wien 't heur behaagt doet ſneeven;
Dan vind ik hier een nieuwe blijk
Dat groot en klein, zo man als vrouw, God lof mag geven
Die woont in 't Christenrijk.

✝ ✝ ✝ ✝ ✝

„ Maar, is dan 't Christendom van ſmetten zo gezuiverd"
(Dus valt mij iemand in) „ als gij het voert ten topp'?...
„ Wordt daar geen ouwelgod, op ſtraf van vuur en ſtrop,
„ Gediend, voor welken zelfs een heiden heeft gehuiverd?..
„ Hoe ſnood, hoe hemelſchreiend wreed
„ Deed Spanjes dorst naar Goud den Mexicaan vermoorden!..
„ Zie wat vervolgzucht in 't geſcheurde Polen deed:...
„ Ga na Veneetje, zie aan Seine en Tiberboorden
„ Den vuilen wellust op haar' troon.
„ Verhuist niet de eerlijkheid uit alle Christen oorden?
„ Staak liever zulk een' toon".

✝ ✝ ✝ ✝ ✝

Zo is 't, en 't ſmert mijn ziel... maar zacht...gij moet bewijzen;
Dat zulks, (ik geef u tijd tot aan uw laatſten ſnik)
Uit onzen Godsdienst vloeit, en zo lang nog zal ik
Zijn nuttigheid voor 't oog van vrind en vyand pryzen.
Te klaar is Jeſus leer geboekt
Om ſchuld te hebben aan zo veel verbasteringen:
Geen één godloosheid die door haar niet wordt vervloekt;
Zy leert voor waarheid ſtaan; maar nooit voor waarheid dwingen:
Getuig mijn dierbaar Vaderland!
Geweetensvryheid gaat in u met zegeningen,
En Godsdienst, hand aan hand.

Ja, Nêrland! hoe gij ook met vreemde volken zondigt,
Hoe verr' ge in zeden van uw braave Vadren wijkt,
Bezie ik echter u bij andre landen, 't blijkt
Dat Jeſus Godsdienst, waar die zuiverst word verkondigd,
De bestgeſchiktſte burgers maakt.
Voor al, gij die de kracht hier heilleer hebt bevonden;
Voelt gij uw hart nigt, als 't in Jeſus liefde blaakt,
Ook meer dan ooit tot huis- en burgerpligt verbonden?
Bekeerde Louweg! *ſpreek voor mij:*
Leeft gij niet nutter nu, dan eertijds in de zonden?
Ja, zegt ge, 'k ben nu vrij!

BRIEF AAN DE SCHRYVERS DER HEDEND. VADERL. LETTER-OEFENINGEN.

Myne Heeren!

Ik heb uw maandelyks werk altyd hoog geſchat, en uwe oordeelvellingen gewaardeert, en vermits ik bewust was, dat uwe aanmerkingen niet oppervlakkig geſchiededen, maar gewikt, en gewogen wierden, op den Weegſchaal der regtvaardigheid, en gematigdheid, zo was ik dies te meer verlangende, om uw gevoelen te weeten over de Vrugten van een arbeid, die voor de eerſte maal het algemeen aangeboden wierden. Het was my, derhalven, geen gering genoegen, dat UEs. van het eerſte Stukje met lof gewaagden; en ſchoon het my aangenamer was geweest, dat het andere mede uwe goedkeuring weggedragen had; zo moet ik my troosten, met het voornemen, om van uwe berispingen ten mynen nutte gebruik te maken; ik zoude eene buitenſpoorige verwaandheid bezitten, en geheel door eigenliefde verblind zyn, indien ik uwe denkbeelden niet boven de myne ſtelde, nogthans wil ik wel bekennen niet gedagt te hebben, dat iemand eenige dubbelzinnigheid opvatten, of eenig ander begrip vormen kon dan myne meening wezentlyk was. Dezelve bedoelde metterdaad, om die geene te hekelen die naar dat Reglement de aan hun gedane opgave des boedels zuiver verklaren, of ſchoon 'er door de Gefailleerden ter kwaader trouwe gehandelt is; om daar door de kragteloosheid van dit Reglement aan te duiden; en dus, myne Heeren! alhoewel ik uwes bedunkens niet geſlaagt hebbe, is nogthans het oogmerk heilzaam geweest, vermits ik dit alleen wilde in het oog

doen

doen vallen, om aanleiding te geven, dat een bekwamer pen het zelve breedvoeriger behandelde, nademaal de zaak zelfs niet nutteloos, maar van het grootste belang is. Want gelyk de handhaving eener gestrenge regtvaardigheid voor het algemeen, en voor elk lid der Maatschappy in het byzonder, van het uiterste gewigt is, alzo ook is de voorkoming van alle bedriegeryen, in den koophandel, de sterkste Steunpilaar, welke het gebouw van dezen Staat onderschraagd, van de hoogste noodzakelykheid, en ik geloove, dat onze Regeerders niet genoeg aangemoedigt kunnen worden, om hunne wysheid, en beleid in het werk te stellen, ter weering van alle schelmstukken. Lang, zo als ik aanroerde, heeft de koophandel gezugt onder den last der boosheid, de nevel, die dezelve bedekte scheen nimmer op te klaren; lang heeft men de bestiering der Desolate Boedelskamer geduld, eene bestiering, die ter genezing diende, maar die, in plaatze van de wond te heelen, dezelve geheel vergiftigde; lang zyn wy onverschillige aanschouwers gebleven, van de wanordens, daar door veroorzaakt; eindelyk, na verloop van veele Jaren, is 'er herstel gekomen. Dank zy de trouwe zorg der Burgervaders, welke eene betere schikking, een nieuw Reglement verschaft hebben, een Reglement, dat zeer geschikt is, zo verre ik oordeelen kan, voor het oogmerk waar toe het verordent is; maar, waar is de uitwerking? Schoon ik nog jong ben, heb ik zeer veele voortreffelyke Wetten gezien, dog eene nauwkeurige nakoming duurde naauwlyks meer dan drie dagen. Helaas! dagt ik, zoude deze mede onder dit getal behoren, en is deeze Vreeze ongegrond? of zyn dit heilryke gevolgen ener ordonnantie? die de Bankbreuken verminderen moest, dat de Pilaaren van deeze Groote, en alom beroemde Beurs telkens pronken met nieuwe Namen. Kan iemand in een ernstigen zin opvatten, dat zy daar door Eerzuilen schynen, die voor eene ongekreukte regtvaardigheid opgerigt zyn, of men moest zig eene verbeelding maken, die inderdaad aangenaam en vleiende was, dog die niet dan een bloto hersenschim kan zyn, te weeten, dat onder deeze gansche menigte niemant is geweest die enig bedrog bedreven heeft. Dit, myne Heeren! was het doelwit van myn Stukje; ik vleide my (schoon ik van agteren zie, ten onregte) dat 't geene uitlegging nodig zou gehad hebben. UEs. zeggen, eene enkele gisping doet in een geval van die natuur niets af, ik ben hiervan volkomen overtuigd; maar ik heb niet gevoegelyk geagt eenige voorbeelden op te geven, alhoewel ik verzekerd ben, dat het geringste onderzoek my 'er verscheidene verschaffen zoude. Dog wat behoeft 'er, bidde ik u, enig verder bewys? Is het niet zo waarschynlyk, dat men zonder roekeloosheid, als een *zeker*, en *onwedersprekelyk bewys* stellen mag, *niet dat de tegenwoordige Faillissementen alle eerlyk en ter goeder trouwe zyn*, maar dat 'er ongetwyfeld eenige onder het verbazend aantal der Gefailleerden, zedert dien tyd, geweest zullen zyn, die een schelmagtig bancquerout gemaakt hebben, en dus exemplair hadden behoren ge-

gestraft te worden? Waarom is dit niet geschied? Wat is de reden? of wie zyn de oorzaken? dat veele straffeloos ontkomen zyn? voorzeker kunnen onze Overheden, of wel de Heer Hoofd-Officier in het byzonder, geene vervolgingen doen, ten zy zulks aan zyn Wel Edelen Gestrengen aangedient word, en dus moeten de Commissarissen, of liever de Sequesters, in het onderzoek der Boedels, zig schuldig gemaakt hebben, aan onoplettendheid, oogluiking, of trouweloosheid in 't betragten van hunnen pligt. Het ware derhalven te wenschen, dat 'er kragtdadige middelen beraamt wierden, om zulks voor te komen, en dat deeze op zekere pœne gelast wierden, zo dra zy in het geheel geene Boeken by enig Gefaillieerden Koopman vonden, het geen reeds eene genoegzame blyk is van slinksche oogmerken; of zo dra zy enig voetspoor gewaarwierden van kwade trouwe, zulks aan het Geregte aan te geven.. Indien dezelve zig dan daar aan zo veel wilde laten gelegen leggen, om zulk een Faillit, wanneer deze vlugtig mogte zyn, in de Nieuwspapieren aan te duiden, en ter aanwyzing een goede præmie te beloven, gelyk men ten opzigte van misdadigers gewoon is; en vervolgens dezelve in hegtenis geraakt zynde aan den lyve wilde laten straffen, zonder agt te slaan op enigen rang, aanzien, of Familie, misschien, ja zekerlyk zouden 'er dan zo veele schelmstukken in een gansche eeuw niet gepleegt worden, als 'er thans in een enkeld jaar voorvallen.

Ik zoude UEs. geduld te veel vergen, indien ik my verder in deeze stoffe inliet, te meer daar het einde dezer *Missive* eigentlyk strekt om UEs. nader myne mening in het opstellen van het genoemde Stukje te verklaaren. Ik zal derhalven afbreken met UEs. te verzoeken dezelve een plaats te verleenen in uwe eerstkomende *Letter-Oeffeningen*, waar door ik my verplicht zal rekenen, terwyle ik steeds blyve met ware hoogachting,

Myne Heeren!

UWED. Dienst Willige
en Onder. Dienaar
PHILODIKAIUS.

A . . . . den
12. *Xber.* 1778.

Deezen Brief ontvangen hebbende, hebben wy niet getwyfeld van denzelven te plaatzen, daar hy ter opheldering dient van een Geschrift, 't welk ons te dubbelzinnig was voorgekomen, en ons toescheen in den bedoelden slag te missen. *Philodikaius* drukt zig ik deezen klaarder uit, en zyne ernstige klagten zyn eenstemmig met die van alle braave Kooplieden; welken, terwyl ze een ongelukkigen Faillit met medelyden beschouwen, en gunstig willen behandelen, gaarne zouden zien, dat men wat gestrenger te werk ginge, omtrent zulke Failliten, welker schelmagtige handelingen duidelyk te bespeuren zyn; laatende verder de best daar toe dienende maatregelen over aan de wyze en wel beraaden schikking der Burgervaderen, op wier zorge, ten beste van den Koophandel, zy zig volkomen verlaaten.

RE-

REGISTER

VAN

BOEKEN EN SCHRIFTEN.

Die in het Zevende Deels Eerste Stuk, van dit Werk, oordeelkundig tevens en vrymoedig verhandeld worden.

Met derzelver Pryzen.

A.

B.

Beu-

D.

H.

Hes-

Jen-

M.

 Hoog-

T.

To-

BLADWYZER

DER

VOORNAAMSTE BYZONDERHEDEN;

In het Eerste Stuk des Zevenden Deels.

waar-

Han-

